ИВАН ДОБРЕВ

ЗЛАТНОТО СЪКРОВИЩЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ХАНОВЕ ОТ АТИЛА ДО СИМЕОН

Ние, съвременните
българи славяни,
дължим днешното си
съществуване и оцеляване
на частично иранизираните
прабългари тюрки
и на куманите къпчаки.

Въпрос на национална чест,
достойнство и интелигентност
е да знаем, помним, разбираме,
признаваме, утвърждаваме
и разпространяваме
единствено и само това!

С чувство за
достойно изпълнен синовен дълг,
безкрайно признателен и благодарен,
посвещавам този мой изнурителен труд
на Светлата Памет
<u>на скъпите ми Р о д и т е л и.</u>

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

П Р Е Д И С Л О В.....4

МЯСТОТО И ОБЛАСТТА, КЪДЕТО Е НАМЕРЕНО ЗЛАТНОТО СЪКРОВИЩЕ “НАДЬ СЕНТ-МИКЛОШ”.....6
Границите и населението на Отвъддунавска България.....6
Българските князе, жупани и воеводи в Отвъддунавска България.....68
Заграбването на отвъддунавските български земи от маджарите.....85

ТЕЗИ И ХИПОТЕЗИ ЗА ПРОИЗХОДА И ПРИНАДЛЕЖНОСТТА НА ЗЛАТНОТО СЪКРОВИЩЕ “НАДЬ СЕНТ-МИКЛОШ”.....100
Основните хипотези за произхода и принадлежността на Съкровището.....100
Унгарската хипотеза за произхода и принадлежността на Съкровището.....116
Българският принос в унгарския език, етнос и култура.....118

НАДПИС № 21 ОТ ЗЛАТНОТО СЪКРОВИЩЕ “НАДЬ СЕНТ-МИКЛОШ”.....165
Набор и състав, форми, сюжети и мотиви, място и значение на Съкровището.....165
Досегашните прочити и преводи на Надпис № 21 от Съкровището.....172
Адекватно-истинският превод на Надпис № 21 от Съкровището.....211

ПРОИЗХОД И ПРИНАДЛЕЖНОСТ НА ЗЛАТНОТО СЪКРОВИЩЕ “НАДЬ СЕНТ-МИКЛОШ”.....251
Принципи на разкриването и посочването произхода и принадлежността на Съкровището.....251
Съкровището не е аварско, хазарско или унгарско.....256
Българското Златно съкровище “Надь Сент-Миклош”.....263

П О С Л Е С Л О В.....291
Ч а с т П ъ р в а.....291
Ч а с т В т о р а.....292

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я.....294
Ц и т и р а н а л и т е р а т у р а.....294
И з т о ч н и ц и.....305
С ъ к р а щ е н и я.....307

The Golden Treasure of Bulgarian Kings from Atilla to Simeon.....309

П Р Е Д И С Л О В

Днес, "Онова достобележито съкровище отъ близу 6 килограма златни съдове", "Златно съкровище, което спада към една от най-богатите археологически находки", както пише през 1926 и 1935 г. именитият български езиковед акад. Стефан Младенов, а преди, заедно и след него, не само в научното пространство продължава да се носят възбудено-развълнувани гласове и възклицания като "The most magnificent relic", т.е. "Най-прекрасното наследство", "Incomparable gold treasure – Несравнимо златно съкровище", "The famous Treasure of Nagyszentmiklós – Прочутото съкровище от Надь Сент-Миклош", "Великолепната находка", също и "Впечатляващата археологическа находка", "The richest collection – Най-богатата колекция от метални художествени произведения", "Знаменитые надписи Надь-Сент-Миклош", "всемирно известные собрания позолоченных изделий", още и "златно съкровище, което и до днес вълнува умовете на проучвателите", "една от най-забележителните находки от ранното европейско Средновековие", "прочутото съкровище, намерено в Наг сент Миклош, по което са изгравирани най-известните произведения с фантастични изображения", съкровище, стилът на което е "доста различен от европейските стилове, с които сме свикнали", "безценно съкровище", "истинска сензация", както напълно основателно и справедливо, макар и малко приповдигнато-емоционално се изразяват редица изследователи, но пък в нашия, донякъде по-умерено-неутрален стил, уникалното и неповторимото даже и в световен мащаб, Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" се съхранява и показва пред посетители, в австрийския Музей по история на изкуството във Виена, в залата на унгарския състав за народни танци(!?), под надписа "THE NAGYSZENTMIKLOS HUNGARIAN GOLDEN TREASURE", *т.е. "Унгарското златно съкровище от Надь Сент-Миклош", с допълнителното пояснение "късен аварски – ранен унгарски период, IX в." - тъжно, много тъжно, срамно и жалко за нас българите, че принудени и допуснали да ни откраднат свидно бащино наследство, толкова години вече, поради научна немощ, скудоумие и завист, не знаем и не можем да докажем и покажем на Света, че То, Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" не е унгарско, а единствено и само наше, българско!?...* [вж. и срв. Ваклинов, Ваклинова 1983, 5; Дончева-Петкова 1966, 8-10; Младенов 1926, 61; ~*~1935, 3; Надписи на сосудах 2003, 1-3; Попконстантинов 1993, 144; Тюркские Писменности 2003, 1; Халиков 1989, 60; Hungarian art 2003, 1; Koestler 2003, 20; Kunsthistorische Museum 2003; László, Rácz 1984, 18; Németh 1971, 2; Róna-Tas 1982, 147].

Настоящото аналитико-критично и сводно-обобщително лингвистико-историографско изследване е първото и единствено по рода си проучване на прабългарите и техния език от Късната Античност и Ранното Средновековие, по земите на Източна и Средна Европа, Кавказ и Балканите.

То се провежда на базата и с привличането и анализа на изобилен конкретно-емпиричен материал под формата на голям брой прабългарски думи и имена, прабългарски етнически групи, лица и събития през посочената епоха и в така очертаната политико-географска област.

При осъществяването на изследването, най-после, след нескончаеми и отдавнашно-многократни безуспешни опити на чуждестранни и български учени, за първи път в нашата и чужда прабългаристична наука се прави и предлага на Читателя, единствено обектно-адекватният и истински превод на собствено-специфичния и самобитно-автентичния, лексико-граматически най-обемисто-разнообразния, пълния и богатия; формално-съдържателно, завършено-съвършения и дори изящно-красивия, досега известния и познат текст на прабългарски език на прословутия Надпис на Боила от края на X в. върху златна чаша от уникалното и световно прочутото Златно съкровище от Наги Сент-Миклош, с което като цяло, по същество и в действителност, по един пределно ясен и категорично-безапелационен начин се разкрива, обосновава и доказва единствено и само българският произход и принадлежност на това безценно съкровище.

МЯСТОТО И ОБЛАСТТА, КЪДЕТО Е НАМЕРЕНО ЗЛАТНОТО СЪКРОВИЩЕ “НАДЬ СЕНТ-МИКЛОШ”

Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” е намерено вътре в една територия, която още от втората половина на IV в. е българска, била е след това до към средата на XI в. в границите на две български държави, владяна и управлявана е от български ханове и князе, но към средата на XI в. е заграбена и завладяна от маджарите.

Границите и населението на Отвъддунавска България

Все пак, нека да повторим и да си го кажем отново, защото тъкмо ние, българите, сме единственият народ по Света, който има пълното и неотменимо право да го каже, както ще се види най-накрая: Именно това, уникалното дори и в световен мащаб, Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” е намерено от местен жител, по време на копаене на канавката за оградата, която отделя градината му от лозето на съседа, на дълбочина от 15 до 80 см под земята, на 3.07.1799 г., в населеното главно с унгарци, българи и румънци, едноименно унгарско, тогава село в границите на бившето австро-унгарско графство Торонтал, а по-късно градче Nagy Szent-Miklós [Надь Сент-Миклош], разположено на десния бряг на сега вече пресъхналата р. Аранка и съвсем близо до левия, южния бряг на р. Марош, рум. Mureş, която извира от Карпатите, тече от изток на запад и е ляв приток на р. Тиса, която пък от своя страна тече успоредно на р. Дунав от север на юг през Източна Унгария, пресича сръбската граница и се влива пак в Дунав, северно от Нови сад.

Името на Градчето в действителност е унгарско по произход и е вторично-производно с помощта на унг. при *nagy* “голям” от сли *Szent-Miklós* - Свети Никола, дадено и конкретизирано именно по този начин в рамките на опозицията със сли *Kisszentmiklós,* определение на което название е прабългарското по произход унг. *kis* [киш] “малък”, така че ако все пак трябва да се превежда на български език, цялото име ще даде не, много странно и неясно как и защо получения вид “Малкият Свети Никола” (Д. Овчаров), а точно обратното – “Голям Свети-Никола”, докато самото градче, след предоставянето от страна на Австрийската империя на Хабсбургите, на сравнително широка автономия на Унгария през 1867 год., остава в унгарската част на така получената и наречена Австро-Унгарска империя.

След края на Първата световна война и понастоящем, съгласно мирния договор от 4.06.1920 г., подписан в замъка Трианон край Париж (Histoire de la Transylvanie), под името *Sînnicolaul Mare,* частично преведено на румънски език с помощта на при *mare* “голям”, същото градче, като център на район, в който живеят и много българи (Т. Балкански), е в границите на Румъния и по-конкретно, в югозападнорумънската административно-географска обл. Банат, рум. Banat, с площ около 24 хил. кв.км и източна граница Карпатите, западна – р. Тиса, северна – р. Мureш и южна – р. Дунав, и която румънска област е само едната част от историческата обл. Банат, другата част на която понастоящем е в границите на Югославия (М. Люлюшев).

От своя страна обл. Банат е югозападната част на сравнително по-обширната географска обл. Трансилвания с обща площ 102 хил. кв.км, която по време на Първото българско царство (681-1018), е част от България, но по-точно, не от някакво си,

ограничено по население и площ ханство, за каквато я смятат някои български историци, а от тогавашната българска империя, както и доколкото през Ранното Средновековие, българската държава обхваща и включва земите и населението на днешните Румъния, Молдова, Македония, България, част от Югославия, Унгария и Украйна и съществуването на която империя се приема и признава от немалък брой главно чуждестранни изследователи, сред които не липсват дори и унгарски, каквито са например авторите на колективната монография Histoire de la Transylvanie [1992, 105].

Още от времето на хан Крум (803-814) и хан Омуртаг (814-831), западната граница на Първото българско царство, върви западно от гр. Срем, дн. сръбската Сремска Митровица, по р. Сава, свива под прав ъгъл на север под големия завой на Дунава на изток, излиза и се движи нагоре по Дунав до малко по-назапад от Будапеща, преди големия му завой на юг и оттук по права линия върви на север по течението на р. Хрон, докато стигне Карпатите.

Северната граница на Отвъддунавска България следва билото на Карпатската верига, която образува широка дъга от запад на югоизток, напуска я някъде около днешния украински град Борислав и се прехвърля върху р. Днестър в горното й течение, върви надолу по реката до големия завой малко след гр. Каменец-Подолск, устремява се на североизток и достига р. Днепър северно от гр. Кременчуг, тръгва надолу по течението на Реката и излиза на най-северната точка на Черно море - Херсонския залив, източно от днешния гр. Одеса [вж. Балкански 1996, 5; ~*~1996б, 44; Димитров М. 1980, 115; Златарски 1994, 373-376; Коледаров 1979, 37-39,48,62, Карти №№ 8,9; Михайлов 1971, 191-192; Фехеръ 1924, 13,16; ~*~1997, 119; Lang 1976, 42; Kiss-2, 213; WdAtl].

По земите на север от Дунав и от двете страни на Среден Дунав живеят български и славянски племена още от IV-V в., като според Амиан Марцелин (332-400), през 380 г. групи от готи, алани и хуни нападат Панония и се заселват там (Gy. Németh), което събитие други изследователи отнасят към 379-380 г. [Шаламон, Баркоци 1982, 42,47]; към края на IV в. едната от двете по-големи групи прабългари се заселва в Панония, а другата - в Карпатската котловина, но заедно с хуните, името на които обозначава множество от племена и етнически компоненти и които през 377-454 г. успяват да наложат своята политическа хегемония в Централна и Югоизточна Европа, пак по същите земи се заселват оногурски племена (V. Gyuzelev); през 409 г. хуните заемат Панония, след като покоряват дотогавашните й обитатели, главно германските племена вандали, остготи, вестготи, гепиди и лонгобарди, а също и алани и бастарни; около 422 г. българите нападат една нощ неочаквано лонгобардите, убиват краля им Агелмунд и отвличат дъщеря му, което събитие намира място, както в разказа на лонгобардския историк Павел Дякон (720-790) (ЛтИзв-1), така също и в германския епос Херварарсага (В. Бешевлиев).

Според нас прабългарско племе, най-вероятно оногури, заедно и подкрепени безспорно и от много други прабългарски родове, племена или племенни групи, са основно и водещо ядро в империята на хуните на прабългарския хан Атила (434-453), дори и столицата на който като че ли е разположена, според едно от предположенията, на р. Аранка (ЛтИзв-1), т.е. точно там или съвсем близо до гр. Надь Сент-Миклош, а наред с тях, като част от хунската военно-племенна конфедерация от източни племена, са известни и секелите.

Твърде вероятната принадлежност на хан Атила към племето на оногурите се потвърждава косвено и от Anonymus, според когото унгарското племе води своя произход от "скитското племе, което на своя диалект се нарича Дентумогер" – "*Gens itaque Hungarorum... de gente Scithica, que per idioma suum proprium Dentumoger dicitur, duxit originem",* и начело на което племе стоят "седемте видни личности, които се наричали

Хетумогер", тези видни личности "решили да се домогнат до земята Панония, за която се носела мълвата, че била земя на крал Атила, от чието потомство произхождал владетелят Алмус, бащата на Арпад", а както ще се види по-нататък, първият маджарски крал Арпад наистина е от племето на оногурите, а то пък според този източник води своето потекло от хан Атила.

Тъкмо тази връзка в случая намира и пряко лингвистично потвърждение, защото името на племето *Дентумогер* очевидно-безспорно е образувано на основата на *праб.* ****денту*** "седем" с начален зв. ***д,*** подобно на год. Дилом и съответно на *южднболг.* ***читем*** "седми" (месец) от Именника на българските ханове, което прабългарско числително име пък допълнително е дублирано, а така и семантически експлицирано и потвърдено посредством най-вероятно *изтир. диал.* ****hetu*** "седем", *авест.* ***hapta*** [вж. и срв. Hazai 1962, 23; ЛтИзв-5.1, 14-19].

Тук предложеното обяснение на етнм *Дентумогер* според нас издържа на всякаква критика и изобщо не може да бъдат поставени под съмнение съдържащите се в него лингвистико-исторически сведения и данни, а значението и ролята в това отношение на така направеното тълкуване, както и сложността на задачата, пред която са били изправени всички досегашни проучватели, проличават още по-ясно в светлината на всичко онова, което е правено или се е смятало за него: "The name *Dentumoger* has kindled the imagination of many scholars, but none of the explanations offered can withstand objective criticism. Although an acceptable explanation would probably help to clarify some details, it would add but little to what we know on the location of Dentumoger" [Sinor 2004, 15].

В посветеното си главно на хазарите "историко-филологическо" проучване P. Golden [1980], представя накратко като етнос и език и прабългарите или болгарите – the Bulğars, при което, макар и да съзнава, че не е "всеобщо приета", изхожда от "смесената" етимология на Етнонима, която според него имплицира и техния смесен, в по-голямата им част, характер на "тясно свързани племена", които са част от "по-ранни племенни съюзи"; "Тяхната федерация съдържа остатъци от хуните на Атила, примесени с многобройни огуротюркски племена, заселени нашироко в Причерноморско-Каспийските степи през IV-VII в."; the Bulğars, т.е. болгарите или което за него е същото, огуротюрките – Oğuric Turks, се формират по земите на днешен Казахстан, докато Карасукската култура от Минусинск генерира "етническата маса" на "една специфична група на древните тюркски народи, която е чувствително по-различна от останалите тюрки, както по своята култура, така и по своя език"; от края на V в. е първото упоменаване на болгарите като "ранно обединение от огурски и хунски племена под предводителството на Атиловия син Ирник", което изглежда се потвърждава и от появата на името на Ирник в Именника на българските ханове [42-43].

Всъщност и в действителност тезата с "вековна история" (М. Москов) за тъждеството на вожда на хуните Атила с прабългарския хан Авитохол, а така също и за водещата роля и място на прабългарските племена в Западнохунската империя, в своя най-пълен, съвременно-модерен и сравнително, но само историографски достатъчно многостранно-коректно обоснован и разгърнат вид, отдавна вече е лансирана от българския медиевист и академик проф. В. Гюзелев [1979], според когото българите принадлежат към тюркско-алтайската езиково-племенна общност, към която спадат още хуни, авари, хазари, огузи, печенеги, кумани и др. и развитието на която преминава през три основни епохи:

- Алтайска епоха – от II хил. пр.н.е. до IV в. пр.н.е. и по време на която тюркско-алтайската общност се разпада на две основни групи – тюркско-монголска и тунгузо-

манджурска, а към края на Епохата се разпада първата група и се формират племенните общности на огури, сарагури, хуни, авари, прабългари и др.;

- Хунска епоха – от IV в. пр.н.е. до IV в. сл.н.е. и по време на която се формира огромният по територия – от Централна Азия до Приуралието, военно-племенен съюз Хун-ну, основната част на който съставляват вече обособените тюрко-монголски племена – хуни, прабългари, огури и др., като специално за прабългарите се счита, че тяхната конкретна история не може да бъде проследена в рамките на това ранно военно-племенно обединение;

- Старотюркска епоха – от IV до VII в. и по време на която се разпада империята Хун-ну, тюркските племена се придвижват на запад и напредва етно-политическото обособяване на отделни племенни групи.

По-важни събития през Хунската и Старотюркската епоха са разпадането в края на I в. на империята Хун-ну на източни и западни хуни, последните от които се установяват в Приуралието, налагат своята военнополитическа хегемония над разпокъсаните прабългарски племена и ги увличат в своето движение на запад; активизирането на хуните през II в. в степите на Северен Казахстан, което принуждава част от прабългарските племена да се придвижат на запад и да се установят в Прикаспието и Приазовието, докато основната маса от прабългарските племена обаче продължава още едно столетие да живее в своята прародина и след това също се придвижва на запад; увличането през втората половина на IV в. от страна на хуните на прабългарски племена, които се изселват окончателно от Източен Казахстан и се настаняват в Предкавказието, Приазовието и поречията на Дон и Донец и които тук асимилират заварените остатъци от местните сармато-алански племена; разделянето в края на IV в. на прабългарските племена на две големи групи, основната от които остава по току-що посочените местоживелища, докато другата група племена, заедно с основната хунска маса, се поселва в Панония и в северозападните карпатски котловини, и налагането през 377-454 г. от страна на хуните на своето военно-политическо надмощие в Централна и Югоизточна Европа.

Участието и ролята на прабългарите в хунския военно-племенен съюз "изглежда били доста големи" или пък "били значителни" и това обяснява онази историческа традиция, която още в далечно време свързва хуни и прабългари и тази традиция намира отражение в Именника на българските ханове, според който "родоначалници на прабългарската владетелска династия Дуло са били Авитохол и Ирник, които с основание се отъждествяват с хунския вожд Атила и неговия син Ернах" [29-36; История на България 1981, 59-62].

В уникалния си и недостижим не само за българската лингвистика и историография научен труд изследване върху Именника на българските ханове проф. М. Москов [1988], след като най-подробно-квалифицирано реферира, типологизира и анализира множеството становища, мнения и хипотези за връзката между имената *Авитохол* и *Атила, Ирник* и *Ернах,* стига до извода, че от разработваните и обосновавани в науката три основни становища "трябва да бъде поддържано, че Авитохол е Атила и Ирник е Ернах", основанията за което са следните:

- Хронологично доказателство – год. Дилом – Змия, като разделна година между Авитохол и Ирник, е равна на 453 г., която е и годината на смъртта на Атила и наследяването му от Ернах;

- Етимологично доказателство – обяснението на името *Авитохол* като "прадядовски син, син на прадедите" предполага следните възможности: а) *Атила* е прякор на хунския владетел, а *Авитохол* е хунското му име, запазено и предадено чрез Именника; б)

Авитохол като хунско име е рожденото име на Атила или пък е име, "създадено за него по време на могъщата хунска империя с цел да се отрази в негово лице върхът от историята на хуните и връзката му с предходните владетели" [148-175].

На следващо място по брой и многочисленост след българските племена и родове в Западнохунската империя на българския хан Атила се нареждат иранските племена, представени главно от източноиранските по произход алански племена, които към началото на Новата ера обитават земите около Каспийско море, ограничени от Аралско море, Северен Кавказ, Танаис и подножията на Урал, през I в. се съсредоточават и усядат в Южноруската равнина, на изток от Дон и на север от Кавказ, през III в. нееднократно навлизат в пределите на Римската империя, през IV в. влизат в хунския военно-племенен съюз и вземат участие във Великото преселение на народите, през 370 г. са изтласкани от хуните на запад, през V в. част от тях достига до Галия, Испания и Северна Африка [Буданова 2000, 130].

Германските племена гепиди и остготи завладяват и се установяват в Панония още през втората половина на IV в., а с идването по тези земи на хуните те биват покорени и приобщени към Западнохунската империя на хан Атила, като след нейното разпадане през 453 г. остготите специално остават по местата си и през 455 г. посрещат и се съпротивляват срещу повторната окупация на Панония от римляните, докато гепидите даже и през 536 г. завладяват Сирмия [Ердели 1982, 68-69; Шаги 1982, 50-59].

В рамките на Западнохунската империя германските родове и племена се намират в най-тясно сътрудничество и взаимодействие с прабългарските родове и племена; техните вождове и старейшини са членове на Императорския съвет на хан Атила и дори някои от вождовете на готите са лични приятели на "щедрия и великодушен Атила", какъвто той е в започналите да се пеят още тогава и лично пред него германски епическо-геройски песни, безспорно не единствено и само защото си поделя с тези вождове и старейшини военната плячка от своите бойни походи, която етнополитическа ситуация между впрочем се определя от някои изследователи най-общо като "хуно-готска симбиоза" [вж. и срв. Maenchen-Helfen 1973, 442-443].

И все пак най-пълното и подробно описание на сътрудничеството и взаимодействието между българи от една страна и готи, гепиди и други германски племена от друга страна, в рамките на Западнохунската империя, а и след това, дължим на гота от алански произход Йорданес от средата на VI в., който например съобщава, че сред многобройните народи и различни племена, които заобикалят фланговете на хан Атила по време на битката на Каталунското поле през 451 г., изпъква "войската на остготите, предвождана от братята Валамир, Тиудимир и Видимир, по-знатни дори и от самия цар, комуто били подчинени тогава, защото могъществото на Амалиевия род ги правело славни"; там е и "онзи прочут крал Ардарик с безбройните пълчища на гепидите, който поради голямата си вярност към Атила участвува в неговите съвещания"; сармати, германците цемандри и хуни "обитават дадените им при града Кастра Мартис в Илирик селища"; по времето на имп. Юстин (518-527) херули, гепиди и българи често опустошават Илирик и др. [ЛтИзв-1, 333,353,358].

В основата и началото на всички представени и анализирани до тук етнолингвистически процеси, размествания и придвижвания на множеството племена и народи безспорно-очевидно стоят източните хунну или сюнну, в действителност от външна, общотюркска гледна точка, огуротюркски или наименовани "отвътре", откъм една от съставките си и в аспекта на нейния най-близък род, български, също и тюркобългарски племена, които на границата на III-II в. пр.н.е., под ръководството на

шаньюй Моде или с облика на същото име в огузския турски език например Мете, побеждават своите вътрешни и външни врагове, обединяват всички племена и народи от Централна Азия и през 209 г. пр.н.е. създават номадска империя, включваща и обединяваща множество етноси от Централна Азия, Южен Сибир и Далечния Изток и разпростираща се между Байкал на север, Великата китайска стена на юг, Източен Туркестан на запад, включително Хакасия, Тува и Алтай, и Хинган и р. Ляохе на изток.

Общият брой на източните хуни не надвишава 1.5 млн. души, докато китайците са около 60 млн. души, но въпреки това хунну не само противостоят равноправно на китайците, но и ги принуждават да им плащат данък под формата на "подаръци" от крупни доставки коприна, занаятчийски произведения и селскостопански продукти.

През 48 г., в резултат на нови вътрешни конфликти Империята се разпада на северна и южна конфедерация и така започват Великото Преселение на Народите, опустошителните завоевания и прекрояването на етно-политическата карта на необятното пространство между двата океана – Тихия и Атлантическия [вж. и срв. Крадин 2003, 137].

По-конкретно, Великото Преселение на Народите променя, засяга или влияе и досега върху съдбините на безброй племена и народи, встъпили и преминали през интензивно-ефективен етнолингвистичен контакт и взаимодействие по различно време, в различни посоки и на различни нива, върху необятната и необозрима територия, обградена от пояса, до външния край на който достигат и се установяват източни племена и народи, основно тюрки, и образуван от Северния ледовит океан на север – тюрки и угрофини; от Якутия, Тихия океан, Източен Китай на изток – тюрки и монголи; от Тибет на югоизток – тюрки и монголи; от Индия на юг – вероятно българи и монголите на Великия Могол, и от Афганистан – тюрки и монголите хазара; от Иран на югозапад – тюрки и монголи, Ирак – огузите тюркмени, Египет – къпчаките мамелюки, Балканите – българите авари и болгари, къпчаките кумани и татари, огузите печенеги, узи, гагаузи, турци и кримски татари, и Апенините – прабългари, а до и на запад от Средна Европа – маджарите угрофини, ръководени от българите оногури и предхождани от българите авари и болгари с иранците алани във и подир Западнохунската Империя, след разпадането на която германски племена, наред с които като че ли, много вероятно, но все още недостатъчно пълно и подробно обосновано и доказано поради сравнително оскъдните податки, и прабългарите, известни от някои староирландски легенди и предания може би като Fir Bolg – Народът на Болг, намерили място също така и в нашата възрожденска литература от по-миналия век главно посредством името на старобългарския цар Болг, мигрират чак до Ирландия на северозапад, а от тук някои от тях са принудени да се прехвърлят и в Исландия, докато други германски племена пък мигрират до Швеция и Норвегия на север, но така също и най-после и огузите печенеги и къпчаките кумани в Унгария в по-късно време [вж. и срв. напр. Габровски 2004, 7; Крадин 2003, 137-159; Book of Leinster 2004, 9-43; Invasion Cycle 2004, 2; Pop Jovcho 2004, 1; EncCelt, 562, срв. Голийски 2003, 200-209].

Военно-племенното обединение на западните хуни като челен отряд на Великото преселение на народите и по-конкретно в лицето на българските племена хазари и барсили прониква за първи път на Кавказ около 215/6 г., като преминава през прох. Дербент; в самия край на 60-те г. на IV в., пресича Волга и нахлува в степите на Северен Кавказ основната маса от хунски племена като втори главен етап от придвижването на хуните от Азия към Европа; хуните нападат стремително, вклиняват се, разсичат и разделят на две аланските племена в северозападната част на днешните калмицки степи, покоряват ги и ги увличат със себе си (Ю. Джафаров).

Наред с това, друга колона, пак като челен отряд на западните хуни от Великото преселение на народите, преминава Азовско море като цяло през 375 г. (Fr. Altheim) или пък според проф. В. Златарски, през 376 г., когато прекрачва преградата на Азовско море, среща и покорява остготите, а отблъсква вестготите в пределите на Източната империя; тогава хуните "турили основа на обширната си държава в днешна Южна Русия; тук те се закрепили за известно време и разширили властта си от северните брегове на Черно море на запад, над днешно Влашко и Източно Маджарско".

Много преди това обаче отделни отряди от хуни извършват набези отсам Азовско море и дори по-назапад, както например войските под предводителството на хан Баламер, които преминават Дон през 375 г. и разгромяват готския племенен съюз, от който по този начин отпадат и се отцепват още и славянските племена в Областта (История на България).

Изглежда все пак, нещата са малко по-сложни и не се изчерпват с това разгромяване и взаимно раздалечаване и противопоставяне, а започват много преди това, когато хуните, готите и славяните се и сближават и обединяват, защото пак през 376 г., обединените войски на готи, алани и хуни, на брой около 200 хил.(!!?), нападат Адрианопол, дн. гр. Одрин в Турция (Fr. Altheim).

В действителност, първото преминаване и поява на хуните в Източна Европа става още много по-рано и независимо от резервите и колебанията на E. Thompson [1948], струва ни се, че няма никакви причини да не приемем, че онези Χοῦνοί, за които Птоломей, писал между 175-182 г., съобщава, че в началото на II в. вече обитават Причерноморието, може би между Буг и Днестър [21], са също хуни, само че проникнали в Източна Европа не под Азовско море, а през Урал и Волга, т.е. северно от Каспийско море и следователно не са и няма защо да бъдат непосредствено-преки предшественици на по-късните хуни.

Напълно неоснователно е също така и твърдението му, че тези хуни не са били забелязани от римляните, защото, най-напред, за хуните – Χοῦnοi, в Сарматия пише още Батламиус, който съчинява географията си по времето на Марк Аврелий (161-180), но бележките му възлизат към Маринос от Тирос, живял по времето на император Адриан (117-138) [Németh 1962, 287], а и наистина малко по-късният римски Анонимен хронограф от 354 г. съобщава за едни българи, които произлизат от Зиези – Ziezi ex quo Vulgares, т.е. "Зиези, от когото са българите", без обаче да посочва дали се отнася за българи откъм южната, персийската или източната, скитската граница на Империята.

Именно поради това, указанието на Птоломей решава проблема в полза на второто допускане, което състояние на нещата като че ли изобщо не се променя от факта, че Анонимният хронограф като цяло е превод на по-старата гръцка хроника на Иполит, доведена до 290 г. и според която тези българи са на Северен Кавказ, но още и от това, че в Хронографа на латински език народностното название на българите е изписано посредством букв. ***v,*** което потвърждава и засилва убеждението по-скоро за гръцко посредничество, недостатъчно ясно и определено донякъде като ретроспекция все пак поради неяснотата относно това кога всъщност започва спирантизацията на средногръцкия звук бета [вж. и срв. Джафаров 1985, 25-26; ЛтИзв-1, 82].

При това положение, между впрочем, единствено в сферата на псевдонаучната фантастика са писанията на онези, малко позапознати с митологията и етнографията, донякъде и с арменското и иранското езикознание, но не и с тюркската лингвистика и историография, именно където може и трябва да се търси крайното решение на множеството проблеми около прабългарите, епигоно-адепти на един нашенски "древнобългарист", които, като редуват горещи хвалебствия към "Учителя" с

полуграмотно-некоректен и неразумно-хладен историколингвистичен анализ, крачат-газят смело-безотговорно през цели исторически епохи и географски ширини, за да стигнат до пределно категоричното, но изобщо невярно заключение, че "тази част на Хронографа отразява реалното разположение на реални народи в част от Азия през XII в. пр.Хр., по-точно между 1200 и 1114 г. пр.Хр." – браво, браво, каква точност само, но освен големите мащаби и "великите" открития в прабългарското езикознание, още и мащабно-високата точност в хронологията е изявената отличителна черта, както на "Учителя", така също и на "Учениците", затова нека да видим какво става по-нататък:

"Но това означава и друго, а именно, че в по-старите документи, използвани от автора на Хронографа, през XII в. пр.Хр. българите са локализирани в Средна Азия с името БЪЛГАРИ, а не с някое друго", откъдето и поради което "Остава само едно логично обяснение, което е на границата на пълната фантастика, но именно в негова полза свидетелстват редица факти – предците на българите да са напуснали Месопотамия и да са се установили на изток, без обаче да са прекъсвали още известно време връзките със старата родина" [Голийски 2003, 319-331] - ето за какво, значи бил целият този, лишен от "школска мъдрост", поетично-фантастичен шум и трясък.

Колкото пък до чистосърдечното признание за "границата на пълната фантастика", никак не е красиво един млад човек да си прави такъв изцяло незаслужен комплимент, защото всичко това, неговото и на останалите петърдобревски епигоно-адепти, си е чиста проба, стопроцентова фантастика, само не е ясно защо у нас напоследък се появиха "професионални историци", както се пита акад. В. Гюзелев в неотдавнашно интервю пред Пресата, които се занимават с това, но според нас, тези "професионални историци" не само ръкопляскат, подтикват и дори водят за оглавника, а на добруджански диалект – водят за юлара въпросните "млади учени", но очевидно се и угояват съвсем успешно от Нищото, още повече, че "редицата факти" чисто и просто си ги няма или по-точно техният генезис лежи единствено и само в лишеното дори от най-елементарна логика, болно въображение на такива "велики откриватели" книгописачи, но тогава пък те не са никакви научни факти и така безкрай.

Между впрочем и в действителност и за самите "професионални историци" трябва съвсем определено да се каже, че и те не работят особено професионално-квалифицирано, щом като един университетски професор, на когото му е под носа Философският факултет с всичките му логики и гносеологии, не може да направи разлика между хипотеза и теория и хвърля всичко в един кюп, а друг пък също много голям "специалист" по прабългарите като някой си Божидар Димитров например, защитавал преди 15-20 год. тезата, че прабългарите са тюрко-алтайски етнос, този път много добре схванал откъде духа вятърът и без изобщо да се интересува, анализира или предлага каквито и да е историко-лингвистични факти и аргументи, започна и той "да развенчава мит след мит", като непрекъснато повтаря на висок глас и припява, сам той не се усеща и не забелязва колко фалшиво, широко известните и втръснали на специалистите кухи фрази за това, че прабългарите не са "дива, некултурна и малобройна тюркска орда от Алтай", за техния "индоевропейски произход", за "памироиранската прародина Балхара" и други от този сорт [Рд], които обаче и в никакъв случай нямат каквато и да е връзка с Науката, а само ще му помогнат да си получи тридесетте сребърника, без да е ясно дали все пак и занапред той ще има още достатъчно време научно- и обществено-активен живот, за да обяви и декларира отново публично, пак без какъвто и да е срам или поне неудобство, че не е бил прав и преди това, т.е. в настоящия случай.

В общонаучен план обаче не може да не се забележи, че съвременната българска медиевистика и малко по-точно най-новата прабългаристика се "развива и напредва", като се противопоставя и опонира на една много непочтена и грозна фикция, родена в болното съзнание на няколко души, защото поне от сто години насам не само у нас, но и по целия Свят няма нито един сериозно-задълбочен учен, който да започва и да изгражда проучванията си върху прабългарите с презумпцията, че те са "дива, некултурна и малобройна тюркска орда", но ако не беше тази уродлива фикция, какво щяха да пишат петърдобревци, божидардимитровци и останалите с техните епигоно-адепти и как щяха да хвърлят прах в очите на хората, за да могат да им приберат париците?!

Както и да е и все пак, ето и нещо особено важно и изцяло вътре в тук разглежданата проблематика – едно от "последните открития в областта на древнобългаристиката" са и Силистренските надписи, нека да ги наречем така, които, разбира се, са открити и известни не от вчера и напълно естествено са намерили място в по-следващите, след това от 1934 г., издания на прабългарските надписи от акад. В. Бешевлиев [1992] и то специално под особено показателното за високия научен морал и етика на автора, напълно категоричното, ясно и определено кратко заглавие "Неясни надписи", където Той, под №№ 91-94, описва и представя общо 6 надписа, сред които, под № 92-a,b,c, са и трите силистренски надписа.

Тук акад. Веселин Бешевлиев представя палеографските черти и особености на Надписите; направените върху тях първи публикации, повечето от които, разбира се, са пак от него, и общо за трите надписа отбелязва, "че се касае за цялостни надписи"; излиза с предположението за евентуална гръцка основа на едно от съчетанията, обаче думите като цяло не са гръцки, само думата *ζερα* може да се свърже с първобългарското *ζερα ταρκανος* от Надпис № 60; за друга дума допуска връзка с две тюркски думи – *üč* "три" или *uč* "връх", евентуалното съотнасяне с първата от които, поради това че "гръцката буква *Y* е имала все още звуковата стойност *ü",* датира Надписа преди X в.; "Езикът на тези три надписа е очевидно не гръцки. Той <u>може да бъде тюркски, евентуално първобългарски</u>. Произходът на надписите от Силистра не противоречи на такова заключение." [254-257, подчерт. – И.Д.].

Велики са скромността и почтеността пред Науката, на големия ни епиграф прабългарист, както са велики и неговите трудове и приноси за прабългаристиката, но наистина много странно, именно те са повод в прабългаристичната ни литература да се появят някои крайно несправедливи упреци и претенции, според които тъкмо за Силистренските надписи, тогава не академик, а чл.кор. В. Бешевлиев "<u>се е ограничил само да отбележи</u>, че те са най-вероятно прабългарски (защото съдържат прабългарски дворцови титли), но <u>не е бил в състояние да ги преведе</u>", когато тези надписи са "<u>най-меродавните свидетелства за езика на прабългарите</u>", защото "Доста изненадващо и <u>в пълен разрез с тюркската теория за прабългарите</u>, те започнаха да ни изпращат следи, че са били <u>не тюркски, а по-скоро бактрийски народ</u>"; "<u>техният неразтълкуван все още език</u> може да ни помогне да намерим ключа към трудната и <u>все още нерешена прабългарска загадка</u>"; тези "погребални надписи" "са били написани върху неголеми каменни блокове и са били предназначени да бъдат поставени върху урни с праха на погребаните", "които представляват най-често големи делви или амфоровидни стомни. Открити са <u>стотици прабългарски погребения</u> от този тип."; досега тези погребения "оставаха <u>една голяма загадка</u>"; специално въпросният надпис "е стоял върху урната с праха на някой прабългарски велможа, чиито тленни останки са били изгорени и след това е погребан по добре известния ритуал, изразяващ се в погребване не на тялото, а на пепелта"; "самите

надписи са написани на един явно бактрийски говор от типа на онези, които и до днес звучат в Памир и Хиндукуш сред далечните потомци на древните бактрийци" и какво ли не още.

Първият от Силистренските надписи има вида ZENTI ΑΣΟ Ε, до превода на който "с помощта на индоиранските езици като: "На Зента прахът е това", се достига с цената на такива, историколингвистически особено груби фактически грешки, недоглеждания и противоречия като това, че "Думата "зенти" е най-вероятно бактрийското собствено име Зента (знаещ), поставено в характерния за памирските езици косвен падеж, изразен чрез суфикса "и", когато всъщност в Надписа името не е Зента, което с този си завършек, според нас, не може да има значението "знаещ" на неясно как образуващото се в онзи "индоирански" и "бактрийски" едновременно(!?) език, действително причастие, а по-скоро значението "познат" на съответното страдателно причастие, срв. *согд.* ***kəte*** "сделанный" от *иран.* ****kṛta-ka-;*** изходната форма на второто съществително име, така представено, не е неясно откъде взетата "дума "аси", която означава "пепел, гробен прах", а най-вероятно източноиранското по-общо и аланското в частност ****аше,*** срв. *согд.* ***āše*** "зола" от *иран.* ****āθraka-*** и вероятно пак от същия корен *пушт.* ***āc*** "пепелище; родной дом", обаче пак там ایره [ира] "зола; пепел", но все пак и въпреки всичко, в съвременния алански език думата със значението "зола" е ***фæнык,*** а има още и ***æртхутæг*** "пепел", ***сыгъдуат*** "пепелище", докато във ваханския език думата със значение "зола; пепел" е ***pārg,*** като при това в иранските езици има и фонетически много близка и номинативносемантически особено подходяща за случая, лексема със значение "кость" като *стперс.* ***ast,*** *авест.* ***ast-,*** *осет.* ***стæг,*** *пушт.* اس [āc] "пепелище; родной дом", всички от *иран.* ****ast-,*** но лично за нас много неясно защо *пушт.* هډ [had] "кость", което като цяло и във всички случаи изисква и налага цялостно-подробен етимологичен анализ, на какъвто ние поне засега не сме готови, а и нямаме време и място, заради необходимостта от редица справки и позовавания на иранистите [вж. Основы иранского языкознания 1981, 22,344,376,392; РАфгСл, 227,285,481; РОсСл, 185,222,346; СлВхЯз, 232-233]; "суфиксът "и" тук е "косвен падеж", но в другия надпис той е "типичен памирски притежателен суфикс "и"; от това, че в германските езици има подобна дума, съвсем не следва, че тя има индоирански произход, но пък особеностите на Надписа "загатват, че той е написан на някакъв бактрийски говор", което съчетание от липсата на елементарна езикова грамотност в съставянето на изречението и логическото противоречие в рамките на общото, особеното и частното, в никакъв случай не е предпоставката достатъчно условие за още по-неграмотно-смешното и неясно все пак от къде или какво "подсказано" изречение "Тази именно особеност подсказва, че надписът е най-вероятно надгробен", защото това последното изобщо не се подсказва, а проличава и дори е повече от очевидно и за най-чуждия на лингвистиката и археологията читател, както от съдържанието на самия надпис, така и от мястото на неговото нанасяне, стига човек много отрано да не е лишен от присъщата по начало на всички простосмъртни и впоследствие развита и усъвършенствувана до определена степен и ниво природно-социална дарба способност да "произвежда" елементарни умозаключения [срв. Добрев П. 1991, 102-108, подчерт. – И.Д.].

Пропуските на "Учителя" ги отстранява "Ученикът", който го и частично оневинява, защото наред с не особено коректната добавка около "иранския определителен член", където въпросният зв. ***о*** в действителност е именителен падеж, единствено число [вж. Основы иранского языкознания 1981, 342], и някои други, индоевропеистически банално-елементарни уточнения, той, независимо че цитира съответните страници, все пак и

въпреки всичко, очевидно разчитайки на късата памет на читателя, твърди, че неговият, на "Учителя" превод има вида "На Зент прахът е", при което така и ще си останат докрай пълна загадка за нас ролята и целта тъкмо на това място, на такива широко известни и лингвистически, определено тривиални "факти", както и на някои чисто и просто неверни твърдения като причисляването от страна на Гази Барадж, на "арменците към индоиранската общност"; отъждествяването от страна на Хронографа, на арменците с аланите; по-голямата близост на Армения, не до гръко-римския, а до иранския свят; партският произход на някои арменски царски династии; изобилието от персийски думи в арменския език; "откритието", че "арменският език се определя като самостоятелен в семейството на индоевропейските езици", и особено напълно излишно-неуместният превод и съотнасянията на въпросния надпис с арменския език, наличието при който на някои тъждествени съставки на нивото на морфологията и синтаксиса едновременно на славянския български, арменския и иранските езици надали трябва да изненадва, когато предварително е много добре известно, че става въпрос за три достатъчно близки, генетико-типологически тъждествени до определен етап, степен и ниво, индоевропейски езика [срв. Голийски 2003, 328-329].

В действителност, нещата изобщо не стоят така и са пределно прости и ясни, особено и единствено в рамките на Тюрко-Алтайската теория за прабългарите, защото българите тюрки от състава най-напред на западните хуни от началото на V в., при своето движение още от Алтай на запад, начело на Великото преселение на народите, а така също и достигащите пак тази област, по-късни Аспарухови българи навлизат и преминават преди това през земите на немалко ирански племена и народи, включително на етапа и по време на своето достигане и пребиваване на Кавказ и в дн. Южна Русия, където се сблъскват, покоряват и увличат със себе си и алански родове и племена, етнолингвистичният контакт с които протича на различни нива и с различна степен на интензивност, пределът на което е тюркизацията, но задължително още по-точно - българизацията на самите алани, именно поради което в литературата може да се попадне и на изследвания, според които аланите са тюркоезични и дори и тюрки [напр. Закиев 2003, 1-16; ~*~2003а, 19].

Независимо от това последното, Силистренските надписи очевидно-безспорно са написани на някакъв ирански език, който обаче не е согдийски или пущунски например, а най-вероятно алански, който пък от своя страна в качеството си на източноирански език притежава и се характеризира с редица тъждествено-общи черти с някои от иранските памирски езици, повечето от които са също така източноирански, единствено закономерно-правомерният извод от което като цяло е, че през определен период, на територията на дн. гр. Силистра са се установили, не особено много на брой, щом като са намерени само три надгробни надписа, и алани, в светлината на което сега и тук сме повече принудени да забележим, че нищо повече от откровена лъжа не е твърдението "Открити са стотици прабългарски погребения от този тип", защото ако това наистина беше така, щеше да има и стотици такива надписи и те, повече от сигурно, щяха да намерят място под горецитираното заглавие на уникалния труд на акад. В. Бешевлиев.

Въпросните алани, може и да са достигнали тези места още преди Аспаруховите българи, но доколкото, както забелязва много преди нас акад. В. Бешевлиев, във втория надпис се среща и известната от други, определено прабългарски надписи, собствено прабългарската титл. *ζερα,* към което ние допълнително прибавяме и нашите много дълбоки съмнения и резерви, че мъжките лични имена като *Οχσι, Ανζι, Υτζη* от втория и третия надпис, при които човек трябва да е много силно предубеден или пределно некомпетентен лингвистически, за да не забележи не само еднотипно-типичното тюркско

словообразуване, но и трите собствено тюркски по принцип и тюркобългарски в частност лексеми, се тълкуват достатъчно пълно и убедително именно на иранска, а не примерно на тюркска почва, защото дори само един поглед е достатъчен, за да се убеди човек, че в тях няма нищо иранско като звуков и морфологичен строеж.

От всичко това пък като цяло следва, че тези, малко на брой "силистренски алани", които според горепосочената пак от акад. В. Бешевлиев палеографска особеност са пребивавали тук преди X в., но във всички случаи, както по безспорен начин проличава от наличието на току-що цитираната прабългарска титла, те пристигат на това място след края на VII в. и то вече доста напреднали в своята тюркизация, но по-точно болгаризация, свидетелство и доказателство за което са не толкова въпросната прабългарска титла, колкото току-що цитираните мъжки лични имена от втория и третия силистренски надпис, защото титлите общо взето се заемат и преминават от език в език по-лесно и по-бързо от имената.

Ето защо като че ли вече никак не е лишен от основание и нашият предварителен извод, че всички тези източноирански надписи са оставени, примерно не от появилите се около Новата ера в Добруджа, широко известните скити на Атей или от язигите сармати по време на тяхната миграция доста преди това по посока на Среден Дунав, но никак не е изключено и от аланите авангард на хуните при тяхното придвижване на запад или пък от връщащите се на изток и установяващи се в Малка Скития алани и българи след разпадането на Западнохунската империя [ЛтИзв-1, 358], а най-вероятно, главно заради въпросната прабългарска титла, от алани, които са достигнали до тук едновременно и заедно, напълно възможно с Аспаруховите българи и които поради тесния си и достатъчно интензивен етнолингвистичен контакт с тях са били освен това и на някакъв етап на етнолингвистична трансформация и модификация, т.е. преобразуване, видоизменение и друго превръщане по пътя на тяхната българизация и нищо повече.

Това последното, разбира се, изобщо и в никакъв случай не означава, посредством и по силата на изключително грубата и недопустима тук логико-методологическа грешка екстраполация, че щом като тези надгробни надписи в основата си и като цяло са източноирански, то и езикът на преминалите оттук прабългари е, все по-неточно, бактрийски, източноирански или индоирански, а оттук по същия низходящ ред на пределно неграмотната и логико-психологически направо девиативната умозаключителна верига, че и самите те са бактрийци, памирци или индоиранци.

Арогантно-агресивното лансиране и налагане на тази "хипотеза", съвсем условно казано, особено в нейния десен край, вече издава много ниско, и дори първобитно-примитивно ниво на "научно" мислене, мултипликацията и масовизацията на псевдонаучните продукти на което у нас, за жалост, станаха възможни едва през последните двадесетина години, да не говорим за това, че въпросното лансиране и налагане, винаги и навсякъде, задължително се съпровождат от анонимните (!?) изобилно-груби и несправедливо-обидни ругатни и клевети по адрес на българските езиковеди тюрколози, което изобщо не прави чест не само на никой възпитано-почтен човек, но и на българските учени като цяло, още по-малко пък на онези измежду тях, които дължат нелигитимно-натрапеното си присъствие в Българската Наука, благодарение на ловко-умело, но и безскрупулно-цинично скалъпените и изфабрикувани от тях манипулативни фалшификати, нахвърляни и струпани под заглавието "Древнобългарски език".

При това положение вече няма как да отговарят на истината и голословните твърдения, че тук има "стотици прабългарски погребения", "нерешена прабългарска загадка", "неразтълкуван все още език", надписи, които са "най-меродавните свидетелства

за езика на прабългарите", когато тези надписи изобщо не са на прабългарски език, а на генеалого-типологически много различния и дори далечен от него източноирански алански език, именно поради което Силистренските надписи в никакъв случай не са в "разрез с тюркската теория за прабългарите", а точно обратното – те са поредното и неоспоримо нейно доказателство, защото тъкмо тя, единствено вярната и обектно адекватната Тюркско-Алтайска теория за прабългарите е в състояние да ги идентифицира и определи тях, Надписите, като нетюркски изобщо и небългарски в частност и същевременно да покаже и обясни собствено тюркските по произход лексико-ономастични съставки в техния източноирански алански език.

Прабългарите никога не са били и няма да бъдат "бактрийски народ", независимо от чувствителния ирански етнолингвистичен слой или пласт, който те имат и носят в себе си, наличието на който позволява да се говори за тях само като за частично, до някаква степен иранизирани тюрки, но доколкото тази иранизация е под и преди мярата за етнолингвистическа трансформация, преобразуване на дадена народност, едва след която се стига и до новото качество под формата вече на друг и напълно различен етнолингвистичен обект, то и след частичната иранизация на прабългарите, те съхраняват и продължават да носят своите първично-изконни, собствено тюркски етноидентифициращи и диференциращи черти и особености на техния език, материална и духовна култура и расово-антропологичен тип или което е същото – те и след тази частична иранизация си остават и продължават да бъдат все тюрки или тюркски етнос.

Пълното и нормално осмисляне и разбиране тъкмо на тази научна материя с органично произтичащото от тук задължително усвояване и възприемане и на съответния начин и стил на научно мислене и поведение досежно прабългарите, очевидно-безспорно не е по силите на най-новото поколение български медиевисти, видно специално за нас от грубо-безпардонното отхвърляне и отказ за отпечатване от страна на съответните организатори и ръководители, на нашия доклад пред научната конференция за "древните българи", проведена в Софийския университет, а така също и от невъзпитано-невежата реакция още тогава на някои от по-младите участници в Конференцията към същия този доклад [Добрев 1998].

Конкретно-индивидуално погледнато обаче, добре е тук да се разбере още и това, че никой измежду нас и най-малкото специалистите по стопанска история на прабългарите не са изправени пред задачата да решават "големите загадки" на прабългарския език, защото най-напред, в гносеолого-методологически план, загадки, гатанки или приказки в науката по принцип и в прабългарското езикознание в частност, изобщо и реално няма, а има само достатъчно компетентно формулирани и сравнително ясно очертани и поставени, повечето решени, но някои пък засега все още нерешени научни проблеми, и ако въпреки това някой-си вижда, но не само вижда, но и пише и печата загадки, гатанки или приказки, толкова по-зле за самия него.

А в чисто гносеолого-онтологически план, прабългарският език си е достатъчно известен и познат на специалистите, главно на по-квалифицираните езиковеди тюрколози, в съществено-главното, като генезис, историко-географско разпространение и развитие и лексико-граматична структура, така че изобщо неподплатената с необходимата и достатъчна, но още по-точно и ясно, изцяло лишената от всякаква общо- и частнолингвистична компетентност и ерудиция и не само вътрешно-национално, но дори и общопланетарно прокламираната и популяризирана болна амбиция приоритет за някакво си откриване и възстановяване на фонетиката, лексиката и граматиката на

прабългарския език, въобще не говори за нормално и дори за що-годе добро психично здраве и морал.

Независимо и въпреки всичко това, пак според Ю. Джафаров [1985], за хуните се съобщава и в стихотворното описание на Земята от Дионисий Периегет, писал около 160 г., въз основа на които сведения като цяло Фр. Алтхайм приема, че хуните, които са скотовъди и номади, обитават западната част на Предкавказието още през II в., във връзка с което обаче, както научаваме от достъпното ни резюме на най-старите извори за хуните, въпросното стихотворно описание на Земята е написано не след средата, а около началото на II в. и в него хуните – Οὖννοι, са по югозападния бряг на Каспийско море, по протежението на реките Кума и Терек [Németh 1962, 287].

И все пак особено интересното и много полезното тъкмо за случая е това, че всички тези сведения и факти се съгласуват напълно и се потвърждават и от изключително ценната и важна като извор за най-ранната българска история, собствено българската историческа хроника, известна главно като Именник на българските ханове, съвсем в началото на която е записано: **Ѧвитоχолъ житъ лѣтъ Т. родъ емѹ Дѹло, а лѣтъ емѹ диломъ твирємъ** *Авитохол живя години триста, родът негов е Дуло, а годината му е Змия, м. Девети.*

Анализът и изводите от този израз в рамките на възможно най-пълното и последователно, най-квалифицираното и най-задълбочено проучване на Именника от страна на българския езиковед проф. М. Москов [1988] показват, че оттатък Дунав, в продължение на 300 год., с остригани глави царуват български ханове от рода Дуло, първият от които се възкачва на престола именно и тъкмо през 153 г., и този род стои начело и управлява едно или няколко прабългарски племена в продължение на една епоха от 300 г., в края на която царува и през 453 г. приключва земния си път хан Авитохол, името на когото в качеството и с функцията на епоним е използувано в Именника за обозначаване и наименоване и на цялата предишна епоха, каквато в действителност е широко разпространената практика при подобни случаи през Античността и Ранното Средновековие [144-175].

Ето защо, за тази 153 г. непременно трябва да се отбележи, че в рамките на историческата хронология, където обикновено се борави със столетия и хилядолетия, тя изцяло и напълно съвпада с посочената 160 г. и нейния период, когато по онези земи е констатирано присъствието на хуни, което пък от друга страна означава и това, че тези хуни са прабългари и че именно техният царски род Дуло впоследствие застава начело и оглавява онези прабългарски племена, които преминават Дунава, създават и изграждат българската държава и в качеството на единия от двата основни дяла, заедно със славяните, полагат и основите на по-късно възникващата и изграждаща се българска народност.

Именно тук и пак в тази връзка особено важно и съществено за нашето изследване е и това, че отново според Ю. Джафаров, "към 160 г. някаква група племена, известна под названието "хуни", вече е пресякла Волга и обитава степите на северозападното Прикаспие"; това е "първият етап на проникване из-зад Волга на Северен Кавказ, очевидно, още към средата на II в., на изолирана група хунски племена, което предхожда тяхното масово появяване през 70-те год. на IV в. в Източна Европа"; редица изследователи "свързват първата конкретна група тюркоезични племена, проникнали из-зад Волга в степите на Северен Кавказ още през първите векове на Новата ера, с българите", само че "тази гледна точка в повечето случаи не се обвързва със съобщенията

на източниците за хуните и българите едновременно, което се обуславя преди всичко от съществуващото в научната литература противопоставяне на хуните с българите", в противовес на което пък ние, т.е. той, Ю. Джафаров, "ще се опитаме още веднъж да проследим тясната взаимна връзка между едните и другите и именно в този аспект да подходим към тълкуването на източниците"; арменските извори съобщават за активно участие на хуни във войните между перси и арменци през годините 213-241 и 287-332, като специално Мовсес Хоренаци съобщава, че участници в тези събития са "басилите", които разбити и преследвани се изтеглят в "земята на хуните", докато същите тези басили други хронисти пък наричат хуни; "първото нахлуване на барсилите с хазарите в Албания, сведенията за което е съхранил Мовсес Хоренаци, е станало изглежда около 215/6 г., т.е. приблизително 10 год. преди времето, когато, съгласно Агафангел, при същия този цар Хосров, в Задкавказието, за първи път се появяват и хуните" [4-5,9,11-15].

Между впрочем, тъкмо по повод на първото преминаване и стъпване на българите на Кавказ ние, дори и като обикновен и "непросветен" читател, отдавна пребиваваме в най-дълбоко объркване, смут и недоумение, защото в едно безкрайно претенциозно-амбициозно "проучване" именно на най-ранните арменски извори за българите, така и по никакъв начин не можахме да разберем самобитно-оригиналния отговор на отдавна вече най-безотговорно и дори безсрамно маниерно-оригиналничещия за сметка на цялата прабългаристика и на българския читател, автор, на съществено-важния и направо фундаментален въпрос за това преминаване или както Те вече са благоволили да се изразят двукратно на една и съща страница, защото все може да се намери някой невежа, който да не разбере, че тъкмо Те отдавна са се заели да поправят Науката, а и по принцип Те си стоят над Науката, затова "големият въпрос, по който науката спори вече цял век, е: кога точно е станало това проникване" – наистина много голям въпрос, на който може да даде отговор само българският псевдоисторик с икономическо образование.

И наистина именно на този въпрос нашенският словослагател без никакво притеснение или колебание и без дори да се замисля, защото иначе не би отговорил на въпросния въпрос по хиляда най-различни начина, заявява какво, че то е станало "не по-късно от първи век пр. Хр.", относно което лично ние, нали не сме историк от Неговото ниво и класа, а и не сме съвсем на "ти" с историческите категории, изпитваме непреодолимо-настоятелната потребност да си го преведем, най-малкото за себе си, в смисъл, че това вероятно трябва да означава "някъде към края на II в. пр.н.е." или казано още по-ясно и просто, примерно към 180 г. пр.н.е., едва след което вече започваме по-спокойно-хладнокръвно да възприемаме и понасяме поредицата от взаимно-изключващи се и противоречащи си предположения и голословни твърдения като например, че "то е станало не по-късно от трети век"; "българите са се заселили в Армения в една твърде ранна епоха" преди 387 г.; "българите не са се преселили в Армения в края на четвърти или началото на пети век, а в една много по-ранна епоха"; "Вананд – потомък на преселилия се през I век български вожд"; "българите са се заселили в Армения в една твърде ранна епоха"; "загадъчният цар с име Аршак, по времето на когото е станало това важно събитие, е първият и най-стар арменски цар с име Аршак"; "първият цар с име Аршак е царувал в Армения в началото на първи век – 35 г. сл. Хр.", но "Има обаче една подробност..." и така на сцената се изкарва още един цар Аршак, който царува 13 год., воюва с Понтийското царство и е син на "прочутия цар Артавадз, известен със своите упорити битки срещу Римската империя", тъкмо този Аршак "след пленяването на баща си и поражението си от Рим избягал в Партянското царство и затова бил наричан освен със своето арменско име Артаксий, или Арташес също и с партянското царско прозвище

Аршам или Аршак (вж. В. Брюсов. Летопись исторических судеб армянского народа. М., 1918)", следователно "При всички случаи несъмнено остава едно: царят с име Аршак, през чиято епоха древните българи са се преселили в Армения, е царувал не по-късно от първи век сл. Хр., а следователно и самото преселение на българите е станало не по-късно от първи век" [Добрев П. 2001, 89-106].

По начало, цитирането на заглавие без страница, във всички случаи оставя впечатлението, че фактите се измислят и нагаждат, но по същество всичко това като цяло ни най-малко не успокоява или премахва нашето объркване, смут и недоумение, защото в доста подробната и пълна Encyclopædia Iranica, в която е публикувана не една единствена и отделна статия, а цяла студия и за персийските, и за арменските Аршакиди, както и за най-ранната история на Армения, и която енциклопедия освен това обобщава и използува немалък брой по-частни проучвания и по двата въпроса, наистина се среща мли *Aršāma,* гръц. *Arsámēs* като име на няколко ахеменидски сановника и на персийски цар от преди 522 г. пр.н.е., а известен е също така и цар на същото име от около 226 г. пр.н.е., но никой от тях очевидно не може да бъде въпросният Аршам-Аршак.

От 190 г. пр.н.е. до 12 г. сл.н.е. на арменския престол са представители от династията на Артаксиадите, които са клон на иранските Аршакиди, като специално Артавазд I царува от 55 г. пр.н.е., но през 34 г. е пленен заедно със семейството си от Антоний, отведен е в Египет и е убит по заповед на Клеопатра през 31 г.; един от синовете му успява да избяга и да се завърне в родината си, където сяда на трона под името Артаксиас II, но много скоро след това римляните окупират цялата страна, царят бяга при иранските Аршакиди, през 30 г. си връща трона с помощта на партяните, но бива убит през първите години от царуването на император Август от проримската партия в страната си; след 12 г. арменският престол се държи от династията на Аршакидите, като специално Аршак I царува през 34-35 г., а до 63 г. има 7 принца, които се опитват да се задържат на престола, но никой от тях не успява [Armenia and Iran 2004, 417-422; The Arsacid Dynasty 2004, 543-546].

Ето защо пред така представеното толкова голямо разнообразие и дори изобилие от периоди, през които българите "проникват" на Кавказ, като че ли става излишен всякакъв коментар, но нека все пак забележим, че в арменската история от онова време изобщо не фигурира какъвто и да е Аршам с друго име Аршак или обратното, а и доколкото, както вече се отбеляза, при цитирането на въпросния руски автор от 1918 г. освен това не се посочва и страница, то ние сме в пълното си право да кажем, че Аршак-Аршам не е нищо повече от плод на користно-манипулативно мотивираното и функциониращо въображение на своя изобретател.

И все пак, дори и да го има този първи Аршак от Преди новата ера, той няма къде и как да царува 13 год. при жив баща, а и след пленяването на баща му от римляните пак той забягва в Партянското царство, където вече няма как да бъде цар в страна, в която е намерил само подслон пред надвисналата над главата му опасност и в която той може да бъде всичко на всичко един макар и не съвсем обикновен, но все пак изгнаник, така че този Аршак дори и да е съществувал, никога не е бил арменски цар, а само принц, евентуален престолонаследник, така и несъстоял се обаче поради посочените обстоятелства, следователно изобщо не може дори и да се помисли, че тъкмо по време на неговото никога неосъществило се царуване е станало и въпросното събитие на "проникване" на българите на Кавказ, а с това няма как да се приеме съответно за състояла се и тази толкова претенциозно-непремерена и доста неграмотно-фиктивна поправка в българската наука, според заключителния акорд на която все пак и въпреки

всичко “самото преселение на българите е станало не по-късно от първи век” или пак преведено на разбираем език, този път някъде преди Новата ера.

Според Евнапий (345-420), вестготите изпадат в паника и ужас пред невиждания и нечуван досега враг, масово побягват на юг и през 376 г., струпвайки се на брега на р. Дунав при Истър, дн. Силистра, молят ромеите за подслон и закрила, докато първото нападение и преминаване на хуните през Дунав, “понякога много десетки хиляди”, е през 395 г., но хуните на Илдис се разполагат около Истър и нападат Тракия през 409 г. и по-конкретно, както е според Histoire de la Transylvanie [1992], войските на хуните, водени от Улдин, превземат крепостта Мартис през 409 г., а мирен договор с хуните, ромеите подписват през 412 г. [82].

През 427 г. хуните владеят цяла Панония Секунда, включително и големия град Сирмиум; съгласно договор между римския пълководец Аеций и хуните, през 433 г. Панония Прима е отстъпена от Западната Римска империя на последните, цената на което най-вероятно е помощта под формата на войски, която прабългарският хан Ругила оказва на Аеций, за да може той, Аеций, да заздрави своето положение в Италия и Галия; през 405-406 г. бургундите са силен и многоброен народ, около 80 хил., и обитават бреговете на Рейн, през 413 г. те населяват левия бряг на Среден Рейн; през 437 г. Аеций издействува “неговите приятели хуните” да ги нападнат, в сраженията са убити 20 хил. бургундци, с което се слага край на Бургундското княжество, а оцелелите се заселват в Савоя (E. Thompson).

Според Приск Тракиец (410-472), към 434 г. хуните на прабългарския хан Роила обитават край Дунав и се готвят да воюват с такива, най вероятно хунски племена по тези земи като амилзури, итимари, тоносури и др. Самият Ругила – Rugila rex Chunorum (Priscus), умира през 433 г. и негови наследници са синовете на брат му Мунджук – “царските скити” Атила и Бледа, която “смяна на властта” се осъществява и протича съгласно характерно-традиционната за хуните изобщо и за прабългарите в частност практика на наследяване на престола от най-големия син на единия от братята - левират, съблюдавана между впрочем и при хан Кубрат, който, както е много добре и широко известно, е племенник на хан Органá.

Именно поради всичко това като много неточно и съвсем неясно следва да се определи и изречението “След смъртта на Ругила властта преминала в ръцете на двамата му племенници Атила и Бледа.” [История на българите 2003, 33, подчерт. - И.Д.], защото в действителност властта не преминава неясно на какво основание и по какъв начин, а нея по право я наследява и приема Атила, докато брат му Бледа очевидно е съвладетел съгласно съществуващия пак при прабългарите съвладетелски институт, независимо че според Д. Съсълов [2000, 337], от чичо си властта наследява Бледа, а Атила е негов кавхан [вж. и срв. Крадин 2003, 154].

Но във връзка по-специално с “царските скити” непременно трябва да се забележи, че те не са никакви “царствени скити”, както много неграмотно-неточно е преведено малко по нататък наименованието определение на Атила, τώ βασιλείω Σκήθη, докато преводът като “скитски цар” безспорно игнорира и не разкрива принадлежността на Атила тъкмо към племето на “царските скити”(?), на което Приск очевидно държи много да се знае и затова толкова често го и подчертава, а под варвари, хуни или само скити той разбира всички останали племена и лица индивиди, които са под властта на Атила и Бледа [вж. и срв. ГрИзв-1, 89,105,212,215].

При това положение, случаят с “царските скити”, очевидно, изобщо не е толкова прост и еднозначен, какъвто се опитва да го представя E. Thompson [1948], според когото

изключително рисковано е да се градят каквито и да е теории върху този израз βασιλείω Σκήθη, защото това е flosculus – "кратка, подбрана извадка от съчинението на някой друг" [OxLtDc, 715], взета непряко от Херодот, но в действителност Евнапий първи прави внушение за тъждествеността на хуните от Централна Европа с βασίλείωί Σκύθαι на Херодот, а това, че фразата може да бъде намерена и у Приск, говори за неговите литературни основания върху Евнапий и Херодот [10,17].

Според нас обаче Приск Тракиец неслучайно назовава въпросните скити посредством този, нека да бъде заимствуван още от Херодот, израз, защото той ги познава царските скити достатъчно отблизо, вижда в тях нещо по-различно от останалите хуни и просто, чувствувайки нужда да ги отличи от последните, ги наименова посредством по-стария и заимствуван израз, от значението и употребата на който обаче изобщо не следва, че тук става достатъчно ясно кое е по-различното и какви по-точно са тези "царски скити", пък и в края на краищата, за него и те са точно такива и толкова хуни, каквито са и всички останали родове, племена и народи на Западнохунската империя, само че донякъде "специфицирани" вероятно поради по-голямата запознатост и близост на автора до тях, сравнено с всички останали хуни или "варвари", а може би те наистина от някаква друга гледна точка са нещо съвсем отделно-различно от другите хуни.

Ето защо тук ние намираме за сравнително сполучливо и приемаме в качеството на временна работна хипотеза обяснението на А. Мухамадиев [2004], според когото при иранците и тюрките изобщо и при българите в частност, царски са онези племена, които управляват и на които се подчиняват много други родове и племена, като през скитския период царско племе са есколотите; през сарматския – сарматите, а по-късно - хуните [7-8], в светлината на което вече като че ли става възможно да се мисли, че Приск Тракиец чрез двусъставния термин "царски скити" наименова и отличава Атила и Бледа като произхождащи и принадлежащи към главното и ръководно племе в Хунската империя, за което той очевидно е бил много добре осведомен, без обаче да знае и да може да използува самото конкретно-видово наименование на това племе.

Сега вече и на нас ни изглежда напълно нормално и дори и задължително именно племето на Атила и Бледа да е най-многобройното и най-силното сред всички хунски племена, защото в противен случай, от една страна, то не би било в състояние да излъчи достатъчно силен и могъщ владетел ръководител на безброя племена и народи от неговата империя, а от друга страна, и самият той не би успял да държи в подчинение и да ръководи толкова много племена и народи, без да разполага и без да използува като достатъчно силна опора и средство, по подходящ начин, в необходимото време и на необходимото място, единствено и само собственото си племе.

Но дали все пак най-дълбоката основа първопричина за цялото това оъркване и в този случай не е общо взето сравнително често срещаното в по-старите извори междуезиково наслагване или също констелация на фонетически почти тъждественото стгр. *βασιλείω* върху засвидетелствувания например при Теофилакт Симоката етнм *βαρσίλϊ* на прабългарското, а може би наистина на "прабългарското уногондурско племе" барсили (П. Коледаров), което безспорно би било една много смело-интересна хипотеза, защото прави опит да постави прабългарските племена на Кавказ в една, макар и немногочленна, субординирана йерархия, но така или иначе, тези барсили, както вече беше посочено малко по-горе, нахлуват за първи път в кавказка Албания заедно с хазарите изглежда около 215/6 г. и дори като че ли са едното и главното от няколкото племена, около народностните названия на които се върти насочената към Кавказ съставка на гръцкото

“информационно пространство”, без да е напълно изключено, разбира се, тези племена да са известни на гърците още от техния предкавказски, от средноазиатския им период.

Подобно наслагване се наблюдава например и при римските писатели хронисти, където етнм *вандали,* заменя етнм *вангари,* който в действителност е славянската форма реинтерпретация на прабългарското по произход средновековно мадж. **oŋar,* а така също и пак при Херодот, който наслагва гръц. *georgoi* върху скит. етнм *gauwarga,* т.е. “почитающие скот”, в резултат на което в тогавашния гръцки език се получава и фигурира съставният етнм *skithai georgoi,* т.е. “скити земеделци”, което евентуално наслагване обаче като цяло изнася много назад във Времето, достигането и проникването на това българско племе на Кавказ, което пък от своя страна изисква и налага и друг вид свидетелства и доказателства в негова полза [вж. и срв. Абаев 1981а, 75-76; Буданова 2000, 161; Олайош 1987, 243-244].

През 434 г. Атила и Бледа се срещат с ромейските пратеници при крепостта Константция, дн. Панчево, на другия бряг на Дунав, срещу Белград, където се договарят за размяната и откупуването на пленниците, за еднаквата достъпност и безопасност на тържищата, както за ромеи, така и за хуни, като за “спазването и поддържането на договорите ромеите трябвало да плащат на царските скити по седемстотин литри злато всяка година, докато по-рано данта била триста и петдесет литри”. Сред забягналите при ромеите и върнати скити били и “младежите от царски род Мама и Атакам”, които били разпънати на кръст в крепостта Карсум, най-вероятно дн. Хърсово в Добруджа.

След експедицията срещу Тракия през 422 г., докато крал Руга и основните сили на хуните напредват по посока на Карпатския басейн, него вече го е завзела друга, също многобройна група хуни, пристигнала тук преди това, като специално в долината Бузъу, между 435 и 445 г. се намира орду – столицата полеви лагер на второто лице след Краля, княз Атила; през 424-425 г. крал Руга и по-голямата част от войските на хуните лагеруват в равнината, южно от Кьорьош и тук започва строителството на новата столица, където през 449 г., в състава на ромейското пратеничество пристига и Прискос, но Атила има и друга една, може би временна столица полеви лагер, в околностите на днешния гр. Szászsebes; гепидите, които приемат господството на хуните, се изтеглят към Голямата равнина, северно от линията на реките Кьорьош и Шебеш-Кьорьош, принудени да проникнат в Трансилвания до течението на р. Самош, на юг откъдето се простира държавата на хуните [Histoire de la Transylvanie 1992, 82].

При това положение очевидно хуните се придвижват и напредват на запад върху широка полоса от двете страни на Дунав, като на минаване покрай яката крепост Асимус, в устието на р. Осъм, “с безбройна войска и пълководци, които имали голяма слава всред скитите”, провеждат няколко сражения извън крепостния окоп, но не успяват да превземат крепостта; нападат голямата и многолюдна крепост Рациария, при дн. с. Арчар, Видинско; през 441-443 г. обсаждат, превземат, разрушават, оплячкосват и изоставят по-късния граничен град Наисус, дн. Ниш, където прилагат и използуват нова за ромеите сапьорно-инженерна техника и тактика като построяване мост над реката, обсадни машини от големи греди на колела с покрити площадки отгоре за стрелците, подвижни стенобойни машини тип “овни” и др., след което завъртат левия си фланг на север, навлизат в римската провинция Панония и продължават да напредват от двете страни на Дунав, чак до полите на Карпатите, докато столицата им остава някъде по средата и източно от Среден Дунав и тъкмо там пристига и византийското пратеничество през 448 г., секретар и съветник на което е и гръцкият хронист Приск Тракиец.

Пред вълната колона на напредващите от двете страни на Дунав хуни, като авангард и разузнавателно-челен дозор на войските, вървят аланите и тази вълна не само е широка по фронта, но тя е силно разгърната и в дълбочина, защото пак през 443 г., докато нейната челна част е около Ниш, в Херсонес става голяма битка между хуни и ромеи, ромеите са разбити и съгласно сключения договор се задължават да предадат бегълците, между които "имало и царски скити, които били дошли при ромеите, понеже отказвали да се подчиняват на Атила", "също така да им се дадат шест хиляди литри злато съгласно предишните спогодби"(!), първата от които най-вероятно е горепосоченият договор от 412 г., като "им се плаща всяка година данък две хиляди и сто литри злато". Управниците на ромеите били обхванати от преголям страх и независимо че този данък бил прекалено тежък и труден за държавата и народа, "В старанието си да сключат мир, те приемали всяко искане".

По това време епископът на Маргос "преминал в тяхна земя, издирил гробниците на техните царе и ограбил поставените там съкровища", което става причина хуните да започнат война с ромеите и да разорят голям брой градове и крепости край Реката. Разбира се, че не тази е причината за войната на хуните с ромеите и ограбването на гробниците от Светиня му може да бъде само повод за нея, но по-важното в случая е това, че тези хуни очевидно не са първите, които достигат и се установяват по тези места, щом като тук вече има гробници на техни царе с богати съкровища, които гробници надали са от вчера и днес по тези земи [Златарски 1970, 55-57; ГрИзв-1, 13-20,67-129,201-211, подчерт. – И.Д.].

Според староунгарската хроника Gesta Hungarorum за "деянията", но по-добре за "делата" на унгарците, от неизвестен автор – Anonimus, съставена в първата си версия през втората половина на XI в. и преработена през първата половина на XII в., "прочутият и всесилен крал Атила" пристига в страната Панония - in terra Pannonie, през 451 г., "прогонва римляните, завладява царството и си определя за столица място", което "на унгарски език днес се нарича Будувар, а от тевтонците – Ецилбургу" - Ecilburgu vocatur [ЛтИзв-5.1, 13-16], във връзка с което име трябва да забележим, че неговата първично-изконна форма не може да бъде такава, а трябва да е без зв. ***y*** накрая – Ецилбург, който звук очевидно е някакъв латински падеж и добре ще бъде това да го знаят и да се съобразяват с него поне преводачите от латински език(!?) на въпросните извори.

На друго място, пак същият източник, сега вече и под 907 г. съобщава, че вождът Арпад е погребан "над извора на една малка река, която извира от камениста дупка в града на крал Атила", днес Фейердьхаза в северното предградие Обуда на Будапеща, чрез всичко което най-малкото се съобщава и препотвърждава много по-ранното известие на посетилия и описал столицата на Атила през 448 г. византийски хронист Приск Ритор, че центърът на Западнохунската империя към края на нейното съществуване се намира в бившата римска провинция Панония по десния, западния бряг на Среден Дунав.

Опитвайки се да изведе местонахождението на столицата на Атила с помощта на лингвистико-географски анализ на имената на трите реки след Дунав, за които Приск изрично пише, че византийското пратеничество ги е пресякло – Δρήκων, Τίγας, Τιφήσας, E. A. Thompson [1948] се затруднява да даде достатъчно определен и ясен отговор на въпроса, но допуска, че Τίγας тук е името на Тиса, а Τιφήσας би трябвало да бъде вероятно някоя река, която тече западно от Тиса [221-222].

И все пак, нека да не забравяме, че тогавашното, латинско по произход име на днешната р. Темеш, е Tibiscus, а придружителите "хуни" и безспорно информаторите на Летописеца, макар и никак да не е изключено да са алани, все пак най-вероятно трябва да

са носители на прабългарски диалект, при който вече е осъществена спирантизацията на зв. ***b,*** което се потвърждава и от формата на името на последната от реките, които пратениците при Атила преминават, така че идвайки по Морава откъм Ниш и движейки се от юг на север, те са пресекли последно след р. Дунав тъкмо р. Темеш, именно поради което тогавашната, но не единствената столица на хуните като че ли трябва да е разположена някъде близо и по средата на хипотенузата на триъгълника, образуван от Тиса, Темеш и Марош [вж. и срв. ГрИзв-1, 105-111,214-215].

Отново според Anonimus, сведенията на когото са разнесени и по други староунгарски хроники, след смъртта на хан Атила и разпадането на хунския съюз част от хуните се заселват в Трансилвания и това безспорно е първото изоставане и отпадане на някои от племената, които поемат по нелеките и далечни пътища на "обратната миграция", крайният пункт на която за някои от тях се оказва чак Източното Приаралие (А. Комар), но доколкото блюдото на хан Денгизих, както ще се види в третата глава на настоящия труд, е намерено чак в днешната Пермска губерния на Русия, то никак не е изключено тази обратна миграция да е достигнала дори и до горното течение на Кама и до тук да са достигнали онези български племена, които под предводителството на хан Денгизих губят битката с източноримските войски в Тракия през 469 г., а техният хан пада убит на бойното поле и главата му е отнесена в Константинопол [ЛтИзв-1, 311].

Пак през същата епоха, българските племена улцинзури и битугури преминават Дунава и заемат земите между Вит и Лом; синовете на хан Атила - Денгизих и Ирнак, се отправят и установяват, първият в областта между Дон и Днепър, а вторият – в Малка Скития, днешна Северна Добруджа, като същевременно, останалото лоялно на Денгизих племе садагарии или садаги – Sadagarii, sadages, държи централните части на Панония и пак по същите земи, към 480 г. се установява присъствието и на още едно племе или група племена, които носят наименованието Bulgars (J. Maenchen-Helfen).

Според Йорданес обаче "скирите, садагарите и някои алани, заедно със своя предводител на име Кандак, получили Малка Скития и Долна Мизия", "Също и Хернак, по-малък син на Атила, заедно с хората си избрал за заселване най-отдалечената част на Малка Скития"; когато готите "започнали да ограбват съседните племена наоколо, като най-напред вдигнали оръжие срещу садагите, които притежавали Долна Панония", "вождът на хуните Динцик, синът на Атила", "събрал онези, които все още били останали под неговата власт", "стигнали до Басиана, град в Панония, и като го обсадили, започнали да оплячкосват околностите му"; готите "веднага преустановили похода, който били предприели тогава срещу садагите, отправили се срещу хуните и така позорно ги прогонили от своите предели..." [ЛтИзв-1, 358,361].

От всичко това безспорно трябва или пък най-малкото може да се направи изводът най-напред, че под етнм *хуни* в случая трябва непременно да се разбира, че става дума за българи; Денгизих и Ернак са вождове на прабългарски племена, но и синове на хан Атила, следователно и Атила е българин от едно от племената, водени след смъртта му през 453 г. от неговите синове; българи са и садагарите, в противен случай хан Денгизих, освен ако не е решил да предяви "господарски права към подчинените на Атила народи" (Д. Дечев), не би тръгнал да ги спасява от готите, в което и успява, макар и с цената на едно поражение; през цялото време на Хунската епопея българи и алани са в най-тесен етнолингвистичен контакт и взаимодействие; никак не е изключено под етнм *скири,* на основата на характерното за източноиранските езици редуване ***л-р,*** наблюдавано също и така и в някои ранносредновековни фонетични варианти на нашето народностно название, да се крият по-късните секели, които и до ден днешен, както ще се види малко по-долу,

все гледат звездното небе и с неимоверен копнеж, вълнение и трепет очакват техният праотец, избавителят Чаба, който е "законен син на Атила, роден от дъщерята на гръцкия император Хонорий", да се завърне от Гърция, закъдето е заминал след разпадането на Западнохунската империя, и най-после, дали съвременното *бълг. сли* ***Шабла*** не води своя произход тъкмо от другото име на Хернак, *мли* ***Чаба,*** като наблюдаваната и в други тюркски езици, например в казахския език, промяна ***ч > ш*** е станала още на прабългарска езикова почва, а вметнатото ***л*** се е появило сравнително по-късно и на собствено славянобългарска езикова почва?!!

А иначе и в действителност отдавна са налице, не само заради тяхната алтернативност не особено убедителни и сполучливи според нас опити за обяснение произхода на *бълг. сли* ***Шабла,*** в рамките на които Името може да идва или от някоя прабългарска дума, съвременно съответствие на която е разпространената в редица тюркски езици лекс. ***шабала, çъпала*** "лъжица, голяма лъжица за разливане, черпак"(!?), или пък лекс. ***шалба*** "блато; локва; гьол", от която тъкмо до тази форма на Името се стига чрез метатеза [Симеонов 1979а, 324-325].

Специално за секелите, "изтъкнати унгарски историци", без, разбира се, подобно на "изтъкнатите" български историци, да пропуснат възможността да демонстрират и "пределно висока лингвистична ерудиция", предлагат пределно най-обърканите и неясни представи за тях, според които секулите по начало са от въстаналото срещу хазарската власт племе кавари, съставено от ховарезми, алани и българотюрки, последните от които от своя страна се състоят от барсили и ескили или още сикили, затова на унгарски е секели; секулите пристигнали по Среднодунавските земи "само една година преди маджарите", а името на техния вожд Морут е по унгарското име на моравците – *морот* и то е свързано със спомена сред маджарите за завладяването на Великоморавия (Gy. Györffy).

Не може да се каже, че и унгарският езиковед тюрколог проф. Д. Немет предлага нещо донякъде ясно-определено за секелите или по-точно трябва да се каже, че той не разкрива, когато всъщност за нас няма никакви причини да не кажем, че изобщо и не аргументира опростено-повърхностното си мнение за това, че секелите са си чисто и просто и единствено и само унгарци, независимо че според него преданията от преди XII в. наистина смятат секелите за наследници на народа на Атила, а и Ш. Кезаи отразява същото виждане, като ги свързва с името на Чаба и разказа за него, въз основа на което и "почти 900-годишното историческо съзнание на секелите" съотнася самите тях с Атила и неговите хуни.

"Когато обаче историческото съзнание на голяма част от унгарците черпи неимоверни сили от това, че техен легендарен праотец е завоевател на Света, то много по-добре се разбира от само себе си причината за това, че секелите, които живеят сами и изолирано, продължават да гледат с гордост към този почти хилядагодишен исторически мит"; "легендите и преданията за Атила бликат от всяка планина, разрушена крепост или извор в страната на секелите", те дори и към Млечния път гледат като на бойния път на избавителя Чаба, обаче естествено трудно е да се приеме, че всички тези легенди и предания "може да бъдат по-стари от датата на публикуване на хрониката на Туроци"; историческата истина дори и да влиза в противоречие с подобни вярвания, то неоспорим факт е, че именно те подхранват съзнанието на унгарците за кръвно родство, и тъкмо от тази гледна точка заслужават уважение [Németh 1962, 213-214, подчерт. – И.Д.].

В действителност, секулите са племе на крал Атила, което унгарците при преселването си в сегашната си родина, заварват източно от р. Тиса, но тъкмо тук, малко неочаквано за

нас проф. П. Юхас [1985] споделя и мнението си, че секелите през XII в. "говорят общоприетия маджарски език" [115] и че "те са поунгарчено племе и са били между онези племена, които по това време и по свидетелството на Ибн Руста и Гардизи "са живели сред българските" [251], без обаче да разкрива виждането си по това дали докато и доколкото "са живели сред българските", те са били българско или някакво друго племе.

Това мнение на унгарския историк обаче, малко странно за нас, дори и привидно да съдържа като че ли някои общи елементи с виждането му преди това, все пак е достатъчно различно и отдалечено от него, а именно: "секлерите са самостоятелен народ или племе, което се разграничава от маджари и от печенеги, но е в родство с маджарите и ведно с рода на Арпад, води началото си от хуните"; "...не е изключено подобно на маджарите да са говорили угорски език, но по-вероятно е, че са от прабългарски произход и че принадлежат към езиковата група на прабългарите" [Юхас 1980, 115].

Разбира се, че пак тук, никак не е вярно твърдението му, че в Именника на българските ханове е "изписана тюркско-българска легенда за произхода на българските владетели от Атила" [252], когато Именникът, както се доказва посредством не само засега възможно най-пълното и подробно, но и най-квалифицираното негово проучване от страна на българския езиковед проф. М. Москов [1988], преценено и потвърдено не единствено чрез нашата рецензия върху това наистина уникално-изключително изследване [Добрев 1991], е най-вярната и точна българска историческа хроника, в която, за разлика от староунгарските хроники, няма нито едно измислено събитие или съчинено име, които да му придават какъвто и да е легендарно-вероятностен и следователно несигурен вид и характер като исторически извор.

По повод между впрочем тъкмо на Именника на българските ханове нека все пак да си го кажем, че никак не й отива и дори е направо грозно-неприлично за една "История на българите" да се прави, че не знае нищо за възможно най-пълното и подробно изследване на Именника от страна на един именно български учен лингвист като проф. М. Москов, който не само поправя и отстранява редицата много сериозни грешки и недоглеждания с неадекватно-приблизителните досегашни тълкувания и обяснения, но и възстановява, забележете, защото това не го е правил никой "световен" лингвист преди него, и загубените му части, в светлината на което единствено като някакво научно недоразумение, много меко казано, трябва да се преценят лишените от всякаква връзка с Именника разсъждения за "манипулиращите генеалогии", "безболезненото инкорпориране на чужди етноси", "генеалогичното асимилиране", "генеалогичната амнезия сред номадите", "легендарният характер" на първата част на Именника, "митологичните основи на тяхното древно историческо познание" и други нелепи измислици от този сорт.

Всичко това според нас, в качеството ни на обикновен читател българин, не е нищо повече, наистина все трябва да се каже от някого кога да е, от много обидно-срамната за нас, българите, повторна демонстрация след скандалния случай "Петър Добрев в Интернет", на особено "високо" ниво на интелигентност, което, както и при много други още български и небългарски историци, така и няма как и не може да се справи и да реши "изключително трудната задача" от малко по-горе приведеното първо изречение на Именника, в което Авитохол си има род, от който произхожда, той живее и царува, т.е. той е не митологема, както се тръби навсякъде и винаги (Цв. Степанов), а напълно и без остатък реална историческа личност, но неговото име пък е епоним, наименование на една доста продължителна историческа епоха и ако авторът на този раздел от въпросната, много претенциозна, но определено злополучно-несполучлива "българска история" си

беше направил труда да се поограмоти малко от достатъчно подробното и популярно обяснение на ситуацията около епонима “Авитохол” при проф. М. Москов, то нямаше да си приписва напълно заслужено “гениалното прозрение” на “неизкушен читател”, според което щом като самите българи поставят “началото на своята царска власт в средата на II век сл.Хр.”, то няма как Авитохол “да бъде Атила”, въпреки току-що споделената, определено не особено вярна и точна в началната си част, констатация, че “Близостта на имената на Авитохол и Атила и най-вече тези на Ернах и Ирник отдавна е накарала историците да постулират тяхната тъждественост”, по повод на което ние пък чувстваме непреодолимата вътрешна потребност да забележим, че щом като историците постулират тяхната тъждественост, то надали това е единствено и само на основата на близостта на имената, с което най-малкото биха изглеждали смешно-глупаво, така че в края на краищата дали въпросният “млад учен” не изпитва някакво неудобство от това да се подиграва по този начин с научния проблем, със самите прабългари, а следователно и с Читателя, но и какво ли не още, както от митологията, така също и дори много повече и от зоологията, само не и от реалната история на българите, може да се забележи по страниците на това смехотворно писание [срв. История на българите 2003, 35-37].

“Науката не започва с нас и от нас!” пише с яркочервени букви на Морално-етичната черна дъска на истинския Учен и ако това е задължително за учен от категорията и класата на акад. Ст. Младенов, който никога не пропуска да изпълни своя “библиографски дълг”, то същото е триста пъти повече задължително и дори много полезно и необходимо за начинаещите “млади учени”, тогава кой ще събира негативите от собствено българския научен прецедент и експеримент, при който все още неограмотили се хлапаци правят “нови прочити” на българската история, те като слепи изпълнители или техните никак неанонимни вдъхновители? Справедливостта изисква това да го направят всички заедно!

Независимо и покрай този “малък, домашен”, наш проблем, но по-точно скандал, горепосочената черта на староунгарските хроники се проявява още и по отношение на секелите, за които чисто и просто изобщо не може да бъде вярно и това, че те още след Крумхолдската битка, от страх от отмъщението на западните народи, хванали пътя за Ердей, т.е. за Трансилвания, където “се нарекли не маджари, а променили името си на секлери” и когато маджарите се върнали обратно в Панония, секелите “излезли да ги посрещнат в Русинско и заедно с тях завладели Панонското княжество”, но след като го завладели, получили своя дял не там, а в крайграничните планини, където смесвайки се с власите, започнали да употребяват буквите им [Юхас 1985, 252-253] – тази пъстра смесица от сантиментални мечти, мъгляви спомени и несполучлив опит за обяснение миналото и настоящето на секелите е всичко друго, но не и самата научна истина за тях.

В действителност, самите секули, може би наистина около 3 хил. на брой, както е в хрониката на Шимон Кезаи, заедно с голяма група хуни, се спасяват с бягство от някакво голямо клане и се установяват в Панония, а впоследствие, неясно точно кога, но според нас, чувствително по-късно, но във всички случаи, още или може би по-точно, доста преди пристигането по тези земи на маджарите, постепенно и по родове и племена, се разселват към Трансилвания, иначе най-малкото завинаги ще си остане необяснимо присъствието и продължителната съпротива срещу маджарите, на княжеската фамилия Дюла например в Седмиградско с техните градове и крепости, да не би тях да са ги строили и напълнили с народ маджарите чергари, които още в по-предишната си родина, Ателкузу, не се занимават с нищо друго освен с война и грабеж и преживяват предимно от нея, а пристигат тук, след Онази много поучителна среща с цар Симеон, премръзнали и гладни,

голи и боси, само с по един дръглив кон, но и той неподкован, поради което поне половината от тях изпопадват в мрачно-глухите пропасти на Верецкия проход.

Свидетелство доказателство за това, че секулите са се заселили в Панония още при нахлуването на първата вълна хуни и много преди прословутото унгарско "Завладяване на родина", е и фактът, че те са съвсем различни от унгарците по чистото си, без други примеси потекло; по своите по-строги нрави, както и по разпределянето на земята. По-късно вече, но по това време, около 1435 г., те "още не са забравили скитското писмо" и си служат с него, "като изрязват изкусно пръчки, наподобявайки казаното" (ЛтИзв-5.1); в специално изследване върху секелите от 20-те години се твърди, че всеобщото, отдавна изградено мнение в науката и обществото е, че секелите "произхождат по права линия от хуните на Атила", при това, когато неговият син Чаба, заедно с останалите му верни хуни се изтегля към Гърция, неговия пример не го последват три хиляди войни хуни и те, под предводителството на Ömedzur, се установяват в Csiglemezö, днешния комитат Csik; историци и етнографи обсъждат усилено въпроса дали секелите приличат повече на хуните, на аварите, на българите или на кабарите; самите секели знаят, че водят произхода си направо от Атила, докато, пак според тях, унгарците са не повече от братовчеди на великия крал на хуните (B. Jancsó).

Във връзка именно с последното, припомняйки си отново теорията по въпроса на все пак унгарския езиковед проф. Д. Немет, искаме да забележим, че подобни неща надали може да се научават и предават от поколение на поколение от една латиноезична хроника, пък била тя дори и унгарска, като изглежда никак не е случайно и това, че откакто работим по тази тема, ние изобщо не попадаме на унгарски диалектологически изследвания, от които да се види достатъчно ясно субстратната основа на секейските маджарски говори, по отношение на които дори неспециалистите констатират на отделните езикови равнища, определена специфика и лесно забелязващо се несъвпадение и различие спрямо угрофинските по произход, собствено маджарските говори (B. Jancsó).

Следи останки от местния прабългарски език обаче безспорно са лекс. ***годжи*** от езика на румъноезичните сега чергедски българи шкеи, която дума пък проф. Т. Балкански [1996б] нарича не особено точно "някакво странно определение за старейшините в църквата" и за която допуска семантична връзка с *рум. диал.* ***gog*** "простак, глупак, лапникандило" и евентуален произход от "запазена старинна българска лексема за богомилски предводител: ***гог:годжи,*** аналогично на ***бог:бодже*** в техните молитви" [19-24,70].

От всичко това обаче няма изобщо никаква нужда, като се има предвид, че в тюркските езици, включително и в турския език, е широко разпространена лекс. ***коджа*** "стар, възрастен; голям, огромен; стар, възрастен човек, старец и др.", именно поради което направо буди недоумение нейната липса в етимологичния речник на Х. Ерен и от която например е и средновековното, тук в турска графика, *кум.* ***коса*** "мъж, съпруг; господин", тъкмо от която общотюркска по принцип и прабългарска в частност лексема по пътя на често срещаното озвучаване на първата съгласна и преглас на последната гласна с последваща редукция трябва да се е получила и въпросната българосекелска дума.

Подобно е положението и с лекс. ***кор*** "възраст, старост" от говора на с. Корунд от района на градчето Одорхей Секуеск [96], която също така е общотюркска във вида ***қарры*** "старый; старик; старая женщина, старуха" и съответствие на която в къпчашките езици например е пак *кум.* ***kart*** "стар, възрастен", също и *чаг.* ***qarı*** "стар; старец", *стуйг.* ***qarï-*** "остарявам", още и семантически особено показателното *тув.* ***хар*** "лета, годы, возраст",

фонетичните различия и несъвпадения между които са лесно обясними чрез характерната по-начало лабиализация на праб. ***a*** при преминаването на съответната дума, както в местния славянски говор, така също и в маджарския език, а семантичните различия и несъвпадения очевидно-безспорно се дължат на поотделно-самостоятелното развитие и употреба на праформата в двете отделни езикови групи на тюркското езиково семейство - българската и къпчашката, така че очевидно няма никакви причини да не се приеме и признае, че прабългарски произход има и съвр. *унг.* ***kor*** "эпоха, время, век, период; возраст", което обаче именно поради това и при това положение няма как да води своето начало от надали съществувалото някога "alttschuw. *kur" (Z. Gombocz) [вж. и срв. Eckmann 1996, 116; Gombocz 1912, 98-99; ЭСТЯз-к, 311-312; KdKum, 90,113; MagOrSz-2, 1392].

Но както ще се види достатъчно подробно по-нататък, още маджарите на Арпад, със съдействието на секелски войски, предприемат набези на изток от Дунав и Тиса и водят войни пак със секелски князе и жупани, които имат градове крепости, построени очевидно-безспорно много преди това.

Проучвайки по-детайлно топонимите, образувани на основата на етнм *Székely*, и имената на отделните секелски родове и племена, Gy. Györffy [1942] установява, че през XIII-XIV в. секелите вече са разпръснати по цялата територия на тогавашна Унгария, включително и в най-крайните, гранични области, където те обикновено изпълняват гранична служба, докато по други, вътрешни места охраняват и някои по-важни планински проходи и главни пътища, а основната им маса е съсредоточена в тяхната най-голяма колония в най-източните части на Страната и по-специално в столовете Араньош, Марош, Чик, Телегди и др., във всеки един от които те и след XIII в. продължават да живеят в рамките и условията на традиционно-наследената си родово-племенна организация [5-15] и това тяхно темпорално-териториално разпределение се потвърждава и от разпределението на секелските диалекти, главните от които се формират през XI-XII в. [Histoire de la Transylvanie 1992, 176].

Според това, което на място установява проф. Т. Балкански [1996б], осъществил уникалното за българската наука теренно проучване описание на разпръснатите върху огромна територия 146 населени места, секуите от окръзите Ковасна и Харгита "знаят, че не са унгарци, че имат различна от унгарците антропология, че тяхната родина е била около Волга"; "уточняват, че по-рано е имало разлика между езика на унгарци и секуи; унгарците са дошли от Азия, а секуите от Волга"; чангъите от окр. Хунедоара "се смятат за част от секуите", като сред самите секуи има както белодрешковци, например тези в окръг Сибиу, така също и чернодрешковци [38,44-48]; в музея на секелското градче Кристору Секуеск в окръг Харгита са изложени две от известните прабългарски каменни фигури, наричани от някои изследователи "баби", най-вероятно съкратено от общтюрк. *балбал,* българска делва, а по паметниците навсякъде "присъства знакът на Тангра" [97]; днешните чергедски българи говорят и казват на румънски език: Sîntem bulgari şchei – "Ние сме българи шкеи" [18-19].

Всички тези лингвистико-етнографски данни и сведения, както вече отбелязахме изобщо за секелите малко по-горе, сегашните румънски секуи надали са научили или пък заимствували(!?) от латиноезичната хроника на Туроци, както допуска малко по-горе цитираният унгарски езиковед проф. Д. Немет, особено когато по принцип е ясно, че там и тогава латински език владеят и ползуват само католическите свещеници, които по него време надали са повече от един на 4-5 села, и най-много един-двама на сто от по-едрите и културно издигнати феодали, а католическите манастири пък надали са толкова нагъсто,

че да са в състояние да обучат на латински език такъв процент от местното население и то на такова ниво, че то да може да прочете, запомни и превърне в предание и легенда не особено ясните страници от Хрониката на Туроци!?

Именно тези факти вече изграждат и твърдото ни убеждение, че късноантичните и ранносредновековни панонски от една страна и трансилвански, от друга, секели са в действителност двата големи, вече относително самостоятелни дяла на секелите болгари изобщо, разселени или заселили се съответно и от двете страни на Среден Дунав.

Наред с това, сега вече според староунгарската Илюстрована хроника, "когато унгарците се завърнали повторно в Панония", което не само според нас изобщо не е било "повторно", защото няма никакви доказателства за такова, нито като топонимия, нито пък в писмените източници [Ердели 1989, 264], а първо и единствено, при тях "пристигнал с голямата фамилия на своя баща и своята майка", Едемен, който е син на Чаба, а този пък е "законен син на Атила, роден от дъщерята на гръцкия император Хонорий". След битката при Крунхел, "Панония останала 10 години без цар и само склави, гърци, власи, тевтонци пришълци и мизийци живеели в нея, които приживе на Атила, предано му служели".

Тъкмо измежду тези народи се издигнал Zuatapolug –"Зватаполуг, син на Морот", с варианти ***Zwatepalug, Zwepalg, Svatopluk*** и др., който Zuatapolug според нас не е "властвал над българи и месияни", както е преведено тук, а над "мизийски българи", защото на четири реда по-горе в латинския оригинал е съществителното име Messianis, а тук е прилагателното име определение Messianisque, без при това да е ясно защо издателите на Изворите са пропуснали названието Marhianis в скоби след Messianis, както и кои всъщност са "пришълци" – тевтонците или месианите, по който въпрос мнението на нашите издатели определено се разминава с мнението на унгарските издатели, видно от разноместно поставената запетайка [вж. Gombos-1, 605-612; ~*~3, 2142; Lang 1976, 60, вж. и срв. ЛтИзв-5.1, 74-75,102].

В действителност и *мли* ***Zuatapolug*** на предводителя на тези българи като че ли е българско и се етимологизува преспокойно на основата и в рамките на тюркските езици по принцип и на болгарските езици в частност, в които според нас има лекс. ****дзи/зи*** "кон", вж. *орнм* ***Дзиакан,*** *мли* ***Зиези,*** която лексема, както ще се види по-долу, е индоиранска заемка в българските езици и диалекти; по-малко вероятно, пак индоиранското по произход, *общтюрк.* ***ата*** "баща" и много по-вероятно, по номинативносемантически съображения, пак по-долу доста подробно разгледаната и обоснована като произход, форми, значение и употреба, сасанидоперсийската по произход, но собствено българска по статут, принадлежност, структура и функция, титл. ***бата,*** с фонетичен вариант ****вата,*** получен в резултат на собствено българския преход ***б-в,*** наречен още спирантизация на зв. ***б;*** още и *етнм* ****полг/болг*** със същото значение, каквото има и в корена на *етнм* ***болгар*** и който етноним като че ли е генетична основа на севернодунавското *праб. мли* ***Болуг*** на отново споменатия по-долу български бан или жупан в Отвъддунавска България (ЛтИзв-5.1), така също и на по-горе приведеното *мли* ***Болг*** от староирландските саги и възрожденската българска историческа литература, но във вторично-производното си значение и употреба на антропоним е налице също така и в *мли* ***Bolgyán*** (1009) на управителя на маджарска област в Сирмия, което лично име пък от своя страна, безспорно лежи в основата на *мадж. ойкнм* ***Bolgyán*** [Györffy 1988, 128,241], във втората част на който надали трябва да се търси иранско множествено число например, а по-скоро, това е староеврейско-гръцкото по произход *мли* ***Ян,*** имащо за съответствие южнодунавското българско *мли* ***Йоан,*** съвременното ***Иван,*** но и ***Яни,*** всяко едно от които съответно от *сргр.* ***Ἰωάννης*** и ***Ἰάννης*** [вж. Бешевлиев 1992, 189] и разпространено по тези земи най-вече

сред секелите българи, след като те много преди приемането на католицизма от крал Стефан през 1000 г., се покръстват от български монаси в източноправославни църкви и манастири и наред със собственото си секело-българско руническо писмо научават и пишат, както събратята си на юг от Дунава и с гръцки букви, но виж по-нататък например *секл. млфи* ***Ян Хунияди,*** което мъжко лично име тъкмо от секелите ще да е преминало и към унгарците в качеството на едно от най-често срещаните и разпространени техни имена в чист вид или като умалително-производното ***János,*** така че в края на краищата, в един начално-частично декомпозиран вид *мли* ***Zuatapolug*** всъщност и в действителност трябва да съдържа и да отговаря на слсъчет. ***Дзи-вата Българина,*** докато само първата му част вече трябва да отговаря на слсъчет. ***хан Дзи*** или ***Бат-Дзи,*** ако се използува по-късният, а може би и синхронен, прабългарски ономастико-синтактичен модел, налице и в добре известното квболг. мли *Бат-Баян.*

Именно във връзка с българското *мли* ***Zuatapolug*** между впрочем, поради същата лексикосемантична основа, особено внимание заслужава и *мли* ***Atli*** на българския хан Атила, с което той е известен главно сред северните германски племена, включително и на о-в Исландия [Német 1962, 177-179], и което име безспорно се образува на основата на *болг. при* ****atli*** "конник; ездач", което като цяло следва да се приеме за допълнителен към току-що проведената етимологизация, аргумент в смисъл, че през Късната Античност и Ранното Средновековие и при българите номади, лексемите наименование на коня са предпочитано-продуктивна генетична основа за образуването на мъжки прозвища и лични имена даже и на техните князе и ханове.

Тук, разбира се, ние изобщо и нито за миг не забравяме или пропускаме и това, че при великоморавските славяни и киевските руси от преди X в. наистина има *мли* ***Святополк*** с незначително различаващи се фонетични варианти, както и името на великоморавския княз Светополк (870-894), опитите за определяне произхода на което име обаче на славянска почва според нас неминуемо ще се натъкнат на редица непреодолими трудности, особено от семантическо естество, да не говорим за това, че втората му част като че ли изобщо не може да бъде обяснена в рамките на славянските езици, а ако вземем предвид още и *мли* ***Zwentibaldus,*** dux Moravorum [Gombos-1, 132], може да се окаже, че и първата му част подлежи на обсъждане и изясняване, докато при определянето произхода на Името на тюркска по-общо и болгарска в частност основа, както вече се видя, се стига до една съвсем естествена и напълно достоверна етимология, културно-историческите условия и предпоставки на която не само са налице, но са и много повече от необходимото, за да се приемат за напълно достатъчни, а от тук и самата етимология пък - за изцяло обектно адекватна и убедителна.

Това наше убеждение се подсилва още и от по-внимателния анализ на фонетичните варианти на Името, приведени от I. Boba [1987], според когото ***Svatopluk*** е западнославянската и по-точно – чешката му форма, докато ***Svendoplokos, Sventopъlk, Svetoplъk, Svetopelekъ*** са неговите южнославянски форми, засвидетелствувани в повечето от най-старите извори [710], което на нас ни изглежда повече от съмнително, защото и в едната, и в другата група славянски езици и диалекти от онази ранна епоха на разпадане и диференциация на праславянската етнолингвистична общност, първата гласна все още трябва да е назалният зв. ***ę*** от *слав.* ****svętъ,*** *стб.* **свѧтъ,** *струс.* **свѩтъ** с първоначално значение "силен", докато знач. "sanctus" се появява едва с проникването на християнската религия сред славяните [БЕР-6, 541-542], т.е. чак след началото на IX в., така че обл. ***Svatopluk*** не може да бъде западнославянски, а най-вероятно е резултат от латинска субституция в съответния латиноезичен извор, на въпросния славянски звук, като чешката

форма със зв. ***а*** може да се появи доста по-късно след това и по същия начин, формите със зв. ***е*** са или някаква другоезична субституция на същия славянски звук, или също така много по-късни, което допълнително се потвърждава още и от твърде особената и съвсем неясна втора съставка на обл. ***Svetopelekъ,*** като при обл. ***Svetoplъk*** освен това се наблюдава и характерната за южните славянски езици ликвидна метатеза, съпроводена от типичното за тези езици развитие на зв. ***у*** в зв. ***ъ*** с деназализация на малката носовка, поради което тя очевидно е толкова късна, че изобщо е по-добре да не се взема предвид.

От друга страна, по номинативносемантически причини, надали вече може да се счита за убедително-адекватно възприетото и от М. Фасмер предположение на Миклошич, че *рус. мли* ***Святопóлк,*** *струс.* ***Святопълкъ*** "е образувано от *святóй* и *полк,* т.е. имеющий благочестивое войско" [Фасм-3, 584], когато Името се появява преди разпространението на християнството и следователно значението на първата съставка по-скоро би трябвало да е "силен", както беше посочено малко по-горе; ако втората съставка наистина е лекс. ***полк*** с ранносредновековното значение "войска", то, доколкото тази дума води своето начало от *срнем.* ***folk*** "тълпа, множество; племе, народ; войска, отряд", резултативното значение на свободното словосъчетание генетична основа на Името във всички случаи е направо алогично-глупаво и в най-добрия случай може да има вида примерно "силна тълпа; силна войска", върху което обаче в никакъв случай не може да възникне и да се развие едно мъжко лично име.

При това изобилие от неясноти и противоречия около *мли* ***Святополк*** очевидно и по необходимост гореразгърнатата етимологизация на *мли* ***Zuatapolug*** на вожда на мизийски българи запазва своята валидност и дори печели откъм убедителност, докато специално за прякото или косвено и за времето и мястото на заемане на германската дума в славянските езици, по който въпрос засега се допуска, че всички славянски форми възлизат към *прасл.* ****pъlkъ,*** с което обаче веднага се оказват необясними някои форми в отделни славянски езици и по-точно в руския език.

Ето защо може би като по-продуктивно се очертава допускането, че германската лексема е преминала най-напред в оногурския диалект на прабългарския език от времето на Западнохунската империя на хан Атила, а от него и към съседните западнославянски езици.

Впоследствие пак от този оногурски диалект, но вече на Аспаруховите българи, думата преминава и остава в старобългарския език под по-ранния обл. ***пѫлъкъ,** по-късен – **пълъкъ,** заето и в *струс.* **пълъкъ,** развито впоследствие закономерно под действието на ликвидната метатеза в старобългарския език в обл. **плъкъ,** като сериозни податки в това отношение се съдържат в *бълг.* ***паплъч,*** което акад. Ст. Младенов съотнася със *стб.* **плъкъ,** но първата съставка на което обаче надали може да бъде собствено славянският преф. ***па-*** "след, после", с което пак остават много неясни семантичната структура и номинативната основа, а по-скоро *южнболг.* ****пай*** "голям; велик", при което вече като че ли се е реализирала горепосочената етимологична фонетична промяна ***л > й*** и закономерно съответствие на което е *вболг.* ***бал*** [вж. и срв. БЕР-5, 52,501; ~*~6, 47-48; ЕПРк, 411; Фасм-3, 311].

Всъщност, независимо че във волжскоболгарския език има лекс. *бал (бул)* "свободный человек, господин; одно из названий верховного Бога", току-що предположената връзка по линията на етимологичната фонетична промяна ***л>й*** изглежда ще да е само привидна, защото горното *вболг.* ***бал*** в действителност е вторично-производно образувание по пътя на ***б***-протезата към по-горе вече анализираното *болг.* ****ал*** от състава на пак вболг.

балтавар, което не само е наименование на герба на рода Дуло и много малко вероятно според нас е генетична основа на името на съвременния руски гр. Полтава, но и има знач. "вождь, правитель" [Иман 2001, 351-352], именно поради което тази прабългарска титла изобщо не може да се мисли и да се приема като нещо отделно-различно от по-нататък по-подробно разгледаната общотюркска титл. *ältäber.*

При това положение очевидно и по необходимост трябва да се търси и приеме обяснителната връзка на основата на *южнболг.* ***пай** "голям; велик" с *общтюрк.* ***бай,** *тат. диал.* ***пай*** [ЭСТЯз-б, 27-29], което по необясними причини не е включено в неоснователно амбициозно-претенциозния етимологичен речник на съвременния турския език от Х. Ерен [Eren], въпреки че поради значението си "господин" е особено важна и съществена дума на книжовния турски език и по-точно на неговия официално-делови подезик.

И най-после, в качеството на съществен аргумент в полза на българското посредничество при заемането и разпространението на германската лексема към славянските езици може да се приеме и формулираната за първи път именно тук и сега контактолингвистическа аксиома, че броят на заетите лексикални единици от една езикова група към друга в рамките на едно и също езиково семейство е обратно пропорционален на изминалото време, а евентуалните контакти между славянския и германския праезици безспорно се разполагат през един твърде ранен етап от развитието на разпадащата се индоевропейска общност, което като цяло свежда до нула вероятността от заемането на въпросната дума именно през този толкова отдалечен период.

От панегерика на Енодий, J. Maenchen-Helfen [1973] извлича съобщението, че тридесетина години след смъртта на българския хан Атила и по-точно през 486 г., остроготите заварват в Панония същите онези хуни-българи, които през 451 г., по време на по-долу, по-подробно представената Първа голяма битка на народите, заграждат и убиват вестготския цар Теодорих [199], докато според староунгарските хроники господството на хуните трае чак до времето на Токсис, владетеля на Панонското кралство [ЛтИзв-5.1, 90], от което съобщение наистина не може да се разбере до кога по-точно трае господството на хунобългарите по тези места, но това във всички случаи трябва да е доста след смъртта на хан Атила през 453 г. и малко преди идването на маджарите в Панония през 896 г., така че никак не е изключено великоморавският княз Светополк наистина да е властвал над българи и неговото име, само в първата си част, да е по-късна, славянска констелация, наслагване, върху болгарското име на българския княз преди него, именно за когото съобщават и унгарските хроники, като разбира се смесват епохи, лица и събития [вж. Юхас 1985, 359, срв. Коледаров 1979, 38; ЛтИзв-5.1, 70].

Другото, което трябва да се констатира във връзка пак с този хунски владетел Токсис е, че и самият той, безспорно е българин, защото в неговото лично име никак не е трудно да се види най-напред наименованието на календарноцикловата година Докс от Прабългарския календар, което наименование, както е добре известно, се образува на основата на болг. **докс* "глиган", огузотюркското съответствие на което например е тур. *domuz* от една страна, а така също и името на брата на цар Борис Кръстител – Докс, от друга.

Смята се още, че след хуните, през седловините и проходите на Източните Карпати, в Карпатския басейн "се появяват различни урало-алтайски народностни групи (гури, ундури и т.н.)" [Шимони 1980, 71-72], които обаче според нас изобщо не са никакви "урало-алтайски", а тюркобългарски етнолингвистични групи, много добре видно от техните наименования, безспорно съкратени форми от много отдавна и широко

известните племенни названия огур и уногондур, българският произход и принадлежност на които вече дори и не се обсъжда, а още по-малко пък и да се подлага на съмнение.

В специалното си проучване за панонските българи и тяхната роля и място в унгарския етногенезис, унгарският историк Д. Шимони [1980] търси решение на въпроса дали те са дошли в Панония през 568 г., заедно с аварите и произходът им е "хунско-кутургурски", както е според мнозина, или пък по това време те вече са се намирали отвъд Дунав и тъкмо по този въпрос стига до заключението, че "присъствието на българи в Панония преди 568 г. може да се приеме за безспорен исторически факт"; "панонските българи на Теофан са идентични с прааварските българи на Павел", част от които "се преселва в Италия, а другата остава у дома си" и това е тяхната по-голяма част; данните за 568 г. "свидетелстват, че Панония е напусната по едно и също време от две различни в етническо отношение български групи, чиито номадски форми на живот се различават съществено една от друга", като едната от тях се заселва около Пентаполис, а другата – в околностите на Беневентум; пристигащите откъм Днепър панонски българи се установяват в Панония Прима едно-две десетилетия преди 500-та година; панонските българи по поречието на Дунав са живели преди това отвъд Волга, оногурски българи, които са знаели за някогашната столица на Атила и са стигнали до тук по старинния път, водещ от Тиса през Верецката седловина на изток, по долното течение на Донец чак до завоя на Волга и от там, посредством Северния Каспийски път, по стария източен кервански път, който пресича Устюртското плато; в периода между 454 и 568 г. "нахлуващите безпрепятствено" в Унгарската равнина българи "се настаняват сред изчезващите сарматски племена отвъд Тиса, а по-късно (преди 480 г.) заемат областите оттатък Дунав до река Драва"; никак не е изключено споменаваните в гръцките извори вархонити да не са истински авари, а псевдоавари и по-точно българи, които "са се асимилирали помежду си с течение на времето" на принципа на взаимодействието на "сродни народностни групи" и съгласно обичайната практика "победителите" са приели езика на "победените"; още преди аварското владичество в Карпатския басейн живеят панонски българи и склавени, които българи в действителност са кутургурите и така присъствието на българите тук се изнася 70-80 години назад; през XI в. "българското население е разположено на голяма територия, в която се говори маджарски език", която "изненадваща "симбиоза" може да бъде резултат единствено от асимилационния процес между тюркските и маджарските народностни групи"; "славяните още от VI в. наричат угри, тюркобългарите и угрофинските народи"; през 551-558 г. се води борба на живот и смърт между двата братски народа кутургури и утургури, настройвани един срещу друг от Юстиниан, през 567-568 г. в източниците се споменават само кутургурите, а между 561 и 565 г. българите нахлуват два пъти в Галия; около 670 г. Кубер отвежда своите българи от Панония в Македония [74-78,81-83].

Все по същия въпрос американският историк I. Boba [1982], главно на основата на съобщения от Теофан, доказва, че през 670-680 г. българи оногури от Кубратовата Велика България, като конфедерати на аварите, но управлявани от свои собствени родове и фамилии и под съвместния контрол на Аспарух и неговите съюзници аварите, заемат югоизточната част на Панония и териториите по течението на р. Южна Морава, по посока на р. Вардар, с център гр. Сирмиум, който тогава се наименова и Оногория, а когато през 800-803 г. се разпада ръководената от аварите федерация, българите оногури се изтеглят от Панония, пресичат Дунав, заемат степите между Дунав и Тиса и част от Трансилвания и по този начин се оказват част от една друга конфедерация или държава, каквато е дунавскобългарската; Панония е родината на хан Крум, и тук приемайки аргументите и

съображенията на проф. П. Коледаров, авторът само отбелязва, че бидейки от друг, различен от Аспаруховия, клон на Кубратовия род, Крум поставя началото на нова ханска фамилия, но понятийно-терминологически по-добре според нас – на нова царска династия, без обаче да е чужденец за дунавските българи и без да завладява Дунавска България, а извършва нещо като държавен преврат, при това изглежда безкръвен, с което фактически отново хан от рода Дуло обединява дунавските българи и панонските оногури, всеки един от които два дяла води началото си все от Кубратовите оногури [68-77].

Специално българите кутригури около средата на V в. населяват северното крайбрежие на Черно море, където "влизат в обсега на византийското културно влияние", в резултат на което известна част от тях и най-вече техните първенци, са покръстени. Те са покорени от аварите през 568 г. на запад от Дон, а може и да са признали властта на аварите, както приема проф. П. Юхас [1985, 413], и са довлечени от тях на територията на днешна Унгария, където оставят "пласт аварски находки с белези на византийско и християнско влияние" и по-специално кръст с верижка византийска изработка от VII в. на знатна кутригурска българка, в който цитат лично нас много ни смущава едновременното определяне и посочване на тези находки като "аварски", но принадлежащи също така и на "знатна кутригурска българка" или пък, както се изразява акад. V. Gyuzelev [1979], "Миграцията на запад на големи маси от кутригури и авари и тяхното усядане в Панония представлява втората вълна на прабългарска миграция по тези земи" [20].

Именно поради това, ние смятаме, че тук трябва да се лансира друго едно виждане, според което българите кутригури са по тези места още от времето на хан Атила, откъдето пък, както малко преди това твърди и проф. П. Юхас [1980], "...според по-новите изследователи на историята и на езикознанието хунските традиции са съхранени от българите, от живелите под аварско господство кутригури" [115].

Независимо от това, съществено-важното за случая е, че тези панонски кутригури не са цялото племе или всички кутригурски племена, а само "малка част от този народ", която обаче очевидно никак не е малка, защото през 549 г. 12 хил. кутригури се сражават на страната на гепидите срещу лангобардите; през 568 г. аварският хаган Баян изпраща 10 хил. кутригури да опустошат Далмация и др., като впоследствие тъкмо тази част от кутригурите в Панония се появява и под името българи (П. Юхас); през 584 г. войските на аварския хаган, състоящи се от авари, прабългари и славяни, осъществяват широкомащабна операция между Адриатическо и Черно море, разрушени са множество селища и крепости, а на връщане са отвлечени около 270 хил. пленници, които са разселени в областта между реките Драва и Сава; през 597 г. византийският стратег Петър се сблъсква в устието на р. Осъм с отряд прабългарски войни, който наброява 1000 души (V. Gyuzelev).

На прабългарите в Аварския хаганат е посветено и проучването на Т. Олайош [1987], според която след смъртта на Кубрат, от Велика България, около 670-680 г., в Панония се преселва народ, намиращ се под предводителството на оногурите, в резултат на което степното по произход население на Хаганата, започва да се нарича вангари, което наименование всъщност е славянското произношение на етнм *оногури* и което е запазено в германските извори от 860 г. [240-244].

Масираното присъствие на прабългари в Аварския хаганат проличава и от антропологичните данни, на основата на които се формулира заключението, че "етническият конгломерат на аварите" е обогатен по време на тяхната миграция не само чрез централноазиатски племена, но и чрез народи от южноруските степи, към които като цяло и задължително следва да се прибавят и панонските българи от V в., именно за които

може да се предполага, че заедно с други прабългарски родове и племена са приносителите на неясно каква точно част от арменските, памирските, иранските, саяно-монголските и байкало-монголските антропологични черти и особености на населението от Аварския период [вж. и срв. Lipták 1983, 48-49,74-93].

Присъствието на прабългари в Панония от средата на VI в. и в Аварския хаганат се доказва още и от редица археологически находки като рисунки с култово-символичен характер, костени рогчета, свързани с военния бит и с производствени нужди, и други предмети, които по дух и съдържание са органично близки с аналогичните предмети от южнодунавските български земи и Салтово-Маяцк, но тази близост продължава назад и по Евразийската степна област и достига Алтай и Централна Азия. Всичко това като цяло дава основание да се приеме, че към втората половина на VII в., голяма група прабългари, най-вероятно прабългарите на хан Кубер, попада в района на Среден Дунав, заема значителни части от територията на Панония, като отчасти живее самостоятелно, но и отчасти се смесва със завареното население [Овчаров 1987, 236-239].

Ето защо, както произтича от всичко казано до тук, напълно и дори предостатъчно, също и повече от сигурно, не само болгарските племена кутригури и секели, са част от Аварския хаганат, който има за начало установяването на аварите в Панония през 568 г. (P. Lipták) или през 570 г. (Fr. Altheim) и който се простира и върху Карпатския басейн, но в него, наред с доста многочислената и компактна славянска маса, има още големи групи оногури, огури, уногондури и др., конкретните имена на които изворите изобщо и най-често не посочват, а ги наименоват в повечето случаи чрез типичните и широко разпространени по него време народностни названия "хуни" и "скити". Някои от тези племенни групи живеят по тези земи от време, много преди аварите, като също така е добре известно и това, че "с аварите в Карпатската долина са дошли и значителен брой тюрко-българи" (П. Юхас).

Но пак според Д. Шимони [1980], аварите владеят Карпатския басейн близо 250 г., през 568-796 г., и наследниците на хаган Баян, около 630 г. "са принудени да усмиряват непокорството на многобройните панонски българи", като удавят в кръв тяхното въстание, след което спасилите се при франките 9000 души са изклани, а други 700 души намират спасение при един от вождовете на алпийските славяни – Валук, и при лангобардите [79].

С полагането основите на първата българска държава от хан Аспарух през 681 г., който стои начело на прабългарите-уногондури (В. Бешевлиев; В. Гюзелев) или българите оногури (Gy. Moravcsik; I. Boba; K. Menges; М. Артамонов) или пък води след себе си едновременно българските племена уногондури и кутригури (М. Димитров), земите на север от Дунав се присъединяват към нея и дори образуват по-голямата част от нейната територия, докато според Chronicon pictum Vindobonense, след хуните, Панония я владеят "мизийски българи" (Gombos-1).

Създаването на Първата българска държава през 681 г. с център на юг от Дунав е решаващо-повратен момент в живота на прабългарските и славянските племена от Днестър до Тиса, на запад от която интегриращо-притегателен център е Аварският хаганат, но на изток от нея такъв интегриращо-притегателен център е Първата българска държава и тези племена намират в нея сила и опора за всички свои вътрешни и външни начинания, именно поради което с нейното създаване и укрепване започва и тяхното бавно, поотделно-постепенно, културно-икономическо и политическо обръщане и приобщаване към нея, в процеса на което автономията на племенните вождове и старейшини се ограничава и стеснява до ниво и степен признаване и приемане

превъзходството и първенството на българския хан, по силата на което като цяло и северозападната граница на техните земи се превръща в граница и на българската държава, а самите племена и техните земи се оказват вече и неделима част от нея.

Надали може да има друго обяснение фактът, че българските ханове от Аспарух и след него изобщо не водят войни на запад от Карпатите, а към началото на IX в. тези земи в действителност и фактически се оказват в границите на тяхната империя, затова при тъкмо тази насока и резултат от развитието и приобщаването на българо-славянските племена на север от Дунав към българската държава вече се очертава като много приблизително и дори направо невярно-неадекватно твърдението, че българската държава присъединява земите западно от Карпатите още в началото на IX в. [Михайлов 1971, 188], което тя няма защо да прави, щом като горният исторически процес отдавна е в ход, а по това време той вече е реализиран и приключен.

Но ако трябва все пак да се обхване и погледне много по-назапад от Карпатите, което обаче в никакъв случай не е "западно от Карпатите", то именно в началото на този IX век българските ханове Крум и Омуртаг, както отново ще се отбележи малко по-долу, разгромяват аварите и славяните на запад от Дунав, докато прабългарите между Дунав и Тиса въстават и се присъединяват напълно доброволно, със земите си, разбира се, към българската държава и то толкова осезателно-убедително, че дори и един от тях заема престола на самата българска държава, какъвто е случаят с хан Крум, а границата на самата държава се оказва изместена на р. Дунав, пък след Омуртаг и още по-назапад – просто и за тях, подобно на останалите севернодунавски български и славянски племена, Първата българска държава е такъв интегриращо-притегателен център, сила и опора.

При това положение на нещата специално около севернодунавските прабългарски племена през тази епоха, възприетото от някои унгарски езиковеди и историци мнение, че европейските хуни са тюрки [Németh 1962, 279], а така също и предложеното от български медиевисти обяснение за мли *Угек,* носено от потомъка на "крал Магог" и "бащата на вожда Алмус" и което "вероятно имало тюркски произход" [ЛтИзв-5.1, 16], е излишно-прекалено общо и следователно направо невярно-неточно и не отговаря на истината в обективно-познавателен план или пределно некомпетентно и неквалифицирано в субективно-познавателен план, защото първите тюркски племена и родове, които достигат чак Средна Европа през Късната Античност и Ранното Средновековие, начело на неизброимото множество източни племена и родове от Великото преселение на народите, са единствено и само български, като следващите и останалите тюркски племена, достигнали и установили се на различни места от Европа най-малко 6-7 века след тях, както е широко и много добре известно, са печенегите и узите огузи, а след тях пък - куманите и татарите къпчаки.

За всички тези народи обаче изворите в повечето случаи съобщават чрез разнообразни по вид и произход, по-общи, архаизирани или други, несобствени наименования, като например Теофилакт Симоката от първата половина на VII в. посочва прабългарите барсили пределно общо и неопределено като хуни, каквито са общо взето всички северни племена и народи, независимо от техния етнолингвистически произход и принадлежност; Йорданес пък като че ли използува за наименоване на черкезите, названието на славянското племе анти; за някой от по-късните "съавтори", във всеки случай от преди X в., но задължително след началото на VIII в., на М. Каланкатуаци [1984] най-вероятно от края на първата половина на VII в., прабългарските и хазарските племена, преминаващи на Кавказ през прохода Чора по време на персийския цар Шапур II (309-379) са хазири [65-67,77], т.е. хазари, защото по времето на този "съавтор" земите на предишните

българи вече са част от хазарската държава, а за Anonimus и останалите староунгарски хроники българите понякога са чисто и просто скити, но друг път пък кумани, по-малко вероятно кавари, хазари, печенеги, докато в унгарската Илюстрована хроника отделни прабългарски племена от двете страни на Дунав може би се крият под такива народностни названия като гърци, месиани, мархиани и власи [вж. и срв. Каланкатуаци 1984, 11-16; Гукасян 1971, 239-240; Коледаров 1989, 32; Boba 1982, 713-723; Németh 1962, 301; ГрИзв-2, 339; ЛтИзв-5.1, 16-25,74-75; Gombos-1, 248-249,606].

Наред с всичко това, конкретно за наименоваване на отделно-различните български племена от Късната Античност и Ранното Средновековие, както е добре известно, в Изворите се използуват повече от 15 названия (Gy. Moravcsik), именно поради което и като цяло, излишно е да се търсят в наративните исторически извори, категорично-преки указания и податки като потвърждение или отрицание на неоспоримата според нас истина и дори аксиома, че "хуните" на хан Атила специално в никакъв случай не са тюрки, както прекалено общо и следователно слабо информативно и научно съвсем излишно-ненужно ги представя току-що цитираният проф. Д. Немет, а единствено и само българи или тюркобългари по принцип и прабългари или болгари в частност, съдържанието на която аксиома се обогатява и потвърждава още и лингвистико-ономастически, защото българска по произход, структура, вид и характер е основната и съществена част както от нарицателната лексика на "хунския" език, по който ще вземем отношение и по-нататък, така също и от антропонимията на "хуните" в лицето на такива женски и мъжки лични имена като *Аръкан, Атакам, Денгизих, Ескам, Едемен, Ойбарс, Харатон, Шар* и др., а и на самия хан Атила, който, съответно на голямата си популярност и известност сред големия брой племена и народи от неговата империя, носи същевременно още и такива, най-общо тюркски, но безспорно български в частност имена като *Айбат, Атли и Етил,* последното от които в няколко фонетични варианта [Németh 1962, 189], и особено и повече от сигурно пък и *мли Авитохол* [Добрев 2004; Dobrev 2003], всички които, кой знае защо, са представени пак от проф. Gy. Németh [1962] пределно скромно, а може би е по-вярно и точно да се каже – съвсем редуцирано-окастрени, в специалния раздел за езика на хуните, от който, въпреки пространните му размишления, така и не може да се разбере докрай дали техният език в действителност е тюркски, готски или може би ескимоски(!??) [41-44,313-314].

Някъде много по-напред обаче [138-139], и при това без каквато и да е аргументация същият, според нас историколингвистически не особено грамотен унгарски езиковед тюрколог, направо заявява, че хуните са говорили езика, който използуват гьок-тюрките, уйгурите или пък европейските авари (!?), а българският език – Bulgarca, в действителност, макар и да е тюркски език, е наречие, приличащо на чувашкия език и в което вместо зв. ***z*** от предните наречия намираме зв. ***r,*** да не говорим пък за Е. Томпсън, според когото "от целия хунски език" се е запазила и е оцеляла през времето една-единствена, крайно недостатъчна за класификацията на "хунския" език, дума *страва,* което заключение не може да бъде обяснено и преценено никак другояче освен като недостатъчно познаване и изобщо непридаване на необходимото значение на вътрешно диференцираната етнолингвистична структура на хуните и на няколкото, а може би и повечето генеалого-типологически нееднаквите езика, централна роля и място сред които, по добре обясними причини, заема прабългарският хуноболгарски диалект на хан Атила и болгарските диалекти или говори на неговите прабългарски племена и родове [вж. и срв. Западные (европейские) гунны 2004, 1; Altheim 1959, 255-256; Pritsak 1982, срв. Thompson 1948, 151].

Между впрочем, именно тук се налага да забележим допълнително и отново по принцип, макар и малко по-конкретно на пределно общото, но детерминиращо по пътя на селективната конкретизация и същевременно синтезиращо по пътя на абстрахиращата интеграция всички по-частни съждения и научни факти, метатеоретично-методологическо ниво [вж. и срв. Златарски 1970, 55], че тъкмо в тази плоскост и от тази гледна точка, резултат от изцяло некоректно формулиране на проблема и поставяне на въпроса за "езика на хуните", са отдавна и широко разпространените в Литературата, много неуместни и напълно излишни разсъждения и заключения в смисъл, че те например не са носители на тюркски език (A Róna-Tas), както и точно обратното - той е тюркски или общ за предците на тюрките и монголите от I хил. пр.н.е., но същевременно и някакъв друг, като изобщо не е решение също така и оставянето на въпроса открит (L. Ligeti), поради това, че известната от китайски извори "хунска" лекс. *сагдак* "колчан" "няма аналози нито в тюркските, нито пък в монголските езици" (Л. Гумилев), което чисто и просто не отговаря на истината, защото точно тази дума във вида *сāғідак, садак* е широко разпространена и се среща едва ли не във всички тюркски езици [Радл-4.1, 274,283-284], от тук е заета и е преминала в монголските езици и в руския език, първо, и второ, "хунските" думи от тази епоха изобщо не са една или две, а много-много повече, пък и може ли да се приеме, че щом като в Изворите не са засвидетелствувани някакви си "хунски" думи, следователно изобщо не е имало никакъв "хунски език", а респективно и "хуни" и т.н., но случаят като цяло е особено показателен за това как лингвистически не дотам грамотните съвременни историци правят своите "фундаментални" изводи и заключения на основата и с помощта на езиковите данни [вж. и срв. Гумилев 2004, 57; Ligeti 1950, 141-149, срв. и Doerfer 1973, 1-7; Róna-Tas 1990, 208].

И в един по-конкретен план, съвременната българска историография, поради пълната си историко- и контактолингвистична некомпетентност и спорадично-оскъдна квалификация, достатъчна едва и единствено за това да се публикува поредната "историография на въпроса", продължава да тъпче на едно място пред още една "нова възможност при определяне езиковата принадлежност на ранните *хсиунг-ну",* вместо най-после да схване и прозре, че поставянето и търсенето решение на проблема за "характера на хунския език" "в рамките на алтаистиката" не води до никъде заради абсолютната си, крайно емпирико-позитивистки мотивирана и детерминирана теоретико-методологическа дезангажираност и даже импотентност, именно и единствено по силата на което може да се стигне до формулирането и на такива изцяло нелепи безмислици като тази, че "хунският език" има "силни връзки с древнобългарския и със съвременния чувашки, но показващ също лексико-морфологични особености, свързващи го с якутския и дори с османски" или пък че "произходът на древните хуни продължава да се търси сред алтайската етнолингвистична общност при отчитане на възможните смесвания с палеоазийски, ирански, уралски и кавказски елементи, но при обособяване на хунския език в самостоятелна (R-) група, заемаща място между пратюркския (Z-) и прамонголския (R-) език" [Стоянов 2004, 276-277].

Но още по-конкретно, поради това, че тук изобщо не проличават главната и водеща роля на българите в хунския военно-племенен съюз и безспорни тюркобългарски имена се представят най-общо като тюркски, не може да се приеме дори и като минимално адекватно на миналото състояние на нещата и определено оригиналното, но въпреки това все пак доста странното и приблизително-повърхностно виждане, според което, ако се съди по племенните названия, една голяма част от хуните би трябвало да говорят тюркски език – *Ultinčur* и *Alpilčur* са тюркски имена като *Bugčor,* печенежското племенно название,

завършващо на *τζουρ,* и киргизското племенно и родово название, завършващо на *čoro;* друг общ завършек при тюркските племенни названия, *-gur,* се появява при такива имена като *Kutrigur, Utigur, Onogur, Bittugur, *Tongur* и **Ugur;* аналогично на *Ultinčur,* и *Ultingir,* завършващо на *-gir,* подобно на останалите безспорно тюркски етнически названия, трябва очевидно да е тюркско, докато личните имена предлагат една по-различна картина и сред имената на Атиловите хуни тюркски или вероятно тюркски са *Dengizich, Ellac, Emnetzur, Erekan, Eskam, Mundzucus, Oebarsios, Uldin, Ultzidur;* германски или германизирани са *Attila, Bleda, Edekon, Laudaricus, Onegesius, Ruga;* персийско е *Hormidac,* хибриди са *Kursich, Tuldila* и с неясен произход са *Adamis, Charaton, Ernach, Esla, Mama, Octar, Skotta,* а при утигурите и кутригурите тюркски са *Sandil, Sandilchos,* иранско е *Zabergan* и т.н. [Maenchen-Helfen 1973, 376-442].

По точността и пълнотата на цялото това представяне не смятаме да вземаме отношение сега и тук, но не можем да се въздържим да не забележим най-напред в един малко по-общ план, че току-що цитираният автор явно не демонстрира особено добро познаване на закономерностите във фонетичното развитие на тюркските езици, щом като не е в състояние да идентифицира и обявява за неясно по произход мли *Charaton,* което, както ще се покаже и види по-долу, дори е банално-елементарен случай за тюркската етимология, а след това и в един по-конкретен план, че за нас така и ще си останат пълна загадка основанията и причините, поради които името на кутригурския вожд Заберган около 550-560 г. се определя като иранско по произход, защото според нас появата на подобен консонантен корен в пехлевийски и партски език, както и съществуването през 586 г. на едноименен персийски генерал, "може би варварин", както и на министър "сигурно персиец" по времето на Хосров I [Maenchen-Helfen 1973, 392] все още не са необходимото тук, пълно и достатъчно основание за подобен извод, поне докато не се разработи и предложи задължителната за подобни случаи, пълна и завършена етимологизация, посредством която да се покаже и докаже и съответният иранski етимон, ако това име наистина има такъв.

В действителност *мли* ***Zabergan, Ζαβεργάν*** (557) на кутригурския хан се вписва и обяснява по един изключително прецизен и достатъчно задоволително-пълен начин на основата и в рамките именно и единствено на огуротюркските, тюркобългарските езици, където в противовес не на "старотюркското", а на *огузт.* ****yagız,*** и не на "среднотюркското", ами на *огуз.* ***yagız*** и в никакъв случай ***yağız*** (Х. Ерен), защото спирантният зв. ***ğ*** се появява в турския език едва след началото на XVII в., трябва да има, основно в турска графика, антично *алт. огурт.* ****dаγir,*** заето и в монголските езици под формата ***dajir,*** където е развило и значението "елен" и от където се възстановява, фактически несъществуващото *прмонг.* ****dagyr*** (Б. Владимирцов), късноантично *изтевр. огурт.* ****daver/caver,*** първата съгласна на което в гръцките извори е предадена посредством букв. ***Z,*** като тъкмо тук не е изключено тази буква да има за фонетична стойност и зв. ***дз*** от цокащ прабългарски диалект или цокащ български език, какъвто като че ли е бил аварският, докато *чув.* ***çыр,*** очевидно е резултат от развитие по друга линия на огуротюркския зв. ****d*** [вж. и срв. ЭСТЯз-й, 64-65; DLT-4, 728; Eren, 439].

Колкото пък до останалата част от Името, то тя не може да бъде нищо друго освен болгарската титл. ***хан,*** просто очевидността на което безспорно налага и това някои изследователи даже и да я изписват отделно – ***Zaber khan*** [Gyuzelev 1979, 18] и наличието на която титла е допълнителното основание и причина Името да се тълкува и обяснява достатъчно пълно и последователно не на иранска, а тъкмо на тюркска по принцип и прабългарска в частност езикова почва.

Специално цялата област, западно от р. Тиса до р. Дунав, влиза в пределите на българската държава през 805 г., а може би и още през 804 г. (Histoire de la Transylvanie), след кратка и успешна война на хан Крум (803-814) с аварите, в резултат на която към Царството се приобщава "единородно население", в това число и славяните склавини от югоизточната, българската група, по Горна Тиса и в Седмиградско.

Това население, в основната си и съществена част, са прабългари от племената, които остават по тези земи след разпадането на Западнохунската империя на хан Атила, а така също и такива, които достигат до Средна Европа като съюзници или покорени от аварите, като техният брой наистина трябва да е значителен, защото след несполуките на аварското ръководство при неуспешната обсада на Цариград към 631-632 г., те не просто поискват за хаган да бъде поставен кандидат от тяхното потекло (П. Коледаров), ами както съобщава Фредегарий (VII в.), през 631 г., в Панония възниква ожесточена разпра, тъй като един от аварите и един от българите спорят за властта, "кому от двамата се пада да я наследи" и "като събрали хората си, двамата почнали да воюват помежду си" (ХрИБг), което във всички случаи и най-малкото показва, че количествено прабългарите в Аварския хаганат, дори и да не превъзхождат, то поне не отстъпват кой знае колко на аварите.

Според проф. В. Златарски [1970] много преди събитията от 631-632 г., в Панония се заселват българи от западния клон, които признават властта на аварския хаган през втората половина на VI в. и които образуват "ордата, съставена от племената Тарниах, Коцагири и Завендер", като техният общ брой е близо 10 хил. [172-173].

От същото това "единородно население", което българите намират или заварват между Тиса и Дунав, произхожда и самият хан Крум, чиито отношения към неговия предшественик хан Кардам и обстоятелствата, при които поема властта, общо взето не са много ясни в българската историография, но въпреки това, добре известно е вече, че той още докато е с племето или племената си в границите на Аварския хаганат, използува нанесения от франките удар върху аварите, вдига въстание, освобождава сънародниците си от аварско иго, присъединява земите им към българската държава и сам поема върховното й управление (П. Коледаров), а към войската си присъединява и останалата част от разбитата аварска войска (Г. Фехеръ), в която безспорно има и немалко прабългари.

В действителност и все пак, конкретно князете и населението в областите по р. Марош, още от времето на хан Крум (803-814) и хан Омуртаг (814-831), ако не и от много преди това, са прабългари, свидетелства и доказателства за което са налице както в старите унгарски хроники, според които в двореца на рода Gyula [дюла], например, в Трансилвания, за съжаление, поради доста странния маниер на ползуване на литературата, неясно по кое по-точно време и на кое място, все още се знае тюркобългарският език (Gy. Németh), а така също и множеството прабългарски географски названия по тези земи, и което население е вече християнско и експлоатира тукашните солници.

Впрочем този пропуск на унгарския професор се отстранява от съставената през 1300 г., на основата на редица други по-стари извори, Cronica de gestis Hungarorum, според която великият и могъщ княз Gyula dux Transilvano - "dux magnus et potens", е третият от седемте главни предводители на унгарското племе, което се дели съответно и на седем основни части, и седалището на когото е в Ерделю, като крал Стефан води война срещу него, убива го и завладява княжеството му през 1002/3 г. [Gombos-1, 607-615; Коледаров 1979, 56].

Тази година я потвърждава и изворът, посочен от проф. П. Коледаров [1979], но не само и единствено поради това, ние не считаме за възможно да се съгласим и приемем, че

“Не е възможно да се разбере коя е историческата личност” под името Гюла, “което по-скоро може да означава “господар” [56], защото и в този случай, както може да се види по-долу, очевидно-безспорно става дума за мъжко лично име, възникнало и развито на основата на титул, така че “управляващият над прабългарското племе секули в Трансилвания” княз Дюла, наистина е историческата личност, за дъщерята на когото се жени бащата на маджарския крал Стефан - княз Гейза (970-977), за да си осигури един сигурен и силен съюзник в намерението си да постигне равновесие и дори надмощие спрямо останалите “маджарски местни владетели”.

И все пак този племенен вожд трябва да е Дюла-младши, защото унгарските изследователи откриват още един княз Дюла, който заедно с друг един племенен вожд – Булчу, около [Юхас 1980, 116] или точно през 950 г. се покръства във Византия и завежда в Трансилвания новоръкоположения епископ на Тюркия (Унгария), където той “освободил мнозина от варварската заблуда и ги покръстил в християнска вяра”.

Повече подробности по въпроса намираме в Histoire de la Transylvanie [1992], според която история обаче *gyula* не е и мъжко лично име, а единствено и само титла, именно поради което през маса неясноти и противоречия около всички представени тук събития и лица, сред които неясноти и противоречия естествено не липсват и такива с лингвистическа природа и за главните от които съвременната унгарска историография по никакъв начин не може да признае и приеме, че по национална принадлежност и произход в действителност са не маджари, а българи, все пак успяваме да схванем, какво, че “привържениците” на Византия Булчу и Дюла са покръстени от император Константин Багрянородни между 952 и 955 г., след което Дюла довежда в Трансилвания гръцкия епископ Йеротей, който започва да покръства местните “варвари”; през 970 г. или по-късно Дюла-старши, който е съвременник на великите князе Файс и Таксони, го наследява Дюла-младши, съвременник на Гейза, а неговата дъщеря Шаролт, по силата на един изгоден предимно за Дюла, политически брак, става жена на Великия княз и така – бъдеща майка на Свети Стефан; Шаролт е родена през втората половина на 950 г. в Трансилвания и разбира се, покръстена по волята на покойния си дядо, при което получава “тюркско име от хазарски или кабарски тип: *Sar-aldy* = hermine blanche ou *Sarylty* = blancheure”, преведено по-късно на славянски език като *Bele-knegini,* което означава Dame blanche; сватбата е през 970 г., престолонаследникът Стефан е роден след 975, но преди 977 г., за кратко време позициите на Дюла отслабват, защото през 976 г. българите отрязват всички преки връзки с Византия, поради което Шаролт се пренася от Трансилвания в Естергом, а Дюла полага усилия да превърне своя двор във Фейхервар в княжески, при което построява редица големи сгради, включително манастир и църкви; по-малкият брат на Шаролт “се сдобива с титлата “трети” дюла на Трансилвания към края на 980 г.”; веднага след възцаряването си крал Стефан изпраща наказателен корпус срещу града на Дюла или “Prokoui (= fils de Prok = restant?, successeur?, descendant? - както го наричат, неизвестно защо, славяните)”, а “основанията за бързото и неочаквано падане на дюла” трябва да се търсят в новото нападение на Василий II срещу България през 1002 г., превземането на Видин и създаването южно от Долен Дунав на тема Тракия, защото трябваше да се попречи на това Императорът да окаже помощ на Дюла, който, силно повлиян от своите гръцки отци, се целеше в короната; според немските анали, през 1003 г. крал Стефан, начело на войските си, напада своя вуйчо, пленява го с жена му и двамата му сина, довежда го в двореца си, където го покръства, обаче Дюла избягва при полския крал Болеслав Храбри и там дочаква края на дните си, всичко това се случва преди 1018 г. [124-129].

И доколкото столицата на Трансилвания, гр. Ерделю става унгарски едва през 1002/3 г. след нейното превземане и убийството на Дюла-младши от страна на крал Стефан I (997-1038), когото кралят убил несправедливо и от когото "Заграбил несметно количество съкровища, главно от злато, бижута и скъпоценни камъни" [ЛтИзв-5.1, 90,99,104], то очевидно и по необходимост, за населението по тези земи и през това време, все още изобщо не може да се говори като за "тюрко-българи, славяно-българи, секлери и маджари, които са говорили и на езика на тюрко-българите", нито пък като за "унгаризиращи се секлери", а единствено и само като за прабългари, българи или тюркобългари с българи или прабългари секели и за славяни склавини, а така също и като за славянизиращи се прабългари и секели [вж. и срв. Юхас 1985, 283].

Свидетелства и доказателства за това, че населението в областите по и в близост до р. Марош през Ранното Средновековие е прабългарско предлага и палеоантропологията, според данните на която "палеоантропологичните връзки между басейна на Среден Дунав и Централна Азия са съществени" и представени главно от "тураноидната и памирската раса"; в погребенията конкретно от областта на Szentes и Borbástanya, които са възможно най-близко разположените до гр. Надь Сент-Миклош селища измежду археолого-антропологически проучените, голям дял имат тураноидната и памирската раса, като специално първата се характеризира с подчертано брахикранни и европо-монголоидни черти, сред които преобладават европеидните; свързана е с оногуротюркския етнически компонент на унгарския народ от епохата на Завладяването на родина; в нейния генезис съществена роля играе "андроновската раса" и е широко разпространена по Евразийската степ от Минусинската котловина до Карпатския басейн благодарение на Великото преселение на народите [Lipták 1983, 100-140].

Изхождайки от доста съмнителната според нас презумпция, че понастоящем няма извори, които да показват конкретно кога и при какви обстоятелства българите се появяват в Южна Трансилвания, I. Petrovics [1987] все пак и въпреки всичко приема, че специално българите от окръг Брашов се преселват по тези места след завладяването на Видинския банат от османските турци през втората половина на XIV в. и от това време вероятно трябва да е основано и населено с българи и предградието на Брашов, унгарското име на което е *Bolgárszeg*. От същото място и по същото време се появяват в Южна Трансилвания и българите от Надь-Себен и Чергед, независимо че според Янош Мелих те вероятно емигрират през XII-XIII в. от "земи с източнобългарски диалект между Дунав и Родопите" и въпреки че жителите на Киш-Чергед наричат себе си "болгари", а техните съседи румънците им викат "шкеи", което ще рече "българи-славяни" [275-276].

Всъщност проблемът за българското господство и присъствие в Трансилвания не е решен по-адекватно и точно и от страна на малко по-горе цитираното колективно унгарско изследване, където в специален параграф, наред с редицата изобщо неверни и неточни твърдения, се съобщават и признават като че ли за първи път, поне за нас, някои много важни и съществени за случая факти и сведения, като най-напред българското владичество се ограничава във времето, напълно неясно защо, само в рамките на 804-895 гг. и то единствено в Южна Трансилвания със северна граница като че ли долината на р. Марош; проследява се завладяването на тези аварски до тогава земи от страна на хан Крум през 804 г.; отбелязва се "фундаменталното значение" на това, че българите слагат ръка върху една част от солните мини в Южна Трансилвания – Визакна, Марошуйвар, Кишакна, и търгуват със сол; споменават се археологическите находки от погребенията на местното население, като погребални керамични урни, сребърни обеци и огърлици, които имат своя аналог в Дунавска България; посочва се, че гр. Белград носи това си българско

име от IX в., но то през X в. е преведено от унгарците на *Gyulafehérvár – le Château blanc de Gyula,* посредством добавянето на втората по ранг унгарска титл. *gyula,* поради това, че крепостта е седалище на местния gyula, край на властта на когото слага още крал Стефан I; отчита се игнорирането от страна на румънската историография на българското господство в Трансилвания, но погребенията от Марошкарна-Чомборд се различават съществено от славянските погребения от аварско време или от по-късните унгарски погребения, те имат за аналог погребенията в България през IX-X в., биват двуобредни – трупоизгаряне и трупополагане, скелетите от последните са на тюркобългарско население, което погребва мъртвеца най-често с коня му, храна и дрехи, а славяните практикуват трупоизгаряне и погребват останките на мъртвите си в урни; очертават се главните охранявани пътища за връзка с Родината майка, единият от които е по р. Олт и той се охранява от няколко възстановени римски крепости, а другият е през дефилето Бодза и се охранява от дървено-землени в началото, а впоследствие от тухлени укрепления в района на Букурещ, Плоещ-Буков и Слон-Прахова, докато третият път води към Добруджа; съобщава се, че понастоящем български археологически находки се откриват близо до Дунав на нивото на Оршова и в Банат, по протежението на Тиса чак до района на Чонград, който трябва да е бил най-северната точка на българското господство и най-накрая се отбелязва, че бидейки откъснати от Родината майка и малко на брой, "българите завоеватели на Трансилвания и на Белград", не могат да устоят на унгарския натиск, който ги връхлита през 895 г., именно поради което "трансилванската унгарска традиция не пази местния спомен за българското господство" [Histoire de la Transylvanie 1992, 105-109].

Що се отнася до самото "племе на секулите", то надали е достатъчно точно и пълно, възприетото и от проф. П. Коледаров [1979, 17] допускане, че това племе изпълнява "граническа служба на територията на България" [Фехер 1924, 55], защото секулите си живеят по тези места при условията и в рамките не на типичната за западното Средновековие феодална раздробеност и почти затворена самостоятелност, а на характерната за Първата българска държава сравнително свободно-гъвкава централизация "според източния образец и традиция" (П. Юхас), докато на такава служба те са изпращани от унгарските крале по-късно, след заграбването на отвъддунавските български земи от страна на маджарите, най-вече, за да защитават държавата им от нахлуванията на съседите печенеги и кумани (B. Jancsó).

В действителност, аналог наследник на относително-условната централизация в Първата българска държава е формата на ръководство и управление на "държавата" на българите от Източнохунската империя от началото на Новата ера в Централна Азия, където властта на племенните вождове и старейшини по места е автономна до известна степен спрямо централната власт и която форма на управление и ръководство се определя като "додържавна племенна конфедерация", както е в най-сполучливата според нас представа и терминология на Yamada Nobuo [1982], защото отразява не генезиса или етапа на развитие, а вътрешно-функционалната структура на тази империя и която формулировка, независимо че я приемаме по принцип, ние смятаме за необходимо да конкретизираме като "военно-племенна конфедерация" [вж. и срв. Крадин 2003, 155-159].

В рамките и при условията именно на една такава "централизация" се дават и възлагат големи права, но и отговорности и задължения на областните управители и подвластното им население в Отвъддунавска България, които областни управители обаче по принцип се назначават, но с оглед на особено важните и значими за цялата държава, политически събития и мероприятия, и получават и изпълняват указанията на централната власт [Юхас 1985, 20,63], така че единствено разположението на племето на секулите на най-северната

граница на Българското царство предполага и изисква изпълняването от негова страна, допълнително-паралелно към всичките му останали функции и задължения, и на някои гранични функции и задължения, които то обаче изпълнява по-скоро по собствена инициатива и заради себе си, а не защото е натоварено и оторизирано от централните български власти.

Веднага след завладяването на северозападните отвъддунавски земи, независимо че там заварват многобройно българско и славянско население, българските царе предприемат интензивно-широкомащабна колонизация и така например, още хан Крум, когато превзема гр. Одрин, преселва от тук, в отвъддунавските области на България, 10 хил. македонобългарски семейства и пак като че ли той, но вече представен от страна на Анонимус като "Кеан Велики –господарят на България", след като завладял земите между Тиса и Дунав, "чак до земите на рутените и полоните, и там населил склави и българи" (ЛтИзв-5.1).

Прабългарите колонизират Областта и към населяващите дотогава тези земи, българи и славяни, допълнително се присъединяват и други, не по-малко на брой българи и славяни, които започват да строят градове, крепости и укрепления и такива например са Бихар, Белград, Молдованещи, Новград, Чорнград и др., които имат своите типични паралели в строителството на Плиска, Преслав, Мадара, както и каменната крепост на гр. Пещ и окопното укрепление Землин, името на което очевидно е от славянски произход (П. Коледаров; Г. Фехер).

С разширяването на север българският хан става господар на една огромна империя, като конкретно новопридобитите северни владения имат или крият извънредно големи богатства, най-ценни сред които са солните области на Седмоградско, около р. Марош. (Г. Фехер), благодарение на които българите се издигат и застават на нивото на съществено-доминиращ фактор в цялостния обществено-политически живот и дейност на цяла Европа, свидетелство и доказателство за което не само наше заключение е например отправеното през 892 г., чрез нарочен посланик, от краля на Франция, Арнолф до българския цар Владимир-Расате, искане българите да не продават повече сол на моравците (Histoire de la Transylvanie).

Специално североизточната част на Трансилвания, обл. Седмиградско с площ 61.5 хил. кв.км, е "най-ценната и най-гѫсто населената" част на тези земи, именно което е причина и повод хан Омуртаг (814-831) да се откаже от старата българска политика – стремежа на юг, да сключи 30-годишен мир с Византия и да пренасочи политиката си на северозапад с цел да укрепи и затвърди българското владичество по тези земи и в частност около р. Марош, където се намират "огромнитѣ и в онова врѣме извънредно ценни солници", занемарени след римско време и които българите започват да експлоатират отново.

Тази политика превръща България в "свѣтовенъ търговски центъръ" и принуждава Франкската държава и Моравия да установят търговски и дипломатически отношения с нея, докато в същото време, към по-рано установеното в Областта българско население се присъединяват нови, смесени колонисти – тюрко-българи и славянобългари, доказателство за което като цяло са "мѣстното име *Торда* (общотурско *Тузла,* славянски *Солнокъ*) и името на р. *Кюкюльо* (славянски *Търнава*)" (Г. Фехеръ), към всичко което, специално по отношение на солните мини, ние пък, след проф. П. Коледаров [1979], добавяме, че те са разпръснати не само в Седмиградско, но и в обл. Марамуреш [20], което всъщност означава, че солниците са поминък най-напред на една по-голяма част от

местното българо-славянско население, а така също и това, че производството и търговията със сол е в чувствително по-големи от тук предполаганите размери.

В Трансилвания унгарски племена започват да усядат през X в., а през XI-XII в. Областта преминава под властта на унгарските крале, които заселват по-късно тук и "венгров-секеев (секлеров)" (БСЭ), но които нови заселници в действителност, както допълнително ще се аргументира по-долу, изобщо не са никакви "венгри", а прабългарите есегели, добре известни още и като zekuli, zicula, székely, секули, сако№и, секуи, шкеи и др., от което народностно название, между впрочем, безспорно е и често срещаното в македонските юнашки народни песни мли *Секула,* както и българ. фми *Зикулов* (Сф) [ЛНб], и част от които есегели много отдавна са унгаризирани или славянизирани.

Синтетична представа както за самите секели, така също и за сложността на проблема, дава научно-популярна бележка в Интернет, според която към момента тюрките секели са повече от 1.5 млн. и живеят в Румъния, в областта, северно от Карпатите, докато секелите от Тигру-Муреш са регистрирани официално като хуни; секелите наистина са тюркско коляно от племето на хуните, в Сърбия са 500 хил., в Украйна – 50 хил., също толкова са и в Словения; за техния произход се смята, че те са унгаризирани хазари или друго тюркско племе; хуните имат седем дяла и секелите са един от тях, но известно е също, че те са тьолеси, което ще рече огузи, т.е. не трябва да се игнорира това, че те са от огузски произход; секелите казват, че са основното племе на хуните, хунският крал Геза II ги е разселил в северната част на Карпатите и така осигурил южната граница на кралството си; всъщност и името секел има значението "граничар; пазач на границата"; хуните достигат Европа през 370 г., но за секелите е повече от сигурно, че са тук отпреди това; по този начин и северните части на Карпатите се очертават като туранска география [Candoğan 2003].

Вече в един по-конкретен план, приема се още, че "Първиятъ клонъ на маджарите, Секелитý", се преселват тук от маджарската равнина в края на X в. и заварват в Трансилвания и специално около р. Марош, "гѫсто прабългарско и българославянско население", което "упражнява силно влияние върху секелитѣ", включително и многовековното влияние на българската черква, което не отслабва и по-късно и следите от което са останали и в "прамаджарското" – секелско, рунно писмо", където наред "съ знацитѣ на старотурскитѣ надписи при Йенисей, се намиратъ и нѣколко глаголски и "кирилски" букви" (Г. Фехеръ).

Но още по-конкретно, областта на днешния гр. Надь Сент-Миклош от общо 30 местонаходища на секелски рунически надписи на територията на дн. Австрия, Германия, Италия, Румъния, Турция и Унгария, заема четвърто място по количество и плътност на такива надписи, което показва, че през онова време секелите българи имат едно направо дори масирано присъствие в тази област [The Székely 2004, 17].

Относно произхода на секелите, на друго място, проф. Г. Фехеръ [1926] пише, че Hóman (1921) "установилъ още по-точно", че секелите не са преселени от маджарските крале, а са чужд, източен народ, който вече живее в Унгария при идването на маджарите, и че тук трябва да приемем мнението на Й. Тури, според когото, секелите са най-старите между сегашните жители на Трансилвания и не са били преселени от маджарските крале, а сами са завладели сегашното си отечество; те живели в маджарското поле, съединили се с там нахлулите маджари и научили езика им; преселили се в Трансилвания около края на X в., след което там се преселили и други маджарски маси техни съседи; секелите са "аварски остатъци в IX в. в западно Маджарско", докато другата част от аварите в

Източно Маджарско се съединили като компактна маса с маджарите и се преселили в Югоизточна Трансилвания; името “Секель” и местни имена “Секель” са разпространени в Западно Маджарско, там, където не знаем да са идвали прабългари, и доколкото името на аварите не се среща нито в маджарските хроники, нито пък в местните имена, то трябва да приемем, че “името *Секель* (и Хунъ)” е употребявано вместо Аваръ, т.е. “Секель е било националното име” на аварите, употребявано от самите тях; аварите-секели живели близо цяло столетие под българска власт, българи и секели говорели един и същи тюркски диалект и имали една и съща тюркска култура [291-292].

Не може да се каже, че в специалното си проучване, посветено тъкмо на произхода на секелите, Gy. Györffy [1942] демонстрира необходимата научна компетентност и последователност, още и хронологическа коректност, защото поставяйки си за цел да изгради тук една нова гледна точка за изследване, основаваща се на връзката между топнм *Csigla* и произхода на секелите, изобщо не привежда каквито и да е аргументи в полза на твърдението си, че споменатото в Хунската староунгарска хроника място *Csigla,* в което се установяват изтеглящите се на изток, след разпадането на Западнохунската империя по средата на V в., секели, всъщност, според него, не е на- именовано посредством собствено име, а посредством нарицателното съществително име *csigla,* което има значенията “marche; digue” и което е “тюркска дума”, но се завръща в Унгария от една друга посока, под формата на топнм *Csöglye* в комитата Veszprém, който топоним обаче се появява през 1340 г. под формата *Csigla* и доколкото около селището има печенежки местни имена, то може да се заключи, че “тук става дума за едно име с печенежки произход”, което се използува ту във връзка със секелите, ту във връзка с печенегите, по силата на което очевидно въпросната дума е част от източните елементи на унгарския език; секелите и печенегите осигуряват защитата на границата, през XIII в. живеят зад или около *csigla,* която може да бъде и княжески замък или кралски дворец, където ги заварва и авторът на онази хунска хроника и съобщава за тях като обитаващи именно такива места [14] и изобщо една много голяма и безкрайна историко-лингвистична бъркотия, за съжаление.

От всичко това по никакъв начин не може да се разбере кой точно е тюркският език, от който произхожда въпросното нарицателно съществително име; как така секелите “се изтеглят” през V в. към наименованото посредством него място, но пък през XIII в. изпълняват гранична служба вече пред друг някакъв предмет или обект значение на същото; тази дума е печенежка по произход, но добре известно е, че печенегите достигат и усядат по унгарските земи много по-късно не само от секелите, но и от самите маджари, да не говорим за това, че както проличава пределно ясно пак от историческите изследвания на същия автор, намиращият се доста по-назапад от р. Дунав, гр. Veszprém е завладян и присъединен към границите на унгарската държава едва през 997 г. [Györffy 1988, 239] и така безкрай, затова, без да изчерпваме до дъно наличните тук грешки и непоследователности, нека да се задоволим с предложената в началото на предния абзац кратка оценка на всичко това и да приключим с чувството, че и от този унгарски изследовател не сме разбрали нещо по-определено-смислено за произхода на секелите.

След заграбването от маджарите на българската Трансилвания, крал Стефан реорганизира цялата страна на основата на териториални единици и създава т.н. кралски комитати, секелите обаче запазват родово-племенната си организация и древното си обичайно право; наред със своя тюркобългарски, започват да говорят и унгарски език, главно извън семейството и рода; назовават административните области според своята стара организация с името “столове” – унг. szék, влиянието и властта на които се простира върху военното дело, съдебно-административните дела и др.; в Трансилвания има 7

главни и 5-6 по-малки стола, които взети заедно образуват един комитат, но всеки стол поотделно разполага със собствено самоуправление; начело на всеки един от седемте главни стола стои назначавания от краля ишпан – лат. comes siculorum, който е едновременно главен управител, военен вожд и главен съдия [Юхас 1985, 95-96].

Относителната си самостоятелност и дори автономия в рамките на маджарската държава секелите запазват като че ли до техния бунт, а може и да си е било и чисто въстание, но кой да ти каже, когато унгарските историци или изобщо мълчат по въпроса, или пък го описват този бунт или въстание толкова пестеливо, че дори и мащабите му остават неясни [Histoire de la Transylvanie 1992, 231-235,276-277], затова до техния бунт от 1562 г., преди който взаимоотношенията им с държавата се изчерпват главно с регламентираната с кралски укази специфична военна повинност, съобразена обаче с техните древни традиции и обичаи, а така също и с плащането на данъци, в замяна на което секелите си имат дори "парламент" и такъв един "парламент", събран през 1536 г. в Марошвашархей например взема решение и определя какво въоръжение трябва да имат отделните категории от секелската общност и как трябва да отиват на война [Юхас 1985, 203-204].

Социалната организация на секелите през Средновековието и в условията на маджарската държава се определя като феодално-дворянска, при която отделният индивид от мъжки пол се радва основно и единствено на две неща – лична свобода и задължение да служи в армията [Histoire de la Transylvanie 1992, 205-206], което обаче изглежда не ще да го е удовлетворявало и задоволявало този индивид от мъжки пол напълно и всецяло, защото, както впоследствие научаваме пак от същия източник, оказва се, че малко преди горепосочения бунт или въстание, през 1514 г., сред секелите избухва война, която от автора на този раздел се смята за "селска война" [234], но за оръжието се хващат също така и някои секелски общини и през 1571 г. [277], което като цяло безспорно навежда на мисълта, че секелите не живеят особено добре в рамките на маджарската държава, а се и чувствуват и възприемат и като отделно-различна от маджарската, етно-социална общност и така и до най-ново време, както се видя малко по-горе.

Живеещите в съседство или съвместно с по-многочислено влашко население, унгаризирани или славянизирани секели или секули започват и да се румънизират доста отрано, но поради това, че от 1919 г., на брой около 600 хил. (Г. Фехер), са в границите на румънската държава, където компактно населяват областите Марамуреш, Ла-Секуи и Седмиградско, те са подложени впоследствие и допълнително и на принудителна румънизация, която на места отдавна е приключила и понастоящем секуите в румънска Трансилвания, на брой 2-3 мил. души (Т. Балкански), говорят само румънски език, независимо че се самонаричат и биват наричани шкеи, като никак не са малко и случаите на пренасяне на същия етноним и върху българи, заселили се по тези места в по-късно време (Gombos; Т. Балкански), така че прабългарският по произход етнм *шкеи* в никакъв случай и по никакъв начин не може да се представя като крайно-закономерно развитие в румънския език на собствено индоевропейския по произход [Фасм-3, 664-666] славянски етнм *sclavi* (Б. Цонев) и още по-малко пък като "една от най-старите славянски заемки в румънския език" (В. Алексова, О. Младенова).

Впрочем Секула Детенце от македонските юнашки песни е Янош Секей или както е известен в унгарската история – Секели Янош, сестрин син на прочутия в цяла Европа, трансилвански войвода Янош Хунияди, който ясно защо, се определя в Histoire de la Transylvanie [1992] като "вероятно влашки болярин по произход" [223], но в

действителност секелски княз и болярин, пълководец и участник в редица унгарски и коалиционни войни срещу турците по това време.

Янош Секей взема участие в похода на Владислав Варненчик през 1443-1444 г., преживява катастрофата и през 1446 г. е бан на Славония, загива през 1448 г. в бой с турците по време на Втората косовска битка, което всъщност и обяснява и неговото присъствие и място в българския и по-точно, в македонобългарския епос от това време.

От секелския род на Янош Хунияди води началото си унгарската кралска династия Корвин, самият той е създател и изявен пълководец командващ комплектуваната изключително от секели трансилванска войска ((B. Jancsó), както и регент на унгарския престол; през 1438 г. е бан на Северин като част от заграбения от маджарите Български Банат, а през 1441 г. е войвода на Трансилвания; през 1440 и 1441 гг., начело на унгарските войски, удържа "бляскава победа" (П. Миятев) над турците при Белград, а следващата 1442 г. напълно унищожава войските на султан Мурад край днешния румънски град Сибиу в Трансилвания; есента на 1443 г. разбива турците при Ниш, но и той преживява катастрофата край Варна от 1444 г.; вече много възрастен, взема участие и в битката при Белград, умира от чума в Земун на 11.08.1456 г., крепостта му, която се намира в покрайнините на гр. Хунедоара, сега е най-величественият, напълно запазен замък на територията на Трансилвания; възпят е в българските народни песни като обаятелния епичен герой Янкул войвода (Т. Балкански), също и Jankó Szibineáni (B. Jancsó), Янко Сибинянин или Янко Янкула (П. Миятев) [Огнянова 1980, 270-284].

През XII в. в областта се преселват и "по-новитѣ жители власитѣ", които през X-XII в. все още са по земите на Тесалия и Македония [Histoire de la Transylvanie 1992, 182] и които, "бидейки въ етническо отношение смесица от българи и романизирани траки, останали въ културно, а особено въ черковно и книжовно отношение, до най-ново време напълно българи" (Г. Фехеръ), специално в Южните Карпати започват да се заселват едва в началото на XIII в. [Histoire de la Transylvanie 1992, 187].

Конкретно по този въпрос проф. П. Коледаров [1989], чрез подробно-многостранен анализ на понятийното съдържание на етнм *влах* обосновава и показва, че този етноним възниква и се формира в условията на разностранно етническо и културно влияние и служи за наименованието, без оглед на народностния произход, най-напред на неуседналото, номадското пастирско и с ниска култура население, което се е движело със стадата и семействата си от летните планински към зимните пасбища в равнините, а наред с това и впоследствие и на някои българи пастири, още и на всички източноправославни на Балканите, които не са ромеи, също така и на куманите и разбира се, на същинските власи, като същевременно пак същият изтъкнат български изследовател медиевист, методологически напълно коректно и аргументирано доказва, че пак през XII в., от земите на юг от Дунава към Областта започват да приижат "романизирани елементи", но реално власите се появяват на север от Дунава едва през XIII в., съществен довод за което е липсата общо взето на антични топоними в земите на север от Дунава, докато топонимията в Карпатската област е предимно славянска, тюркска и маджарска [20-25,32-35].

Според други изследователи власите се появяват в унгарските документи едва през XIII в. (Gy. Györffy); румъните започват да навлизат по-масово в Областта чак след XIII в. (Т. Балкански), като пак през този XIII в., мъжете власи са номади скотовъди, докато семействата им живеят в постоянни селища (В. Алексова, О. Младенова); през 1105 г. се полага началото на самостоятелното териториално управление на Трансилвания, начело на която стои вайда, равно на воевода [Histoire de la Transylvanie 1992, 152-154] – нямаше

да е зле да видим някои пояснения около това как така върховният управител на една маджарска област получава славянска по произход титла, около която не спорят, ами направо ще си откъснат един на друг главите унгарските и румънските историци, като, разбира се, в случая изобщо не задоволява добре известното съобщение, че титлата е употребена още от Константин Багрянородни, но за маджарите от времето преди прословутото "Завладяване на родина"; през 1541 г. тук се създава Трансилванското княжество като васал на султана, а през 1687 г. войски на Хабсбургите окупират земите на Княжеството (БСЭ).

Още през I в., както става ясно от сравнително стара карта на Балканския полуостров, която като че ли отразява положението според Географията на Птоломей, в областта източно от р. Дунав, включително и на изток от р. Тиса, а на юг от р. Марош – Marisus, до нивото на гр. Темешвар - Tibiskus, се заселват групи от язигите сармати [MacThr], които преди това обитават Южна Русия и в техните селища нямат къщи, но два века след това, благодарение на тесните контакти с квадите германци, те започват да живеят в дъсчени бордеи (J. Maenchen-Helfen), които етнолингвистични контакти изглежда са причина много по-късните Annales Boiorum (1460) да ги представят етнически за едно от няколкото германски племена, които обаче като цяло и административно-политически са хуни [вж. и срв. Буданова 2000, 26; Gombos-1, 341].

Според M. Párducz сарматите са по земите на дн. Унгария през II-III в. (Fr. Altheim), докато според Плиний, между реките Сава и Драва живеят яси, които служат в римската войска и чак до IV в. процъфтява гр. Aquae Iasae (J. Maenchen-Helfen); около 107-108 г. римляните водят война с язигите и сарматите, които обитават земите между Дунав и Тиса (Histoire de la Transylvanie).

Ирански племена са съставна част от военно-племенната полиетнична конфедерация на българския хан Атила, известна като Западна хунска империя; според П. Юхас [1985] "към маджарските племена по време на похода им за завладяване на днешните им земи" се присъединяват и "ясите от алански произход", които са "първите обитатели на днешния окръг Солнок" [383], а през 1239 г. на територията на Маджарско преминават голям брой кумани, които водят със себе си и православни алани източноиранци или с другото им име - аси, последните от които се установяват между Тиса и Дунав, в района на днешната околия Jászberény, източно от Будапеща.

За езика на тези алани проф. Д. Немет смята, че освен седемте селищни имена, образувани на основата на етнм *ас,* общо взето той не е оставил следи в унгарския език [Németh 1959, 5-13] и все пак унгарският топонимичен речник включва много повече на брой селищни имена, образувани на основата на този етноним и тези топоними същевременно са разпръснати върху една по-обширна територия от посочената община [Kiss-1, 652-655], така че тук би трябвало да се мисли за едно по-чувствително в миналото присъствие на аланите по сегашните унгарски земи.

Освен това, ако не е още от по-предишните източноиранци – язигите, то като че ли алански по произход е и средновековният *унг. хорнм* ***Zarand*** (907), сега румънският *оронм* ***Zărand*** (1150), може би и унгарският *топнм* ***Zarándok,*** в основата на които напълно изключено е да лежат *срхрв.* ****Svaran*** или *бълг.* ***Зоря́н*** [Kiss-2, 801], а най-вероятно старата източноирански лексема, от която най-напред е срвек. *сарм.* ****zarand,*** а така също и съвременното *осет.* ***zärond*** "old", приведено като пример в друга връзка от J. Koivulehto [2001, 254] и което в действителност е широко употребяваната в съвременния осетински език отпричастна адективно-субстантивна лекс. ***zærond*** "старый; старик" [Абаев-4, 299,304-305].

По същия начин, пак от средновековния алански език трябва да води началото си още и *унг. теонм* ***İsten*** [Иштен] – Бог; *İstenem! Uram İsten* - Боже мой!; *İsten ostora Attila* "бич божий Атила", който теоним безспорно има за основа *стиран. теонм* ***Jazdan –*** името на зороастрийския бог на светлината и доброто и което в староиранските източници се среща в редица форми и съчетания, също и със значението "ангел", като например ***Izad, Yazad*** "God; angel", *авест.* ***Yazata, Izadyar*** "Friend of God", ***Yazad, Yazd*** "Angel, worshipful", ***Yazdandad*** "Created by angels", ***Yazdansetae*** "Worshipper of angels", ***Yazdezad*** "Born of an angel", ***Yazdgerd*** "Created by angels" (Names of the Sassanian kings), ***Yazdyar, Yazdanyar*** "Friend of angels" ***Deyazad*** "Worshipful Creator", ***Izad, Yazad*** "God; Angel", *авест.* ***Yazata, Izadyar*** "Friend of God", ***Yazdin*** "Angelic", всички от лексикализираната преди това и впоследствие онимизираната родително-падежна форма на *сщи* ****yazátahya,*** срв. *авест.* ***yazata-*** "тот, кому поклоняются, почитаемый", което пък идва от гл. ****ýaz-*** "to worship", т.е. "поклоняться, почитать; боготворить, обожать" [вж. и срв. Основы иранского языкознания 1981, 24-25,45,57; Абаев-4, 255,290-291; АнгРСл, 806; AvNm, 31].

Наред с това пак от алански произход изглежда да е и названието на планините Iassar в Панония, засвидетелствувано и в малко по-долу приведеното четиристишие на прабългарски език от древна северногерманска сага във вида Jassar-fiøl и преведено на едно място като "Alanenberge", но по-нататък пък като "Jassarberge" [Altheim 1959, 55,354-355], а много вероятно също така и *хидрнм* ***Aranka, Haranga*** (1799), ***Harrangud*** (1211), който надали има за основа, поради семантико-функционални противопоказания, прабългарското по произход, *унг.* ***harang*** "колокол" с контактолингвистична изоглоса доста специфично разпространеното в отделните говори под формата на един разпокъсан ареал *бълг.* ***харания*** "голям котел за топлене на вода" [Младенов М. 1981, 64], *обл.* ***рания*** "казан" (Балч) и собствено тюркологически, сравнителноисторическа изоглоса *тур.* ***kazan,*** а по-скоро, отдавна добре и широко известното дори и извън лингвистиката [Fodor 1982, 103] като иранско по произход, *унг.* ***arany*** "золото", което се потвърждава и от факта, че Реката има и друго, славянско име във вида ***Злáтица,*** което, въпреки Л. Киш, по-скоро трябва да е югоизточнославянско, а не сърбохърватско, защото първите засвидетелствувания са много ранни, при които обаче словообразуването, най-вероятно угрофинско, все пак като че ли поне за нас остава недостатъчно изяснено [вж. и срв. Дуриданов 1963, 203; Kiss-1, 109; MagOrSz-1, 81,957], както и редица още засега непроучени и неидентефицирани като древноирански или средноирански по принцип и алански в частност, много други топоними и антропоними в унгарския език.

Между впрочем специално за *теонм* ***Иштен,*** при така установения и доказан негов произход, вече изобщо не отговаря на действителността обяснението на Gy. Györffy [1988], че той има връзка с култа на "тюркския каган" от времето на хазарското владичество, когато маджарите са в границите на Хазарската империя и почитат и този ирански бог в качеството на "по-висша, държавна религия" [26].

Пак в същата връзка определен интерес представлява и това, че унгарците го имат този теоним и на секелско руническо писмо, което в действителност, както ще се види по-нататък, е българско, и наличието му при секелите трябва да се обясни като взаимна интеграция и сливане още през Средновековието на секели българи с алани иранци, но интересно е още и това, че напоследък унгарците правят и компютърна обработка и анализ на българската руника, известна непълна представа за които дава например следната кратка извадка: "And a sample of how it looks in plain black and white when the same passage is typed in on this text processor:... (следват няколко руни, които по технически причини не привеждаме). The original script is written from right-to-left. The same passage

with Hungarian-Latin, alphabet (RTL direction): NETSTI ZA GY. And the left to right Hungarian equivalent: eGY AZ ITSTEN. Its English interpretation: "There is but one God" [The Runic Text Processor 2004, 1].

И като последно по този въпрос, допуснатото по-горе, при Силистренските надписи, предположение за интеграцията на алани в прабългарската етнолингвистична общност намира потвърждение като че ли и от засвидетелствуваното в българския говор на с. Бяла вода, Плевенско божество на име *Шесто,* съвпаденията и различията на което както спрямо иранския прототип, така също и спрямо унгарския му паралел са напълно и лесно обясними на прабългарска езикова почва и преминало и употребено и в коледарска песен от същото село:

Хайде, нине, хайде, нине,
Не забавай нашта земя,
Шесто-ле, коладеле,
Повдигна се до Коледа,
Шесто-ле, трихангири,
Не забавай нашта земя,
Шесто-ле, коладеле,
Та си роди младай бога,
Шесто-ле, трихангири,
Не забавай нашта земя,
Шесто-ле, коладеле,
Млади бога на Коледа,
Шесто-ле, трихангири,
Не забавай нашта земя,
Шесто-ле, коладеле,
Та се чуди Божа майка,
Шесто-ле, трихангири,
Не забавай нашта земя,
Шесто-ле, коладеле,
Че си няма кръстник да кръща,
Шесто-ле, трихангири,
Не забавай нашта земя,
Шесто-ле, коладеле,
Че повика Божа майка,
Шесто-ле, трихангири,
Не забавай нашта земя,
Шесто-ле, коладеле,
Че повика Свет Никола,
Шесто-ле, трихангири,
Не забавай нашта земя,
Шесто-ле, коладеле![Рд].

Тези субстратни от една страна – сарматските, и суперстратни – аланските, от друга, ирански заемки безспорно са по-късен ирански лингвистичен принос в унгарския език, където са установени още и адстратни ирански заемки от времето, когато маджарите са по северната част на Кавказ и са съседи на болгари и алани, от езика на които са възприели такива думи като *asszony* “жена”, *hid* “мост”, *vért* “ризница”, *zöld* “зелено” и още някои други (Gy. Bárczi; İ. Fodor; P. Golden).

А като цяло, тъкмо резултат от тези вътрешноинтегративни етно-лингвистични контакти трябва да е и все още неясно каква точно част, защото в това отношение несъмнен дял безспорно имат и прабългарите, от сравнително многобройно представената памирска расово-антропологична таксономична група от територията на Унгария, която играе съществена роля в образуването на унгарското население от времето на Завладяването на родина [вж. и срв. Lipták 1983, 56], което наблюдение все пак не може да не предизвика по-общото заключение, че антропологичните данни, за разлика от лингвистичните, са винаги амбивалентни и етнолингвистически много трудно и несигурно интерпретируеми.

Ето защо, именно тук като че ли му е мястото и на малко късно появилото се за нас и направо изненадващо-неочакваното, изключително важното и интересно четиристишие на прабългарски език в древна северногерманска сага, което наистина не без вълнение открихме при Fr. Altheim [1959, 55,354-355], който, както току-що беше посочено малко по-горе, го цитира като текст и превод въз основа съответната публикация на немския

филолог H. Rosenfeld от 1955 г., който пък като че ли го открива и публикува пръв и за първи път в изследване върху историята на немския език и литература.

Така Fr. Altheim привежда и анализира достатъчно подробно топонимите в четиристишието, един от които е и названието на пл. Iassar, но без изобщо да обръща каквото и да е внимание и без да се занимава с вида и характера на неговия език, лексико-граматична структура и превод, което на нас лично ни изглежда, меко казано, наистина малко странно.

В използуваната за случая графика, при която по технически причини заместваме само една буква "о със седий" посредством знака "ø", вероятно съответствие на съвременната немска букв. ***ö,*** четиристишието има следния вид: kendu þeim dylgju / ok á Dúnheiði / orrustu þeim / und Jassarfiøllum. Und: byd ek yður dylgju / ok á Dúnheiði / orrustu yður / und Jassarfiøllum, преведено на немски език още от H. Rosenfeld като "Fordere sie zum Streit auf der Dunheide, zum Kampf unter den Jassarbergen", което с помощта на консултиралия ни германист ние пък превеждаме на български език като *Призови ги на бой на Дунхайде, на битка под планините Ясар.*

От анализа и коментара на Fr. Altheim [1959] върху това четиристишие, наред с това, тук трябва да се приведат и такива данни и предположения от негова страна като това, че то е не Херварарсага, както напълно съзнателно по-горе изписахме след акад. В. Бешевлиев, а Hervarasaga – древна северна песен за битката (!?) на хуните - der Hunnenschlacht; готите побеждават своите противници в Каталунската битка; не е съвсем безспорно и дори изобщо не е вярно, според нас, но този текст е запазил "нещо от местата, където са станали първите битки на готите"; H. Rosenfeld ситуира събитията в областта на дн. Унгария, независимо че "като резултат може да се отбележи", че анализът на названията води към Южна Русия, където е старото седалище на остготите, и в случая "става дума за оспорвана гранична област, вероятно вид военна граница, която е свързана със спомена за героични дела и битки" [354-359].

Без да имаме възможност за по-подробен и обширен анализ и обосновка и като само забележим, че изобщо не споделяме резервите и съмненията на E. A. Thompson [1948] относно "готското присъствие" в двора на хан Атила и много силната вероятност според нас той наистина да владее и готски език, именно поради което пред него са изпълнявани и песни на готски език [216], а и шутът му, когато иска да се хареса особено много на Хана, за да си получи оставената в "скитската земя" съпруга, говори и пее едновременно на хунски, готски и на "езика на авзоните" [ГрИзв-1, 117], който проблем сам по себе си заслужава отделно-индивидуално проучване, нека все пак кажем, че текстът на въпросното четиристишие, очевидно-безспорно не е на неясно кой германски език, а единствено и само на прабългарски диалект от времето на Западнохунската империя и единствените германски лексеми тук са *–heiði* от назв *Dúnheiði* и *-fiøl-* от назв *Jassarfiøl,* в които ние виждаме такива съвременни немски форми и значения като *heide* "ливада; крайбрежна равнина" и *feld* "поле", последното от които безспорно е заето в едно по-късно време от съседен германски език в унгарския език като *föld* "земля, поле; земля, страна, край", без при това да отпада напълно, макар и минималната все пак вероятност думата да е заета от готския към хуноболгарския език още по време на Западнохунската империя през V в. и от него към унгарския език след началото на X в., в светлината на което като цяло ние сме много изненадани от това, че на основата само на две германски думи H. Rosenfeld успява да стигне до горния превод.

Специално за лекс. *und* проф. Борис Парашкевов в лично-устно съобщение изключва възможността това да е съвременното нем. *und* "и", именно поради което преглеждайки

отново текста на четиристишието, откриваме и една втора употреба на тази форма в началото на второто двустишие и с двоеточие, останала всъщност неотчетена и непреведена от H. Rosenfeld, докато първата употреба на лексемата той отразява посредством пак съвременното нем. *unter* "под", единствено възможното и логично обяснение на която ситуация като че ли засега е в допускането, че втората употреба не е изконно-оригинална, а наистина е съвременният немски съединителен съюз, вмъкнат неясно защо и кога в средата на четиристишието от информатор, автор или издател в най-ново време, което като цяло налага и изисква и неговото пропускане, както между впрочем е направил и самият H. Rosenfeld.

Ето защо в действителност и според нас всички останали лексеми и граматични форми са тюркски и в частност прабългарски, фонетически малко по-коректното и ясно изписване и представяне на които, например в турска графика, като че ли трябва да придаде на четиристишието следния му, приблизително оригинален, преди вмъкването му в германската сага, вид:

Kendü peyim Dilgü,	**Bidek yiytdur,**
ókın Dúnheidce orruştu peyim,	**ókın Dúnheidce orruştu yiytdur,**
Und Jassarföllıyum.	**Und Jassarföllıyum.**

Преведено на съвременен български език, четиристишието може да получи следния вид:

Самият аз съм Дилгю-бег,	*Голям юнак е,*
Аз съм бегът, който води битка	*Той е юнакът, който води битка*
със стрели на Дунхайд,	*със стрели на Дунхайд,*
Аз съм от Долен Ясарфьол.	*Аз съм от Долен Ясарфьол.*

Независимо от необяснимата засега и за нас смяна на лицето този превод ни изглежда напълно логичен и убедителен, към което задължително трябва да се добави и поясни още и това, че името на този юнак и бег е Дилгю и тази му форма безспорно се дължи на това, че неговият притежател е носител на прабългарски ***д***-диалект, по силата на което то има за генетична основа *праб. апл* ****дйългю*** "кон", аналогично по началния си звук на календарноцикловата година от Именника на българските ханове, год. Дилом - Змия и със съответствия в българските и останалите тюркски езици като *вболг.* ****шйълкъ,*** *огузт.* ***йылқы,*** *алт.* ***дылқы*** и др. с такива значения като "лошадь; стадо животных, табун; скот; коза", от първото от които безспорно възниква и се образува *мли* ***Шилки*** на волжскобългарски хан, а напълно възможно на основата на фонетически близка кавказоболгарска форма се образува и *мли* ***Ζιλγίβις*** на северо-кавказски "хунски" вожд от началото на VI в. [вж. и срв. ЭСТЯз-й, 281-282; Doerfer 1965, 208-210; Golden 1980, 260].

Видът и характерът на прабългарския диалект се потвърждава и от *при* ***bidek,*** което пък има за съответствие огузотюркското например и в частност *тур.* ***büyük*** и при което, както и при горното име, се наблюдава категорично-определено диференциращото и идентифициращото огуротюркските, българските езици от огузо-тюркските езици, съответ. ***д-й,*** налице също така и при току-що приведената календарноциклова година Дилом, името на която пък се образува на основата на *болг.* ****дилåм,*** съответствие на което в огузотюркските езици е напр. *тур.* ***yılan.***

Графически турцизираната слформ. ***orruştu*** в случая се възприема като причастие, образувано с помощта не на словообразувателния, нито пък на словоизменителния, а единствено и само на прабългарския формообразувателен суф. ***-tu,*** равен например на турския причастен суф. ***-tuq*** и прибавен към взаимнозалоговата форма на гл. ****or-*** "удрям; бия", така че резултативното значение се модифицира и се получава знач. "бия се, водя

бой, битка", с което този глагол формално-семантически е тъждествен от една страна на огузския турски гл. ***vuruşmak*** и на къпчашкия староузбекски гл. ***uruş-*** от друга страна, който ние извличаме от чагатайската форма за 3 л., ед.ч., мин.вр. ***uruştı*** "savaştı", приведена като пример по друг повод от J. Eckmann [1996, 116].

При това положение, очевидно-безспорно трябва да се допусне, че в германската сага е вмъкнат, инкорпориран оригинален прабългарски текст, което може да се направи не на "военната граница" в Южна Русия след средата на IV в., където и когато готи и българи, както беше показано достатъчно подробно по-горе, са върли противници и врагове един на друг, а в областта на Среден Дунав около средата на V в., когато и където в рамките на оглавяваната и доминирана от прабългарите империя на българския хан Атила се осъществява максимално близък и тесен, до степен на взаимна симбиоза, етнолингвистичен контакт между прабългари и готи, които в Трансилвания например са още от средата на III в. (Histoire de la Transylvanie), в резултат на който контакт трябва и да се предположи, че на определени места и през определени периоди е налице и равновесно българо-готско двуезичие, условие и предпоставка за преминаването към готския език не само на отделни думи и имена, но и на цели куплети от български героически песни.

И за да приключим засега обсъждането на въпроса за аланския в частност и източноиранския по-общо принос в унгарския език, нека да отбележим, че през Късната Античност и Ранното Средновековие аланите регистрират доста осезаемо присъствие на Балканите, Централна Европа и в Западната Римска империя, където освен по-големи или по-малки етнични групи, във византийската и римската войска не само има алански части и подразделения, но и бележити пълководци, да не говорим за това, че аланите са ядрено-съставна и много важна част от Западнохунската империя с нейния основател и ръководител, българинът хан Атила или с името му от Именника на българските ханове – хан Авитохол.

Вождовете на аланите са измежду най-приближените и са членове на императорския съвет на хан Атила с изключителен респект и уважение към него, видно особено добре от крайно интересната и силно показателна за личността и дейността на Атила, случка, която ни описва Приск Тракиец, а именно: При тръгването на ромейското пратеничество от столицата на хуните, хан Атила му назначава за водач и придружител хунския велможа Верих, Βέριχος, Βερίχος, "господар на много села", но този последният, още от началото на обратното пътуване се държи не особено любезно и дори не пропуска да изрази недоволството си от водача на ромейската делегация Максимин Патриций, въпреки че между него и ромеите, още докато са "във варварската земя", се е завързало едно сравнително добро приятелство.

Предразположен по подходящ начин и запитан, чак когато ромейската делегация пристига в Адрианопол, най-вероятно от Приск, за причината на едно такова недоволство, Хунът не отговаря и не дава обяснение, но приема специално устроеното му угощение и едва когато пристигат в Константинопол, изплюва камъчето, на турски се казва "изкарва баклата от устата си" и не "забравил своя див нрав", започва разпра и обвинява "Максимин, че когато бил в скитската земя казал, че пълководците Ареовинт – Αρεόβινδ, и Аспар – Άσπαρ, не се ползували с никакво уважение пред императора, който презирал техните дела и изобличавал варварското им лекомислие" [ГрИзв-1, 119].

От тази толкова силна и необуздана реакция на Верих срещу очевидно не особено премерените и дипломатични приказки на Максимин по адрес на аланските по произход византийски пълководци, трябва да се направи изводът, че Верих се е засегнал и ядосал

толкова много единствено и само, защото и самият той е аланин, първо и второ, тези приказки Максимин ги е казал най-вероятно пред хан Атила, който надали само от елементарна любезност се е заинтересовал от най-изтъкнатите пълководци на византийската армия.

Велик е българският хан Атила не само на бойното поле, но и в политиката и дипломацията, щом като намира начин да следи и да направлява във всеки един момент действията, както на вождовете на подвластните му племена, в това число и аланските, така също и на водещите фигури било то във византийския, било пък в римския двор, където по същество и фактически са и неговите най-силни и яростни врагове и противници.

При това положение очевидно-безспорно няма никакви причини да не се допусне и приеме, че и *хун. мли* ***Βέριχος*** е от езика на аланите, именно поради което лишени от всякаква фактологическа основа са и опитите то да се етимологизува и обяснява на готска езикова почва и по-точно като равно на неясно как и откъде полученото *мли* ***Berik,*** но така също и ***Berig,*** "strong" на крал полумитичен владетел, при който готите оставят редица подобни имена на територията на Скандинавия [Maenchen-Helfen 1973, 406].

При друг изследовател на хуните и техния език ***Βέριχος*** е министър на Атила от благороден хунски произход и доколкото хунското крайно ***-q*** и ***-k*** се характеризират с тенденцията за спирантизация, то Името би могло да се интерпретира фонологически като ****bérik,*** която форма е предложена от Е. В. Севортян като оригинал за особено разпространеното тюркско прилагателно и съществително име ***berk,*** формата ***berik*** е засвидетелствувана в речници от XIII-XIV в., заета е в монголския език като ***berke,*** което "между впрочем", а може би "случайно"(?) прониква в чувашкия език като ***parka,*** апелативът ***bérik*** "strong" е резонен за отговорен хунски лидер [Pritsak 1982, 455].

Всичко това би било точно така и дори много добре, защото въпросният тюркски апелатив не само е почти тъждествен фонетически на Името, но е и особено подходящ за образуването на мъжки лични имена, видно също така и от приведеното тук име на известния монголски хан. Всеки хунски лидер обаче непременно и задължително си има своя етнически произход, не може да има хун, който да не произхожда и да не принадлежи на дадено тюркско, иранско, германско, славянско или друго някое племе, а този специално най-вероятно, както се видя малко по-горе, е от алански произход.

Освен това, погледнато собствено историколингвистически и контактолингвистически, българските издатели на Приск, транскрибират Името с букв. ***в - Верих,*** а тук, както и в превода на J. B. Bury, то се транскрибира с букв. ***б - Berichus*** [Priscus 2004, 7] и ние сме много изненадани, че проф. Ом. Притсак, не е забелязал и не е обсъдил специално проблема за спирантизацията на средногръцкия зв. ***б*** и за фонетичната стойност съответно на гръцката букв. ***β*** от въпросното име.

От друга страна, общотюркският зв. ***е*** при имената на хуните обикновено се редуцира до зв. ***і,*** а и чувашката форма на *апл* ****bérik*** във вида ***парка,*** няма защо да се заема от монголския език, непосочено между впрочем като такова и от В. Егоров в етимологичния речник на чувашкия език, когато тя може да се образува и на староболгарска и дори и на старобългарска почва, защото известното фонетично явление парагогия (Б. Владимирцов) се проявява и в най-древните тюркски езици по принцип и в огуротюркските в частност, където например обл. **тангри* е получен от обл. **тангир,* а това, че явлението протича и в болгарските езици проличава особено ясно също така и от днболг. теонм *Тангра,* съвр. чув. *Турă,* от по-скоро срвек. вболг. **Тайра,* а не **Тангра.*

И в един още по-конкретен план, проявяващото се още в тюркския, но така също и в монголския праезик, по-късно, по-мащабно в българските и по-ограничено и спорадично и в останалите тюркски езици фонетично явление парагогия представлява по същество поява в края на думата на прибавен звук, който по принцип е кратка редуцирана гласна, попадаща под комбинаторното влияние на предхождащата я ударена гласна, а така също и, очевидно поради нестабилния си характер, проявяваща склонност към факултативно разширяване по посока на съответната широка гласна, както е например при монг. писм. *bał* "мед" ~ халх. *bałłă, egür* "заря" ~ *egüri*, тюрк. *qilinč,* уйг. *qïlïnč* "деяние" > стмонг. писм. *qïlïnča* > нвмонг. писм. *кilinče* "греховное деяние", с по-следващо изпадане на предходната етимологична гласна, особено широко застъпено в болгарските езици, където в аспекта на крайния си резултат, при абстрахиране от диахронията, всичко това се очертава като изгласно вокално-консонантно разместване, т.е. метатеза при двусрични думи, най-често завършващи на зв. ***-p,*** но така също и на други сонорни и несонорни съгласни, както е например чув. *хĕрлĕ* ~ огузт. *кызыл* "красный", *хăлха* ~ огузт. *кулак* "ухо" и мн. др. [вж. още Бётлингк 1989, 522,539; Владимирцов 1989, 342-343; Егоров 1954, 162-199,217-218; Doerfer 1963, 105; ДТС, 544; ЭСЧвЯз, 259; KdKum, 67,110-175,183-184, вж. и срв. Ахметьянов 1978, 5,39].

Именно поради всичко това на нас ни изглежда като много по-перспективно-евристично търсенето произхода на въпросното име в рамките на иранските езици, където са налице и двата особено подходящи за образуването на собствени имена и фонетически дори и по-близки апелатива под формата на *изтир.* ****wärg*** "вълк" и ****wärq/wälq*** "висок; голям", към първия от които между впрочем вече отдавна има и сравнително успешни, но лингвистически недостатъчно конкретизирани и обосновани, според нас, опити за подвеждане и обясняване на Името, като при това напълно основателно в качеството на възможно най-близък паралел се сочи *осет.* ***biräg/biräγ*** (Fr. Altheim), което обаче проф. В. Абаев, след като привежда съответните угрофински заемки, приема за заемка най-вероятно от *сак.* ***birgga,*** а не закономерно-осетинско развитие на собствено *алан.* ****wærg*** "волк", поради табуиране на съответната аланска лексема [вж. и срв. Altheim 1959, 223-224; Абаев-1, 262-263; ~*~-4, 93-94; ЭСТЯз-б, 116-120; ЭСЧвЯз, 143,259].

Дори и най-беглият и повърхностен поглед върху чуждоезичната по произход унгарска топонимия и антропонимия, с помощта наистина на не пределно точния и надежден, но за сметка на това, в сравнение с репрезентативно-статистическия метод, много бърз и икономичен, следователно и с оглед потребностите и целите на настоящото изследване, напълно целесъобразен "интуитивно-приблизителен метод", никак не е трудно да се констатира, че тя се състои главно и основно от славянски и тюркски по произход названия, основната и съществена част от последните от които пък заемат прабългарските по произход имена.

Тъкмо това предварително заключение, без да имаме намерение и възможност да го илюстрираме и подкрепяме, чрез изобщо практически невъзможното подробно-цялостно привеждане и описание на всичката, доста обемиста като количество, прабългарска топонимия по територията на днешна Унгария и Трансилвания, все пак и въпреки всичко, по време на цялото изложение на настоящото лингвистико-историографско изследване, го обосноваваме и доказваме това заключение, чрез привеждане и анализ на основната, но което е още по-важното, на етнолингвистически силно релевантната и особено съществената и показателна част от прабългарската по произход, сега унгарска или румънска топонимия и антропонимия.

По цялата територия на днешна Унгария са разпространени селищни и местни имена като ***Tárkány*** (1237), ***Tarján*** (1262), ***Tarjáni-patak, Tarjáni-tanya, Hármastarján, Tiszatarján*** и др. [Kiss-2] и все пак в най-северната част на страната, североизточно от Будапеща, има две населени места, градовете Salgótarjan (1405) и Polgár [WdAtl], имената на които доказват и свидетелствуват за присъствие в далечното минало на прабългарско по произход население, дори и по тези най-отдалечени краища на българската етническа територия.

Първото от тези две имена, тюркологически повече от очевидно, е двусъставно и първата му част най-вероятно е мъжко лично име, а втората, в едно от напълно възможните си тълкувания, е добре известната, въпреки проф. В. Абаев [1965, 19; Абаев-3, 275-277], не иранската, а безспорно китайската по произход (S. Klyaştornıy) и използуваната за първи път от хуните, общотюркска по принцип и прабългарска, но не и единствено хазарска в частност (P. Golden), титл. ***таркан,*** засвидетелствувана в прабългарски надписи от началото на IX в., т.е. доста преди арабските пътешественици от началото на X в. като част от сложносъставните титл. ***ολγου τρακανου, ζερα ταρκανος, ζουπαν ταρκανος,*** а така също и самостоятелно, но още и в качеството на постпозитивно определение към такива кавказобългарски мъжки лични имена от началото на VII в. като ***Чорпан тархан*** и ***Авчи тархан,*** тук в нейната по-късна и собствено унгарска форма, при която прабългарският зв. ***q,*** в тази позиция и фонетична среда, пред гласна, се озвучава и субституира или развива в унгарския зв. ***j,*** както и при приведената по-долу, но в друга връзка, прабългарска по произход лекс. ***bojtorján,*** имаща за основа и начало *болг.* ****baldïrgan*** "балдъран", така че в никакъв случай не може да се приеме като обектно адекватно, предложеното от авторите на унгарския топонимичен речник обяснение, в смисъл, че тези имена са с тюркски произход и от неясно какво представляващото тук *тюрк.* ***tarχan*** или пък от пренесеното от тюрките към маджарите, пак неясно какво точно представляващо, ****tárkány*** (Kiss-2). [вж. и срв. Бешевлиев 1992, 183-184,229-232; Гукасян 1971, 246; Каланкатуаци 1984, 92,132; Golden 1980, 210-213; Memmedli 1996, 98,100].

В друго едно, не по-малко възможно тълкувание, втората съставка на *мли* ***Salgótarjan,*** на основата на което е образуван и съответният ойконим, може да бъде *маджс. етнм* ***Tarján*** като наименование на едното от седемте древни маджарски племена [Györffy 1942, 12] и все пак, в унгарската лингвистика и историография се смята, че фонетичните варианти без зв. ***г*** са много по-късни от фонетичните варианти с този звук (П. Юхас), именно поради което топонимите, които го съдържат, възникват и се образуват много преди топонимите, които не го съдържат, така че се очертава като минимална вероятността тези топоними да са образувани именно на основата на *маджс. етнм* ***Tarján,*** но дори и това да беше така, тогава нещата пак не се променят съществено, защото името на това племе очевидно е образувано, още много преди достигането на маджарите до сегашната им родина, най-вероятно по време на миграцията им по Кавказ през V-VII в., на основата на фонетически тъждественото или близко *мли* ****Тарган,*** възникнало от своя страна пак върху българската титл. *тархан* [вж. и срв. Fodor 1982, 244].

Много важно и съществено за случая е да се отбележи още и това, че в унгарската историография, специално за имената, образувани на основата на българската титл. *таркан,* се знае и се приема, че те не са собствено маджарски по произход, а български субстрат в маджарския език или това са названия, които са възникнали още през VII-VIII в. (Д. Шимони), т.е. много преди пристигането на маджарите по тези земи, и са преминали в техния език едва и немалко време след това пристигане.

Допълнително към всичко това може би няма да е излишно само да се отбележи, че субстратно-българска основа има и фонетичната промяна ***l-j,*** която освен при прабългарската по произход унгарска лекс. ***bojtorján,*** се наблюдава и проявява още и в едно от немалкото на брой имена на българския хан Атила – ***Айбат,*** което безспорно възниква на основата на двусъставната титла ****ай бат*** "голям, велик княз", втората съставка на която титл. ***бат*** беше вече анализирана достатъчно пълно-подробно малко по-горе, а първата съставка ****ай,*** повече от сигурно е собствено хуноболгарско развитие на *общтюрк.* ****äl*** "висок; голям, велик", съотносимо със *сттюрк.* ****älik,*** съвр. ***алай, ал, äл, ел, елиг*** и запазено не само в приалтайските тюркски езици под формата на *алт. диал.* ***ал*** "возвышенный; могущественный; лютый" - ***ал пöрÿ*** "лютый волк"; ***ал таіҕа*** "великія скалистыя горы"; ***ал јыш*** "страшныя лу́систыя горы", но така също и във *вболг. ойкнм* ***Албат*** - булгарский мензель, основанный Алып-бием (Албатом) между устьями Волги и Джаика [вж. Иман 2001, 349; Радл-1.1, 349, вж. и срв. Мурзаев 1974, 285-286; ДТС, 169-170].

Второто име, при което се наблюдава същата промяна, е засвидетелствуваното във византийските извори от Приск под 448 год. собствено име с формата на *мли* ***Ὼηβάρσιος*** - чичото на Атила, което изглежда В. Банг първи съотнася и идентифицира като *дртюрк.* ****oy bars*** "рысь" [Бенцинг 1986, 14], не особено точно на друго място като ***Оебарс*** [Табаков 1999, 47,56,67], докато за старотюркския език и българските езици според нас следва да се възстанови ****alabars;*** за северния, паноно-трансилванския диалект от V в. на дунавскоболгарския език - ****åybårs,*** а за южния, мизийския му диалект от началото на IX в. - ****ålabars,*** именно която форма безспорно лежи в основата и на първото, собствено прабългарското име на цар Симеон – ***Лабас,*** което пък от своя страна и потвърждава коректността на така възстановената генетична основа.

Специално проф. Ом. Притсак извежда *мли* ***Ὼηβάρσιος*** от "young Altaic(!?) word ***bars",*** която дума в неговите представи произхожда, прекалено общо казано, от иранските езици и която "често се появява като лично име в света на българите и тюрките", докато първата съставка ***ōy,*** трябва според него да има знач. "dun", така че резултативното значение на цялото слсъчет. ***ōy-bárs*** се оказва знач. "a dun feline", т.е. "сиво-кафяво животно от семейството на котките" [Pritsak 1982, 442].

Но както ще бъде по-подробно обосновано по-долу, тъкмо и точно иранската дума е заемка от тюркските езици, а не обратното, за така идентифицираната и етимологизувана втора съставка пък в действителност няма какво да се каже, защото това изобщо не е сериозно, а колкото пък до така осъщественото разделяне и противопоставяне на българите и тюрките, то това никак не е случайно и се дължи, много меко казано, на недостатъчно премислена и избистрена, не особено квалифицирано разработена и крайно несполучливо конкретизирана общотюркологическа теория и по-специално историко-генеалогическа класификация на тюркските езици и народи.

Особено голям интерес обаче с оглед нуждите и целите на настоящото изследване представлява второто название, *сли* ***Polgár,*** което в никакъв случай не е само́ и единствено по територията на съвременна Унгария и румънска Трансилвания, а образува ясно отчетлива и здраво обвързана топонимична мрежа, някои от другите съставки на която са такива селищни названия като ***Bogarfalva, Bolgárii*** (1392), ***Bolgárchergewd*** (1303), ***Bolgárfehérvár, Bolgárkert, Polgár*** (1229), ***Polgárhalom, Polgárhalomdůlő, Polgárhegy, Polgár-puszta, Polgártanya, Polgárdi, Polgárdi Szölö, Pulgár, TiszaPolgár*** и още мн.др.

В унгарския топонимичен речник, всички тези имена се обясняват като образувани или на основата на славянските езици с паралел *мак.* ***Плугар,*** при Фасмер – ***Плóугар,*** или пък

на основата на германското по произход *при* ***polgári*** "граждански; буржоазен", от *сргерм.* ***purger*** (1352) "гражданин; еснаф", което намирало място във всички тези названия по силата на това, че земите около крепостите били заселвани от такива граждани и затова е "Възможно да имаме работа с привилегировано населено място", приемането и предлагането на което обаче във всички случаи води до подминаването, незабелязването, а може би и до напълно съзнателното игнориране на редица противоречия и несъобразности, както в синтактикосемантичен, така също и в номинативнофункционален план, наличието и разкриването на които изискват и налагат по най-категоричен начин допускането и приемането на това, че всъщност и в действителност всички тези имена, възникват, образуват се или включват в себе си именно и единствено българското народностно название.

Така например, във връзка с *ойкнм* ***Bolgárfehérvár*** на града на секелския княз Дюла и затова повече известен под името ***Gyulafehérvár*** (1206), напълно основателно, най-напред се установява и доказва от унгарски историци (Gy. Györffy) и едва след това се приема и утвърждава и у нас, че името в действителност възниква и се образува на основата и с помощта на народностното название на етноса, заварен в областта (П. Коледаров), защото в противен случай, ако тук наистина беше германският по произход омоним дори и със значението "градски жител, гражданин", а не с току-що посоченото доста абстрактно и не само поради това и напълно определено, много по-ново значение, тогава съчетаването му с втората част на Името, където водещ номинативносемантичен компонент е прабългарският по произход *аплтрм* ***vár*** "град", щеше да даде направо алогично-безсмислени значения, които в никакъв случай не може да послужат за основа на образуването на Името.

В тук цитирания унгарски топонимичен речник, неясно защо, не са включени гореприведените и извлечени от топонимичния речник в Интернет сложни названия с втора съставка такива апелативи термини като ***halom*** "холм; взгорье; бугор", ***hegy*** "гора; горка, горушка", ***puszta*** "пустыня; пуста, степь" и др., семантиката на които също така не позволява тяхното съчетаване с въпросния апелатив омоним и евентуалното им обединяване, но по-скоро прибавяне към апелатив с такова именно значение в никакъв случай не може да даде логически смислено и завършено название, която невъзможност може да се илюстрира особено ярко чрез *топнм* ***Polgártanya,*** където *аплтрм* ***tanya*** има значението "хутор, усадьба" и ако пред него стоеше германският по произход апелатив, тогава трябваше да допуснем, че съседните местни жители са видели, че в това селище живеят граждани или буржоа и са му дали наименование на основата и с помощта на една толкова алогична семантика като "гражданско село" или "село на буржоа", което, разбира се, е много далеко от тогавашната социално-демографска действителност.

Не повече номинатовносемантична логика има и в обяснението на *топнм* ***Pohar-hegy*** като име на лозе в източен Мортол, с оглед на *сщи* ***pohar*** "вид съд за пиене", по силата на което изглежда трябва да се мисли, че в началото това е планина или височина, която изобилствува от такива съдове и именно поради това е и наименована точно така.

И най-после, в ползувания от нас, доста пълен унгарско-руски речник неясно защо не е включена лекс. ***polgárdi,*** на основата и с помощта на която също така са образувани някои имена, благодарение на това, че морфологически според нас, това е болгарско относително прилагателно име, словообразувателният суфикс на което ***-di,*** отговаря на огузотюркския суф. ***-li*** и който суфикс надали би бил прибавен към чужда, неболгарска по произход основа.

Не по-добре стоят нещата и с другото, като че ли ако не единствено, то поне предимно унгарското, а според I. Petrovics [1987, 275] и само унгарското название на българите във вида ***nándor,*** което кой знае защо, във въпросния топонимичен речник е представено твърде оскъдно и непълно във вида на *ойкнм* ***Nándor*** като название на населено място в дн. Трансилвания, което се образува на основата на съответния етноним наименование на "дунавските българи", засвидетелствуван в Изворите най-рано през 1200 г. [Kiss-2, 221].

След тези три групи местни имена не по-малко полезно и целесъобразно с оглед доказването на миналото българско присъствие на територията на дн. Унгария, ще бъде разглеждането тук и на няколко топонима и по-точно хидронима, образувани на основата на българския апелатив географски термин ****тенгер,*** за който не може да има дори и капка съмнение, че е именно и единствено прабългарски, поради наличието в него, както е добре известно, на зв. ***р,*** задължително-закономерно съответствие на който във втория основен и главен дял на тюркските езици, огузотюркските, е зв. ***з,*** именно поради което тъкмо този звук е главен и водещ диференциращо-идентифициращ белег за огуротюркските езици по принцип и за всяка една отделна, изконно-първична дума от тях, която, разбира се, го съдържа този звук.

Сред немалкото топоними, които се образуват на основата и с помощта на току-що посочения апелатив географски термин са и такива хидроними като ***Tengeri, Tengeri-zug, Tengerszem, Magyar Tenger*** (1775) - другото име на добре известното унгарско езеро Балатон, ***Tengeritanya,*** и още някои други, първото от които се обяснява като възникнало на основата на *мадж. лим* ***Tenger*** (1297) и нищо повече, при все че в унгарския език има прабългарска по произход дума *нарси* ***tenger*** "море; океан; ужасно много и др." и която дума в засвидетелствуваните по-стари етапи от развитието си има пак само значението "море".

Само че в Унгария няма море и тук като напълно правомерно и коректно образувано название може да се посочи единствено унгарското название на Червено море, ***Verestenger.*** Останалите хидроними обаче не може да се обясняват на основата на същата семантика на апелатива и затова, като се има предвид и току-що приведеното друго название на ез. Балатон, трябва да допуснем, че примерно през Ранното Средновековие болгарското, прабългарското, а не "старочувашкото" (Z. Gombocz), по произход *мадж. нарси* ***tengër*** (1152) идва от *болг.* ****täŋgir,*** но по-късно татарското по произход *чув.* ***тинĕс,*** и е имало освен това и знач. "езеро", а може би и друг някакъв воден обект, например "река", именно на основата на което значение са образувани и тук приведените хидроними, а така също и срвек. *мадж. мли* ***Tengurd*** (1211).

Това наше предположение се потвърждава допълнително и от наличието в староогузския език на лекс. ***teŋğ*** تنك "göl", т.е. "езеро", лексемата съответствие на която специално в българските езици е допълнително разширена посредством уголемителния словообразувателен суф. ***-gir,*** а така също и от съществуването и употребата и понастоящем на *тюркм. хидрнм* ***Teŋŋir*** като име на "доста силен поток от дъждовна вода през пролетта", което име обаче З. Мухамедова [1971] само съотнася с *тюркм.* ***teŋiz*** на основата на "разпространеността на заместването на зв. ***р*** посредством зв. ***з"*** [180] без изобщо да си прави труда да отиде по-нататък, за да посочи, че в този си вид и форма въпросният тюркменски хидроним може да бъде само български по произход, защото споменатото "заместване", колкото и да е разпространено, като регулярен фонетичен закон то все пак си остава ограничено единствено до българските езици и в никакъв случай не може да обяснено напълно-задоволително в рамките и на основата на все пак огузския тюркменски език [вж. DLT-1, 528; HungPlNm; MagOrSz-2, 559,951-952, вж. и срв.

Балкански 1996, 20,47,96; ~*~1996б, 4,8; Коледаров 1979, 18; Шимони 1980, 82; Юхас 1985, 382-383; Fodor 1982, 59; Gombocz 1912, 128-129; Györffy 1965, 51-53; ЭСЧвЯз, 252,259; Kiss-1, 148,551; ~*~2, 221,242-243,358-360,635-636; MagEtSz-3, 242-243; MagOrSz-1, 267,664,993; ~*~-2, 559,951-952].

Между впрочем съществува известна, но само теоретическа възможност въпросните хидроними да водят своето начало от омонимно мъжко лично име, което би могло да бъде прабългарско име, носителят на което да е живял по тези земи още от времето на Западнохунската империя на българския хан Атила и да е съименник например на неговия син Денгиз, но все пак и въпреки всичко ономастичната теория предполага и допуска имената на водни обекти да се образуват преди всичко и най-напред на основата на съответните апелативи термини, по който път са образувани например имената на р. Дон, Днепър, може би и на Дунав и изобщо на всички големи реки и планини, и едва след това се нареждат в качеството си на генетична основа на такива имена и някои мъжки лични имена.

Специално *мли* ***Денгиз*** на сина на българския хан Атила е останало в гръцките и латински извори в такива графични форми като ***Δεγγιζίχ, Δινζίριχος, Δινζίχιρος, Denzic,*** откъдето проф. Ом. Притсак възстановява обл. ****Δινγιρζίχ,*** но ние смятаме, че няма абсолютно никакви причини да се откажем от широката предна гласна в първата сричка, засвидетелствувана лично от Приск и то на място, в двора на самия хан Атила през 448 г., което автоматически я прави "приоритетна" пред всички останали гласни и по-точно пред нейното тясно съответствие ***i***, по силата на което в своя първично-оригинален вид Името приблизително и все още не съвсем ясно, трябва да е имало сега и тук представения в гръцка графика гласеж ****Δενγιρζίχ.***

Вече много просто и дори елементарно, Името очевидно-безспорно възниква и се образува на основата не на много неясното какво точно представлява "Hunnic", както смята пак проф. Ом. Притсак, а на *хнболг. сщи* ****deŋir,*** което по наше все още неокончателно оформено виждане надали има нещо общо със *стмонг.* ***dèŋri*** "heaven" и то със знач. "sea", а по-скоро с малко по-горе изведеното и доказано знач. "река", едва след и именно поради което то се включва и в "the same semantic field" на името на Бащата, но не на готския му като резултат и цяло, вариант *Атила,* а на собствено българския му вариант *Атил,* което, както е добре и широко известно, възниква и се образува на основата на предишното и като че ли най-старо название на голямата р. Волга, която българите пресичат малко след средата на II в.

Именно поради това между впрочем картата на P. Lipták [1983, 144] чисто и просто не е вярна не само в току-що посочения аспект, но и като голословно картографско твърдение, че през IV в. хуните пресичат р. Волга, организирани и обединени от Hunnish Federation и тази хунска федерация преминава и прераства, много неясно кога и как, в същата по наименование хунска федерация в Централна Европа, за която Читателят е оставен, по собствен път и метод, да се досеща, че става въпрос за Западнохунската империя на българския хан Атила, да не говорим за това, че на тюркологически квалифицирания и компетентен читател пък изобщо нищо не говори това, че през III в. съвместно или поне заедно горното течение на р. Волга го пресичат угри и тюрки, за последните от които пак на току-що посочения читател изобщо нищо не може да му попречи да си мисли, че тук най-вероятно става дума за ирански тюркмени например.

Наред с това включването на името на бащата на хан Денгиз в "the same semantic field" се осъществява и по линията на умалителния суф. ***-ζίχ,*** за който изобщо не виждаме никакви причини да бъде възстановяван като ****-čig,*** "Old-Turkic *-čig* ~ *-sig* and Hunnic *-sig,*

meaning “like” (Ом. Притсак), а по-скоро като *болг.* ****-čiq,*** запазено частично и в *лат.* ***-zic*** от варианта на Името ***Denzic*** и развито в местния болгарски диалект по пътя на спирантизацията на зв. ***q*** до зв. ***χ*** - ****-čiχ,*** така че производната лексема генетична основа на Името вече означава “малка река, рекичката”, докато в името на Бащата се съдържа семантемата “река, голяма река”.

Много интересно, но напълно обяснимо с миналото присъствие на хуноболгарите на българския хан Атила на територията на дн. Унгария, е и гореприведеното срвек. *мадж. мли* ***Tengurd*** (1211), което напълно и много точно следва и повтаря името на българския хан ***Δενγιρζίχ,*** като закръглената гласна във втората сричка безспорно е по-късно, собствено унгарско развитие на субстратния болгарски зв. ***i,*** а съгласният зв. ***d*** в края, както е добре известно, е угрофинският по произход, собствено унгарският умалителен суф. ***-d.***

И най-после, нека ни е позволена и една по-обща бележка по повод заключителното изречение на проф. Ом. Притсак – The form **deŋir* is remarkable because of its rhotacism, в което ние много бихме искали да видим допълнително задължителното присъствие на етнм *bolgar,* защото нито една друга група тюркски езици няма и не се характеризира с този толкова ярко изпъкващ и толкова рязко-определено диференциращ тази група езици, различителен белег, колкото въпросният ротацизъм, и липсата тук на българския етноним, нека ни е простено, но се налага да го кажем, неминуемо хвърля сянка върху научната компетентност и квалификация, но пък даже и върху научната добросъвестност и почтеност на г-н Професора, считан и известен, донякъде неоснователно според нас, като един от най-добрите и задълбочени проучватели на късно-античните и ранносредновековните източни народи и езици по земите на Балканите, Централна и Източна Европа [вж. и срв. Pritsak 1982, 446].

Прародината на южните славяни – склавините (българските славяни), сърбите и хърватите, се е простирала между Горна Висла на север, реките Сан, Вишня и Днестър на изток, а на запад е достигала земите на чехите. В своето движение на юг южните славяни и по-конкретно склавините (българските славяни) постепенно заемат цялата територия, западно от Днестър и Среден Дунав (Панония) (Ем. Михайлов).

Свидетелство и доказателство за много ранно присъствие в северните области на Седмиградско на славяни от югоизточната, българската група са селищни имена като сега *рум.* ***Bistra, Bistriţa,*** а по територията на Унгария пък *хидрнм, ойкнм* ***Beszterce, Beszterce-patak, Kisbeszterce,*** всички от *стб.* **бъıстрꙑ** “бърз; ловък; съобразителен”, запазено с това си значение само в топонимията и от което е съвр. *булг.* ***бистър*** “чист, немътен, ясен”, обяснението на значението на което като резултат от семантически пренос на основата на това, че бързата планинска вода, за разлика от застоялата, е бистра, макар и да не изглежда особено убедително, все пак като че ли е единственото възможно и най-логично и трябва да се приеме, и генетико-исторически безспорно неделимо пак от *рум. хидрнм* ***Bistriţa,*** но от другата, източната страна на Карпатите, а така също и от *булг. хидрнм* и *ойкнм* ***Бистрица*** (Сф), паралели на който са множеството местни имена с тази форма и значение по цялата територия главно и основно на южните славяни, включително и *мак. ойкнм* ***Бистрица*** (Битл) [вж. и срв. Дуриданов 1963, 192,202-204].

Подобни са ролята и значението също така и на топонимите, образувани на основата на старославянското и същевременно за IX-X в. вече *стб.* **дѫбъ** като *унг. ойкнм* ***Dombóvár*** (1453), за който наистина може да се мисли, че възниква на основата на като че ли прабългарското по произход, собствено *унг.* ***domb*** “холм, бугор”, но тогава пък остават

неясни произходът и функцията на средогласния зв. ***ó,*** именно поради което съвсем близо до истината е предположението, че ойконимът има за основа западнославянското *словш.* ***dumbov*** (L. Kiss), което обаче едно, че няма как да се появи по местата на обитаване на югоизточните славяни, и друго, в действителност е не особено подходящото за образуване на топоними, множествено число на изходната лексема, наличието на което освен това не се потвърждава и от по-старата форма на ойконима като ***Castrum Dombo*** (1313), при която вече няма как да не се отъждестви особено подходящата за образуване на топоними, форма за дателен падеж на *стб.* дѫбъ във вида *дѫбѹ, завършекът на която преминава и се развива впоследствие на унгарска почва в унгарския зв. ***ó.***

От същата старобългарска генетична основа безспорно е и *рум. хорнм* ***Dumbrava*** от *стб.* дѫбрава, което може и да е равно на "старославянското" (Фасм) от вече отдавна разпадналата се на източни, южни и западни славяни, праславянска етнолингвистична общност, но все пак и въпреки всичко, безспорно води своя произход от езика на югоизточните, българските славяни и има своите паралели в лицето на редица още, сега румънски местни имена от същия корен като *хорнм, ойкнм* ***Dumbrăviţa, Dîmboviţa*** и др., а така също и на твърде голям брой местни имена с подобна форма и значение по цялата територия на източните, южните и западните славяни, което, разбира се, трябва да се приеме като свидетелство и доказателство за това, че както коренът д©бъ, така и неговите производни наистина са се образували по времето и на етапа на все още неразчлененатa праславянска общност [вж. Хабургаев 1974, 170; HungPlNm; WdAtl, вж. и срв. БЕР-1, 50,453; Фасм-1, 259-260,547-548; Kiss-1, 208,382,1243,1880; ~*~-2, 441,620; Skok-1, 157-158,449-450].

Миналото присъствие на територията на съвременна Унгария на славяни главно от югоизточната група проличава не само от приведените и анализирани тук топоними, но то е отдавна установено, доказано и признато, главно на основата на езикови факти и данни, включително и до ниво и степен унгарски историци да приемат, че "българското име на Csongrád (Černigrad, землено-дървено укрепление близо до Тиса)", заедно с добре известното от прабългарските гръкоезични надписи удавяне на тархана на хан Омуртаг пак в Тиса, са фактите, които потвърждават "реалното окупиране на тези територии преди мирния договор от 832 г." [Histoire de la Transylvanie 1992, 105], именно поради което малко странно изглежда извеждането от страна пак на унгарски езиковеди на засвидетелстваното още през X в. *мли* ***Szoltán*** от арабската титл. sulţān [Németh 1959, 27].

Както проличава достатъчно ясно и недвусмислено от *унг. топнм, ойкнм* ***Böszörmény, Berekböszörmény*** (1396), ***Hajduböszörmény, Bezermen*** (1246), ***Berekbezermen*** (1291), а така също и от *рум. топнм* ***Bezermen Zanchal*** [Kiss-1, 252,346,558], които безспорно са неделими от *струс.* ***бесурменинъ*** (1184) с локално-темпорални варианти ***басурман, бесерменинъ, бусурманъ,*** имащо за основа *перс.* ***musliman,*** мн.ч. от *араб.* ***muslim*** и посредством което московските руси най-напред наименоват главно казанските българи мюсюлмани, а бесермяне и днес се нарича обособена етническа група в Удмуртия, през Ранното Средновековие, заедно още с пристигащите в сегашната си родина маджари, но никак не е изключено и малко по-късно, около средата на X в., помохамеданчени родове или групи от племена, най-вероятно български, наистина трябва да са преминали и да са се установили и на територията на Трансилвания, защото вече в по-ново време се констатира по безспорен начин, че непосредствено преди турското нашествие сред маджарите живеят значителен брой мохамедани, а и както ще се види малко по-долу, мюсюлманин е и Алмуш, бащата на самия основател на унгарската държава, княз Арпад,

но все пак и въпреки всичко изглежда направо нищожна вероятността именно от тези българи да е пренесена и висшата монархическа титла на мюсюлманските народи, *султан,* която като че ли не се наблюдава при нито един от новопомохамеданчените тюркски народи, в това число и при волжските българи мюсюлмани като цяло от 922 г., а като такава от тях се възприема и използува пак арабската по произход титл. *амир* [вж. Тепляшина 1971, 187-197; ЛтИзв-5.1, 61, вж. и срв. Fodor 1982a, 59; Фасм-1, 132-133,160,251-252, срв. Немет 1966, 112; Róna-Tas 1982, 144].

Именно поради всичко това, и понастоящем достатъчно разпространеното *унг. мли* ***Золтан,*** носено още преди унгарците от "аварския княз Золтан (Султан)" (П. Юхас), а за първи път сред унгарската дворцова аристокрация като че ли от сина на княз Арпад – Зулта, останал в историята като княз Золтан (907-947), но по-късно и от "маджарски сановник", когото крал Стефан (997-1038) назначава за управител на Трансилвания, след като принуждава "езичника" Дюла да приеме Светото кръщение [ЛтИзв-5.1, 54,76,90,95], може и трябва да получи своето адекватно-последователно ономастико- етимологично обяснение единствено и само на основата и с оглед на славянските езици и в частност на собствено индоевропейското по произход *слав.* ****золтъ,*** *изтсл.* ****зóлото,*** *запсл.* ****złoto,*** *южнсл.* ***ѕлато,** *стб.* **ѕлато,** като при това тук непременно трябва да се приведе и добре известното и също достатъчно разпространено *бълг. мли* ***Златан,*** образувано посредством антропонимичния суф. ***-ан*** на основата на вече претърпелия, още преди X в., характерната за южните и западните славянски езици ликвидна метатеза, лексикален корен [вж. и срв. Цейтлин 1977, 203; БЕР-1, 644-645; Фасм-2, 103-104].

Основателната коректност на нашето заключение се потвърждава още и от факта, че въпросният "маджарски сановник" Золтан очевидно-безспорно е от славянски произход и има освен това две прозвища – "Zoltán Erdöelvi (von jenseits des Waldes)", първото от които е унгарско по произход, но така също и *прозв* ***Doboka*** [Györffy 1988, 118], което повече от сигурно възниква на основата на *слав.* ***дъбака,** срвр. *бълг.* ***дъбака,*** вин.п. от *нарси* ***дъбак.***

Ето защо тъкмо тук непременно трябва да се направи изводът, че и това унгарско мъжко лично име в действителност възниква и се образува на основата и в рамките на местните славянски диалекти от югоизточен тип на среднодунавските славяни, далеко и много преди маджарското достигане и завладяване на сегашната им родина, като преминава и в по-късния унгарски език благодарение и поради асимилацията и претопяването на местните славяни и техния език в унгарския етнос и език, всеки един от които се намира спрямо другия в отношение съответно на етнолингвистичен субстрат и суперстрат.

Именно това състояние на нещата при чуждоезичната по произход унгарска топонимия и антропонимия налага неизбежния и фактологически силно обоснован и много лесно доказуем извод, че през Ранното Средновековие на територията на днешна Унгария и румънска Трансилвания е налице силно-компактно българско присъствие и като последно-допълнително свидетелство аргумент в полза на което заключение изпитваме наложителната потребност да анализираме накратко-морфологически и малко по-горе приведения *унг. оронм* ***Iassar,*** генетичната основа на който е, повече от сигурно, *етнм* ***jas*** на добре известната от Късната Античност и Средновековието, източноиранска народност алани.

И все пак, много неясно защо Фр. Алтхайм не му обръща изобщо никакво внимание, а и надали някой друг ще ни предложи по-убедително и обектно адекватно предположение за същността, структурата и функцията тук на завършека ***-ar,*** който в нашето

болгарограматическо виждане не е нищо друго освен собствено прабългарският в частност и огуротюркският изобщо суфикс за множествено число, огузотюркското съответствие на който е суф. ***-lar*** с неговите най-различни варианти по отношение на първата съгласна, в останалите подгрупи на тюркските езици, което по принцип безспорно означава, че останалите, извън българската или славянската, етнични групи са дотолкова изолирано-малобройни, че дори и техните най-важни и отчетливи топографски обекти са обозначени и наименовани посредством лексико-граматичните средства на съседната по-голяма и компактна народност, каквато в случая се явява прабългарската [вж. и срв. Буданова 2000, 5-76; Altheim 1959, 55,293-305,358; Bárczi 1958, 53-54; Doerfer 1973, 43-46; Maenchen-Helfen 1973, 165; Panteon 2004; ГрИзв-2, 155; ЛтИзв-5.1, 56; HungPlNm; MagOrSz-1, 823,1116-1117; RomnPlNm, срв. Основы финно-угорского языкознания 1976, 408; Стоянов 2004, 269-287; Юхас 1985, 383].

Българските князе, жупани и воеводи
в Отвъддунавска България

По средата на IX в., Отвъддунавска България, както съобщава анонимният Баварски географ, е "страна грададна с многочислено население" и е разпределена на редица отделни княжества или воеводства, подчинени на върховната власт на Българското царство, като са и добре известни имената и седалищата на някои от тях – княжество Трансилвания на дук Дюла с главен град Ерделю; боляринът жупан Салан, със седалище най-вероятно креп. Олпар, дн. Тисаалпар на Средна Тиса, за когото Анонимус твърди, че е внук на хан Крум и земите му се простират от Бодрог през Алфьолд чак до Долни Дунав (П. Юхас; ЛтИзв-5.1); приема се, че е потомък на хан Крум и контролира подножието на Карпатите [Boba 1982, 74], но по-вероятно владее и управлява като наместник на българския владетел земите между Дунав и Тиса, които на север се простират чак до границата на поляците и рутените, т.е. частта от днешно Словашко на запад докъм р. Хрон (П. Коледаров), докато влизащата в тези доста обширни земи област на днешния унгарски гр. Земплин, я управлява дук Лаборц, дори и името на когото според унгарския езиковед J. Melich [1921, 1; ~*~1923, 69] е прабългарско и има за основа *праб.* ****алп-барс*** "хероят пантер", т.е. "източноазиатски лъв", както превежда и пояснява проф. П. Коледаров [1979, 18], а след него тази етимология я приема и редакторът на последните латински извори (ЛтИзв-5.1).

Според нас обаче Името произхожда по-скоро от общотюркския изобщо и прабългарския в частност *апл* ****алабарс*** "вид пантера", букв. "пъстър барс", от втората част на което сложносъставно име, както ще се види малко по-долу, са и имената на редица българи от Панония и Трансилвания, и който произход достатъчно подробно и многостранно се обосновава и доказва по-нататък в друго наше изследване върху българските собствени имена от източноезиков произход и по-специално с оглед произхода и развитието на името на цар Борис Кръстител, предварителната публикация върху което име може да се види в нашия личен сайт [Dobrev 2004].

През първите години от царуването на хан Омуртаг (814-831), франките подстрекават славяните тимочани и абодрити, те пък правят опити да се преселят в земите на франките; славяните между Дунав и Тиса правят опит да се отцепят и да завземат територии от българската държава, като прибягват и търсят помощта пак на франките; хан Омуртаг няколко пъти пише, предупреждава и умолява чрез пратеници франкския император Людовик, да се въздържа от вземане на страна, иска съдействие при уреждането на спора, но императорът не бърза да уреди двустранните отношения и протака преговорите.

През 826 г. (ЛтИзв-5.1) или през 827 г. (Histoire de la Transylvanie) български войски навлизат с флот по р. Драва, нападат владенията на франките между Драва и Сава и "с цената на една многогодишна война" българите отнемат Сирмия от франките; "нападат Моравия, разположена по западния бряг на крайбрежието Гарам" и разоряват с огън и меч славяните в Горна Панония, прогонват техните князе и назначават на тяхно място български управители измежду висшите сановници в Столицата или от вътрешността на Страната, която мярка обаче не е повсеместна и българските царе от това време, главно хан Крум и хан Омуртаг, определят и назначават за жупани, областни управители, също така и някои от местните князе, боляри или воеводи (История на България; П. Коледаров; ЛтИзв-2; Histoire de la Transylvanie), с което фактически, може да се каже, не само се осъществява и регулира и административно-териториалното деление на тези български земи конкретно и на Държавата като цяло, но се и доуточнява и стабилизира и нейната северозападна граница.

Князе, дукове, банове или жупани на българите и славяните по тези български земи, през различно време, са Алпбарс, Болуг, Борс, Булчу (955), Кеан, Ахтум, Гладъ, Морут, Менуморут, Дюла-старши, Дюла-младши, Лаборц, Салан, Тухутум, Хуба, Добока, Литовой, Сенеслав и др., именно поради което, без да сме в състояние да преценим и определим по-точно броя на комитатите върху западните отвъддунавски земи, те надали са се свеждали само до един единствен – по Тиса и Седмиградско, както приема като че ли проф. П. Коледаров [1979, 20], а това, че по времето вече на Арпад, обл. Заранд, дн. гр. Арад в Румъния е комитат, се потвърждава и от Анонимус [ЛтИзв-5.1, 56].

Сред жупаните, определени и назначени от българските ханове и царе, има и сановници от техния, царския род и такъв например е княз Салан, за когото в летописите се казва, че е потомък на великия хан, който някога присъединил тези области към своята държава – хан Крум или синът му хан Омуртаг, и който княз владее земите източно от Дунав и западно от дясното крайбрежие на Тиса със северна граница южно от днешна Будапеща, така че центрове на тази обширна и богата област са градовете Тител, Чорнград и Алпар (П. Коледаров), но главното място сред тях, както съобщава Анонимус, като че ли се пада на Алпар (Gombos-1), който следва да се приеме съответно и за нещо като столица или поне главен град на Областта.

Колкото пък до алтернативното решение на проф. П. Коледаров относно това на кого всъщност е потомък княз Салан – на хан Крум или на хан Омуртаг, трябва все пак да се има предвид, че тези земи към българската империя, както вече на няколко места се отбеляза по-горе, ги присъединява хан Крум, докато хан Омуртаг воюва и лично ръководи военните действия срещу франките и панонските славяни на запад от Дунав, следователно княз Салан най-вероятно трябва да е потомък на хан Крум по линията на различно-друго от това на хан Омуртаг, разклонение на неговото родословно дърво.

Княжеството на войводата Гелу е с център около днешния град Клуж, докато Темешки Банат има за главен град Кеве, сега гр. Кубин; воеводството на княза на секелите Менуморут, който е внук на княз Морут (ЛтИзв-5.1), владее земите между Тиса и реките Самеш на север и Мureш на юг с главен град, крепостта Бихор (Gombos-1), докато западно и източно от р. Олта има още две воеводства, второто от които е банството на Басарабите.

Лансирано е мнение, според което мли *Морут* е собствено хазарско по произход [Khazarian Names 2001, 2], откъдето като че ли трябва да се направи изводът, че и самият княз е хазарин, в противовес на което обаче в действителност при излишно подробния си, но безуспешен опит да докаже, че княз Морут не е българин, а поморавски славянин и то

син на моравския княз Коцел, I. Boba [1987], наред с някои пропуски или недоглеждания от културно-исторически характер, като например това, че в Изворите няма данни обл. Бихар да е населявана от западни славяни, напразно се опитва да обоснове славянския произход на мли *Morot* като собствено унгарска интерпретация на отхидронимния "южнославянски"(!?) генм *Moravac* на основата и като резултат от характерната за средновековния унгарски език фонетична промяна *c>t,* защото само я декларира тази промяна, а в действителност не привежда никакви доказателства под формата и на други имена или думи, видоизменили се на същата основа и доказващи по такъв начин нейното историческо проявление, пък и в края на краищата се оказва, че тогава си съществува и "Hungarian clan name "Maroth", първо, и второ, въпреки че й придава знач. "жилище", не посочва произхода и лексико-граматичната принадлежност на лекс. *lak,* според него, но всъщност *laka* от назв. "Marot Laka" с коректно определеното знач. "мястото, където живее Марот", което според нас обаче не може да е нито славянско, нито пък унгарско, а единствено прабългарският суф. *-lak* със знач. "наличие на голям брой от предметите, назовани посредством основата", т.е. цялото име вече има знач. "мястото, където се намира, живее родът Марот" и който род очевидно-безспорно е наименован така по името на неговия родоначалник българина Марот, а самото име пък на основата и по силата на характерната едновременно за прабългарския, унгарския и южнославянските езици лабиализация на краткото неударено *a* се видоизменя в *Morot,* откъдето като цяло, разбира се, следва, че това мъжко лично име надали има нещо общо с името на известната река [710-713].

Между впрочем основателността и коректността на целия този анализ се потвърждава още и от наличието в унгарския език на ойкнм *Nándorlaka* [Kiss-2, 221], при който, доколкото първата съставка на Името възниква на основата на предимно унгарския етнм *nándor* като друго название на ранносредновековните българи, общо-резултативното значение на производната лексема, на основата на която възниква този ойконим, безспорно-очевидно трябва да е "място, където има или живеят българи".

Маджарите се опитват да преминат р. Темешъ и тогава насреща им излиза с голяма войска от пехота и конница "жупан Гладъ", а след като е победен, той се оттегля в българските земи отвъд р. Олта, докато воеводството Темешки Банат просъществува още някое време, до 1003 г. (Л. Милетичъ).

Откъм средата на X в. богат поземлен собственик, не само в басейна на р. Марош (Л. Милетичъ), както ще се види малко по-долу, е боляринът Гиляд, който, според Анонимус, "дошъл от Бъдин град с помощта на куманите" (ЛтИзв-5.1) и който, както и неговият потомък, воеводата княз и жупан Ахтум, според едно от мненията, владее земите, ограничени от Тиса, Дунав, Криш и Хацегулуй, с център гр. Морисена на р. Муреш (RmİEnc), а според друго - единствено и само "земите по р. Марош до замъка Хором" [Gombos-1, 249].

В действителност според далеко по-адекватното и убедително според нас виждане, българският жупан княз Гиляд владее и управлява като че ли най-големия на север от Дунав, Видинския комитат, който се простира между Западна Стара планина на юг и вододела на реките Марош и Бели Кереш, т.е. планините Заранд и Корду на север, като най-северната опора на тази българска военно-административна единица е крепостта Марошвар, днес гр. Чанад в Западна Румъния, и тъкмо този жупан е сред онези областни управители, за които "Има основание да се допуска, че към края на управлението на цар Петър по-важните комитати с ключеви позиции за отбраната на страната са били поверявани на съвсем близки родственици на династията" (П. Коледаров).

Затова, представител на местната българска администрация и власт в земите между Западна Стара планина, р. Тиса, р. Марош и р. Олт на изток, по средата на X в. и по-точно, по времето на цар Петър (927-970), областен управител и по-точно, жупан на по-голямата част от отвъддунавската българска територия и същевременно богат поземлен собственик в басейна именно на р. Марош, е българският болярин княз Гиляд, който не само по произход е от гр. Видин, но е и назначен за управител на тази българска провинция от своя родственик българския цар.

И като се има предвид току-що цитираното съобщение на Анонимус, както и съществуващата практика за управители на жизнено важни и значими за българската държава области да се назначават сановници от царската династия, трябва да приемем, че княз Гиляд е най-вероятно внук на цар Борис Кръстител, по линията обаче на различно-друго от това на цар Симеон (893-927), разклонение на неговото родословно дърво, а е назначен за областен управител от цар Петър с цел да прегради пътя и да спре непрекъснатите разбойнически набези на маджарите срещу и през българските земи и особено към Византия, с което те създават и допълнително напрежение между двете съседни държави с необратимо-трагични исторически последици за българската държава, както по-подробно ще се види по-долу.

Личното име на този български княз областен управител се среща в няколко фонетически нетъждествени форми, като в средновековния унгарски език например неговият облик е *Keled, Kelad,* в староунгарска латиноезична грамота то има вида *Quelede,* а при византийския историограф Кинам – *Κελαδής* [Бьодей 1989, 462; Gombos-3, 2155] и според проф. Т. Балкански [1996а] се образува на основата на праб. *ак алат* "бели алати" [36], а от унгарски езиковеди се извежда от топнм *Gilâd, Galad,* безспорно налице и в името на манастир във вида *Galadmonstora* [Györffy 1965, 42], както също и в банатския ойкнм *Ghlad* [WdAtl], докато най-популярната и разпространена форма на същото *Глад,* очевидно-безспорно е неговият славянизиран вариант, резултат от действието на характерната за южните славянски езици ликвидна метатеза.

Според нас обаче този вид топоними и домоними – названия на сгради, по-често и по принцип възникват и се образуват на основата на антропоними – названия на лица, ето защо ние сме принудени да приемем, че по-скоро горните названия възникват и се развиват на основата на личното име на този български сановник, най-разпространената форма на което обл. *Глад,* както току-що се каза, безспорно е неговият славянизиран вид, резултат от действието на известната ликвидна метатеза.

Самото име засега, поне за нас, си остава доста неясно по структура и произход, въпреки че в Изворите и Литературата нерядко попадаме на близки по гласеж славянски, византийски или други по произход и принадлежност мъжки лични и фамилни имена като например фамилното име на солунския управител през 1004 г. *Йоан Халд* [История на България 1981, 415], мли *Хилвуд, Хиливуд* на славянски вожд, когото император Юстиниан назначил през 531 г. за управител на Тракия със задачата "да защищава дунавската погранична линия" от набезите на хунобългари и славяни [Златарски 1970, 91-92,98] или пък прозв *Голиад Поморавски* на императора на франките Людовик Благочестиви (814-840), с които хан Омуртаг воюва много успешно [Бешевлиев 1982, 44; Златарски 1970, 400-407].

Наред с това, като приемаме и резервите по въпроса и на проф. П. Коледаров [1979], все пак не можем да се съгласим, че мли *Глад* няма нищо общо с току-що цитираните "местни патронимистични имена", а "се среща в латинизираната форма Kadalorum, която се споменава като фамилно име на граф Bulgar или Bulgarellus" [18], защото при тази

форма се наблюдава съвсем друго разположение на последните две съгласни и евентуално протеклата метатеза се нуждае от специално историколингвистично доказателство и аргументация, да не говорим за това, че в там цитираното проучване за славянското влияние в романските езици и диалекти, като че ли няма никакви податки за тъждествеността на този граф с добре известния от немалко извори и източници, тъкмо с това си име български жупан, иначе проф. Коледаров би ги привел и тях в качеството на допълнителен, но много важен и съществен аргумент в полза на своята, доста интересна, и все пак нереалистична теза.

Приемник и наследник "от първитѣ години на XI в." (Г. Феxеръ) на жупан Глад е неговият внук или син (?), пак българският болярин жупан Ахтум (История на България), славянизираната форма на името на когото трябва да е Охтум [Коледаров 1979, 56] и много добре известен и достатъчно пълно-подробно представен не само в по-новата и съвременната унгарска научна литература, но и в старите унгарски хроники и предания, под името Achtum, както е например в Житието на св. епископ Герхард (ЛтИзв-5.1) и което трябва да е неговата първично-оригинална форма, но наред с това и под собствено унгарската форма на Името във вида ***Ajtony, Айтонъ,*** носителят на което е "могъщ български княз по р. Марош".

Тази общо взето справедливо-обективна характеристика обаче ни най-малко не може да ни накара да се съгласим с нейния автор, проф. Д. Немет, че въпросното българско име, както и полученият на негова основа унгарски *ойкнм* ***Ajtony,*** водят своето начало от "Altïn [Turkish "gold"]…", т.е. от *тюрк.* ***altïn*** "злато" [Németh 1971, 14], повторено напълно безкритично и заимствувано с незначителни промени и от най-пълния и много богат топонимичен унгарски речник, според който *ойкнм* ***Ajton*** води началото си от *тюрк.* ***altun*** "arany", т.е. злато [Kiss-1, 62-63], пренесено по същия начин и в Histoire de la Transylvanie [1992, 129], защото съвсем друга е най-напред генетичната основа на това име, а освен това, ако името на един български княз, въобще възниква на основата на този или кой да е друг апелатив, то самото име в никакъв случай не може да бъде изобщо "тюркско", а единствено и само българско и по-конкретно – болгарско или което е същото - прабългарско.

Нелепите измислици и небивалици около и във връзка с княз Ахтум се разнообразяват и дообогатяват и от Gy. Györffy [1988], според когото той произхожда от "черните унгарци", които са същевременно и "кавари", а името му е "тюркско", но с хазарска основа [119].

В действителност и както още по-подробно обосноваваме и доказваме в едно по-нататъшно наше изследване върху българските собствени имена от източен произход, *бълг. мли* ***Ахтум*** няма никаква връзка с много съмнителното дали изобщо е първобългарско, "*ай тун* "голяма луна" или *аὶ тун* "голяма мечка" – вероятно като име на първобългарски род" [Балкански 1996б, 47; ~*~1996а, 12-13; ~*~1996, 105-106], а повече от безспорно, тюркологически дори и очевидно, то има за генетична основа *болг. свслч* ****ах тум*** "бяла дреха", където *при* ****ах*** "бял" от *тюрк.* ****ак*** с характерната за южнодунавския български диалект етимологична фонетична промяна ***к > х*** и *сщи* ****тум*** по-вероятно от иранското, но никак не е изключено и от китайското по произход *тюрк.* ****тон*** "дреха; облекло" [Абаев-3, 336-337], *сттюрк.* ***ton*** "платье; одежда", *тат. диал.* ***тан*** "дреха", ***тун*** "шуба", *кирг.* ***ton*** "кожух", *чув.* ***тум*** "одежда, наряд", по пътя на собствено и специфично болгарската етимологична фонетична промяна ***н > м,*** проявяваща се напълно редовно-закономерно още и при току-що цитираната чувашка форма, доколкото и по силата на това, че чувашкият език е от българската подгрупа на българската група на

тюркските езици, а така също и при българските заемки в унгарския език, където пък е лекс. ***szám.***

Всъщност и в действителност етимологичната фонетична промяна ***н*** > ***м*** е категорично-определено действуващ единствено и само в българските, прабългарските езици и диалекти, фонетичен закон и освен при *мли* ***Ахтум,*** той се проявява и наблюдава още и при редица други прабългарски думи и имена, но най-напред като че ли при раннoболгарските имена от средата на V в. (411-472), както например при *мли* ***Атакам,*** ***Ἀτακάμ*** на хунски младеж от царски род, вероятно родственик на Атила, който бил пленник при ромеите и след размяна на пленници, върнат при хуните на Атила, където без да се държи сметка за роднинството му с първия велик българин, бил разпънат на кръст за измяна на тогава безспорно-изобщо неделимите вяра, род и родина [срв. Pritsak 1982, 445-444].

Тъкмо името на този младеж най-напред не може да се представя чрез все още и тук нищо неозначаващото "Алтайско име", защото *мли* ***Атакам,*** най-вероятно има за генетична основа индоиранското по произход *тбълг.* ***ата*** "баща" и китайското по произход ***кан*** "хан", т.е. "хан баща", а не, както е в едно от пределно наивно-примитивните обяснения, от "Ата – баща или просветител", съчетано с "Кам", която дума означава "шаман", докато така "полученото Атакам" не ще да е име, а религиозен сан със значението на "знатен или придворен шаман" [срв. Табаков 1999, 91].

По този начин току-що посоченият български кандидат-историк(!?) между впрочем, без дори да цитира, повтаря, много меко казано, подобно на P. Golden [1980, 254] идващото още от Gy. Moravcsik [1958, 126] много повърхностно и съвсем невярно мнение на G. Doerfer [1973], според когото въпросното име носи значението "Vater-Schamane" [20-21], но именно това предположение, според нас, изобщо не държи сметка за това, че въпросният младеж на своите 17-18 г. в никакъв случай не може да бъде шаман, за да се прибави тъкмо тази титла към името му, и още по-малко, напълно нелогично е той да е наименован така още след раждането си, с ясното съзнание и разбиране, че втората част от името означава "шаман", докато обратното, съзнанието, че това тук е титл. *хан,* вече превръща името в пожелателно и напълно подходящо за момче от "царски род", за което наистина съществува напълно реалната възможност за в бъдеще да стане и да бъде именно хан.

Освен това, тук се приема не собствено тюркски [Doerfer 1973, 21], а тъкмо и единствено индоирански произход за *тбълг.* ***ата,*** защото със значенията "баща; чичо; дядо; старец; бате; самец", думата общо взето е разпространена във всички тюркски езици, но се е появила в тях сравнително по-късно, отколкото например лекс. *qang* "отец" (A. von Gabain), като наред с това тя има и палатален корелат най-вече като че ли в онези кыпчашки езици, които имат силен болгарски субстрат, като башкирски и татарски, докато задната начална гласна при *чув.* ***атте*** "мой отец", подобно на лекс. ***ал*** < ****ӓл*** "ръка", безспорно е от предната широка гл. ****ӓ*** от една страна и от друга страна, поради това, че с първично-основното си значение "баща" тя е налице в главните стари индоевропейски езици като гръцки, латински, готски, славянски и др., но езиковите контакти между индоевропейските и тюркските езици реално-фактически протичат не на нивото на техните праезици, а едва на етапа и на нивото на индоиранския и тюркския, а може би дори и на огуротюркския, българския праезик, както по-подробно ще се посочи и лексикологически илюстрира по-нататък [вж. и срв. ЕПРк, 395; ЭСТЯз-а, 200-201; ЭСЧвЯз, 36-37; ТтТДСз, 426; Фасм-1, 95; Pokorn, 71; Räsän, 139].

Така определеното и описано по своя произход, въпросното *мли* ***Атакам*** се повтаря освен това по линията на една от съставките си и при южнодунавските българи от началото на IX в., при които и по специално при хан Крум, командуващ лявото, източното крило на войските по време на войната с Византия от пролетта на 813 г., е боила кавхан Ирата – ό Ηραταης ό βοηλα καυχανος [Бешевлиев 1992, 186-193], за което K. Menges [1951], твърди, че "е невъзможно да се етимологизува това име", доколкото все още няма публикуван "алтайски ономастичен материал", който аргумент на нас ни изглежда много несериозен и дори смешен.

Въпреки това K. Menges все пак допуска, че "изобщо изглежда съмнително то да е алтайско", но предполага Името да има за основа *слав.* ***ратаи*** с протетична гласна поради нетипичния за тюркските езици преглас [114], по повод на който много глупаво-смехотворен начин на разсъждение и като цяло сме принудени да забележим, че е много странно, именно една точно такава и по-точно с такава семантика, и то тъкмо в мн.ч., общославянска по разпространение дума [БЕР-6, 189-190] да послужи за генетична основа на мъжко лично име при прабългарите, което предполага и изисква най-малкото заемането и преминаването на тази дума от някой от славянските езици и диалекти към прабългарските езици и диалекти в едно чувствително по-ранно време.

Именно, но не само поради това, според нас *мли* ***Ηραταης,*** тюркологически повече от очевидно, е образувано на основата на апозитивното субстантивно-субстантивно словосъчетание ****ăp ata*** "баща мъж; баща герой", без да е изключено, разбира се, при всички тези имена лекс. ***ata*** да е не в постулираните от Y. Memmedli [1996] функция на "дума, която изразява роднинство" или на титла [98], а в своята служебно-стилистична функция и значение на изразяване на почит и уважение към носителя на Името (ЭСТЯз-а) и в такъв случай, преводът на неговата генетична основа трябва да се ограничи единствено и само до знач. "човек; мъж; юнак, герой".

А *мли* ***Ηραταης*** пък от друга страна и по линията на първата си съставка повтаря името на най-малкия от синовете на хан Атила, в гръцка транскрипция от Прискус – ***Ήρνάχ,*** в латинска транскрипция от Йорданес – ***Hernac*** [ЛтИзв-1, 358], в Именника на българските ханове - **Ирникъ**, за което име в литературата общо взето се твърди, че е с неясен произход [Maenchen-Helfen 1973, 415], но пък се и предлага "алтайска етимология" на тази "тюркска дума" в рамките на която Името е резултат от прибавянето на умалителния суф. ***-gäk*** или ***-äk,*** към "неправилното множествено число" ***erän*** на ***er*** "мъж" – ***er+än+gäk > erŋäk > ernäk,*** така че резултативното значение на лексемата генетична основа на Името едновременно е "истински мъж; герой", но и "малък мъж" [Pritsak 1982, 447].

Към всичко това трябва непременно да се забележи, че "неправилното множествено число" ***erän*** на ***er*** "мъж" всъщност и в действителност не е собствено тюркско, а иранско по произход, както и това, че умалителният суфикс в тюркските езици по принцип се прибавя преди множественото число, поради което така съставената словообразувателна верига е направо нереалистична, от една страна, а от друга страна, никак не е ясно как семантиката на Думата съвместява едновременно две толкова различни и дори противоположни значения, изходът от което като цяло е в допускането, че Името се образува на основата само на болгарската умалителна форма ****ernäk*** на *същ* ***er*** "мъж", към което е прибавен пак болгарският умалителен суф. ****-näk,*** гласната на който в старобългарския език напълно закономерно се редуцира до зв. и, но пък в гръцкия и латинския език се субституира последователно чрез зв. ***a,*** докато умалителното резултативно значение се получава "мъжле, малък мъж", тъкмо с оглед на което значение

не може да не се обърне внимание и на съвременното бълг. фми *Мъжлеков* (ВТн) [ЛНБ], словообразуването на което като че ли заслужава по-особено внимание.

И като последно в тази връзка нека тук да приведем и *фми* ***Аталай*** (Сф) [ТВ] на мъж от онова днешно българско население, което обикновено се нарича български турци, и което име като че ли не е изконно-първично за рода на това лице, а наскоро "произведено" най-вероятно в рамките и на основата на местния "турски" говор, а не на основата на съвременния турски език, основание за което заключение пък дава общо взето неясната от гледна точка на турския език морфологична структура на Името.

При това, така видоизменената лекс. ***кан*** от хунобългарското *мли* ***Ἀτακάμ*** безспорно е налице и в още едно хунско, но по-точно болгарско мъжко лично име, каквото е ***Ескам,*** ***Ἔσκάμ*** (448) на хунския първенец, за дъщерята на когото хан Атила възнамерява да се ожени [ГрИзв-1, 107] и за когото тук, при Приск Тракиец изобщо не пише, че е тъст на Атила и голям хунски шаман, както твърди Om. Pritsak [1982], според когото освен това Името има за основа, методологически пределно некоректното и тюркологически изцяло некомпетентното според нас, заради разноплановите по ниво на абстракция и дори сечения "народностни термини", много условно казано, "Hunnic word" ***es/äs*** "great, old" и "Altaic" ***qām*** "sorcerer, pagan priest" с резултативна семантика на цялата генетична основа "the great priest", откъдето пък вече се прави и далеко отиващият, но надали обектно адекватен извод, че тъстът на Атила е велик шаман сред хуните, както Teb Tenggri е такъв при монголите на Чингисхан [442-443, подчерт. – И.Д.].

И пак в порядъка на реферирание и критичен анализ на основните мнения или виждания за структурата и произхода на *хнболг. мли* ***Ескам,*** нека да признаем, че ние сме направо изненадани от лекомислието и лековатостта, с които подхождат към проблема някои западни изследователи, както и от техните приблизително-повърхностни тюрксколингвистични знания, в рамките на които например дъщерята на Ескам е една от многото жени на Атила, когато Приск Тракиец съобщава единствено и само за намерението на Атила да се жени за нея и то през 448 г.; Името най-вероятно е ****as qam, as*** "приятел, другар" и ***qam*** "шаман", по силата на което нетохарското име ***Yarqam*** от тохарски документ може да бъде хибридно име със същото значение, като другата съставка е *перс.* ***yar*** "приятел" [Maenchen-Helfen 1973, 408-409].

При все че пак според нас, никак не е невъзможно, главно поради номинативносемантически съображения, да се допуска наличието при *мли* ***Ἔσκάμ*** и на едно *бълг.* ****äc*** "бял", срв. *якут.* ***āc*** "белый (о лошади) [Бётлингк 1989, 437], все пак токущо цитираното предложение на проф. Ом. Притсак, възприето също така и от G. Doerfer, изглежда много по-вероятно и дори напълно сигурно, най-вече не толкова поради наличието в съвременния унгарски език на лекс. ***ös*** "vater", която много неясно защо се приема за собствено угрофинска (Z. Gombocz), колкото поради миналото наличие в чувашкия език и по-точно в средновековния волжскоболгарски език на семантически тъждествената и фонетически лесно обяснимата на основата на характерния за чувашкия език, малко по-горе разяснения преход ***ä > a,*** лекс. ****äc*** "голям; стар; старши, по-голям", запазена в съвременния чувашки език главно като първа съставна част на такива роднински названия като ***асанне*** "бабушка со стороны отца", срв. тур. *büyükanne* "баба", букв. "голяма майка", и ***асатте*** "мой дедушка со стороны отца", където ****ас*** трябва да е първично-изконно и няма как да е от ***аслӑ*** "старший; высший; великий" (ЭСЧвЯз), което най-вероятно е производно от *болг.* ****äc*** с контрахирания деминутивно-адективен суф. ****лак,*** и в никакъв случай, разбира се, не от араб. اصلی [аслий] "основен, главен" (ЭСЧвЯз), а така също и поради повсеместното разпространение в тюркските езици на гл. ***аср-,***

главното и основното значение на който трябва да е “выращивать, растить; расти, вырастать” и който надали е образуван на основата на “името асы” с помощта на “афикса -ра-” (ЭСТЯз), а по скоро на основата на *при* ****ас*** “висок; голям”, посредством суф. ***-гър-*** [вж. и срв. Левитская 1976, 145-146,148; Doerfer 1973, 30; Gombocz 1912, 191; ЭСТЯз-а, 193-197; ЭСЧвЯз, 33-34,277].

Така възникналото, образувано, развило се и етимологически определено *болг. мли* ***Έσκάμ*** изглежда като че ли има своята ономастична изоглоса или още по-кратко и точно - изооним в лицето най-напред на *мли* ***Askan*** на пълководец от византийската армия, за когото напълно определено-категорично се приема, че е от хуните, а след това и на *мли* ***Άσκούμ*** (Малала), ***Άκούμ*** (Теофан) на пълководец от Илирия през 538 г., когото хронистите наричат “the Hun” и за което се твърди, че “Не е възможно да бъде установена неговата правилна форма, именно поради което са безполезни всякакви спекулации около неговата етимология” [вж. и срв. Maenchen-Helfen 1973, 413,442].

И наистина, в Хронографията си Йоан Малала (491-578) описва нападението на българите кутригури през 538 г. в Малка Скития и Мизия, на които се противопоставят два отделни византийски отряда, които са разбити, а единият от пълководците е убит, като резултат българите напредват и достигат тракийските области, тогава срещу тях излизат трима нови пълководци, един от които е “военачалникът на Илирик, Аскум хунът, когото император Юстиниан бил възприел от Светото кръщение”, хуните са обградени, разбити, като са убити и “двамата им царе”, но на връщане ромеите са пресрещнати от други хуни, обръщат ги в бягство и излавят с “примки бягащите ромейски военачалници”, единият прерязва примката и се спасява, втория императорът откупил срещу 10 хил. номисми, а Аскум е върнат “в страната си с много други пленници” [Златарски 1970, 92-93; ГрИзв-2, 214-215].

Според нас обаче, тъкмо за името на този прабългарин, без каквито и да е спекулации, от чисто тюркологическа гледна точка нещата са повече от ясни и вторите два фонетични варианта безспорно са по-късно и в друг диалект развитие на първично-изходната форма, по силата на което трябва да се допусне и приеме, че Имената са образувани и са се развили в болгарски диалект, в който отдавна е приключил процесът на лабиализация на широката гл. ***а*** и след преминаване през един период на широката гл. ***о,*** се стига до нейната редукция във вида на гл. ***у,*** нещо което, както е добре известно, протича и се наблюдава и в чувашкия език.

Друг изооним на *болг. мли* ***Έσκάμ*** като че ли трябва да е *сраз. мли* ***Άσκάν*** на масагет командир на корпус от 600 конници от войската на Велизарий по време на войната с персите през 530 г. и за което име се предполага, че възниква на основата на *тюрк.* ****as-qan*** “the qan of the As (Az)”, въпреки че началникът на една толкова малка войска едва ли може да бъде наречен хан, като при това не е ясно още кои са тези As или Az, независимо че близо до гр. Красноярск, през XVIII в. обитава едно малко племе на име Assan, което трябва да е наследник на племето Az от Орхонските рунически надписи, а в началото на XIX в. Assan вече са тюркизирани [Maenchen-Helfen 1973, 413-414].

Отново според нас обаче няма нужда да се отива толкова надалече и да се градят какви ли не, лишени от всякаква фактологическа база теории, а да се допусне и приеме, че този наемник при ромеите и началник на толкова малък отряд конници е от кавказско-болгарско, но много възможно също така и от друго българско, например хазарско племе, в диалекта на което все още не са започнали и протекли наблюдаваните в други български изобщо и болгарски в частност, етимологични фонетични промени на преминаване на сонорния зв. ***н*** в ***м*** и на гласния зв. ***а*** в ***о,*** като същевременно е добре известно, че по това

време ромеите обикновено си наемат конни отряди както от българите, така също и от хазарите на Кавказ, а що се отнася до използуваното в Изворите етническо определение "масагет", то това не е нищо повече от едно указание, че този отряд конници пристига откъм страната на източно- иранското племе масагети, част от които по него време обитават по западното крайбрежие на Каспийско море.

Специално малко по-горе приведеното *унг.* ***ös,*** което в никакъв случай няма единствено и само знач. "vater", но още и такива значения като "голям, стар; предок, родоначалник, прародител; древний, первобытный; первичный; пра-, палео-", се счита за една от най-старите прабългарски заемки в унгарския език и в латино- езичния унгарски извор Анонимус например се среща *мли* ***Usubu*** на сановник, възникващо на основата на слсъчет. ****ös-bö,*** първата съставка на което в действителност трябва да е самото лично име, а втората – постпозитивно разположената общотюркска по принцип и българска в частност титл. ****bäg,*** така че и тук в основни линии се повтаря лексико-синтактичната структура на *мли* ***Аскам*** или между двете имена е налице определен изоморфизъм – семантико-структурна тъждественост, зададен или обусловен, разбира се, от общата българска основа и на двете имена [вж. и срв. Юхас 1985, 78; MagOrSz-2, 465].

При това положение известното още от Приск Тракиец *хнболг мли* ***Ήσλα*** на опитен хунски дипломат, който най-напред служи на Руга, а след това и на Атила, според нас в никакъв случай не бива и не може да се обяснява като образувано на основата на лекс. ****äs*** с помощта на "деноминалния суфикс /lA/", като при това "в старочувашкия език, друг суфикс /lĂ/ < /liG/, имащ подобно значение, е добавен към същата основа: as-lă < *äs-lig "old, great", а "Хунският апелатив éslä очевидно означава "the great, old (gentleman)" и това най-вероятно е начинът хуните да назовават техните по-възрастни сановници" [Pritsak 1982, 457], защото най-напред така определен генетически, този "деноминален суфикс" остава все пак неясно-неопределен локално-функционално в цялостната морфологична структура на прабългарския език, поради това, че не е посочено към коя точно и в рамките на коя по-конкретно част на речта той съществува и функционира като словообразувателно средство, а освен това "старочувашкият" суф. ***-лй*** не може да води началото си, от пак неопределения като произход и принадлежност суф. ***-lig,*** който по-скоро трябва да придава на резултативното цяло, не значението "големият, старият", а субстантивно-абстрактното значение от рода на нещо като "големина; старост", което повече от очевидно е съвсем неподходящо за образуването не само на лични имена, но дори и на прозвища.

Затова в словообразуването на апелатива основа на *хнболг мли* ***Ήσλα*** трябва да лежи и да се види не неясно в кой праезик суф. *-lă,* а диминутивно-адективният суф. ****-laq*** от българския праезик, развит и преминал в суф. **-laχ* от болгарския праезик и по пътя на контракцията, съкращаването, развил се и прераснал в суф. **-la* от севернодунавскоболгарския диалект, където този суфикс служи за образуването на апелатив със значение "възголемият, големичкият", който пък от своя страна вече е напълно подходящ и удобен за образуването и на мъжко лично име, но най-вече и особено на прозвища, които впоследствие прерастват и в собствени имена, и все пак дали структурно-семантичен аналог превод на въпросното тюркско-българско прабългарско, болгарско име не е славянското по произход *бълг. мли* ***Величко***?!

В номинативносемантически план, надали в полза на пълното и задоволително етимологизуване на Името работи презумпцията, че "хунските" сановници нямат лични имена, дадени им още от детинство, а само прозвища, които те получават едва към края на живота си, което, ако наистина е така, трябва безспорно да е една много странна

ономастична практика, не само липсваща при други народи, но и изобщо незасвидетелствувана и недоказана във и посредством други извори или данни.

Наред с всичко това, българската лекс. ***äs*** трябва да лежи в основата и на името на добре известния от надписите на хан Маламир (831-836) и хан Пресиян (836-852), кавхан Исбул, ὁ Ησβουλος ὁ καυχανος, "Неговият стар боила", а може би по-добре "велик боила" – първи министър, с когото той управлява и воюва заедно, т.е. Кавханът е съвладетел и главнокомандуващ войските, видно още и от това, че когато бива изпратен срещу смолените, в негово подчинение са придадени ичергу-боилът и кана-боила-колобърът, а след превземането на Филипополис, самият той застава начело и на българската делегация, която преговаря с представителите на гражданите на Града, т.е. той е и външен министър, и който построява басейн с водоскок и го подарява на Хана, а той пък, Ханът "даде на българите много пъти ядене и пиене, а на боилите и багаините даде големи подаръци" [вж. и срв. Бешевлиев 1992, 135-151,225; Никовъ 1925, 195-225].

Втората съставка на *мли* ***Ησβουλος, -βουλος,*** както забелязва още акад. В. Бешевлиев [1992], е налице и в *праб. мли* ***Σουρσούβουλος*** на тъста на цар Симеон [138], за разлика от когото ние обаче, поради очевидните фонетични различия и невъзможността за тяхното обяснение на основата на други примери, не сме склонни да виждаме в това име добре известната прабългарска титл. *ичергу-боила,* ητζιργου βοιλας, ιτζουργου βουληας и др., докато първата му съставка ***Ησ-*** очевидно-безспорно е резултат от протичащата в късноантичните и ранносредновековните български езици и диалекти редукция, стесняване на широките гласни, наблюдавана освен в малко по-горе анализираните *хнболг мли* ***Ηρατας, Ήσλα,*** още и в графичния вариант на титл. ***ητζιργου βοιλαν,*** първата съставка на която в своя първично-изконен вид трябва да е не ***ičirgü,*** а ****ičeriγü,*** докато втората съставка на сравнително често срещаната в прабългарските надписи от VIII-IX в. титл. ***κανα συβιγι*** е съставена от *тюрк.* ****sü*** "войска" и ****bäγ,*** обединени помежду си посредством притежателното окончание за 3 л., ед.ч. ***-i*** в тюркския "изафет втори вид", при което се получава знач. "военачалник", букв. "бег, господар, началник на войската" [вж. и срв. Бешевлиев 1992, 69-74,140-144,188-190,216,241-242].

Между впрочем, за стесняването на широките гласни в прабългарския език, кой знае защо, изобщо не се държи сметка, когато например първата съставка от добре известната прабългарска титл. ***ητζιργου βοιλα*** във фонетичния си вариант ***ήτζιργου*** се приравнява или извежда, неясно кое по-точно, поради малко странния начин на изписване, от *ičirgü* "the inner [residence] official", i.e., *ič+i-r-gü"* [Pritsak 1982, 457], с което очевидно се постулира образуването на въпросното прилагателно име с помощта на словообразувателния суф. ***-gü*** направо от причинителнозалоговата основа на гл. ***ič-*** "пия", откъдето пък задължително трябва да се направи изводът, че посоченото длъжностно лице има нещо много общо-близко с пиенето, може би е алкохолик, което като цяло не се среща в тюркските езици и именно поради това е излишно и дори погрешно да се постулира и за прабългарския език, да не говорим за това, че пак същото това прилагателно име не може да има и така приписаното субстантивно значение(!?).

Етимологичната фонетична промяна ***н > м*** по-нататък се наблюдава още и при *праб. мли* ***Пресиам*** (836-852), ***Πρεσιάμ*** (К. Багрянородни) на хан от Първата българска държава (681-1018), което име специално в този си облик неясно защо е оставено без внимание и обяснение [Бешевлиев 1992, 143-144; Moravcsik 1958; Schmitt 1991; ~*~2003], а в други извори има варианти като ***Πρεασιάνος, Προυσιανός,*** но в каменен надпис от същото време неговият облик е ***Περσιανος*** и Перъсенинъ, Перъсиўнинъ в по-късните, книжовните писмени паметници, от наличието на които варианти като че ли трябва да се направи

изводът, че вариантите със зв. *-н* или са по-стари, или фонетичният закон не действува без изключение, или пък писателите носители на славянобългарския език са усещали и схващали много добре морфологичната структура на Името и не са можели да допуснат нейното разваляне и изкривяване до нивото и степента, на който това правят носителите на тюркския прабългарски език.

Въпросната етимологична фонетична промяна се проявява и наблюдава също така и при *бълг. сщи* ***корем,*** което е вътрешноинтегративна заемка от прабългарския в старобългарския език и има за своя най-дълбока основа *тюрк.* ****karïn,*** но специално по повод на малко по-горе вече въведеното *мадж.* ***szám,*** което всъщност си е не "старочувашка" или "тюркска" [Gombocz 1912, 119, 184], а единствено и само, ни повече, ни по-малко прабългарска, болгарска по произход дума, нека все пак отбележим, че Х. Ерен не отива по-далеко от това да предложи никак и с нищо неангажиращото, а и историколингвистически не особено точно и дори пределно некоректното обобщение "А формата *san,* която в старите и нови диалекти има значението "число", в чувашкия се среща като *sum"* и при това за пореден път пропуска да включи в етимологичния си речник на турския език тъкмо гл. *sanmak, saymak* "считам, смятам; броя, смятам", за които ние пък засега си мислим, че не може да нямат генетико-историческа връзка с тази болгарска дума [Eren, 268,355-358].

Сравнително по-добре е описана прабългарската дума в етимологичния речник на съвременния руски език, където лекс. ***сан*** (сановник, осанка, приосаниться), *струс.* ***санъ*** "сан" (ЛаврЛет), *стб.* **санъ** ἀξίωμα, ἀρχή, **сановитъ** ἀξίωματικός (Супр.), поради незначителното разпространение в славянските езици, вероятно заемка от дунавскоболгарския език, след което се привеждат *тур., чаг., къпч.* ***san*** "большое число; сан; слава", но от друга страна ****sanъ*** се приема за родствено на *стинд.* ***sānu*** "вершина, высота; острие", като не се очертава повече вероятно сравнението със *стинд.* ***san-*** "заслуживать" [Фасм-3, 555] и така М. Фасмер в края на краищата отбягва да заеме категорично становище по въпроса, въпреки че изглежда склонен по-скоро да си мисли и допуска, но не и да утвърждава прабългарския произход на думата.

Тук обаче, както самият Фасмер, така също и цитираните от него имена в лингвистиката преди това като Мелиоранский, Младенов, Бругман, Мейе и др., изобщо не се обръщат към гореприведеното *мадж.* ***szám,*** а и на всички тях изглежда изобщо не им прави впечатление не само, меко казано, "незначителното разпространение в славянските езици", но и фрапантното семантическо несъвпадение с постулираните староиндийски форми и обратното – голямата семантическа близост и дори конгруенция, пълно съвпадение с редица тюркски лексеми при абсолютна фонетична тъждественост.

И още нещо много странно, описвайки етимологически *рус.* ***сан,*** М. Фасмер не смята за необходимо да се върне две статии назад и да привлече към този си анализ също така *рус.* "***самчий*** "управляющий хозяйством", често, напр. *струс., стб.* **самъчии** οἰκονόμος, ὁ μειςότερος (Супр., Жит. Св. Климента: ***σαμφής*** ἀξίωματικός, заемка от др.-булг. *samčy, срв. чув..., вж. Младенов..., Гомбоц...., малко по иначе при Менгес....)", след което идва доста неясното специално за нас "Не са обосновани съмненията по повод *-м-...*" и едва след това намира място и "Вж. също така и *сан."* [Фасм-3, 554-555].

Ето защо именно сега и тук, като доста странно-фриволна и структурно-семантически изобщо немотивирана следва да се прецени сегментацията на гръцката, а заедно с нея и на латинската форма на лексемата от страна на проф. Б. Симеонов [1981a], според когото облиците на лекс. ***σαμφής, sampsis*** "не са съвсем точно и достоверно писмено предаване

на прабългарския й оригинал” и тя трябва да се изведе от една страна от “старата алтайска дума *сам, самъ* със значение “знак, символ, буква” и от друга страна – от “Думата *сиз/сис/сизмак* със значение “гадая, разгадавам, предугаждам, разбирам, узнавам” за чувашкия, хакаския, казахския, татарския език и “чертая, рисувам, пиша” за уйгурския език и за други езици, както от “източнохунския”, така също и от “западнохунския” клон на тюркските езици, така че по онова време Лексемата трябва да е имала резултативното значение “който чертае, пише, рисува” и заедно с това и “който гадае, разгадава, разпознава знаците” [75-79].

Допълнително към тази преценка крайно наложително е да забележим също така и много некоректното издигане на тунгузо-манджурската дума в ранг на “стара алтайска дума”, както и нетипичното и нехарактерно за тюркските езици по принцип словообразуване чрез прибавяне на корена на глагола към друга самостойна дума, който корен на глагола в действителност е неговата повелителна форма за 2 л. ед.ч.

Всъщност и в действителност, като се държи сметка за характерната за болгарските езици и диалекти етимологична фонетична промяна ***н > м,*** действуваща и проявяваща се в тези езици и диалекти със силата на “категорично-твърд” фонетичен закон, няма изобщо никакви причини да не се приеме и признае, че както *унг.* ***szám,*** така също и *стб.* **самъ-** от **самъүии,** имат за своя най-дълбока, първично-изконна основа *тюрк.* ****saŋ*** “число; сан, звание, чин”, от което е и *чув.* ***сум*** “число, счёт” [ЭСЧвЯз, 195], срв. и *якут.* ***санā*** “мысль, дума; ум, разум; мнение, помысел, намерение” [Бётлингк 1989, 619], към което в прабългарския език е прибавен деятелният суф. **-үии,** в резултат на което се стига до резултативното значение “човек, който има висок ранг, чин”, т.е. “велможа, благородник, сановник”, и които лексеми са вътрешноинтегративни заемки от местните български езици и диалекти във всеки един от тези историко-географски и генеалого-типологически сравнително и доста отдалечени и различни два езика.

При тази си генетична лексико-граматична структура *мли* ***Ахтум*** като резултативна семантика трябва да съдържа и носи приблизително знач. “белодрешко”, противоположно, да кажем, на *мли* ***Χαράτων*** на български хан при хуните на север от Дунав, през 412-420 г., името на когото, за наша най-голяма изненада, пак горецитираният автор отново определя като “неясно по произход” [Maenchen-Helfen 1973, 376-442], което обаче изобщо не му пречи да направи, достатъчно подробно анализирания малко по-долу крайно несполучлив опит за разкриване на неговия произход, и което име в никакъв случай не може и не трябва да се разглежда независимо и откъснато от *вболг. мли* ***Каратон*** (402-414) на цар от балтаварската династия.

Първата съставка и на двете имена очевидно-безспорно имат в основата си общотюркската по принцип и болгарската в частност лекс. ***kara*** “черен; запад; голям, едър; силен, могъщ”, налице също така и в ранносредновековния *хидрнм* ***Χαράκουλ*** [Golden 1980, 252], образувано от ***χαρά*** и ***κουλ*** “река; езеро”, а втората съставка пък, както и при току-що обясненото и описано *своднболг. мли* ***Ахтум,*** е не неясно с какъв произход лекс. ***tun,*** свързана с току-що приведеното прилагателно име, така че да се получи слсъчет. ***qara tun*** “schworzes Volk” [Altheim 1959, 23,27], а единствено и само общотюркската по принцип и болгарската в частност, иранската, а може би даже и източноиранската по произход лекс. ***ton,*** лексико-синтактичното единство-обединение на които болгарски думи до подчинителното словосъчетание ****кара тон*** “черна дреха”, всъщност трябва да лежи в основата на фразеологически лексикализираното *хнболг.* ****haraton*** “чернодрешко” със сигурен паралел пак *вболг.* ***каратун*** “крестоносец; христианский фанатик”, структурно-

семантически аналог на което пък е *стб.* **чрьноризьць** "монах, калугер", наличието и на което навежда на мисълта за общо-тъждествени в съответните сектори на отделните и самостойни лексико-граматични структури на старобългарския и прабългарския, болгарския езици, логикосемантични компоненти [вж. Иман 2001, 365; История на България 1981, 354,412-413; Цейтлин 1977, 109; ДТС, 574; ЭСЧвЯз, 257; ТтТДСз, 93; KrgSz-2, 747, вж. и срв Щербак 1970, 170].

Всъщност и в действителност, етимологичната бележка на проф. Om. Pritsak [1982] върху *праб. мли* ***Χαράτων*** е най-ярката илюстрация и демонстрация на абсолютната понятийно-терминологична неразбория и дори бъркотия около прабългарите при повечето от съвременните езиковеди и историци, основното и главното където е пълното игнориране и незачитане най-напред на хронологията, а след това и на класификацията, т.е. на тяхното място и генетико-исторически връзки с останалите тюркски и нетюркски народи и племена, видно от следната извадка: "Първата съставка на Името безспорно е Altaic word *xará* (=qara)…"; "Спирантизацията в начална позиция (q->x-), както и в крайна позиция, изглежда да е типична фонетична черта на хунския език"; "…вторият елемент *tōn* (вж. тюркм. *dōn*) е очевидно сакска заемка in both Hunnic and Turkic"; "значението "black-clad; with black coat" трябва да има някакво значение и употреба among the Huns, докато Името е популярно сред техните потомци Old Chuvashians. Chuvash villages обикновено носят името на техния притежател и някои села все още носят името *Xaraton*..." [437-438] – основното ни възражение срещу подобен начин на разсъждаване се състои в това, че реално-практически никога не е имало и няма да има "хунски език", както например няма един самостоятелно-обособен, отделно съществуващ и функциониращ "европейски език"; езиковедите от цял Свят още дълго ще спорят дали някога изобщо и въобще е имало "алтайски праезик", така че напълно неуместно и съвсем излишно е постулирането на съответната дума за "алтайска" по произход и други от този сорт.

В светлината на всичко това вече като крайно приблизително и изцяло невярно или неточно се очертава и съвсем непълното и непоследователно, дори и в голяма степен некомпетентно-неквалифицираното етимологично обяснение и описание на J. Maenchen-Helfen [1973], отделните части на което ние, за краткост и яснота, придружаваме с кратък коментар оценка веднага след всяка една от тях и според което ***Χαράτων,*** както приемаме след Моравчик (1958), е "първият крал на хуните, около 412 г." - наистина Харатон щеше да е първият, ако не беше Баламир от 376 г. и някои други ханове от времето на миграцията на хуните от Каспийско море до Среден Дунав; *-on* от *Charaton* може да бъде гръцко окончание и ако ние имахме само *Μορτάγων,* то нямаше да можем да решим дали *-on* принадлежи на името на българския владетелел, но в Надписите има и *Ομουρταγ,* видно от Бешевлиев (1963), следователно *-on* не принадлежи на името на българския владетелел – много странен начин на разсъждение, до който се достига благодарение на това, че или изобщо не се знае, или пък напълно съзнателно се игнорира наличието в средногръцкия език на родителния падеж *-ων,* присъствието на който прави излишно всичко това и най-важното показва и доказва, че съвсем произволно-напосоки и без да се държи сметка за морфологичната структура на думата, обособеното, но по-точно откъснатото окончание *-on* от *Charaton* също така няма нищо общо с падежното окончание *-ων* от *Μορτάγων.*

Поради упорития навик на гръцките писатели често да променят окончанието на собствените имена, името, транскрибирано като *Χαράτων,* може да завършва например и на *-tom, -ton, -to, -ta* и *-t* – може, разбира се, но тъкмо това име завършва единствено и само на *-ων,* морфологичният статус и роля на което в цялостната морфологична

структура на Името може да се определи едва след и на основата на достатъчно ясната представа за морфологичната структура на тюркската дума изобщо и на българската дума в частност, за взаимоотношението между които няма никакви пречки и причини от теоретико-методологическо естество да не ги обявим и приемем, че са частично тъждествени или конгруентни; Вамбери (1882) приема *Charaton* за Turkish **qara ton* "black mantle", но това е phonetically sound - звуково изражение, впечатление(?), а и можем ли ние да бъдем сигурни, че *ton* е тюркска дума от толкова ранния V в., когато уйг. *ton,* видно от Бейли (1945), е заето от хотанския език или от съответен диалект: *thauna,* по-късно *thaum, thau* "piece of cloth, silk", докато Дьорфер (1967) постулира "старотюркско" **tom,* откъдето тюрк. *tön,* чув. *tum,* дори се говори за съществуването на промяната *n>m,* което пак връща към неговото виждане - поне да беше написано Turkic, а не Turkish, за да стане ясно, че тук се прави разлика най-малкото между тюрки и турци и освен това, в какво се заключава аргументацията, че в случая има някакво си, единствено и само "phonetically sound" и то не е придружено и от семантическо такова, като при това ние никак не сме сигурни, че авторът си дава достатъчно ясно сметка, че тюркските езици не започват и не свършват с уйгурския език, колкото и древен да е той, да не говорим за това, че много по-стари и древни са огуротюркските, т.е. българските езици, в които най-вероятно източноиранската дума е преминала независимо и много по-рано, отколкото в уйгурския език, доказателство за което е не само наличието на тази дума в хуноболгарския език от V в., но и много специфичната чувашка форма, откъдето обаче в никакъв случай не следва, че Дьорфер е изцяло и напълно прав при изграждането на хипотезата си, особено когато не е в състояние да си обясни чувашката форма, защото чисто и просто не разбира и не държи сметка за действието на използваното тук, много сигурно диференциращо и идентифициращо, специфично болгарското редуване ***n>m,*** и именно поради това и постулира собствено тюркски произход на думата.

Ако *-ton* от *Charaton* беше иранска дума, *chara-* трябваше да бъде същото като парт. *Χαράσπης,* където *hara, xara* "dark", *aspa* "hors", но то напомня по-скоро скит. **Sardon,* осет. *Syrdon;* ако *Charaton* наистина означава "black mantle", то би могло да бъде име на род или племе, към което лицето принадлежи, както има киргизско племе *Bozton* "Gray Coats", затова трябва да се наблегне на това, че двете етимологии – тюркската и иранската, предполагат, че Името завършва на *-ton* [416-417] – това, че втората съставка на дадено двусъставно име е иранска, т.е. чужда по произход, то в никакъв не означава, че такава трябва да бъде и другата съставка, а киргизският пример само илюстрира тази принципиална възможност, без въз основа на него да е коректно-правомерно твърдението, че семантически подобни имена образуват само племенно-родови названия, докато последната мисъл си е чисто и просто много объркано-неразбираема и затова остава без коментар.

Ето защо и именно поради всичко това, и според нас, нито "банатския господарь Айтонъ, най-мощниятъ от маджарскитѹ племенни началници", който по времето на крал Стефан (997-1038) "се стремѣл къмъ пълна автономия" (Г. Фехеръ; К. Иречек); нито вождът на маджарско племе Охтум, както твърдят сегашни унгарски историци (вж. П. Коледаров), нито пък "румънският воевода на Банат и С. Кришани", както обикновено пишат румънските историци [вж. Балкански 1996а, 13], още по-малко пък "унгарският княз Айтон от рода на трансилванския княз Дюла" (П. Миятев), а единствено и само, изцяло пълноправният и легитимен представител на българската официална власт в Областта, прабългаринът по произход и с прабългарско име, жупан Ахтум е управител, но и пълновластен господар на земите между Марош и Дунава в края на X-началото на XI в.,

както е не само според унгарската легенда за Св. Гелертъ (1046), но така също и според всички компетентно-добросъвестни историци и езиковеди, които са се занимали по-отблизо-непредубедено с въпроса.

Именно жупан Ахтум се покръства във Видин към края на X в. (П. Юхас) и основава на р. Марош, в столицата си Морисена – urbs Morisena, adică oraşul de pe Mureş (RmİEnc), с други имена Марошвар и Чанад, манастира св. Йоан Кръстител, където привлича и "гръцки", в действителност не само според нас, християнски, български монаси, но не по-малко важното и съществено – той управлява Закарпатските, Марамурешките и Седмиградските находища на сол и не само снабдява със сол с предимство българското население на юг от Дунав, но и внася от тях солидни суми в държавното съкровище; разполага с богатства, каквито имат само кралете и дори повече от маджарския крал (П. Коледаров); "той ималъ по-вече войска и от краль Стефанъ, комуто не искалъ да се покорява, а взималъ мито от сольта, която кральтъ прекарвалъ презъ р. Марошъ" (Г. Фехеръ); продължавал да изнася сол за Панония и отхвърлил предложението на маджарския крал да приеме католицизма, което предложение безспорно ще да е направено малко след 1000 г., когато крал Стефан приема християнството и кралска корона от Рим.

Сега вече са налице всички необходими и достатъчни основания предпоставка, а и обяснението на това крал Стефан да не може да търпи жупан Ахтум и наляво и надясно да разправя, че рано или късно, с помощта на Господ, ще победи своя враг Ахтум, както се съобщава в Житието на св. епископ Герхард [ЛтИзв-5.1, 9], които основания и обяснение, разбира се, в никакъв случай не се свеждат до това, че "постоянно се бунтувал срещу споменатия крал", както твърди Анонимус [ЛтИзв-5.1, 25] и към които безспорно трябва да прибавим и факта, че цар Самуил (978-1014), в намерението си да укрепи и заздрави северозападните български граници, включително и чрез разпространяване на християнството и покръстване на българите в отвъддунавските земи, не само сключва "приятелски съюзъ" с маджарите, като жени сина си Гаврил-Радомир за дъщерята на маджарския княз Гейза (972-997), която обаче по-късно, както малко по-долу, в една по-друга връзка ще бъде и обяснено защо, бива прогонена от българския царски двор, но и засилва връзките си с местните областни управители, като най-вероятно лично кръщава във Видин и въвежда в Христовата вяра, могъщия и твърд пред непрестанните разбойнически набези на маджарите, българин жупан Ахтум, който от своя страна, като израз и знак на особеното си отношение и благодарност към тази вяра и своя кръстник, построява на най-северната граница на царството му, и манастир, който просъществува до първата половина на XIII в. (П. Юхас).

Предостоен дар от достоен поданик за достоен Цар!

Според проф. П. Коледаров [1979], Ахтум се премества във Видин и през 1000-та година именно той е видински комит [54], във връзка с което ние пък сме принудени да приемем, че поради все още неизвестни и недостатъчно изяснени обстоятелства и съображения, впоследствие седалището на жупан Ахтум като че ли е във Видин, но тъкмо той, начело пак на силна българска войска, още известно време поддържа равновесието по Среден Дунав, здраво пази северозападните български граници, "сътрудничи с унгарските крале" (Sic!?) и именно поради това и запазва бащините си имоти, чак докато е жив, но все пак и въпреки всичко загива в сражение с маджарите през 1003 г. (История на България), отбранявайки крепостта си столица гр. Морисена-Марошвар-Чанад, където има и родово имение [Коледаров 1979, 57, Карта № 9; RmİEnc, 38], което според нас все още и изобщо не означава, че е "победен от унгарците в началото на XI в.", както се среща в литературата (Т. Балкански), като същевременно пак за нас така и ще си остане не съвсем

мотивирано и ясно за какво точно "сътрудничество" с маджарите става дума и за какви бащини имоти е мислел княз Ахтум, както се твърди в току-що цитираната академична история на България, когато взаимоотношенията му с маджарите са от ясни по-ясни, а на ръцете и на душата му тежи съдбата на цяла България!?...

Като че ли от всички староунгарски хроники, само Житието на св. епископ Герхард, началният вариант на което е съставен още преди края на XI в., представя княз Ахтум възможно най-пълно и обективно-подробно и тук той е "могъщ владетел в града Морисена", покръстил се във Видин, имал седем съпруги, не бил особено ревностен християнин, "не почитал крал Стефан, понеже се осланял на множеството войници и благородници, над които упражнявал своята власт"; притежавал и неизброимо количество свободно пасящи коне и други под покрив; владеел много добитък с пастирите му; "бил заграбил властта над кралските (!?) солници при Моросиум, като настанил между устията на тази река и Тиса свои поданици и чрез стражи обградил и направил всички свои данъкоплатци"; властта си "приел от гърците", построил в Морисена манастира "Йоан Кръстител", "поставил в него абат и монаси гърци, които да спазват техния обряд и традиции"; "на този мъж робувала земята между река Керес до областта Трансилвания и до Видин и Зорен"; "Оттам той набирал голямата си войска и ни най-малко не се съобразявал с краля" [ЛтИзв-5.1, 8-9, подчерт. – И.Д.].

Родовите имения на княз Ахтум, особено като се има предвид гореочертаната никак немалка територия на княжеството и богатствата му, безспорно ще да са били повече на брой, защото не само историците, но и езиковедите, при проучването на старата българска и унгарска антропонимия и топонимия на територията на днешна румънска Трансилвания и Банат, откриват и установяват наличието на селища на име *Ajtony*, не единствено в района на днешния румънски гр. Турда в окръг Клуж, който е в северната част на владенията му (Т. Балкански), видно също така и от унгарския топонимичен речник [Kiss-1, 62-63], но още и в най-южната част на окр. Тимишоара, който окръг се намира доста по-наюг от тази област и където има и населени места на име *Gilad, Gladeş, Gladić*, за които пък напълно основателно се предполага, че са били родови имения или седалище на предшественика на жупан Ахтум – неговият баща или дядо жупан Гиляд (T. Halasi-Kun) и към които според нас може би трябва да се добави и ойкнм *Pre-Kladeşt.*

Ето защо, никак не е невъзможно, присъствието на жупан Ахтум във Видин да се отдаде на обичайната обиколка на поверените му земи и хора или пък това да е онова нарочно идване в този град на дедите му, за да се срещне със своя цар и да получи от него Светото Кръщение.

Секелите от Трансилвания си имат свои князе измежду тях си, както по-подробно ще се види по-долу, дори до към края на XVIII в. и един от тях, например, около 1220 г. е Boris comes, името на когото, както най-подробно се обосновава и доказва на друго място, е същото каквото е прабългарското по произход българско *мли* ***Борис,*** носено много преди това и от първия християнски български цар, княз Борис Кръстител и образувано, както и току-що приведеното *мли* ***Лаборц,*** на основата на прабългарската в частност и общотюркската по принцип лекс. ***барс*** [Dobrev 2004].

В севернодунавския прабългарски диалект, най-вероятно, но не е изключено и в тукашния славянски диалект, тази общотюркска по принцип и болгарска в частност лексема се е видоизменила много рано до формата ****борс,*** именно от която пък са и редицата форми и разновидности на *мли* ***Борис*** в латиноезичните староунгарски хроники и в съвременната унгарска и румънска топонимия като ***Bars, Barsa*** (1216), ***Barsvárad*** (1150), ***Bors*** (1231), ***Borsa, Borsoa, Borza, Burs*** (1215), ***Borsu*** (1150), ***Bors comes*** (1225),

Bors ispán (1225), ***Borsfalva*** (1575) и др., които в никакъв случай не може и не бива да се обясняват като възникнали и образувани на основата на семантически необясненото на места, а макар и пределно наивно-примитивно, възприето и от редактора на последните латински извори, не тюркското, а отново прабългарското по произход, *унг.* ***bors*** "пипер" или пък на основата пак на *болг.* ****bors*** "бурсук", ако изобщо точно такива са формите на тези думи в болгарския праезик, много несполучливо наименован като старочувашки (Z. Gombocz), като за крайно незадоволително и много неточно също така трябва да се приеме и обяснението, че ***Bars/Bors*** са лични имена с "тюркски произход" [вж. и срв. ЛтИзв-5.1, 27; Gombocz 1912, 51-52; Kiss-1, 170-172,239-244].

Заграбването на отвъддунавските
български земи от маджарите

Отвъддунавските български земи остават в границите на българското царство не само след смъртта на цар Симеон Велики през 927 г., както и след 971 (П. Коледаров), 973 (Л. Йончев) или 972 г., когато ромеите завладяват фактически останалата без цар след смъртта през 970 г. на цар Петър, Източна България до р. Искър, но дори и след подялбата на отцепената през 969 г. или 976 г. (Й. Иванов), с въстанието на комитопулите – синовете Давидъ, Мойсей, Аронъ и Самуилъ, на силния българомакедонски областен управител комит, т.е. княз Никола, син на по-големия брат на цар Симеон – Гаврил, и с вероятно седалище Средец, и арменката Рипсимия (Б. Благоева; Й. Иванов; П. Коледаров), западна половина на Царството, след която единият от по-големите братя на по-сетнешния цар Самуил (978-1014) – княз Арон, започва да управлява днешната Софийска област, в центъра на която гр. Средец, той установява за известно време и столицата си, докато за самия княз Самуил се предполага, че по това време има за седалище гр. Видин (П. Коледаров).

Именно поради всичко това, тъкмо тук, макар и донякъде в предварителен порядък, трябва непременно да се отбележи, че областта на днешния гр. Надь Сент-Миклош в никакъв случай не е българско владение единствено в рамките на много по-краткия отрязък от време от началото на IX в. до времето на неговото, изобщо несъстояло се не само според нас, завладяване от Арпадовите маджари през 896 г., т.е. до края пак на същия този век, както обикновено приемат и твърдят не само унгарските изследователи (Gy. Lásló, İ. Rácz; D. M. Lang), но още и български историци, според които земите, западно от Карпатите са българска територия до края на IX в., като цар Симеон е последният български владетел, който може да бъде наречен "царуващ на север от Дунава" (Ем. Михайлов); дори не и до края на X в., когато маджарите за първи път и фактически се появяват в Трансилвания (Г. Фехеръ), което обаче все още не означава, че "след кръвопролитни войни", те са я завладели цялата, както може да се прочете на места, без изобщо да се посочва времето на това завладяване (Т. Балкански), и най-после, пак поради същите причини и по същия начин, българите не са владели отвъд Дунава единствено и само Южна Трансилвания и то за съвсем краткото време от 804 до 895 г., т.е. от войната на хан Крум с аварите до тяхното, на българите, изтласкване от тези земи, от чергаруващите на запад маджари, както е записано в специално посветеното на Трансилвания колективно унгарско изследване [Histoire de la Transylvanie 1992, 105].

В един малко по-подробно-аналитичен вид и в действителност, наистина в току-що цитираното колективно изследване се отбелязва, че изворите от него време предлагат само най-общата схема на истинската история на маджарското Завладяване, докато понастоящем няма никакви доказателства за това, че кампаниите, които маджарите и

техните съюзници кабарите, било като съюзници на Каролингите, било пък на Моравците, водят през 862, 881, 892 и 894 г. срещу Моравия и Панония, са част от "някаква вътрешна база в Карпатската верига", което признание обаче ни най-малко не им пречи на въпросните автори по-нататък да отрекат българското присъствие в Трансилвания и да поставят по никое време там именно и единствено маджарите.

Затова най-напред отново ни се разказва, наполовина орязаната откъм българско участие, вече известната и отбелязана по-горе история за "кървавия удар" на българските съюзници печенегите в началото на 895 г. срещу техните станове на изток, докато унгарската войска под предводителството на Левенте опустошава България на юг от Дунав, но поради нападението на печенегите, те не могат да се завърнат в предишната си родина и са принудени да пресекат Карпатите южно, за да се изтеглят в Трансилвания, където тя, войската среща огромно множество унгарци (!??), които я подпомагат да превърне в използваеми всички проходи на Карпатите на изток.

А и войската, която беше нападнала Панония в края на 894 г., не можеше да се завърне повече на изток, именно поради което малко преди края на 895 г. "всички основни сили на унгарците се намират в басейна на Карпатите, който те са заели, след като са ликвидирали българския режим до линията Дунав-Гарам" - колко бързо и лесно, а и толкова просто, че само да се чудиш на акъла на пишещия тези редове.

"През следващата 896-лятото на 900 г. не е забелязана никаква военна операция в басейна на Карпатите. Това до тук е първата фаза на Завладяването и установяването на унгарците"; до края на века Панония е в ръцете на славянския княз Браслав, унгарците поддържат приятелски отношения с моравяните по Гарам.

Втората фаза на Завладяването започва с военния съюз на унгарците с Арнулф I, пресичането в края на 898 г. на Панония и нахлуването през лятото на 899 г. в Северна Италия; през 900 г. нападат Моравия, която е в гражданска война и окупират земите между Гарам и Морава; лятото на 900 г. е вторият етап на Завладяването на родина, по време на който унгарците проникват по двата бряга на Дунав до р. Ен, но пред тамошните крепости се обръщат и завръщат в Панония "като една страна, която им принадлежи" [Histoire de la Transylvanie 1992, 116-117].

Според староунгарската хроника на Анонимус, потомството на Тухутум владяло Трансилвания чак до времето на крал Стефан I (997-1038), докато мястото и областта, където е намерено Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", според нас, остават под българска юрисдикция най-малко до края на първото, но твърде възможно и докъм края на второто десетилетие на XI в., през което, както ще се види по-подробно малко по-долу, местната българска войска, предвождана от жупан Ахтум е разбита, а самият той загива в състоялата се малко неясно къде точно, но във всички случаи, вероятно през 1003 г., без да е напълно изключено, разбира се, и през 1008 г. (Gy. Györffy), а може би дори и през 1018 г. (Histoire de la Transylvanie), битка генерално сражение между българи и маджари, подкрепени, за съжаление, и от част от кръвните братя на българите, секелите.

С това, фактически, се отваря път на маджарите за окупация и навлизане на обединените маджарско-секелски войски по долината на р. Марош чак до югоизточните краища на Седмиградско, в резултат на което маджарското господство се налага окончателно и безвъзвратно в Трансилвания не по времето на Арпад, както съобщава Анонимус, а едва след 1050 г., когато са превзети най-после и градовете Дъбика, Клуж, Белград, докато градовете Турда и Бихаря са завладени след 1075 г., веднага след което маджарите разделят областта на комитати и им назначават управители, наречени comes, така че едва през втората половина на XII в. вече са окончателно обособени и утвърдени и

споменаваните в изворите от това време, десетина трансилвански воеводства с центрове градовете Алба, Арад, Бихор, Караш, Ченад, Клуж, Красна, Дъбака, Сату Маре, Солнок, Търнава, Тимиш и Заранд (RmİEnc).

Според проф. П. Коледаров [1989] крал Стефан сломява съпротивата на местните български управители в територията до Тиса към 1015 г., а по тази до Карпатите – едва около 1030 г. [15]. Именно така и по това време Областта като цяло излиза от българска и преминава под маджарска юрисдикция, но независимо от това и въпреки всичко тя си остава в рамките на "българския културен кръг", проявата и влиянието на който обаче в никакъв случай не приключват до началото на XI в., както приема пак проф. П. Коледаров, а преминават през Времето и продължават в известна степен и до наши дни, което проличава особено ярко от направените напоследък от български езиковед конкретни езиковедско-социално-културологически наблюдения и описание на тукашното население и специално на сегашните румънски шкеи, бивши славянобългари шкеи и още по-назад, бивши тюркобългари или прабългари секели (Т. Балкански).

Така или иначе, тези земи като цяло са български от етническа, административно-политическа, юридическа и стопанско-икономическа гледна точка, в продължение на един период от почти 600 год. с начало империята на българския хан Атила и край – годината на разгромяването на българските войски с убийството на княз Ахтум, като специално тяхното постепенно-частично заграбване, завладяване и усвояване от страна на маджарите, поради все още властващия сред тях особено силен респект и дори страх пред цар Симеон (893-927), заради нанесения им от него жестоко-твърд, но напълно справедлив и търсен от самите тях удар кървава разплата през 895 г. в Ателкузу, изобщо не започва по негово време, а по време на неговия приемник цар Петър (927-970), когато маджарите, преминавайки през български земи, осъществяват редица опустошителни набези върху византийска територия, докато първия си опустошителен набег по българските земи те извършват през 934 г., т.е. едва седем години след Симеоновата смърт, в резултат на което като цяло се стига до предявяване на искане от страна на ромеите българите да не пропускат маджарите да преминават през техните земи; до сключване през 965 г. на мир от страна на цар Петър с маджарите и напрягане до последен предел на ромейско-българските взаимоотношения (П. Мутафчиевъ).

Различни по мащаб и сила опустошителни нападения и набези маджарите извършват срещу византийските и по-често срещу българските земи през годините 927, 934, 943, 951, 955, 958, 959, 960, 961, 962, 964, 968 и 970 г., докато при последния си поход и нахлуване в България през 972 г., когато под византийско иго пада източната половина на България, те са съюзници и се бият срещу българите на страната на русите на киевския княз Светослав, когото обаче не пропускат да изоставят на бойното поле, щом се убеждават, че победата клони на страната на ромеите.

Ето защо, по време на похода си на северозапад, не по-късно от 999 г., цар Самуил отблъсква маджарите и освобождава българската област Срем между реките Сава, Драва и Дунав, като сключва с тях мирен договор, който е скрепен и потвърден и с брака на неговия син Гавраил-Радомир, кръстен като че ли не случайно не на името на своя дядо, княз Никола, а на своя прадядо Гаврил, брат на цар Симеон Велики, с дъщерята на маджарския крал Стефан I (997-1038), както на друго място, за разлика от малко по-горе, пише проф. Г. Фехер (!?), който брак обаче, поради по-голямата близост и тежнения на маджарите към византийците, е твърде нетраен и се разтрогва, а дъщерята на маджарския крал бива изгонена от България.

Впрочем, според проф. П. Коледаров [1979], който се позовава на специалното проучване на проф. Ив. Венедиков [1973], тази маджарка е сестра на крал Гейза (971-997), т.е. вуйна на неговия син и наследник крал Стефан I (997-1038), която княгиня обаче на следващата страница е обявена за сродница на крал Стефан [55-56], така че очевидно и тук, и по-горе има някаква грешка, но съгласно вътрешната логика на събитията княгинята, както приема и проф. П. Миятев [1980, 33], трябва да е дъщеря на княз Гейза и сестра на крал Стефан, като причина за разтрогването на брака е самият той, защото крал Стефан, готвейки се да воюва срещу българите и не намирайки никакъв смисъл в съюза с тях, "привлякъл и задържал в отечеството й своята сродница" [56].

Всичко това на нас пък ни изглежда много малко вероятно, поради невъзможността, без сериозен мотив и причина, маджарката да бъде пусната свободно да си тръгне и излезе от българския царски двор и българските земи, освен ако от страна на маджарите, специално не й бъде организирано бягство. Нейното "задържане в отечеството й" пък може и да се случи, но само ако тя е пристигнала на гости в двора на брат си, което пък в светлината на общата политическа обстановка в България и съседните земи, както и на възможностите на тогавашните транспортни средства, изглежда още по-малко вероятно, а и както се оказва по-отпосле, естествено за всички други, но не и за нейния мъж Гавраил-Радомир, а от тук и за нейния свекър цар Самуил, тя отскоро е бременна, което пък вече прави съвсем недопустима мисълта от нейна страна за каквото и да е, поради каквито и да е причини, доброволно напускане на българския царски двор.

В действителност, причина и мотив за цар Самуил, през 1001 г., да изпроводи обратно маджарската принцеса, даже и в това й положение, е не толкова нежеланието на унгарците "да воюват срещу византийците в интерес на Самуил" [Миятев 1980, 33-34], колкото определено враждебното отношение на маджарите към българите изобщо и техните чести набези към северозападните български земи, придружено от активна дипломатическа дейност и сключването през 1000 г. най-вероятно от страна на крал Стефан на съюз с Византия за съгласувани военни действия срещу България, резултатът от който не закъснява под формата на появяване на Василий II под стените на Видин не през 1003 (П. Коледаров), а още през 1002 г. и като резултат засилване на маджарските нападения по направление на р. Марош, при малко по-късното и най-мощното от които северозападните български войски, както вече се каза по-горе, са разбити, а техният предводител жупан Ахтум – убит.

Затова, прогонената и изпроводена до границата маджарска принцеса, след доста дългото и трудно все пак за една жена пътуване с карета, а може би и с конска каруца(?), пристига в двора на брат си и веднага е изпратена от него в манастир. Малко по-късно, неясно точно къде и кога, се ражда и внукът на цар Самуил – Петър Делян, който прекарва детството си в манастира, но юношеството си – в маджарския царски двор (Г. Фехеръ), след което като че ли бива изпратен от вуйчо си, разбира се, а не от дядо си, крал Стефан, около тридесет годишен, да оглави организираното в столицата Охрид въстание срещу ромеите, по-вероятно през 1041 г. (Стр. Димитров), а не през 1040 г., както обикновено се знае и пише, което изпращане обаче би било вярно, единствено и само ако през тази година крал Стефан I не беше вече покойник, освен ако Петър Делян не е изпратен и не е пристигнал в Охрид няколко години по-рано, още приживе на крал Стефан (?), но ние не виждаме никаква причина за това, той самият, единствено законният и легитимен български престолонаследник да е узрял и осъзнал вече необходимостта от всенародното въстание, подготвяно неотдавна от родолюбивите български боляри в столицата Охрид,

именно които имат нужда от обединяваща фигура от царско коляно и затова му и предлагат да оглави тяхното въстание.

Допълнително към всичко това обаче, добре е тук да се приведат и някои детайли от Gy. Györffy [1988], според когото цар Самуил поисква ръката на едната от сестрите на крал Стефан, след голямата византийска офанзива през 1001 г.; през 1008 г. крал Стефан напада Айтони, побеждава го, но не оказва помощ на България срещу византийците, следователно Самуил не постига преследваната чрез брака цел и прогонването на маджарската княгиня вероятно е станало след разбиването на Айтони, когато е била особено актуална темата за непосредствена помощ за България срещу Византия [170-171].

Никак не е било лесно на цар Самуил да вземе решение за прогонването на бременната си снаха дори и при тези външнополитически условия, но подлото вероломство на крал Стефан и особено гибелта на неговия кръщелник, съратник и даже близък приятел, на княза, както и самият той, от преславен български царски род жупан Ахтум; разгромяването на неговите войски и то от безспорно добре познатия му или най-малкото известния му видински българин Чанадин, а и още по-страшното – маджарите вече заграбват по-голямата част от отвъддунавските български земи, майка България все по-страшно и неудържимо лети към своя неизбежен край, тогава ще да го е пронизало за първи път сърцето...

Някъде по това време, между впрочем, владетел на земите между Марош и Дунав е "банатският господар Айтон" (Г. Фехеръ), т.е. току-що посоченият Ajtony или както вече обосновахме и доказахме достатъчно пълно и подробно малко по-горе, поради безспорното тъждество на двете имена на прабългарска езикова основа, пак там цитираният жупан Ахтум, кръстен във Видин, надали в края на IX в. (П. Юхас), но във всички случаи преди 1002 г., когато Градът, след осеммесечна обсада, вече се намира във византийски ръце, докато центърът на най-западната българска област, крепостта Срем в частност, е завладяна от византийците много по-късно, през есента на 1018 г., а може би и през 1019 г., както може да се срещне в чуждестранната литература, посветена специално на този период от развитието на българската държава [Пириватрић 1997, 132], и така всички отсамдунавски български земи вече попадат под византийско иго, за да останат навеки в народната памет единствено и само ослепените Самуилови войници...

Началото на заграбването на отвъддунавските български земи поставя още княз Арпад, който в началото на X в., през царуването на Симеон, воюва с княз Менуморут, болярина Глад и др., навлиза в земите на княз Салан, който принуден да признае господството на маджарите, им предоставя част от собствените си земи, заедно с живеещите там хора (П. Ников), и продължава и при крал Стефан I (997-1038), който води войни последователно срещу князете Купан, Дюла и Кеан – dux Bulgarorum et Sclavorum (Gombos-1).

Заграбването и завладяването на отвъдвунавските български земи се осъществява чрез и в рамките на маджарските набези, организирани от Арпад, който най-напред изпраща воеводите си, сред които и българинът, както особено добре проличава от самото име, Хуба, да завладеят най-северозападните български земи, а по същото време и българските земи на изток от Тиса, където владетел управител е княз жупан Салан, и обикновено има за кулминация някое голямо сражение, което в повечето случаи печелят маджарите и като резултат установяват властта си над съответната област или възлова крепост.

Така например, жупан Салан, виждайки маджарската опасност, иска помощ от "императора на гърците и вожда на българите", които му предоставят голяма войска, и както съобщава Анонимус, когато тя пристига, Салан и неговите съратници изпращат "пратеници при вожда Арпад, за да му кажат да напусне своите земи и да започне да се

изселва към родната си земя", на което Арпад, покрай другото, отговаря и казва какво, че "заповядваме на вашия господар Салан да напусне нашата земя по най-бързия начин и да иде в земята на българите, откъдето неговият прадядо е потеглил след смъртта на нашия праотец цар Атила". Накрая е генералното сражение, в което унгарците, начело с Арпад, разгромяват гърците и българите, много гърци и българи са избити, други се издавят в Тиса, а Салан се скрива в Алба Булгарие, дн. Белград [ЛтИзв-5.1, 43-44].

Така се стига до първото заграбване от страна на маджарите на Саланови владения още през управлението на цар Петър (927-970), при което те откъсват от българската държава земите на северозапад от Солноград, дн. Солнок и големия завой на Тиса, т.е. долината на р. Загва с крепостите Вац, Егер и може би Пеща – това става след 10.08.955 г., когато маджарите са разгромени на Лехското поле от обединените сили на немските феодали начело с крал Отон и преди сключването на мирния договор от 963 г. между цар Петър и Никифор II Фока, със специална клауза, в който българите се задължават да не пропускат през своите предели маджарите, тръгнали да плячкосват византийска територия.

Цар Петър обаче не е в състояние да спре маджарите, търси помощта на Византия, тя остава безучастна, със специално пратеничество до Магдебург през 965 г. дири подкрепа от немския император Отон I, не получава нищо и тогава се договаря с маджарите, като избавя българските земи от опустошаване и плячкосване срещу свободното им преминаване на византийска територия, но освен това е принуден да им отстъпи и северния дял на българската административна единица, управлявана от Салан, в междуречието на Тиса и Дунав заедно с населението й, както и да им плаща паричен данък.

От изследванията на сериозно-задълбочени и не особено много предубедени унгарски историци обаче става ясно също така, че срещу Салан воюва по-късно още и крал Стефан и то през 1015 г., т.е. 40 год. след първото откъсване на български земи от маджарите и към края на управлението на цар Самуил, в резултат на която война маджарите реализират второто си териториално разширение в Областта за сметка на България, като откъсват междуречието на Среден Дунав и Тиса с главна опора крепостта Тител. По този начин фактически започва и орязването и стесняването на българските граници, които обаче в останалата си част засега остават същите, каквито са по време и след управлението на хан Омуртаг и както са описани съвсем в началото на тази глава.

Свидетелство доказателство за постепенно-поетапния, но методично-неудържимо осъществявания процес на заграбване на български земи от страна на маджарите е и постепенно-поетапното учредяване на католическите владишки катедри в този край, както и очертаването на границата между Католическата и Източно-православната църква, като епископството в Егер с епархия, обхващаща дн. Североизточна Унгария и по-голямата част от долината по десния бряг на Тиса, крал Стефан основава през 1009 г., докато за Чанадското епископство нещата не са толкова ясно-определени и именно поради това се приема, че то е учредено между не дотам полезните като исторически податки за целите на нашето проучване, 1000 и 1038 г., а за Калоча и Бач липсват каквито и да било сигурни данни [вж. Коледаров 1979, 52, Карта № 8; Györffy 1965, 49].

Поради обичайното за староунгарските хроники разбъркване на лица, места, време и събития, в този порядък, не е много ясно кой точно е "вождът Алмус" и кога по-точно е нападението на маджарите срещу земите и крепостта на дук Лоборци, за каквато тук се представя много източната крепост, не Хунгу, както приемат издателите на последните латински извори, защото просто не държат сметка за латинския винителен падеж, а Хунг,

също и Хунгвар, Унгвар, дн. Ужгород в Украйна, за името на която крепост няма никакви причини да се пише, че "означава "крепостта на унгарците" и даже и да се лансира не особено адекватното предположение, че "може да произлиза от пославянчената форма на "оногур" когато разликата във фонетичния строеж между едното и другото е повече от очевидна, а при достатъчно квалифициран поглед, може да се окаже, че и произходът на едното и другото са съвсем различни, да не говорим за това, че особена лингвистична грамотност не издава и изцяло тавтологичният израз "произходът на етимологията обаче е все още неясен" [ЛтИзв-5.1, 18], защото в обективнореален план и в края на краищата етимологията все пак е произход и обратното.

Но независимо от всичко това, "вождът Алмус и неговите първенци" препуснали към крепостта Хунг и още докато си строели лагера, "комитът на крепостта на име Лоборци, който на техния език се наричал дука – qui in lingua eorum duca vocabatur", побягнал към крепостта Землум, дн. Землен в Словакия, войниците го хванали край някаква река, там го обесили и затова и реката получила името Лоборци. "Вождът Алмус и неговите хора влезли в крепостта Хунг", принесли жертви, яли-пили четири дни, Вождът "приел положената от всички клетва" и още "приживе обявил своя син Арпад за вожд и повелител и Арпад бил обявен за крал на Хунгуария – dux Hunguarie".

Просто и ясно, само гдето, отново, лингвистически силно изкушените, но очевидно неграмотни преводачи и редактори на Изворите, след като са прочели при проф. П. Коледаров [1979], че "в маджарските паметници те носят същата титла като владетеля – dux" [20], изобщо не пропускат и не закъсняват да ни уведомят, като се заплитат в граматичната категория "определеност" при "управител" и "крепост", какво, че "Съществува спор, дали тази очевидно византийска титла била носена наистина от български управител на крепостта в края на IX в.".

В действителност, много по-спорното и особено важното според нас тук е не дали тя, титлата dux "е по-късна заемка в резултат от унгарските походи срещу Византия през XI-XII в." [ЛтИзв-5.1, 26], а доколко "в края на IX в.", т.е. още през 899 г. в най-добрия и единствен случай, три години след 896 г., когато маджарите "Завладяват родина", те са в състояние и могат да тръгнат да завладяват най-североизточната българска крепост, а нейният управител, неясно защо и как, да побегне и да достигне по най-бързия начин до най-северозападната точка на Царството, а може би защото много силно е желаел да бъде обесен именно там – ами това да бяхте коментирали и разбрали, вместо да се хвърляте пак в етимологията, от която очевидно нищо не разбирате.

Заграбването и завладяването на отвъддунавските български земи от страна на маджарите безспорно не протича равно и гладко, защото пак според старите унгарски хроники дук Глад се бори срещу унгарското нашествие в крепостите Кувин, Оршова и Хором, начело на войската си, формирана от българи и кумани или печенеги (?); княз Менуморут се бори героически срещу маджарите нашественици и както научаваме този път не само от Анонимус, но и от румънските историци, с голямо достойнство и смелост отговаря на предложението на крал Арпад да предаде земите си, с думите: "Земята, която е поискал с нашата добра воля, никога няма да му я отстъпим, докато сме живи; нито от страх няма да му отстъпим и педя земя. Неговите думи не ни плашат, макар и да твърди, че произхожда от рода на Атила", след което той все пак е победен с помощта на секелите, повикани на помощ от маджарския крал (Т. Балкански; ЛтИзв-5.1).

Голямата бъркотия и неразбория при унгарските историци във връзка със завладяването на отвъддунавските български земи може да се види и около княз Менуморут, за когото в Histoire de la Transylvanie [1992] например пише буквално

следното: “Менмарот, хазарски вожд, “с българско сърце”, владетел на крепостите Сатмар и Бихар” [116], където така и ще си остане пълна загадка за нас, какъв е все пак този “хазарски вожд” с българско сърце и дали авторите на въпросната История знаят и си дават ясна сметка, че българите и хазарите, макар и от един и същи корен, все пак и въпреки всичко не са един и същ народ, да не говорим за това, че основното и най-многолюдното население на Трансилвания по това време са прабългарите, а ако изобщо има някакви хазари, евентуално кабари, то те са толкова малко на брой и тяхната роля и значение за обществено политическия живот на Областта са повече от нищожни, камо ли пък да имат още и вожд владетел на две големи крепости с прилежащите им, разбира се, достатъчно обширни земи и многобройно население.

Основно и главно поради всичко това, нека в качеството на неоспоримо свидетелство и доказателство за великата борба между българи и маджари за отвъддунавските български земи, в това число и за Трансилвания, но и като основен водещ стълб за всички по-следващи разсъждения и съображения, приведем именно сега и тук, достатъчно подробно-аналитично обоснованото и аргументирано заключително обобщение на проф. П. Коледаров [1989], според когото крал Стефан не сполучва да проникне отвъд Карпатите освен при военните походи; той сломява съпротивата на местните български управители на територията до Тиса към 1015 г., а на тази до Карпатите – едва около 1030 г.; крепостта Срем на р. Сава е покорена от византийците чак през 1018 г., което се дължи на нейната подкрепа от страна на запазилите свободата си отвъддунавски части от Царството; с падането на Охрид през 1018 г. българската държавна територия не е изцяло завладяна, защото най-малко десетилетие и половина след това, в Банат и Седмиградско продължават да управляват “българските местни боляри като поставленици или назначени от българските владетели, а в изобщо непокорените земи между Карпатите и Долни Дунав останали да се разпореждат единствено и самовластно първенците на тамошното българско или обългаряващо се вече печенежко население” [15].

Съществено-важен и направо съдбоносно-фатален момент в цялостното заграбване и откъсване на отвъддунавските български земи е завладяването от страна на маджарите на военно-административната област на княз жупан Ахтум, към която те насочват поглед, още когато там жупан е неговият баща, но много по-вероятно – дядо, княз Гиляд, като този път най-после те успяват да доведат нещата до желания край, който специално за княз Ахтум е драматична епопея, по важните и основни пунктове и детайли на която главно за последните му дни, нарочно издирваме и събираме от няколко отделни източника, а именно:

След превземането на Видин, маджарите, както е според обобщилия сведенията и на други изследователи и на някои унгарски хроники, проф. П. Коледаров [1979], организират своя агентура в тази българска област и при опита на Ахтум да я обезвреди, някой си Ханадин, негов приближен дотогава, вероятно управител на отвъддунавските земи на Видинския комитат (!?), забягнал при Стефан I, който насочил предателя срещу Ахтум с маджарска войска и след няколко сражения го убил на бойното поле. Вожд на маджарската войска бил Чонад, син на Добока и племенник на краля, за когото всъщност се приема, че побеждава и умъртвява Ахтум, завладява гр. Морисена и е поставен за управител в него, а впоследствие на негово име – Чанадвар, е наречена и самата крепост [57].

Според Анонимус обаче Охтум го убил “Сунад – син на Добука, внук на краля”, “много след времето на свети крал Стефан” и то точно в “неговата крепост край

Морисиум", като същевременно обаче именно той, крал Стефан подарил на Сунад "съпругата и крепостта на Охтум заедно с всичко прилежащо" (ЛтИзв-5.1).

Последните дни от живота на княз Ахтум са описани като че ли най-пълно и подробно пак в Житието на св. епископ Герхард, според което неговият "много уважаван войн на име Чанадин, който надминавал другите по доблест и сам бил поставян от тях начело", "бил обвинен пред своя господар с тежко обвинение, за което господарят решил да го накаже със смърт", но Чанадин "тайно избягал при краля"; кралят го поставил начело на войската си, "Преминали Тиса и започнали битка с Ахтум и неговата войска", битката била ожесточена, "войската на Чанадин побягнала", той се укрил на планината Орозлан, "Ахтум се установил на лагер в полето, наречено Нагеуз", съгледвачите бдели и обикаляли навсякъде, Чанадин заспал, явил му се лъв, който го приканил да започва битката, той се събудил силен за двама, вдигнал войската си, потеглили на бой, "През тази нощ те нападнали от различни страни войската на Ахтум", тя се втурнала да бяга, Ахтум "бил убит на бойното поле", главата му "изпратили на краля, а отнесли със себе си огромна плячка", кралят наредил да окачат главата на Ахтум на кулата при портите на града и така си избил дълго измъчвалия го комплекс "Ахтум" и си успокоил сънищата, добавяме ние, накрая Чанадин "бил назначен за управител на дома на краля и на дома на Ахтум", също и на цялата провинция, която Кралят нарекъл на негово име, а една от жените на Ахтум, която навремето била покръстена от самия светец, т. е. епископ Герхард, става жена на comitis Pech и когато "била обхваната от много силна треска", направила жертвоприношение, приближила се към гроба на Светеца и "щом докоснала с устни неговия покров, получила изцеление" [ЛтИзв-5.1, 9-12].

Личността и делата на българския княз Ахтум са разгледани и изброени и в унгарската колективна монография Histoire de la Transylvanie [1992], по-различното и новото в която като че ли е това, че той се покръства във Видин, но не преди 1002 г., когато Василий II превзема Града и разпростира своята империя върху околните земи до Долен Дунав, който маркира границата на земите на Айтони; независимо че търси приятелството на Византия, Айтони запазва езическите си обичаи – той има седем съпруги, едната от които по-късно става притежание на comes Чанад, а другата - на comes Becs, по отношение на което не може да има никакво съмнение; по земите на Айтони пасат огромни стада от коне и говеда, повечето от които се държат в обори; Айтони разполага с голям брой въоръжени мъже, той е неимоверно богат, хладнокръвен и смел и вероятно води своя произход от княза на кралския замък Марошвар, построен неотдавна преди това; облягайки се на силата, той минава на страната на южния съсед, но успява да разпростре своята власт върху унгарците езичници от околностите на Бекешвар до река Кьорьош и да заграби областта на Темеш, т.е. той започва да представлява опасност за пътищата за комуникация между кралския център и онези части от Трансилвания, които са присъединени към Държавата; неговата дързост да запали корабите на краля, които пренасят сол, неговите езически обичаи и преди всичко неговата симпатия към византийците му навличат гнева на крал Стефан; Чанад води битката с Айтони в една местност, която по-късно е наречена Oroszlános, което на унгарски ще рече лъв; в манастира на мъченик Свети Георги (1247), наречен Oroszlánmonostora – манастир на лъва, наистина статуите на лъв, които пазят портата, са поставени от Чанад в памет на битката, докато по-късно епископ Герард вижда гръцки монаси в Марошвар; всичко останало е неясно, включително и краят на Айтони, но неговите потомци, които носят същото име, притежават до XV в. земи в комитатите Чанад, Крашо и Колос; експедицията срещу Айтони е по-скоро полицейска акция и не може да е засвидетелствувана от епископството в Марош и това в Бихар, защото те са

учредени през 1030 г.; духовната власт на епископа на Калоча се разпростира, преди този период, върху областта на Темеш и кампанията би трябвало да е протекла преди годините 1015 или 1018, защото през едната от тези години, по-вероятно през 1015 г. крал Стефан допринесе, доколкото влезе в съюз с Василий II, за окончателното покоряване на България и за първото или второто превземане на столицата Охрид; първоначалната Легенда за св. Герард, съставена в Чанадвар, не казва нищо за произхода на Айтони, но Анонимус повтаря три пъти, че той е потомък на "куманския" вожд Глад, който господства по времето на Завладяването; както Легендата свързва Айтони с Видин, така и Анонимус го свързва, а така също и Глад, с Видин и стига до там да твърди, че той произхожда от там; Глад/Галад, името на когото вероятно е тюркско, е реална личност, която господствува през X или XI в., неговото съществуване е засвидетелствувано от селищата, наречени Гилад-Галад, в областта на Темеш и появили се след епохата на Арпад; за народността на Глад, той не е вожд на кабарско или унгарско племе, нито господар на самостоятелен "румънски войводат", защото Анонимус го смята за куманин и говори само за кумани, българи и власи, които подпомагат Глад отвън, но всъщност тези последните са съвременници на Анонимус, т.е. те са народите на българо-румънската империя, основана от Асен и Петър с помощта на куманите през 1186 г., а тогавашният латински титул на Асен е rex Bulgarorum et Blachorum [129-130].

Картината обаче със и около българския княз и жупан Ахтум във всички случаи така и ще си остане непълна и недовършена, ако именно тук не се представи и разказът за него на Gy. Györffy [1988], запознаването и с монографията на когото за времето на крал Стефан, потвърждава придобитото ни от други места впечатление, че унгарците наистина си вярват, когато смятат княз Ахтум за маджарин и че ще продължават и до края на Света да подхранват тази своя сляпа вяра с какви ли не, най-често измислени аргументи, както и в настоящия случай, а именно: Княз Айтони е маджарски племенен княз, който владее солните мини по Марош, "чиято сол в голямата си част се полагала на Арпадите"(!?) – откъде накъде, питаме ние; той контролира "най-важните пътища за транспортиране на солта" и създава проблеми на цялото кралство с тази сол, като налага мито за нейното изнасяне по р. Марош, а освен това се и бунтува и не иска да се подчинява на крал Стефан и много правилно, добавяме ние; преминава на страната на гърците и Василий II "собственоръчно" го покръства след превземането на Видин през 1002/3 г., Ами!, възклицаваме ние, защото не може българин, кръстен от царя си, да приеме Свето Кръщение и от неговия, но това означава и на двамата най-върл и заклет враг; в легендата за св. Герхард се съобщава, а и Gy. Kristó [1993, 70-71] приема, че Айтони е победен около или към 1028 г., но анализът на редица други съобщения и факти дава основание "да се заключи, че Айтони е победен около 1008 г.".

Този така направен извод, вече уточнен и фиксиран именно през тази година, отбелязваме ние, е отразен и на приложената в края специална карта за войните на крал Стефан срещу "князете бунтовници", където войските под предводителството на Чанад и Дюла тръгват от едно място на левия бряг на Дунав, откъм север и на нивото на Бихарвар, придвижват се югоизточно, пресичат Тиса под устието на Марош, продължават в същата посока, пресичат една по-малка река и на кратко разстояние след нея се срещат с войските на Айтони, който обаче преди това излиза от Марошвар, движи се успоредно на Чанад и Дюла, завива рязко-обратно надясно и ги пресреща, за да тръгне на последната си битка с омразния душманин, толкова години ръфал месата му и смукал кръвта му, но доста вече!!!...; съдбовната битка между българи и маджари следователно става доста по-наюгоизток от Марошвар, а не точно при този град, както предполага проф. П. Юхас

[1985, 153]; крал Стефан не ликвидира семейството му, така че неговите наследници чак до началото на XIV в. притежават и живеят в имението Ajtonymonostora на брега на р. Марош и няколко села наоколо, както и по границата на комитатите Боршод и Гьомьор, докато известните от това време "черни унгарци" са "идентични с народа на Айтони" [117-123,239] – много съмнително, че Онзи е способен на такова благородство и великодушие, особено след като е развил комплекса "Ахтум", а колкото пък до "черните унгарци", ясно, че сте чували нещо за "черни българи", но докога ще продължавате да преиначавате Истината?!...

Сега вече е време да се приведе именно тук и предишното, по-старото спрямо приведеното малко по-горе, обобщително заключение на проф. П. Коледаров [1979], според когото след гибелта на Ахтум и драматичната кончина на цар Самуил на 6.10.1014 г., отвъддунавските български земи "станали част от създалото се през X в. Маджарско кралство. Значителното им население от склавини и прабългари се вляло постепенно като важна съставка на унгарската народност. Така маджарите стават най-близки родственици на българите, а тяхната държава през следващите столетия е приемникът на България в Среднодунавските земи" [57].

Съвършено вярно и справедливо като цяло заключение, но все пак много тъжно и не съвсем точно в някои от съществените си компоненти, най-вече при секелите и по повод окончателното заграбване на тези земи, защото според Дубницката хроника крал Стефан (997-1038) "обърнал войската срещу Кеан, вожда на българи и склави, който народ обитавал природно добре защитени места", "с много труд и пот най-сетне едвам победил споменатия вожд и го убил, и придобил неизброимо множество богатства, сред които главно злато, скъпоценности и скъпоценни камъни" [ЛтИзв-5.1, 95].

Така фактически са завладени и тези части на Трансилвания, т.е. Седмиградско, което между впрочем в един по-обобщен вид се констатира още от проф. Г. Феховъ [1924, 15], но може би именно по този начин приключва и нейното окончателно заграбване, разграбване и завладяване, което във всички случаи става не съвсем в началото на царуването на въпросния, български по произход маджарски крал, а по-скоро към неговия край, защото през първите десетина години от Второто хилядолетие той общо взето е зает с по-близките до Дунав области, което проличава достатъчно определено и от това, че според Илюстрована хроника тази война е третата война на "светия крал Стефан срещу вожда Кеан" [ЛтИзв-5.1, 76] - доста ще да се е поизмъчил Светиня му с българите на вожда Кеан, на което безспорно се е престрашил поне десет-петнадесет години, след като си е излекувал комплекса "Ахтум".

И освен това, "унгарският велможа" Вата е водач на въстанието на маджарите през 1045 год. и той "в знак на връщане към езичеството обръснал главата си, но оставил три перчема". В действителност, по него време този вид прическа е характерна за аварите, българите и маджарите, пише проф. Г. Фехер [2000, 47-48], името обаче на водача на въстанието е българско, и то очевидно безспорно е образувано на основата на българската титл. *бат,* но в нейния вариант от друг прабългарски диалект, където се проявява типично прабългарската етимологична фонетична промяна ***б>в,*** прическата също е българска, заимствувана и от маджарите полубългари, така че няма как въпросните "маджари" да бъдат маджари, а по-скоро са българи, завладени и покорени известно време преди това, но не им понесло маджарското робство и просто си спретнали малко въстание, относно изхода на което както староунгарските хроники, така и унгарските историци мълчат и се правят, че нищо не знаят, толкова по-зле за самите тях.

Българското население обаче от така заграбените български земи дълго време остава само частично-ненапълно покорено и подчинено на централната власт, като при това то прави и напълно успешни опити да възвърне пълната си свобода и изконните си исторически права върху някога собствените му земи и градове и такъв е случаят със секелите в Седмоградско, които дори през втората половина на XIII в. вдигат въстание, завладяват и добиват правото на собственост върху замъка Торда, близо до р. Араньош, около който впоследствие се изгражда и столът Араньош [Györffy 1942, 9].

Заграбването и завладяването на отвъддунавските български земи е мащабно-продължителен и сложен исторически процес и за двете страни, по силата на което и сега не се минава без обичайните предателства и преминавания на "другата" страна, какъвто например е случаят с княз Булчу, който начело на секелски войски взема участие на страната на маджарите в проиграната от тях битка с баварския херцог Хенрих, при Лех през 955 г. и пленен, бива обесен (П. Мутафчиевъ).

Подобно е положението и с Борсу, който "бил изпратен със силна войска срещу страната на полоните", която експедиция безспорно се е състояла, но не срещу все още несъществуващата полска държава, а срещу българските градове и крепости на северозапад [срв. ЛтИзв-5.1, 31] и все пак, тук първенството, очевидно, както се видя и малко по-горе, държи, разбира се, Чанадин – най-близкият съратник, боен другар и дори близък приятел, най-доблестният войн около Ахтум, причините, мотивите и целите на което предателство поне староунгарските хроники като че ли не разкриват, но това едва ли може да бъде единствено намерението на Ахтум да го убие, което той не би се захванал да прави, но по-точно и по-вярно – не би замислял, ако наистина вече нямаше достатъчно солидни и основателни причини и съображения за това.

Изглежда в резултат на постоянните разбойнически набези на маджарите през Дунав и дори оттатък Тиса, населението и управителите на отделните комитати, тогава още жупи или банати, започват да се чувствуват все по-малко сигурни и защитени и именно поради това проявяват склонност към колаборационизъм и дори предателство и такъв като че ли е случаят и с воеводата Дюла, за който надали може да се предполага, че е "Един от първите воеводи на Трансилвания, свален от крал Стефан I през 1002 г. (?) по обвинение в сепаратизъм и езичество", както пишат нашите издатели на латиноезичните староунгарски извори [ЛтИзв-5.1, 11], когато по това време Трансилвания все още не е завладяна, прабългаринът секел Дюла, тази етническа принадлежност на когото изобщо не подлежи на съмнение, щом като и проф. Д. Немет я потвърждава и провъзгласява по-горе, продължава да е управител и господар на неговата си крепост и област, но очевидно взема участие в съдбовната за Отвъддунавска България битка с княз Ахтум през 1008 г. на страната на маджарите и дори може би самолично занася главата му на краля, като твърди, че именно той го е убил на бойното поле, опровержението на което от страна на Чанадин с помощта на мнимия според нас отрязан език, му навлича изгонване от Двореца заради лъжа, според Отеца хронист, но съдбата и на този български жупан изобщо не е такава, ако той е онзи Дюла-младши, срещу когото, както беше вече казано малко по-горе, крал Стефан води война, убива го и завладява княжеството му през 1002/3 г.

Допълнителна светлина върху мястото и ролята на същия този Дюла в заграбването на отвъддунавските български земи от страна на маджарите, хвърля и Gy. Györffy [1988], според когото през 1003 г. крал Стефан лично оглавява похода срещу вуйчо си Дюла, седалището на когото е гр. Дюлафейхервар и когото местните славяни наричат "Потомъка", а тукашните унгарски племенни князе го наричат "Войводата"; Дюла "не

оказал съпротива и се предал с жена си и двамата си сина Buja и Bonyha", бил приет в свитата на крал Стефан и няколко години по-късно оглавил похода срещу Айтони [118].

Окончателното и невъзвратимо административно-политическо заграбване, завладяване и покоряване обаче на тези изконно български територии се осъществява малко преди или след освобождаването на България от византийско иго през 1187 г., с продължаващите вероломно-опустошителни нападения и нахлувания на маджарите като например превземането на гр. Срем през 1057 г. (Г. Фехеръ) и на гр. Ниш през 1183 г.; към 1190 г. маджарите изглежда държат околностите на Белград, защото при р. Сава, византийският император Исаак II Ангел гостува "много дни наред" на своя тъст, маджарския крал Бела III; през март 1232 г. маджарите отново окупират Белград и Браничево, навлизат в българска територия и обсаждат Видин, но биват посрещнати и отблъснати от Александър, брата на цар Иван Асен II (1218-1241) и управител на областта Средец със седалище център, крепостта Бояна.

Маджарите отново нападат още в следната 1233 г., но вече отвъддунавските български владения, завладяват цялата област на днешния Турну Северин и образуват тук пограничния, т.н. Северински банат, Szörényi bánság със средище Турну Северин, унг. Сьоренвар и първи управител на който е маджарският бан Лука, докато името на областта е по името на славянското племе севери, които я населяват (П. Коледаров).

След тази година маджарите завладяват и други български земи отвъд Дунава, така че към 1247 г. границата между България и Маджарско минава някъде източно и южно по полите на Карпатите, като има за източна граница влашкото воеводство на бан Литовоя Басараба (1247-1279), разположено по десния бряг на р. Олта и влизащо в българските отвъддунавски владения и съответно и в българската административно-съдебна и православноцърковна уредба. Към края на XIII и началото на XIV в. вече ромъно-българското княжество в Олтения води борба, за да се отърси от наложената малко преди това маджарска хегемония (Л. Милетичъ).

В по-новите вече изследвания, в края на 1231 г. цар Иван Асен II (1218-1241) възстановява взаимоотношенията между българската и източната църква, с което фактически се обезсилва Унията и се провъзгласява автокефалността на българската православна църква. Православното население в Унгарското кралство и куманите езичници, но даже множество маджари, немци и др., започват да изоставят католицизма и да преминават към православието, като дори специално учредените за обръщането на куманите в западния обред, епархии в Унгария, те пък направо преминават под ведомството на търновския патриарх.

Всичко това изостря борбата между католицизма и православието в отвъдкарпатските земи, т.е. в източната част на Маджарското кралство и като резултат от засилените преследвания и притеснения, православното население – староседелно местно българско население, наричано "угри", и романизираните елементи, придошли от юг – "власи", започва да преминава Карпатската планинска верига на значителни групи, за да намери спасение в единоверското българско царство, и се установява по течението на Долен Олт в отвъддунавските владения на търновския цар.

Техните воеводи или банове са назначавани от Търново измежду първенците на това старо българско или обългарено население и един от тях например е Литовой Басараба, бан на т.н. Кумания, който управлява на запад от Олт, а другият – воеводата на власите, но по-точно, на угровласите, който управлява на изток от същата река. "Оттогава двете воеводства започват да се наричат угро-влашки, а цялата територия между Южните Карпати и Долни Дунав – Угровлахия или за по-кратко – Влашко" (П. Коледаров).

Маджарите предприемат походи и нахлувания в българските земи също така и след това, резултат от които са например появяването през 1257 г., начело на маджарска войска чак пред Търново на маджарския васал, мачванско-браничевския бан Ростислав, също от руски произход и преминал на маджарска служба, най-вероятно с дружината си, след татарското нашествие и поробване на Южна Русия през 1240 г.; походът през 1259 г., към отвъддунавските български земи на маджарски войски под началството на магистеръ Чака; през 1260 г. българите нападат и възстановяват господството си в Северински банат, но с мощен контраудар маджарите възстановяват властта си; през 1261 г. маджарски войски, предвождани от самия крал Стефан V (1270-1272), превземат Видин, обсаждат Лом и част от тях се добира чак до стените на Търново, но след активните действия в тила им на руския по произход, западнобългарски деспот Яков Светослав, са принудени да се изтеглят възможно най-бързо.

По-късно, през 1263 г., Яков Светослав, силно притиснат от ромеите и невиждащ опора и подкрепа у своя цар, отцепва владенията си от България и ги присъединява към Маджарско, включително и Видинска област, която преди това е окупирана от маджарите; през 1266 г. обаче, след отмятането на Яков Светослав от маджарите, те отново нападат България, завладяват Видин, Оряхово и Плевен, при което Яков Светослав е принуден повторно да стане техен васал, но след смъртта на крал Стефан и настъпилите в Маджарско вътрешно-политически борби, той обявява деспотството си за независимо, а през 1273 г. братята Дърман и Куделин прогонват маджарския бан Григорий, управителя на Браничевската област, която се простира по Дунава, между Тимок и Белград, и основават отделно независимо княжество.

Областта на градчето Надь Сент-Миклош остава в границите на унгарската държава до 1699 г., когато Австрия завладява голяма част от Унгария, Трансилвания, почти цяла Хърватия и други съседни земи и части от държави, докато специално Банат е завладян по време на войните през 1716-1718 г. и остава под господството на Хабсбургите до 1779 г., когато е присъединен към Унгария (RmİEnc).

С тези войни, по-същество се поставя началото на Австрийската империя, останала такава, както вече се отбеляза малко по-горе, до 1867 г., когато се създава Австро-Унгарската империя, така че Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", очевидно е намерено в една, етнолингвистически и административно-политически доста неустойчива и променлива и именно поради това и твърде неопределено-неясна през някои свои по-частни периоди и ограничени места, географска област, която обаче през Ранното Средновековие е повече от 600 год. в границите на българската държава и постоянното и неизменното в която е гъстото население само от прабългари, принадлежащи и спадащи едновременно към доста на брой прабългарски племена и родове, а така също и от славяни от югоизточния, българския клон на славянството, в началото на въпросната епоха, и от унгарци, власи и българи към нейния край, които българи обаче през тази епоха са основното и водещо население на Областта, докато специално градчето Надь Сент-Миклош, макар и да се намира в северните части на въпросната област, все пак е съвсем близо до главната и централна крепост на нейния последен управител жупан княз Ахтум [вж. и срв. Алексова, Младенова 1981, 162-163; Артамонов 1962, 167,184; Балкански 1996, 5-135; ~*~1996а, 8-108; ~*~1996б, 38-45; Балкански, Парзулова 1996, 12; Бешевлиев 1984, 7-161; Буданова 2000, 5-76; Ваклинов 1977, 13-43; Дечев 1926, 7-12; Джафаров 1985, 3-68; Димитров М. 1980, 109-115; Димитров Стр. 1997, 10; Дончев 2003, 24-27; Дуйчев 1951, 441-452; Златарски 1970, 43-175; ~*~1971, 313-314,518-611,672-744; ~*~1994, 8,75,368-376,469-542; Ивановъ 1925, 55-62; Иречек 1978, 301; История на България 1981, 25-

208,412-413,453; Коледаров 1979, 5-64; ~*~1989, 13-122; Комар 2004, 20-21; Люлюшев 1980, 71-82; Милетичъ 1918, 78-88,100; Михайлов 1971, 188,198; Миятев 1980, 26-46; Младенов 1926, 62,69; Москов 1988, 144-175; Мутафчиевъ 1935, 6-27; Надписи на сосудах 2003, 3; Ников 1918, 58-63,95-197; ~*~1920, 85-116,135-203; ~*~1930, 116-130; Овчаров 2003, 73-77; Олайош 1987, 240-252; Пириватрић 1997, 192-195; Рашев 2001, 9-132; Съсълов 2000, 330-364; Тот, Фирштейн 1970, 32-33; Фехеръ 1924, 10-16; ~*~1925, 487-494; ~*~1926, 284-294; ~*~1997, 16-21; ~*~2000, 59-60,89-213; Цонев 1937, 124; Шимони 1980, 70-83; Юхас 1980, 109-118; ~*~1985, 16-23,202-253,283-375,413; Altheim 1959, 5-30,338-360; ~*~1960, 228-243; Doerfer 1973, 1-14,20; Fodor 1982, 232-233; Golden 1980, 27-30,73,224; Gjuzelev 1988, 205-217,231-250; Györffy 1942, 1-16; ~*~1965, 39-41; ~*~1988, 26-51,117-142; Gyuzelev 1979, 7-60; Halasi-Kun 1976, 296-305; Histoire de la Transylvanie 1992, 11-235,395-621; Kristó 1993, 14-107; Lipták 1983, 32-95; Jancsó 1921, 3-11,42-44; Lang 1976, 124; Lásló, Rácz 1984, 18-28; Lipták 1983, 32-162; Maenchen-Helfen 1973, 129-180,386-448; Menges 1951, 85-117; Moravcsik 1967, 95-102; Németh 1962, 7-198,265-288; ~*~1971, 2; Róna-Tas 1982, 126-144; Thompson 1948, 17-65,148-160; БВнАт, 153-164; БСЭ-1, 96,112; ~*~-4, 469-472; ~*~-26, 148; ГрИзв-1, 88-121,166-167,212; ~*~5, 138-139; ~*~6, 153; ЛтИзв-1, 82,301-389,413-416; ~*~-2, 36-43; ~*~5.1, 8-132; ХрИБг, 53,76; Gombos-1, 230-253,600-617; ~*~-3, 2195-2197; RmİEnc, 38-74,117-128,211; WdAtl, срв. История на българите 2003, 41-42; Стоянов 2004, 269-277].

ТЕЗИ И ХИПОТЕЗИ ЗА ПРОИЗХОДА И ПРИНАДЛЕЖНОСТТА НА ЗЛАТНОТО СЪКРОВИЩЕ “НАДЬ СЕНТ-МИКЛОШ”

Надали има друго съкровище по Света, а те изобщо не са и толкова много, което да е предмет на интерес на толкова голям брой изследователи от най-различни научни области и направления, и тезите, хипотезите и предположенията относно състава, произхода и принадлежността на което да са толкова много на брой и така разнообразни, както за Златното съкровище “Надь Сент-Миклош”, достатъчно ясна представа за които дава дори, но въпреки всичко като начало само най-пълното и подробно като че ли засега унгарско представително издание, най-напред на унгарски, а след това и на английски език (Gy. Lásló, İ. Rácz), именно от което тук са приведени някои допълнително-уточняващи сведения и данни относно по-главните и значими съвременни хипотези и предположения за произхода и принадлежността на Съкровището, централно място сред които заема Унгарската хипотеза, съществен пропуск и недостатък на която обаче, наред с всичко останало, е и това, че тя направо игнорира или най-малкото не отчита българския принос в унгарския език, етнос и култура.

Основните хипотези за произхода и принадлежността на Съкровището

Така, най-напред се приема, че отечество на Съкровището е късноантичната и ранносредновековна, средноазиатската Бактрия, където то е създадено от хуните; по същество, то представлява произведение на сасанидската торевтика и има множество аналози в Китай и Централна Азия; принадлежи на някакъв туранси народ, който е имал културни връзки с персите; създадено е към V в. в северно-понтийските антични градове или пък спада към византийските древности; съвкупност е от съдове от различни времена и различни страни, най-новите от които са не по-рано от XII в.

Смята се още, че Съкровището е от времето и дори, че е принадлежало на първия велик и небезизвестен българин Авитохол, много добре известен на цяла късноантична и средновековна Европа, повече под готското си по произход име Атила, което “персонално” тъждество, с такава например изящно-елегантна или подобна по форма и съдържание, косвена конкретизация аргумент в негова полза, като тази, че “хан Аспарух произхожда от владетелския дом Дуло, към който също така принадлежи и хунът Атила” (D. M. Lang), или пък, пряко-непосредствена конкретизация и указание в смисъл, че според Именника на българските ханове “Авитохол и Ирник, които следва да бъдат идентифицирани с Атила и неговия син Ернак, са основатели на прабългарската династия на Дуло” (V. Gjuzelev), се среща в научната литература вече толкова често [напр. Юхас 1985, 226-227], че може преспокойно да се сметне за достатъчно широко разпространено и дори общоприето, без да има каквато и да е нужда и потребност от специално-допълнителна обосновка и аргументация, като при това в никакъв случай не бива да се изключва несъмнено-задължителната предпоставка на подобен род преки или косвени конкретизации и указания, че те безспорно са продължително наливан плод на многократно обмисляне и премисляне на всички “За” и “Против” в полза на една точно такава теза.

И все пак, нека тъкмо сега и тук, допълнително към приведените или разгърнати съображения и аргументи съвсем в началото на настоящото изследване, да приведем още и впечатлението заключение на J. Maenchen-Helfen [1973], че Енодий, когато възхвалява и оплаква вестготския цар Теодорих, обкръжен и убит от тежковъоръжената прабългарска конница по време на Първата голяма битка на народите (451) на Каталунското поле край днешния френски град Орлеан, организирана и ръководена от българския хан Атила-Авитохол, в действителност приравнява българите и хуните и не прави никаква разлика по същество, както между тях, така също и между онези българи, които остроготите заварват в Панония през 486 г., докато пак тук съчувствено се цитира по-отдавнашен изследовател, според когото българи и хуни са "само две имена на един и същи народ" [199,432].

Именно поради всичко това, вече най-новите изследвания върху западноевропейските хуни се осъществяват с помощта и в рамките на най-новия, обектно, максимално адекватния и точен, научно-процесуално изключително ефективния и евристичен общометодологически подход и метод, в логикосъдържателния аспект на който лежи аксиоматичното разбиране, както се изразява например Ю. Джафаров [1985], че още през началото на II в. "авангардната част на тюркоезичните протобулгарски племена" стават известни на гръцките писатели "под събирателното име "хуни", и "не по-рано от началото на IV в. окончателно се формира като цяло вече единният по архаичния си тюркски език западнохунски клон, но разнородният по образуващите го основни етнически компоненти, хуно-булгарски племенен масив", ядро на който масив "главно са собствено древнобулгарските племена" [21-22].

А в логикооперационалния си аспект същият този нов подход и метод функционира и се проявява посредством приемането и утвърждаването не на все още, според нас, прекалено и излишно често срещаното в Литературата противопоставяне, а на тъждеството на хуни и българи, като по този начин се преодолява и отхвърля, пак в терминологията и фразеологията на същия автор, "съществуващото в научната литература противопоставяне на хуните с българите" [14], която най-обща постановка ние коригираме и доуточняваме навсякъде, където стане дума, в настоящото изследване, в смисъл, че това тъждество не е пълно и без остатък, а само непълно-частично.

И вече в един чувствително по-конкретен план, напълно съзнателно или не, и редица по-частно-специални проучвания върху прабългарите от най-ново време изхождат или имат за основа и презумпцията за тъждеството на българския хан Авитохол с хунския вожд Атила, което виждане ние, да се надяваме, вече подкрепихме и задълбочихме достатъчно аргументирано-пълно в първата глава на настоящото изследване, или пък за това, че хан Атила в действителност е предводител на българите от империята на хуните: The proto-Bulgarians appeared at the European political scene lead by khan Attila, whose social-economic interest aimed to assure territories for his Nomad state, i.e. he wished to penetrate into the possessions of the Roman Empire **(**B. Marichkov).

Все пак и независимо от това, както и поради повторното многократно поставяне на обсъждане и дори подлагане на съмнение съществуването на хан Авитохол като историческа личност, в някои най-нови, наистина не особено премислени, обектно-фактологически недостатъчно мотивирани и подкрепени, като че ли само претендиращи да са исторически по обект и метод, доста условно казано, "научни изследвания", в рамките на които той, хан Авитохол, е персонално открита и доказана митологическа личност, митологизиран герой, т.е. митологема, както и "митичен прадед, културен герой, белязан от боговете и най-вероятно техен син" (Цв. Степанов; История на българите), с което фактически, въпреки привеждането свидетелството и на Именника, а и независимо

от множеството аргументи и заключения на редица изследователи, само се повтаря в по-нова форма и терминология стародавното предположение, че той, пак Авитохол е "баснословно лице" (Г. Фехеръ), наред с което обикновено се знае и приема, че Атила е от хуните, без да е ясно или без да се допуска каквато и да е негова връзка с българите, ние вече разработихме и предложихме и начално-основните моменти на пределно пълната и многостранна лингвистична обосновка и аргументация на обективнореалното тъждество на хан Авитохол и хан Атила, чрез която по категорично и безапелационно-неоспорим, да се надяваме, начин, доказваме, че хан Атила всъщност и в действителност е сложеният на първо място в Именника на българските ханове, прабългарски хан Авитохол, дори името на който е от тюркски по принцип и прабългарски в частност произход.

Онимоген или генетична основа на *мли* ***Авитохол*** в действителност е болгарската титл. ****авитохол,*** състояща се от *болг.* ***авит,*** *общтюрк.* ***абыт*** "княз" и *болг.* ***охол,*** *общтюрк.* ***огул*** "син", т.е. букв. "княжески син, принц" и същевременно пълна и точна калка най-вероятно на източноиранската по произход старотюркска титл. ***шадапът,*** но такава калка, макар и семантико-граматически непълна или само частична е и *мли* ***Атила, Ἀττίλα, Ἀττήλαν, Ἀττίλας,*** носено от предводителя на хуните през първата половина на V в. и разпространено из Европа, според едно доста убедително засега за нас обяснение, през и чрез германски племена и езици, по-конкретно благодарение на готите, бивши Атилови войници, вождовете на които пък са членове на Императорския съвет на хуноболгарския хан Атила.

Между впрочем, в късноантичните и ранносредновековните тюркски езици освен това е широко разпространена най-вероятно източноиранската по произход титл. ***šad*** "принц", която от своя страна не може да бъде "вариант на иран. *Xšyd, Ihšēd"* (P. Golden), а безспорно-очевидно има за съответствие или е продължение на *авест.* ***xšaeta-*** "сияющий", ***xšaya-*** "князь", *согд.* ***xšyd,*** *стперс.* ***xšāyaθiya-*** "царь", *парт.* ***axšēnd*** "принц", всички от *иран.* ****xša(y)-*** "сиять; властвовать" и с други такива форми в иранските, тюркските и арабския език като ***ahšād, ahšed, ihšad, īšad, īšā,*** докато засвидетелствуваното при М. Каланкатуаци [1984] "хунско" *мли* ***Шат*** на хан Кубрат още докато е принц или княз, както по-подробно ще се обоснове и види в последната глава на настоящото изследване, несъмнено включва източноарменската беззвучна съгл. ***t',*** която според нас субституира и предава не някакъв си интердентален хазарски звук (P. Golden), а съответния кавказоболгарски звучен съгласен зв. ***d*** [вж. и срв. Golden 1980, 41,98,206-208; Абаев-4, 236; Радл-4.1, 971; AiWb, 541].

Ето защо специално гореприведената старотюркска титл. ***шадапът,*** както по напълно категоричен и недвусмислен начин показват и по-следващите ни издирвания и историко-контактолингвистични и етимологични наблюдения и съображения, като че ли наистина има за основа вече отпадналото от всички ирански езици *изтир.* ****šad*** от *иран. свслч* ****šad-ä pet*** "царски син, принц; княз" [Добрев 2004, 78; Dobrev 2003, 3] и с паралели в иранските езици например *авест.* ***zāta-,*** *сак.* ***ysāta,*** *согд.* ****zāt,*** *осет.* ***zad,*** *перс.* ***zāda*** "рожденный; сын; дитя; детеныш", които са минало-страдателно причастие от *иран.* ****zan-*** "рождать(ся) [вж. и срв. Абаев-4, 283-284,296-297], защото евентуалното допускане за възникване на въпросната тюркска титла на основата на току-що определената и обяснена пак като иранска и по-точно, най-вероятно като източноиранска по произход, омонимичната общотюркска титл. ***šad*** "принц", определено се натъква на семантикоструктурни пречки и затруднения, заключаващи се в частичното дублиране и припокриване или което е същото – в непълното тъждество на семантемите на лекс. ***šad*** от една страна и на лекс. ***pet*** от друга страна, именно поради което на тази евентуална основа в никакъв случай не може да се

получи резултативното значение "царски син, принц; княз", следователно първата съставка на *сттюрк.* ***шадапыт*** наистина и като че ли с много голяма доза вероятност води своето начало от *изтир.* ****šad*** в току-що посочените значения.

Вече са налице немалък брой опити за обяснение произхода и на *мли* ***Атила*** [Altheim 1959, 9], затова нека само забележим, че тъкмо това "хунско" мъжко лично име, очевидно-безспорно направо няма нищо общо с полиморфното българско име на този хан, възникнало и образувано на основата на *хидрнм* ***Ἀτήλ,*** който хидроним по принцип е другото име на р. Волга [срв. Altheim 1959, 229], още по-малко пък с някаква си сложно-съставна титла, образувана от ****es*** "great, old" и ****til*** "sea, ocean" с куриозно-комичното резултативно значение "the oceanic, universal [ruler]", към които е прибавен, уж с аналог в дунавскобългарския език, номинативният суф. ***-a,*** какъвто номинатив там според нас реално не може да има, доколкото и този език е тюркски, а в тюркските езици, номинативът е с нулева флексия, и през една безкрайно заплетена верига от неясно къде и кога налице или осъществяващи се фонетични промени, придружени от много неточното и изобщо неправещо чест на своя автор, пределно неквалифицирано твърдение, че "дунавскобългарският език е хунски език", защото тъкмо този език фактически и заедно с аварския и хазарския език е от българската група на тюркските езици [срв. Pritsak 1982, 444].

В действителност, както много отдавна е добре известно в европейската изобщо, но малко преди това и в българската лингвистика в частност (Ст. Младенов), а и както в по-ново време обосновават и доказват и български езиковеди германисти (Б. Джонов), въпросното мъжко лично име е всичко на всичко готско, старогерманско по състав и структура ономастично образувание, което по пътя на лингвистико-ономастичния процес констелация посредством *гот.* ***atta*** "баща" и деминутивния суф. ***-ila,*** налице като че ли и в *гот. мли* ***Улфила*** на добре известния на Балканите готски епископ през 332-341 г., който води към ромейските земи разгромените от хуните и панически бягащи през Дунава вестготи [ГрИзв-1, 31,43,59], и след това, ако началната му част наистина идва от *герм.* ****wolf*** "вълк", по отношение на което лично ние не храним никакво съмнение, Името само експлицира семантически и обяснява, интерпретира най-напред в двуезичната болгаро-готска, а впоследствие и в едноезичната германоготска среда, изконно-първичното *мли* ***Авитохол*** и го "превежда" частично-приблизително с оглед и в рамките на онази "народна етимология", която се очертава и детерминира по силата на контаминацията на възможно най-близката, налична в готския език лексика и граматика, именно поради което в току-що посочения смисъл, *мли* ***Атила*** е германско по произход, но болгарско в частност и българско по-общо, по принадлежност и употреба, което като цяло е възможно единствено и само в условията на съществуващата тогава, както вече беше разяснено достатъчно подробно в началото, "хуно-готска симбиоза" [вж. и срв. Doerfer 1973, 29-31; Maenchen-Helfen 1973, 386-387,442; ЕПРк, 395].

Ето защо, очевидно и безспорно поне засега и за нас, Авитохол е Атила, както и обратното и от тази гледна точка, настоящото и започнато още в началото на предната глава, но довършвано окончателно-напълно тъкмо сега и тук, историколингвистично и ономастико-етимологично проучване следва да се приеме в качеството на главно и първостепенно, изключително важно и съществено, пределно детайлизирано и многостранно разработено и обосновано, за в бъдеще наистина безапелационно-неоспоримо доказателство аргумент в полза на отдавна лансираната и разработвана, но недостатъчно подробно-всестранно и последователно обоснована и доказана, тъкмо поради което може би само частично утвърдена и приета от страна на сериозно-

ерудираните изследователи прабългаристи, повече от стогодишна теза за обективнореалната тъждественост на Авитохол от Именника и много добре известната историческа личност от края на Античността, Атила.

Но не само това, по този начин, между другото, ние практически и фактически, най-категорично и безкомпромисно отхвърляме и елиминираме вече изразеното от унгарския проф. Д. Немет, доста преди това, съмнение относно тъждествеността на българския хан Атила и хан Авитохол, както и направеното пак от него, но сравнително разпространено предположение, че Атила е името от времето на зрелостта на този прабългарски хан, а той трябвало, според него, да има и име от времето на младостта си, непосочено обаче какво и кое точно, с което очевидно и по-същество не само не се вижда и разбира връзката между болгарите на Атила и всички останали болгарски племена и народи от Урал и Каспийско море чак до Албания на югозапад и Централна Унгария на запад, но и в чисто ономастико-номинативен план, тук изобщо не се предлага каквото и да е виждане или мнение за структурата и произхода на самото име, а се постулира, без обаче да се разгръща каквото и да е доказателство, процес на двукратно даване на име при тюрките изобщо и при болгарите в частност – веднъж през "младостта" (?) и втори път, през "зрелостта" (?), на каквато ономастична практика при тюркските племена и народи, ние поне досега не сме попадали [вж. Добрев 2004, 65-83; Dobrev 2003, 1-9, вж. и срв. Бенцинг 1986, 14; Бешевлиев 1984, 64; Бурмов 1968, 31,54; Джонов 1977, 8-10; Златарски 1970, 80,450-458; Москов 1988, 144-175; Съсълов 2000, 358; Фехеръ 1926, 283-284,297; Gjuzelev 1988, 15; Lang 1976, 33,42; Marichkov 2003, 1; Markwart 1889, 77; Moravcsik 1958, 222; ГрИзв-1, 31,88,94,202; ~*~-2, 164,208,260; ЛтИзв-1, 353, срв. История на българите 2003, 36-37; Степанов 1999, 54-64; ~*~2000, 60-76; Németh 1962, 219,299].

Значението на "политическата дейност на хуните" в световната история може и да се разбира като "слагане край на господството на номадите иранци в зоната на степите" [Németh 1962, 278] или в една по-осъвременена, надали генетически независима интерпретация, с "хунската инвазия" през 370 г. "се слага край на индоевропейското господство в степта" [Стоянов 2004, 270], но големите заслуги на хан Атила и на неговите български племена в световната история, а това ще рече и пред Човечеството, не се свеждат до една-единствена заслуга и тъкмо поради това, едната и първата от няколкото никак немаловажни заслуги пред Човечеството на българския хан Атила е тази, че именно той слага край на една историческа за съвременните европейци епоха – Античността на робовладелците и робите, и полага началото на следващата историческа епоха – Средновековието на феодалите и крепостните селяни, а другата и втората му главна заслуга пък е, че пръв в европейската и общочовешката история, Той реализира на практика идеята за европейски парламент и "европейски съединени щати" в рамките на първата не само по време, но и по обхват и сила, не единствено за племената и народите от Великото преселение, а и за по-голямата част от европейските племена и народи, федеративно-полиетнична държава.

Между впрочем специално тезата за полиетничната структура на Западнохунската федерация се подкрепя и потвърждава и от антропологичните данни от погребения на п-в Крим от края на IV-първата половина на V в., които показват, че преминалата през градището Беляус група хунски племена например имат расово-антропологически неоднороден състав [Дашевская 2003, 160-163], от което пък директно и напълно определено следва, че и хунският военно-племенен съюз е полиетничен.

Полиетничната структура на Западнохунската империя се подкрепя и потвърждава още и от унгарските антропологични данни, според които през Хунския и Предаварския

периоди през V-VI в. в Карпатския басейн населението се състои от земеделски германски племена, основно гепиди, хуни, алани, прабългари и други етнически съставки, като специално през V в. и първите 2/3 на VI в. местното население е вътрешно ясно изразена и разграничена структура от хуни, българи и гепиди, като хуните от своя страна са редица племена от Хунската военно-племенна конфедерация, някои от които носят антропологичните черти и особености дори и на байкалския расово-антропологичен тип като разновидност на европо-монголоидния расово-антропологичен тип, който по начало е характерен за Източнохунската империя на хсиунг-ну [Lipták 1983, 45-47].

На трето място сред заслугите пред човечеството на българския хан Атила идва това, че благодарение на този федеративно-полиетничен характер и структура на неговата държава той полага основите на бъдещата етническа карта на Европа или което е същото, след него етно-демографската карта на Европа вече не е такава, каквато е била до тогава.

Пак тук непременно трябва да се отбележи, че хан Атила, може би пръв в човешката история, подготвя, организира и провежда на 15.06.451 г. и първата голяма "битка на народите" на Каталунското поле край днешния френски град Орлеан, продължила почти 24 ч. и завършила без победа на никоя от страните или може би трябва да се каже – наравно, и общият брой на участниците в която от двете страни се изчислява между 300 и 700 хил. души, докато само загиналите и ранените пак от двете страни са 165 хил. души [вж. и срв. Артамонов 1962, 40-41; Гумилев 1993а, 502; Западные (европейские) гунны 2004, 1-13; Халиков 1989, 57-58; Huns 2003, 7; Marichkov 2003, 1-3; Németh 1962, 128-131; Thompson 1948, 130-143; ГрИзв-1, 93-125; Gombos-1, 601-602].

И по силата на отдавна направеното предположение за миналото притежаване и използуване на Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", именно от страна на такъв един българин, то самото съкровище се приема и знае от някои изследователи, един от първите сред които като че ли е още J. Hampel [1885], също и като "Атиловото съкровище" и каквото между впрочем го приема, счита и популяризира през началните години от научния си живот и унгарският проф. Д. Немет например, видно от заглавията на публикациите му през 1915-1916 г. [Hazai 1962, 20].

Особено важното и съществено за случая и изобщо за нас българите, за българската история и лингвистика, заключение и мнение, че Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" е единствено и само българско, принадлежи на проф. В. Томсен, за което заключение и мнение ние смятаме, независимо че съответните му публикации не са ни достъпни, че вече го познаваме в необходимата тук достатъчно висока степен благодарение на сравнително пълното му и подробно представяне и анализ от страна на акад. Ст. Младенов [1935], на когото в действителност дължим, защото сред нас все пак и въпреки всичко трябва да има някой истински Учен и Човек Родолюбец, който да ни "изтрие срама от челото" пред хората и пред Света, не само възможно най-точното и акуратно представяне на същината, структурата и съдържанието на Неговите проучвания, но и най-топлите и възторжени слова за Неговата личност изобщо, които само един наистина много ерудиран, интелигентен и морално-етичен, с една дума, велик Българин, какъвто безспорно се явява Академикът, може и чувствува за необходимо да произнесе за един все пак чужденец от другия край на Европата.

За нас лично тези думи на акад. Ст. Младенов са и силно вълнуващи, и много поучителни, безкрайно задължаващи, да се надяваме, че така е и за нашия Читател, затова нека заедно да видим и усетим какво Професорът Българин пише за Професора Датчанин, а именно: "…една кратка, но дълбоко-проникновена работа от гениялния дански езиковедец *Вилхелмъ Томсенъ,* разгадателтъ на старотюркскитѣ орхонски надписи";

“тази Томсенова работа трѣбва да се смѣта за най-важното събитие въ тюркското езикознание през последните двадесетина години”; “Писачътъ на тия редове възприе всички основни твърдения на Томсена, особено що се отнася до съвъкупностьта на исторически, археологически и палеографски доказателства за първобългарското потекло на съкровището”; “бѣ възприето напълно и Томсеновото мнение, че *езикътъ* на надписитѣ върху съкровището е *първобългарски* или *исперихoвско-български”;* “В. Томсенъ, известенъ не само като разгадатель на орхонскитѣ надписи, но и най-проницателен турколог и дълбокъ езиковедецъ, почина, като ни остави своя заветъ – да се търси въ първобългарскиятъ езикъ обяснението на надписитѣ върху “Атиловото” златно съкровище, а да се не мисли, че неразчетенитѣ “рунически” писмена върху нѣкои сѫдове от съкровището сѫ старотюркски или иматъ нѣщо общо съ маджарското рабошно писмо”; “Томсеновото сравнително кѫсичко изследване се оказва образцово въ всѣко отношение”; “заключението на самия Томсен, че надписитѣ не могатъ да бѫдатъ нито хунски, нито аварски, нито хазарски или скитски, нито персийски, нито готски или гепидски, нито хуно-скитски или хуно-унгарски (съ рабошно писмо), нито най-сетне старо-тюркски (орхоно-енисейски), а по всичко изглежда, че златното съкровище е принадлежало на първобългаритѣ, които сѫ владѣли тая частъ отъ Маджарско преди нахлуването на маджаритѣ въ края на IX. вѣкъ сл. Хр., и че езикътъ на надписитѣ не може да не бѫде първобългарски или тюркско-български, сир. това е езикътъ на Исперихoвата дружина, която заедно съ словянитѣ образува първото българско царство в 679. г.” [3-5].

След всичко това ние прекъсваме за малко, замълчаваме за кратко в себе си и продължаваме смутено-развълнувани нататък в смисъл, че от друга страна, но в същата посока, допуска се още, че Съкровището е по-късно, прабългарско или само българско, с аналог находките от съвременния български гр. Нови пазар, и е принадлежало на хан Аспарух, обаче е откраднато от неговата гробница, като е заровено в земята през 896 г., по време на маджарско нахлуване в обл. Банат (М. Димитров); Съкровището е част от един по-късен български слой в унгарския етнос и култура, който се дължи на западните завоевания на прабългарите (A. Alföldy); Областта е била в български ръце и през X в., там е имало българска черква и манастир, някои от съдовете на които са източноправославни, което е доказателство, че в Областта е имало българска култура, а и стилът на буквите на двата гръцки надписа сочи края на IX-средата на X в., така че съдовете като цяло са от съкровището на Манастира и са набавяни или от златарски работилници във Видин, или пък от дарения на готови съдове, изработени много преди това и на редица други места (Г. Фехеръ; G. Fehér), но още и поради това, че Съкровището е продукт на различни художествени школи – бактрийска, персийско-сасанидска, византийска, а прабългарите са единственият народ, който е имал контакти с всички тези народности, пък и аналози на отделните му съставки има както в българската столица Плиска, така също и в други български градове и др. (N. Mavrodinov).

Пак в многократно вече цитираното унгарско представително издание е приведено виждане, според което Съкровището е собственост на българските ханове (J. Strzygowski) или пък на някой хунобългарски княжески двор и неговият последен собственик най-вероятно е Айтони, който е покорен от крал Стефан (997-1038) или (1000-1038) (П. Юхас), докато двете лица, за които става дума в Надпис № 21, трябва да са аваро-български князе от VIII-IX в.; следите на Боила водят към дунавските българи и Надписите на Тонюкук в Централна Азия, именно поради което това трябва да е рангова титла; Съкровището не би

могло да се помести сред произведенията на нито една от известните големи култури и то стои много красиво отделно и самó, неговият стил е доста различен от европейските стилове, с които сме свикнали; Съкровището е принадлежало на някой княз и е предавано от поколение на поколение; от някои податки може да се заключи, че Съкровището е било собственост на някой хунобългарски княжески двор и неговият последен собственик най-вероятно е Айтони, който е покорен от св. Стефан (G. Nagy).

Не толкова определено-категорично, но по принцип, макар и непряко, с българите свързва Съкровището и С. Байчоров [1989], според когото надписите му са близки до северокавказките и волго-донските писмени паметници, то има връзка със северокавказския и волго-донския ареал на руническата писменост, което се потвърждава и от археологическите данни под формата на изображенията по съдовете и формата на съдовете, които имат аналози в находките от Кубан и Волжска България, а тази връзка се потвърждава и от лингвистичните данни, или най-накрая надписите по съдовете на Съкровището генетически са свързани със северокавказките и волго-донските рунически паметници [133].

От българските учени, най-дълго, упорито и задълбочено върху Съкровището работи изкуствоведът проф. Н. Мавродинов [1959], според когото то "датува" от втората половина на IX в. и по-точно от последната третина на века; от единия от надписите и от много от неговите особености личи, че то принадлежи на българската художествена промишленост, творба е на българското златарство; за българско смятат Съкровището редица чуждестранни учени – руски, австрийски, датски, унгарски, германски, а така също и всички български с изключение на Д. П. Димитров; две групи от български златарски и скулптурни произведения имат подобни на тия в Съкровището елементи и показват ясно, че то принадлежи на българското изкуство; другите хипотези се оказаха съвършено необосновани, както и хипотезата на току-що посочения български учен.

Източните форми на и по Съкровището са следствие от подновяването на търговията между Изтока и Запада през втората половина на I хил., източните влияния се забелязват и в много паметници на тогавашната византийска художествена промишленост, но византийското изкуство запазва своя особен характер, различен от тоя на вазите на съкровището от Наг сент Миклош; Съкровището е създадено от един народ, който се е придвижвал сам от Изток към Запад; в основата на изкуството на тоя народ лежат древни азиатски форми и представи, с тях той се е придвижил към по-културни антични центрове, близко до Иран, после към Византия, откъдето е черпил с пълни шепи и от византийското изкуство; кръстовете в дъната на тасчетата, литургичните надписи свидетелствуват дори, че той е приел християнството, част от съдовете имат езически характер, обаче и те показват, както датският турколог В. Томсен изтъкна, че тъкмо когато ги е правел, той току-що е бил приел християнството; историята само на един народ от народите на Великото преселение отговаря на тая история и това е народът на прабългарите, който иде от Централна Азия, настанява се в III в. край Черноморието до старогръцките колонии и недалеч от Иран на териториите, на които са живели преди него сарматите, придвижва се в средата на VII в. към запад и в 681 г. се настанява в сегашна Северна България на византийска територия; подобни богати и хубави съкровища той не е правел, когато е бил сам и преди да образува голямата славяно-българска държава, а едва когато се оформя феодализмът и управляващата феодална класа е прогресивна [115-116,118-121].

Пак според изкуствоведите, в противовес на множеството други виждания или мнения за произхода и принадлежността на Съкровището, "Преобладаващото мнозинство от изследователите обаче го смятат с основание за българско. Както ще видим по-нататък,

Съкровището като цяло не може да принадлежи на друг народ освен на българите, които през IX в. са били господари на Банат и граничили по р. Тиса с държавата на франките.", т.е. основанието за признаването на неговата българска принадлежност са тогавашните граници на България и мястото на неговото намиране (И.Д.); "Орнаменталният стил на Съкровището от Надь сент Миклош със старите реминисценции в него отговаря напълно на епохата VII-IX в., този орнаментален стил е добре познат в българското златарство през посочения период"; "Съдовете са принадлежали вероятно на няколко поколения от един и същ или няколко немногобройни прабългарски аристократически рода в Първата българска държава." [История 1976, 133-134,136-137].

Същевременно, според последната академична история на България, "Повечето изследвачи с основание обаче го смятат за прабългарско", без тук изобщо да се посочват или анализират тези "основания" (И.Д.), и независимо че съдовете "нямат единна украса" и в тях "са преплетени три художествени концепции: предноазиатска (иранска), ранновизантийска и азиатска (тюркска), като на основата на "някои странични данни и подробности може да се направи заключение, че съдовете са произведения на различни ателиета и майстори"; сцената с конника "се свързва с някои среди на прабългарската аристокрация от времето на Първата българска държава; Съкровището е заровено "по всяка вероятност към края на IX в., когато в равнините на Средния Дунав нахлули унгарците и разклатили властта на българската държава в този район" (История на България).

В Енциклопедия "България" Съкровището е наречено Нагисентмиклошко съкровище, което е златно прабългарско съкровище с конкретен състав и художествени мотиви и сюжети, като най-интересни са фигуралните композиции с култово-магичен и легендарно-символичен характер върху две от каните, едната от които е сцена, представяща въоръжен конник в момент на триумф; съкровището има разнороден характер, защото в него намират отражение различни художествени традиции и стилове; върху много от съдовете има тюркски надписи с руни и с гръцки букви, старобългарски знаци и един литургичен надпис на гръцки език; датира се от IX в. и се свързва с прабългарската култура, предполага се, че Съкровището е принадлежало на прабългарски боил, живял в западната област на Държавата; заровено е вероятно по време на настаняването на маджарите в района на средното течение на Дунав, в края на IX в. [ЕнцБг-4, 406].

В противовес и въпреки наши и чужди учени, повечето от които Съкровището го "смятаха за прабългарско, като правеха това по-скоро декларативно, отколкото върху основата на сериозни и убедителни аргументи", някой си Ст. Михайлов [1999] си поставя за цел, и той пак първи и единствен, подобно на друг един, също много велик български псевдоисторик-псевдолингвист (И.Д.), "не да предложи нова интерпретация за етническата принадлежност на това съкровище, а по-скоро да подкрепи с решителни аргументи известната вече теза за прабългарския произход на съкровището", като новото в случая не е досега практикуваното сравнение с други паметници на златарското изкуство, "а посочване на решителни доказателства, които се съдържат в самите надписи на съкровището, нещо твърде важно, на което никой досега не е обърнал внимание" (Sic!) [105].

Само последното от всичко това, ако не е банална неинформираност, то във всички случаи е откровена лъжа, защото още първият преводач на Надпис № 21, проф. В. Томсен, както може да се види и малко по-горе, през 1917 г., именно в резултат и на основата на превода на този надпис стигна до заключението, че както самият Надпис, така също и Съкровището като цяло са прабългарски по произход, което виждане напълно определено-

категорично, около първата четвърт на миналия век възприе и подкрепи и акад. Ст. Младенов, както може да се види пак там, но съвременните български "историци" аристократи по дух, затънали до гуша обаче в най-долнопробно невежество, смятат, че е под достойнството им да четат, познават, помнят и най-важното, да се съобразяват с изследванията на българските езиковеди, което, разбира се, изобщо не им пречи да трупат страници до небето, изпълнени с лингвистични глупости и нелепости.

Ние лично обаче все още продължаваме да се чудим как може да бъде подкрепена с "решителни аргументи известната вече теза за прабългарския произход на съкровището", но даже и с "решителни доказателства, които се съдържат в самите надписи на съкровището", когато единият от двата надписа изобщо не е прабългарски, а гръцки(!?) и то от типа на така наречените "литургични надписи", следователно в него изобщо няма каквито и да е податки от рода на титли, имена и др., каквито има във всички без изключение гръкоезични прабългарски надписи от времето на Първото българско царство, за да може поне на тяхната основа да се правят каквито и да е изводи именно и единствено от този гръцки надпис за цялото съкровище, към което той принадлежи.

Както може да се види на съответното място по-нататък, не по-добре стоят нещата и с "превода" на прабългарския надпис № 21, така че в края на краищата и тук ние сме изправени пред една голословна декларация за прабългарския произход и принадлежност на Съкровището, изобщо неподкрепена, ами направо лишена от каквито и да е аргументи или доказателства, още по-малко пък от такива с лингвистически вид и характер.

След и всичко това, но все още не като последно тук, най-новият, но не и най-смисленият и компетентен "нов прочит" на българската история, наименован посредством много непочтено заимствуваното от именит български историк в миналото, заглавие История на българите [2003], бележи съвременния връх на национална безотговорност и неграмотност, като слага на предната корица на наукообразната си импресия, гравюрата с конника от една от златните кани на Съкровището, а някъде вътре, до снимката на две златни кани и две чаши от него пък е написано: "Част от старобългарското владетелско съкровище, открито при град Наги Сент Миклош (днешна Румъния)" [215].

Само толкова и нищо повече, глуха тишина и мъртвешко запустение в огромния и посветен специално на Първото, всъщност и в действителност, на Прабългарското царство, том от една безкрайно претенциозна, но без всякакво покритие, "История на българите" и то тъкмо когато в Централна и Източна Европа не остана народ, който да не предяви претенции и права върху Съкровището, и когато обезпокоени и загрижени за нас българите, неизвестни и непознати пак нам, чужденци от смъртния си одър ни призовават, предупреждават и наставляват, а цялата световна лингвистична и историографска медиевистика продължава да си бие главата, за да намери най-после възможно най-разумно-логичното му обяснение, най-новите и най-млади, но неграмотно-предубедени български историци медиевисти не смятат за необходимо, надали само от наследствен аристократизъм, както вече констатирахме малко по-горе, и не могат да измислят или изнамерят и да предложат даже един-единствен допълнителен аргумент в полза на това нищо неозначаващо и никого неангажиращо голословно твърдение "старобългарско владетелско съкровище", защото за периода, за който тези "велики капацитети" пишат, а и за всички негови добросъвестно-компетентни изследователи, "стари българи" са славянобългарите или само българите най-рано след началото на X в., а основателите и създателите на българската държава от края на VII в. са прабългари или тюркобългари и никой досега не е измислил и няма да измисли по-сполучливи и точни термини наименования, чрез които да се изрази и обозначи както приемствеността и преходът, но

така също и нетъждествеността и различието между тях, да не говорим за още по-глупавия и неясен термин "древни българи", голямата чест и рядко щастие да го имаме и знаем, ние, всички съвременни българи дължим главно като че ли на небезизвестния "историко-лингвист" по призвание, икономист по образование, джамбазин по занимание и дребен мошеник търгаш по манталитет и душа.

Лично ние, разбира се, в никакъв случай не можем да си позволим нескромността да си припишем заслугата за откриването и въвеждането в научно обращение на очертаващия се като особено сполучлив и подходящ именно от тази, току-що споменатата гледна точка, термин наименование "болгари", изолирано-спорадичната употреба на който си има своите много дълбоки исторически корени и към който от известно време насам отново прибягват редица езиковеди и историци главно от Русия и съседните тюркоезични републики, които по този начин, все още твърде епизодично и непоследователно заместват също получилия известно разпространение и употреба термин "булгари".

Така или иначе, изразът "старобългарско владетелско съкровище", откъдето и да го погледнеш, изобщо не прави чест и на това писание, заело се с непосилната за него задача да каже и то нещо "ново и оригинално" за прабългарите, независимо от изобщо нескриваните му големи амбиции и претенции в тази насока.

Специално за прословутия конник пък, само слепият няма да види и глухият няма да чуе очевидно-безспорното противоречие и натрапчиво стържещия дисонанс между неговия расово-антропологичен тип и мъгляво-блуждаещите утопични фантасмагории – митологема до митологема, на тема прародина, език и етногенезис на прабългарите, които се предлагат под корицата на това злополучно издание и които с досадната натрапчивост на развалена грамофонна плоча, през цялото време набиват и натякват, че прабългарите са памироиранци и следователно чисти европеиди като антропология.

Но няма край вътрешно кухата бутафорна гротеска на българските историци, археолози, културолози и какви ли не още и този път се пръква луксозно отпечатан водевил-бестселър, единственото вярно където може да се окаже само лексикалното значение на втората съставка на последната иноземска дума, защото тъкмо тук най-напред се твърди, че То, Съкровището не било нищо повече от едни "съдове за пиршествата на древните българи", като че ли тези "древни българи" са нямали никаква друга работа освен перманентно-френетично да пируват подобно на днешните си потомци на трапезата на Фондация "Тангра"; фигуралните композиции, както се каза малко по-горе и в Енциклопедия "България", надали именно тя е преписала от този виден български археолог, "несъмнено имат култово-магичен и легендарно-символичен характер"(!?); вместо царски, "царствен лов в типичен персийски стил", но кой ли пък днес ти обръща внимание на някакви си там наставки; изображението на Конника "изразява безспорно същата възвеличаваща победителя идея", която, много неясно за нас с какво точно, "прилика е една от най-важните причини Нагисент-миклошкото съкровище да бъде определено като старобългарско", и след която вулгарна профанизация на нас започва да ни се повдига и не само затова ние пък си позволяваме да кажем, че по същия метод и ред на разсъждение и на основата на една несъмнена прилика, въпросният автор непременно трябва да бъде определен за "прародителя на човека", като същевременно и изпитваме непреодолимата душевна потребност, въздъхвайки, да промълвим: Срамно, много срамно, тъжно и жалко, че толкова време след акад. Ст. Младенов и проф. Н. Мавродинов, така и не се намери поне един свестен българин, който да се заеме от душа и сърце със

Съкровището, а то само хищно-алчни хиени, които без капка жал и милост ръфат Неговата божествена снага!?...

Не им прощавай, Господи!!!...

По-нататък "смесица между византийски, предноазиатски (ирански) и централноазиатски (тюркски) традиции", "надписи на старогръцки и старобългарски", следователно "тази находка е от времето на Първото българско царство", във връзка с което, правейки се, че не забелязваме още някои, също така блестящи бисери на логиката и стилистиката, държим да обърнем внимание на автора, че в това съкровище има всичко друго, но не и старобългарски надписи; към времето на хановете Крум и Омуртаг "можем да датираме Съкровището"; богатият сервиз от Наги сент Миклош е бил притежание" на някой от "най-добрите български военоначалници", които са били изпращани "като владетели и управители на Трансилвания"; "А за богатите пиршества, които българските владетели и техните велможи са устройвали, говорят илюстрациите във византийските исторически съчинения..." – наистина научната фантастика като литературен жанр все по-здраво усяда сред българските историци, трябва ли обаче тя непременно да сее и разпространява национален нихилизъм и самоунижение?...

..."Съкровището е заровено в земята при някое от нашествията на маджарите в края на IX в." – вие, макар и велик български историк археолог, очевидно не знаете, че маджарите пристигат в сегашната си родина ни по-рано, нито по-късно от 896 г., тогава бихте ли ни пояснили на нас, по-малко просветените, колко "нашествия" към местата на днешния гр. Надь Сент-Миклош са можели да извършат тези маджари за оставащите им три години?!... "то остава като един от най-представителните паметници на българската история и култура" [Овчаров 2003, 73-77], но в цялата тази приказка си вярвате само вие, недраги, без дори да си правите труда, а и надали сте в състояние да схванете и прозрете не само това, какво наистина представлява Съкровището изобщо; колко нескопосано-вредни за един българин и за всички българи взети заедно са тези ваши недомислия, но още и какъв е по-точно и какво в действителност означава за нормалния българин Онзи надпис над Него в австрийския музей специално.

Именно поради всичко това и ето защо, Онзи надпис в австрийския музей, клеймо върху Общобългарския свещен бащин завет и спомен, ще продължава да лежи и тегне върху съвестта на всички без изключение български езиковеди и историци; безскрупулни мошеници и търгаши все така ще трупат дивиденти на гърба и за сметка на четящата българска публика, а унгарци, австрийци и др., ограбили и ощетили българите, ще продължават да пишат и "доказват", че Съкровището е именно и единствено тяхно, чак до Деня, когато се направи един грамотно-убедителен превод на тюркските надписи по Него, чрез което да се докаже, както се изразява акад. Йордан Иванов, че техният език наистина е не някакъв друг, а единствено и безспорно прабългарски, което, разбира се, надали ще предизвика автоматично-незабавно снемане на Онзи абсурдно-парадоксален надпис и неговата замяна с истинския, но поне ще го дискредитира в очите на специалистите и средно грамотните неспециалисти по въпроса и така ще обезсмисли и неговото безпредметно-глупаво висене над Българската Светиня!!!...

Дано самите писачи на подобни "истории" и "бестселъри" осъзнаят и разберат какво са сторили и ако са българи, да се покаят!

Но въпреки всичко, ние все пак трябва да продължим и затова, "средно-междинно" или по-точно, двупосочно ориентирано виждане по въпроса за произхода и принадлежността на Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" предлага най-добрият съвременен познавач и изследовател на тюркските езици, отскоро покойният проф. Н.

Баскаков [1969], според когото принадлежността на надписите на Златните съдове, на болгарите или на печенегите, остава спорна, поради близостта на двата езика – български и печенежски, вторият от които се характеризира с голям брой български черти и особености [252-255].

По подобен не особено определен начин и турският езиковед проф. T. Tekin [1987] отбелязва, че след продължителни спорове по въпроса се е стигнало до две основни виждания – езикът на Надписа е дунавскобългарски и този надпис принадлежи на дунавските българи, първо и второ, езикът на Надписа е печенежско-тюркски език и този надпис принадлежи на печенегите тюрки, като самият той, започвайки критичен преглед на някои от съществуващите прочити и преводи, сам стига до и предлага собствен прочит и превод на Надписа, по време на обосновката на който използува повече "тюркски" лексико-граматичен материал и често отпраща към дунавските и волжските българи [26-29].

Не по-различно по характер е и допускането, според което Съкровището е хазаро-унгарско от X в., с аналог находките от ранносредновековния хазарски гр. Саркел, като в рамките на това предположение, маджарите мигрират и овладяват новата си родина през 896 г., водени от хазарското племе кабари, известни най-вече като добри майстори на сребро и злато и които се заселват по тези места заедно с маджарите, така че последните възприемат и усвояват от предните, съответните занаятчийски умения и навици едва в новата си родина и то доста след началото на X в.

Същевременно някои автори пък и най-вече пределно злополучният и напълно основателно и според нас, изцяло компрометиралият се като езиковед тюрколог, в очите на един български езиковед нетюрколог, какъвто е акад. Ст. Младенов, унгарски езиковед – "един маджарски божемъ учен", но пак според нас, както по-подробно ще се види по-долу, много добър преразказвач на митове и легенди, особено когато се стигне до изопачаване на историческата истина за Атила и прабългарите, проф. Д. Немет от първата половина на миналото столетие, обосновават, доказват и настояват, а не изобщо са само "склонни да мислят", както сега вече снизходително-оправдателно представят нещата съвременни унгарски езиковеди (A. Róna-Tas), че Съкровището най-напред е печенежско, но впоследствие си променят мнението и го обявяват за куманско (Тюркские Писменности), може би именно поради което в литературата може да се попадне и на много странното според нас мнение или предположение, но все едно, в рамките на което Съкровището е едновременно печенежско-куманско от X в., във връзка с което за нас си остава все пак пределно неясно и не съвсем квалифицирано-компетентно, заместването на термина "кумански" с термина "къпчашки" (A. Róna-Tas), главно и основно заради това, че куманите са само едно или няколко племена от много по-общата и обширна къпчашка група на тюркските езици и народи и когато се приема, че Съкровището е къпчашко, самото то може да бъде еднакво както средновековно куманско или половецко например, но така също и средновековно чагатайско, а защо не и съвременно татарско или казахско по произход и принадлежност, защото всички тези племена и народи в края на краищата са все къпчашки.

То, като че ли, основният, ако ли не и единственият аргумент в полза на едно такова мнение за печенежско-куманския произход на Съкровището, изтъкнат пак от същия унгарски езиковед, си остава все пак многопосочно-всячески тълкуемото наблюдение, че средновековните арабски хронисти-пътешественици съобщават за наличието при печенегите на златни изделия, с което между впрочем само се повтарят под друга форма онези автори, които приемат и твърдят, че Съкровището е аварско, само защото

византийските извори пък съобщават, че аварите притежават несметни златни съкровища, придобити като военна плячка на бойното поле.

Наличието на златни съкровища било при едните или пък при другите, разбира се, все още не означава нищо с оглед набора и състава, произхода и принадлежността на Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", а привличането на това наличие тук, в качеството на водещ и единствен аргумент от културно-исторически порядък, само за пореден път показва и доказва докъде може да стигне научното падение на унгарските недоучени мъже, които прибягват до такива крайно несигурни и никак неприемливи аргументи, само и само да накарат другите да приемат и признаят, че Съкровището е единствено и непременно унгарско, като в същото време направо най-безпардонно и дори безцеремонно-откровено игнорират или се правят, че не забелязват съдържащите се в него, пределно показателни и повече от сигурни лингвистични и културно-исторически податки аргумент за неговия български произход и принадлежност.

Наред с това, пак проф. Д. Немет, без за един езиковед тюрколог като нас да е особено ясно какво точно иска да каже, в последната си публикация върху Съкровището, която уж е само рекапитулация, но според нас тя си е чиста, негласна и непризната обаче, саморевизия, твърди и заявява, какво, че надписът на Боила от Съкровището има къпчашки или печенежски произход(!?), Съкровището обаче е най-великолепното наследство на тюрките и значимо произведение на изкуството; намерено е близо до едновремешни поселения на печенеги, без сериозни основания е наречено Атилово съкровище; то не е еднородно и демонстрира форми или реализации на сасанидското и византийското изкуство с християнски следи, има надписи на гръцки и тюркски с гръцки букви, а така също и тюркски рунически надписи, но сред съдовете има и форми, характерни за Източна Европа, затова Съкровището трябва да е свързано генетически с народ, който е имал контакт с Иран и след като е бил съсед на Иран, влиза в културната сфера на Византия, а по-късно се придвижва и на запад; точно такава е добре известната история на печенегите, които изминават пътя от Иран до печенегите, които според арабските извори притежават златни съдове, и продължаващите да напредват на запад печенеги, които са ни добре известни, така че научният гамен маджарин дори не изпитва никакво неудобство от това да открадне от проф. Н. Мавродинов гореприведената логико-стилистична фигура с обект прабългарите и да я наметне върху печенегите, припомняме пък ние, първо и второ, кога и къде вие, не особено драги, показахте и доказахте, че именно гр. Надь Сент-Миклош е областта, където навремето е имало "печенежски поселения" и то тъкмо от времето преди началото на XI в.(!??).

Тюркският надпис с гръцки букви е обяснен от В. Томсен (1917), а тюркският рунически надпис е дешифриран от мене (1932), т.е. от въпросния унгарски професор (И.Д.); тюркските надписи с гръцки букви, както и тези с тюркски рунически букви представляват диалект на стар къпчашки език, именно какъвто и който е и езикът на печенегите; като възраст на съдовете, аз мисля, т.е. пак той, че по-голямата част от тях и по-специално сасанидските съдове трябва да са изработени преди 889 г., когато печенегите завладяват Леведия, докато също така прекрасната византийска част трябва да е изработена след 889 г. в Леведия и в Южна Унгария; редица учени и най-вече българските смятат Съкровището за българско, но без каквито и да е разумно приемливи критерии; наскоро една теория за унгарския му произход беше предложена от известни унгарски учени, която всъщност е дори и по-малко убедителна от нейния български контрапункт (Gy. Németh).

Независимо и от това, както проличава и от главния надпис и пояснителната бележка към Съкровището, а така също и от горепосоченото наименование на сектора на Музея, където се съхранява и показва, понастоящем, то се представя единствено и само като унгарско и в същото време, имплицитно, т.е. в неявен вид, не се изключва и възможността да е също така и аварско, от VII-VIII в., наред с което обаче има и изследователи, които прокарват и се опитват да приемат и наложат тази възможност и експлицитно, т.е. в явен вид (F. Daim, P. Stadler), при което се настоява и заключава, че Съкровището е изработено на унгарска територия като произведение на късно-аварското изкуство с елинистични елементи (T. Horváth; N. Fettich) и която най-обща концепция между впрочем намира напоследък и своята практическа реализация и в представянето на Съкровището като част тъкмо от аварската сбирка на една National exhibition [2003] в Австрия през 1996 г.

Вътрешно противоречивата непоследователност обаче при представянето и "аргументацията", доста условно казано, затова и в кавички, на Съкровището като унгарско по произход и принадлежност, получава своята абсурдно-парадоксална форма в изследването на Gy. Györffy [1988] върху унгарската история през епохата на крал Стефан (997-1038), по време на който в основни линии, както беше обосновано, доказано и показано достатъчно подробно и ясно в първата глава на настоящия труд, приключва заграбването на отвъддунавските български земи от страна на маджарите и покоряването на тукашните български князе, жупани и воеводи, един от които е и княз Ахтум, собствено унгарската форма на името на когото е Айтони.

Тъкмо този унгарски историк, в един доста разпокъсано-несвързан вид и порядък, разказва и твърди, но по-скоро допуска, предполага и дори си и измисля, какво, че маджарският, според него, племенен княз Айтони вероятно е скрил намереното през 1799 г. златно съкровище от Надь Сент-Миклош и ако това съкровище е било негово семейно наследство, тогава би трябвало онзи Bojla или Vojla, чието седалище е било по долното течение на Дунав, в близост до с. Айтони, би трябвало този Bojla да е негов предшественик; руническите надписи по Съкровището "се оказват сродни с хазарските и секелските рунически знаци, което изключва дунавскобългарски или печенежски произход"; ако Айтони е бил последният притежател на Съкровището, тогава може да се предполага какви големи богатства може да се натрупат в ръцете на един местен племенен княз и с какво са разполагали синовете на Арпад, доколкото техните съкровища в злато и сребро значително надвишавали съкровището на Айтони, което проличава и от златните и сребърни предмети, които по време на управлението на крал Стефан са се превърнали в църковна утвар [122].

И на последно място, както научаваме най-напред от проф. Т. Балкански [1996б], и съседите румънци не искат да пропуснат случая и затова и те предявяват претенции към Съкровището и го представят за румънско, независимо че преди началото на XII в., когато най-вероятно е заровено Съкровището, румънци по тези български земи няма.

По-нататък обаче научаваме допълнително, че в труда си "Староримският характер на Карпато-Подунавието и Византия през V-XI в. от Новата ера", румънският археолог Дан Теодор, отделяйки специално място на Съкровището, най напред променя неговото име и въвежда името "Съкровище от Сънниколаул" и заявява най-категорично-убедено, че То не може да принадлежи на никой друг народ освен на старите румънци, откривани непрекъснато в тази област и в областта на Арад, независимо че по Съкровището има и рунически надписи; не съществува нито едно научно изследване, доказващо безспорната етническа принадлежност на руните като български; руните са намерени в район, чийто народ никога не е имал връзка с българите, те са румънски, защото румънците като

автохтонен народ през онова време в Северното Подунавие, си набавят предмети на изкуството от Византия чрез търговци от Южното Подунавие, вече и невизантийци; тези вази през това време са имали собственик, който е инкрустирал знаците за разпознаване или някакъв текст; можели са да бъдат препродадени или придобити от друг в друго време, станали най-после притежание на някой княз на селска общност или на някой епископ; възможно е някои от частите на Съкровището да представляват и жертвоприношение, принесени на някаква църква или на някаква политическа личност; надписите по вазите трябва да имат второстепенна стойност, важен е контекстът, в който частите са открити; местонахождението на Съкровището е в румънската зона на Северното Подунавие със силни римски традиции и с много продължителни връзки с романо-византийското и византийското общество (Б. Мунтяну) [вж. и срв. Байчоров 1989, 94; Балкански 1996б, 44; Баскаков 1969, 256; Димитров 1948, 344-347,369-395; Димитров М. 1929; История на България 1981, 192-195; Младенов 1926, 61-63; ~*~1935, 4-11; Мунтяну 2004, 12; Надписи на сосудах 2003, 1-3; Попконстантинов 1993, 144; Тюркские Писменности 2003, 1-2; Фехеръ 1997, 103,110-111; Юхас 1985, 290; Daim 2003, 1,3; Daim , Stadler 2003, 2; Huns and the late Antiquity 2003, 1; Koestler 2003, 21; Kunsthistorische Museum 2003; Lásló 1976, 63; Lásló, Rácz 1984, 21-35,63,169-180; Mavrodinov 1943; Németh 1932; ~*~1971, 1-3; Róna-Tas 1982, 147; Stadler 2003, 6; AusHngMp; WdAtl, подчерт. – И.Д.].

Много интересно и дори любопитно, но опитът за обобщение на всичко това от няколко основни гледни точки, налага извода, че Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” по произход и принадлежност едновременно и същевременно е сасанидско, иранохунско, туранско, севернопонтийско, византийско, западнохунско, аварско, българско с притежател хан Аспарух, унгарско с притежател български слой в унгарския етнос и култура, резултат от западните завоевания на прабългарите, българско с притежател българските ханове, хунобългарско с последен собственик най-вероятно Айтони, аваро-българско, дунавскобългарско, българско със собственик управляващата феодална класа, прабългарско с притежател прабългарската аристокрация от времето на Първата българска държава, прабългарско с притежател прабългарски боил от западната област на Държавата, старобългарско с притежател някой владетел, болгарско или печенежско, хазаро-унгарско, печенежско, куманско, печенежско-куманско или печенежско-къпчашко, тюркско, тюркопеченежско, къпчакопеченежско, унгарско, аварско-унгарско, аварско, унгарско със собственик маджарския княз Айтони, предшественик на който е Боила от гръкографичния надпис, румънско с притежател румънците от Арад и собственик някой княз на селска общност или на някой епископ – тук можем само да изразим възхищението си от самото съкровище, което става причина за появата на толкова много и различни мнения, противоречащи си и взаимноизключващи се мнения, виждания и заключения.

Съкровището освен това се датира от средата на V в., края на VII в., от VII-VIII в., VII-IX в., “към времето на хановете Крум и Омуртаг”, т.е. в първата четвърт на IX в., втората половина на IX в. и по-точно от последната третина на века, края на IX-средата на X в., още и от IX в., после и от X в., също и преди 889 г., но още и през XI-XII в., а от третата гледна точка, Съкровището е изработено от българския народ в сегашна Северна България, който е изминал пътя от Изток към Запад и току що е приел християнството и по-специално от български златари; съдовете като цяло са от съкровището на манастир и са набавяни или от златарски работилници във Видин, или пък от дарения на готови съдове, изработени много преди това и на редица други места; то е продукт на бактрийска,

персийско-сасанидска и византийска художествени школи; източните форми са следствие от подновяването на търговията между Изтока и Запада през втората половина на I хил.; съдовете са произведения на различни ателиета и майстори; Съкровището има разнороден характер; изработено е от хазарското племе кабари, които са начело на маджарите в тяхната миграция на запад и са добри майстори на сребро и злато; създадено е от печенегите; част от сасанидските съдове са изработени от печенегите в Леведия, а византийската част е изработена след 889 г. пак от тях в Леведия и Южна Унгария; изработено е от късни авари на унгарска територия и най-после Съкровището е заровено в земята през 896 г. по време на маджарско нахлуване в Банат; също и към края на IX в., когато в равнините на Средния Дунав нахлуват унгарците; заровено е по време на настаняването на маджарите в района на средното течение на Дунав, в края на IX в., но така също и от маджарския племенен княз Айтони преди неговата гибел през 1008 или 1018 г. и др.

Унгарската хипотеза
за произхода и принадлежността на Съкровището

Специално унгарските учени мъже напоследък, полагат неимоверни и всячески усилия и старания, само и само да обосноват и докажат собствения си, унгарски произход и принадлежност на Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", в резултат на което, разбира се, целият грамотен и четящ Свят, наред и допълнително към всичко онова, което беше представено малко по-горе, научава още какво, че предците на днешните унгарци "демонстрират забележително ниво на художествен интерес и талант", доказателство за което е "най-богатата колекция" от метални художествени произведения, така наречената "Nagyszentmiklos treasure", за които произведения се мисли и въобразява, че са принадлежали на някой княз от времето преди заселването по тези земи, т.е. преди овладяването от маджарите на сегашната им родина, и които художествени произведения, т.е. същото това "Nagyszentmiklos treasure", показват високоразвития художествен вкус на маджарите, с интересен синтез от културни влияния от епохата на Миграцията.

Така е, така е, но и съвременните унгарци се правят на много културни и възпитани, обаче за чужда, българска сметка, като напълно съзнателно и преднамерено не искат, макар и скрито и само за себе си, да си признаят и вземат предвид, независимо че и него са чели и знаят много добре, наред с не особено ласкавото ранноавстрийско мнение за тях, още и онзи пасаж от византийския хронист, според когото маджарите са най-дивият и кръвожаден народ на Ранното Средновековие, които обаче през есента на 895 г., в становете си в Ателкузу оттатък Днестър, получават такъв шамар от все още много младия цар Симеон, че в панически страх и ужас, побягват на запад, тичешком и дори без да се оглеждат назад, в сняг и лед прехвърлят Карпатите през мъглите и виелиците на Верецкия проход, доста изпокапват по пътя, но още към края на същата или началото на следващата година, едвам успяват да си поемат дъх на пустия откъм всякакво население, оттатъшен бряг на Дунава, "на запад и север от големия завой на Средни Дунав" (П. Коледаров), главно там, където днес е Будапеща, но така също и малко по-насевер, в дн. Западно Словашко и Великоморавия, възможно и малко по-наюг, в Северна Панония, пак на запад от Дунав.

Тъкмо този начин на пристигане и установяване на маджарите в границите на така очертаната област очевидно-безспорно и в никакъв случай няма нищо общо с откъснатите от всякаква действителност болни фантазии на İ. Fodor [1982], според когото още с пристигането си по тези земи маджарите завладяват и покриват огромната територия от

двете страни на р. Тиса чак до източния край на Карпатската котловина [14] и което много срамно-позорно събитие обаче самите унгарци и днес все още продължават да величаят и превъзнасят като безподобното и неповторимо за цялата европейска и дори световна история Honfoglalás - Завладяване на Родина!??

Това за изумително-голямата бързина, с която маджарите "завладяват родината си", не е наша измислица, пък и изобщо не става така, както е в наивно-сантименталната легенда, преразказана от староунгарската Илюстрована хроника (П. Юхас), а то си е записано в Изворите и то по изцяло и напълно недвусмислено-адекватния му начин, като пак староунгарската Budai Krónika например съобщава: "От тук прехвърлили планините за 3 седмици и стигнали до покрайнините на Маджарско, т.е. Трансилвания", от една страна, и от друга страна, пак бързината на същото това събитие принуждава Константин Багрянородни, то дори си е и малко смешно, да събере в един-единствен глагол началото и края, потеглянето и спирането по време на този толкова "славен исторически преход": "При завръщането си тюрките намерили земите си опустошени и обезлюдени и се установили в живелищата, които обитават и днес" [вж. и срв. Златарски 1971, 291-312; Коледаров 1979,, 46,51, Карта № 8; Мутафчиевъ 1935, 6-7; Юхас 1985, 111,359-360; Fodor 1982, 225-299; Histoire de la Transylvanie 1992, 116; БВнАт, 152-153; ГрИзв-6, 139; ЛтИзв-5.1, 19; MagOrSz-1, 1033, подчерт. – И.Д.].

Затова авторите на въпросната измислица поне да бяха казали какъв по народност е този "княз от времето преди заселването по тези земи", който повече от очевидно и по силата на току-що описания, доста странен и дори куриозно-комичен начин на "Завладяване на Родина" от страна на унгарците, просто няма как да е маджарин, че наред с целия Свят, и ние да им се посмеем още малко, защото те изобщо не се чуват какви ги говорят, когато твърдят, че Съкровището принадлежи на такъв един княз от времето, когато унгарците изобщо и все още ги няма по тези земи, но същевременно пък, техните предци, още докато бродят из южноруските степи или северно от делтата на Дунава и докато нападат, убиват и грабят българите и българските земи, и то тъкмо през Златния век на тяхната просвета и култура по времето на цар Симеон Велики, "демонстрират забележително ниво на художествен интерес и талант" – много-много смешно и забавно, трябва да кажем ние, макар и да съзнаваме напълно, че точно този израз си е само калка, превод от друг един език, но за съжаление, сега не ни идва на ум нещо по-подходящо.

И все пак, нека да попитаме, телепатия някаква или пък нова технология, която съвременното човечество, така и никога няма да открие и узнае, нея обаче са я имали и знаели много преди това, само предците на сегашните унгарци, така ли?

Наред с това, най-спорният за унгарските изкуствоведи, момент в историята на унгарската култура е дали техните предци са имали своя собствена писменост, положителният, разбира се, отговор на който въпрос се заключава в това, че с всяка измината година става все по сигурно - а, така ли (И.Д.), какво, че техните предци са стигнали до Карпатския басейн, като "писмен народ", който е заимствувал основните елементи на руническата писменост - Rovás writing, от старотюрките - The Old-Turks, владенията на които се простират от този басейн чак до Черно море и разселили се до тук по време на Западнотюркския - the Western Turkic, а по-късно и на Хазарския каганат - the Khazar Kaganate. Техните предци живели дълго време в тази област, поради което са имали и възможността да заимствуват именно този начин на писане.

Изобщо невъзможно, се налага да забележим ние, защото най-напред на Науката не са познати никакви "старотюрки - The Old-Turks", а ако под това вие, унгарците си разбирате българи по-общо, тюркобългари или прабългари, болгари в частност, защо в края на

краищата не си го признаете и кажете, но допълнително към всичко това Кавказ и южноруските степи на Източна Европа и по-точно п-в Крим, ако не и днешният гр. Тбилиси, е крайната западна точка, до която се разлива Западнотюркутската империя като административно-политическо образувание и то за съвсем кратък период от време – 554-633 год., при което основна роля за нейното разпадане изиграват редицата болгарски племена на Кавказ, които отхвърлят тюркутското иго и се обединяват под управлението на хан Кубрат (632-651) в приазовската Велика България [вж. Гумилев 1993, 148-155,443-440; Юхас 1985, 227; Khan Kubrat 2003, 1, вж. и срв. Плетнева 1986, 18-19; Халиков 1989, 59].

Самата Тюркутска империя обаче или както още е по-известна, Западнотюркският хаганат, изобщо не оставя по тези земи номадско или уседнало население и още по-малко пък - рунически писмени паметници от тях, каквито тук наистина има в доста голямо количество, но те всички се свързват от специално проучвалите ги езиковеди, главно и основно с местните болгарски племена, в светлината на което наистина трябва да се приеме за прекалено абстрактно-обобщено и именно поради това и не особено информативно-точно и вярно и мнението на проф. Д. Немет, според когото руническите надписи на Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” принадлежат към семейството на Евроазиатските рунически надписи от VII-X в. на тюркските племена в Монголия, на Енисей, североизточно от Ташкент, от хазарите в Източна Европа, от унгарците или по-конкретно от унгарските секели в днешна Румъния и от печенегите тюрки между Тиса и Марош в днешна Румъния, около Надь Сент-Миклош, където е и находището на Съкровището, като някои от надписите и документите са идентични, но други пък са твърде различни, с което заключение фактически се “размазва” картината и се прикрива истината, защото в тюркологията, както по-подробно ще се и обоснове по-долу, е широко и много добре известно, че източноевропейските руни са съвсем различни от средно- и централноазиатските и изобщо не могат да се четат и тълкуват на основата на последните, която “малка подробност”, много ясно защо, е “убягнала от вниманието” единствено на унгарския професор [вж. напр. Байчоров 1989, 5, срв. Daim 2003, 1-4; Daim, Stadler 2003, 1; Historical compendium 2003, 1-2; Hungarian art 2003, 2; Németh 1971, 3-5].

Българският принос
в унгарския език, етнос и култура

И по-нататък, като продължение, особено показателен относно произхода на унгарските руни - the Hungarian Rovás, според същите автори, е фактът, че двете техни думи за писане са от тюркски произход - both our words "ír" (write) and "betû" (letter) are of Turkic origin, и те се надяват, че бъдещите археологически открития в Etelköz (nowadays Ukraina), ще потвърдят – разбира се, че ще потвърдят, само че когато цъфнат..... (И.Д.), какво, че техните предци не са забравили толкова бързо буквите донесени от Хазария - the letters brought from Khazaria.

Така значи, не само унгарските историци и езиковеди, но и унгарските изкуствоведи, не познават и не признават собствената си история, защото те може и да са достигнали Карпатския басейн като “писмен народ”, но “старите тюрки” от които те са взели тази писменост, в действителност са прабългарите или още българите и тук “показателният факт” за това е не само и не изобщо, много неточно и прекалено неясно възприетият, утвърден и използуван почти в цялата унгарска лингвистика, термин “тюркски”, на основата и с помощта на който преспокойно можем да си мислим напълно основателно и логико-лингвистически съвсем коректно за тюркмените от Ирак или пък за тюрките от

Алтай и Якутия например, а именно и единствено болгарският, прабългарският произход, не на 220-230, а на друго място пък 250 на брой, както приемат по принцип и в частност унгарските езиковеди (A. Róna-Tas) след пак унгарския езиковед акад. З. Гомбоц, който, независимо от поставеното на корицата заглавие, прекалено общо и неточно ги определя в изложението или като "най-стар слой тюркски заемки" от времето отпреди идването на маджарите в днешната им родина, или пък като "старочувашки", по-голямата част от които навлизат и остават и в основния речников фонд на съвременния унгарски език.

Прабългарските по произход думи и имена в унгарския език са много-много повече, особено след като към тези думи се прибавят, не толкова и не единствено все още неиздирените и неописани болгарски думи в унгарските диалекти и говори, колкото апелативите нарицателни съществителни и други имена и глаголни форми, на изключително големия брой унгарски собствени имена от болгарски произход, каквито са например иранското по произход болг. **куд,* безспорно родствено на осет. *cad* и преминало и развито в унг. *kút* "колодец", наистина посочено доста преди това като болгарска заемка в унгарския език, но много неоснователно и погрешно представено в унгарския топонимичен речник, където са такива местни имена като *Bánkút, Gyulakuta, Jávor-kut* например, като собствено унгарско [вж. и срв. Абаев-1, 285; Gombosz 1912, 107-108; Kiss-1, 143-144,166]; собствено тюркското по произход болг. **ăр* "мъж; човек; герой" и малко по-долу достатъчно пълно и подробно обоснованата, средноперсийската по произход титл. *бат/нат,* на основата на които е образувано например името на първия крал на унгарците, Арпад от българското племе оногури, втората съставка на което е същата като при името на маджарския бег през 820 г., Юлай-Бат, първата съставка на което обаче очевидно и безспорно има за основа българската титл. *дюла* със значението "върховенъ управитель-князъ", от която е не само името на рода на прабългарските ханове - Дуло, но и унгарското "княжеско название d'ula (gyula)", а така също и мли *Gyula* [дюла]; болг. **дилан* "змия" от което се образува унг. мли *Gyalán* [дялан] (Г. Фехеръ); още и болгарската титл. *багатур,* от която пък води своето начало не презимето или фамилното име, а по-скоро титл. *батори* на един от техните крале, превърнала се впоследствие в название на маджарска кралска династия, докато за чисто и завършено фамилно име като че ли трябва да се приеме втората съставка на името на трансилванския воевода от 1595 г., Сигизмунд Батори, при което име титлата очевидно вече се е развила и превърнала във фамилно собствено име, носено и от редица други трансилвански князе [Миятев 1980, 42], не само поради което никак не изглежда лишено от основание допускането, че точно в тази си форма титлата най-вероятно произхожда от болгарския секелски език (B. Jancsó).

Към кръга на думите и имената, които непременно следва да се прибавят към не особено ясните като количество, но във всички случаи много повече от горепосочените цифри, думи и имена от прабългарски произход в унгарския език, спада също така и особено *етнм* ***kun,*** на основата на който безспорно възниква широко разпространеното *унг. фми* ***Kun*** [ЛНб] и който етноним в никакъв случай няма нищо общо с *лат.* ***homo,*** както допуска проф. Д. Немет, докато с оглед на тюркския праезик или на сродните му езици, пропускайки, разбира се, да цитира староунгарската хроника на Шимон Кезаи, обяснява самоназванието на хуните, което според него, съвсем невярно и много погрешно според нас, е равно на *етнм* ***kuman*** и с формата си ***hun*** е резултат от фонетичната промяна ***k>h.***

Всъщност надали има езиковед ориенталист, който да не знае, че първично-изконната форма на въпросното народностно название е ****hun,*** употребено най-напред като че ли още през III хил. пр.н.е. за народ на север от Китай (Б. Калгрен), както и още през I хил.

пр.н.е за монголоезичните племена от Забайкалието (В. Буданова), но така също и някъде след началото на I хил. пр.н.е., пак от китайците, примерно като *сткит.* ****γиə,*** за нахлуващите от север и северозапад български племена на "ездачите", с много вероятното значение "човек", запазено между впрочем и в някои от цитираните тук езици и пренесено до нашите земи от народите и племената на полиетничната военно-племенна конфедерация, наречена Хунска империя със столица на територията на дн. Унгария, последният владетел и ръководител на която е българинът от племето на оногурите, хан Атила, така че и самият *етнм* ***hun,*** се явява единствено и само български по произход и употреба, а не изобщо тюркски, приемането на което очевидно го прави твърде неопределен и неточно-неясен.

Между впрочем нека тъкмо по този повод съвсем накратко забележим, че в наскоро излязлата у нас историографска студия на *етнм* ***hun,*** по която по необходимост за втори път вземаме отношение от началото досега и която е написана в доста странния за нас лично, но типичния за съвременните български историци стил, при който обемът на бележките под линия или в края, ако и да не надминава, то поне се приближава към обема на основния текст, авторовите прозрения по редицата фундаментални въпроси на съвременната прабългаристика се издигат едва до там единствено и само да обобщи и заключи главно, че те все още са дискусионни, като например, че "Разселванията на неолитните народи напомнят плискането на вълни в коритото, наречено Евразия…"; това са "въпроси, по които все още продължава да се спори"; "Дискусионен е въпросът за характера на хунския език…"; "въпросът за корелацията между *хуните* и *х[с]иунг-ну,* както и за техния етнически произход и състав все още остава открит пред бъдещия изследовател".

А основната позитивно-съдържателна страна на тази "студия" дава достатъчно пълна и ясна представа за безизходицата, до която са довели тюркското по принцип и прабългарското езикознание в частност, възможно най-високо превъзнасяните и от този списовател "големи световни имена", които и до края на Света, без изобщо да държат сметка главно за границите и относителната обособеност и затвореност на отделните племена, народи и техните езици, за географските пространства и историческите епохи, ще продължат взаимно да се замерят, а нас, читателите си пък да залъгват с такива нелепи глупости като "алтайски народи" или "алтайски етнически елементи"; "принадлежността на *източните* и *западните* хуни към голямата урало-алтайска етнолингвистична общност", при което не бива да се подминават и такива бисери плод на силно изкривена способност за съставяне на "умозаключения" на основата не на обективнореално несъществени, а нямащи изобщо никакво отношение към предмета на мисълта предпоставки и признаци като този, че езиците на източните и западните хуни "не спадат към никое от познатите днес (още по-малко от живите познати) лингвистични семейства. Те са по-скоро отмрели изолирани езици (подобно на шумерския и угаритския), което не бива да изненадва, защото на света има много повече мъртви отколкото живи езици" и други от този сорт [Стоянов 2004, 269-277], от което като цяло и ние се опитваме да не се изненадваме и впечатляваме особено, защото очевидно е, че когато днес, разни икономисти, историци, помощник-историци, археолози, журналисти и др., затънали до гуша в безкрайната си лингвистична неграмотност, загърбват, игнорират или се правят, че не забелязват реалния прабългарски език и "откриват", лансират и разпространяват някакъв си измислен "древнобългарски език", то нещата не може да бъдат по-иначе или пък някакви други.

По силата именно на китайския си произход, но тюркската по принцип и прабългарската си в частност употреба и разпространение *етнм* ***hun*** историкосемантически, очевидно-безспорно има значението "българин" и с това си значение той е употребен дори и от Птоломей по отношение на хуните, които към средата на II в. преминават в Източна Европа, а разширява значението си до "гражданин или жител на Западнохунската империя", едва след образуването и по време на тази Империя, на основата и във връзка с добре известния и често проявяващ се, наред със своя антипод, през Късната Античност и Ранното Средновековие принцип pars pro toto - наименоване на цялото или всичкото подвластно население посредством названието на основния и водещ етнос в рамките на съответното административно-политическо образувание, при което обаче в обема и съдържанието на така възникналото и образувано индивидуално понятие значение на новия и вече друг и различен етноним се включва и съдържа и предишният, старият етнически обект.

Западнохунската империя със средище на територията на днешна Унгария, е полиетнична военно-племенна конфедерация в която влизат български, ирански, славянски, германски, угрофински и др. племена, в езиците на които по специфичен начин преминава, използува се и се запазва въпросното етническо название.

Специално маджарите безспорно са го възприели *етнм* ***hun*** от интегрираните, инфилтрирани, но и асимилирани от тях български и славянски етнически групи и племена, останали по тези земи след началото на разпадането на Западнохунската империя със смъртта на нейния основател и умел ръководител българския хан Атила, като с появата на куманите на европейската историческа сцена, те започват, на основата на семантико-номинативния принцип метафора, т.е. по сходство и подобие, да назовават посредством него и близките до българите по произход, език, материална и духовна култура и расово-антропологичен тип кумани къпчаци, които обаче достигат Средна Европа под собственото си самоназвание, след време усядат и сред маджарите, претопяват се сред тях и така в унгарския език, наред с предишното им название ***кун,*** се появява и донесеното от тях самите название ***куман,*** разноместно-разновременната и не винаги коректната тогава употреба и преминаване в изворите и на едното, и на другото има за резултат и недопустимото и неприемливото им все пак сближаване и смесване в науката в най-ново време.

При това положение като не особено компетентни и обектно адекватни следва да се преценят и опитите за откриване в семантиката на унгарския *етнм* ***кун*** не значението "българин", а значението "turq", като лингвистически напълно неграмотно се използуват една титла и няколко фонетически близки до нея мъжки лични имена [Histoire de la Transylvanie 1992, 153].

Но нека да приключим разсъжденията си върху този етноним, като отбележим, че той не е обяснен кой знае колко по-добре и задоволително и от проф. П. Юхас [1980], според когото *мадж. етнм* ***kun*** е равен на *етнм* ***Cumanus,*** но е достигнал до маджарите не посредством куманите къпчаки, а е съхранило се в маджарските предания име на един от кабарските родове, като по всяка вероятност първоначалният вариант е ***chun*** и него Анонимус на латински е превърнал в ***Cumanus,*** макар така да се наричат появилите през втората половина на XI в. кумани [118].

И все пак като заключително обобщение, генетико-исторически и структурно-функционално *етнм* ***hun*** няма нищо общо с *етнм* ***kuman,*** който по наше дълбоко убеждение, което се надяваме, че ще имаме възможност да експлицираме и обосновем достатъчно подробно и всестранно в друго наше, по-нататъшно изследване, трябва да има

за основа западнотюркския по произход - български, огузски или къпчашки (!?) *етнм* ****kökmän*** от *при* ****kökmän*** с корен ***kök*** "син, ясен; рус, светъл" и суф. ***-män,*** налице още и в редица други западнотюркски прилагателни имена, и ненапразно калкиран посредством изтсл. *половец* [вж. и срв. Буданова 2000, 209; Коледаров 1989, 18; Стоянов 2004, 270-283; Юхас 1985, 36; Altheim 1959, 7-41,369; ~*~1960, 259; Jancsó 1921, 42; Pritsak 1979, 27-34; Thompson 1948, 20-23; срв. Németh 1962, 179,189].

Между впрочем, както научаваме пак от проф. П. Юхас [1985], създател и разпространител на широко възприетата от като че ли почти всички съвременни унгарски езиковеди и историци "теория" не за българския по-общо и за болгарския в частност, а за "тюркския" принос в унгарския етнос, език и култура, е отново проф. Д. Немет, който, като тръгва от правилната и вярна по принцип предпоставка, че "по-малките и по-големите градивни елементи на тюркската номадска държава често са били разноезични", в самозаблуждението си, обусловено от не особено високо ниво на общонаучна интелигентност, допуска сравнително често срещаната и дори тривиална логическа грешка "подмяна предмета на мисълта" и прави изобщо неверния и обектно неадекватен извод, че "народите, известни в историята под общото наименование тюркски, представлявали само политическо, но не и етническо цяло" [244], на повърхността на който извод глупаво се полюляват, примесвайки се една с друга, коренно различните и изобщо нетъждествени същини, субстанции, наречени етнос и държава.

Колкото пък до самия проф. П. Юхас, и той очевидно е силно изкусен и подведен от този лековато-погрешен стил на предшественика си езиковед, защото вече без да го цитира, повтаря основните му постулати и ги конкретизира върху примера с основателя на азиатската държава на хуните или по китайски - на хун-ну, българския хан Моде от 176 г. пр.н.е., според него именно тогава, който в писмо до китайския император съобщава, че е "покорил двадесет и шест държави" и "те всички станали хуни" или "Моде превърнал в хуни племената на поробените "двадесет и шест държави" [65-66], което щеше да бъде наистина вярно, ако не беше представено толкова повърхностно и като нещо съвсем бързо и лесно.

Не особено точно-адекватната теория, не за прабългарския, а за тюркския принос в етноса, езика и културата на унгарците е вече дотолкова вкоренена и разпространена в световната лингвистика и историография, че тя се подема, доразвива и препредава по-нататък от кого ли не и къде ли не и именно тук D. Sinor [2004] например е много прав, когато забелязва, че словникът на унгарския език съдържа голям брой тюркски думи [3], но пак той никак не е прав, когато твърди, че З. Гомбоц греши, когато приема за тюркобългарски заемки дори и онези тюркски думи, които не притежават чувашки черти и особености, така че в действителност, само малка част от тези заемки може да бъде отнесена към този особен диалект, а останалите биха могли да произхождат от всеки друг тюркски диалект, именно поради което авторът предпочита да говори за влияние върху унгарския език от страна на "Turkish", т.е. на "тюркския език" [4], какъвто език обаче по времето на българо-унгарските етнолингвистични контакти и взаимодействия реално не съществува или ако искаме да бъдем по-точни и по-ясни трябва да кажем, че такъв език има, но не отделно-самостоятелно, а единствено и само под формата на общото в редицата омогенетични и омоморфни езици, наречени тюркски и много отдавна обособили се от тюркския праезик и каквито за онази историческа епоха и етап от развитието на тюркските езици са само българските езици – аварски, болгарски и хазарски.

Колкото пък до "чувашките черти", добре щеще да бъде, ако на същия автор му беше дошло наум, че не може всичките без изключение, най-малко 250 прабългарски заемки в

унгарския език да съдържат в структурата си "чувашоидентифициращите" звукове ***р*** и ***л,*** за да се удовлетвори неговата никак неоснователна и тюркологически изцяло неграмотна претенция едва тогава и останалите думи да бъдат признати за тюркобългарски – да се надяваме, че така става напълно ясен и абсурдният комизъм на въпросната претенция.

За съжаление, същият изследовател разгръща своя анализ и формулира заключенията си на основата и в рамките на презумпцията, че племената по земите на Южна Русия през втората половина на I хил. са основно тюркски - "In the second half of the first millennium Southern Russia was teeming with Turkish tribes; their presence is ample explanation of the existence in Hungarian of Turkish loanwords", което просто не е вярно, защото племената по това време и по тези места са единствено и само български, тюркобългарски изобщо и по-специално, не българо-аварски племена, които изобщо не се задържат по тези земи, нито пък българо-хазарски племена, които се появяват тук малко по-късно, а основно и главно – българо-болгарски, т.е. прабългарски племена и народи.

При това положение и по необходимост, никак не е вярно вече и твърдението, че практически от тюркски или славянски произход е цялата селскостопанска терминология в унгарския език – "Practically the whole agricultural terminology of Hungarian is either Turkish or Slavonic in its origin", както и твърдението, основано на изцяло погрешните етимологии на проф. Д. Немет, че тюркски произход имат личните собствени имена от епохата на "Завладяването на родина", а така също и названията на шестте от всичко осем унгарски племена [4], където очевидно се прави още по-груба грешка, защото в основата на унгарската народност, както ще се обоснове и покаже по-нататък, лежат не племена, а родове, един от които е от прабългарското племе оногури, но нека Читателят да види по този въпрос и нашето тълкуване в първата глава на настоящото изследване, на етнм *дентумогер* като име на онова "скитско племе", от което според унгарските хроники води своя произход унгарското племе.

Пак тук обаче, много-много странно, племето оногури се представя не като болгарско, най-точно и най-вярно, не и като българско, малко общо, но все още вярно и приемливо, а единствено и само като тюркско – "Turkish tribe, the Onogur" [5], което вече е толкова общо и неопределено, че направо изобщо нито е вярно, нито пък приемливо и поставя под много силно съмнение научната компетентност на своя автор.

Не отговаря на действителността и това, че именно славянската форма на името на непознатия в Европа, въпросен "тюркски" народ се оказва приспособена от същата тази Европа за име на унгарците [5], защото според нас племето на маджарите получава назв *Ουγγροι,* ако не много преди, то поне вън и независимо от славяните и ако не още на Кавказ, то поне в областта на Лебедия, където княз Арпад от племето оногури - Ὀνογουροι, е избран за върховен вожд на цялото маджарско племе, в което изобщо няма нито нищо изненадващо и още по-малко пък комплицирано, като се има предвид, че и той като българин е от същия народ, от който е и хан Атила.

Между впрочем, независимо от широко разпространеното и като че ли вече възприето и здраво утвърдено мнение, съвременното народностно название на унгарците *Hungar* надали води своето начало от българския етнм *Onogur,* защото така най-малкото няма обяснение за широката незакръглена гласна в края, а най-вероятно от историческия етнм **huŋar* като наименование на някое болгарско племе на Кавказ или в Северното Причерноморие, който етноним е запазен в средновековните славянски езици под формата *вангар* и очевидно-безспорно е образуван с прибавянето на собствено българският суфикс за мн.ч. ***-ар*** към пак българския етнм **huŋ,* който пък от своя страна е запазен в такива местни имена като ойкнм *Хунгвар,* дн. Ужгород, втората съставка на което е пак

българската по произход лекс. *вар* “град”, а така също и в името на общо взето не особено ясно къде разположеният средновековен трансилвански гр. Хунгу [вж. и срв. Буданова 2000, 161; Олайош 1987, 240-244; Юхас 1985, 22-65,384-388; Boba 1982, 74; Golden 1980, 54,74; ЛтИзв-5.1, 18, срв. Fodor 1982, 233; Györffy 1988, 51; Róna-Tas 1982, 143].

Никак не може да се приеме дори и за минимално вярно и това, че оногурите са свързани с българите – “They are definitely connected with the Bulgars — the sources even speak of Onogur-Bulgars” [5], когато те по начало са си българи, защото са едно и то най-голямото и най-силното от българските племена, макар и недостатъчно ясно кои и колко точно на брой, прибавяме ние в контрапункт на малко по-долу, некоректно изведеното заключение на проф. П. Юхас, че те са точно десет на брой, защото и според него първата съставка на тяхното название е числителното име десет.

При това не изглежда особено обектно адекватно и предположението, че оногурите “From the second half of the 5th century their dwellings were mostly, if not always, north of the Black Sea, presumably between the rivers Don and Kuban”, когато от М. Каланкатуаци [1984] научаваме, че по времето на персийския цар Шапур II (309-379), персите и арменците воюват с хун на име Хонагур, мъж с исполински ръст в стоманена ризница и кован шлем на огромната глава, който преди това разграбва Персия, а след като начело на “многочислени пълчища от хазири” преминава през прохода Чора, призовава на двубой самия персийски цар, който обаче не се изправя срещу него, а изпраща княз Бабик от арменската област Сюник и той го побеждава [65-67,195-197].

Освен това, вече съществуват и са достатъчно подробно-пълно разтълкувани и обосновани на много места от тука назад, и научните факти податки главно от лингвистико-ономастично естество, че тъкмо оногур е и племето на хан Атила, което не особено популярно сведение, разбира се, не толкова усложнява общата картина, колкото изнася това българско племе много по-назад във Времето и Пространството. Колкото пък до географските познания и уговорки на автора, все пак добре е да се знае, че областта на Средна Волга - Middle-Volga region, е доста и достатъчно отдалечена от северните черноморски области - north of the Black Sea.

Най-общо определяните като тюркски, лексикални заемки в унгарския език всъщност и фактически са български, прабългарски и тук също така не може да се приеме за особено коректен и обектно адекватен начинът на разсъждение и обосноваване на обратното, на Д. Синор, според когото византийските извори и по-специално Константин Багрянородни наричат унгарците, тюрки; самото “име *тюрк* датира от средата на VI в., когато в Монголия се създава Тюркската империя” и “This is not only the first instance of a people being called Turk but also the first case where we can safely affirm that we are in presence of a Turkish-speaking people. The Türk Empire disintegrated towards the middle of the 8th century, whereas the name *türk* came to be applied to Hungarians about a century later when it could not have had any political significance. It is unnecessary to try to establish political connections between Hungarians and Türks and it can be safely assumed that, in conformity with usual Byzantine practice, the name of one important Barbarian people was being applied to another. Byzantine historiography is teeming with such examples and the Hungarians themselves are often called Scythes, Sauromates, Getes, or Huns.” [Sinor 2004, 6].

Особено лошо впечатление прави и направо поставя под много силно съмнение научната компетентност на своя автор изразът “I should like here to remind the reader that the languages of the Huns or Avars remain unknown.” [19], а така също и декларативното съждение, че унгарската дума за кон има угрофински произход, както и това, че тюркобългарски произход има думата за вол, но същото не може да се каже за по-

голямата част от терминологията, свързана със земеделието и скотовъдството, където е налице "значително Тюркско влияние" [7] и други от този сорт.

Именно поради всичко това, за напълно обоснован, обектно адекватен и изцяло резонен трябва да се приеме и изводът, че не неясно кои точно, а именно и единствено българските племена, езици и диалекти играят изключително важна роля и се характеризират с очевидно-безспорен принос и заслуги за изграждането и развитието на унгарския етнос, език, писменост и култура, приемането и признаването на което от страна само на някои унгарски езиковеди, например, на места и понякога, получава формата на това, че "българските заемки в унгарския език са нашият най-важен източник за лингвистичната история на българския език" (A. Róna-Tas).

Но особено силно това признание е изразено и подчертано доста отдавна от унгарския историк проф. Г. Фехер, който сякаш в потвърждение на малко по-долу казаното от нас за нивото на социално-икономическото развитие на маджарите на етапа и в областта на тяхната прародина, пише, че когато маджарите дошли в съседство с прабългарите, те били все още номадски народ, който не познавал уседналия живот и живеел в племенна организация, едва след и поради което през дългите столетия на тяхното съседство и съвместен живот те "научили от прабългаритѝ по-културнитѝ форми на частния и обществен живот", включително и новата за тях държавна организация, която те заимствували от българите заедно със съответното наименование *d'ula* [вж. Иман 2001, 30; Съсълов 2000, 34-35; Фехеръ 1926, 287,293-297; Dobrev 2003; Gombocz 1912, вж. и срв. Баскаков 1981, 24; Николова-Маркова 1983, 158; Maenchen 1963, 286; Róna-Tas 1982, 147, срв. Németh 1962, 223].

За съжаление, бидейки едновременно българин и давайки си напълно сметка за изключителния принос на проф. Г. Фехер за прабългаристиката, трябва с голямо неудобство и огорчение да споделим, че продължаващото по всеки един повод да фалшифицира езиковите факти и да манипулира Читателя, лингвистично невежество в лицето на някой си, пази Боже, "старши научен сътрудник" от Икономическия институт на Българската академия на науките, не пропуска, след като отново подмята за наложителната потребност от "коригирането на българската история" и за "нейното бъдещо развитие", да се подиграе и с паметта на този наистина допринесъл твърде много за Българщината чужденец, като го обвинява в предоверяване на "редица видни световни авторитети от своята епоха" и в изкуствено стесняване на "основата, върху която е изследвал релациите между прабългарския и унгарския език", по силата на което и не само "дълбоко е вярвал, че древните българи са били тюркски народ", но си е и позволил, видите ли, без санкция от страна на българския неграмотен "научен сътрудник", даже и да мисли (Sic!), че "прабългарските заемки в унгарския език се състоят само от тюркски думи".

Разбира се, че обвинението в предоверяване изобщо не почива на никаква реална основа и по същество си е чиста проба клевета и инсинуация, защото проф. Г. Фехер [2000], когато описва и разкрива собствено тюркските елементи в езика, материалната и духовната култура на прабългарите, той много малко се позовава на други изследователи и изобщо не се доверява на никакви "световни авторитети", а сам открива и привежда съответните паралели от останалите тюркски езици или пък в материалната и духовната култура на другите тюркски племена и народи [77,79,137].

Своето "опровержение" на тезата на унгарския проф. Г. Фехер, за тюркския произход и принадлежност на прабългарите, за всеобщ български срам, българското "научно" недоразумение гради в рамките и с помощта на поредната си спекулативно-

манипулативна фалшификация, като разглежда "един особен кръг от роднински думи, който съвпада в българския и унгарски език и същевременно не се среща в тюркските и славянските езици", като една от тези думи е *бълг.* ***бате,*** при което, разбира се, не пропуска и възможността, макар и с едно закъснение от десетина години, да сигнализира и да се оплаче, че и той, видите ли, бил репресиран от миналия режим.

Тъкмо това, направо невярно и много глупаво голословно твърдение и мнение никак не е ново за прабългаристиката, но напоследък у нас твърде много се залага на някакви си "древнобългарски" думи и имена, въз основа на които се правят далеко отиващи етногенетически изводи и заключения, и тъкмо в тази връзка например, за непременно осъществено в миналото запазване и развитие на средновековно-болгарската титл. ***бат*** към съвр. *бълг.* ***бате,*** без обаче каквато и да е аргументация, особено силно настоява и Д. Табаков [1999, 23-24].

На друго място пък и пак за същото се твърди, че "остава открит въпросът доколко детайлите от най-старата история на българския етнос дават основание за една такава безспорна атрибуция" към тюркските народи, от страна на "такива именити учени като П. Голдън и Д. Синър" и как "се съотнасят с тюркския корен на българите" редица имена и думи "с очевиден ирански произход" и "с подчертано иранско звучене" (Sic!), една от които е и ***бати,*** като по-нататък, вече във връзка с името на сина на хан Кубрат, Бат-Баян, но в същия лековато-безгрижен маниер за значението на думите и за принципите на лингвистиконаучното изследване, а и за отговорността пред Науката и Читателя, се припява, но по същество се и повтаря П. Добрев, какво, че "очевидно *бат* е съкратена форма от *бати,* т.е. обозначение, че той е бил най-големият брат от Кубратовите синове" [История на българите 2003, 19,58, подчерт. – И. Д.]

Именно по този повод и като отговор на така поставения въпрос, се налага най-напред да кажем, че нашите деди заслужават много повече уважение, а не тази вулгарна профанизация и едва след това да забележим по принцип, че всичко е въпрос от една страна на мисловно-интелектуални способности и възможности, с каквито очевидно не може да се похвалят съвременните български историци медиевисти, докато за същите способности и възможности на току-що цитираните изследователи, а и на неизброимото множество истински учени преди, заедно и след тях, за които тюркският произход и принадлежност на прабългарите отдавна вече изобщо не подлежат на съмнение и обсъждане, все пак "детайлите" в края на краищата, си остават единствено и само детайли, несъществени и дори ирелевантни за определянето и посочването на основните и съществени, етно-лингводиференциращите и идентифициращи, а това означава и класификационните черти и белези на прабългарския етнос и език, от една страна и от друга страна – въпрос и на познаване и съобразяване с основните лингвистични аксиоми, една от които е и аксиомата, че междуезиковите лексикални заемки са изцяло ирелевантни, т.е. те нямат изобщо никакво отношение към етно-лингвогенезата на даден народ.

Специално за "очевидния ирански произход", "подчертаното иранско звучене" и "съкратената форма", добре би било да се знае, запомни и разбере, че на лингвиста изобщо и на лингвиста ориенталист в частност всичко това му звучи много-много смешно и глупаво, защото сред тези десетина думи, наред с определено и безспорно, изконно-тюркските за прабългарския език и заети и преминали след това, по вътрешноинтегративен път и в българския език, кой знае защо се намира и чисто и просто, същевременно и банално-елементарната турска заемка в българския език, лекс. *чунким,* наличието и приемането и на която за "памироирански по произход древнобългарска

дума” “с подчертано иранско звучене”, не толкова и само е свидетелство и доказателство за пределното лингвистично невежество на автора и на неговия вдъхновител, но най-вече и преди всичко за тяхната склонност и намерение да лъжат и манипулират Читателя.

И отново по същия въпрос, пак разглежданият тук “древнобългарист”, на друго едно място и малко преди това, демонстрира не толкова лингвистико-примитивен наивитет, колкото за пореден път фабрикува пак фалшификат с цел измама, като заявява най-безотговорно-неграмотно, че прабългаристиката разполага с “една от най-специфичните български думи – например древната дума БАТЕ, която се среща при българите още по времето на Кубрат” или пък с “понятието БАТЕ, характерно за българите още от времето на Кубрат” [Добрев П. 1999, 19,23].

Но понеже, и тук по същество, не се разгръща и предлага каквото и да е, що-годе сносно доказателство, а се използува единствено и само едната голословна декларация, то ние направо сме принудени да заявим, че всичко това не е нищо повече от една нагла лъжа и измама, защото, както отдавна е установено и е много добре и широко известно в индоевропейското, славянското, българското, тюркското, прабългарското, угрофинското и унгарското езикознание, всъщност и в действителност, *бълг.* ***бате*** си е собствено славянска по произход дума, напълно закономерно и много по-късно развитие на собствено българска езикова почва от *стб.* **ѥратръ**, *слав.* ***ѥратръ**, *иран.* ***brātar-**, *ие.* ***bhrātēr**, чрез изпадане на първата съгл. ***р*** от звателната форма, по-старо **ѥратре**, по-ново **ѥрате** [вж. и срв. Хабургаев 1974, 171], запазило значението си “по-голям брат, батко”, например в македонските български говори, където има и народна песен, в която се казва “Георгия кани брата на вечера: Ела, брате, да вечераме…”, и налице също така и в ***бако** < **брайко** < **братко**,* където пък ***т** > **й**,* както при ***майка** < **матка**,* но по-скоро, според нас, с палатализирано ***т** - **мат'ка**,* и няма нищо общо с лично и единствено от него открития, признат и припознат, но все още никак необоснован и недоказан, “памироирански по произход, принадлежност и структура древнобългарски език”.

При това положение *унг.* ***bátya*** (1369) “по-голям брат, бате, батко” пък изобщо не е неясна по произход (MagEtSz), не е собствено угрофинска, както вероятно допуска Z. Gombocz [1912], когато не я включва на мястото ѝ в списъка на отделно анализираните и описани заемки от тюркобългарския език в маджарския език, нито пък прабългарска по произход дума в унгарския език, както безспорно приема пак същият унгарски езиковед, когато я поставя и описва общо като една от лексемите в групата на тюркобългарската по произход унгарска роднинска терминология [191], а много стара заемка от югоизточните дакославянски или пано-славянски диалекти, каквито заемки в унгарския език има предостатъчно много, и води началото си от *слав.* ***batja,*** умалително-гальовно от ***bratrъ,*** от която умалителна форма, с друга насока на семантическото развитие, е и *сръб.* ***бача*** “свекър; бате; баща”, *рус.* ***бáтя*** “отец”, но и *бълг.* ***баща,*** при което обаче средисловното *стб.* ***-tj-*** закономерно дава зв. ***-щ-,*** налице още и при *бълг.* ***къща,*** *сръб.* ***кућа,*** най-вероятно от *прасл.* ***kątjā.***

От друга страна, както показват последните ни, достатъчно подробни и задълбочени проучвания във връзка и с оглед на малко по-горе вече частично въведеното, прабългарското ханско име **Ѧвитохолъ**, прабългарската титл. ***бат*** “принц; княз”, звателна форма или падеж ***бата,*** е по-късно развитие на пак болгарската титл. ***бат*** “княз; владетел, цар, хан” (Б. Иман), а то пък от *болг.* ***бат*** “голям, велик; главен, основен”, вж. *вболг.* ***батавыл*** “полевая ставка; ставка князя”, букв. “голям стан”, най-вероятно пряко от *срперс.* ***pat,*** а то пък от *иран.* ***pati-,*** “господин”, *стиран.* ***paitiş*** “Herr” (AiWb), *авест.*

pa'ti, paiti “lord; leader; husband”, *сак.* ***vata*** “lord”, всички от гл. ****pa(y)-*** “охранять”, а от него пък прич. ***pāna*** “охраняющий”, *хсак.* ***pā-*** “to protect”, ***pānä*** “keeper” и от което в староиранските езици са напр. ***xšaθra-pati-*** “lord of the country”, ***magu-pati*** “верховный жрец”, *сксарм. мли* ***Pati, *spāda-pati*** “командующий армией”, от където *арм.* ***спарапетъ*** “военачальник, полководец” (М. Каланкатуаци), а така също и *вавл.* ***gardupati*** “начальник над рабами” (И. Оранский).

Производни и застъпници на *иран.* ****pati-,*** в средноиранските езици са партянският непродуктивен суф. ***-pat/-bed/-byd*** в *нарси* ***dīẓpat*** “начальник крепости” и *лчи* ***Andarbed,*** *ефт.* ***dapirpat*** “head of chancellery”; бактрийският предл. ***pido*** [pəd], от което *мундж.* ***pye*** “сщ.”, както и суфиксът за длъжност, с който са образувани ***asbarobido*** “начальник кавалерии”, ***zēnobido*** “начальник арсенала”; самостоятелно-отделно *срперс.* ***pati/pet*** “предводител, военачалник; върховен жрец”, *пехл.* ***pat,*** *ефт.* ***bid*** “commander”, суф. ***-bed/-byd/-pat,*** *нарси* ***darīgbed*** “дворцовый начальник”, ***hērbed, hērpat*** “жрец; глава религиозной школы”, ***spāhbed, spāhpat*** “военачальник”, от което *перс.* ***sipāhbad*** и от където безспорно и неясно откъде точно взетото, но поради вокалната назализация и спирантизацията на ***б>в,*** най-вероятно със средногръцко (византийско) посредничество още и срвек. *бълг.* ***аспавенд*** “главнокомандующ” (С. Шанговъ); ***magupat*** “верховный жрец”, от което *перс.* ***mōbad*** и през изпадане и съкращаване на средната част, както дворцовата титла от времето на цар Симеон (893-927) ***маготин,*** така също и титлата от времето на хан Кубрат ***“moguti”,*** за която обаче е много съмнително да има точно това ***-i*** в края си, а и дори и изобщо да е съществувала, поради това че не се посочва сигурен източник (P. Dobrev).

И най-после, иранската основа на *болг.* ***бат,*** *срперс.* ***pati*** е много добре запазено фонетически и семантически, и в *тур.* ***pâdişâh*** “султан; монарх”, за което обаче турските етимолози съчиняват какви ли не фриволности от сорта на ***pâd*** “saklama, koruma”, т.е. “пазене, охрана” и ***şâh*** “iye, taht, büyük, yönetici” т.е. “владетел, трон, голям, управител”, следователно ***pâdişâh*** “büyük tahtı koruyan, bekçi, koruyucu”, т.е. “този, който охранява големия трон/престола; страж, пазител” (TDESz), а пък в действителност, той си е всичко на всичко ***pâdi-şâh*** “шахът господин; големият шах или цар; най-големият, великият управител, шах или цар”.

Ето поради всичко това, никак и изобщо не е вярно, че “роднинската дума и уважително обръщение БАТЕ” е влязло в унгарския език под формата “БАТЙА (бате)” от “езика на древните българи”, а що се отнася пък до “причината” за липсата и на тази дума, наред с всички останали думи от “Редицата”, от списъка на Геза Фехер, то тази причина се заключава в това, “че той е търсел прабългаро-унгарските връзки, споменатите думи само на базата на тюркските езици, а споменатите понятия, макар и да са прабългарски, не са от тюркски произход”, разкриването и огласяването на която “причина” именно и единствено от Нашенеца е още един повод, всички ние да се срамим и червим пред хората [вж. Добрев 2004; Младенов 1979, 188; Dobrev 2003, прим., вж. и срв. още Дилленъ 1884, 181, 197; Ибн Фадлан 2001; Иман 2001, 18, 22, 29, 43,353,374; Каланкатуаци 1984, 186; Оранский 1979: 67-69; Основы иранского языкознания 1979, 40-41,176,298; ~*~1981, 73, 197, 323, 337; ~*~1982, 60; Шанговъ-1 1923, 142; History of Civilizations-2 1994, 410-413; ~*~-3 1996, 146, 177; Khazarian Names 2001; The Cambridge History 1985, 137; БЕР-1, 36-37,74-75; ~*~-3, 239-241; ДТС, 47, 79, 129, 364, 518; ЕПРк, 18-19; ЭСЧвЯз, 273; СлВхЯз, 241; Фасм-1, 135,207-208; AiWb, 238; AvDict, 7; MagEtSz-1, 259-260; Skok-1, 86, срв. Добрев П. 2000, 21-22; Dobrev P. 2001a, 5-6; Gombocz 1912, 191; TDESz, 544].

По същия начин, съвсем откровена лъжа е и твърдението, че бълг. *бай* и унг. *ба* (бай) не се срещат в тюркските езици, защото тъкмо тези думи са разпространени и се

употребяват във всички без изключение тюркски езици; те са единствено и само тюркски по принадлежност и произход и както в българския език, така и в унгарския език са преминали най-вероятно от средновековните къпчашкокумански езици, именно поради което и нямат никаква връзка и отношение към "древнобългарския език", ако не броим, разбира се, това, че стб. *болярин,* включва и съдържа в началната си част именно общотюркската дума *бай,* която обаче в случая се е видоизменила под действието на специфичните за старобългарския език фонетични закони.

Не по-различно по принцип е положението и с включеното още в широко известния списък на Ив. Манолев от преди стотина години [Москов 1981, 93], *бълг.* ***шуле*** "момче; по-малък брат", неясно на какво основание дадено тук като ***шольо*** и безспорно развито и преминало и в *бълг. фми* ***Шулев*** (Сф) [ТВ], но повече от сигурно, собствено тюркско по произход, вътрешноинтегративна заемка от прабългарския в славянобългарския език, с нормално-редовни застъпници, както и при по-долу разгледаните *бълг.* ***шиле,*** *чув.* ***чул,*** по линията на характерното за всеки един от двата основно-големи дяла на тюркските езици, респективно огуротюркските или още тюркобългарските и огузотюркските езици, съответствие ***л-ш,*** в останалите, небългарските или по-точно огузотюркските езици във вида най-често на *тур.* ***yaş,*** но с такива значения като "момче; юноша; млад; зелен", а и доколкото приведената унгарска дума в главното и съществено съвпада с българската, то няма изобщо никакви причини и тя да не се приеме за тюрко-прабългарска заемка в унгарския език.

Тази българска дума между впрочем е заета и в монголските езици, където например е *монг. диал.* ***залуу*** "молодой", *вмонг.* ***залуу*** "юный, молодой" (Б. Тодаева), началният зв. ***з*** при което следва да се обясни, за разлика от Г. Санжеев [1986], не като заето от "тюркски й-език", а от български з-диалект, поради което и съвременните северни буряти ехирити очевидно не са "потомци на някога монголизирало се тюркско племе с й-език без зетацизъм", а потомци на монголизирани българи, видно също така и от техния *етнм* ***екірід,*** ако той наистина е образуван на основата на *бълг.* ****екир*** "близнак", от което е и *чув.* ***йĕкĕрешсем*** "близнецы", а заето още и в *бур.* ***эхир*** "близнец; близнецы" [94-95, подчерт. – И.Д.] и съответствието на което в огузотюркските езици например е *тур.* ***ikiz*** "близнак".

Това изобщо не е всичко, защото повечето от прабългарските заемки в стария унгарски език са не само собствено тюркски по произход, но и общотюркски по разпространение и принадлежност, което тук, по добре обясними и разбираеми причини, се демонстрира върху емпиричен материал единствено от турския език, като например унг. *ökör*~тур. *öküz* "вол", *kökörcs~güvercin* "гълъб", *körö~gevrek* "чуплив; геврек", *kút~kuyu* "кладенец; яма", *ól~ağıl* "плет; кошара", *sarú~çarık* "цървули", *szél~yel* "вятър", *térd~diz* "коляно", *bojtorján~baldıran/baldırgan* "балдъран", *borjú~buzağı* "теле", бълг. обл. *пърле,* за която дума и на нас ни се наложи да доказваме, че наистина е прабългарска по произход и което незабавно беше признато и възприето от общо взето резервирано-скептически настроените към възможността да бъдат открити и доказани нови прабългарски думи, български слависти, *gyümölcs~yemiş* "плод", *gyürü~yüzük* "пръстен; кръг", *kis~küçük* "малък" и още мн.др. [Добрев 1982, 57-59; Николова-Маркова 1983, 155-172; Gombocz 1912, 49-51,81-129; БЕР-6, 93].

Друг е въпросът, че "лингвистичното мислене" на финансиста по образование псевдоисторик никога няма да прозре и разбере как така унг. *gyapyú, gyürü, térd,* например, е изцяло същото и еднакво, каквото е например тур. *yapağı, yüzük, diz* и т.н. и т.н., именно поради което и все пак, не за да поставим отново на изпитание изобщо

непорасналото и недоразвитото му мислене, което е напълно излишно поради ограничените му природно-биологични дадености, а за да илюстрираме в един още по-конкретен план принципиалното положение, че основната и по-голямата част от прабългарските заемки в унгарския език са разпространени без изключение във всички тюркски езици или иначе казано, те са общотюркски, привеждаме тук и много вероятната прабългарска заемка в българския език *обл.* ***шпаня*** "мека вносна вълнена прежда", вътрешнотюркските съответствия на която са къпчашкото по произход *чув.* ***юпах,*** *тат.* ***ябага,*** *кирг., казах.* ***ğabagï,*** *тур.* ***yapağı,*** *сттюрк.* ***jabaqu,*** като от българските езици, през един много ранен период, думата е заета и в монголските езици във вида ***даахи, dağagan*** [вж. и срв. Шапкарев, Близнев 1967, 290; ДТС, 221; ЭСТЯз-й, 125-126; ЭСЧвЯз, 349; Eren, 441].

Но не само това, тюркски по произход, разпространение, употреба и принадлежност са и онези прабългарски заемки в българския език, които не са собствено и изконно тюркски по произход за самите тюркски езици по принцип и за прабългарските, болгарските езици и диалекти в частност, а са заети и преминали в тях, на един по-ранен етап от тяхното развитие, от други съседни или несъседни езици, по пътя и по силата на преките или косвени етнолингвистични контакти и взаимодействия.

По този начин, единствено и само прабългарски в частност, но тюркски по принцип лексикален елемент в унгарския език е и иранската по произход за тюркските езици, контактолингвистична, но не и историколингвистична "българо-унгарска изоглоса" *шатра-sátor,* във връзка и с която "древнобългаристът" за пореден път лъже читателя и си приписва заслугата, че именно и единствено той, и нея, "изоглосата", наред с останалите "пълни или почти тотални съвпадения", я открил "в процеса на последните си проучвания върху унгарските стопански и етнографски материали", като елемент от "една дълга редица незабелязани досега думи, които имат близки двойници както в българския език, така и в прародината на древните българи в Памир".

Наистина, що за морал и безочие трябва да има някой си, за да твърди и огласява публично подобно нещо, когато в България, поне още от времето на проф. Ив. Шишманов, т.е. от края на по-миналия, XIX в., а в Унгария пък – на проф. З. Гомбоц от началото на миналия, XX в., е всеизвестно и общоприето, че въпросната дума и в двата езика е заемка от тюркския прабългарски език, без обаче да е собствено тюркоболгарска по произход, а води своето начало от иранските езици, казано малко общо, но възприето и от нас в съвместното ни сводно-обобщително проучване на резултатите от иранското езиково влияние в българския език, което по-общо заключение, ние лично пък, сега и тук, на основата главно на екстралингвистични факти и съображения, сме склонни да конкретизираме лингвогенетически като среднoперсийско, а не като все още доста общото и недостатъчно конкретно и ясното иранско, и едното и другото от които обаче са коренно и съществено различни от неясно какво точно, някакво си там "памирско понятие" от измислено-фамозния "древнобългарски език" [Добрева, Добрев 1983, 42-45, вж. и срв. Gombocz 1912, 115, подчерт. – И. Д.]

Между впрочем, тя и самата "редица, незабелязани досега думи, които имат близки двойници както в българския език, така и в прародината на древните българи в Памир" не издава нищо друго освен пълното лингвистично невежество на злополучния си автор, защото от тази "редица", за достатъчно обосновани и доказани, сигурни и утвърдени в българската лингвистика се приемат само лекс. *куче, хубав, чаша, чертог* и *шатра,* които обаче, независимо от своя ирански произход, може и трябва да се считат единствено тюркски по принцип и прабългарски в частност по произход думи, както в българския,

така също и в унгарския език, докато ирански те са едва на етапа и преди тюркските езици най-общо, на българските, тюркобългарските езици по-конкретно и на прабългарските, болгарските езици и диалекти специално.

И все пак, цялото това невежество достига своя връх, очевидно, пак в преднамерено-съзнателната манипулативна фалшификация с цел измама и заблуда на по-лековерно-доверчивия читател, в рамките на която за памироирански заемки в българския език се представят думи, които са си чисто и просто лексикални заемки от южнотюркския за Балканите, турски език като *кърбач,* а не *гърбач,* както и *чизми, кат, йос,* а не *йоса,* още и *минтан, трахана, джоб,* а не *жеб* и др., които именно поради този си произход не може, а и в действителност нямат нищо общо с прабългарския език, какъвто и да е той, поради което пък само учудване може да предизвиква назидателно-високомерното самочувствие на "древнобългариста", на лингвистичен ерудит, благодарение на което той стига и се опитва и да прикрие въпросната манипулативна фалшификация, но не и лингвистичното си невежество, относно което той все още не дава и дума да се издума [вж. БЕР-2, 599; ~*~-3, 199; Eren, 95-96,237,296].

Никаква връзка и отношение освен това, както към посочената унгарска дума, така също и към "древнобългарския език" нямат бълг. *лехуса,* което води своя произход от гръцкия език; направо смешно, цял свят знае, само "видният древнобългарист", на актива на който вече има безброй "открития, находки, за първи път, нови и неизследвани досега факти и много други от този сорт", не знае, че бълг. *фурна* е турска заемка в българския език, а в турския език тя попада от гръцкия език, където пък преминава от латинския език; лекс. *левент* е банален турцизъм в българския език, който от своя страна е преминал в турския език от италианския език; лекс. *фукара* също така е банален турцизъм в българския език, само че то пък води своето начало от арабския език, където е мн.ч. на лекс. *fākir* "беден" и т.н., и т.н. [срв. Добрев П. 2000, 18-23].

Точно тази вулгарна профанизация на лингвистико-прабългаристичната проблематика на лексикално равнище пълзи като хищно-грозно влечуго и се разпростира и върху историческата фонетика на тюркския прабългарски език, където от страна на "великия древнобългарист", в качеството на "Интересни допълнителни идеи", определено прабългарски по произход думи се обявяват за кумански по потекло, защото според него "в езика на древните българи крайните фонеми К и Г са се редуцирали в Х, а в повечето случаи са изчезнали изцяло" [Добрев П. 2000, 14], но тук в действителност изобщо няма никаква редукция, а спирантизация, редуцират се само гласните звукове, но не и съгласните, кой обаче да ти обърне внимание и на тази "подробност".

Спирантизацията освен това на крайния прабългарски зв. ***к*** не е облигаторно-тотална, а факултативно-епизодична и доказателство за това е добре известната българска лекс. *токачка,* в средата на която съответният звук се е запазил, а неоспоримото свидетелство за това, че тук наистина става дума за прабългарско лексикално наследство, е лабиализацията, закръглянето на първата гласна, което по принцип е характерно за всички прабългарски заемки в българския език и протича под действието на къснославянския и старобългарския фонетичен закон или още етимологична фонетична промяна на краткото неударено ***а*** в ***о.***

В други случаи въпросният прабългарски съгласен звук не само се запазва, но се и озвучава до зв. ***г*** и тъкмо това се наблюдава пак при прабългарската заемка в българския език *тояга,* която преди това трябва да има вида **таяк,* докато лекс. *белег* изобщо няма никакво отношение към случая, защото в прабългарския език тя по начало си завършва не на зв. ***к,*** а на зв. ***г*** и с него си преминава и се заема и в българския език, видно от формата

на думата в Манасиевата хроника – **ѥ҃ѣлѣгъ,** а оттук и в руския език [вж. БЕР-1, 41, срв. Фасм-1, 147].

Куманите се появяват в южноруските степи според староруските летописи едва към края на XI в., а и както е широко и добре известно, пак по същото време те проникват и в Източна Европа изобщо, в светлината на което неоспоримо положение като че ли малко не съвсем точно е допускането, че куманите започват враждебни действия с русите "откъм средата на XI в." [Коледаров 1989, 18] или пък че се появяват в степите на Северното Черноморие "към средата на XI в." [ЛтИзв-5.1, 21], но независимо от това кумани по българските земи преди средата на XIII в. и то такива и дотолкова контактуващи и общуващи със завареното вече славянобългарско население, че да се създадат необходимите и достатъчни културно-исторически условия предпоставка за заемането на въпросната дума, настояваме ние, защото сме проучвали проблема специално [Добрев 1982, 415-421], злополучният древнобългарист може да види само в болното си въображение насън или наяве.

Преминавайки по този начин през и продължавайки все така по въпроса за българския принос в унгарския етнос, език и култура, трябва да кажем, че особен интерес тук заслужава и основателят на маджарската държава Арпад или Арбат от болгарските летописи, които в действителност се потвърждават и допълват и от византийските извори, като именно сега непременно трябва да се припомни, че княз Арпад и неговият род определено не са от собствено угрофински произход, каквито са като цяло и в основата си унгарците, а от тюркобългарски, български и дори и от болгарски, прабългарски произход, защото "през 870 год., моджарите от Хорысдан преминават на страната на булгарите на Алабуга, които считат за свои" (Б. Иман).

За някои от унгарските изследователи, Арпад произхожда от племето оногур, което като че ли трябва да е само едно от многото оногурски племена, за които проф. П. Юхас [1985] например, малко неочаквано за нас и като че ли без каквато и да е експлицитна аргументация, очевидно на основата на известната, но не дотам убедителна етимология, според която Етнонимът има за основа *тюрк.* ***он*** "десет" и *назв* ***огур,*** т.е. "десет огури" като племена, пише, че оногурските племена са ни повече, ни по-малко, точно десет на брой(!?) [65].

Окончателното и пределно конкретното изясняване на този въпрос обаче няма особено значение за прабългарския произход на първия унгарски крал, още повече че в старите унгарски хроники тези неща се представят къде по-приблизително-объркано и в Cronica de gestis Hungarorum например, в родословието на Алмуш, достигащо през Яфет до неговия баща Ной, само са подредени някои "известни" имена като това на Угек, Чаба, Етеле, Болуг и Хунор, в българската принадлежност на които надали може да има съмнение, но все пак не са посочени българските племена, от които те произхождат.

Още по-невярно и неточно е "решен" проблемът в Genealogia ducum et regum Hungariae triplex, където през 200 г. маджарите преминават за първи път от Скития в Дакия и Панония под ръководството на шестима вождове, първият от които е Етеле, под което име обикновено се разбира Атила, но пък веднага след това се съобщава, че в 405 г. Атила е избран за крал на унгарците, а за втори път, през 757 г., маджарите преминават от Скития в Дакия и Панония под ръководството на седмина вождове, първият от които е Арпад, син на Алмуш, на горния край на родословието на който обаче, пак стои крал Атила [Gombos-1, 606-607; ~*~-2, 979-980,984].

В действителност, тогавашните "Turks (the future Hungarians)", т.е. "тюрките (бъдещите унгарци)", както ни просвещава, разказва и доказва дългогодишният

изследовател на източноевропейските тюрки проф. Ом. Притсак, “were seven clans”, т.е. “бяха седем рода”, като специално Арпад и неговият род са от болгарското племе оногури – *“Onoγur/*Hunic Arpad clan”, откъдето “the name *Hungary (<Onoγur),* т.е. името на съвременна Унгария възниква и се образува на основата на името на болгарското племе оногури, което по-общо виждане ние поправяме и конкретизираме в смисъл, че “оногурите са една от племенните групировки на ранните болгари” [вж. Халиков 1989, 59] и че името на страната, хоронимът в действителност се образува на основата на името на народността във и върху нея, а за разлика от вътрешно-собственото име, автоетнонима magyar, който е външното, дадено от съседен народ, име на унгарската народност, етнм *hungar,* според така предложеното мнение, е по-следващо развитие чрез съответната фонетико-семантична промяна и развитие на собствено маджарска почва, на името на болгарското племе, етнм *onoγur.*

Бащата на Арпад в никакъв случай и изобщо не е маджарски княз – Macar prensi, както голословно-неоснователно се твърди [Németh 1962, 188], а безспорно-единствено болгарският балтавар Алмуш, Almoutzis, Алмус, който напълно определено-категорично има не латинско име, както неясно на какво основание предполагат издателите на латиноезичните унгарски извори [ЛтИзв-5.1, 20], а носи единствено и само българско име и във волжскобългарските летописи фигурира под името Алмыш - хан на мухшийските моджари през 870 год. и племенник на караболгарския балтавар Лачин, като тъкмо по това време той, Алмыш, вече е и мюсюлманин, защото отказва да даде дъщеря си за жена на изповядващия юдейската религия хазарски хаган с мотива, че “Не подобает мусульманке выходить замуж за яхуда”.

Пък и тъкмо мли *Алмыш* е доста разпространено и много добре известно и сред волжските българи, при които за хан през 895 год. например, е избран един от болярите на име Алмыш, така че според едно от предположенията името на бащата на Арпад възниква от българска дума със значение “сън” или пък от друга дума със значение “свещен” (ЛтИзв-5.1), но се допуска още, че е по името на реката Алмыш, киргизското произношение на което е *Кельмес* (Б. Иман), пък и както пише Ибн Фадлан в пътеписа си от 922 год., “Царь болгар Алмуш по имени, исповедует ислам”; “Когда прибыло письмо Алмуша, сына Шилки йылтывара, царя славян...” (Р. Фахрутдинов).

Всъщност и другото, по-предното обяснение за произхода на мли *Алмуш* не изглежда по-убедително, да не говорим, че нито едно от тях не е обосновано “по надлежния ред”, но нека и него да го приведем, за да се знае, че според Житието на св. епископ Герхард, първият маджарски владетел Алмус, син не на “Вгек”, а на Угек, заради латинското V, обозначаващо не само тук U – Vgek, през 819 г. благороден владетел на Скития и потомък на крал Магог, бил наречен така, защото неговата майка още преди това “видяла в съня си божествено видение във форма на ястреб, който дошъл и я оплодил” и понеже това “било предсказано в съня, затова и самият той бил наречен Алмус”, т.е. “свещен”, защото от неговото потомство щели да се родят свети крале и вождове” [ЛтИзв-5-1. 18].

Пак в болгарските летописи, между впрочем, се съобщава, че по същото време най-големият син на Алмыш, Арбат, през 882 год. е на служба с дружината си при своя чичо Лачин, първата жена на когото е сестра на хазарския хаган Исхак, а втората е моджарка, за която той се жени през 870 год. и тя става негова любима жена, което пък става причина хаганът да се разсърди на Лачин.

По някое време, the Khagan-prince, т.е. наместникът (М. Москов) или пълководецът на Хазария, а не the Khagan, т.е. главният и същински хаган, изпраща послание до the Prince, т.е. “заместник-войводата”, наместника, пълководеца на тюрките (бъдещите унгарци) в

Лебедия, в басейна на Северски Донец, с предложение да изпратят при него за заложник (?) their first voivode, т.е. хана, "главния войвода", на което се отказва с мотива, че има и друг войвода, наречен Almoutzis, а той пък има син, назован Arpad (of the Onoγur-clan), нека единият от тях да стане prince, т.е. наместник.

Тогава тюрките (бъдещите унгарци) предпочитат, пред баща му Алмыш, Арпад от рода Оногур и го обявяват за "принц", т.е. за действително управляващ наместник, унгарската титла на който е *гьюла* (В. Златарски), като го вдигат върху щит, съгласно хазарския обичай, от което може и да се помисли, че привлеклият гнева на хазарите балтавар Алмуш е изместен или по-скоро "детрониран" от наложения пак от тях негов син Арпад, но в действителност хазарският хаган, бидейки българин, много държи и в случая да се приложи задължителният за българите обичай за наследяване, приложен преди това, както вече се посочи по-горе, например при хан Кубрат (632-651), който наследява чичо си Органá [срв. Dimitrov 2004, 30], а така също и при хан Атила, който пък наследява чичо си Ругила, и с което маджарите в края на краищата се съгласяват и така болгарският род Оногур на Арпад от прабългарското, болгарското племе оногури, става водещ и главен сред седемте маджарски рода.

Между впрочем, този начин на провъзгласяване на хан чрез вдигане върху щит, не е единствено и само хазарски, а е общотюркски и общомонголски изобщо, като специално при монголите по този начин новият хан се представя на върховното божество Тенгри в качеството на велик хан [вж. Ткачев 1986, 222]. И доколкото маджарското племе избира и провъзгласява за хан един княз или бег от оногурски род, то надали този обичай не е присъщ и достатъчно разпространен и сред останалите прабългарски родове и племена, още повече че при Константин Багрянородни не е казано, че церемонията е хазарска, а че "напълно е съответна с обичаите и законите на хазарите" [Юхас 1985, 35], пък и хазарските племена, заедно с аварските племена са от един произход с българските племена и всички те съвместно образуват българската група на тюркските племена и народи.

И като потвърждение на това наше заключение, нека да приведем и аналогичен случай при ранносредновековните кавказски албанци, където с трикратно повдигане нагоре на качения на позлатен щит сановник, те го провъзгласяват и обявяват за първи княз в държавата, т.е. за цар, която церемония не може да няма нещо общо с кавказките прабългари, защото тъкмо този княз е избран на мястото на подло убития техен съюзник, а може би и сродник, именно поради което за него тръгват да мъстят "многочислени пълчища от хуни", под предводителството на "пълководеца и великия княз на хуните Алп-Илитуер", начело на "многочислената своя войска и пристигнали от различни места на страната Говг, доблестни люде, въоръжени военачалници, със знамена, дружини от стрелци и щитоносци, а също така и конници, облечени в брони и шлемове" [Каланкатуаци 1984, 120-121].

По-късно, Арбат завладява Авария, където местните башкорти го посрещат като освободител и го провъзгласяват за свой хан, а вòйните му вече здравата позабравили или дори незнаещи моджарския език, започнали да се женят за аварски башкортки и така децата им отново започнали да говорят на моджарски език (Б. Иман).

Пълното и окончателно ориентиране и разплитане на тази малко объркана и донякъде неясна в някои от детайлите си, етнолингвистична ситуация, ние на драго сърце предоставяме на унгарските изследователи, защото именно там е втората начална точка на техния етногенезис, което пък от своя страна си е техен собствен проблем и разбира се, с основателното, предполагаме, напомняне, че нещата изобщо не са толкова прости и лесни,

колкото на тях им се струва, а така също и че българските извори, както проличава и достатъчно ясно от направената тук извадка, са много по-детайлни, верни и обективни от византийските, именно поради което заслужават и много по-голямо доверие, внимание и непредубеден анализ и заключения.

По този начин, да се надяваме, съвременните унгарци ще могат да се реваншират и реабилитират най-малкото в собствените си очи, защото никак не говори добре за тях и тяхната наука, онзи доста отдавнашен, но все още злободневно-актуален и очевидно именно поради това и непрекъснато преразказван, почти анекдотичен случай, при който попитали техния най-голям специалист по "старотюркските" заемки в унгарския език, акад. Золтан Гомбоц, какво е значението и откъде все пак произхожда името на техния прародител Алмуш, на което същият отговорил, усмихвайки се наивно-добродушно и без да проявява, според нас, особено голяма лингвистична интелигентност, че той лично е в състояние и е готов да изведе това име от всеки един език, който му бъде посочен от неговия събеседник [László, Rácz 1984, 85,90] - ами да бяхте ни го обяснили, уважаеми, на ескимоска или индианска езикова почва, колко му е!?...

И това при условие, че мли *Алмуш* се препредава от техния български прародител и на по-следващите поколения маджари, един от князете на които например, около 1106-1113 г. пак е Almus [Gombos-1, 646-647], но няма защо да се учудваме на всичко това, когато пак същият унгарски езиковед, без много-много да се замисля, извежда името на основателя на унгарската държава от праб. *árpa* "овесъ; ячмень" [Gombosz 1912, 38-39].

Но независимо и от това и все пак, нека да маркираме и първата, изходната времево-пространствена точка в етногенезиса на унгарците, която по същество е и широко и добре известната тяхна прародина от преди III в. пр.н.е., в областта на реките Об и Иртиш, което е някъде върху 60-ия паралел, на височината например на Санкт-Петербург, Хелзинки, Стокхолм и Осло и където по онова време те не могат да бъдат нищо повече от ловци и плодосъбирачи, което в действителност е едно доста ниско и първично ниво на социално-икономическо развитие, а единствената им грамотност се простира до това да могат да броят на пръстите на двете си ръце убитите животни и да си ги съобщават или запаметяват за по-продължително време чрез нарези по клоните на дърветата.

В тази своя прародина, както много по-убедително и достоверно, отколкото проф. Ом. Притсак, ни разказва унгарският историк проф. П. Юхас [1985], като анализира и синтезира проучванията основно на унгарски историци и езиковеди, протомаджарите имат за съседи тюркобългарски племена и по-специално оногури от огурския племенен съюз динлин с център долината на р. Енисей; контактите между оногури и маджари започват още в началото на I хил. пр.н.е.; през втората половина на IV в. пр.н.е., археологически идентифицираните и определени като Ананинската култура, оногури проникват от околностите на гр. Перм чак до горното течение на р. Кама, като от тях са оставени находките от бойни брадви, украсени с глава на хищна птица, бронзовите и железни ножове с плоско острие; от железни стрели, мечове, колани обкови, позлатени и украсени със скъпоценни камъни; те отглеждат едър рогат добитък и "най-силно впечатление" прави това, че погребват мъртвите си в гробове. С установяването и примесването на оногурите към маджарите нараства ролята и значението на лова на животни с ценна кожа, което се задава и същевременно има за резултат процъфтяването на търговията с кожи, насочена и достигаща до крайбрежието на Черно море и Южен Сибир и доставяща като "насрещна" стока, метални предмети и оръжие.

Антропологически, на места се наблюдава "силно изразен вътрешноазиатски монголоиден характер, макар че някои от тях показват смесване с европеидния тип";

монголоидният тип се среща особено често при жените, докато преобладаващата част от населението спада към европеидния тип, така че като цяло е налице смесване на европеидния и монголоидния тип.

Лингвистичното свидетелство и доказателство за тези ранни контакти на оногури и маджари са и двете много характерни думи в съвременния унгарски език – *nyak* "врат, шия" и *nyár* "лято", които са заети през първата половина на I хил. пр.н.е. също така и в съседните самоедски езици и които заемки, поради това, че в началото си имат зв. ***n-,*** се явяват и представляват по същество, възможно най-архаичният лексикален инвентар от най-старото състояние на тюркския праезик, дължащ се на факта, че огурите и огурските езици са се откъснали най-рано от живеещите в Алтайските планини древни тюрки [49-53].

От местата на своята прародина, маджарите или както още са известни, предимно сред славянските народи, угрите, мигрират в продължение на един период от 12-13 в. – от V в. пр.н.е. до края на IX в., чак докато достигнат до сегашната си родина, като пресичат земите на различни племена и народи, главно български и най-вече болгарски, и се смесват с тях или пък към тях се присъединяват и впоследствие в тях се и претопяват по-малки или по-големи чуждоетнични групи, главно български, какъвто е и случаят с рода на Арпад от болгарското племе оногури [вж. и срв. Основы финно-угорского языкознания 1976, 342-345,349-350; Халиков 1989, 55-65].

Всичко това, между впрочем, е отдавна и широко известно, то е обосновано и доказано посредством необходимите и достатъчни лингвистични, археологически и исторически факти и данни, именно поради което направо изненадва представянето от страна на проф. Ом. Прицак, на проблема като мистерия, загадка, за която той твърди, че я решава, но по доста странен, необичаен и неприемлив за нас начин.

Главното и основното сред редицата изобщо неаргументирани и неприемливи положения в рамките на въпросното решение на "загадката", най-вече е това, че протомаджарите са монголското племе сабири от Алтайската лингвистична общност, което племе, през III в., достига басейна на реките Об и Иртиш и остава по тези места достатъчно дълго, за да им даде своето собствено име *Siberia,* както и за да усвои и възприеме от местните угрофински племена манси и остяки, сегашния си угрофински език.

По този начин ни се предлага едно повърхностно-приблизително мнение, интегриращо или пресичащо се с вече изказани от някои други изследователи, но крайно несериозни, също такива предположения, според които болгарите например са тюркизирани угри; хуните били малобройни и затова са погълнати от болгарите; някои от огорските племена получават имената си по имената на техните вождове; етнм *савир* дължи тази си форма на преиначеното в средногръцко произношение име на "могъщия някога етнос Сыбир", остатък от който са и вогулите и остяките; сабирите не са българско племе и през 460-465 г. те избутват тюркобългарите към Кавказ и южните брегове на Черно море; по средата на V в. те обитават Централна Русия и са съседи на угрите; сабирите идват от Източен Туркестан, през 460 г. аварите нападат и убиват владетеля на сабирите, който управлява в Турфан, прогонват ги от тази област, те нахлуват през 463 г. в селищата на сарагурите, огурите и оногурите, прогонват ги и заемат техните места, но край р. Иртиш образуват "държавата Сибир, откъдето иде днешното название на областта", независимо че според арменските писатели от VII в. "сабирски и барсилски тюркско-български племена" живеят северно от Дербент (Кавказската врата), където имат три града и други от този сорт

[Артамонов 1962, 98-107; Гумилев 1993а, 471-473; Юхас 1985, 16-17,25-26,49; Németh 1930, 109-111; ~*~1962, 262-263,278; Sinor 2004, 5].

Тъкмо последното мнение, в главното и съществено, наред с всичко останало, очевидно е резултат и от недостатъчна научна осведоменост по отношение генезиса и състава на тюркските племена и народи в Източна Европа изобщо и на българските в частност, а специално за проф. Д. Немет искаме да забележим, че на него лично изобщо не му е позволено онова, което е позволено на Ритора Прискус, който за разлика от маджарския езиковед не е длъжен да борави със съвременните, по-общи или по-частни научни термини и понятия и за него сабирите са си племе като всички останали племена от тази област, без да се налага да се търси и разкрива тяхната генеалогия в рамките на една по-детайлизирана скала от етнолингвистическа терминология, докато за разкриването и определянето на тази генеалогия очевидно има претенцията унгарският първи и най-голям езиковед, когато на стр. 262-263 прибягва до съвременния вече научен термин понятие "тюркобългари", с който обаче на стр. 278 се оказва, че той чисто и просто си е позволил лукса да счита и да определи като тюркобългари само кавказките огури, напълно лекомислено и некомпетентно приравнявайки едните с другите посредством едни и никакви си кръгли скоби.

В действителност, в съвременната чуждестранна тюркология и медиевистика, а така също и в българската и унгарската медиевистика, е много добре и широко известно, че сабирите или както се срещат обикновено в гръцките извори – Σάβειροι (ГрИзв-2), Σάβιροι (Gy. Moravcsik), които в най-ново време и в науката, не само са "предпочитаният обект на ловците на имена"(J. Maenchen-Helfen), но и в далечното минало са непосредствените предци на съвременните чуваши, а и тези сабири преминават в Източна Европа не по северен, а по южен път, "отдолу" на Каспийско море, и известно време арменските, латинските и византийските извори и в частност М. Каланкатуаци, Приск (410-472), Йорданес (сред. на VI в.), Прокопий (†562), Агатий (536-582), Менандър (VI в.) под 534 г., и Теофилакт Симоката, живял по времето на имп. Ираклий (610-641) и др., ги съобщават като разположени най-вече в по-малък брой в Панония и главно по и около Кубан и Кавказ, където според Агатий, те са "голямо и многочислено племе, извънредно войнолюбиво и грабливо", а според Захарий Ритор (V-VI), наред с народите бургар, алан, куртаргар, авар, хазар, сирургур, ефталит и др., са един от тринадесетте народа, които "живеят в палатки, препитават се с месо на животни и риби, с диви зверове и чрез оръжието" и където между впрочем е и, разбира се, далеко по-късният град Сувар, името на който, най-вероятно е образувано на основата на техния етноним, а така също и по северо-западното крайбрежие на Каспийско море (D. Dimitrov), още и в "степната област между Дон и Днепър" (Д. Шимони), където имат "огромна държава" и дори и "империя" (?) на име "*Савир* или *Сувар,* т.е. *Сабир*" (П. Юхас), но в действителност сабирите са начело и водещото племе в рамките на често срещаната по онова време военно-племенна конфедерация от 466-558 г., която е втората след тази на оногурите (Ю. Джафаров); заедно с барсилите, те образуват страната наречена от арабските писатели Беленджер, но по-вероятно това име се дължи на погрешно разчитане и препис, поради което тази страна трябва да е Болгар (М. Артамонов); те са сред "хуните", които през 589 г., когато оногурите на Алп-Илитвер приемат масово християнството, биват покръстени от арменския епископ Кардуст и към края на VI в., наред с барсилите, болгарите, оногурите и хазарите, са основен и най-многочислен народ по тези земи; вземат най-близко участие не само във външнополитическия, но и във вътрешнополитическия живот на Византия, играят доста важна и активна международно-политическа роля, включително и като

прогонват през 463 г. от "прародината им към Източна Европа", сарагурите, огурите и оногурите, които се изтеглят на запад и югозапад (П. Юхас); според стара хроника, водена от 444 до 567 г., сабирите, тук наречени ugni, нападат Анатолия през 515 г. (D. Németh); могат да екипират до 20 хил. добре въоръжени конници и често предоставят на византийските императори многочислени военни контингенти, като същевременно изумяват специално Прокопий с това, че измислят лекия закрит таран за обсада на крепости и живеят на хълмове, обградени със стена, но въпреки всичко са победени от аварите през 558 г. и изглежда именно на това се дължи и присъствието на част от тях в Панония, като най-после и със статута на изключително рядък случай, който обаче заслужава много повече от специално внимание, следва да се отбележи още и това, че само при Йорданес сабирите – Sabiri, са едно и също племе с оногурите – Hunuguri (J. Maenchen-Helfen).

С течение на времето народностното название на това българско племе или племена се развива и видоизменя и към началото на XI в. то вече има вида *сувар* سوار [suvar], посредством което Махмуд Кашгарлъ отбелязва на картата си, малко над средата на западния бряг на Каспийско море, между българите и къпчаките, "едно тюркско племе" и на основата на което се образува и наименованието на един град - *Suvar,* другото име на който е *Saxsın;* "езиците на суварите и на булгарите са тюркски езици, краищата на голяма част от думите на които са орязани и съкратени"; за разлика от "тюрките" (!?), които произнасят من [men], суварите, къпчаките и огузите произнасят بن [ben]; "По същия начин, тази буква, която от страна на чигилите и останалите тюрки се произнася като ذ [zad], то племената на булгарите, суварите, йемеките и къпчаките, всички еднакво, я произнасят ز [ze] и така докато останалите тюрки казват на крака اذق [adhak], то тези казват ازق [azak] и още редица други.

От същия етноним трябва да е образувано и двусъставното название ***Σαβάρτοι άσφαλοι,*** посредством което Константин Багрянородни наименова най-вероятно маджарите на Кавказ и в което като че ли наред с българския етноним се съдържа още и източноиранското множествено число ***-та,*** като тази словоформа е определена съгласно иранския синтаксис най-вероятно от прилагателно име, зад което стои *болг.* ****асп-ли*** "конник", така че значението на цялото атрибутивно словосъчетание генетична основа на Етнонима трябва да е "конни сабири" или "сабири конници", без да е невъзможно, разбира се, това определение да е метатезирана форма на *етнм* ***ефталити,*** при византийските хронисти ***Ἑφθαλῖται,*** и тогава може и да се мисли, че наименованието отговаря на двусъставния *етнм* ***сабири ефталити*** (?) [вж. Артамонов 1962, 184; Баскаков 1969, 234; Бенцинг 1986, 26; Джафаров 1985, 46-73; Златарски 1970, 68-73; ~*~1971, 291-293; Иман 2001, 20,42-43,48-49; Плетнева 1986, 15-18; Фахрутдинов 2004, 1; Халиков 1989, 58; Шимони 1980, 78; Юхас 1985, 216-217,242-249,297-305; Altheim 1959, 38; Dimitrov D. 2004, 8-9; Maenchen-Helfen 1973, 440,432; Moravcsik 1958, 224-225,262; ~*~1967, 86; ГрИзв-1, 124-125,217; ~*~-2, 112,183-185,234,339; ЛтИзв-1, 337; ~*~-5.1, 20; ХрИБг, 57; DLT-1, 28-32,437; ~*~-4, 851, вж. и срв. Fodor 1982a, 45-72; Németh 1962, 297-298; Pritsak 1976, 20-22, 28-30].

Напълно в унисон и съгласие обаче, с малко по-горе разгърнатата от нас, най-обща схема за поява, образуване и развитие на унгарския етнос и език, при което се оказва, че той всъщност има и носи със себе си солиден български и главно, български етнолингвистичен адстрат, към който впоследствие се прибавя и местен субстрат от езика на завареното или заварените (?) и асимилирани тук български племена още от времето, а може би и преди Аварския хаганат на Баян (565-602), за който е добре известно, а и както

достатъчно подробно беше посочено по-горе, обединява в себе си и голям брой българи кутригури (Г. Фехеръ).

Именно поради всичко това и като резултат андроновският антропологичен тип е на второ място, с 20%, сред таксономичните антропологически групи, констатирани на територията на съвременна Унгария, а "За унгарския етногенезис тюркобългарската връзка е много важна", докато "Унгарците от времето на Завладяването на родина" се характеризират със "значителен етнически компонент от тюркски (оногурски) произход", който компонент фактически е тураноиден расово-антропологичен тип [Lipták 1983, 56-57,160-162], като неговото присъствие тук безспорно се дължи най-напред на почти праисторическите вътрешноинтегративни контакти и взаимодействия между огуротюркски и протомаджарски племена още в Западен Сибир, впоследствие и по-късно – пак на такива контакти между български племена и маджарите по земите на Средна Волга, Кавказ, Ателкузу и на последно място – отново на такива контакти по земите на Трансилвания и съвременна Унгария.

Ето защо, в действителност, не "старотюркски", а единствено и само български, прабългарски по произход са и горните "две думи за писане", защото първата от тях, "ír" (write), по линията на първично главния и основен диференциращ и идентифициращ двата първично основни и главни дяла в тюркските езици, класификационен признак ***r-z,*** има своята безспорно-абсолютна успоредица в *чув.* ***çыр*** "пиша" и *общтюрк.,* но по-добре, *огузт.* ***jaz-*** (ЭСТЯз), неясно защо между впрочем, невключено в етимологичния речник на турския език (Eren).

Липсата на съгласен звук в началото на унгарската заемка може да се обясни достатъчно задоволително и въпреки някои от предложените досега, доста подробни опити (A. Róna-Tas), като пренасяне в староунгарския език на лексема, не от ***d-*** или ***ğ-,*** а от ***j***-български диалект, при което вторите два начални звука са по-следващо и по-късно развитие на първично-изконния български и общотюркски начален зв- ***d-,*** запазен най-напред в наименованието на календарноцикловата год. Дилом от Именника на българските ханове, а така също и в безспорно българската, заради наличието на огуротюркския зв. ***r,*** вместо огузотюркския зв. ***z,*** много стара, още от времето на протобългаро-протомонголските етнолингвистични контакти от епохата около средата на II хил. пр.н.е., заемка в монголския език, лекс. ***dajir*** "олень"***,*** редовно огузотюркско съответствие на която е лекс. ****jaγïz*** "бурый; темный; серый" (ЭСТЯз-б).

И във връзка с другата българска заемка в унгарския език "betû" (letter)", пак тук трябва да се каже, че разпространената в почти всички тюркски езици, лекс. ***biti-*** "писать; вырезать надпис", в унгарския език, идва, съвсем изключено от сирийския език (G. Clauson; M. Räsänen), поради липсата на подходящи културно-исторически условия предпоставка за етнолингвистичен контакт и взаимодействие; много малко вероятно и от индоиранския праезик или от индоевропейския тохарски език (K. Menges), поради хронологическа инконгруенция и морфолого-семантическа неизводимост или по-конкретно, както вече много точно е забелязано (И. Шервашидзе), поради необходимостта да се предположи вторично преразлагане на основата на тюркска почва, т.е. обособяване на глаголната основа ***biti-*** от съществителното име ***bitig,*** докато нещата стоят съвсем обратното, както ще се види малко по-долу, а повече от сигурно и единствено от китайския език (Н. Баскаков; И. Шервашидзе; G. Doerfer; ЭСТЯз), където нейната основа има вида ***pi, piět*** "кисть, перо, карандаш; взмах кисти, росчерк, черта (о иероглифе); запись; стиль, манера письма, почерк, прием (техника) письма" и преминава и се заема в огуротюркските, т.е. българските езици и диалекти, под формата на гл. ****бити-*** "пиша",

още преди средата на I хил. пр.н.е., а от тях, най-късно до края на същото хилядолетие, преминава и се заема и в останалите тюркски и по-точно в огузотюркските езици.

Именно поради това, надали е съвсем уместно и точно мнението, според което тази дума се появява в тюркските езици едва след началото на VIII в. (И. Шервашидзе), защото ако беше така, най-малкото, нямаше да го има "старият булгаризъм" в унгарския език, а така също и много неоснователната претенция лексемата да се счита за китайска заемка, само ако китайската основа е регистрирана в тюркските източници (G. Clauson), когато предварително е много добре известно, че такива тюркски източници за този толкова ранен период няма, а и това надали е изобщо необходимо, когато формата и семантиката на китайската основа и тюркския глагол почти напълно съвпадат, при фонетична близост и дори тъждество на места, които имат своята основа и обяснение в закономерностите и механизмите на звуковата трансференция, субституция и адаптация при преминаването и заемането на лексика от китайския език към съседните тюркски езици, като същевременно са налице и съответните екстралингвистични, културно-исторически условия и предпоставки под формата на най-тесни етнолингвистични контакти и взаимодействия между българи и китайци още поне от последната четвърт на II хил. пр.н.е.

Пак преди средата на I хил. пр.н.е. и пак в рамките на огуротюркските, българските езици и диалекти, на основата на гл. ***biti-*** "пиша", посредством общотюркския, тогава субстантивно-адективен, двувариантен суфикс ***-iγ/-üγ*** със значението "неодушевен предмет резултат и продукт от действието, обозначено посредством производящата глаголна основа", се образува новата за всички тюркски езици дума, лекс. ****bitiγ/bitüγ*** "написанное; надпись; письмо; документ; книга", наследена, развита и запазена най-напред в единствения жив понастоящем български език, какъвто е чувашкият, под формата ***pětü,*** фонетически максимално близка до която е унгарската лекс. ***betû*** и ако не с най-старото, то поне с доста специфичното значение "амулет", а така също заета и преминала през различни епохи и времена пак от българските, огуротюркските в огузотюркските езици и диалекти, където са например *сттюрк.* ***bitig,*** от което и *перс.* ***bitik*** ***بتك,*** *тур. диал.* ***biti,*** *тат.* ***büti, bütü,*** *якут.* ***бiт, бүт*** "знак, примета; предчувствие", от което най-вероятно и *тмандж.* ***бит*** "предвидение, предвещание" и др.

Същата китайска по произход лексема е заета и в монголските езици във вида ***bičiγ,*** преминала и от тук, също така и в тунгузо-манджурските езици под различни, първично-тъждествени или вторично-производни форми и с различни, също такива значения, но във всички случаи с характерния както за средновековния, никакъв чувашки, защото такъв език има едва след XVIII в., а волжскоболгарски език, така също и за монголските езици, преход ***t-č,*** наблюдаван още и при *монг.* ***čiłaγun*** "камък", надали от собствено *монг.* ****tïlaγun*** (Б. Владимирцов), както и не неясно откъде и какво точно, каквото впечатление оставя не само турският етимологичен речник, но и цитираните там езиковеди като Дьорфер, Притсак, Рамстедт и др. (Eren), а единствено и само, огуротюркското, българското по произход, очевидно-безспорно, заради наличието на зв. ***l*** срещу *огузт.* ***š,*** както е не само при гореприведеното *булг.* ***шуле,*** но така също и при *чув.* ***чул*** "камень", именно поради който преход хакаското например ***пічік*** "письмо" е монголско по произход [прим. от Гаджиева 1973, 45].

Съответствието ***l-š*** между впрочем се наблюдава още и при прабългарското по произход, съврем. *булг.* ***шиле*** "встъпило във втората си година агне", от ранносредновековното ****šeläq,*** от което и *фми* ***Шиляшки*** (Сф) [Прс], където зв. ***ш*** се получава по пътя на специфично българската палатализация на зв. ***к,*** но така също и добре известното *нрси* ***шилегар*** "пастир на шилета", и преминало в условията не на вътрешен, а

на външен етнолингвистичен контакт, и в *срб.* ***šiljeg*** и *алб.* ***shilék,*** и семантически развито и наследено от *огурт.* ****šeläq*** “зъбат, вече със зъби, зъбчест”, а не, както се предполага, от недостатъчно ясното и морфологически необоснованото “булг. **чиллиг* (**шиллиг*) “зубатый” (ср. тюркские диалектные названия судака: казах. *тисти,* азерб. *дишти,* узбек. *тишли* “зубатый”) (И. Добродомов), към които ние прибавяме още и *тур. диал.* ***dişli,*** семантически тъждествено на ***şişek,*** и от която огуротюркска праформа ****šeläq***, със същото фонетично начало, но с друга насока на семантическо развитие, произлиза също така и *чув.* ***шăла*** “судак (вид риба)”, очевидно наименована така заради големите си зъби.

Тази огуротюркска праформа е в основата и преминава по вътрешноинтегративен път и в унгарския език във вида ***süllö*** “судак” (MagOrSz), без обаче нейното по-късно развитие да е включено от проф. З. Гомбоц в кръга на тюркобългарските заемки в унгарския език, но не посредством, много неточно-неуместно, “стария чувашки език” (H. Eren), а с посредничеството на същия, подобно за чувашкия език, или на друг някой, много близкородствен местен болгарски диалект, както и по външноконтактен път, в монголските езици, още към началото на I хил. пр.н.е., като ***silüge,*** и има безспорни успоредици в останалите тюркски езици като *огуз.* ***tişek*** **تشك** “шиле, овца, която изпълвайки две години, навлиза в третата”, *азер., кирг., узб., тур.* ***şişek, tişek,*** *стюрк.* ***tişek,*** *ткъпч.* ***şişek*** и др., всички те от изходно-първичното *огузт.* ****tišäq,*** преминало и развито по пътя на регресивната асимилация в някой огузски или къпчашки диалект в ****šišäq,*** от което е и *перс.* ***šīšāq.***

Много важно и съществено за случая е да се отбележи още, че за българина, както пише проф. П. Юхас [1985] въз основа съдържанието на стари чувашки песни, най-голям грях е да не се научи да чете и пише или пък след като е знаел, да го забрави, и за този му грях на Другия свят ще му държи сметка самият Тангра [169], а големият специалист по тюркската руническа писменост проф. И. Къзласов констатира, че в средновековна Волжска България дори грънчарите владеят и пишат много грамотно [Kyzlasov 2003, 10].

Именно поради всичко това и като се има предвид етнолингвистичната ситуация в Източна Европа през Късната Античност и Ранното Средновековие, при която единствените представители на тюрките тук са огуротюрките или което е същото, но вече като наименование от вътрешна гледна точка, българите, включващи прабългарите или болгарите, аварите и хазарите, вече може преспокойно да се приеме и твърди, че общотюркската лекс. ***bitiɣ*** “книга”, безспорно е достигнала до унгарския език единствено и само чрез посредничеството на българските, т.е. прабългарските езици и диалекти, било по време, донякъде възможно, на съвместното обитаване на южноруските степи от българи и маджари през V-VI в., било пък в резултат почти сигурно на вътрешната интеграция и претопяване на някое българско племе, най-вероятно на секелите, в унгарската народност след X-XIII в., по силата на което и самите етнолингвистични контакти между българи и маджари продължават “близо 2 хил. години” (П. Юхас) [вж. и срв. Баскаков 1987, 70,72; Владимирцов 1989, 183; Добродомов 1972, 109; Николова-Маркова 1983, 164,170; Тодаева 1981, 153; Фехеръ 1926, 287-289; ~*~1925, 485-498; ~*~1997, 102; ~*~2000, 31-77; Шервашидзе 1989, 59; Юхас 1985, 9-17,48-103,281; Carpelan, Parpola 2001, 73-79,109; Doerfer 1965, 262-264; Eren, 388-390,396,439; Fodor 1982, 14-127,219-248; Golden 1980, 69,98,138; Gombocz 1912, 41-44; Györffy 1942, 13; ~*~1988, 12-60,184; Kuzmina 2001, 291-292; Lipták 1983, 28-31,145-162; Menges 1983, 17; Németh 1932, 84; ~*~1962, 262-264; Róna-Tas 1976, 174; ~*~82, 133-141; ДТС, 103-104; ЭСТЯз-б, 155-158; ~*~-й, 64-65,70-71; ЭСЧвЯз, 326,332-333; ЛтИзв-5.1, 15; РЧвСл, 270; ССТМЯз-1,

85-86; Claus, 299-300,303,563; DLT-1, 387; ~*~-4, 626; Räsän, 77,424; Skok-3, 392-393, срв. Боев 1965, 12].

Към всичко това, ние пък драговолно-щедро прибавяме още и сега унгарската, но, много добре и широко известно, прабългарската по произход, унгарокултурологически, да се надяваме, особено значимата и съществена за случая, дума ***könyv*** "книга", която има своята основа, очевидно-безспорно, в секейската дума ***könyü,*** родствена на разпространената в почти всички славянски езици, най-старата заемка не изобщо от тюркските, а достатъчно конкретно, но все още малко общо, на първо време, от огуротюркските или което е същото – от българските, и възможно най-конкретно и точно най-накрая, от прабългарските, болгарските езици и диалекти, българската лекс. ***книга,*** *стб.* **кънигъı,** наред с която дума, пак в старобългарския език от местния дунавскоболгарски диалект е преминала и производната форма **кънигъүии** "книжовник; писател", заета от тук и в староруския език.

Между впрочем И. Добродомов [1971] е един от малкото езиковеди по Света, които полагат необходимите и достатъчни в известна степен усилия да открият и докажат именно като прабългарски по произход редица общославянски лексеми и все пак именно тук в никакъв случай не бива да се подминават някои неточности или пропуски, намерили място в специалната му статия за руската лекс. ***книга,*** при научно-популярното описание на която изобщо или само донякъде неоснователно-некоректно се твърди, че "Съвременните славянски езици получават тази дума като наследство от древния общославянски език основа, от която те произлизат."; тя е "стара китайска заемка, достигнала до славяните с посредничеството на тюркоезичните народи, преди всичко на булгарите"; в основата на общославянската дума лежи "умалителното съществително име *кўйниг";* дунавските булгари "скоро се претопяват сред славяните, като оставят на последните само названието *болгары* с няколко заети думи"; "От вече изчезналия български диалект е заета в славянските езици умалителната форма *кўйниг"* и тази форма лежи в основата и на староруската дума *книга,* значението на която "напомня значенията в старославянския език", по силата на това, че "староруският и старославянският са особено близки" [83-88].

В действителност и именно поради всичко това, българите са дали не само "на вси славяни книга да четат", в това число и най-напред на русите, но така също и преди всичко и на унгарците, което трябва да е въпрос на национална чест и достойнство за самите унгарци да го знаят и признават велегласно пред целия Свят, защото нищо друго не принизява даден народ в очите на друг народ, колкото премълчаването или непризнаването на приносите и заслугите на този, втория народ за неговото, на първия в това изречение народ, морално-интелектуално въздигане и развитие, от което съвременният български народ ни най-малко няма да пострада или обеднее морално или материално, но все пак, по този начин се стига до преиначаването и дори до фалшификацията на един доста продължителен период от най-ранната история на унгарците, което в морално-етичен план изглежда някак си, доста некрасиво.

Тази изключително важна и значима в културно-просветно отношение дума **кънигъı,** прабългарите са заели едновременно, разбира се, с присъщия й денотат, т.е. заедно с предмета, който тя обозначава, около началото на I хил. пр.н.е., което в действителност означава и това, че те още тогава са започнали и да пишат и четат буквите, не например от арменския език заедно с осетините, защото тогава най-малкото остава без етимологическа връзка и обяснение *уйг.* ***kuin, kuinbitig*** "книга", а единствено и само от стария китайски

език, където е лекс. ***kung,*** гласната от която най-вероятно е субституирана в съответния огуротюркски диалект или език, пак със зв. ***u,*** поради което прабългарската, но терминологически много по-точно и ясно, болгарската праформа като че ли трябва да изглежда не като възстановената лекс. ***küinig,*** неясно на какво основание представяна за старотюркска; още по-малко пък като лансираните за старочувашка ***końįv*** или пък за дунавскоболгарска ***küiniv*** (М. Фасмер), нито пък като ***kьniуъ*** (А. Львов), а по-скоро би трябвало да има, според нас, вида ***kuŋ,*** въпреки че се предлага и *кит.* ***küen küyæn*** "свиток книжный" (А. Львов), заето и запазено като че ли и в *тмандж.* ***kuŋ mu*** "архивариус", а в китайския език пък – в името на древнокитайския мъдрец и философ Конфуций, потвърждение на което като че ли е и еднаквият йероглиф, посредством който се изписват Името и неговият апелатив с кирилска транскрипция [кўн] (КитРк, 433-434).

Впрочем единствено с оглед на този гласен зв. ***u*** намира достатъчно задоволително обяснение и старобългарският зв. **ъ,** който безспорно е краен резултат от съответната и характерна за старобългарския език етимологична фонетична промяна с по-следващо преразлагане на носовата сонорна и дифтонгизация на гласната, в резултат на което се стига и до различни нейни фонетични варианти в тюркските езици като *уйг.* ***kuin, kuinbitig,*** но особено показателна за който фонетичен процес е не руската, а тъкмо кавказоболгарската заемка в осетинския език, където е обликът ***ќiunugæ,*** докато угрофинските заемки като *морд.* ***końov,*** *унг.* ***könyv,*** по линията на първата си гласна най-вероятно са собствено угрофинска субституция и по-късно развитие на болгарската тясна закръглена гласна към широка закръглена гласна с типично болгарски преход ***γ-v,*** срв. титл. ***Qunwes,*** според издателя равно на ***Könyves,*** т.е. "Книжовник, Книжник", на маджарския крал Каломан, който "книгите познава" и "Светите места посещава", където още "et exercitum Soldani Babilonie cum Hungaris et Zaculis effugavit" [Gombos-3, 2151]; *чув.* ***йывăр*** "тежък", ***çăвар*** "уста", но *тур.* ***ağır, ağız,*** за първото от които, между впрочем, обектно-исторически съвсем неадекватно-погрешно се постулира развитие и произход от несъществуващо *сртюрк.* ***ağır,*** производно посредством суф. ***-ır*** от корена на пак несъществуващото ****ağ*** (Eren), защото не само в старотурския език, но и в неговия предшественик огузския език в действителност и фактически няма зв. ***ğ,*** а единствено и само зв. ***g,*** именно поради което и формата на думата е не ***ağır,*** а ***agır*** (DLT).

След пренасянето и заемането на *кит.* ****kuŋ*** в болгарските езици и диалекти, болгарската вече по принадлежност и употреба лексема се адаптира и видоизменя според фонетичната структура на прабългарския език, в резултат на което се разлага крайният носов звук и между двата нови звука, получени на негова основа, се вмъква тясната незакръглена гласна - ****kunig,*** така че и тук, подобно на случая с прабългарското мли *Борис,* се осъществява специфично тюркската по принцип и прабългарската в частност фонотактична реинтерпретация на едносричния фонетичен модел в двусричен [Dobrev 2004, 14-15], тъкмо която форма се и заема по вътрешноинтегративен път и в старобългарския език, като самата лексикална единица се насочва и включва в парадигмата на съществителните имена от женски род, благодарение на което тя придобива и словоизменителния суф. ***-a.***

Ето защо напълно изключено е всички тези националноезикови и контактолингвистични форми и разновидности на една единствена и една и съща в основата и началото си дума праформа, в толкова голям брой генеалого-типологически различни и най-разнообразни езици, да водят своето начало от *асир.* ***kunukku*** "печать", особено като се има предвид, че тюркските езици по принцип и българските езици и диалекти никога не са били в такъв тип, достатъчно близък етнолингвистичен контакт и

взаимодействие с предноазиатските езици, при които да са налице необходимите и достатъчни културно-исторически условия предпоставка за заемането и преминаването именно на асирийската дума към българските езици и диалекти.

Това обаче не може да се каже за китайския език и неговите носители, с които българите имат най-тесен етнолингвистичен контакт и взаимодействие поне от последната четвърт на II хил. пр.н.е., достигащи през определени периоди до редовната практика на отвличане от страна на българите в степта на китайски селяни и занаятчии за попълване и поддържане на земеделско-занаятчийския сектор на тяхната икономика [вж. Крадин 2003, 145-146] и освен това, тъкмо при тук разглеждания случай е налице необяснимо-фрапантно разминаване и несъвпадение във формата и значението на асирийската дума и така възстановената огуротюркска праформа, което пък от своя страна и като цяло е не непременно задължителната културно-историческа основа предпоставка за заемането, а дваж по-необходимият и задължителен, собствено лингвистичен аргумент доказателство за едно такова преминаване и заемане на думата единствено и само от китайския към българския език.

В светлината на всичко това непременно трябва да се обърне внимание на онези български езиковеди, които са склонни или се опитват да прокарат асирийската етимология [БЕР-2, 497], че тя очевидно не може да се постави пред китайската не само поради очевидно-безспорни семантически трудности, но и поради категоричната необходимост да се обосноват и докажат достатъчно интензивно-тесни минали етнолингвистични контакти и взаимодействия между българите и предноазиатските племена и народи, каквато необходимост с оглед на китайците и китайския език изобщо не съществува и в тюркологическата лингвистика и историография съответните етнолингвистични контакти и взаимодействия са толкова подробно и многостранно описани, обосновани и доказани, че може преспокойно да се приемат за аксиоматически.

Именно поради всичко това, между впрочем, определено чиста фантастика са лишените от всякаква фактологическа основа псевдописания, според които и “едно понятие, свързано с основния атрибут на духовната култура – книгата” или пък “Прабългарското понятие кънигъчии (от кънига)” има корени, които отвеждат към “Шумеро-акадския образец кунуку (царски надпис)” като елемент на “шумеро-акадската цивилизация”, и при които писания само арогантно-абсолютното невежество може да твърди, че думата не се среща в тюркските езици и че не е характерна за тюркските народи, защото “това са понятия, които произлизат от една древна културна среда, различна от тюркската” (П. Добрев).

Всъщност и в действителност, това пределно лингвистично невежество и научна наглост му се посочват не, ами направо му се удрят в суратя на “древнобългариста” още и от специално “привлечените” за случая, лични негови “консултанти”, според които “On 10 Apr 1999 10:13:24 GMT, e.karloukovski@uea.ac.uk (Vassil Karloukovski) wrote: In article, cluster.user@yale.edu says KNIGA - a book. KKHbN (‘to write’) Lezgin Attested since the X c. AD in the [LRS, 171-172] form of KUNUKKU (‘a royal inscription’) – Accadian; KbNIGACHII (‘a bookman’) turkic *ku"ynig < chinese k`u"en "roll", hung. ko"nyv < oghur *ku"niv, mordiv. ko*ny*ov < old chuvash *ka*ny*Iv, chuvash ke~neke < russian, old uyghur ku"in, ku"in bitig (bitig "book" < chinese also) + turkic c,i, there is also the Armenian "knik" (a seal), which together with Lezgin "kh'n" (to write) are probably derived from the Mesopotamian, the lezgin word is kx^in (x^ representing palatal x), it very well be denominal from a word for book, now replaced by arabic kita:b, borrowed from the bulghar or common turkic word coming from chinese”, което много сериозно и справедливо обвинение във вопиюща

некомпетентност оставяме и препредаваме и за нашите читатели, не само с присъщия за Интернет, малко странен "английски" правопис, но и без какъвто и да е коментар, при все че то наистина си има нужда от някои сравнително уместни поправки, добавки и уточнения, до които обаче заинтересованият читател може и сам да достигне на основата на една по-внимателна съпоставка с текста преди това.

Най-новата ни прабългаристика, а оттук и медиевистиката като цяло гъмжи от лингвистични куриози, нелепости и недоразумения, но ако трябва да бъдем по-точни, макар и като нарушаваме добрия тон, от лингвистични тъпотии и простотии, стигащи до там, че относно етимолого-лингвистичен проблем, по който вече 150 год., маса наши и чужди, по-малки или по-големи езиковеди си блъскат главата и като резултат са довели нещата до един общо взето задоволителен край, изведнъж на сцената се изтъпанчва някой си Никой и най-безсрамно-нагло заявява, че именно той, и по този фундаментален проблем е направил Голямото, не само и единствено за българската, но и за цялата световна наука, откритие: "И доста неочаквано между тези термини откриваме едно понятие, свързано с основния атрибут на духовната култура – книгата, ...на което не е обръщано внимание досега..."; "Езиковедите вече сериозно обсъждат въпроса дали и изходната основа, залегнала в това понятие – думата "книга" – не е от прабългарски произход" [Добрев П. 1991, 152] – книгата, Петърчо, книгата, ако повече беше залягал над книгата и ако не беше голямата ти лакомия, нямаше да се..., хайде, от мен да мине, то си и има и по-благозвучна дума, евфемизъм, изпонацапаш толкова... [вж. Младенов 1979, 117-118; Иванова-Мирчева, Хараламбиев 1999, 64; Цейтлин 1977, 121-122; ССТМЯз-1, 433-434; РЧвСл, 679,803; DLT-4, 9-10, вж. и срв. Львов 1972, 226-227; Discussions in sci.lang 1999; БЕР-2, 496-498; Фасм-2, 262-263; Eren, 3-5, срв. Добрев П. 1991, 152-155, подчерт. – И.Д.].

Но за да завършим и приключим все пак темата и в тази насока, нека да отбележим, че агресивно-арогантно предлаганата и налагана през последните двадесетина години, като чиста проба научно-историческо изследване, безвкусна бърканица, т.е. буламач, от митове, легенди, детски приказки и болни фантазии, гарнирана с вмирисана етнографска сланина и обилно поръсена със сушена лингвистична чубрица, и тя непременно се чувствува задължена да даде своя недостижим и неподражаем "научен принос" още и за разрешаването на толкова актуално-злободневния и така примамлив проблем за прародината на "древните българи", едно от доста отдавна предложените и много добре известни като нищожно малко обаче вероятни, но отново и отново самолично-собственоръчно откривани и посочвани последни решения на който злободневен проблем, например, е Месопотамия и така се решава въпросът и за етнолингвистичните контакти и взаимодействия, а оттук пък се обясняват като предноазиатски и голям брой "древнобългарски" думи и имена, включително и имената на календарноцикловите години и на месеците от Именника на българските ханове, да не говорим за другото и предишното, предхристиянското име Лабас на цар Симеон Велики, обяснението на което било толкова лесно и просто, но само на новоизбуялия български гений било съдено да се досети [срв. напр. Голийски 2003, 331-334].

В действителност, не особено широко известните и сигурни тюркобългарско-асирийски етнолингвистични контакти и взаимодействия като че ли наистина ще да са имали място, но не през последната третина на III хил. пр.н.е., както на места, без достатъчно солидна аргументация се приема и твърди, че шумерите били тюркското племе Somar, Suvar [напр. Mızıulu 2004, 8; Miziyev 2004, 9], а едва след началото на II хил. пр.н.е., когато във вавилонската Шумерска империя нахлуват каситите, които идат откъм

североизток и водят със себе си все още непознатия тук кон, впрегнат в бойна колесница, и които около 1750 г. здраво се закрепват по тези земи и владеят Месопотамия около 600 год.

Пак тогава, към 1800 г. пр.н.е., хиксите, също водейки със себе си коня, нахлуват и завладяват Египет, където се задържат по-дълго. Приблизително по същото време, около началото на II хил. пр.н.е., и китайските летописи започват да съобщават за нападения на различни северни и северозападни племена, които обаче извършват своите нападения не на колесници, теглени от коне, а като ги яздят [Съсълов 2000, 29-31].

Наистина според някои по-нови проучвания около 2000 г. пр.н.е., по земите на Източна Европа и Урал, индоиранците са скотовъди земеделци от степен тип с основно-водеща роля и значение на скотовъдството, докато специално каситите са иранци, които дълго време след като завладяват Вавилония, разпростират своето влияние върху част от планинските райони на Западен Иран и се задържат по тези земи и през първите векове на I хил. пр.н.е. [Грантовский 1998, 12,60-63].

Ето защо голямата все пак вероятност тези контакти наистина да са имали място в историята на тюркобългарите и предноазиатските народи се подсилва и потвърждава и от страна на индоевропеистиката, където по безспорен и напълно определен начин се установява, че колесницата с колела със спици и с един впрегнат кон, от рисунка в Микена през около 1600 г. пр.н.е., е подобна на колесниците със спици, намерени в Синташт, в централната евразийска степ и които се датират четири столетия по-рано и докато конят започва да се използува за езда в Западна Европа например едва около 1100 г. пр.н.е., то в степите "конете се използуват за езда с военни функции от няколко столетия по-рано"; около 2000 г. пр.н.е. се осъществява "откриване на евразийската степ" с преминаване на културно-икономическата граница по Волга и реките на Среден Урал, по силата на което след началото на II хил. пр.н.е. "възниква значителен трансконтинентален обмен" откъм Андроновската култура, в "технологията на талигата, колесницата, металургията на бронза и редица разновидности на оръжието", а така също и в керамиката, облеклото, стопанството, животновъдството и митологията, при което пак тогава впрегнатият в колесница кон, "за първи път започва да се използува във въоръжени стълкновения" [вж. Грантовский 1998, 60-91; Ренфрю 2002, 21,29; Kuzmina 1994; ~*~2001, 289-296].

Пред вида и характера на евентуалните (!?) етнолингвистични контакти и взаимодействия между народите и племената от Централна и Предна Азия, вече като повече от съмнително и никак неаргументирано се очертава и твърдението, че в предноазиатските езици има ни повече, ни по-малко, точно 100 думи, които доказват роднинството между шумерския и карачаево-балкарския език [срв. Mızıulu 2004, 8-9; Miziyev 2004, 9-10], докато в действителност, ако изобщо някога е имало подобни контакти, една от малкото и дори единствената лексикална заемка от тази епоха, но не от акадо-шумерските езици към тюркските, а от тюркските към предноазиатските езици трябва като че ли да е *шум.* ***дингир*** "бог", с най-вероятна основа *бълг.* ****täŋir*** "небе; бог", което пък от своя страна има за основа *тюрк.* ****täŋir*** и от което са широко и добре известните във всички тюркски езици названия на главния и основен бог на тюрките Тенгри, Танръ, Тура и други такива, историколингвистически и етимологически лесно доказуеми и обясними на основата и в рамките на тюркските езици, форми и разновидности, една от които е и по-късният *праб. теонм* ***Тангра.***

При това положение очевидно и по необходимост, тъкмо и напълно естествено, при епигоно-адептите съратници и клакьори на крайно злополучния, нашенски "древнобългарист", плод на чисто въображение и лишена от какъвто и да е лингвистичен

обект, фантазия, е и още по-голословното, спрямо горното, твърдение, според което, видите ли, “досега са открити около 60 - Браво, браво, пак каква точност само(!!?), този път не във Времето, а в Количеството (И.Д.) - древнобългарски (и съвременни) български думи, които имат паралели в еламския, шумерския, асирийския и еврейския езици”, “за по-голяма прегледност”, “оформени в края на книгата” и за които човек трябва да е много-много предубеден, специфично-тежко болен и лингвистически изключително невеж едновременно, за да твърди, че тези 60 думи имат както акадо-шумерски, но така също и тюркски (Sic!?), а и други някакви паралели, когато тъкмо в индоевропейското и тюркското езикознание е много или поне достатъчно добре установено, обосновано, доказано, известно, разпространено и утвърдено, че част от тях, определено-безспорно са собствено тюркски по произход и принадлежност – *алем, тутом, таватам, тох, шиле;* тюркски по принадлежност, но китайски по произход – *жупан, книга, сынъ, темир, шарен, чувен;* тюркски по принадлежност, но индоирански по произход – *барс* от мли *Лабас* на цар Симеон Велики, както вече се каза, а така също и някои други думи, които не са засегнати или обосновани тук, но непременно следва да се споменат, просто като много вероятно, допълнително свидетелство и аргумент за неоспоримата реалност в миналото на такъв и то доста интензивен етнолингвистичен контакт между индоиранските и тюркските езици и диалекти, като *ата* “баща”, *бенгю* “голям, огромен; вечен, безкраен”, *верени* “дракон”, *дзи* “кон” от добре известните в прабългарското езикознание орнм *Дзиакан* и етнм *зиези* от същия по форма апелатив със знач. “конник”, *вгър* “вол”, както и *бут, пале, талига, черик* “войн; войник”, *шегор,* а безспорно и още някои други; тюркски по принадлежност, но много вероятно или безспорно ирански по произход – *ас, нан, Хурса,* като напълно определено и безспорно славянски по произход са лекс. *зидам, кошара, къща, руда, турям, час* и др., които тъкмо поради това пък нямат изобщо никаква връзка и отношение към прабългарския език, какъвто и да е той по генеалогия и типологическа структура.

При това, тук не бива да се забравя или пренебрегва още и това, че сред всички тези думи може да има и такива прабългарски лексеми, относно които лингвистичната наука все още не си е казала последната дума и е в нормалния и дори задължителен за нея процес на търсене и определяне на техния произход, каквито например са лекс. *кюпе, хумши,* които, независимо че вече имат доста подробна, внимателно-квалифицирано премислена и обоснована монголска етимология [Москов 1997], докато според нас специално за първата лексема вече са налице достатъчно културно-исторически и собствено лингвистически предпоставки и условия да бъде определена и доказана пак като индоиранска по произход, и занапред още дълго време безспорно ще бъдат предмет на историколингвистически и етимологически анализ, а така също и думи като *загария, сокачии* и др.

Именно поради всичко това само недоумение буди бързината и лекотата, с която български историци и други уж сериозни по претенции изследователи, но фактически обикновени дилетанти и аматьори, се залавят и на бърза ръка “изнамират” решение и на най-сложните и трудни проблеми на прабългарската етимология, на които “гениални откриватели” именно сега и тук се чувствуваме задължени са припомним, че световно утвърденият и признат български езиковед акад. Вл. Георгиев можа и прецени за разумно да открие и докаже като прабългарски по произход само 3-4 думи от съвременния български език, а тука някой си изведнъж тръгнал да ни убеждава, че именно и единствено той, наистина “в комбина” с друг такъв “гений” като него, открил цели 60 такива думи, как пък не!?... [срв. Голийски 2003, 332-413].

Що се отнася обаче специално до прародината на нашите праотци, то наблюдаваната напоследък надпревара да се предлагат една след друга по-необосновани и недоказани, определено "екзотично-романтични" прародини, не говори никак добре нито за душевното здраве, нито пък за научните критерии и изисквания на "кандидатите за слава" на попрището на прабългаристиката, особено в светлината на непреодолимата и неопровержима Истина, че прабългарите като цяло и в основата си са тюрки, а безспорно-многократно доказваната и продължаваща напълно успешно да се доказва Истина за прародината на тюрките е Алтай в един по-ограничен план и Саяно-Алтай в един по-обширен план.

Към последната доста обширна географска област безспорно спада и Минусинската котловина, в която редица изследователи от различно време, виждат прародината на българите, и в най-ново време, "унгаро-българският" историк проф. П. Юхас [1985] например издири, систематизира, обясни и описа немалък брой факти и данни от езика, антропологията, материалната и духовната култура на ранноантичните племена по тези земи, които по един категорично-неоспорим начин свидетелстват и доказват, че прародината на българите е тъкмо тук, по тези степи, където през епохата на Тагарската култура от VIII-V в. пр.н.е. например, българите живеят през зимата в къщи, а лятото – в шатри, като в селищата са разположени една до друга къщи и юрти, докато през зимата животните ги затварят в кошари; наред със скотовъдство, те се занимават и със земеделие, като "орат" земята с мотика, реколтата си жънат с бронзови сърпове, а за напояване на нивите си прокарват напоителни канали, които на места преминават през скали, а на други се строят и подпорни стени; конят става важен елемент на скотовъдното стопанство и през същата тази епоха се появява и конската амуниция, металните части по която са изработени от бронз и са аналогични на скитските; бронзовите предмети и оръдия на труда са отливани в специални форми; антропологичният тип на местния човек през V-IV в. пр.н.е. е сходен с афанасевско-андроновския тип, като същевременно се наблюдават и монголоиди, което говори за възникването на нови етнически групи и т.н. [155-162].

По силата на всичко това, както беше посочено току-що, в тюркските езици като цяло и в българските в частност битува известно количество индоирански лексикални заемки, преминали в тези езици от езиците на племената от отделния индоирански клон на индоевропейското семейство – Андроновската култура, която възниква в източноевропейските степи около III хил. пр.н.е. и с течение на времето се разпростира и разпространява на изток, през Урал, Тян-шан и Средна Азия, чак до Иранското плато на югозапад, Индия на юг и Синцзян на югоизток, в първия етап на което разпространение индоиранците влизат в етнолингвистичен контакт с протобългарите от Афанасиевската култура към началото на II хил. пр.н.е. [вж. и срв. Ренфрю 2002, 20-32; Kuzmina 1994].

Независимо и въпреки всичко това, унгарската дума ***könyv,*** кой знае защо, като че ли не винаги и не навсякъде се приема и представя за прабългарска по произход, включително и от страна на Z. Gombocz (1877-1935) [1912], който безспорно ще си остане и занапред авторът на възможно най-пълното и най-подробно изследване на прабългарските заемки в унгарския език, но я няма сред останалите прабългарски думи, да не говорим за това, че някои унгарски езиковеди и историци, употребявайки термините "тюркски" или "старотюркски", изобщо не разбират за какви точно по произход елементи в техния речник става дума и по такъв начин заблуждават както себе си, така също и своите читатели.

Но кой да прегледа, за всички тези и подобните им по произход унгарски думи, ако не току-що цитирания етимологичен речник, поне своя собствения, унгарския езиковед,

професор и академик Z. Gombocz, щом като толкова много държи и той да каже нещо на историколингвистична и контактолингвистична тематика?!

Това свое право обаче, по силата на една елементарна общочовешка етика, всеки чужденец, в това число и унгарец, може и трябва да "консумира", едва след като научи, разбере и признае, че ние, българите, двукратно в европейската и собствената си история донасяме на европейските народи, в това число и на унгарците, просвета и култура – първия път, това са българите тюрки, които донасят на източноевропейските народи самобитната си просвета и култура от своята Саяно-Алтайска прародина, примесена, обогатена и издигната на едно още по-високо ниво чрез възприемането и заимстването, през дългите векове на тяхната миграция на запад, на културно-просветни елементи и съставки от индоиранци, праиранци, скити, китайци, согди, перси и др., и втория път, това са българите славяни, които създават и разпространяват общославянската писменост и култура, с какъвто общоевропейски и общочовешки културно-просветен принос и заслуга надали може да се похвали някой друг народ по Света, още по-малко пък самите унгарци [вж. и срв. още напр. Гарипов 1976, 167-168; Николова-Маркова 1983; Фехеръ 1997, 151-153; Róna-Tas 1976, 170].

Но въпреки и това, пак според унгарските учени мъже и отново в продължение, през Късната Аварска епоха - the Later Avar Age, в Карпатския басейн се използува уникалната Руническа писменост, която принадлежи към Източноевропейското графично семейство - the Eastern European writing family, с множество находки на територията на бившата Хазарска империя. Според Д. Немет, Секелската писменост - The Székely writing, е всеобщо употребяваната писменост на унгарците езичници, която е унищожена от Християнството, но оцелява изолирано при лица, живеещи в затворени общности, най-дълго в областта Секели - the Land of Székelys, именно поради което тяхната писменост се споменава като Секелска руническа писменост - Székely Rovás writing.

Моля, моля, "Аварската епоха", нито ранна, нито късна, приключва по времето и благодарение на това, че българският хан Крум (803-814), около 805 г., унищожава аварите и тяхната държава, като същевременно присъединява към българските владения днешното Източно-Маджарско заедно със Западна Трансилвания, а вие по това време все още сте достатъчно далеко от бъдещата си родина, за да имате правото и претенцията за някаква държавно-етническа приемственост и аварско наследство.

"The Eastern European writing family" е в главното и съществено само прабългарско, а част от него е и "the Székely writing", която писменост, също така е прабългарска, защото заселеното и уседнало по днешните унгарски земи, много преди самите унгарци, ранносредновековно племе секели на територията на Маджарско, повече от сигурно и както достатъчно пълно и подробно беше обосновано по-горе, е само част от късноантичното болгарско племе аскел, част от което мигрира и достига бреговете на Среден Дунав още в състава и границите на хунската конфедерация от източни племена, най-ранен и челен отряд на Великото преселение на народите.

Впоследствие това "хунско" племе не се "премества" в Седмиградско в края на X в., както приема неясно въз основа на какви изворови податки проф. Г. Фехеръ [1924, 15], а е хвърлено от унгарските крале срещу своите братя българи и след завладяването и на тези земи от маджарите, постепенно се преселва и заема цялата област. Това участие на секелите в маджарските набези срещу българите се потвърждава и лингвистически от мли *Борс* на пълководец участник в обсадата и превземането на Белград по времето на крал Саломон (1063-1074) [ЛтИзв-5.1, 79], което име, както и по-горе приведените имена на български князе, безспорно има за основа болг. *барс* "тигър; пантера".

Другата негова част известно време е в рамките на хан-Кубратовата Велика България в Приазовието и впоследствие мигрира към Поволжието, където се примесва и прелива в други български и кипчашки племена, които изграждат и образуват населението на Волжска България, една от трите области на която е Есегелската и дори, както се съобщава в староболгарските ръкописи, през 759 г., между реките Сак и Сок се създава княжеството Есегель (Б. Иман), а след жестоките трикратни погроми над Волжска България от монголо-татари и руси, и нейното окончателно разпадане, част от това население преминава в качеството на неин етнолингвистичен субстрат и в башкирската народност, като тъкмо това положение на нещата щеше да е отдавна известно на унгарците, ако те четяха изобщо или по-внимателно пак Z. Gombocz [1912], който дори излишно подробно за едно контактнолингвистично и етимологично изследване привежда сведенията на арабските пътешественици, при които те се споменават даже като есегели, произхождащи или принадлежащи към българите [204; Заходер 1962, 129; ~*~1967, 48].

Ето защо, между впрочем, като приемаме за доста несериозно предположението, че чувашкият етнм *есегил* се образува на основата на словосъчет. *эски гиль* "стар дом" [Егоров 1954, 21] и без да се ангажираме с не особено убедителното, само историколингвистически доказваното предположение на А. Мухамадиев [2004], че аскелите са и по-ранните средноазиатски ефталити, както и с допускането, че това народностно название се образува от "асыг ал, т.е. "союз асов", когато според Херодот (V в. пр.н.е.), сред "царските скити" има эсколоти [7-9], народностното название на които *Σκολόται,* Fr. Altheim [1959] извежда от авест. **skar,* вахн. *kard* [222], а и като държим сметка и за това, че арабските пътешественици около средата на IX в. Ибн Руста и Ал-Бекри поместват маджарите между печенегите и волжскобългарското племе اسكل [ескил], اسغل[асгал], при което Ибн Руста от началото на IX в. специално отбелязва, че българите се подразделят на три – барсула, асгал и болгар, докато Гардизи ги помества същите тези маджари между българите и اسكل [ескил], "които също са болгари" [Golden 1980, 74,87], но от друга страна, Eskil е един от родовете – oymak, на огузските племена - boy, които през XVIII в. се установяват в района на Nevşehir, Турция [Korkmaz 2004, 137], трябва все пак да забележим, че няма никакво реалнообективно основание и прекалено общо и неточно е мнението, според което секелите са племе единствено и само с хунски произход (J. Németh) от една страна или пък, от друга страна, че те са част от племето кавари, съставено едновременно от ховарезми, алани и българо-тюрки – барсили и ескили или сикили, като тъкмо тези, направо абсурдно-парадоксално пъстри и омешани генетико-исторически секели били дошли в Среднодунавските земи само една година преди маджарите (Gy. Györffy).

Донякъде частично съвпадащо или близко мнение по същия въпрос предлага и проф. П. Юхас [1985], който обаче, подменяйки "предмета на мисълта" и основавайки се главно на "бележките на хронистите" и на не особено ясното съобщение на Константин Багрянородни, който според него пише за народа на кабарите "Заселиха се заедно с тюрките (маджарите) на земите на печенезите, сдружиха се с тях и ги наричат кабари. В резултат на това обучили тези тюрки (маджарите) на езика на хазарите; те и досега използуват този език, но говорят и другия тюркски език", стига до заключението, че трите на брой племена секлери-кабари, преди заселването на маджарите, се присъединили към вождовете или към прабългарската по произход ръководна върхушка на маджарите, включително и родът на Арпад, движели се пред войските и се сражавали като авангард, както и че изпълнявали ролята на гранични охранителни войски; "имали своя характерна култура (секлерско руническо писмо)", докато дори и по средата на X в. маджарите

говорят и на двата езика - маджарски и секлерски, което налага да се допусне, че секлерите са съставка от "тюркско-български етнос", но дори и да са били маджарско племе, те са имали еднаква военна организация и според традицията на тюркските племенни съюзи и държави, в това число и при Аспарух, "присъединилите се племена" се изпращат в граничните области, следователно секлерите са "едно от трите кабарски племена, за които се знае, че въстанали срещу хазарите и се присъединили към маджарските племена".

След всичко това обаче нещата придобиват съвсем друг обрат и в главното и съществено се пооправят, защото "секлерите принадлежали към оногурския български народ на Кубрат от VII в. и името им е свързано с това на есегелските българи", които около 870 г. "са живели сред волжските българи и маджарите" [101,202-203], с оглед на което като цяло на нас не ни остава нищо друго освен да уточним, че не може по това време "есегелските българи" да живеят сред "волжските българи и маджарите", първите от които отдавна вече са мигрирали на север; тези събития безспорно се случват на Северен Кавказ или в Лебедия и че тези "секлери-кабари" най-вероятно са онзи оногурски род на Алмуш и Арпад, който по това време е под господството на хазарите и който се присъединява към маджарите, които общо взето се придвижват на запад, като е получил и наименованието "кабари" по силата на широко и твърдо установената по това време практика подвластните племена да се наименоват посредством названието етноним на племето или народа, който е изградил и стои начело на съответното административно-политическо образувание, наречено държава, което също така носи името на това племе или род.

При това е минимална вероятността наред с панонските секели от една страна и волжските секели от друга, да има и трета част от същото кавказоболгарско племе, което да е останало неясно кога и поради какви причини на Кавказ или Кубан и да се е присъединило към маджарите, ролята на преден пост и разузнавателен дозор пред които все пак ще да са играли оногурите конници от рода на Арпад, не само поради това, че са били по-друг и различен тип бойно формирование от собствено маджарските, но и напълно естествено и разбираемо, и самият Арпад се е доверявал повече на тях, отколкото на всички останали.

Това последното съображение между впрочем напълно се съотнася и съгласува и с такива факти като този, че както по-подробно беше пояснено по-горе, оногурите болгари е племето на хан Атила и доколкото преди началото на съдбовната Първа велика битка на народите, той се обръща към войниците си с ободрителна реч, каквато в такъв момент надали би си позволил да произнесе дори и най-девиативният римски император, ако не беше сигурен, че неговите войници го разбират, т.е. и те говорят езика, който той говори, а от оногурите е комплектовано и ядрото на прабългарската тежка конница, нанасяла не един съкрушителен удар на врага, така че няма как и българинът оногур Арпад да не възложи именно такива задачи на близките до сърцето и душата му, дори родни оногури, иначе не толкова те, колкото той е загубен [вж. Иман 2001, 27,44-47, вж. и срв. Смирнова 1981, 252-253; Халиков 1989, 61, срв. Györffy 1965, 39-41; Németh 1962, 265; Pritsak 1976, 18].

Колкото пък до "множеството находки от тази писменост на територията на бившата Хазарска империя", много добре щеше да бъде, ако знаехте още и това, че тази "империя" е много по-малка по площ и население и се появява върху част от земите на кавказките и западните прабългари, повече известни като черните болгари, едва след приазовската Велика България на хан Кубрат (632-653), както и след севернобалканската Дунавска

България на хан Аспарух (†701), като преди това непременно трябваше да знаете и помните и за покриващата може би повече от 4/5 от Континента, империя на българския хан Атила, от Урал до Рейн [вж. и срв. Гумилев 1993а, 499; HunEmpMp], с името на когото и вие унгарците, както и южните ни съседи турците, съвсем неоснователно и незаслужено, много обичате да се величаете и ласкаете, потвърждение за което е не само нашето лично наблюдение и познаване на мъже турци и унгарци, носещи това име, но и случайно открит и неволно прочетен "чат" в Интернет, посветен главно на Атила и на страницата на който турски младеж на име Атила, пита унгарски младеж, пак на име Атила, защо и откъде го има и носи това име, а последният отговаря, че това всъщност е името и на неговия баща, а той пък го бил наследил от техните деди.

Тази "агресивно-ономастическа експанзия", специално при унгарците е исторически изобщо немотивиран съвременен резултат реминисценция от фактологически никак неоправдана и неподкрепена, но същевременно и много непочтена историческа претенция върху българския хан Атила, неговите "хуни" и тяхното наследство като цяло, научната подплата и обосновка на която претенция е пределно неграмотното метатеоретично съждение и умозаключение, че по принцип нищо в тази област, не е възможно да бъде доказано научно, което обаче изобщо не му пречи на проф. Д. Немет, забравил, че майка му е секейка, т.е. прабългарка и почти просълзен от шовинистично-мегаломанско умиление и възторг, спомени и блянове, да декларира вярата на маджарите в "кръвната връзка" с Атила и "съзнанието за историческа приемственост", както и "bünyevî ayniyet" – "структурното тъждество(?), което привързва едни към други маджарите и степните народи, в това число и хуните, които идват от изток и които проявяват тюркски характер", именно което е причината "единствено маджарската наука да е в състояние да разбере Атила и неговите хуни и пак единствено във възможностите и желанието на маджарската историческа наука е да мери ръст с незаинтересоваността и неразбирането на западната историография"(!??).

Независимо и все пак напълно в унисон с всичко това е и подлагането на съмнение тъждествеността на Авитохол и Атила, наред с което обаче се и утвърждава тъждествеността на Ирник от Именника и Атиловия син Ернак (J. Németh), така че в края на краищата и очевидно се стига до алогично-парадоксалната ситуация, когато един и същи син има едновременно двама различни бащи(!??).

Тъкмо тази метатеоретично-методологична диспозиция, но по-скоро предубеденост, на автора обаче, ни най-малко не му пречи да лансира, тиражира и популяризира като абсолютно вярна и научно доказана стародавната интрига и инсинуация на византийските и латинските извори, според които хан Атила бил умрял от кръвотечение през носа и устата, причинено от прекомерна веселба и напиване или пък от чисто "мъжки" намерения и усилия през нощта на женитбата му с много по-младата от него и много красива бургундска принцеса, както е, неясно на основата на кой източник, според Л. Гумилев, още и вероятно готската принцеса Илдико (Gy. Németh), също и принцесата от германски произход Илдико (E. Thompson), спомената от Йорданес, но много интересно защо унгарският професор игнорира или забравя жли *Hildegund* на дъщерята на бургундския крал Herrich [Németh 1962, 174], а така също и с дъщерята на неговия съратник Ескам, както е според малко по-вероятното съобщение на Приск, пълното и безрезервно приемане на което обаче се осуетява от факта, че хан Атила посещава Ескам с подобно намерение през 448 г., докато фаталната сватба е 5 год. по-късно(!?); да представя като безобидно-незначително, богохулно-светотатственото разравяне и ограбване на гробниците на хуните от местния католически епископ, който раздава наляво и надясно

златни предмети, извадени от там, на фона и във връзка с което самият Атила се обрисува като дребнав заядливец, който изобщо не е загрижен за някаква си “ehemmiyetsiz altın kadeh”, т.е. “незначителна златна чаша”, ами чисто и просто търси повод за война и именно поради това и разгръща агресивно-интензивна дипломатическа дейност пред римския император и Ватикана; да подчертава всеобщия страх и раболепие пред Атила, на гали, франки, римляни и др. и стигащи дотам самият Папа да се яви в стана му и на колене да го моли да пощади Рим, но и да преразказва горепосочената, първата в историята на човечеството, голяма “битка на народите” като тотален разгром на банда главорези под ръководството на жалък страхливец, повлиян от предсказанията на шаманите и уплашен най-вече за живота си.

В действителност и по принцип, хан Атила е император на нивото на всички останали тогавашни императори и дори много над тях, защото неговата империя, основна и водеща роля в която играят, а не “принадлежат” на нея (Г. Фехер), българите, се простира и обхваща необятната територия между Урал и Рейн, с неимоверна за времето си численост на подвластните племена и народи, които той трябва да ръководи пряко или косвено, а за това, най-малкото, трябва да помни и да знае поне по-многочислените и значими сред тях, като доколкото той има секретар-писар римлянин, който надали владее още от началото неговия роден, прабългарски език, то хан Атила, наред и след майчиния си, тюркобългарски език, трябва да е владеел и говорел още и най-малко на гръцки, латински, алански и готски, вероятно е и пишел освен на родния си език, още и на някои друг от тези езици, с каквито лингвистични умения дори само на родния си език не може да се похвалят турските султани даже и през XVII в.

Специално и при тази битка, както достатъчно подробно и сравнително обективно го описва Йорданес, хан Атила е голям тактик и разумно-хладнокръвен ръководител на боя, при който битката започва и изнася уникалната за тези времена и за цяла Европа, развърнатата около разположения на една височина главен щаб, в качеството на негова гвардия и атакуваща първа, но, разбира се, заедно и дори след него, тежка прабългарска конница на хуните и то след като той е произнесъл пред всички знаменателната си реч, в която ободрява и въодушевява отиващите на явна смърт свои войници, като казва, че първи ще удари врага и ако след неговия удар, все още има някой, който е останал на мястото си и не е побягнал, това означава, че той вече е пътник за Другия свят.

Не може да се каже, че е дори и минимално справедлив и обективен Йорданес, когато пише, че при подреждането на войската си хан Атила се намирал в средата с най-храбрите си войници и “с това подреждане царят се беше погрижил именно за себе си, та, като се намира в ядрото на войската си, да бъде предпазен от заплашващата го опасност”, защото къде на друго място може и трябва да се намира един военачалник по време на битка като тази, ако не точно там, може би бившият монах и настоящ секретар-писар Йорданес си мисли, че неговото, на Атила, място е на някой от фланговете или в дълбокия тил, прикрит сред храсталаците, откъдето никой няма да го види и чуе!?...

Тази откровена лъжа и клевета по адрес на хан Атила на гота от алански произход вече ни принуждава да се усъмним и в твърдението му, че той бил убил брат си Бледа, за да узурпира властта, с което освен това се демонстрира и очевидно непознаване и несъобразяване с дълговечно-традиционната владетелска институция на прабългарите, която има за свой задължителен елемент съвладетеля и не Атила е този, който ще тръгне да нарушава и разрушава въведените и установени от Тангра обичаи и традиции на дедите, а точно обратното – хан Атила е най-мъдрият и най-твърд защитник и закрилник на тези обичаи и традиции, достатъчно категоричното и безспорно доказателство за което

е и фактът, че той нарежда да разпънат на кръст собствения му племенник, дръзнал да се отрече от Тангра и да приеме вярата в бога на техните врагове ромеите.

За следващото изречение пък не може да се каже, че е достатъчно ясно и точно преведено от съответните български специалисти по латински език, не особено сполучливия превод на които ние се чувстваме задължени да направим малко по-ясен за нашия Читател с помощта на две запетайки, но въпреки това и все пак от него става напълно ясно, че този път Йорданес се е постарал да разкрие истинската роля и място на хан Атила не само в тази наистина Велика битка на народите, но и в сърцето и душата на всеки един от участвуващите в нея племенни вождове: "Останалото множество, ако може така да се каже, и вождовете на различни племена, подобно на свита(!??), чакали знак от страна на Атила и където им посочел с поглед, всеки безпрекословно със страх и трепет заставал и действително изпълнявал това, което му било заповядано" (ЛтИзв-1, подчерт. - И.Д.) - много бих искал да зная дали Аналите на Световната история крият в себе си подобно описание разказ за друг вожд, крал или император, равен и подобен на Атила, който не само да се държи толкова достойно и храбро на бойното поле, но и да вдъхва такъв респект и най-искрено уважение у вождовете и кралете негови съюзници и приятели!?...

И най-после, дали изобщо е възможно една "разгромена" войска да тръгне на такъв труден и далечен поход към Италия, по време на който само за 20 дни да достигне стените на Рим и където да обсади и превземе редица големи градове, но и още много-много други измислици от този сорт ни предлага "големият унгарски езиковед", както го превъзнасят самите унгарци (Gy. Lásló, İ. Rácz).

Зародишът и началото на тежката прабългарска конница, между впрочем, е още от преди Новата ера, в империята на източните хуни в северна Централна Азия, където "всеки възмъжал, способен да натегне лък, става конник в броня" (Н. Крадин), а неин пряк наследник пак по тези земи например е киргизската тежка конница от VI в. – "Удар тяжелой конницы был страшен. Облаченные в пластинчатую броню воины, на свежих закованных в железо конях, сминали на своем пути любую преграду" (Л. Бобров); "The character of the battle, when the vassal tribes of Vestgotes, Franks, Burgunds and Roman legions lead by Aecius, encountered with the Atila's troop-horse Armada, was changeable: The infantry legions of Rome and its allies came against the advance guard of the "Father" Atila. The role of the Bulgarian cavalry (the so-called "slingers" or Hussars) was very important at that moment. The "slingers" outflanked the Vestgotes and killed their tsar Theodorich, and thus, they averted the participation of the Vestgotes into the battle... The Bulgarian cavalry was a very important element which solved the political problems of the old Europe" (B. Marichkov) [срв. Németh 1962, 3-4,119,127,131-132,179,214,299, вж. и срв. Бобров 2003; Гумилев 1993а, 499; Западные (европейские) гунны 2004, 10; Иордан 1960, 238; Крадин 2003, 143; Мухамадиев 2004, 6; Юхас 1985, 178-179,200; Battle of Chalons 2004, 6-9; Maenchen-Helfen 1973, 110,125-129; Marichkov 2003, 2-3; Thompson 1948, 149; ГрИзв-1, 107; ЛтИзв-1, 352-354; Gombos-1, 601-604; ~*~-2, 2135-2140, срв. История на българите 2003, 22,34-35; Фехер 2000, 198].

Ето защо, тъкмо по повод смъртта на българския хан Атила, трябва да напомним, че именно византийските извори и по специално Приск съобщава за намерението и опита на византийския император Теодосий (408-450) да го убие, като подкупи неговия приближен Едекон, който безспорно пореден опит за най-подло убийство този път не успява, което обаче ни най-малко не означава, че успешен няма да се окаже следващият, както и най-вероятно става и то с помощта на потайното оръжие отровата, резултатът от действието на

която впоследствие и вече може да се тълкува и представя всячески, включително и като убийство по време на сън от страна на току-що ощастливената да стане жена на най-великия от всички мъже по целия Свят, красавица Илдико, каквато много малко вероятна според нас хипотеза римските хронисти изобщо не закъсняват да лансират много скоро, само един век след смъртта на Хана [вж. Thompson 1948, 151].

Впрочем според криминалиста, с когото се консултирахме, има източни по произход отрови, в това число и китайски, които блокират дихателната система, докато сърдечно-съдовата система продължава да функционира и белият и черният дроб са първите органи, които не издържат на огромния натиск, кръвоносните съдове се пръскат и през носа и устата, разбира се, бликва кръв, също като при Атила!?...

Византийският император Теодосий общо взето води подмолно-подлата си битка на живот и смърт с хан Атила на много места и от много посоки и както допълнително научаваме от Ю. Джафаров [1985], той се опитва да подкупи и вождовете на българското племе акатзири на Кавказ, но неговите пратеници правят голям дипломатически гаф и същевременно съдбовна грешка, защото, не познавайки и не вземайки предвид вътрешноплеменната йерархия, прескачат единия от старшите по власт вождове на име Куридах и му поднасят даровете на Императора не първи, а втори, Куридах, разбира се, уведомява по най-бързия начин хан Атила за готвеното предателство, последният незабавно изпраща голяма войска, умъртвява единия от вождовете, принуждава другите да се подчиняват и да слушат, като за всеки случай изпраща тъкмо през тази 448 г. и своя най-голям син Еллак да застане начело на племето, при което обаче и Куридах запазва своята власт [50].

Ето защо, основна роля в смъртта на българския хан Атила безспорно ще да са играли ромеите, които са и най-силно и дори кръвно заинтересовани да го няма, още повече, че не "придружник", както е преведено в Изворите, а "другар по оръжие, съратник", също така и "прислужник, оръженосец" или според нас "телохранител", т.е. възможно най-близък и приближен човек до Атила е неговият секретар, гъркът Орест, който при това също е бил в императорския дворец в Цариград, когато Едекон приема да убие Атила, но не се знае дали всъщност този Едекон не е вторият, по-несигурен и по-маловажен убиец, който трябва да играе на "аванс-сцената", докато главният и основен убиец шета свободно-спокойно зад кулисите, предимно пред и в спалнята на хан Атила.

Именно този грък Орест очевидно не го е сполетяла участта на другия секретар на хан Атила – римлянина Констанций, умъртвен за предателство и препоръчан му и изпратен да му служи, от неговия добър познат и дори личен приятел в началото, родения в Дуросторум римски пълководец Аеций, на когото Атила преди това пък подарява един шут и с когото съдбата ще ги срещне за последен път на Каталунското поле през 451 г., в една от малкото и най-кръвопролитни в историята на цялото човечество, по-горе по-подробно вече представената Първа голяма битка на народите [вж. и срв. Gračanin 2003, 55; ГрИзв-1, 99-109; СтГрРк, 563; Gombos-1, 606].

Между впрочем, изобщо не може дори и да се помисли, че в наскоро публикуваната История на българите [2003], поради причини очевидно от чисто субективно-интелектуален и морално-етичен характер и порядък, е отредено подобаващото място и е осветлен даже минимално обектноадекватно и великият български хан Атила-Авитохол [22,34-37] и то когато по принцип народите спорят и се избиват един друг дори за далеко по-маловажни неща, ние пък с лека ръка и напълно доброволно се отказваме от хан Атила и неговите хунобългари, за които още от тогава чак до днес, а и до края на Света ще продължават да се носят, слагат и пеят песни, легенди, поеми и даже опери(!!!), и ги

отстъпваме и предоставяме на кого ли не, само защото някой си измежду нас, по силата не толкова на някакво политико-научно недоразумение, колкото заради изцяло користолюбиви цели и намерения, а и чисто и просто от напълно разбираемо, но никак непростимо невежество и мързел, не понася прабългарите да бъдат тюрки, пък и самият той, този някой си, мисловно-интелектуално е дотолкова ограничен и предубеден, че не е в състояние да разбере и схване, че с него и без него, нещата наистина стоят точно така и не той е "лицето", което ще ги промени, както и това, че никой народ по Света не избира и не определя кой и какъв да бъде неговият родител, равно и еднакво на това пред хората да се отречеш и да заплюеш в лицето майка си и баща си, което най-велико срамно-позорно деяние, не търпи и не прави никой нормален човек по Света и още по-малко пък Българинът, и което деяние никога не се забравя и прощава и стократно ще им се връща на онези измежду нас, ренегати, бакали и търгаши разни, които вече са го сторили.

Малко по-конкретно и в действителност, тази "История на българите" оставя доста странно впечатление и дори неприятно чувство у що-годе запознатия с проблематиката и основните съчинения, читател, защото според нея историята на българите започва съвсем мъгляво-неопределено едва и някъде от Средна Азия към началото на Новата ера, с което фактически се орязва и изхвърля на бунището поне още 2000-годишна първокласна българска история, с каквато надали може да се похвали някой друг народ по Света, дори само ако си помислим за Великата китайска стена, но тук фактически самите "древни българи" са безплътно-безформен фантом сянка, за който не можеш да разбереш как изглежда, с какво се препитава, какво яде и пие, какъв език говори, какви песни пее, откъде идва и накъде отива…

И за да добие Читателят още по-ясна представа за степента и характера не толкова на престъпното нехайство, с което се орязва собствената ни история, колкото на безсрамно-наглото безочие с което Него вече повече от двадесет години го лъжат и може би още дълго ще продължават да го лъжат, нека да забележим, че не от вчера и днес, посредством контактолингвистичния подход и метод, езиковедите индоевропеисти, ирановеди, тюрколози и угрофиноведи проникват в историята назад на иранските, тюркските и угрофинските племена и народи и достигат едва ли не до началото на III хил. пр.н.е. [напр. Абаев 1981; Sammallahti 2001], именно в светлината на което не може да не се направи изводът, че посредством така представеното издание, в действителност, не на нас, българите ни се предлага, а ние, българските учени поднасяме на Света една изцяло окастрена и дори осакатена българска история, което изобщо не прави чест на нито един българин и още по-малко пък на всички български учени без изключение.

Не по-малко странен е също така и общият теоретико-методологичен подход към проблема, в рамките и съгласно който никак не са ясни основанията на твърдението, че "все повече нараства броят на изследователите, които не приемат тезата за тюркския произход на българите" [15], което безспорно е резултат не толкова от абсолютна некомпетентност в областта на тюркологията, обусловена от пределно невежествена неизкушеност в рамките на статистиката – Блажени са бедните духом!, колкото от не съвсем редовен научен морал и етика, защото тук използуваната, статистически непросветената индивидуална интуиция никога не може да бъде средството за определяне относителния дял на група еднородни елементи в една стохастически променлива разнородна съвкупност, решението на който проблем, както е добре известно в лингвостатистиката, преминава през определянето по математически път и посочването на съответната статистико-репрезентативна извадка, по които определено и строго научни

проблеми, макар и малко отдавна, и ние сме имали възможността да вземем отношение [Добрев 1973; ~*~1976].

Но ако искаме да говорим още по-конкретно, нека да сме наясно, че открай време и досега, нищожно малко на брой са българските изследователи, които не приемат тезата за тюркския произход на българите и техният брой се изчерпва може би с един-двама, като към тях, разбира се, в никакъв случай не можем да отнесем научните недоразумения в областта на съвременната прабългаристика от сорта на петърдобревци или пламенцветковци, които просто не са заслужили и никога няма да заслужат това високо звание-признание, а колкото пък до автора на анализирания тук дял от въпросната история, за него все още не е фатално късно да го извоюва и да добие това звание-признание не с фантастико-митологични, а с наистина научни(!) прабългаристични изследвания, лингвистичният аспект на които може да бъде единствено и само тюркологически и ако въпросният млад човек желае да разбере и опознае прабългарите чрез техния език, друг път за което няма, ще трябва да се покае и откаже от "Древнобългариста" и да се захване с изучаването и осмислянето на първо време изследванията на българските езиковеди за прабългарския език.

И все пак, дори и да е вярна цялата тази "статистика", която очевидно-безспорно не е никаква статистика, дали авторът на въпросното съждение не чувствува известно неудобство от това, че поставя в една плоскост и "придава еднаква тежест", както на току-що цитираните "учени", така също и на проф. В. Златарски, акад. В. Бешевлиев и акад. В. Гюзелев, а може би услужливата амнезия го избавя от не особено приятната и лицеприятна морална присъда, защото когато правите "нов прочит" на този етап от българската история, вие по същество тихомълком ревизирате и отхвърляте Тяхната Прабългаристика, само че без изобщо да подлагате на критичен анализ Техните аргументи и виждания и без да ги ревизирате и опровергавате с равностойни контрааргументи и доводи, липсата на които по вашите страници във всички случаи оставя впечатлението за една подла анонимност, еднаква и също толкова голяма, колкото подлата анонимност спрямо тюрколозите, по всяка една, без изключение, от страниците на фантаста публицист и съчинител на детски приказки П. Добрев, неясно на какво основание квалифициран и представен и тук като един от българските учени - жалко и тъжно!!!

По същество "тезата за тюркския произход на българите" е единствено реалистичната, общоприета и обектно адекватна теза, която у нас не могат да проумеят само силно предубедени или недостатъчно компетентни дилетанти и аматьори от сорта на въпросния П. Добрев, както току-що се отбеляза, много неоснователно представен за учен, който е направил фундаментално за прабългаристиката откритие, когато той дори не е "открил и колелото", защото всички тези "Редица думи от лексикалния фонд на българите, …които отпращат към източноиранските езици и техните корени" [17], както може да се види по протежението на цялото изложение до тук, са такива само за неговото болно въображение и за лингвистически неграмотните наивници у нас, сред които, не може да не се каже, че не липсват дори и носители на най-високите научни степени и звания, за срам на българската наука.

В основата на обособяването на двете "основни тези" – тюрко-алтайска и сарматска, и на междинно-смесената – ирано-тюркска [15], изобщо не лежи задължителният в подобни случаи "единен принцип на класификация", прокарването на който обаче е възможно единствено и само в рамките и посредством генеалого-типологическата класификация на миналите и сегашни езици от цялата историческа и настояща територия на българите,

прибягването и съобразяването с която очевидно надминава многократно историко-лингвистичната интелигентност на автора.

Реалната липса тук на "Тюркската теза" и непрекъснатото спрягане и подмятане насам-натам какви ли не екзотични "тези" и "теории" за прабългарите и прабългарския език само показва, че лингвистически неоснователно претенциозните и дори направо амбициозно-агресивните, но все пак и въпреки всичко самозаблуждаващи се или пък напълно съзнателно и преднамерено заблуждаващи читателите си, съвременни български медиевисти не се отличават с особен вкус към по-строгото научно мислене, защото въпросните "тези" и "теории", съпоставени с Тюрко-Алтайската теория за прабългарите, всичко на всичко са уродливо-бледо подобие на пълноценно-пълнокръвен и нормален интелектуално-научен продукт, единственото им значение и роля на които е да служат само като отрицателен пример в историографски план, понеже всяка една от тях, без изключение, се гради на базата на нищожен брой, деформирано и едностранно привлечени и анализирани езикови данни, да не говорим за абсурдно-парадоксалната ситуация, при която се фабрикува, лансира, тиражира и мултиплицира някаква си "теза за памироиранския произход на древните българи", която няма под и в себе си даже и един единствен, реално съществуващ лингвистикоемпиричен факт, като тук не бива да забравяме и пропускаме и онези от тях, които "нямат под себе си", дори и един-единствен, макар и измислен или по-точно – манипулативно фалшифициран и изработен "лингвистичен факт", какъвто е например случаят със "сарматската теория", за нас обаче никога недоказаната и изобщо недоказуемата хипотеза на проф. Ал. Бурмов.

Но както е сега на мода, "проблемът за езика, говорен от нашите предци е до известна степен преекспониран от езиковедите"; при наличните данни не сме "в състояние днес да отговорим на въпроса какъв език са говорили всички българи през всичките тези векове", особено за II-IV век "на този въпрос не може да се отговори" и "ще трябва да приемем , че всякакви изводи тук са изцяло хипотетични", именно поради което "е наложително да потърсим целостта, в която се вписва органично българският етнос през горепосочения период, и да приемем, че нейните характеристики до голяма степен ще определят и лингвистичната ситуация в българското общество" [17] – е-е-е, това за езиковедите и преекспонирането вече е много невъзпитано и дори грозно, защото кой друг освен тях може да каже кой език какъв е, да не би това да го направи по-добре кварталния ти бакалин или счетоводителя на учреждението, от което си получаваш, малко незаслужено, месечната заплата, а може би единствено и само вие, несъзнаващи лингвистичното си невежество, комплексирани историци, икономисти, културолози и др., които така и все не можете да откриете и очертаете границите на собствения си предмет на изследване и не неволно или случайно, ами напълно съзнателно и преднамерено си пъхате носа в чуждата паница, единствено само за да я оплескате и да се натъпчете, а колкото до това, че не можете да си отговорите самите вие на този въпрос, то това в края на краищата е въпрос на лингвистична интелигентност от една страна и от друга – на личен морал, добросъвестност и почтеност към Науката.

Вие никога няма да разберете и да си отговорите на въпроса какъв точно език са говорели българите по онова време, защото в главите ви няма никакви "налични данни", а ако наистина искате да имате такива, няма защо да представяте за прабългарски, арабските по произход думи в иранските езици или пък тривиалните ирански турцизми в българския език, ами седнете да понаучите поне един тюркски език, най-лесно и за предпочитане турския, който малко или много са поназнайвали всички грамотни български историци и езиковеди от по-близкото или далечно минало, и освен това

поразгърнете езиковедската литература, където гъмжи от "налични данни", като се започне от петдесетината и повече прабългарски лексикални заемки в родния ви български език, а и в съседните балкански езици; попрочетете нещо и за унгарския език, където ще ви посрещнат дружелюбно-незлобливо, въпреки че това вие не го заслужавате, повече от 250 прабългарски думи, погледнете някой чувашки речник или граматика – жив прабългарски език, наистина с малко видоизменен вокализъм под действието на някакъв местен угрофински субстрат и независимо че върху необятната територия от Балканите до Алтай и от Сега до Бронзовата епоха има още изключително много и то какви ли не неща, това трябва да ви е напълно достатъчно, ако наистина сте българи, а не ренегати, за да видите и прецените кой е и какво представлява "древнобългарският език", който изобщо не е някаква си "хипотеза", ами съвсем нормален, жив и цялостен лингвистичен организъм със своята си лексика и граматика, обикновен човешки език, каквито са всички без изключение езици по Света.

И най-после, и този злополучен български псевдолингвист, дали си дава реална сметка, че когато иска да определя "лингвистичната ситуация в българското общество", като тръгва от "целостта", той в действителност предлага предметът на изследването да се определи и очертае дедуктивно, от Общото към Частното, с което по същество обръща гръб и игнорира доста грубо и дори вулгарно цяла една отдавна вече формирана, вътрешно структурирана и напълно завършена и изградена научна област, каквато е Лингвистиката, която също така много отдавна, поне от 2000 год., е определила и очертала своя предмет на изследване, само че индуктивно, от частното към общото.

Крайната и основна цел на екстраординерното лирико-екзотично писание се свежда до това, най-напред да покаже, и то с претенцията за официална позиция на съвременната българска историография, сварила вече да направи и "новия прочит" на българската история, "разноречивостта" на конкретните данни с потвърдената посредством "достатъчно на брой факти от областта на лингвистиката", както, разбира се, следва да се изрази много нескромно-неприлично един лингвистически неграмотен, стопроцентово ортодоксален епигоно-адепт на небезизвестния "лингвист древнобългарист", без изобщо да подозира, че и той е най-жестоко и безскрупулно измамен и заблуден, и едва след което да стигне до изцяло, нека ни е простено, но се налага да го кажем, шизофреничната идея, въплътена и изразена в съдържателно-фактологически празната и дори куха, псевдонаучна картина, според която българският етнос в лицето на българските племена в Централна и Средна Азия и Кавказ, след средата на IV в. попада под доминацията на хуни, авари и западни тюрки, "заедно и в съседство с най-различни етноси, включително и германски", което като цяло "често пъти" "в периода след V век" показва "наличие на билингвизъм" и "взаимни интерференции на различни северно- и източноирански диалекти с тюркски и монголски такива", вследствие на което "самият български етнос едва ли е бил моноезичен" – бихте ли били така любезен, драги, да ни покажете поне още един такъв етнос, който едновременно и равностойно използува и си служи най-малко с три, генеалого-типологически толкова различни и отделни езика, питаме ние, но той си продължава - следователно е налице и "невъзможността езикът на българите (а оттук и техният произход) да се определи безусловно като тюркски", което "се потвърждава и от наличието на редица данни от сферата на антропологията, археологията, етнографията и пр.", които "сочат, че през I хил. пр. Хр. огромните пространства на днешен Казахстан, Западна Монголия и Алтай и на юг до Памир-Хиндукуш, които днес са заселени предимно с тюрко- и монголоезично население, са били доминирани от индоевропейци, най-вероятно скито-сакски номадски племена, които са говорели северно- и

източноирански езици", докато след V в. е несъмнена "полиетничността на българската общност", а към VII в. вече българите и хазарите са "амалгама от ираноезично и тюркоезично население" [15-18,57,71] – е-е, тази "полиетничност" и "амалгама" вече са върхът на всичко!?

Цялата тази, рядка псевдоинтелектуална боза, без никакво извинение, изчерпва дори нашите сили и желание за коментар по същество и ние приключваме представянето на "последната дума" на най-новата българска историческа наука за прабългарите и техния език, където гъмжи от безсрамно-неграмотни твърдения, като например това, че според доказателствата именно на антропологията (!?) този език няма как да бъде тюркски (Sic!?) – много интересно, навярно видът и характерът на тогава говорения от българите език се запечатва върху челюстно-лицевата част на черепите, а може би и на ходилата от прабългарските погребения и по този отпечатък нашите гениални "историци" разбират и определят кой е езикът - само с тази, толкова кратка оценка, без изобщо да изпитваме каквото и да е желание да вземем отношение сега и тук, и по останалите, идващи след това, не по-малко "фундаментални" и също така изключително "оригинално и поновому", нали и това е "нов прочит" на българската история, поставени и решени въпроси и проблеми от скъпата на всички ни, родна прабългаристика, която обаче някои съвременни "научни" величия не просто пипат, а направо държат и стискат в мръсните си ръце, но до'ще Видовден!!!

И все пак, нека в края на това изцяло принудително и не особено приятно отклонение забележим, че направо буди недоумение, че за нуждите на едно такова, очевидно-безспорно амбициозно и национално отговорно издание за началната епоха от историята на българите, където пак ние, българите, си имаме не само вече своята здраво утвърдена и непоклатима традиция, започната и трасирана още от проф. Ив. Шишманов, но и нашите Велики имена, сред които, нека ни е простено, че ще си позволим нескромността да дадем, макар и "положителна характеристика", навеки ще продължава да блести Името на бащата, патриарха и гения на Българската медиевистика, недостижимия и непреодолимия проф. Васил Златарски, научните редактори и издатели са подходили, много меко казано, лековато-безотговорно и са възложили този дял от Прабългаристиката, където изключително важни и големи са ролята и значението на езиковите факти и данни, на "млад учен" (Г. Бакалов), но по-скоро на начинаещ медиевист, лингвистичната грамотност на когото е направо нулева и се ограничава единствено до великата способност да преписва и заимствува безотговорно-безкритично псевдолингвистичните открития на петърдобревци и стйордановци.

Между впрочем параноидното лингвистично невежество на последния от току-що посочените например стига до там да твърди, че при "древните българи" съществува още и "т.нар. първобитна полово-възрастова стратификация", по силата на което племенните названия *кутригур* и *утригур* трябвало да се свържат с "младежките (юношеските) колективи" от определен тип, които названия "с течение на времето еволюирали в етикон"(!?) на основата на това, че фалшифицираната и измислена от въпросното лице форма на назв. *кутригур* във вида *куртаргур,* крие "в себе си едно типично ликантропично название *("хората, народът на вълците",* от тюркското *"курт")",* към което, единствено за читателя, който подобно на нас, не е съвсем на "ти" с психиатричната терминология, привеждаме обяснението на съответния речник: **ликантро́пия** (гр. lýkos "вълк" и ánthrōpos "човек") *мед.* Лудост, при която болният се смята за вълк [РкЧДм, 402].

Именно този бисер на лингвистико-историческо недомислие и скудоумие, от който най-малкото произлиза, че нашите светли предци – Мир на праха им!, евфемистично

казано, когато идват и създават държава тук, на Балканите, все още пребивават в първобитно-общинния строй и са пределно тежкият клиничен случай, в рамките на който техният цвят, гордост, надежда и опора, най-младите и силни мъже бродят на глутници из степта и вият срещу Луната, но от страна на въпросния "надежден и перспективен млад учен", тъкмо това е определено като "една твърде интересна етимологизация"(!?), водеща към заключението, че така се свързват "de facto кутригурите и утигурите с българите"(!!???).

Това обаче не е всичко и предпазливата мъдрост или мъдрата предпазливост, проявени едва тук и сега, изискват да се въздържим от приемането на което и да е от горните обяснения и да се втренчим безизразно-глупаво "в очевидния факт, че в изворите от този период кутригурите и утигурите не са назовани "българи", а "хуни" [История на българите 2003, 42-43, подчерт. – И.Д.], което може и да е точно така, но няма защо тъкмо това да се очаква от тях, когато много добре се знае, че, служейки си с един-два най-общи термина, ранносредновековните извори никога не съобщават нещо за дадено племе с упоменаване на неговото видово название и с едновременното посочване и на неговото родово название, с което обаче съвсем не искаме да кажем, че няма и такива не много редки, а направо единични и затова щастливи изключения, както например, когато дякон Агатон пише за събитията от 713 г., че "българите оногури извършили нападение, пленили и избили голям брой християни" [ГрИзв-6, 182-183].

Независимо от това, всички сериозно-ерудирани и почтено-честни изследователи, вж. напр. Fr. Altheim [1959, 16], са единодушни по въпроса и изобщо не го обсъждат, нито пък подлагат на съмнение това, че кутригурите са българи или както се изразява проф. В. Златарски [1970], те са "западният клон на българите" [70], което обаче го правят само онези, които или са некомпетентни, или пък търсят претекст да си "намалят работата", като редуцират броя на добре известните като тюркобългарски, прабългарски племена и по този начин и окастрят и осакатят единия основен етнически дял, върху който израства и се развива българската народност, а ако наред с това и държат да се намесят в спора на Големите, само че без да приведат и анализират техните аргументи, както и без да представят и експлицират собствените си контрааргументи, не тази е формата, която неизбежно и незабавно пренася нещата от плана на фактологията в плана на научния морал и етика.

Но нека да приведем тук и заключението по въпроса на такъв високо ерудиран и задълбочен по наше убеждение изследовател специалист по хуните изобщо и по прабългарите в частност като Ю. Джафаров [1985], според когото "голямо значение за нашата тема имат постановките на В. Златарски, който обосновава и утвърждава виждането, че хунските племена утигури и кутригури се явяват по същество два клона на единния протобулгарски народ" [9].

При това положение направо става излишен всякакъв по-нататъшен коментар и затова, връщайки се отново на основната си тема, нека да отбележим, че наред с всичко, анализирано и преценено малко по-горе във връзка с унгарските претенции върху "Атила и неговите хуни", същата тази, силно деформирана и погрешна метатеоретично-методологична диспозиция на унгарския професор Д. Немет му дава възможност и той да се присъедини по свой начин към "многогласия маджарски хор" и формулирайки темата "Macar Attila", т.е. "Атила Маджаринът", да намери начин така да преразкаже и анализира средновековните маджарски хроники и най-напред хрониката на Шимон Кезаи, че всеки да разбере главното и основното, а именно:

Народите на хуните и маджарите са един и същ народ; Арпад произхожда направо от рода на Атила; преминавайки Дунав и влизайки в града на Атила, Арпад завладява страната му, като негово законно наследство; Атила е най-предният измежду завоевателите на Маджарската родина, стар родственик на маджарския княз Алмос; хуните и маджарите водят началото си от Немрут или Менрот от рода на Яфес, двамата синове на когото – Хунор и Могьор, един ден преследват елен, който ги отвежда до блатата на Меотида, остават тук, на шестата година срещат синовете на Белар, сред които са и двете дъщери на аланския владетел, отвличат ги, женят се, именно от тях произлизат хуните и маджарите; тръгват към Скития, минават през много страни и народи, стигат до Тиса; в голяма битка с римляните, хуните губят 125 хил. души, а римляните – 210 хил. души; хуните правят вожд Атила, после се появяват Чаба, Ирник, секелите и още много други от този сорт, цяла история, която, независимо от легендарния си характер, "е пълна с подробности с чужд произход и научни компилации", поради което "за своето време има значение и като литературно произведение" [Németh 1962, 184-199].

По-нататък, пак на същия унгарски професор езиковед, нищо изобщо не му пречи да словосъчинява още и на тема "Hun-Macar münasebetleri mes'elesi", т.е. "Проблемът за хунско-маджарските взаимоотношения", при което се оказва най-напред, разбира се, че вижданията на чужденците по този въпрос са лишени от реална основа и че трябва най-вероятно да се гледа на тях като на "изобретение" на учените, защото в някои хроники например Алмос се представя като приемник на Атила, а секелите – като негов народ, когато всъщност маджарите мигрират от прародината си Южен Урал, на юг, под натиска на сабирите, заедно с източните си съседи, тюркобългарските племена, част от които са и племената от съюза на оногурите, през 460-465 год. и заедно с българите оногури достигат областта между Кавказ и Кубан, където остават приблизително до 830 г.

А още по-нататък, докато все още са в прародината си по протежението на Урал, маджарите не са влезли в контакт с хуните, защото последните, дори и да се появяват в годините след Новата ера, в южните области на Източна Европа, "все пак ние не знаем къде им е държавата и докъде тя се простира. И понеже ние не знаем източната граница на Хунската империя, не можем и да кажем дали маджарите влизат в империята на Атила."

Маджарите, заедно с българите, ще да са влезли в контакт с хуните, когато десет години след смъртта на Атила, се преселват в района на Кубан, където те установяват взаимоотношение с новата хунска държава, също и с огурите или пък с други, еднакви на тях българи, като "трудно е да се допусне, че не са били член на новия хуно-български политически съюз", докато големият брой тюркобългарски заемки в унгарския език показва, че са несъмнени хунско-маджарските взаимоотношения, които се осъществяват с посредничеството на българите, а българите и хуните са се намирали в най-тесни взаимоотношения и дори от политическа гледна точка, те са едно и също нещо [Németh 1962, 261-264].

По-частните или по-общи въпроси и проблеми на прародината и миграцията на маджарите и на техните контакти с българите вече намериха място и бяха предмет на анализ и оценка не един път по време на цялото изложение от началото досега, а и за в бъдеще те ще бъдат предмет на анализ, затова във връзка с току-що представеното "виждане" по въпроса, остава само да се отбележи, че това много приблизително-повърхностно мнение в никакъв случай и изобщо не дава необходимата за случая истинска представа за пълната и цялостна, далече по-богата и многообразна картина на българо-маджарските контакти и взаимодействия и особено за влиянието и въздействието на българските племена и езици върху унгарския етнос, език и култура.

Наред с всичко това, в никакъв случай не може да се каже, че са разкрити и описани достатъчно пълно и обектно адекватно влиянието и въздействието на българските племена и езици върху унгарския етнос, език и култура и в по-новата унгарска историография и лингвистика, където проф. A. Róna-Tas [1990] например, в рамките и на основата на объркано-мъглявите си, изобщо неверни и дори грубо деформирани представи за произхода, миграцията и разселването на българските племена в Източна и Централна Европа, сред които представи може да се попадне и на такива много некомпетентно-тенденциозни голословни твърдения и дори нелепи безмислици като това, че няма критерий за разграничаване и стратификация на тюркските заемки в унгарския език от периодите преди и след Завладяването на родина; за езика на хазарите, дунавските и волжските българи има твърде малко данни, за да може да се заключи към коя група от тюркските езици те се отнасят; чувашите може и да са потомци на побягнало на север "реликтово хазарско население"; една от причините за запазването на маджарската нация и създаването на маджарска държава е "симпатията" на тюркските вождове жупани на българите, разчитащи на поддръжката на унгарците в конфронтацията с местното славянско население и др., определя и ограничава продължителността на болгаро-маджарските контакти едва до 2 века [112-114,363,380-382].

Специално за секелите, добре щеще да бъде, ако въпросният, отдавна вече и за нас компрометиран като езиковед тюрколог, унгарски "божемъ учен", както го възприема акад. Ст. Младенов, цитиран по-горе, четеше изобщо и познаваше по-добре староунгарските хроники, за да види, че според Kézai Simon magyar krónikája, Zaculos, Zaculi Hunorum sunt и живеят на територията на Панония още от времето на хан Атила, което означава още и това, че те са били обединени под неговата власт и в неговата империя, а така също и кореспонденцията на римските папи и по-специално на папа Honorius (1216-1227) до магистъра на Ордена на тевтонските монаси в Трансилвания,, който дори по това, сравнително късно време, напълно определено и недвусмислено познава и разграничава Ungaros, Ungarorum от Siculos, Syculorum по земите на comit Bursa, Burze, Borza, Borcy [Gombos-1, 1194-1195; ~*~-2, 2141].

Но дори и през 1738 г., организаторът и ръководителят на борбата на унгарците срещу австрийското иго, трансилванският княз Ракоци носи титлата си Syculorum comes – граф на секелите, като в неговия фамилен герб, наред с останалото, има слънце и месечина, които са езическите, предхристиянските символи на секелите (Й. Бьодей) и като че ли, като цяло или частично, задължителен елемент за герба на всеки секелски благородник през Средновековието, ако се съди по герба, поместен на заглавната страница на книгата на B. Jancsó [1921], където пък има звезда и полумесец.

Тези елементи на секелската хералдика, надали изобщо имат отношение към мохамеданството, а по-скоро се намират в някаква генетико-историческа връзка според нас със звездата и полумесеца като ирански зороастрийски символи (М. Гаджиев), а както е добре известно българите още от най-древни времена са в най-тесен етнолингвистичен контакт и взаимодействие с иранските племена и народи и най-после, едва ли е случайно и това, че княз Ракоци умира от болест и е погребан в земята на своите братя, а гербът му и днес стои и бди от фронтона на черквата в с. Червена вода, Русенско [вж. Бьодей 1976, 42; Гаджиев 2003, 106].

Но в аспекта на българския принос в унгарския език, етнос и култура много показателно и изключително важно е да се добави още, че сред секелите и по-късните унгарци битува сентенция, според която "Ако ги нямаше секелите на Света, нямаше да ги има и унгарците" [Jancsó 1921, 43] и която макар и да поставя на по-преден план и да

изтъква ролята и значението на секелите за сметка на останалите болгарски родове и племена, все пак съдържа и носи в себе си голяма доза истина.

Затова, да се надяваме, че това наше, наистина малко продължително, но не без специална цел и намерение, историографско като цяло въведение първа основна част на настоящото цялостно-подробно изследване на уникалното и несравнимо Златно съкровище "Надь Сент-Миклош", изградена не толкова на основата и с оглед на немалък брой, на някои места наистина малко пространни извадки от редица досегашни проучвания или изворови съобщения, колкото на основата на техния повече или по-малко подробен анализ, включващ по необходимост понякога и нашия кратък коментар-оценка, дава най-малкото, ако не друго, то поне много добра и ясна представа най-напред за епохата, основните исторически събития и народите, племената и лицата субект или обект на тези събития, а така също и за съвременния, най-новия културно-исторически и научноизследователски контекст и основа, в рамките и с помощта на които се търси и предлага от една страна отговор на въпроса за неговия произход и принадлежност и от друга страна, конкретното решение прочит и превод на надписите от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", в това число и на Надпис № 21 от него [вж. и срв. Daim, Stadler 2003, 1-7; Historical compendium 2003, 1-12; Hungarian art 2003, 2-7].

НАДПИС № 21 ОТ ЗЛАТНОТО СЪКРОВИЩЕ “НАДЬ СЕНТ-МИКЛОШ”

От трите вида надписи по Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” – гръкоезични, рунографични прабългарски и гръкографични прабългарски, засега се смята, че единствено и само гръко-графичният прабългарски Надпис № 21 върху една от златните чаши може и трябва да хвърли светлина върху етническия произход и принадлежност на Съкровището, именно поради което към настоящия момент са налице сравнително голям брой опити за неговия превод, нито един от които обаче не може да се приеме за успешно-задоволителен, което пък от своя страна мотивира и налага най-после да бъде осъществен и адекватно-истинският превод на текста на този наистина много важен, значимо-интересен и дори красив надпис.

Набор и състав, форми, сюжети и мотиви, място и значение на Съкровището

Самото Златно съкровище “Надь Сент-Миклош” се състои от 23 съда с различна форма и големина, изработени от много висока проба злато, предимно 21 и 22 карата - 7 големи кани, 1 блюдо или поднос, 4 тасообразни плитки чаши или купички с тока за окачване, 4 чаши, двете от които се наричат и канчета (Н. Мавродинов), 3 зооморфни купи, но по-скоро пак чаши или бокали, 2 патери, т.е. разлато-плитки черпаци, 1 ритон или златен рог за пиене, 1 дълбока купа, всички с общо тегло 9.926 кг, т.е. почти 10 кг (Kunsthistorische Museum).

Златото на кани № 1-6 е топло по тон с лек оранжев блясък, пише проф. Н. Мавродинов, очевидно много добър познавач и затова тук нямаме нужда от друго мнение и описание, вазите са много красиви, хубави са преди всичко техните форми – яйцевидни с обърната надолу издута част, имат крак и издължена шия, формата не се среща в Персия, било в сасанидския (243-642), или в абасидския период (750-1055); тази яйцевидна форма произхожда от римската, разпространена е в Сибир, дори и в Китай; среща се в находки от Южна Русия, които аз отдавам на прабългарите; среща се в българските некрополи – в некропола в Нови пазар на 4 км от Плиска, който се датува от VIII в.; подобни глинени кани се откриха и в магазините до южната порта на Вътрешния град в Преслав; формата на кана № 7 изглежда византийска; във формите и в разпределението и характера на орнамента се наблюдава взаимопроникване, еклектизъм, който е характерен за епохата; има дори ирански елементи, които се наслагват върху елементи от друг произход или се съчетават с такива елементи – кана № 2; тасче № 9 и 10 имат византийски форми и дори кръстове, заобиколени от византийски литургически надписи; подобна форма има и тасче № 21, в дъното на което се намира кръгъл медальон с кръст, заобиколен с прабългарски надпис, но и те имат външни бордюри, които по произход са източни; в аварските и българските находки се среща формата на двете канчета № 11 и 12; от персийски произход са трите купи с животинска форма № 13, 14 и 18, орнаментът по първите две от които е византийски по произход, а нарезите по носа на животинската глава на третата купа и палметата, която образува ноздрите, е налице и по главата на едно скулптирано лъвче от Преслав; по-скоро източна, отколкото византийска е и формата на тасче № 20, но и то има вътрешен бордюр, който е чужд на Изтока и който има античен

средиземноморски произход; формата на купи № 22 и 23 се среща по това време навсякъде – и в Европа, и в Азия; златарите са били не само големи майстори, но и истински артисти – отделните части на каните са ясно разграничени една от друга; яснотата и чистотата на формите са основният закон, по който са композирани техните елементи; яйцевидните тела на търбусите са обърнати с широката си част на долу, явно майсторите са искали да създадат впечатление за пълна устойчивост, а тези, които си служат с тях, да имат чувството на спокойствие и увереност; орнаментът във вид на бордюри от палмети, пръстени от розети, непреплетени и преплетени кръгове, спирали, има композиционно предназначение и служи не само да украсява, но и да разчленява (Н. Мавродинов).

По стените и дъната на съдовете са изгравирани най-разнообразни оригинални и много красиви фигури или изображения на хора и животни, обединени в конкретни сцени или сюжети и около които са преплетени растителни и геометрични орнаменти или мотиви, които като цяло са класически гръцки, византийски, скитски или сасанидскоперсийски с по-дълбоки корени и основа в ахеменидското изкуство от VI в. пр.н.е. и асирийското изкуство от VIII в. пр.н.е., като например мъж в броня, със завити в края крилца, а може би уши, които излизат от врата му, и с корона, очевидно цар, язди антропоид и обърнат рязко назад, се прицелва с лък срещу връхлитащ леопард или пантера, докато самият антропоид е фантастико-митично същество с тяло на крилат лъв или грифон и с глава на възрастен мъж с вглъбено-замислено продълговато лице с мустаци и заострена отдолу брада, също с корона.

В четири отделни изображения на една и съща кана, мъж с клонка в издигнатите нагоре ръце язди последователно антропоид с тяло на крилат лъв, по протежението на горната част на което ясно личи украсеният с пискюли лек палдъм, подопашник, с вдигната в началото, раздвоена в края опашка и падаща надолу с чупка по средата и витка непосредствено преди раздвоението и с човешка глава с палмета вместо корона и лице с брада и мустаци, общо взето като на предишния антропоид; крачещ кентавър с вдигнати нагоре ръце, в лявата от които държи нещо бяло във форма и с големина на яйце; брадат мъж, който издига високо над главата си с двете си ръце цветна гирлянда, язди антропоид, главата на който с палметата я има и на пандантив, намерен в Преслав, а така също и на един ремъчен край от Фьонлак, Унгария, още и в Централна Азия и е изобразявана и в аварското изкуство, и който антропоид е подобен на предния, но с малко по-иначе разположени и по-разтворени криле, също с лек палдъм и с превързана към средата, раздвоена в края опашка, както и с "известни различия" в главата и тялото (Л. Дончева-Петкова), за които ние обаче бихме казали, че определено не е изработено от същата ръка, помощникът чисто и просто не е успял да ги направи като майстора си, особено главата, където упорито-безуспешно е търсил пълното подобие, но е постигнал само приликата; пак крачещ, но по-скоро вдигнал предните си крака и застанал само на задните си крака кентавър.

На друго място грифон с орлова глава, орлова човка, изваден остър език и красиво извита, с палметовиден край опашка, е повалил сърна и е забил острите си орлови нокти в нейното тяло; изправен гол млад мъж, понесен в скута на летящ орел, с клонка в дясната ръка и чаша в лявата, която поднася към клюна на орела – Зевс, приел образа на орел, отвлича Ганимед, за да му служи като виночерпец, въпреки че Раковски е на по-друго мнение и го мрази от дъното на душата си, но не само затова; вдигнал десния си крак, крачещ грифон с орлова глава с остър, силно закривен надолу клюн и кръгло око; два барса придържат с по един вдигнат крак от двете страни цветен мотив от три елемента,

дали не е родови герб или е монограм на майстора(?), а зад всеки един от тях по един по-малък грифон, които крачат с вдигната предна лапа, след края на която се издига полупалмета; чаши, някои ги наричат и купи за пиене, с обърната към вътрешността им глава на бик или зубър (?) и с поставка във вид на крака на лъв; жена, най-вероятно общоиранската богиня, покровителката на Сасанидите Анахита (М. Гаджиев), която язди леопард; гола женска фигура със слаби увиснали гърди и провиснал корем в ноктите на орел – тюркската по принцип и прабългарската в частност богиня Умай като хипостаза на иранската богиня Анахита (Н. Овчаров); хипокампи, морски коне с предна част на тялото като на крилат кон, но с орлови или човешки крака, и със задна част на тялото като на риба (Н. Мавродинов), но по-скоро като че ли на какавида, завършващи с пищни опашки с много разклонения, има и такива, които са с глава на орел или на козел и др.

Растителният орнамент на кана № 2 във вид на фриз от копиевидни листа може да се вземе за чисто сасанидски; византийският орнамент преобладава и са явни връзките му с античния елинистически и римски орнамент, той е разпределен великолепно и това са медальони, обикновени или завързани спирали, бордюри, фризове от цветя, листа, розети или издатини, които са създадени от "много културни майстори и големи декоратори"; фризовете се повтарят в Кръглата църква в Преслав и в преславската керамика; специфичната палмета я няма в съвременната византийска орнаментика, но тя определено издава арабомохамеданско влияние, който се оформя едва в средата и във втората половина на IX в.; животинският орнамент е от лъвове, пантери, орли, сърни, фантастични животни като грифони и хипокампи; характерното тук е, че всички те са с изпъкнали гърди и това го няма нито по сасанидските, нито по византийските, нито пък по мохамеданските изображения, именно поради което това трябва да се приеме за особеност на нашия животински стил (Н. Мавродинов).

След и сред всичко това, особено силно се откроява и именно по тази причина, изключителен интерес представлява Триумфиращият княз - Victorious prince, конникът от кана № 2, в сасанидска в основата си тежка метална ризница и шлем, подобни обаче и на броните на уйгурите от Западен Туркестан, и с определено монголоидни черти на лицето, когото специалистите антрополози определят като тураноид – междинно-смесен антропологичен тип от европеид и монголоид, който възниква на границата на Азия и Европа и е характерен преди всичко за тюрките най-общо, а така също и особено и за българите оногури и волжските българи, както и за унгарците от епохата на тяхното "Завладяване на родина", т.е. краят на IX-началото на X в. (Gy. László, İ. Rácz).

Конникът здраво държи за косата и влачи край коня си подтичващ мъж с вързани отзад ръце и с ясно изразени европеидни черти, също в броня, но по-друг вид, а на задния край на седлото му, е окачена отрязана човешка глава, пак с европеидни черти на лицето и дори като че ли напълно със същите индивидуални черти като на пленника, аналог на която глава е най-вероятно разпространеният при старите тюрки обичай да отрязват главата на победения неприятел и да я носят на колана си като знак на победата, но пък от сравнително отдавнашните ни научни занимания в областта на османотурската история ние със сигурност знаем, че завръщащите се от някакъв поход към Средна Европа турски войници струпват пред стените на Столицата десетки хиляди черепа на убити противници, или пък съществуващата при старите иранци практика да отрязват главата на убития от тях на бойното поле противник и да я поднасят като дар на своя цар или на храма на Анахита, на която практика доста прилича и обичаят на волжските българи да поднасят и посвещават на Тангра отсечената глава на противника си герой, когото са убили на бойното поле.

За самия конник като цяло има и предположение, че той е "първобългарски владетелъ" (Н. Кондаковъ) или пък само владетел, видно от двете ленти, които висят от неговия шлем, има ги и в изображенията на римските и византийските императори, както и в изображенията на сасанидските царе; Владетелят се връща от война, където е убил много неприятели, показано с отрязаната глава, и е взел много пленници, показано с пленника, когото влачи за косата; копието му е късо със знаме, на което се развяват също две ленти, късо е и копието на Мадарския конник; прототипът на сцената е във византийски релеф на слонова кост от VI в., където е даден владетел в представителна поза, който се завръща от война и зад коня на когото също върви само един пленник; обичаят с отрязаната глава го няма във Византия, но го има при хан Крум, обаче обичаят да се влачат пленниците за косите е съществувал във Византия и той се наблюдава по изображения до средата на V в.; ханът победител е предаден реалистично; шлемът не е византийски, нито сасанидски, нито арабски, два такива шлема са открити в Керч на Крим и са публикувани като тюркски, намират се в историческия музей в Москва, един е открит в Хърватско и е публикуван също като източен, аз публикувах подобен шлем, открит в Асеновата крепост в Асеновград, сега се намира в Пловдивския археологически музей, всички мъжки "каменни баби" имат подобни шлемове, следователно той е тюркски по произход, а в случая български шлем; извънредно подробно е предадена бронята на конника, към която има наушник, наръкавници, панталон и гамаши; плетената броня е персийска по произход и се появява в Европа едва в IX в., смята се, че са я донесли арабите, но може да са и прабългарите, а и панталонът на бронята се появява за пръв път в Европа през IX в.; пленникът е в старата римска люспеста броня, с каквато по това време е облечена и византийската войска, византийците обаче още не носят панталони; точно е предадена сбруята на коня, тази част от нея, която е на муцуната, е варварска и средноазиатска и изобщо двата царски образа на кана № 2 се различават коренно по изгледа, облеклото и въоръжението си от образите на сасанидските владетели по сасанидските блюда и именно поради това Каната не е абасидска (Н. Мавродинов); Конникът е символ на властелина номад и доколкото някои свързват Съкровището с Атила, това може да бъде и Атила, Конникът прилича на портрета на Атила, описан от Приск и повторен от Йордан; в дома на Атила е имало немалко златни и сребърни съдове и тези златни и сребърни чаши са имали забележителни украшения (С. Байчоров) [вж. и срв. Байчоров 1989, 94-133; Ваклинов 1977, 146-150; Ваклинов, Ваклинова 1983, 6-47; Дончева-Петкова 1966, 25-55,108-127; История 1976, 133-138; Мавродинов 1959, 116-118,122-129; Младенов 1935, 7; Овчаров Н. 1989, 430-436; Фехеръ 1997, 66; Kunsthistorische Museum 2003; Lásló, Rácz 1984, 36-171; Mavrodinov 1943, 12-14,106-171; ЕнцБг-4, 406].

Специално, между впрочем, тъкмо за каната с тази гравюра, най-често и най-бързо и лесно се приема и твърди, че е аварска от VI-VIII в., откъдето пък като аварско по произход и принадлежност се определя и цялото Златно съкровище "Надь Сент-Миклош", именно поради което и на Националната изложба в Австрия през 1996 год., сбирката, в която Съкровището е представено единствено чрез рисунка с надпис "Goldkrug Nr. 2 von Sînnicolaul Mare (Nagyszentmiklós), Rumänien, 6.-8. Jhdt.", има подзаглавие "Horsemen from the East", т.е. "Конникът от Изтока" [Daim 2003, 1; National exhibition 2003, 2].

Конкретно за сюжетите и мотивите по златните кани, в източното изкуствознание се счита още, че..., но вж. по-добре в оригинал: The golden jugs from Nagy Szent Miklos provide evidence for tradtional continunity as seen in the ascension scenes that were combined with the new theme of royal victory. The forest areas of Eurasia preserved the funeral ritual in

which the Animal Style decorated the deceased; however these burials lacked the richness and splendour found in the earlier burials of the nomadic tribal chieftains [Brentjes 2003, 7].

Привлеченият нарочно, за да потвърди, легитимира и популяризира доста странните писания на един български "специалист по древнобългарски език", консултант експерт, американски като че ли професор езиковед, само се задоволява да цитира друго изследване, в което описаният в по-предния абзац конник се определя по следния начин: "This must be one of the earliest portrayals of the warrior in a coat of mail, since this type of armour first appeared in Europe in the IXth c." [Lang 1976, 124; Discussions in sci.lang 1999], към което ние можем само да добавим, че това, в действителност, извънлингвистическо, но по-специално и конкретно етнографско-културологическо наблюдение и заключение, в противовес на агресивно-интензивно разпространяваното и масово налаганото напоследък у нас приблизително-повърхностно и никак неаргументирано мнение, че номадството изобщо не се съчетава с висока и дори с никаква духовна култура, само потвърждава нашето впечатление и виждане, че късноантичните и ранносредновековните прабългари тюрки, въпреки и независимо че в основата си и като цяло са номади скотовъди, земеделието при които има само допълнително-спомагателен характер, те все пак притежават и се характеризират с духовна култура, която много време и далече преди това изпреварва и надхвърля многократно по-късните европейски "прецеденти" в тази област [вж. и срв. Фехер 1997, 120-121; Юхас 1985, 31-32].

Специално този вид броня, която пък е елемент от материалната култура на номадите тюрки най-общо и много вероятно засега прабългари в частност, се появява за първи път в Европа още през VII в. по земите на сегашна Южна Русия и в областта на Карпатите, но вж. по-добре в оригинал: "From the VIIth to the Xth century, there flourished in South Russia and around the Carpathians, a school of metal workers who are usually linked to the Sasanian silver-workers of Iran" [Lang 1976, 123].

При този си набор и състав, форми, сюжети и мотиви Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" се характеризира още и с точно определено и конкретно, важно-централно място и значение в културно-историческото наследство на българския народ и на цялото човечество изобщо, дори само поставянето на който въпрос тъкмо по този начин не е никакво преувеличение или крайност, дължаща се на нашето, собствено българско пристрастие и заинтересованост, защото в действителност и фактически след Златото на египетските фараони, Съкровището се явява и по същество представлява първото и по-следващо най-богато и най-красиво сред всички златни съкровища по Света, по силата на това, че при него се наблюдава, както се изразяват специалистите, една "изключителност и неповторимост като съчетание на високо художествени качества с богатството на материала" [Ваклинов 1977, 150; История 1976, 137], което като цяло не само "го отделя от останалите произведения на старобългарското златарство", репликираме ние, възползувайки се от заключителния израз на последния автор, но и от всички останали златарски произведения по Света.

Добре известните и също представяни за уникално-значими, Вълчитрънското и Панагюрското златни съкровища все пак според нас по разнообразие, красота и богатство се нареждат непосредствено и веднага след Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", които обаче дори и да са от българските земи, не може да се считат и признаят за собствено български, а и при тях в никакъв случай не се наблюдава онази екзотично-древна красота и великолепие, които притежава нашето, собствено българското Златно съкровище.

За въпросните две съкровища пак специалистите изкуствоведи не са в състояние и не смятат за необходимо да кажат нещо особено и в никакъв случай дори нещо по-близко като обем на описанието и степен на оценката до Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", като конкретно за Вълчитрънското съкровище например, което се състои от 13 съда с общо тегло 12.425 кг, най-вероятно от IX-VI в. пр.н.е., само се отбелязва, че по техника на изработката и по стил то е еднородно, макар и "единствено по рода си съкровище със старинните форми на някои от съдовете и с фината техника на обработката"; "вероятно тези съдове са произведени в някой златарски център в Предна Азия. Тъй като траките се занимавали предимно със земеделие и скотовъдство, работите на тракийските златари имат съвсем друг облик", докато за Панагюрското съкровище, което се състои от 9 съда с общо тегло 6.164 кг, от IV-III в. пр.н.е. единствено се констатира, че "очевидно то е творение на елинистичното изкуство"; "съдовете са богато украсени с фигурални композиции, заети от гръцката митология", Съкровището се отличава с реализъм, но и с претрупаност на украсата, характерна за изкуството от втората половина на елинистическата епоха [Друмев 1976, 8-9; История 1976, 16-17,28].

Впрочем изглежда точно толкова и само тези са най-големите и най-красивите златни съкровища по Света, защото, независимо че понастоящем в литературата думата "съкровище" се използува по отношение на какво ли не и как ли не, като не съвсем коректно-адекватно на лексикалното значение на думата, съкровища се наричат и дори не особено богатите и значими монетни находки, така че се оказва например, че само от един сравнително ограничен регион като Северна България са извадени ни повече, ни по-малко 21 съкровища(!?) [Венедиков 1955, 91], при задължителното все пак за случая по-строго научно мислене и по-висок критерий, на практика и в действителност за съкровища не се приемат и признават даже най-големите и най-богати, но въпреки това безразборно-хаотично комплектуваните колекции от златни предмети в руския Ермитаж, специалистите където напълно основателно и справедливо според нас, когато са принудени да употребят думата "съкровище", рус. *клад,* я поставят в кавички, с което не само искат да подчертаят голямата доза условност в употребата на термина, но и да кажат, че тези сбирки все пак и все още са твърде и достатъчно далече от това да бъдат истински и напълно завършени златни съкровища.

И при това, тук става дума за най-голямата и най-ярката в Света музейна колекция от сребърни и златни изделия на сасанидската торевтика от III-VII в., повече от 50 на брой, за шедьовър сред които обаче се сочи сребърно блюдо от IV в. с изгравиран на него царски лов на лъвове, докато каната, на която е изображението на староиранското митическо същество Семург, се определя само като "изящен съд", но за които въпреки това като цяло се и счита, че са "световно признати за еталон" поради високите художествени качества на повечето от предметите; златната гривна, краищата на която завършват с фигурки на скитски ездачи от времето на Босфорското царство; "уникалните археологически находки" от I хил. пр.н.е. в погребения на територията на Северното Причерноморие, Северен Кавказ и Западен Сибир и обединени в сбирката "Златото на древните номади" във вид на нагръдни украшения, поясни пластини, златен гребен, гривни и златни пластинки от конска сбруя, изпълнени в скито-сибирски звериен стил; три златни токи във вид на животински фигурки от сбирката "Скитски старини" от VII-IV в. пр.н.е., намерени в скитски царски погребения; поясни закопчалки, пластини и фигурки на животни от колекцията на Петър I и от погребения през VI-V в. пр.н.е. в Западен Сибир и Саяно-Алтай; Новочеркаското "съкровище" от златна огърлица, гривни, диадема и златна чаша от погребения през IV-VI в. в Северното Причерноморие, включително и

Перешчепинското “съкровище” от VII в., което се определя като “необикновено богато” с неговите 16 златни и сребърни съда с различен произход, нито един от които обаче не е на нивото на златните съдове от Златното съкровище “Надь Сент-Миклош”, златен ритон, който изобщо не може да се сравнява с ритона от нашето съкровище, колан и железен меч или сабя в ножница със златен обков, златни апликации и токи, украшения и др. с общо тегло почти 25 кг. и т.н. и т.н. [вж. и срв. напр. Артамонов 1973; Ваклинов 1977, 35; Векслер, Мельникова 1973; Залеская 1989, 39-53; История 1976, 16-17; Корзухина 1954; Овчаров 2003; The State Hermitage 2004].

В действителност тъкмо Перешчепинското “съкровище”, разгледано откъм златните кани и чаши в него, е възможно най-близкото по състав, епоха и етническа принадлежност съкровище, което обстоятелство позволява да се направи и съпоставка между двете, резултатите от която показват, че при подбора на всеки един от съдовете за Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” именно и единствено българските ханове и царе, а не освирепялата и зажадняла за кръв тълпа от маджари диваци, са проявили изключително висок художествен вкус и критерий, както се твърди по-горе, и от един определено по-голям масив от такива златни съдове, с какъвто те очевидно-безспорно са разполагали, са подбрали и извадили само най-красивото и представителното, което пък като цяло от своя страна налага извода, че този подбор го е направил, но по-точно завършил лично и сам цар Симеон Велики, когато е трябвало да допълни и довърши украсата на новия си дворец, непосредствено-пряко указание за което са и думите на Йоан Екзарх, че палатите и църквите в Двореца са “разхубавени отвътре с мрамор и мед, сребро и злато” и това разхубавяване безспорно, особено на Тронната зала, в никакъв случай не е минало без личното участие на самия цар.

Голямата културно-историческа стойност и ценност на Съкровището произтича още и от факта, че неговите съдове са събирани и ползувани лично от прабългарските владетели, сред които особено ярко се открояват праотецът на българите хан Кубрат и основателят на българската държава на Балканите хан Аспарух, като с две от купите пък е покръстен първият християнски български владетел княз Борис, ролята и значението както на самия него като държавник и личност, така също и неговото епохално дело не само и единствено за българската история, но и за европейската история, а от тук и за цялата световна история завинаги ще останат огромни и ненадминати.

И не на последно място, голямата културно-историческа стойност и ценност на Съкровището се обуславя и потвърждава и от уникалните прабългарски надписи по него, защото такива надписи не са открити досега никъде на друго място, а дори и за в бъдеще да бъдат открити, те надали ще бъдат върху точно такива “носители”, от една страна и от друга страна, прабългарските надписи по Съкровището по един категорично-неоспорим и неповторимо-убедителен начин представят и разкриват лексико-граматичната структура не на един изолирано-ограничен прабългарски диалект, а на всички без изключение късноантични и ранносредновековни български езици и диалекти, който научен проблем от своя страна е изключително важен и значим не толкова и единствено за българската лингвистика и историография, но напълно спокойно може се каже, и за цялата световна лингвистика и историография.

В подкрепа на така формулираното вече наше заключение за важно-централното място и значение на Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” в културно-историческото наследство на българския народ и на цялото човечество изобщо, може да се приведе и никак неслучайният факт, че в организираната и лично водена от изтъкнати американски археолози десетдневна обиколка по най-големите европейски музеи в Берлин, Виена и

Торино с цел запознаване с тамошните колекции на египетското, класическото и близкоизточното изкуство, на историческите забележителности във Виена се заделят само два дни и веднага след слизането от самолета се минава набързо-последователно през “Стара Виена”, прочута катедрала, Природо-историческия музей с централен обект прословутата Вилендорфска Венера, в която лично ние не виждаме нищо особено, дори и като мъж, и се пристига в the fabulous Kunsthistorisches Museum. Among its treasures are the 18th-dynasty sculpture of Thutmosis III, the gold of Nagyszentmiklos and the Gemma Augustea cameo [Great Museums 2004]!!!...

Значи, в един легендарно-приказен музей, на второ място от началото към края по място и значение в общочовешката културна история, лежи и чака самотно-изоставено, анонимно-непознато, но по-точно “под вънкашност чужда и под име ново”, ограбено и посрамено Златото на българските ханове и царе, а това като че ли трябва да означава и на целия български народ от тогава до сега и занапред, мъртви, живи и все още неродени, но сегашните български историци, археолози и какви ли не още, охранено-самодоволни, нехайно-небрежни, ще се пръснат от високомерие и арогантно самочувствие, дрънкат и драскат наляво и надясно за Него какво ли не, без изобщо да са в състояние да кажат и да направят каквото трябва и каквото То налага и изисква от всички нас, срамота!!!...

Досегашните прочити и преводи
на Надпис № 21 от Съкровището

По отделните съдове на Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” има все още недостатъчно убедително и обосновано разчетени рунически и гръкографични надписи, а специално Надпис № 21, както е номериран съответният съд още от J. Hampel [1885, 40-44], представлява по същество не само “най-дългия надписъ в гръцки букви на единъ от златнитѣ сѫдове из казаното съкровище” (Ст. Младенов) или “Първият запазен текст на прабългарски език” (М. Москов), но той е преди всичко и най-вече лексико-граматически най-обемистият, пълният и завършен, формално-съдържателно коректно-правилният и дори изящно-красив, собствено-специфичният и известен засега текст на прабългарски език или с една дума, този Надпис, както и самото Съкровище, е уникален и неповторим.

Надписът е изпълнен с гръцки букви по периферията на богато украсен с ажурна плетеница златен диск, допълнително монтиран върху дъното отвътре на плитка полусферична златна чаша във вид на овално тасче с диаметър 12 см, тегло 212 гр. и дръжка за окачване на колана, която чаша в съвременните български кухненско-домакински представи като че ли може да бъде определена и като купичка, която като съд по начало е с двойно предназначение – за хранене и за пиене.

На външната страна на дъното на тази малко необичайна от съвременна гледна точка златна съдинка, но така или иначе и въпреки всичко, в случая все пак чаша, е изгравирано фантастично животно с лъвска глава (Л. Дончева-Петкова), но повече прилича като че ли на конска глава с буйна грива и зейнала уста, с тяло по-скоро на крилат кон с орлови крака с тънки дълги нокти, с рязко прегъната нагоре и привързана към гърба опашка, завършваща с две по-дълги и едно по-късо, между тях разклонения, с гърди, нашарени с хоризонтални райета и с хълбоци, върху които се спускат стеснено-завити в краищата си кичури дълга козина и което фантастично животно е забило ноктите си последователно в темето на главата, лявата плешка и левия хълбок на космат планински козел с отворена уста и изплезен език и с гърди и шия, нашарени пак на хоризонтални райета.

Специално за Надписа у нас неотдавна е лансирано още и мнение, че той е изкован едновременно със съда, на дъното на който е “изгравиран дарствен надпис”, като “При тас

21 обаче майсторът е познавал добре и гръцката азбука, и тюркския език на клиента, и е изковал с гръцки букви на тюркски език надписа, чието тълкуване и до днес е обект на спорове" (С. Ваклинов, М. Ваклинова).

Там, където започва и завършва Надписът на вътрешната страна, е гравиран и равнораменен християнски кръст с трапецовидно уширение в края на всяко едно от рамената, но без каквито и да е допълнителни елементи и още по-малко пък някакъв си прабългарски знак, който очевидно вече им се привижда на някои или най-малкото, много им се иска да го има, за да им е по-лесно да докажат "древнобългарската" принадлежност на Съкровището, което очевидно не са в състояние да направят по никакъв друг и още по-малко пък по лингвистичен път.

Така че, разгънат по права линия и на фона и в сравнение с някои други прочити и преписи, в представянето на които по технически причини сме принудени да използуваме не малката, а голямата буква омега, като този например на проф. В. Томсен - **ΒΟΥΗΛΑ ΣΟΑΠΑΝ ΤΕΣΗ ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ ΒΟΥΤΑΟΥΛ ΣΩΑΠΑΝ ΤΑΓΡΟΓΗ ΗΤΖΙΓΗ ΤΑΙΣΗ** [Надписи на сосудах 2003, 3; Тюркские Писменности 2003, 2]; на J. Hampel [1885, 47] - **ΒΟΥΗΛΑ · ΖΟΑΠΑΝ · ΤЄСΗ · ΔΥΓЄΤΟΙΓΗ · ΒΟΥΤΑΟΥΛ · ΖΩΑΠΑΝ · ΤΑΓΡΟΓΗ · ΗΤΖΙΓΗ · ΤΑΙСΗ;** на акад. Ст. Младенов [1935, 34; ~*~1926, 63] – **ΒΟΥΗΛΑ · ΖΟΑΠΑΝ · ΤΕСΗ · ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ · ΒΟΥΤΑΟΥΛ · ΖΩΑΠΑΝ · ΤΑΓΡΟΓΗ · ΗΤΖΙΓΗ · ΤΑΙСΗ.,** и на последно място и на проф. Т. Текин в оригинал и наш превод на български език – *Buyla Jopan tesi düge(r)tögi, Butaul Jopan tagrogi. İçigi tesi* - "Buyla Çoban tası doldurdu, Butaul Çoban (mezara) taktı (=astı). İçki tası.", т.е *"Чобан Буйла напълни таса, Чобан Бутаул го прикрепи (към гроба) (=окачи го). Това е тас за напитки."* [Tekin 1987, 29], в нашия прочит и препис, направен при разглеждане под лупа на пренесената като че ли от J. Hampel [1885, 40] снимка на чашата при С. Байчоров [1989, 128], както и при проучването с просто око на особено ясната и четлива, като че ли със същия произход, снимка и при акад. Ст. Младенов [1935, 35], а така също и на сравнително четливото фотокопие при проф. Н. Мавродинов [1959, 123] и в английското унгарско издание на Съкровището [Lásló, Rácz 1984, 127], всички те използувани единствено поради това, че сред много чистите и ясни фотоси от Музея, със запис на които вече разполагаме, няма подходяща снимка на Чашата, целият Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" има следния вид:

† ΒΟΥΗΛΑ·ΖΟΑΠΑΝ·ΤЄСΗ·ΔΥΓЄΤΟΙΓΗ·

ΒΟΥΤΑΟΥΛ·ΖѠΑΠΑΝ·ΤΑΓΡΟΓΗ·ΗΤΖΙΓΗ·ΤΑΙСΗ †

По добре разбираеми причини, "асемантичното" четене на Надписа не представлява никакъв или поне особен проблем, но проблемите възникват и се проявяват едва след опита да се разчете, транскрибира, осмисли, разтълкува и преведе Надписът, именно поради което до днес са налице немалко на брой прочити и преводи резултат от такива опити, които, разбира се, изобщо не съвпадат помежду си и все пак, определено смущаващото и дори фрапантното в случая е това, че съдържанието на текста при всички тях се получава и звучи или малко странно и необичайно за такъв вид надпис, или пък изцяло алогично и дори забавно-комично, но има и такива, които изглеждат направо фантастично-неописуемо и невъобразимо, именно поради което, изпаднали в силно затруднение, ние си мислим, че дори и последното определение е твърде бледо и изобщо не е в състояние да придаде и изрази докрай и напълно онова, което наистина представляват като съдържание и форма някои от досегашните преводи.

От рода на последните безспорно е току-що приведеният и преведен от нас на български език превод на Надписа, направен от проф. Т. Текин, който след проф. Ом.

Притсак тръгва и върви по дирите на продължаващия дори до началото на XX в. обичай на "македонските славяни" в определени дни "да дават на мъртвите да пият вода" и допуска, че практикуването на този обичай става под формата на "прикрепване" или "окачване" на гроба на мъртвия на тас, който се пълни с вода, и че в Надписа фактически става дума за подобен обичай, в който вземат участие Buyla Çoban и (неговият син?) Butaul Çoban, така че Buyla Çoban е напълнил таса, а Butaul Çoban го е "прикрепил" или "окачил" този тас на гроба на някой, който е почитан от тях двамата [Pritsak 1955, 89; Tekin 1987, 29].

Отново преглеждаме малко по-горе приведения превод и текста като цяло, но не намираме необходимото обяснение и вече сме принудени да си признаем, че за нас така и ще си остане докрай напълно неясно за какво все пак трябва да се брои това Çoban тук след двете имена, дали за иранското по произход собствено турското нарси *çoban* "овчар", при което непременно ще трябва да си мислим, че в Надписа се говори за двама овчари, но ако е така, в турския език наименованието за професия трябва да бъде преди определяемото име, тогава дали тук става дума за титла някаква или пък чисто и просто за фамилното име на Buyla и на неговия син Butaul, което фамилно име, както при всички турски фамилни имена, е омоним, еднакво по звуков строеж на апелатива, на основата на който е образувано, много-много интересно!?...

И все пак странностите, много меко казано, в конкретно-частен план са нищо пред куриозно-девиативните представи на Авторите, за които въпросните две лица изпълняват по същество съответния български обичай, като поставят на гроба на "ценения от тях двамата" покойник, много скъп и специално надписан златен тас, откъдето ние пък трябва непременно да си направим извода, че те дори и през плет не са виждали християнско гробище, особено с тези "дири на продължаващия дори до началото на XX в. обичай", но си го измислят и донатъкмяват само и само да мотивират и оправдаят неграмотно-нескопосания си превод.

Но какво ли не се случва под небето на Науката, затова нека да продължим с конкретизиращата илюстрация на току-що изложеното наше най-общо впечатление и заключение, като започнем съвсем от Началото, от превода на проф. В. Томсен, според когото Текстът има следното съдържание: *"Le zoapan Bouïla a achevé la coupe, (cette) coupe à boire, qui par le zoapan Boutaoul a ètè adaptée à être suspendue",* преведено от проф. Д. Немет на немски език като *"Buila-župan hat die Schale vollendet, (diese) Trinkschale, die Butaul-župan zum Aufhängen geeignet gemacht hat",* а така също и от акад. Ст. Младенов на български език през 1926 г. като *"Жупанъ Буила свърши купата, (тая) купа за пиене, която от жупана Бутаулъ биде приспособена да се окачва",* но през 1928 год., като *"Зоапанът боилъ завършилъ чашата, (тая) чаша за пиене, която е приспособена от зоапана-бутаулъ да се окачва",* докато през 1935 год. преводът вече се видоизменя частично до *"Буила-жупанъ завърши купата, (тази) купа за пиене, която Бутаулъ-жупанъ приспособи да се окачва",* но пък преводът на руски език от 1986 г., на същия оригинал, само че по друг път, има вида *"Зоапан Буйла приобрел чашу, эта чаша для питья, которая была приспособлена зоапаном Бутаулом для подвешивания"* (И. Бенцинг).

Самият акад. Ст. Младенов превежда текста на Надписа като *"Боила зоапанъ дълба (писа, гравира) борбата, Бутаулъ зоапанъ дълба (гравира) вѫтрешния кръстъ",* а според проф. Д. Немет най-напред немският превод на Надписа, трябва да е *"Die Schale des Boila Čaban, in seinem Auftrage wurde sie ausgeführt; Botaul Čaban hat ihr die Schnalle machen lassen, seine Trinkschale ist sie",* преведен от своя страна на руски език от немския превод на И. Бенцинг като *"Чаша Бойла Чабана, она сделана по его заказу. Батаул Чабан*

приказал сделат к ней пряжку; она есть питейная чаша" (1932) или пък като *"Чаша Буйла Чабана, он (приказал) ее отлить; [теперь она] питейная чаша Бутаул Чабана, который приказал приделать к ней пряжку"* (1971), докато С. Байчоров пък същия немски превод предава на руски език като *"Зоапан Буйла сделал ковш, [этот] ковш для питья, Зоапаном Бутаулом был прилажен для подвешивания",* а според нас, след консултация с германист, преводът на същия немски текст трябва да има вида *"Купата на Боила Чабан, по негова поръка тя беше изработена; Ботаул Чабан даде да й поставят окачалка, негова купа за пиене е тя"* и след всичко това, през 1971 г., вече английският превод на Надписа пак от проф. Д. Немет е *"B. Č's cup, he had it cast [and now it is] B. Č's drinking cup, who had a clasp made [to it]",* което според нас може да се предаде на български език като *"Това е купата на Буйла Чабан, той накара да я отлеят [и ето я сега] купата за пиене на Бутаул Чабан, който накара [за нея] да й направят дръжка".*

Българският превод на акад. В. Гюзелев, на направения от Д. Моравчик през 1958 г. превод на текста на Надписа е *"Боила жупан направи този съд, а Бутаул жупан окачи съда за пиене",* докато сем. Ваклинови привеждат следното "разчитане" от неупоменати "тюрколози": *"Боила Зоапан направи този тас, Бутаул Зоапан го закачи за пиене".*

И най-после, преводът на същия този Надпис № 21, само че според С. Байчоров е *"Чаша Бойла Зопана, сделана она Ботаулом, чаша для питья для окружающих Зопана",* именно поради което изобщо не изглежда като възможно да се сподели малко рано "избликналият" ентусиазъм на проф. Т. Балкански [1996а, 15], че в тук цитираната монография "са напълно разчетени надписите от съкровището от Над Сент Миклош" [Байчоров 1989, 126; Баскаков 1969, 256; Бенцинг 1986, 16-17; Ваклинов, Ваклинова 1983, 6-14,50-51,84-87; Гаджиев 2003, 107; Димитров 1948, 362; Златарски 1970, 321-323; Младенов 1926, 68; ~*~1928, 68; ~*~1935, 3,34; Москов 1981, 91; Надписи на сосудах 2003, 3-4; Попконстантинов 1993, 144,149;.Тюркская надпись 2003, 1; Hampel 1885, 3-45; Lásló, Rácz 1984, 36-156; Moravcsik 1958, 18; Németh 1932, 16,50-51; ~*~1971, 13; Thomsen 1917, 15,24; ХрИБг-1, 152].

Оказва се обаче, че и най-новата българска историческа наука регистрира "опит" за превод на Надпис № 21 от Съкровището, което се прави с едничката цел, както вече се представи на съответното място по-горе, да се подкрепи прабългарската теза за неговата етническа принадлежност с "решителни доказателства, които се съдържат в самите надписи на съкровището" и затова Ст. Михайлов [1999] не се задоволява и ограничава единствено до въпросния надпис, ами се заема да даде своя "ценен принос" и за превода на гръкоезичния надпис, именно поради което тук се налага да се представи и анализира целокупният принос и на този неподражаем "преводач" от прабългарски език.

В действителност "опитите" на въпросното лице за превод и на двата надписа са предшествувани от пак горецитираните декларации, заклинания, обещания и какво ли не още, след запознаването с които у нас започва да се заражда усещането, че всичко това като маниер и манталитет ни изглежда "до болка" познато, връхлита ни тъмно предчувствие, в ум и душа се възбужда и пълзи лепкаво-грозно някаква натрапчиво-неприятна асоциация и за да я подавим и отстраним, се принуждаваме да си кажем, че Новото време породи какви ли не странни типове, които имат още по-странни виждания, но по-точно видения за мястото и значението си в Науката, за традицията в Науката, особено когато трябва, както пределно и напълно основателно възмутен от един унгарски професор езиковед отбелязва пак акад. Ст. Младенов, да изпълнят своя "библиографски дълг" на учени, а същевременно и за отношението към останалите работещи в тази област в чисто морално-етичен план и други такива.

Тази "автотерапия" вече ни позволява да се посъсредоточим, да преминем по-нататък и да прегледаме най-напред поредното "ново тълкуване" на "гръцкия надпис върху съдове 9 и 10", както и "надписът върху съд 8", в резултат на което у нас много лесно и бързо се оформя впечатлението, че авторът наистина никак не е добре в редица отношения, именно поради което най-малкото постъпва много непочтено-некоректно, като избира за обект на пределно неграмотните си лингвистични упражнения предварителната публикация на акад. Ст. Младенов от 1922 г., а не студията му от 1935 г., за да види и да се убеди, че тъкмо големият български езиковед прави възможно най-точния и убедителен превод на Надписа във вида *"Христе, чрез водата [кръщението] успокой твоето чедо [рабъ], като го освободишъ [отъ грѣхътъ]"* [30-34], който превод лично ние, позволявайки си малко своеволие, но все пак не толкова "за собствена консумация", колкото, за да му го поднесем и на този "исторически гений" достатъчно сдъвкано и смляно, съгласно възможностите на неговия интелектуален стомах, дано го преглътне, бихме доотредактирали не смислово-съдържателно, а само стилистически като *"Господи, чрез водата успокой раба Твой, като го освободиш от греха!"* и "изпреварвайки малко събитията" нека да съобщим на този-тук, че с въпросния златен тас е покръстен цар Борис Кръстител, именно поради което добре ще бъде той да има едно по-друго поведение и отношение, ако наистина се мисли и смята за българин, а ако не е, тогава защо си позволява с мръсни ръце да посяга към тези свети неща и дела?!

Ст. Михайлов [1999] обаче, позволявайки си още да употреби такива много неприлични думи и изрази по адрес на първия по време от двамата ни велики и световно признати и утвърдени езиковеди, вторият от които пак по време според нас е акад. Владимир Георгиев, като например "А Стефан Младенов, който не прави разлика между дребно изписаните надредни букви в началото и останалата част на текста", когато всъщност Академикът много преди него вижда в "надредните букви" "Христовиятъ монограмъ" [Младенов 1935, 30], който не е част от Надписа и следователно няма нужда да се превежда, или пък "Единствен Ст. Младенов е направил безуспешен опит да ги разчете…", което голословно твърдение след горецитирания превод на Академика, няма как вече да не се определи единствено и само като нагло-безсрамна лъжа и клевета, демонстрира още и много "висока" тюрколого-лингвистическа ерудиция, с която по блясък и сияние почти се приближава до петърдобревци и пламенцветковци, и съобщавайки ни гръмогласно, че предстои "големият интерес за нас", вижда в три гръцки букви "прабългарската дума ΔΙΛΟΝ (вместо ΔΙΛΟΜ)", по силата на което "думата НЛ, която предхожда ΔΙΛΟΝ, не може да бъде друго, освен означената с гръцки букви тюркска година", а "дребно- мащабният надпис след кръста се чете: НЛ ΔΙΛΟΜ, т.е. годината дилом (написано ΔΙΛΟΝ) от 12-годишния прабългарски циклов календар", след което в едно перфектно-завършено бълнуване насън и наяве се омесват и прескачат една друга такива думи и изрази като "религиозен характер", "епохално събитие", "покръстване" и какво ли не още, но да не пропуснем главното и най-важното, самия превод във вида *"Чрез водата успокой Господи човека, (намиращ се) в нужда (или в тежко положение)."* [105-107].

Всеки сам може да си изгради мнение относно това, къде и доколко се разминават или съвпадат двата превода, както и за морала и етиката, който царува по страниците на историческите ни списания, включително и на тези "под егидата" на БАН, а ние бързаме да видим по-нататък какво той е направил с надписа върху съд 21, където обаче се оказва, че за него нещата са колкото ясно-прости, толкова и кратки, защото този псевдонаучен субект, без всякакъв лингвистико-палеографски анализ и обосновка, директно-

категорично, както правят само "най-великите и гениалните", заявява най-безцеремонно и ни съобщава, какво, че "според мен би следвало да се преведе: *"Боилът жупан заповяда да се направи тас, а ботаул жупанът разпореди да се направи този тас"* [109].

И тъкмо този, едновременно абсурдно-парадоксален и пародийно-смехотворен, но и глупаво-жалък "превод", безкрайно условно казано и затова в кавички, независимо и въпреки че в очите на своя "създател" изглежда като "по-приемлив" – каква наглост и безсрамие(!?) (И.Д.), от онзи например на акад. Ст. Младенов, е най-добре да не се коментира и преценява повече от това, не само заради пълната му алогичност следствие от специфично болестно състояние, много меко казано, но не бива все пак да се подминават и да не се приведат и представят тук и единствено по този начин и да не се преценят и оценят по достойнство и далеко отиващите изводи за взаимоотношението между "титлата боила" и "титлата ботаул" в рамките на "съществуващата по това време йерархия в средата на прабългарската аристокрация", за занаятчийските школи и прабългарската аристокрация и други още измишльотини от този сорт, пред които изобщо не е възможно да се въздържим или да замълчим благовъзпитано и всички едновременно и силно заинтригувани, в един глас да не си зададем въпроса какво всъщност означава и как трябва да се разбира това, че пълният член единия път е сложен на едната съставка на подложната група – "Боилът жупан", а втория път – на другата съставка – "ботаул жупанът", като при това вече е заявено най-категорично и безкомпромисно, че както "боила", така и "ботаул" са титли, след което във въздуха увисва "жупан", пък и добре ще бъде, ако ни се каже в края на краищата кои и какви точно са тези двамата, наистина ли са добре психически и нямат ли си и те, подобно на тук разглеждания "велик български учен", друга работа, ами са се нахвърлили така ожесточено-яростно върху този невинно-беззащитен тас и едновременно и заповядват, но и разпореждат той непременно и на всяка цена да бъде направен и само толкова!?...

Всъщност, цялото това, достатъчно разнообразно и многообразно изобилие от несъвпадащи и дори силно разминаващи се и противоречащи си прочити-преводи, безспорно заслужава един, далеко по-подробен и задълбочен от вече направения [Lásló, Rácz 1984, 158-159], метатеоретичен анализ с оглед на теоретични основания, подходи и методи на осмисляне, разчитане и тълкуване на Надписа, но нека засега и тук се задоволим само специално да отбележим, че не особено добро впечатление у по-критико-скептически настроения лингвист оставя много слабата, а на места дори и крайно ниската, направо неграмотната и незадоволителна лингвистична основа аргументация при повечето от така предложените тълкувания, особено в сектора на морфолого-синтактичната им структура, която винаги остава или се отхвърля на втори план, ако изобщо й се обръща някакво внимание.

Именно в светлината на тази не особено оптимистична, но във всички случаи неоспорима констатация се очертава като напълно оправдано и повече от задължително и проявеното по-нататък повишено внимание към морфолого-синтактичната структура на текста на Надписа, без лингвистически адекватното и напълно компетентното, последователното и изчерпателно разкриване, разясняване и описание на която изобщо не може да се мисли и дори и да става дума за някакъв, що-годе разумно-приемлив и убедителен превод на Надписа, включващ и носещ без остатък в себе си и морфолого-синтактичната семантика на тази структура.

Ето защо, но не само поради това, и днес все още продължава да бъде актуално-валидно изведеното преди повече от 60 год. заключение, че "нито един от авторитетните лингвисти, които са се занимавали с надписите на Съкровището, не е могъл да утвърди

едно четене на надписите, тълкуването на които да е общопризнаваемо. С други думи надписите от Надсентмиклошкото съкровище при днешното състояние на науката могат да се смятат все още за загадка. От което пък следва, че не може в никакъв случай да се тегли заключение само въз основа на тях за датата и произхода на Съкровището" [Димитров 1948, 368].

При това положение на нещата около Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" по принцип и специално във връзка с Надпис № 21 от него, тъкмо тук трябва непременно да се отбележи, че само учудване и дори безкрайно изумление предизвиква у лингвиста ориенталист неотдавна публикуваният "превод" на Надписа, който очевидно-безспорно е органично-неделима част от интензивно разпространяваните и представяни напоследък не единствено у нас, но и в чужбина, като не само безупречно и окончателно-завършени, но още и като направо-безапелационно върхови постижения на цялата отечествена прабългаристика, "нови прочити и преводи" на прабългарските надписи вкупом и поотделно.

За съжаление, именно тук не бива да се подминава и да не се забележи още и това, че при тези "нови прочити и преводи" на прабългарските надписи се стига до много редкия и дори до уникалния абсурдно-куриозен прецедент като че ли не само в българската, но повече от сигурно и в цялата световна епиграфика, както достатъчно подробно и конкретно вече се обосновава и доказва на друго място [Dobrev 2005], разчитащият паметника да не е в състояние да го идентифицира и да не разпознава надпис на неговия собствен, роден език, а да го "тълкува, разчита, превежда" и респективно представя за съставен на някакъв друг и чужд, измислен от самия него "древнобългарски език", като изобретява и търси думи за тълкуването му из множество генеалого-типологически и географско-исторически по-близки или по-далечни езици и най-вече и особено сред източните езици – ирански, тюркски, угрофински и др., с което по същество се и "доразвива" по-нататък и се "дообогатява" и отдавна индивидуално-лично откритият, възстановен и сътворен(!?), памироирански по произход и структура, вид и характер "древнобългарски език", но независимо от това и въпреки всичко горчивата истина е, че Петър Добрев няма даже и един-единствен вярно разчетен и преведен прабългарски надпис [срв. Добрев П., Добрева 2001, 125-160, подчерт. – И.Д.].

Но тъкмо във връзка с въпросния и куриозно-фамозен "древнобългарски език", много силно привлича вниманието пак на лингвиста ориенталист, вече направеното по повод конкретно Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" заявление, че авторът е похарчил "доста много време", за да открие "що за език е "неизвестният език" и че от лично разчетените и преведени от него "древнобългарски надписи", "читателят може да добие най-ясна представа за езика, на който са говорели основателите на българската държава – Аспаруховите Българи", съпроводено от уведомлението, че "за всеки, който се интересува по-детайлно от този нов за науката проблем", се цитират "две важни допълнителни заглавия", второто от които по място е "специално издадената на английски език монография *P. Dobrev. Universum Protobulgaricum. New York…",* "където са поместени както надписите, които древните българи са написали на своя език с гръцки букви, така и …" [Добрев П. 1999, 32].

"Новият за науката проблем" е стар, колкото Света, но е нов само за онзи, който изобщо и никога не е знаел нищо що-годе свястно за тюрките по принцип и следователно и за прабългарите в частност; много малко и дори никак не чете, но по-точно, предубедено-тенденциозно прелиства широко известните и основополагащи, възможно-максимално съдържателните и обектно-адекватните, историографски изключително

полезните и евристични изследвания и трудове на българските и чуждестранните езиковеди тюрколози, а повече пише политико-белетристична и научнофантастична проза и детски приказки.

Специално поместването на току-що посочената "монография" с толкова претенциозното заглавие, веднага след несравнимо-непостижимия и уникален труд на акад. В. Бешевлиев, най-напред с много неприличното и дори и цинично заявление, че той, Академикът се явява единствено и само "откривател на първите надписи на езика на Аспарух", а след това и с многозначителния израз, че тук, при Него са дадени само част от надписите [Добрев П., Добрева 2001, 7-10], който "голям пропуск" е отстранен и поправен тъкмо от него, издавания и в чужбина "виден древнобългарист", още години наред ще продължава да звучи, много меко казано, твърде грозно и невъзпитано, защото не може Някой-си, който не е направил нищичко за прабългарските надписи, да се слага наред и дори преди Този, който е направил всичко за тях; цял живот е работил върху тях и ги е разчел и превел по начин и на ниво, което никой друг след него вече няма да постигне и още по-малко пък въпросната особа, в "трудовете" на която, както току-що се каза, но нищо не пречи отново да се повтори, няма нито един вярно разчетен и преведен надпис(!!!), напълно категоричното и неопровержимо потвърждение и доказателство на което наше наблюдение, впечатление и заключение, както ще се види към края на този раздел, е и "преводът" на Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош".

Що се отнася пък до "руническите надписи от Аспарухова България", на малко-отмалко запознатия с проблематиката езиковед, много странно му изглежда дори само намерението на един нелингвист да се захване с тези рунически надписи, камо ли пък и да започне да публикува "резултатите" от собственото си "разчитане и превод", като същевременно огласява и публично, че е стигнал до "ефикасното разгадаване на една от най-големите български тайни" и по този начин е отхвърлил "заблудата да се представят като древнобългарски рунически надписи находките, произхождащи от значително по-късно заселилите се в Европа източни и азиатски племена", а като резултат дори е и установил, че "единствената източна руническа писменост, с която си приличат руните на Аспаруховите българи, е аланската писменост".

Именно в тази връзка между впрочем ние сме безкрайно смутени и объркани още и от това, че тъкмо на изтъкнатия палеограф на нашето време и виден специалист по тюркската руническа писменост И. Л. Кызласов, неясно защо тук прекръстен на Р. Кызласов, като при това се привежда заглавие на книга, която нито той, нито пък неговият съфамилник и като че ли баща(?) е написал, и която няма нито година, нито пък място на издаване, се приписва "откритието" и твърдението за "разликата между българската руническа писменост и появилите се в по-късно време тюркски рунически писменост, зафиксирани в земите край Днепър и Дон едва след седми век", на основата на което пък се обобщава и заключава, че "разликата между нея и тюркските писменост е огромна" и че тази разлика "вече надеждно е доказана от тюркологите", следователно българската руническа писменост изобщо и в никакъв случай не е тюркска [Добрев П., Добрева 2001, 63-64].

В действителност Игор Кызласов никога и никъде, дори и не е помислял и допускал подобни неща и особено пък да изхвърля българската руническа писменост извън тюркската руническа писменост и да ги противопоставя една на друга, тъй като за самия него най-напред тюркоезичният свят или още ранносредновековните тюркоезични народи, от най-дълбока древност се делят на "две големи културно различни групи", исторически свързани с едно от двете самостоятелни културни огнища в Средна Азия, и едната от тях е културната група на тюркоезичните българи или при него – болгари.

Съответно на това има и два основни класа тюркски писмености и тюркски рунически надписи с различни корени, едната от които е Азиатската, а другата пък е Евразиатската и тъкмо към тази втората спадат и редицата писмени системи и рунически надписи на племената и народите, които възхождат към предците на волжските българи и които принадлежат на западно-средноазиатския културен център.

И все пак, за да се добие още по-пълна и ясна представа за виждането по въпроса на руския археолог палеограф, нека да приведем тук и оригиналните му изречения, а именно: "Следовательно, оба письменных памятника характеризуют, вероятно, культуру тюркоязычных болгар на двух особенно интересных этапах ее развития — на относительно раннем (в VIII или на рубеже IX в.) и на наиболее зрелом (в XI-XII вв.)"; "Обнаружились две системы руноподобного письма с различными корнями. Что следует для историка из этого палеографического расчленения руноподобных текстов на два самостоятельных класса? Отсюда, впервые проистекает, что раннесредневековые тюркоязычные народы издревле разделялись на две большие **культурно различные группы**. За членением на "народы евроазиатских рунических письмен" и "народы азиатских рунических письмен" здесь встают два **различных по истокам** культурных образования. Каждое из них было исторически связано с одним из двух **самостоятельных культурных очагов** Средней Азии. Такое членение тюркоязычного мира на материалах письма наблюдается к VIII в. Однако эти два культурно (и языково?) отличных тюркоязычных центра сформировались значительно раньше — в неведомую нам по древности эпоху восприятия и формирования названных письменных систем [11]. К "народам евроазиатского рунического письма" (или к западному сред- неазиатскому культурному центру) среди прочих принадлежат и восходят предки волжских болгар. Иной культурный центр породил тюркоязычных носителей азиатских рунических письменностей. К ним относятся и собственно тюрки (тугю китайских летописей)" [Кызласов 2004, 1,10, подчерт. – И.Д.].

Но още по-ясно, по-точно и категорично-определено същото е казано и на друго място: "The paleographic analysis of the sum total of old runic inscriptions of the Eurasian Steppes has led to understanding that all these scripts do not present the homogeneity either in Europe or in Asia. The conception presented in this book proclaims the existence of two separate groups of Türkic alphabets, the Euro-Asiatic group and the Asiatic one, each consisting of several related alphabets. The Euro-Asiatic group of the Türkic scripts (Chapter I) includes five alphabets which were not described before and are shown by the author. The inscriptions of the Don (Fig. D l, Table VII) and the Kuban (Fig. K, Table IX) alphabets were found in the N. Pontic and on the banks of the Kama river (Fig. l, Tables I-VI, VIII). They present two distinct, though close to one another, alphabets (Table X). These alphabets don't look like the Tisza runiform writing (Nagy-Szent-Miklos and Sarvas inscriptions, Tables XI, XII), the signs of Murfatlar (Table XIII) and other runiform scripts of the Southern Europe (Fig. 2)."

И още нещо особено важно и съществено за случая - най-големият съвременен специалист по тюркското, в това число и по прабългарското руническо писмо констатира и признава, че тъкмо надписите от Евразиатската група или Евразиатските тюркски надписи, т.е. българските рунически надписи от Източна Европа, все още не са разчетени, но за в бъдеще той възнамерява да се заеме с тяхното дешифриране: "The phonological meaning of the Asiatic Türkic signs should become the basis of this work. The Euro-Asiatic Türkic inscriptions will be deciphered in the future" [Kyzlasov 2003, 1,4, вж. и срв. Кызласов 1994, 9-56,65-78, подчерт. – И.Д.].

Всъщност тъкмо това последното е много добре и отдавна известно на всички лингвисти тюрколози и историци медиевисти, включително и на българските, и специално акад. В. Бешевлиев [1976], вече преди доста време, но и понастоящем съвсем точно, много вярно и актуално, в програмно-фундаменталната си статия за етническата принадлежност на българските рунически надписи от Мурфатлар, отбеляза, че българските руни все още не са разчетени, включително и тези от Мурфатлар [12-22], докато в начина на изразяване на проф. П. Юхас [1985] "ключът за тяхното дешифриране още не е намерен" [276].

Независимо че непрекъснато попадаме в литературата и в Интернет на проучвания с точно такъв предмет и характер, а и отдавна разполагаме и понякога правим справки по монографията на С. Байчоров [1989], няма как да не бъдем внимателно-предпазливи по въпроса, не толкова защото не сме се занимавали достатъчно задълбочено-подробно с този лингвистичен обект, но най-вече и преди всичко защото сме силно впечатлени от стила и метода на разчитане и обосновка на превода на Орхоно-Енисейските рунически паметници, направен от един абзац по-долу реферирания и цитиран проф. В. Томсен, който метод и стил обаче изобщо не срещаме при нито едно от тези проучвания.

Пак в литературата, между впрочем, отдавна вече никой не дири началото на руниката в Европа, както като че ли е било преди стотина години, но изглежда след Алтхайм, се приема, че българската руническа писменост е създадена в Северен Кавказ, около III-IV в., с което приблизително-повърхностно мнение не толкова се "спестява истината", колкото отново се игнорира дълговечно-високото културно-просветно равнище, а от тук пък се и принизяват ролята и значението на прабългарите за европейската и дори, без преувеличение, и за световната история и цивилизация.

Орхоно-енисейската руническа писменост, смятана до неотдавна, а може би от някого и все още за единствената като тип руническа писменост, води своето начало от арамейското писмо, преминало и заимствувано от орхоно-енисейските тюрки с посредничеството на сасанидските перси, в империята на които арамейски език говори голяма част от населението. Поради това арамейското писмо се превръща в прототип на различни други азбуки, по-главните от които са пехлевийска, согдийска и хорезмийска, но наред с тях има и азбуки, употребявани от различни "турански" народи съседи или владетели на иранските народи, и които основни видове азбуки по-късно се развиват и разпространяват в иранския ареал и при съседните им народи, като при това обаче не е възможно да се установи със сигурност от коя точно разновидност води своето начало тюркската азбука, като в случая под тюрки авторът очевидно разбира орхоно-енисейските тюрки от VII-VIII в, тук наречени от него още и "източни тюрки".

Тази руническа азбука се появява при източните тюрки в епохата, когато те започват да играят важна роля в Средна Азия, т.е. към средата на VI в., разпростират своето господство на запад, включително и върху Согдиана, побеждават ефталитите и влизат в контакт с иранските народи и цивилизация, така че през 568 г. пратеникът на тюрките занася на императора в Константинопол писмо, което той прочита с помощта на преводачи и нищо не пречи да се допусне, че писмото е било написано на тази руническа азбука.

Но азбуката се заражда най-напред не при тези тюрки, а при едно друго тюркско племе – уйгурите, откъдето тя е пренесена при тюрките, което налага времето на поява на руниката да се изнесе малко напред. От тюрките азбуката преминава на север, при киргизите и при други тюркски племена на Енисей и това става през VII, а може би дори и през VI в.

Като добавка трябва да отбележим и това, че "специфичните подобия"(?) между тюркската азбука и азбуката, наречена хуно-скитска, са толкова малко на брой и толкова трудно уловими, за да се утвърждава някакво родство между двете азбуки (V. Thomsen), от който край ние пък констатираме и специално подчертаваме, че още през 1893 г., на тогавашните изследователи е добре известна и някаква друга, "хуно-скитска" руническа азбука, която е доста по-различна от азбуката на източните тюрки, използувана при написването на Орхоно-Енисейските рунически паметници.

Независимо че още в праисторическа Централна Азия и по-конкретно в Минусинската котловина, където около 2500 г. пр.н.е. се ситуира Афанасевската култура на носителите на праиндоирански език или възможно един по-стар език, отколкото този на предците на носителите на тохарски език от Синьцзян, се констатират графити, представляващи по същество специфична иконико-символична система, състояща се от маски, антропоморфни фигури с птичи глави с продълговати клюнове, дългокраки и дълговрати птици, каквито надали има по северните ширини, и графични знаци, наподобяващи руни, особено ярко сред които се откроява някакъв знак, наподобяващ донякъде много по-късния знак Ипсилон на прабългарския бог Тангра.

İn standard – в стандартната (?), а може би по-добре в общоразпространената и общоприета теория, Андроновците са индоиранци, докато Афанасевската култура е степна култура и тя не е "производител" на иконико-символични системи, именно поради което се допуска вероятността до Алтай, а преди това и до Минусинската котловина, където се предполага, както по-подробно ще се види по-нататък, че е и прародината на прабългарите (И.Д.), да е достигнала само някаква група от тази култура и тук да се е смесила с носители на алтайски или уралски език, именно които носители продуцират и от които трябва да са иконико-символичните системи, достигнали до наши дни като петроглифи, без, разбира се, да е напълно изключено и да е напълно възможно, но не и по необходимост, Афанасевците по начало да са носители на алтайски или угрофински език (H.-P. Francfort).

В Минусинския басейн още през VIII-II в. пр.н.е., през епохата на Тагарската култура са "разпространени клейма за дамгосване на добитък и сърповете, послужили за основа на един опростен писмен знак"; в източнотюркското руническо писмо знакът за съгл. ***к*** в съчетание със закръглена гласна идва от идеограмата на стрелата; възможно е възникването на тюркското руническо писмо да се отнесе към VI в. пр.н.е.; в "унгарската хипотеза, изградена върху промените в историческата фонетика", "най-важните названия, отнасящи се до писмеността, отделни елементи на руническото писмо и някои от неговите първични знаци са тюркско-български и са заимствувани от предците на днешните унгарци още преди V в. пр.н.е., през т.н. угорска епоха"; "нашите предци през II-III в. са заимствували от тюркско-българските племена думата *ír* и руническото писмо едновременно, но отделно от хантите" (П. Юхас).

Евентуалното предположение за зараждане на българската руническа писменост още през тези времена и по тези места обаче се обезсилва в голяма степен от съобщението на китайските извори, че хуните на тяхната северозападна граница са безписмен народ, а добре известно и безспорно е освен това, че към края на II в. пр.н.е. има опити за разпространение сред тях на китайското писмо (Н. Бичурин; Н. Крадин; П. Юхас), които опити обаче не са дали особен резултат и дори на места и за известно време китайското писмо да е било използувано от хуните, то все пак очевидно не се е задържало и утвърдило.

Именно поради това трябва да се допусне, че огуротюркският или от вътрешна гледна точка, българският вариант, но още по-точно и адекватно, българската форма и разновидност на тюркската руника се появява на отсечката "Централна Монголия-Средна Азия", което като време трябва да се мисли примерно в рамките на II-I в. пр.н.е. и III-IV в. сл.н.е., където и когато китайците разбиват и спират, но по-точно отклоняват хуните българи на югозапад; те продължават миграцията си и придвижвайки се и контактувайки общо взето и предимно с ирански племена и народи, излизат на северната граница на персийската империя на Сасанидите, където се задържат може би дори и 2-3 века, след което продължават пътя си на запад.

Безспорно тъкмо през този период и по тези земи българските племена и народи осъществяват най-тесен и продължителен етнолингвистичен контакт и взаимодействие с редица ирански племена и народи, по време на което се и иранизират частично и наред с всичко останало, постепенно възприемат, усвояват, видоизменят, преобразуват, допълват със стари свои графични знаци и прилагат за своите езици и диалекти, според и с оглед на тяхната фонетико-граматична специфика, не някои, а няколко от наличните и използувани тук ирански прототипове на арамейското писмо, най-малкото и най-вероятно сако-согдийския, пехлевийския и хорезмийския едновременно.

Получената на тази основа писменост, разбира се, външнографически много прилича и дори е почти тъждествена на някои от иранските прототипове, съобразяването и отчитането на което обяснява и слага ред в излишно-прекалено заплетения лично от страна на проф. П. Юхас [1985] казус, където според китайските посланици през 245-250 г. в древната кхмерска империя Фунан, на територията на дн. Кампучия, местната писменост "прилича на хунската".

Около и след това толкова кратко и безспорно достоверно-сигурно съобщение обаче, наред с много важната, съществена за тук и коректна по същество, но не и по езикова форма, констатация, че тези китайски посланици потвърждават наличието на писменост у хуните още през първата половина на III в., идват такива изобщо неоснователно-некоректни и неадекватни заключителни обобщения като това, че "Използуването на китайската писменост в азиатската империя на хуните е възпрепятствувало създаването на хунска писменост." или пък че хунската писменост произхожда от индуската, защото върху кхмерската литература слага отпечатък индуската култура, проникнала там чрез посредничеството на будизма и брахманизма.

Но нещата са къде по-прости и ясни – един от малко по-горе представените регионални прототипове на арамейското писмо е и индо-бактрийското писмо (V. Thomsen), именно което е заимствувано, а може би дори се и използува в своя оригинално-чист вид от тогавашните кхмери, тъкмо поради което няма как това писмо да не прилича на онова, имащо друг, а защо не и същия прототип, хунско писмо, което китайският посланик е виждал и познава поне като външен вид, но, разбира се, изобщо не е в състояние, а и не си поставя за цел да обяснява историко-генетически [вж. и срв. Бичурин 1950, 58; Крадин 2003, 150; Юхас 1985, 277-278; Altheim 1959, 271,436-443; ~*~1960, 286,306; Francfort 2001, 155-163; Kyzlasov 2003; Thomsen 1896, 44-54].

Връщайки се отново към разчитането и превода на прабългарските рунически и нерунически надписи, нека допълнително към всичко това приведем и наблюдението впечатление на чуждестранния специалист, най-вероятно езиковед, от Амстердам на име Miguel Carrasquer Vidal, според когото "It's true that the inscriptions adduced by Dobrev don't look Turkic at all. However, Dobrev isn't able to make much sense of them by interpreting them as Iranian either. Unfortunately, this doesn't stop Dobrev from "translating" the inscriptions. If no

suitable Iranian (Pamiri) word is found, Dobrev does not hesitate to provide Celtic, Chechen, Georgian or "Sumero-Akkadian" parallels. Anything goes (except, apparently, Turkic). On the basis of Dobrev's materials, it seems safest to say that Danube Bolgarian (like Hunnish) is a language of as yet unknown affiliation, probably with a number of Turkic and Iranian loanwords [Discussions in sci.lang. 1999, 1].

От всичко това няма как да не се направи изводът, че чужденците не толкова ни се чудят на простотията на нас, българите, но те ни се и присмиват заради тази простотия, а това вече не е проблем единствено и само на петърдобревци или пламенцветковци, а на всички български учени и дори и на всички без изключение българи.

Така че малко по-горе цитираният абсурдно-куриозен прецедент във връзка с надписа на един надгробен кръст от Северна Добруджа, същевременно е в пълна хармония и се допълва още и от не по-малко куриозното и абсурдно-парадоксално, но още по-вярно и точно, от забавно-смехотворното "тълкуване и разчитане" и на Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", където като подход се определя намерението "да се потърсят в източните езици по-преки подобия на трудните и необяснени елементи в този надпис, за повечето от които тюркските езици не предлагат близки и надеждни аналози" и по този начин да се създаде един убедителен и логически издържан превод на Надписа, посредством който да се поправи и направи онова, което "световната тюркология" не е успяла да направи "вече близо сто години" [Добрев П., Добрева 2001, 80].

Резултатът от така обоснованите и мотивирани намерения се постига в рамките на допускането и донякъде перверзно-садистичната представа, че в случая става дума за побратимяването на "двама боила-жупани"(!?), единият от които подарява на другия златна купа, за да пие от нея вино, примесено с човешка кръв и именно така го възприемат и чуждестранните езиковеди консултанти на "древнобългариста": "the fraternisation between two dignitaries, two "boila zhupans" (allegedly done by drinking wine mixed with blood from the cup) [Discussions in sci.lang. 1999], което в своя по-разгърнат и донякъде посмегчен вариант изглежда така: "The golden drinking cup… was a gift from a Proto-Bulgarian dignitary to another dignitary as a symbol of a sacred oath. In the area the Proto-Bulgarians originate from, there existed a custom known as "fraternization". The main feature of that custom was a sacred drinking vessel, and the blood drops of the fraternizing in it sealed the eternal brotherhood" [Dobrev P. 2003, 2, подчерт. – И.Д.].

Една такава постановка на въпроса на нас ни изглежда не само доста безотговорно, но и прекалено и излишно натегнато-крайна, защото налице е реалната опасност тъкмо то, пиенето на вино, примесено с човешка кръв (!!??), и занапред, подобно на все още разправяните два века след това средновековни легенди и приказки за черепа на Никифор [Златарски 1994, 579-580], както и за магиите преди битка на хуните с опечените в майчината утроба бебета [Németh 1962, 143-147], да продължава да се разнася, знае и помни от "цивилизования свят" за нас, миналите и настоящи българи, казваме ние, като, разбира се, много добре знаем, помним и държим сметка не толкова за злополучния Никифоров череп с голям брой аналози чак докъм края на X в. не само в целия Източен Свят, но и при централноевропейските германски племена, които го заимствуват от хуните [Венедиков 1995, 200-203], колкото за екстремалната ситуация, в която той се появява в българската история.

При това определено няма никакви, дори и най-несигурно-минимални податки и доказателства, че хан Крум и неговите "предходници по череп", редовно са се събирали на обяд или вечеря и непременно са пиели от чашата череп, именно и наистина вино, примесено с човешка кръв, а точно обратното, добре известно е от изворите, а и акад. В.

Бешевлиев [1984] обобщава заключенията на редица други изследователи в смисъл, че хан Крум се гордеел много с възпросната чаша и "карал славянските вождове да пият от нея по време на угощения" [117], естествено само вино, пък и надали ги е карал насила, иначе тези угощения се превръщат в никъде невижданата и нечувана, наистина се налага да повторим горното определение, перверзно-садистична вакханалия от типа на римските гладиаторски борби или дворцовите оргии а-ла-Месалина, към каквито българите по принцип, за разлика от римляните или ромеите, не хранят никакъв интерес и дори се отвращават от нея.

Пък и както много добре проличава и от дори прекалено подробния преглед на обичая побратимяване с пиене на кръв при достатъчно много народи по Света, направен от страна на проф. П. Юхас [1985], той не е разпространен не само единствено в Австралия, но тъкмо и най-вече и сред късноантичните и ранно-средновековни български племена и народи [343-370], но дори и да е засвидетелствуван случайно-епизодично сред някое от многобройните български племена, то Надписът, както ще се види в следващата глава, изобщо няма връзка с подобна "кървава клетва", така че погледнато дори само външно на Надписа, културно-исторически, няма никакво основание да се постулира практикуването на подобен обичай и при севернодунавските българи, а още по-малко пък и в самия текст на Надписа да се "вижда", но по-добре, да се напъхва семантика, каквато там реално няма.

Ето защо, нека въпреки всичко и все пак да запитаме: С какво тогава, този "неуморим радетел" за признаване и утвърждаване на схващането, че "древните българи" са носители на една по-висока цивилизация, спрямо най-жестоко и яростно анатемосваните от него тюркобългари номади, се различава от онзи късоглед и ограничен, в българския език има и по-точна дума, англичанин или американец, който пише: "Тази дивашка чаша е дълбоко пропита с нравите в скитската пустош..." [Гибън 2003, 459].

Срещу едно такова обвинение тъкмо в диващина, ние все пак се чувстввам обиден и задължен да отговорим с думите на друг един, след, но и наред с хан Атила, велик българин на име Георги Димитров, който в най-критичните и опасни за цяла Европа години и в самото леговище на звяра, наречен немски националфашизъм, изобщо не търси да намери сили, а преспокойно и най-хладнокръвно заяви, че не ние, българите, сме диваци и варвари, защото още "В ония далечни времена, когато много европейски народи бяха още в стадия на дивачеството", както пише французинът проф. Роже Бернар, и когато, както продължава Българинът комунист и политик, германските крале и благородници говореха на немски език само на конете си, а образованите им хора говореха и пишеха по латински, то в България, Светите Братя..., а и както се видя малко по-горе, тъкмо тези тюркобългари номади донасят много преди това и предават и на други европейски народи, писменост и култура още от времето на тяхната Алтайска прародина и на тяхната миграция през земите на днешен Китай, Средна Азия и Сасанидска Персия.

Впрочем, нека да конкретизираме тази тема още малко и да добавим, че като резултат от Покръстването и започналото с него Просвещение на българите при цар Борис Кръстител (852-893), 5-10% от населението на славяно-тюркобългарска България е грамотно, владее четмо и писмо, което по онова време го няма по нито един край на Земята, включително и в онези европейски страни, които днес си мислят и се поставят много неоснователно-неоправдано на едно по-високо духовнокултурно ниво от останалите, в това число и от нас, българите.

В подготовката и провеждането на това наистина Всенародно дело вземат участие българи с различен, славянски или тюркски произход; от различни географски области и социални нива, като само в средището на македонската област Кутмичевица – гр. Девол,

например, е отворено училище, за нуждите на което областният управител Домета заделя три болярски къщи и в което училище, наред с деца се учат и възрастни.

Като резултат, единствено в тази българска област св. Климент Охридски, пряко, като учител, и косвено, като ръководител и организатор, за седем години, подготвя повече от 3500 ученици; разгръща широкомащабна културно-просветителска и религиозно-преводаческа дейност, така че българската област Македония скоро се превръща в двигател на ранната българска цивилизация и във водещ център на общославянската християнска просвета и култура [вж. напр. Илиев 1996, 113; Lang 1976, 60-61,110].

Другият център на интензивно-широкомащабна културно-просветна дейност е столицата Велики Преслав, където под непосредственото ръководство на самия цар Симеон Велики се създава Преславската книжовна школа и тук монаси книжовници превеждат от други езици, главно от гръцкия език на български език научно-художествени съчинения, пишат оригинални природно-философски и художествени творби на славянобългарски език, които като цяло и по принцип са началото и основата не само и единствено на старобългарската научно-художествена литература, но и на писмеността и книжнината, а следователно и на ядрото на духовната култура на повечето от славянските племена и народи, които са основното население на земите от Среден Дунав до Волга, и особено мощно, дълбоко и в големи мащаби най-вече на Русия, която общославянска писменост и книжнина дори чак до XVII в. се гради и развива на основата на създадения в Преславския книжовен център “литературно-типологически модел” (Цв. Чолова).

Според стар български ръкопис, “Симеон цар български написа много книги и като цар Давид свиреше на златни струни и повече от всичко обичаше книгите”, тъкмо което в непрогледната тъма на Ранното Средновековие не може да се нарече дори и рядкост, а единствено и само ослепително-уникална звезда, изгряла за много малко на Небосклона, хвърлила обаче ярка светлина векове напред, каквато звезда цялото антично-ранносредновековно човечество е имало възможността да види и да познае само за миг, но много столетия преди това.

Високата си култура и образованост Царят не дължи само на обучението си в Константинополския университет, а безспорно много повече на своя баща, чистия и все още неподправен прабългарин княз Борис, той пък на своя баща хан Пресиян и т.н.

Ето защо никакъв комплимент не е за нас българите това, че гърците величаят и смятат цар Симеон за полугрък, от който “комплимент”, необяснимо защо продължават да се прехласват не само нашите историци (История на България), но и чужденците (Ср. Пириватрић), ако така може да се каже за един македонски българин, защото Българският цар, благодарение най-напред на наследената си природна интелигентност, върху която той съумява да надстрои допълнително не само във въпросния университет една по-нова и висша култура и образованост, единствен в целия тогавашен свят е на нивото и е в състояние, размишлявайки и разсъждавайки върху най-абстрактните, сложни и заплетени проблеми на Битието и Отвъдното, да ги обсъжда и дори да опонира на най-образования и начетен мъж сред ромеите, патриарх Фотий.

На фона на тълпата от полуграмотни, без всякакъв морал, грубо-недодялани и дори с животински изглед императори, крале и султани от това време, че дори чак до XVI-XVII в., където особено силно-осезаемо е присъствието на английските крале, любимото занимание на които, освен да се тъпчат или да бият глигани, е да екзекутират кралиците си, чисто и просто, за да освежат леглото си, след което си отиват от този свят, покосени от подагра или венерически болести, но и на турските султани, първата работа на които при получаването на короната е да удушат братята си, Той, Царят български, след

кърваво-жестоки битки по границите на царството си или отегчително-досадни преговори с натрапчиво-мазни хитреци и долнопробни мошеници с княжеско-посланически сан, които дори и родния си гръцки език не умеят да говорят като хората, докато той е вещ, чете, пише и води най-учени и други разговори на български, гръцки, латински, еврейски, славянски, печенежски и никак не е изключено, дори и на персийски и сирийски език, внимателно потапя пачето перо в мастилницата, благоговейно изписва всяка една буква върху жълтеникавия пергамент, дума подир дума, часове, дни и нощи, самият Той пише книги: "Това е То, Словото Божие!"; свири на позлатена арфа: "Това е Той, Гласът на Господа-Бога!"; тревожно-неспокоен не заспива от мисъл по всичко що-е около Него и отвъд Него: "Не е ли Господ-Бог в мисълта и душата на Човека?!" – кой, кой друг народ е имал, познал и расъл под крилото на такива царе?!

Златният Век на средновековната българска култура по времето на цар Симеон Велики е основа и начало на нова европейска цивилизация, като тъкмо това положение на нещата в българското просвещение и култура изпреварва с 4-5 века европейското Възраждане и изобщо не може да се приеме за нещо случайно, ако се има предвид, че българите, още в началните векове на своята поява на историческата сцена към края на III и началото на II хил. пр.н.е., което съвпада с Бронзовата епоха, градят храмове и светилища със скулптури и рисунки, дълбаят върху каменни скали образи на хора и животни, знаци и маски, погребват мъртвите си с изрисувани гипсови маски и в ковчези, украсени с дълготрайно-устойчиви бои – "гроб, покрытый лаком просписью" (Н. Крадин), при българските племена в Минусинската котловина нанасят върху каменни плочи изображения на бикове, птици и хищници, изглежда рисове или вълци, дялат каменни фигури с образите на хора и животни, гравират женски лица върху каменни или костени пластинки (М. Артамонов), всичко което безспорно и същевременно означава също така и това, че някои от българските племена още тогава изграждат и развиват и духовната си култура под формата на такива монументални изкуства като архитектура, скулптура и живопис, историческия опит и умения за които те използуват и прилагат и след достигането и установяването си в своята европейска родина, тук, на Балканите [вж. Артамонов 1973, 218-219; Крадин 2003, 151; Новгородова 1981, 203-231; Савинов 1981, 232-248; Юхас 1985, 26].

Именно поради всичко това в тюркско-българския прабългарски или още болгарски език са налице и се употребяват и редица думи, произходът и значението на които носят със и в себе си целия този исторически опит и умения, като две от тях са и изключително важните и етногенетически особено показателните думи наименования на неодушевени предмети или лица в рамките на този сектор от духовната култура, каквито са старобългарските лекс. **сынъ** и **шаꙗръ** с производната от нея лекс. **шаꙗръүнн.**

Спирайки се, най-напред, на лекс. **сынъ** "стена; крепостна стена; укрепление", трябва непременно да отбележим, че тя безспорно е заета по вътрешноинтегративен път от дунавскоболгарския в старобългарския език и е развита под въздействието на проявяващата се в старобългарския език етимологична фонетична промяна преход ***у-ъ,*** в светлината на което преди и на етапа на заемането си в славянобългарския език тя трябва да има вида ****сун,*** неоспоримо свидетелство и доказателство за основателността и коректността на нашите разсъждения при което очевидно-безспорно е посоченото като църковнославянско *струс.* ***суна*** "вѣжа, башня" [Даль-4, 361].

Наличието и това развитие на прабългарската лекс. ****сун*** се потвърждават още и от заетото най-вероятно от волжскоболгарския език и запазено почти без промяна *струс.*

сунъ “башня”, както и от *монг.* ****sun,*** развито и запазено най-напред във *вмонг.* ***сүм, түм,*** *монг.* ***sümе*** “храм, църковь; кумирня” [Тодаева 1981, 195], а така също и от състава на двусъставната лекс. ****balġasun,*** генетична основа на *ойкнм* ***Карабалгасун,*** самият той по-късно развитие на атрибутивното словосъчетание ****bàlaqa-sun*** (Pullayblank), първата част на което според нас е собствено монголска интерпретация на *общтюрк.* ****baliq*** “голям, висок” от *изтир.* ****wälq,*** а така също, много възможно, и от съставката ***-sun*** на *узб. ойкнм* ***Baysun*** [WdAtl], възникнал и образуван най-вероятно в рамките на нашето виждане от българските по произход *стузб.* ****бай*** “голям” и ***сун*** “стена; крепост”.

Тази форма и развитие очевидно се потвърждават също така и от запазената в българска народна песен от Русенско, лекс. ***пиргосъни*** като определение на някакъв бял камък, която лексема обаче много некоректно-неоснователно според нас се редуцира и представя под формата ***пиргосън*** и се извежда от аористната форма на *гръц.* ***πυργώνω*** “натрупвам” [БЕР-5, 253], вместо по-скоро да се обяснява като съставно относително прилагателно на ***-и,*** където ***пирг*** “кула; крепост”, ***сън*** “стена”, и тогава значението няма да е “натрупан”, от което всъщност изобщо не проличава какъв е този “бял камък натрупан” (?), а “*кулостенен, крепостостенен”, т.е. “такъв, с който се гради кула или крепост” и едва сега вече става напълно ясно, че това в никакъв случай не е някакъв обикновен камък, а тъкмо обратното и именно поради тази причина той се и възпява в народната песен.

По-назад и по-нататък, *болг.* ****сун*** може би е продължение и крайна точка в развитието на засвидетелствуваното още в китайските летописи от началото на I хил. пр.н.е. и по-точно под 934-910 г., напълно определено не като китайско, а тъкмо като хунорско, т.е. българско *сщи* ***чън*** “окоп; стена; град” (Д. Съсълов), за което, като се има предвид, въпреки Э. Дж. Пуллиблэнк [1986, 29,31-32] и проф. Н. Баскаков [1987, 73], че *хунр.* ****Täŋri,*** при преминаването си в китайския език, се видоизменя в ***Ch'eng-li,*** т.е. *болг.* ****t*** се субституира посредством *кит.* ***č,*** изглежда напълно възможно и нормално да се допусне също така наличието преди това, вече в алтайските огуротюркски езици на още по-стара, собствено българска форма ****ман,*** от която по пътя и посредством характерната за тюркобългарския език фонетична промяна ***t > s*** фактически е получена и горната старобългарска, а от нея по книжовен път и староруската форма и която безспорно фонетико-семантически е чувствително по-различна от *сттюрк.* ***syn*** “изваяние, могильный памятник” [Фасм-3, 818], което като че ли идва директно от *кит.* ***ts'in*** “камень-памятник; Grabmal” (A. von Gabain; M. Räsänen), и освен това очевидно-безспорно е почти тъждествена фонетически и напълно тъждествена семантически на *сттюрк.* ***tam, taγam*** “стена; покрив; постройка; къща”, *огуз.* ***tam*** “стена; покрив; крепост”, семантически равно на *чаг.* ***tam*** “стена”, *сал.* ***там,*** *уйг., узб., каз., кирг.* ***там*** “слой; слой земли; стһна; крыша; каменен; надгробіе; головка с дыркой на прялках”, *дунс.* ***dem,*** *тур.* ***dam*** “покрив; къща с пръстен покрив; обор”, именно от което е и *болг. обл.* ***дам*** “обор” (Балч) [ЛНб] и др. [Радл-3, 991, срв. Doerfer 1973, 4-5].

Според G. Doerfer [1965] *чаг.* ***tam*** “stena” води своя произход от иранските езици [257], а при етимологичното проучване на *тур.* ***dam,*** за немалкия му общо взето брой съответствия в останалите тюркски езици, които очевидно-безспорно са съответствия и на *болг.* ****ман,*** се признава, че не се знае техният произход (H. Eren), но всъщност и в действителност, според нас всички те като че ли са резултат от заемането и преминаването поотделно и разновременно в огуротюркските езици от една страна и в огузотюркските езици от друга, по-вероятно на *индир.* ****dam,*** *авест.* ***dam,*** *стинд.* ***dām,*** *гръц.* ***δόμος,*** *лат.* ***domus*** всички от *ие.* ****dōm*** “house” [Фасм-1, 526-527; İEEnc, 192] и по-малко вероятно, на

кит. ***дянь*** с по-ново, ако не и съвременно значение "гостинница; постоялый двор", от което между впрочем е и *стмонг.* ***dėm,*** *мандж.* ***diyan,*** от което пък съвр. *монг.* ***diyan,*** докато *согд.* ***ɣïm,*** изглежда да е закономерно-редовно, собствено източноиранско развитие на *иран.* ****dam.***

От *тбълг.* ****тан*** много вероятно е и *зпсиб.* ***тынъ*** "заборъ; городьба; частоколъ; городская стена" [Даль-4, 447-448], непосредствено свързано пак с *рус. обл.* ***тын*** "вид изгороди, сплетенной из прутьев" (НвСб) [НСбСл, 546], които две форми в този си вид, семантика и генетико-исторически статут се явяват като че ли и допълнителното свидетелство и доказателство, че българската лексема води своето начало по-вероятно от съответната индоиранска основа и по-малко вероятно от едната от двете горепосочени китайски лексеми.

Без да имаме възможност сега и тук да проведем необходимия по-подробно-обширен и предело-дълбок етимологичен анализ, в резултат на който да дадем категорично-еднозначен и окончателен отговор на въпроса за произхода на прабългарската дума, нека все пак забележим, че по-голямата вероятност, в основата на въпросната българска дума да лежи тъкмо посочената индоиранска лексема, освен от нейната голяма фонетико-семантическа близост и почти тъждество, се потвърждава и подсилва още и от съответните културноисторически сведения и данни в лицето на такива добре известни и неоспорими факти, че прародината на българите, както вече беше посочено и донякъде обосновано по-горе, е разположената западно от Алтай, Минусинска котловина, където още към началото на II хил. пр.н.е. те влизат в интензивно-близък етнолингвистичен контакт с индоиранците от Андроновската археологическа култура и наред с редица още думи заемат в езика си и тази лексема, докато такъв контакт с китайците те установяват едва след това и сравнително по-късно, малко преди и дори когато последните издигат своите дълги стени, за да се защитават тъкмо от хуните, като по това време българите не просто са "принадлежали на Хунската империя" (Г. Фехер), а тъкмо те са главен и водещ етнически компонент в нея и именно от китайците, заедно с останалите народи в Източната хунска империя, може и да са овладели и строителството на крепостни съоръжения и са го пренесли и донесли и в Източна и Централна Европа, но така или иначе съответната дума наименование за стена те са знаели и са я имали в езика си много преди това.

Впрочем прародината на прабългарите безспорно е Минусинската котловина и този неопровержим научен факт се подкрепя и потвърждава още и от антропологичните данни, според които андроновският расово-антропологичен тип играе съществена роля при формирането на тураноидния расово-антропологичен вид, а към него спадат прабългарите оногури, които в антропологичната структура на унгарската народност например са представени с 22%, като допълнително към тях следва да се прибави и падащата се пак на тураноидния вид половинка от 5% от европо-монголоидния расово-антропологичен тип [Lipták 1983, 134].

При наличието, издирването, привеждането, систематизирането и анализа до определено ниво и степен обаче на всички тези културноисторически, историколингвистични, контактолингвистични и собствено етимологични факти и съображения, в рамките и на основата на които прабългарското по произход, *стб.* **сынъ** най-вероятно води своя произход от индоиранския праезик, без да е напълно изключено, разбира се, то да има за основа и китайския език, вече може преспокойно да се забележи и каже, че изобщо и в никакъв случай не се очертава като вярно и точно, т.е. като притежаващо каквато и да е реално-обективна основа, установена и експлицирана по

единствено възможния и допустимия, лингвистико-етимологическия ред и начин, и неясно защо представяното и разпространявано не само у нас, но и по Света напоследък като повече от сигурно и едно-единствено, и допускането, че и "прабългарското понятие "сынъ" (кула, зъбер) има своя "шумеро-акадски образец" едновременно в "шет (свещено място)", от една страна, и в "шину (зъб, зъбер)", от друга, при което "същевременно" било и "характерно, че нито едно от цитираните понятия не се среща в тюркските езици", като "причината, поради която тюркските народи не познават всички тези думи, е, че това са понятия, които произлизат от една древна културна среда, различна от тюркската" (П. Добрев).

Влиянието на древната китайска култура върху духовната култура на тюрките изобщо и на българите в частност, намира израз и в заемането в тюркобългарските езици и диалекти и на *кит.* ***ts'i/ts'iet*** "лак; лакировщик; художник" от ***tsi*** > ***sir/sïr*** "лак, глазурь; краска, которой китайцы разрисовывают чаши", към което е прибавена, твърде вероятно, пак китайската по произход, деятелна наставка ***-čy/-či*** от *кит.* ***žen'*** "мужчина; человек" или пък от ***čjan*** "мастер", откъдето и *сттюрк.* ***sïrči*** "художник, рисующий красками, наносящий глазурь", *общтюрк.* ***sürči/sïrči*** "маляр; художник" (Н. Баскаков; ДТС), от който общотюркски корен безспорно е и *чув.* ***сăрă*** "краситель", ***сăрла*** "красить", ***сăрлан*** "краситься", ***сăрă, сăр*** "краска; глазурь" [ЧвРСл, 129,301, срв. ЭСЧвЯз, 179,339].

При това положение, преминалото не само в съседните славянски езици, но и в староруския език, *стб.* **шаръ, шаръчии** очевидно и безспорно е отново прабългарска вътрешноинтегративна заемка в славянобългарския език от дунавския прабългарски език, точно тази форма на която по отношение на началната съгласна безспорно е резултат от действието този път на характерната за прабългарския език изобщо етимологична фонетична промяна ***s-š,*** проявяваща се още и при лекс. *шаран,* съответствието на която в огузотюркските езици например е семантически напълно тъждественото(!) тур. *sazan,* а така също и при календарноцикловата година **шегоръ** от Именника на българските ханове, огузотюркското съответствие на която пък е кум., стогуз., сттур. *sıgır* "крава; вол; говедо" [DLT-1, 364; KdKum, 164].

Въпросната етимологична фонетична промяна се наблюдава също така и при свър. *бълг.* ***шейна,*** което при акад. Ст. Младенов се определя като неясно и същевременно се свързва с пак *бълг.* ***сани*** със същото значение, но с не особено справедливата според нас бележка "старинно" [ЕПРк, 569,692] и сравнителноисторическите и контактолингвистични съответствия и паралели на което в лицето на семантически напълно тъждествените *чеш.* ***sáně,*** *словен.* ***sanî,*** *пол.* ***sanie, sanki,*** *рус.* ***сани,*** *тат.* ***čana,*** *каз.* ***šana,*** *якут. диал.* ***sāŋky,*** *монг.* ***čana,*** *самод.* ***сани,*** *бур.* ***sana,*** *саам.* ***čiønne,*** *мандж.* ***šun,*** вече показват напълно категорично-определено и недвусмислено, че тук изобщо и в никакъв случай не се касае за близост с "изключително случаен характер" (М. Фасмер), още по-малко пък за направо доста забавно-комичното твърдение, че "еленовите шейни от самодийски тип" по Таймир в долното течение на Енисей, водят своето начало от праславянския език [СибЭтСл, 501], като че ли местното население, което почти цялата година прекарва сред мраз и снегове, трябва да дочака началото на XVIII в., за да възприеме от пристигащите от южноруските степи и то с лодки по реките, славяни именно това, единствено пригодно и удобно за тези условия средство за придвижване и транспорт.

Именно поради всичко това, въпросната дума се очертава като много стара лексикална заемка, още преди началото на II хил. пр.н.е., в областта на тяхната прародина

Минусинската котловина и на запад, от угрофинските към българските, огуротюркските езици, откъдето тя е преминала също така много рано и в славянските езици по време и на етапа на по-ранната, късноантичната европейска, "хунската" история на болгарските племена и народи, като лексемата е заета пак много рано и в монголските, още и в къпчашките тюркски езици, в светлината на което като цяло и очевидно, вече е лишено от каквито и да е основания и допускането, че лекс. ***sïrčï*** е "представена" в старотюркския език едва след XI в., което заключение очевидно-безспорно се формулира единствено на основата на нейното засвидетелстване в староогузския речник на М. Кашгарлъ (И. Шервашидзе).

Тъкмо видът и характерът на началната съгласна между впрочем прави не особено вярно и точно етимологичното описание, в рамките на което *рус.* ***шар*** "краска" от *струс.* ***шаръ*** (XII) от *стб.* **шаръ** "χρώμα", ранна заемка от тюркския език, срв. *чув.* ***sărla*** "красить", ***sără*** "краска" [Фасм-4, 406-407, подчерт. И.Д.], когато в останалите тюркски езици, включително и в чувашкия език, началният звук е различен, именно поради което въпросната лексема очевидно е много ранна заемка от ш-диалект на дунавския прабългарски език.

Никак не е изключено лекс. **шаръѵии** "ζωγράφος, тот, кто пишет красками, живописец", да е образувана след момента на заемането от основата **шаръ** "краска, цвет", с помощта на старобългарския суф. **-ѵии**, който в действителност е пренесеният и зает в българския език общотюркски по принцип и прабългарски в частност деятелен суф. ***-či,*** засвидетелстван доста преди това, под 684 г., и в кавказоболгарския език като словообразувателен елемент на *мли* ***Авчи,*** носено от "некоего знатного князя по имени Авчи, имевшего титул тархана" [Каланкатуаци 1984, 132,213-214] и образувано очевидно-безспорно на основата на *квболг.* ****ав*** "лов", така че апелативът генетична основа на това име ****авчи*** трябва да е от един ред с други такива, собствено тюркски лексеми наименования за обозначаване на лице по предмета на неговата дейност като *сттюрк.* ***авčï,*** *стогуз.* ***awçı,*** *кум.* ***авчу,*** *каз., ккалп.* ***авшы,*** *тат.* ***авчы,*** *узб.* ***авчи,*** *уйг.* ***овчи*** "охотник; зверолов; рыбак" [ДТС, 68-69; ЭСТЯз-а, 62-64; DLT-1, 63].

Общотюркският по принцип деятелен суф. ***-či*** в тридесетината отделни и различни тюркски езици се проявява и използува в максимум осем фонетични варианта, които в турска транскрипция например са ***-cı, -ci, -cu, -cü, -çı, -çi, -çu, -çü*** и всеки един от тях се прибавя към точно определена и конкретна според вида и характера на изгласа си основа, така, че например, когато думата завършва на предна незакръглена гласна – *deve* "камила", или пък на звучна съгласна след пак такава гласна – *demir,* "желязо", то към нея задължително се прибавя фонетичният вариант на суфикса, който започва със звучната съгласна и съдържа в себе си предната незакръглена гласна - *deve-ci* "камилар", *demir-ci* "железар" и т.н.

Тази специфична структурнотипологическа черта на тюркските езици на фонетично равнище се задава или е резултат от действието на присъщата на тези езици "Звукова хармония", т.е. прогресивна асимилация по линията на фонетичните признаци "мекост-твърдост" и "закръгленост-незакръгленост" при гласните и "звучност-беззвучност" при съгласните. Своя пределно разгърнат вид и степен на развитие тя достига например в съвременния турски език, където фонетичните варианти на суфикса са възможно-максимално допустимите осем на брой, докато при други тюркски езици фонетичните варианти на суфикса са в по-малък брой, различен за отделните езици, включително и при староогузския език, който е не най-старото състояние и етап, както го представят някои

турски езиковеди, а историко-генетичната основа на турския език, който се заражда и развива едва след края на XIII в., когато се полагат основите и се образува и османотурската държава

Аналогичен е случаят и с прабългарския суф. **-ѵии,** който на основата на тук приведените кавказоболгарски и дунавскоболгарски примери, може да се направи изводът, че има един-единствен фонетичен вариант, който се прибавя към всякакви според изгласа си словообразователни основи, като все пак не бива да се пропуска възможността да се отбележи, че полезни в това отношение не може да бъдат няколкото производни с този суфикс, прабългарски заемки в угрофинския унгарски език, защото там те са пределно контрахирани, съкратени в процеса на заемането и адаптацията си в генеалого-типологически чувствително различния и отдалечен език приемник.

Ето защо и именно поради всичко това трябва не само да се гледа силно резервирано, но и направо да се отхвърли като изобщо невярно и много неграмотно и неотдавна лансираното голословно твърдение за това, че старобългарският суф. -чии въобще няма нищо общо с "турския суфикс "джи", когато всъщност тъкмо този, безспорно тюркски по произход суфикс вече съществува и се проявява като самостоятелен морфологичен елемент и в славянобългарския език, което проличава особено ясно от неговата употреба не само със собствено прабългарските, но и със славянските или гръцки по произход български лексеми като **кънигъѵии, къникьѵии, книχѵии, самъѵии, ʒьдьѵии, ʒъдьѵии, коравьѵии** и др.

При това положение, много по-голяма е вероятността лекс. **шаръѵии** да е наследена от прабългарския език като цялостен морфологичен комплекс, защото допускането на обратното би означавало приемането на малко парадоксалната ситуация, че прабългарите по принцип познават и практикуват боядисване и рисуване, но сред тях няма лице, което да упражнява тази дейност като негова основно-постоянна или допълнително-временна професия [вж. и срв. Цейтлин 1977, 123-124].

Пак в тази връзка, също изобщо недоказуемо и некоректно е съотнасянето на суф. **-ѵии** със завършека ***-ши*** от лекс. ***тулши,*** "в основата на която стои най-вероятно коренът ТУЛ (туля, скривам, прикривам)" [Добрев П. 1991, 151-154; Добрев П., Добрева 2001, 51], защото повече от очевидно, а и много добре е известно, че тези съставки имат различен строеж, произход, място, статут и функция в генетико-исторически изобщо и безспорно различните и нетъждествени думи, една от които просто няма как да бъде току-що посоченият корен, който си е от славянски произход и си има своите редовни съответствия в славянските в частност и в индоевропейските езици изобщо [ЕПРк, 642].

В достатъчно подробното си етимологично проучване на основната лексика от Преславския надпис проф. М. Москов [1997] приема, че гръцкото буквосъчетание ***σχ*** от ***τωυλσχη*** най-вероятно е означавало зв. ***дж*** и след като привежда редица съответствия на думата в тюркските и монголските езици, я извежда от *монг.* ***тугулга-*** "топене, разтопяване на метал", на основата на което е развито най-напред знач. "метал" и от него – знач. "шлем, каска" [48-51].

Следователно няма достатъчно ясни индикации, че гръкографичната прабългарска дума следва да се транскрибира непременно като ***тулши,*** очевидно направено по-горе единствено с цел да се сближи със структурно-генетически съвсем различния прабългарски суф. -чии и ако все пак се приеме, че по времето на съставяне на Надписа думата е имала точно този фонетичен строеж, то тогава, повече от сигурно, тя е резултат от собствено прабългарската трансференция и адаптация на българска почва, на *монг.*

doγulga, по-късно ***tolga*** “шлем; каска”, възникнало и образувано на основата на лекс. ***молґо̑ĕ,*** свър. *монг.* ***тоłиγai*** или ***duğulğa,*** от ****dağulga*** (N. Poppe), *вмонг.* ***молгой*** “голова; головка; глава, хозяин, руководитель; вершина чего-либо”, от ****тоłиγai*** “голова”, преминало и заето и в редица други тюркски езици като *тур.* ***tolga/tulga/tugulga,*** *кирг.* ***tūlga,*** *каз.* ***dūlga,*** *кум.* ***tovulga*** или ***tovulğa*** “Helm” (N. Poppe), *якут.* ***dulaγı,*** *сттюрк.* ***tavulga, tobulga.***

Засвидетелстваното в българските народни песни, обл. ***туча,*** в никакъв случай не бива да се свързва с *тур.* ***tunç*** “бронз” (В. Бешевлиев), а пак със същото *монг.* ***tolga,*** видоизменено и преобразувано в процеса на заемането си в прабългарския език не толкова като ****тулга*** (М. Москов), а по-скоро като ****тулка,*** т.е. с беззвучната веларна съгл. ***к,*** която в условията на безспорно вече настъпилото или поне настъпващото и разширяващо се по време на съставянето на Надписа, славяно-тюркско двуезичие, под влияние на първата палатализация се променя очевидно в палаталния зв. ***ч,*** а след това и в много близкия до него зв. ***ш,*** по силата на което се стига както до сравнително запазената диалектна форма на думата, обл. ***туча,*** така също и до гръкографичната форма ***τωυλσχη,*** съдържаща и отразяваща фонетически по-скоро българографичното ****тулши*** [вж. и срв. Бешевлиев 1992, 201; Владимирцов 1989, 334; Младенов 1979, 152-154; Москов 1997, 48; Тодаева 1981, 203; Poppe 1962, 339; Eren, 410; KdKum, 193; OTS-3, 2877,2908].

Нека ни е позволено и простено, но именно в тази връзка за нас докрай така и ще си остане не съвсем ясно и обяснимо заявлението на по-горе цитирания автор буквално в лицето на седящия на първите редове, днес покойния проф. М. Москов по време на научната конференция в аулата на Софийския университет през 1998 г., че никой друг освен самият него, не познава и не може да преведе уникалния за мястото и времето си и “единствения автентичен документ засега от езика на Аспаруховите българи”, Преславския надпис, защото е съставен изцяло на прабългарски език, когато всъщност и в действителност този надпис е много добре известен, разчетен и издаден за първи път от проф. Ив. Венедиков [Москов 1981, 91], веднага след неговото откриване в началото на 40-те години на миналия век; пределно аргументирано, подробно и квалифицирано е повторно разчетен, обяснен, преведен и публикуван след това и от най-добрия, не толкова според нас, защото на нас все още никак не ни отива да даваме оценка и да посочваме мястото в Науката, на Големите, колкото според проф. Б. Симеонов например [1982, 175-176], български специалист в тази област акад. Веселин Бешевлиев [1992, 198-204], който безспорно е най-добрият специалист по прабългарските надписи и в световен мащаб.

Опити за разчитане, обяснение и превод, за съжаление, на няколкото, все още недостатъчно ясните, предимно от лингвистико-етимологическа гледна точка, места в Преславския надпис, са правили и продължават да правят немалко чуждестранни и наши езиковеди и историци, сред които са също така, както беше цитирано току-що, проф. М. Москов и отскоро покойният проф. Стр. Димитров според лично-устно съобщение за автора на тези редове, в определен аспект Надписът е разглеждан и от акад. В. Гюзелев [1973, 142-145], така че какво трябва човек да си мисли за някого си, който публично-гръмогласно обявява и заявява, и то от трибуната на най-голямото и престижно българско висше учебно заведение, че е пръв и единствен в разчитането и превода на въпросния надпис, за което действие ние лично, както обикновено в подобни случаи се казва, просто нямаме думи!?...

Но в един малко по-конкретен план и в светлината на гореприведените примери от тюркските и монголските езици, тук изобщо не звучат дори и минимално убедително голословните твърдения на “единствения български и световен специалист” по

Преславския надпис, че “думата ТУЛГА рядко се среща в тюркските езици”; “откритият единичен тюркски пример ТУЛГА”; “и рядко срещаната дума ТУЛГА е всъщност индоиранска дума в тюркските езици”; “нито едно от цитираните понятия не се среща в тюркските езици”; за “тюркските народи не е характерна нито думата “кънигъчи”, нито думата “шаръчии”, поради което “твърденията, че суфиксът “чии” е еднакъв с турския суфикс “джи”, не са издържани”.

Пак тук отново не особено добро впечатление прави дълбокото противоречие и отричане на казаното преди това, какъвто е случаят с обяснението на основата на лекс. ***тулши,*** дадено на стр. 151, и малко след това, когато на стр. 154 се твърди, че “най-вероятно е да имаме работа с някакъв граматичен формант от типа на шумерския притежателен суфикс “ши”, а не с тюркския суфикс “джи”, който “малък пример идва сякаш специално, за да покаже в какви големи грешки могат да изпаднат онези, които, вземайки от думите само два-три произволно изтръгнати звука, се опитват да докажат чрез тях тюркизма на прабългарите” [Добрев П., Добрева 2001, 88-91].

Огромно е нашето изумление от подобна “научна” наглост и неграмотност, затова нека да забележим по същество, че и според нас никак и изобщо не е “издържано” въпросното твърдение, че “суфиксът “чии” е еднакъв с турския суфикс “джи”, защото очевидно-безспорно не е формулирано от лингвисти, дори и с най-ниска квалификация, а единствено от модно-модерните български “историци”, казано малко условно чрез кавичките, спектърът от “лингвистични” прозрения и бълнувания на които през последно време се движи от произхода на суф. ***-чи,*** до като че ли вече напълно “доказаното и всеобщо прието”, но независимо от това, също много срамно-смехотворното не единствено за българския лингвист, заключение и твърдение, че съвременният български език изобщо и въобще не е никакъв славянски език.

Само много малка част от изходните точки и водещите нишки и на това недомислие на полето на родната прабългаристика, които се налага да реферираме тук пределно сбито, не единствено, за да се “насладят” на тях по-голям брой читатели, са неспособността на автора историко-педагог, да схване историческите разлики в семантиката и употребите на етнм *българин;* различието и несъвпадението между изконно-първичен и основен от една страна и вторично-допълнително внесен, зает речников фонд на езиците с абсолютната ирелевантност на заетата лексика спрямо лингво-етногенезата; да проумее дълбоко същностната и съществена връзка между класификацията, генеалогията и структурната типология на езиците, в произволно-неграмотната интерпретация на които връзката между отделните елементи не е в езиковата онтология, а в индивидуално-девиативната психология; да усвои и да приложи сравнително-историческия метод не само с неговите “ефективи”, но и с неговите ограничения; предумишлената злоупотреба с името, долната лъжа и клеветата по адрес на тюрколозите в лицето на французина проф. Ж. Дени, който “онези думи” не ги казва за прабългарския език изобщо, а конкретно-специално за текста на Преславския надпис, който текст френският езиковед откъм средата на миналия век, бидейки основно и главно граматист турколог, така и не го е разбрал и не е успял да схване и осмисли неговата морфологична структура и още по-малко пък лексикалната му такава.

След това вече идват и пределно налудничавата мегалиидея, че “прабългарският е уралоалтайски език под силно индоевропейско влияние”; аналитизмът и падежите в славянските езици, членуването в българския език, “откриването” на балканизмите; дълбокомистичното, но и определено параноичното прозрение “дали славянските езици и българският могат да бъдат безрезервно определяни като индоевропейски”; забележимо

количество славянски и съответно български думи произлизат от корени, които принадлежат както на индоевропейското, така и на уралоалтайското семейство; съществено количество български думи като *бисер, белег, бъбрек, тояга* и др. нямат нито славянски, нито индоевропейски успоредици, но тяхното родство със съответните алтайски форми е отдавна вече доказано; вокалната хармония като основно фонетично различие между индоевропейските и уралоалтайските езици; между прабългарския и новобългарския има генетична връзка; "-тур- в "мижитурка" присъства и в средновековната българска титла "богатур" (вероятно от "Бог") и има своите успоредици в персийското -dar в "hissedar" ("акционер") от "hisse" ("дял")"; прабългарският е имал падежи по същия начин, както и всички индоевропейски и уралоалтайски езици в миналото"; "новобъларските местоимена произлизат от корени, които са общи за двете езикови семейства"; "промяната на гласната в българското "аз" е настъпила, когато говорителите на един уралоалтайски език са го заели от някой индоевропейски говор"; "аз" би могло да е било прабългарска форма на едно индоевропейско лично местоиме"; "Личното местоиме "он" е много по-близо до турските "о" ("той, тя") и узбекското "у" ("той, тя"), независимо че "тюркското "о" идва от по-старо "ol", но както посочва В. Стоянов, то може на свой ред да произлиза от още по-старо *on подобно на "dana" от *tala" ("теле")"; "вмъкнатото -в- в "твой" би могло също да има урало-алтайско потекло, тъй като епентичното -в-, -v- се употребява нашироко в редица алтайски езици, включително в чувашкия и турския, например чувашкото "тывар" ("сол") срещу татарското "tu'ar" или турското "tuvalet" от френското "toilette"; "Притежателната енклитика "й" е налице и в прабългарски изрази като "ДУГЕТОІГН" ("стъкмих й") от "ДУГЕТ" ("тъкми"); енклитичната успоредица "си" на българското възвратно притежателно местоиме "свой" е еднаква или най-малкото твърде близка със съответните уралоалтайски притежателни завършеци или местоимена като турското -si в "caddesi" ("пътя си, пътя му, пътя й") от "cadde" ("път"), което "си" е налице и в прабългарски изрази като "ΚΟΥΠΕΣΙ" ("ризницата си, ризницата му") от ΚΟΥΠΕ ("ризница"), което се е запазило в един новобългарски говор под формата "кепе" ("ямурлук"); "Конструкции, подобни на "хубавата си книга", се срещат и в прабългарските надписи, например "ΑΛΧΑΣΗ ΚΥΠΕ" ("ризницата си от халки") наместо *"ΑΛΧΑ ΚΥΠΕΣΗ"; "възвратното местоимение "се" е много по-близо до уралоалтайските си успоредици като узбекското -ш- в "боришмок" ("отива си") от "бормок" ("отива"), турското -ş- в "sevişmek" ("обича се") от "sevmek" ("обича"); българското сегашно и минало несвършено време от свършен вид (например "побегне" и "побегнеше") с точност отговарят на турското сегашно-бъдеще време (например "bakariz" - "[ние да] погледнем" от "bakmak" – "гледа") и на турското минало сегашно-бъдеще време (например "işlerdim" – "поработех" от "işlemek" – "работи")" и т.н. и т.н. [Цветков 1995, 31-45].

Отказваме се да реферираме по-нататък оставащите десет страници, не толкова изморени от многото скоби и кавички, колкото поради това, че нямаме повече излишни страници, време и сили, пък дори и само до тук ние лично вече получихме нерядката възможност още веднъж да видим "в действие" и да наблюдаваме безкрайната неграмотност и пределно наглото "научно" безочие на българските историци, а и Читателят наш безспорно също така вече добре е разбрал за какво точно става дума, именно поради което се отказваме още и от иначе и друг път направо задължителния за нас, научно повече от наложителния "критичен анализ", за който пък ще са необходими стотици страници, ако човек реши да разкрие и покаже великата глупост на целия този псевдонаучен буламач, в който с изобилие от примери, "подобаващо място" е отделено и

на тюркските езици, представени за наша зла чест главно от турския език като първи и основен предмет на научните ни занимания, за който изключително сложен и труден език, този драскач с научни степени и звания, както се разбира от "писанието" му, съди единствено от "личните бележки" на някой си В. Стоянов, грамотността на когото в тюркското и индоевропейското езикознание не надминава кой знае колко грамотността на тук разглежданата тъмна особа, както особено ясно проличава от току-що приведените "граматични бисери" върху двете турски времена, пък го и познаваме много добре и от друго място, защото самият той вече е благоволил да удостои българската и дори цялата световна лингвистика с неподражаемо-недостижимите си "приноси" не само от областта на "ностратическото езикознание"(!!?), но и на българската ономастика от кумански произход и наистина най-после, както се видя достатъчно добре, "подобаващо място" в целия този опус пасквил, макар и с по-малко, но "силно впечатляващи" примери, е отредено и на горкия прабългарски език в частност, който, разбира се, и все пак кой знае защо, търпи и понася както всичко изобщо, така също и всичко това, а и наред с това, каква голяма чест и внимание, не са подминати и забравени нито Преславският надпис, нито пък Златното съкровище "Надь Сент-Миклош"!??...

Всичко това до тук щеше да бъде наистина много забавно-смешно за нас българите като цяло и за българските учени по принцип и езиковеди в частност, ако в него напълно убедено не вярваше не само неговият автор, но и неясно колко още други българи, немалко сред тях и такива с научни степени и звания, и ако това не беше в действителност много срамно-трагично за самата българска наука, защото така, по един особено префинен и перфектно-неповторим и убедителен за неспециалистите начин се злепоставят и компрометират пред цялата световна научна и по-широка общественост, наистина кадърните, достойните, честно-почтените и добросъвестно-старателните и трудолюбиви български учени изобщо и българските езиковеди тюрколози и нетюрколози специално, които напълно незаслужено и най-безцеремонно се изхвърлят навън и се потискат и дори и репресират най-грубо, но поне нивото на интелигентност на които, за разлика от неговото и тяхното, е напълно достатъчно, за да схванат, осмислят, формулират и търсят решение по своя си, но научно установения, утвърдения и всеобщо приетия път и начин, на спадащите тук проблеми на съвременната прабългаристика изобщо и на прабългарското езикознание конкретно, болно-амбициозното и нарцистично-претенциозното насочване и захващане с които на разни икономисти, историци, "помощник-историци", културолози и др. обаче не говори никак добре не толкова за техния научен морал и етика, защото, каквото и да правят, както и да се самопредставят и представят от други, отнапред е добре известно, че в подобно начинание всички те без изключение не могат да бъдат нещо повече и завинаги ще си останат единствено и само аматьори-дилетанти, колкото, най-вече и преди всичко за съвременните научни условия и критерии в общото ни отечество България – жалко, много жалко, тъжно и срамно!

Независимо и въпреки и това, обръщайки се отново към прабългарския суф. ***-чи,*** изпитваме настоятелната потребност да запитаме още по-конкретно, как така един чисто и просто "притежателен суфикс", какъвто е шумерският, ако такъв изобщо съществува, тръгва от оня език, неясно откога, откъде, как и защо, и преминава и се настанява в "древнобългарския" език, още по-неясно докога, накъде, как и защо, като при това променя не само формата си, но и семантиката си, а това безспорно означава, че той променя и същността си и от притежателен(!!!) се превръща и изскача пред очите ни вече като деятелен(!?) суфикс - това пък какво значи и как да се разбира, просто от любезност пита езиковедът тюрколог, хабилитационният труд на когото е от областта на

теоретичната морфология, но както и да е, тази магия никой-никога, който и да е той, няма да я схване и разбере, това първо.

И второ, прабългарският суф. ***-чи*** наистина е "еднакъв" с турския суфикс ***-джи,*** но това според нас е само и единствено в генетико-исторически план, в обратната перспектива на Времето назад, по Диахронията, натам и дотогава, когато няма два отделни и фонетико-семантически сравнително различни суфикса, а има един-единствен суфикс, дори и без други фонетични варианти, само общотюркският прасуфикс ****-či,*** от който много по-късно и впоследствие ще възникнат и ще се образуват въпросните два отделни суфикса и ако все пак трябва това време да се изрази и количествено, то изглежда като че ли в известна степен като обектно адекватно се очертава предположението за началото на IV хил. пр.н.е., едва след което настъпва и достига своя логичен край и отделянето и обособяването от пратюркската етнолингвистична общност на огуротюркските или от вътрешна гледна точка – на българските племена, народи, диалекти и езици.

Същевременно прабългарският суф. ***-чи*** изобщо и в никакъв случай не е "еднакъв" с турския суфикс ***-джи,*** което съждение обаче се формулира и е валидно единствено в синхронно-функционален план, по време и на етапа на който план, спокойно-кротко си съсъществуват, съжителстват и функционират в два отделни езика, напълно самостоятелно и независимо един от друг, двата отделни суфикса.

Впрочем, дори и само за сведение, по времето, когато се появява прабългарският език и този негов, "исторически" суфикс, турски език под Небето все още няма, а има само един-единствен и сравнително цялостно-единен огузски език, представен и функциониращ под формата на неясно колко точно на брой и по кои точно места на Централна Азия, диалекта с техните по-частни говори, много добре и дори красиво описани и представени от Махмуд Кашгарлъ в Словника на тюркския език от 1068-1072 г. [DLT].

За турски език, както вече се отбеляза и малко по-горе по друг повод, може и трябва да се говори едва след основаването и разширяването на османотурската държава в края на XIII в., и който никак немаловажен проблем сме си правили труда специално да проучваме преди известно време [Добрев 1992], следователно надали някой е в състояние да ни докаже и да ни убеди в противното, така че всякакви корелации и алюзии между двата суфикса и двата езика са не само фактологически неоснователни, но и методологически много погрешни и дори порочни.

Всичко това обаче, надвишава, за съжаление налага се малко повторение, многократно нивото на интелигентност на съвременните български историци, помощник-историци, икономисти, културолози, журналисти и др., които никога няма да си направят труда да се поограмотят в тюркската граматика, но за сметка на това пък определено страдат, кой от болната амбиция, кой от манията да използуват или по-точно да злоупотребят с прабългарските "езикови данни" за собствените си користолюбиви цели и намерения, така че те, естествено, никога няма да схванат и разберат за какво точно става дума, както и това, че никой никъде не доказва и не отстоява "тюркизма" на прабългарите чрез "два-три произволно изтръгнати звука".

Тюркизмът на прабългарите се обосновава и доказва благодарение и посредством неизброимото множество от кристално чисти, истински и същински, дълговременно и с неимоверен труд откривани и установявани, многократно обмисляни-премисляни, обсъждани и потвърждавани, вече безспорно-неоспорими и не подлежащи на ревизия дори и от най-сериозния и скептически настроения езиковед специалист в тюркологията

от световен мащаб, камо ли от българския, за жалост, недоучен "историк", научни сведения, факти и данни от областта на езика и културата – материална и духовна, на всичките без изключение минали и настоящи тюркски племена и народи, които научни сведения, факти и данни са "надлежно", теоретико-методологически обосновано, съобразено и коректно издирени, класифицирани, систематизирани, обобщени, синтезирани, описани и представени в основните тюркологически научни дялове или направления като тюркско езикознание, литературознание, история, етнография и др.

"А по повод на понятието "зьдчии" възниква въпросът..." [Добрев П. 1991, 152-153] и тук читателят, не за последен път, се изправя пред едно не съвсем обосновано и премислено разсъждение, защото от притежаващото съответствия във всички славянски и индоевропейски езици и безспорно произхождащото от *слав.* ****g'eidh-,*** което пък от *ие.* ****deig'h-,*** *стб.* **ꙁьдъ** "каменная стена", само в старобългарския език са налице редица производни като çüäати, зиждитель, зьдатель, съзьдатель, но така също и най-вече и образуваното с помощта на прабългарския по произход, вече собствено старобългарски суф. -чии, *нарси* **ꙁьдьүии, ꙁъдьүии,** преминало и зает между впрочем и в староруския език във вида ***зодчий*** "гончар; строитель; каменщик" [Цейтлин 1977, 36,99; БЕР-1, 639; Фасм-2, 89,102-103], именно поради което изобщо няма никаква връзка с лингвистичната реалност голословното твърдение, че "корените на прабългарското понятие" "зьдчии (зидар) "отвеждат към шумеро-акадската цивилизация", в лицето на "шумеро-акадския образец" "зитту (зид) – урартска дума, шид (шум.) движа се, издигам се".

Ето защо и най-после, както изобщо не е откритие, някакъв си "ненапълно обяснен факт", така не е и никакво "откритие" и "старинният културен термин" "ШАРЪЧИИ (художник)", употребата където още и на термина "термин" издава едно не особено прецизирано-внимателно отношение, много меко казано, към използувания терминологичен апарат, което начално впечатление се потвърждава и от широко и постоянно използувания термин "понятие", употребен на следващата страница в качеството на пояснение към пак "старинния културен термин" "ШАРЪ (боя, багра)", което също така, съгласно вече здраво утвърдения и проработен шаблон, в качеството на "прабългарско понятие", има своите "корени", които "отвеждат към шумеро-акадската цивилизация", в лицето този път на "шумеро-акадския образец" "шар (пиша, шаря)" [Добрев П. 1991, 150-153].

Наред с това, също като лишено от всякаква фактическа основа следва да се приема и твърдението, че и лекс. ***sharəchii*** (X c. AD) - a painter, е "старобългарска" дума, запазена в съвременния български език и има своите "Eastern analogies", т.е. източни аналози едновременно в шумерския език и то като най-стар такъв - The oldest analogy is the Sumerian SAR ('to draw'), но така също и в лезг. SHIR ('a paint'), SHIRCHI ('a dyer') [LRS]", последното от които в действителност, именно поради вида и характера на началния си звук, може да бъде единствено и само болгарска, прабългарска заемка и в този кавказски език, изобщо ирелевантна обаче по отношение произхода на въпросната българска дума, защото и тя, както и руското съответствие, е другопосочен краен етап и точка от появата и развитието на китайската праформа в болгарските езици, която именно като болгарска по вид и характер, строеж и функция, е преминала в този кавказски език през епохата на миграцията и временното отсядане на българите на Кавказ.

На неоснователността и неправомерността на всичко това, между впрочем, много преди нас, пак в доста особения си правопис и транскрипция, обръща подобаващото внимание и привлеченият за "експерт-консултант" западен езиковед, който обаче освен

някои, донякъде допустими и разбираеми неточности по заемането и разпространението на китайската дума в тюркските езици по принцип и в българския език в частност, неясно защо проявява и изобщо неоправданите и неприемливи от научна гледна точка, свръхделикатност и толерантност: “tu"rku"t (?) sIr ("lacquer" - ka$gari) < middle chinese *ts`i@t (> ch`i) it is attributed to the tu"rku"t on the grounds of the phonetics of chinese. it appears that a middle chinese dialect in contact with tu"rku"t had -r < -t. there are some other examples in tu"rku"t to support this. in bulgarian it would be a bulghar word acquired from common turkic before the migration to the danube. uyghur sIrc,I (later "painter", with turkic suffix). qazan tatar sIr "paint", chuvash sa~r (< tatar?) NB oghur palatization $ < s + palatal” [вж. и срв. Баскаков 1987, 71,73; Владимирцов 1989, 302,307; Москов 1988, 86; Пуллиблэнк 1986, 54-55; Симеонов 1979, 414,416; Съсълов 2000, 40; Тенишев 1976, 50; Фехер 2000, 198; Шервашидзе 1989, 67-68,84; Discussions in sci.lang. 1999; Doerfer 1965, 257-258; Gabain 1950, 334; ДТС, 505,526,529; ЕПРк, 691; Фасм-3, 556-557,818; DLT-1, 153; ~*~-4, 566; Eren, 104; WdAtl; Räsän, 422, срв. Боев 1965, 14-15; Добрев П. 1991, 150-153; Dobrev P. 2002, 7-8].

Но нека да се завърнем на основната си тема и да забележим, че самият краен резултат от така осъществения в контраверс, независимо и въпреки(!?) цялата “световна тюркология”, станала причина “науката да плати много висока цена за тази сляпа вяра”, “нов прочит” на Надпис № 21 от Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” има следния донякъде изкуствено-скалъпен, много неясен и изцяло алогично-комичен вид, при това с кой знае защо, нарочната бележка “в съответствие със съвременния български словоред”, като че ли превод на съвременния български език може и трябва да се прави в словореда на друг някакъв, например, на турския език: “БУИЛА ЖОАПАН ПОДАРИ ЧАШАТА НА ВУТАУЛ ЖОПАН ЗА НЕГОВО ЗДРАВЕ” [Добрев П., Добрева 2001, 84].

Много странно и напълно неясно защо обаче, по целия Свят, чрез Интернет, допълнително към всичко това се предлага и популяризира следният, чувствително видоизменен в най-съществените си пунктове, “превод”, а именно: “BOILA ZOPAN HAS GIVEN YOU THE CUP AS A SIGN OF THE SACRED OATH”, т.е. “Боила жупан ти даде чашата, като знак на свещена клетва” [Dobrev P. 2003, 1].

Така, най-малкото се оказва, че в Надписа всъщност, както беше огласено преди това, но го и възприеха всички читатели, не ставало дума за двама отделни “боила жупани”, нито пък за двама жупани с различни имена, които се побратимяват, като отпиват от кръвта си във въпросната чаша, а само за един-единствен жупан(!?), независимо че който и да погледне Надписа, той много бързо и лесно ще се убеди, че тук съответната дума я има на две, отделно-различни места, и този жупан не подарява чашата на другия жупан за здраве, както се твърди посредством предния “превод”, а я дава на неясно кого, обозначен посредством местоимението *you,* и то само като “знак на свещена клетва”, но все пак, много-много интересно, как ли ще изглежда следващият по време “нов прочит и превод” на Надпис № 21 от Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” от същия автор, за който не ще и съмнение, ще бъде изцяло в тон и унисон не само и не толкова с масово разпространявания и осъществения пак от него “нов прочит” на българската история, колкото с разнасяната именно от него по всички световни меридиани и паралели българска простотия, много срамно, тъжно и жалко за нас, българите!?...

При това, тези два, толкова разминаващи се, забавно-куриозни “превода” имат за основа и тръгват и от два отделни, чувствително различаващи се и несъвпадащи прочита-преписи, първият от които е ΒΟΥΗΛΑ . ΖΟΑΠΑΝ . ΤΕΣΗ . ΔΥΓΕΤΟΗΓΗ . ΒΟΥΤΑΥΛ . ΖΟΑΠΑΝ . ΤΑΓΡΟΓΗ . ΗΤΖΙΓΗ . ΤΑΙΣΗ [Добрев П., Добрева 2001, 77], докато вторият

вече е резултат от съвсем друга и различна "палеографска концепция", при която бият на очи "нововъведенията" DJUGETOIGI и IZIGI (or ICHIGI) и в която средногръцката буква бета този път се чете като V, което обаче изобщо не се е отразило на току-що приведения превод на Надписа на английски език и там името е, пак, кой знае защо, BOILA, а не VOILA, както е в много неясното, как точно трябва да се разбира, въведение "In Greek letters", т.е. с гръцки букви, когато те изобщо не са гръцки, а латински - VOILA ZOAPAN TESI DJUGETOIGI BOITAUL ZOAPAN TAGROGI IZIGI (or ICHIGI) TAISI, след което пък се дава и "прабългарски превод", който също така изобщо не е превод, а обикновен препис на предното, само че с променени букви на три от думите и с две разместени една спрямо друга думи – "Proto-Bulgarian translation: BOILA ZHOAPAN TEZI DJUGETOIGI BOITAUL ZHOAPAN TAGROGI IZIGI (or ICHIGI) TAISI" [Dobrev P. 2001, 4; ~*~2003, 2].

Лично за нас много странно и интересно, но тъкмо тези "преводи" на Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" не само са възлово-централен момент в издаваните и представяни у нас и в чужбина като академични, "монографии", но се и разпространяват и популяризират по Света чрез Глобалната информационна мрежа, а на тях се отделят и немалко електронни страници и дълбокомислени изказвания съображения в специално организираните дискусии в Интернет, където някой си г-н Cluster User например, безкрайно отдалечен от същността на проблема и никак неподозиращ, че в действителност изобщо не е попаднал на необходимото място и време, защото "i have not been able to find "tagarog". there is however, indeed `ar. taqa:rub being or coming near to each other, rapprochment. one of the many litterary loans in persian, rendered in the modern pronounciation as ta*gh*a:rob", отчаяно се държи за косите, което като че ли проличава не само от липсата до тук, на главна буква след точка, и се мята между арабски, талишски, персийски и още неясно от кой точно ирански или тюркски език, измъкнати думи, определени като "Pamirian", да не говорим за къде по-заплетеното "Eastern Caucasian", зад което задължително трябва да си мислим поне за двадесетина езика, спадащи към 5-6 езикови семейства, но въпреки всичко и все пак в края на краищата, успява да измъдри следното дълбокомислено словосъчетание: "...wakhi has tA*sh*t (back vowel a). now the persian word is ta*sh*t, zend tasta. an arabization is Ta:s (written with emphatic t, due to their method of transcription from pahlavi (there are also Tast and Ti*sh*t variants in arabic, but not so popular) and this is a backloan in persian. it is also a frequent loan in other languages. the problem is the appearance of the form without t which is latter. pritsak also offers entirely different interpretations" [Discussions in sci.lang. 1999], с което, поради очевидно неоспоримото присъствие тук на току-що посочените черти и особености, без никакво колебание, ние все пак сме принудени да заключим, че и този западен "консултант-експерт" в действителност никога не е казвал изобщо нищо, макар и на някои, ясно по-какъв начин и защо заинтересовани нашенци в чужбина, примерно с фамилно име Карлуковски, не Карлуковци, нещата да им изглеждат точно обратното.

Независимо и от този "малък" конфуз обаче, на въпросното лице, което се е запретнало да поправя "стогодишните грешки на световната тюркология", очевидно е неизвестно, наред с многото други неща, още и това, че всеки езиковед тюрколог задължително познава и владее в по-голяма или по-малка степен освен арабския език, още и иранските езици и по-специално персийския език и ако при този надпис "работеше" иранска лексика и граматика, именно и единствено тюркологите отдавна щяха да са приключили с разчитането на Надписа, да не говорим, че това е къде-къде по-лесно за индоевропеист компаративист от много високата класа на акад. Ст. Младенов например,

който също се е трудил немалко време над Надписа, както проличава особено ясно най-малко от приложената тук библиография.

Изобщо не може да се прави каквато и да е съпоставка или сравнение, но за разлика от него, въпросното лице успява да "разчете и разтълкува" само две възлови думи(!!?) от чисто и напълно гръцки текст [Добрев П., Добрева 2001, 85], докато големият български езиковед, още преди 70 год., много лесно и бързо идентифицира Надписи №№ 9-10 като чисто гръцки и им направи гореприведения, напълно сполучлив и дори безупречен, особено на фона на редицата недоразумения преди и след него, превод, който надали може да бъде ревизиран дори и от специалист по гръцка палеография, въпреки че К. Попконстантинов [1993, 147], както и унгарските издатели на възможно най-пълното и подробно напоследък представяне и описание на Съкровището, където са приведени и въпросните "преводи" [Lásló, Rácz 1984, 157-158], не са го забелязали.

Но много по-важното и съществено за случая – Българският Академик дава пример и разработва и предлага конкретната методология образец [Младенов 1935, 30-34], която непременно трябва да следват и да прилагат всички български и чуждестранни изследователи, решили да се захванат с разчитането и превода на прабългарските надписи и ако тази методология, както и самият превод на Надпис № 21, са останали неизвестни или по-скоро някой не си е направил труда, най-малкото да ги погледне и да ги представи просто само като научен резултат, който следва да се има предвид, да не говорим за научноморалното направо задължително вземане предвид и анализ с положителен или отрицателен знак, то това очевидно се дължи не само на липсата, да кажем, на достатъчно свободно време.

След тези по-общи разсъждения и заключения, преминавайки вече на едно по-конкретно ниво и към самия превод на Надпис № 21 от Съкровището, забелязваме, че първото "подобие", което "историкът лингвист древнобългарист" издирва и измъква от "източните езици", за да обясни посредством него думата ΒΟΥΗΛΑ**,** "ретранскрибирана(!?) на български като БУИЛА", "сходна с древната българска титла БУЛЕ от Преславския надпис, а също с думата БОИЛА от останалите древнобългарски надписи", и най-близко до която "стои персийската дума БОУЛ – велможа, големец", а на друго място пък - "персийската дума БОУЛ - форма за мн. ч. от БАИЛ", също и "грузинската дума БУЛИ (велможа) и "чеченската дума БОЬЛА (господар), но пак на същото онова друго място - "чеченската дума БОЬЛА (БОЙЛА)", докато в електронното издание на "превода" вече, при "обяснението на останалите думи", съвсем лаконично, но и безкомпромисно-категорично се твърди, какво, че "BOILA SOAPAN - name and title in nominative. The title is Iranian.", т.е. ***βοιλας*** вече е име и иранска титла в им. п., а не някаква си дума, сходна и едновременно близка до други думи или титли с неясен произход [Добрев П., Добрева 2001,81,137; Dobrev P. 2003, 2, подчерт. - И.Д.].

Според нас, доколкото все пак, наред с персийската, и "чеченската дума" не е дадена тук със значението си, но за сметка на това пък има звуков строеж, напълно тъждествен на по-долу приведената прабългарска и старотюркска титл. ***βοιλας, bojla,*** то тя най-вероятно е стара тюркска, много възможно и българска заемка в този кавказки език, и именно поради това, повече от сигурно, няма нищо общо с цитираната персийска дума, така че от нея няма никаква полза за обосновката и доказването на превода.

Специално *перс.* **بعول *боўл*** фактически и практически няма какво да прави в този надпис и следователно изобщо не може да се привлича за неговото разчитане и превод, защото в действителност това е множественото число на *нарси* **بعل *бä'л*** "мъж, съпруг; собственик, притежател" [вж. ПрсРСл-1, 212], при което само наличието на букв. айн в

графичната форма на думата подсказва нейния арабски произход, който много добре известен в лингвотюркологията факт сме принудени с известно неудобство да споделим с нашите евентуални читатели, но единствено за сведение на претендиращите, че познават източните езици повече от българските тюрколози.

В арабския език графичната форма на думата, разбира се, е същата - **بعل** [бäал] "съпруг, мъж", мн.ч. **بعول** [буул] "съпрузи, мъже; стопани; господа" [АрРСл-1, 96], като множествената й форма е т.н. "счупено" множествено число, образувано посредством специфично арабската вътрешна флексия, така че приблизителното и то съвременно фонетико-семантично подобие на посочената малко по-горе, арабска по произход персийска дума с добре известната в историческия и съвременен български език, титл. ***боил*** в нейния безспорно вече славянизиран облик, развит от по-старата, също много добре известната, малко по-долу достатъчно подробно-нашироко представената прабългарска дума и титл. ***βοιλα,*** която персийска дума обаче тук напълно съзнателно и предумишлено е представена като "сходна с древната българска титла БУЛЕ", е всъщност и в действителност, случайно външно и много далечно фонетично съвпадение, без каквато и да е връзка и отношение нито спрямо прабългарския език, нито пък спрямо *мли* ***Βουηλα*** от Надпис № 21 на Съкровището.

Впрочем, нека все пак да забележим, че никъде до тук не се обосновава и доказва, дори най-обобщено и повърхностно, че тази "дума ΒΟΥΗΛΑ" е собствено име, поради което малко неочаквано по-нататък читателят сам трябва да открие и установи, че тук всъщност става дума за лице от мъжки пол на име ***Буила*** [Добрев П., Добрева 2001, 76-81,84].

Както много добре проличава от горецитирания персийски речник, *перс.* **بعول** ***боўл*** е от ед.ч. **بعل** ***бä'л*** със значенията "мъж, съпруг; собственик, притежател", но тези значения не вършат никаква работа на българския "древнобългарист" и той най-безотговорно дръзва и си позволява да им припише отгоре на всичко значението "велможа, големец", с което съвсем недопустимо и крайно осъдително в Науката действие, нещата придобиват определено криминален характер.

Независимо от това, като особено съществено за случая обаче, непременно трябва да се отбележи, че въпросната персийска дума произхожда от арабския език, а както вече беше показано и доказано достатъчно подробно по-горе, тя може да премине в иранските езици, респективно в персийския език, едва след началото на VIII в., т.е. през един чувствително по-късен период от времето, когато прабългарите са на територията на Средна Азия и когато иранските езици изобщо и персийският език в частност са подложени на интензивна многостранна арабизация, което пък от своя страна прави изобщо невъзможно преминаването и заемането на *перс.* **بعول** ***боўл*** в исторически много по-ранния език на прабългарите, които през епохата на арабизация на иранските езици след средата на VIII и дори след началото на IX в., вече са толкова далеко от Средна Азия, че изобщо няма как да вземат и пренесат тази дума в езика си.

Следователно, първата дума от Надписа може и да има "по-пряко подобие" в източните езици, но това подобие в никакъв случай не се явява нейна генетична основа или дори изоглоса, за да може да се твърди, че въпросната дума от надписа има своя "сигурен аналог" в иранските езици, което да позволи и легитимира съответно и нейното привличане при разчитането на Надписа [срв. Добрев П., Добрева 2001, 81].

За "подобие" в иранските езици на лекс. ЖОАПАН пък се приема *пушт.* ***джопá*** "керван; редица; партида", което наистина се оказва твърде приблизително подобие не само поради прекалено далечната си и коренно различна семантика, лишена от каквато и да е възможност да се развие и прерасне в значението на постпозитивно разположената

прабългарска титла, разпространена и в съседните славянски и неславянски езици, но и заради очебийното фонетично несъвпадение - липсата на крайния зв. ***-н,*** с което вече става изобщо невъзможно да се мисли за каквато и да е генетична връзка между двете думи, а това означава съответно и неприложимост на пуштунската дума при разчитането на кой да е и какъв да е прабългарски надпис, включително и на този.

Между впрочем, за същата тази титл. ***жупан,*** допреди десетина години, пак той твърдеше и пишеше високомерно-назидателно, по адрес, разбира се, отново на тюрколозите, че титл. ***жопан*** се среща и до днес в Памир и Хиндукуш, където малките военни отряди, съставени от тамошните племена, се наричат "жопа", а началниците им - "жопани"; особено свежи са следите на думата в Афганистан, сред пущуните на юг от гр. Балх, но абсолютно същата титла – жопан, както и понятието жопа – войскова част – се среща и в кръга на онези кавказски народи, които най-силно са били свързани с древна Бактрия; тя се употребява и до днес сред чеченците, които освен това са запазили и цяла редица други старинни титли – бан, кано и др.

Наред и в пълно противоречие с всичко казано досега, пак той твърди още, че въпросната титла "произлиза от местната памирска дума "жупа" (войскова част) и представлява буквално прилагателно, образувано от тази изходна дума (буквално войскови началник), от което става най-малкото, но повече от ясно, че тук в действителност не се прави разлика между прилагателно и съществително име, защото ако титл. ***жупан*** наистина е образувана от въпросната "изходна дума" и има значението "войскови началник", тя в никакъв случай не може да бъде, а и реално не е прилагателно, ами съществително име, нещо което го знаят и помнят много добре дори и децата от началното училище, само не и старши научният сътрудник доктор от Българската академия на науките.

Но ето че ни се предлага и друго "виждане" за произхода на същата тази прословута титла, защото "В далечна историческа ретроспекция титлата "жопан" отвежда и към санскритската дума "шу-пана", както и согдийския военен термин "чуб" (войскови отред), от който се е образувало производното понятие "чубан". Ето защо, както географски, така и исторически титлата "жопан" е една типично индо-иранска титла, и неслучайно тя и до днес се употребява в района на Памир и Хиндукуш."

Всичко това щеще да звучи напълно достоверно и убедително не само за постепенно оредяващите епигоно-адепти, почитатели, клакьори и други от този сорт на "Древнобългариста", един от малцината вече от които, в минути на специфично лингвистико-душевно просветление и екстаз, се извисява до висините на източноезиковедското познание в стил нирвана, откъдето се усеща и чувствува и задължен да зададе дълбоко сакраментално-фундаменталния за Прабългаристиката въпрос, началната част на който вече е цитирана на друго място в настоящото изложение, но се повтаря и тук, не само поради нейната направо прочувствено-вълнуваща дълбоко-сакраментална фундаменталност, къде ми е носната кърпа, че ще се разплача, но и поради нейната органична цялост, единство и неделимост от следващата я втора част, а именно: "...остава открит въпросът доколко детайлите от най-старата история на българския етнос дават основание за една такава безспорна атрибуция" към тюркските народи, от страна на "такива именити учени като П. Голдън и Д. Синър" и как "се съотнасят с тюркския корен на българите" редица имена и думи "с очевиден (Sic!) ирански произход" и "с подчертано иранско звучене" (Sic!), една от които е и жупан [История на българите 2003, 19, подчерт. – И. Д.], след което на нас не ни остава нищо друго освен да предупредим по-деликатните си по душа читатели, особено от "нежната половина" да не си обърка речниците и да

погледне евентуално за значението на думата в скоби в турския речник, моля за извинение, но не нося никаква отговорност и още по-малко всякакви упреци.

Браво, браво, никой досега измежду по-големите или по-малки български историци от хилендарския Отец насам, да не говорим за някой си проф. В. Златарски или акад. Ив. Дуйчев, не е постигал и дори не е можел да мечтае за такава дълбочина на мисълта и за такова изящество на слога, но ето че тъкмо това и именно него го постигнаха и го поднасят сдъвкано-смляно на тепсия на любознателния български читател, единствено съвременните и "млади български учени" (Г. Бакалов), които макар и много млади, не толкова биологически, колкото в науката, още преди да са разбрали и усвоили главните аксиоми на прабългаристиката, набързо пораснаха и узряха за "новия прочит" на най-важната и деликатна част от българската история и започнаха да бълват страница след страница "първокачествено научно познание" за нашите, все още полупотънали в непрогледна мъгла, славни деди.

От друга страна, всичко това щеще да звучи напълно достоверно и убедително дори и за езиковеда славист, ако не бяха, единствено и само лингвистикоориенталистически много лесно забележимите и установими, вулгарно-грубите фактически грешки в цялото това, обектно, изобщо неадекватно, чисто умозрително построение, вътре в което титл. "жопан" най-напред се представя като образувана от лекс. "жопа", посредством имплицитно, в скрит вид, възприетия суф. ***-н,*** но непосредствено след това и от някаква си "индо-иранска праформа", по-късен продължител на която е "санскритската дума "шу-пана", т.е. от никак неясните и неразяснени корен "шу-" и пак много неясно отделна дума или суфикс "пана", някаква генетико-историческа връзка с всяко едно от които надали има "и согдийският военен термин "чуб" (войскови отред), от който се е образувало производното понятие "чубан".

Това вече последното, изобщо не е така, защото "чубан", пределно добре известно и изобщо неподлежащо на съмнение или обсъждане, всъщност и в действителност, както може да се види и малко по-долу, няма и не може да има дори и милиметър нещо общо с "понятието чуб".

Наред с това, малко странен е този ред и начин на разсъждаване, в рамките на който титлата едновременно е и индийска, но така също и иранска, като в тази бъркотия само на лингвиста ориенталист може да му дойде наум, че авторът най-вероятно си е мислел и е бил на път да открие и да привлече и използува за собствени нужди, в добрия негов стил "за първи път и единствено той" и индоиранския праезик, като етап и форма в по-предното състояние и развитие съответно на индийските езици от една страна и на иранските езици от друга, с което обаче прабългарите и прабългарският език се отнасят и изнасят далеко-далеко назад-наизток във Времето и Пространството, за него самия абсолютно неясно кога и къде, но във всички случаи, пак за него самия, в крайно неприемливите и нежелано различните от Памир и от никога непосочените и конкретизирани, за съжаление налага се да потретим, пак от самия него, съвсем други и различни Време и Място.

Пак там, наред и покрай множеството други прабългарски титли, може да се прочете, че "Още в шумерската епоха се открива понятието "шипа" (множество, тълпа, стадо), близко по смисъл до памирската дума "жупа" (войскова част)", откъдето се обобщава и заключава, че титлите и дворцовите традиции на прабългарите се откриват "в зоната на влияние на шумеро-акадската цивилизация", с което фактически се открива и посочва още една, но съвсем различна изходна точка за възникването и развитието на лекс. ***жупан.***

Колкото пък до голословното твърдение, че на ЖОАПАН, "В източните езици нейни аналози са памирските думи ЧООПАН и ЖОПАН (предводител на отряд), втората от които се среща само в езика пушту и произлиза от думата жоопа (отряд, керван)" горе и "ЖООПА – отряд, част, а също охраняван керван" долу, под линия, както и това, че "във всички памирски езици се среща думата ЧООПАН – водач на отряд, а също пастир, която е била заимствана и от тюркските народи, но се е променила сред тях на ЧОБАН – овчарин", то очевидно и отново всичко това изобщо не отговаря на действителността, защото първият звук на използуваната тук пуштунска дума не е ***ж,*** а ***дж;*** *пушт.* ***жопан*** може и да има знач. "предводител на отряд", но самото то пък, не само че генетико-исторически няма нищо общо с лекс. ***джопá*** "керван; редица; партида", но и няма нужда да се "променя на ЧОБАН – овчарин" защото в действителност и фактически тъкмо тази дума, както и лекс. ***чоопан*** имат съвсем друг произход и словообразувателна структура и в иранските езици тя, както е широко известно и дори общоприето, се състои от собствено *иран.* ****gau, gō*** "крава; говедо" и ****-ban*** "пазач, охранител", от които например са *согд.*, *пехл.* ***xšu-pān, fšu-pan-,*** преминали, развити или заети, както се предполага, в повечето от тюркските езици, а така също и обратно чрез тях в *перс.* **چوپان** [чупан] "пастух, чабан", именно от което пък е и *тур.* ***çoban,*** заето и преминало в повечето от балканските езици, в това число и в българския език [вж. ПРСл-1, 480; ПушРСл, 302; Claus, 397-398; Räsän, 112, вж. и срв. Eren, 96, срв. Добрев П. 1991, 111-112,130-131; Добрев П., Добрева 2001, 81].

При това положение, очевидно, остават напълно неясни и дори съвсем тъмни, и основанията и причините, поради които горепосочената пуштунска дума, кой знае защо след това, в електронното издание на Надписа, е заменена чрез пределно краткото, но не и по-вярното, при това с неясно откъде появила се букв. ***s*** вместо букв. ***z,*** която иначе си личи от ясно по-ясно в оригинала на Надписа, да не говорим за тази направо смразяваща кръвта на човека, излишно-безапелационна категоричност за всеобщо известните и следователно информационно редундантните, излишните банално-елементарни неща като падежа и за никак, никога и никъде необоснованите и недоказани твърдения относно произхода на Титлата, именно и единствено заради които отново цитираме целия израз: "BOILA SOAPAN - name and title in nominative. The title is Iranian" т.е. "BOILA SOAPAN – име и титла в именителен падеж. Титлата е иранска" [Dobrev P. 2003, 2].

По добре обясними причини авторът по принцип и никога не си прави труда да отчита и да се съобразява с несъвпадението и различието между термините "дума" и "понятие", както и произтичащата от тук забрана едното да се приписва или употребява вместо другото, именно по силата на което той твърди, че най-близко до "понятието TECH стои талишката дума ТЕШТ, която значи съд за вода и напитки", като за разликата между двете, вината естествено е на гръцката писменост, където няма букв. ***ш,*** без, разбира се, и дума да става за много далечните и епиграфско-лингвистически достатъчно съществени крайни звукове ***т*** и ***и,*** при всяка една от двете думи.

Завършва и този лингвистико-епиграфски бисер с обичайното заядливо-назидателно напомняне по адрес на тюрколозите, че *тюрк.* ***тас*** "едва ли е най-близкият аналог" и че чрез него само "изкуствено се е създало впечатлението, че надписът е от тюркски тип, което не е никак точно" [Добрев П., Добрева 2001, 81].

Особено важни и големи обаче в Надпис № 21 са ролята и значението на думата, но по-точно, на словоформата ΔΥΓΕΤΟΝΓΗ, която този път, напълно съзнателно и преднамерено се транскрибира не като предложеното с всички необходими основания и аргументи от такива наистина големи езиковеди като проф. В. Томсен и проф. Н. Баскаков, ***дюгетойги,*** а като ***дигетойги,*** понеже, видите ли, твърди той, такова било

произношението на гръцката букв. ***υ*** след VIII в.(!?), "нещо което не са отчели някои досегашни преводачи" [Добрев П., Добрева 2001, 82], с което не само отново демонстрира "познаване" и на средногръцката фонетика, но и много непочтено-некоректно преписва от акад. Ст. Младенов [1935], без обаче да е в състояние да стигне до там и да проумее, че при него транскрипцията като ***digetigi/dygätügi*** се мотивира и задава от етимологията на думата, в която Академикът, аналогично на календарно-цикловата година *Дилом* от Именника на българските ханове, вижда собствено прабългарското съответствие на общтюрк. *jiγit* [34].

Но ако се разгледат по-внимателно думите по-долу, които предстои да бъдат приведени в качеството на обяснителна основа, ще се разбере, че не съмнителното за това време произнасяне на въпросната буква е истинската причина, а и точно това произнасяне надали може да се приеме за изобщо доказано, защото тук фактически липсва задължителната аргументация и обосновка за съставянето и нанасянето на Надписа тъкмо през този период, като за такива, разбира се, не може да се приемат фриволните лингвистични разсъждения, едно от които например е "откритието", че тюркските езици не познават "подобна висока честота на звука И".

Необосноваността и на това твърдение с претенцията да се формулират още и принципни положения на вокалнофонотактично ниво от структурната типология на езиците проличава достатъчно ясно само от първата дума на турското слсъч. "İlacın içirildiğinin ikinci günü – На втория ден, след като му беше дадено да изпие лекарството" или пък на изреч. "İkinciliğini beğenmedi – Той не хареса второто си място" и дори точно тук трябва да се отбележи, че не иранските, а тъкмо тюркските езици притежават способност и проявяват склонност към подобно последователно натрупване на голям брой еднотипни гласни звукове по силата на присъщата им и много добре известна дори и на нетюрколози, звукова хармония изобщо и вокална хармония в частност.

Впрочем точно това ниво на разсъждения и аргументация тук изобщо не бива да изненадва, като се има предвид, че се предлага, например, подчертаната средногръцка букв. бета, да се чете веднъж като зв. ***б,*** включително и при "разчетения и преведен" малко след това Преславски надпис, и на тази основа да се стига и до неясно по какви съображения изписаното с малка буква, *мли* "буила", и втори път като зв. ***в,*** по силата на което пък се открива и гръмогласно се обявява, в противовес на всички останали прочити преди това, че тук било стояло *мли* "вутаул".

И тъкмо този "вариант" се приема за по-надежден, поради наличието в българския език на собствени имена като ***Вуто, Войто,*** независимо че доста преди това, не само повече или по-малко авторитетни и заслужаващи доверие изследователи или инцидентни проучватели на надписите от Съкровището - историци, палеографи, епиграфи, езиковеди елинисти или слависти, някои от които ще бъдат цитирани по-долу, установяват и настояват, че въпросната буква е с характерното за първата половина на IX до към края на X в. подчертаване, именно поради което тя следва да се чете не като зв. ***в,*** а като зв. ***б*** [срв. Добрев П., Добрева 2001, 79,81,82,84,88].

Колкото пък до току-що посочените български мъжки лични имена, добре щеше да е да се обърне по-голямо внимание на *пол. мли* ***Войтех, Войтила*** и едва тогава да се привличат при "разчитането" на Надписа и тези западнобългарски, безспорно славянски по произход имена, още повече, че според стара унгарска хроника *мли* **Woitech** носи и славянски княз от Северна Трансилвания [Gombos-1, 625].

Нататък, за генетична основа на лекс. ***δυγετοιγη*** се предлагат "широко срещаните в иранските езици" думи "дигет" и "дикат", в съществуването на първата от които

продължаваме определено-основателно да се съмняваме, защото не се намери в нашия по-нов и по-пълен пуштунско-руски речник, именно поради което приемаме, че тя е преднамерено-съзнателно видоизменена форма на втората, с цел тази пък да се приближи фонетически и да заприлича още повече на лекс. ***δυγєτοιγη.***

Втората дума обаче, "широко срещаната в иранските езици" лекс. "дикат", се експлоатира тук грозно-неграмотно и пак съвсем неуместно за втори път, като първият път е при "разчитането" на другия от двата с този, може би най-големи и пълни надписа, какъвто е надписът върху голям каменен кръст от Северна Добруджа, където "източната дума диккат", която заедно с "масово разпространената в древния Рим дума DİCATYM от …DICATUM", не само е "близък аналог" на "думата ДЕКАТУ" – тази форма пък от къде изскочи, питаме ние, но и образува с латинската дума "двойка паралели", от което по неоспорим начин "личи, че кръстният храм, за който става дума в този надпис, е бил посветен на някого, т.е. бил е издигнат в чест на Бога или някой велик светец" [Добрев П., Добрева 2001, 137].

Тук с голям труд си налагаме да се правим, че не забелязваме, както "необикновено изящната и проникновена, изключително дълбоката и блестяща мисъл", така също и "кристално-чистата и съвършена" езикова форма, в която тази "мисъл" е облечена и излята, но няма как по същество да не забележим, че в случая, най-напред остава напълно неясно какъв точно аналог е римската дума - фонетичен, семантичен или етимологичен, докато специално "източната дума диккат", с посочване и в съответния, различен от цитирания след малко наш речник, е отнесена към *пушт.* ***duḳḳám*** **دقت** [ПушРСл, 412], което, както дори е и посочено в този по-пълен речник, пак произхожда от арабския език - **دقته** "точность; тщательность, внимательность, аккуратность" [АрРСл-1, 326-327].

Именно поради това, лекс. "дикат" е също така по-късна арабска заемка, само че този път не в иранския персийски, а в съседния му пуштунски език и следователно, тя в никакъв случай, не може да битува в прабългарския език дори и от VIII в., а това в същото време означава, че не може изобщо и в никакъв случай да се използува и при разчитането на Надписа.

Много сериозните грешки и заблуди продължават тук с приписването на лекс. "дикат", на значението "подарявам", каквото значение в пуштунския език тя реално няма, но точно такова значение пък, повече от очевидно и безспорно, е "жизнено важно и необходимо" и за "разчитането" на Надписа и затова няма как и пуштунската дума, по време на издирването на подходящ лексикален материал в източните езици, да бъде пропусната и да не бъде и тя напъхана в това куриозно-манипулативно "разчитане и тълкуване", като бъде, разбира се, и семантически изкривена и обезобразена.

Нататък по аналогия този път с ишкашимския гл. ***огат*** "идвам", на основата на съществителното име "дикат" се възстановява "производната форма дикатуки", с което пак се допуска груба грешка - лекс. "дикат" е съществително име и на нейна основа не може да се образуват времеви форми без съответната глаголна морфологизация. Това у нас се знае още от отделенията, където се учи склонението на имената, но пък спрежението на глагола, което като че ли не се счита за задължително единствено за старши научните сътрудници от Българската академия на науките.

Но не само това - тук особено грубо и неуместно прозвучава твърдението, че формата за 3 л. ед.ч. на миналото време в ишкашимския език е ***-уки,*** по силата на което от несъществуващата, както се отбеляза малко по-горе, дума фантом "дикет" се е образувала и формата "дикетуки" с измисленото, но пак много важно и необходимо за случая значение "подари", като, разбира се, отново не е забелязан, но по-скоро напълно

съзнателно и преднамерено е "забравен" и игнориран фактът, че малко преди това съответната дума в надписа е разчетена като "дигетуйги", т.е. с букв. ***г,*** а не с букв. ***к.*** При това положение вече, безспорно няма как да се приеме за напълно случайно и това, че се цитира изследване върху ишкашимския език, но не се посочва страницата, на която е описано въпросното лично окончание.

В действителност, при нито едно от миналите времена в памирските ирански езици и в частност в ишкашимския език, суфиксът за 3 л. ед.ч. не е ***-уки,*** а нулев за миналото време, където формата завършва на съгласната на времевата основа – ***if-t*** "той изтъка", и личното окончание ***-uk*** за перфекта, което се прибавя след суфикса на времевата основа – ***if-t-uk*** "той изтъкал", така че тук изобщо няма едно единно и пълно окончание от посочения вид, към което да се подведе и по този начин да се обясни лекс. ***δυγєτοιγη,*** което обаче, както много добре и ясно се вижда, освен ако някой не е със зрителен дефект, не завършва на ***-uk,*** а на ***-γη,*** разликите между които безспорно не може да ги види само този, който не желае да ги види.

И все пак върхът на цялата тази бъркотия е неразбирането и неразграничаването на отделните лексеми, принадлежащи към различни части на речта, и на присъщите им морфологични съставки - оказва се все пак, че в ишкашимския език има някакво подобие на втората част на лекс. ***δυγєτοιγη,*** но това не е "глаголът ***ογατ*** "идвам", какъвто глагол в ишкашимския език реално няма, защото тъкмо това или по-добре, както е в транскрипцията на един от най-добрите познавачи на този език В. Пахалина, ***ογad*** е едната от двете минали и по-точно претеритната основа на глагола ***is-*** "прибывать, приходить; приезжать", докато самият глагол, както много добре си личи от току-що приведения пример, очевидно и безспорно има съвсем друга форма и вид.

Подобието обаче, на което тук се залага толкова много, е думата ***ογadůkí,*** но тя пък има пак пропуснатото и игнорирано значение "будущее; то, что будет", което от своя страна показва достатъчно ясно и недвусмислено, че това изобщо не е глагол, а абстрактно съществително име, съществените за случая морфологични съставки на което в никакъв случай не са глаголни, защото тъкмо това съществително име се образува с прибавянето на продуктивния в иранските езици суф. ***-ī*** към перфектната основа на глагола, получена чрез прибавянето на суф. ***-ůk*** към претериалната основа на същия глагол, която основа пък от своя страна се образува посредством суф. ***-d,*** прибавен вече към корена на глагола.

Именно поради всичко това, тук изобщо не може да се говори за някакъв единен и единствен и то словоизменителен суфикс под формата на лично окончание за 3 л. ед.ч., когато всъщност и в действителност са налице два словоизменителни и един словообразувателен суфикс, анализът и съобразяването с която не особено сложна "лингвистична картинка" обаче, особено като се има предвид, че в аглутинативните тюркски езици "положението е къде по-тежко", очевидно не са по силите на един псевдоисторик [вж. Опыт историко-типологического исследования 1975, 205; Основы иранского языкознания 1981, 219,221; ~*~1982, 407-408; Пахалина 1975, 77,82-83; ~*~1989, 38-42,85,120-121,159,206; СлВхЯз, 206,210; СлИшЯз, 222-223, срв. Добрев П., Добрева 2001, 76-84].

Надали защото по пътя и чрез подобен контактолингвистичен и компаративистичен анализ е разбрал, че *пушт.* ***duķķám*** няма нищо общо с лекс. ***δυγєτοιγη*** от Надпис № 21 на Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", въпросният "преводач" на Надписа този път прави на същата шахматна дъска нов, но коренно различен и противоположен ход, в резултат на което от Интернет научаваме какво, че "DUGETOIGI=DUGE-TUGI - an eastern Iranian expression derived from the verb DUGE (to give) and the pronominal form TUGE (you).

Also possible is the combination DUGE TUK with the suffix for past tense (TUK), which is characteristic for example for the Ishkashimi language in Pamir", т.е. въпросната дума от Надписа води своето начало от неясно кой източноирански глагол ***duge*** със значение "давам", към който направо е залепена местоименната форма ***tuge*** със значението "вие", но възможно е също така, пак според същия, очевидно "голям познавач" и на иранските езици, освен на "древ-нобългарския език", това да идва от "комбинацията DUGE TUK" със суфикса за минало време TUK, който е присъщ например на ишкашимския език на Памир [Dobrev P. 2003, 2], пред което собствено самоопровержение ние можем само да замълчим от изумление и да се опитаме да продължим по-нататък, сякаш изобщо никога и никъде не се е случвало нищо-нищичко, което и след известен "релакс" все пак успяваме да направим.

При първото "тълкуване" на думата ТАГРОГН**,** след голословно-категоричното отхвърляне на предложените от някои преводачи "тюркска дума от арабски произход ТАКРОР – повторение" и "тюркската дума ТЕКЕР – кръг", от източните езици се измъква "думата ТАКРА, която дава производните притежателни форми ТАКРЪЙ и ТАКРЪГИ, втората от които значи "за здраве", като наличието в случая на букв. ***о*** се обяснява с "липсата на буквата Ъ в гръцкия език". Но "Друг възможен вариант предлага думата ТАКОР, която значи веселба, празник и образува производната форма ТАКОРГИ – "за веселба"; метатезата е причина за възникването на "някакво понятие, сходно с думата ТАГРОГИ, което по смисъл добре отговаря на особеностите на предмета" и най-накрая "От така откритите паралели личи, че зад думата ТАГРОГИ се крие някакво пожелание за здраве или за веселба" [Добрев П., Добрева 2001, 82-83].

При публикуваното в Интернет второ "тълкуване" обаче, очевидно паметта на "лингвиста древнобългарист" му служи, защо ли, само "от клон до клон", "TAGROGI leads to the Sumerian root DINGIR - God, of which was derived a multiplicity of spiritual terms, including a wish for health (tagra in Pamir) and royal sceptre (takra in Old Syrian) among others. In our case TAGROGI meant most likely an oath, vow", т.е. тук вече се привличат едновременно за основа на обяснението *шум.* ***dingir*** **-** Бог, от което се образуват, както памирското пожелание за здраве tagra, така също и старосирийският царски скиптър takra, наред с което, доста странно и неочаквано, дори и в светлината на всичко пределно странно и много неочаквано досега, се оказва че "TAGROGI - Iranian dative of TAGAROH with the ending -I.", т.е има някаква иранска дума "tagaroh", от която посредством "завършека i" се образува формата за дателен падеж на тази дума [Dobrev P. 2003, 2], но коя и каква точно е тази иранска дума така и не става ясно, единствената причина за което, повече от очевидно, че и самият автор не я познава и знае, което обаче ни най-малко не му пречи да я "превежда" не само на съвременен български език.

Ето защо тук може единствено да се отбележи, че натрупването на едно място на толкова голям брой разнородни и разновремеви думи, всяка една от които автоматически снема и елиминира останалите, така че в края на краищата на полето на Науката не остава абсолютно нищо, в действителност, просто прави излишен какъвто и да е анализ или коментар по-нататък.

Не повече правдоподобни са и изобилно-неспирно леещите се "разсъждения" и върху другата основна и изключително важна, възлова в изречението дума НТZНГН, най-близък паралел на което било "древнобългарското понятие ИТЗИ" от погребален надпис в Силистра, а "В талишкия език от същия тип е думата ИДЖИ, която значи "той самият", от която пък, на източноиранска почва чрез добавянето на притежателния суфикс ГИ би могла да се образува притежателната форма ИДЖИГИ – "на него самия", след което,

разбира се, в никакъв случай не се пропуска възможността да се демонстрира отново "ерудиция" и в областта на сравнително-историческата фонетика на тюркските езици [Добрев П., Добрева 2001, 83].

Не минава много време обаче и убедеността в горното, както обикновено, "се забравя", но по-точно изпарява, за да се предложи друг, коренно различен произход и структура на същото "древнобългарско понятие", но нека по-добре да дадем възможност на Читателя сам да се запознае и да си прави необходимите изводи на основата на следната извадка от съответната публикация в Интернет: "The next word ITZIGI means 'holy' from the ancient root IS, which in many languages (for example in Sanskrit) meant God, light. The Tuvians still call the holy sacrifice IZIK, ISHIG is the sun shine in some Pamirian and Caucasian languages, for the Indo Iranian peoples IS and ISI were words for holiness since earliest times. Therefore, the expression TAGROGI ITSIGI contained a combination of the type TAGAROX ISHIG (sacred vow), developed most likely on Iranian base. The repeated case ending -I is particularly typical for the eastern Iranian and to a certain degree for the Celtic languages [Dobrev P. 2003, 1].

Не по-малко интригуващо-любопитно се развиват събитията и около последната по място дума в Надписа – ТАІСН**,** която "има свое пряко и пълно подобие" в "земите на Изтока" в лицето на "източноиранската и осетинска дума ТАИСИ, която се слага в края на пожеланията и означава "за да бъде", "за да стане", "в името на", като тъкмо от употребата на тази дума в Надписа "личи, че в него е направено някакво пожелание към велможата, на който е подарена чашата" [Добрев П., Добрева 2001, 83-84].

Началото на обяснението на същата дума в публикацията в Интернет обаче, оставя неизгладимото впечатление, че "лингвистът древнобългарист" наистина помни, до известно време, не много отдавна направените от него "велики открития" на полето на езикознанието, което, разбира се, изобщо не му пречи, след поредната клевета и ругатня по адрес на тюрколозите, да вкара запазилата само по едно чудо значението си, дума в контекста на вече променилите предишните си значения думи, така че като резултат и в края на краищата, и тази дума скришом се модифицира семантически и от едно значение, придобива съвсем друго, макар и сравнително близко до първото: "The last word of the inscription - TAISI, is likewise very characteristic. Nobody tried to interpret this word yet probably because such a word is missing in the Turkic languages. It is, however, still to be found in some Iranian languages, where the epilogue TAISI means "in the name of", "in the honour of", "because of". As an epilogue, the specific expression TAISI is placed after the word it explains. Thus the expression TAGROGI ITSIGI TAISI can be translated as AS A SIGN OF THE SACRED OATH. It is interesting that one finds a similar epilogue in some Caucasian languages, for example in Chechen, where it sounds as "taihe".[Dobrev P. 2003, 1].

Видно е, от желание за икономия и за да не губим излишно времето на Читателя, даже и не превеждаме някои от особено ценните бисери, разбираме и дължим извинение на онези от тях, които не ползуват въпросния език, но дори и възможно-пределно най-краткото представяне и частичен анализ на така разработения и предложен "прочит и превод" на Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", специално в аспекта на всеки един от двата, пределно изкуствено-скалъпени, много неясни и изцяло алогично-комични, отделно-противоречащи си и взаимно изключващи се "превода", показва най-малкото и най-напред, че тук изобщо и по никакъв начин не може да се говори за постигането и наличието на какъвто и да е смислено-положителен краен резултат от една страна, докато от друга страна, очевидно и безспорно, в никакъв случай не може да се каже, че дори и в минимална степен е спазено и пак тук прекалено

претенциозно-нескромно формулираното и уж приложено на практика и използувано методологическо "златно правило, отдавна известно на езиковата наука" за подбора на "подходящия език" като основа и средство за осъществяването на превода на даден текст, към което "златно правило" са добавени също така и голословни твърдения от сорта на това, че Надписът всъщност носи "явни нетюркски белези" или пък че досегашните му преводи са несполучливи, защото се базират "върху съмнителни и несвързани с него тюркски думи", в резултат на което "надписът е останал неразтълкуван и до днес" и т.н. и т.н. [Добрев П., Добрева 2001, 80].

Задължителната тук съпоставка на така направените два "превода" с по-предишните и останали преводи на Надпис № 21 губи всякакъв смисъл и оправдание и направо и изобщо не може да се осъществи, защото поради току-що описаните им характерни черти и особености, просто няма каквато и да е реалнообективна основа за това, докато самите преводи, разбира се, запазват своя историографски смисъл и значение единствено и само като алогично-неадекватен отрицателен пример свидетелство не толкова за пределно крайните и много странни отклонения на едно псевдонаучно съзнание, колкото за изключителната сложност и трудност на интелектуалната дейност, която трябва да се извърши, за да се стигне до адекватно-истинския, най-верния и точен превод на този наистина уникален надпис.

Адекватно-истинският превод
на Надпис № 21 от Съкровището

При това положение на нещата около досегашните прочити и преводи на Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", трябва непременно да се отбележи, че вън и независимо от всякакви извъннаучни лични предубеждения и предпочитания, чисто и просто по силата и с оглед на вътрешно присъщите му, тюркологически съвсем лесно установими и наблюдаеми дори и "на повърхността", структурнотипологически черти и особености, именно този надпис получава своето най-логично-адекватно и завършено-убедително разчитане, тълкуване, обяснение и превод единствено и само на основата и в рамките на тюркските езици, тъкмо където са налице и може да се намерят не някакви си "по-преки подобия" или "близки и надеждни аналози", които могат да послужат единствено, за да се скалъпи с тяхна помощ само някакъв си измислено-фалшив "превод", а самите онези, изконно-оригиналните, чистите и неподправени, същинските и истински думи и граматични форми от Надписа, с тяхната, разбира се, фонетико-лексико-граматична модификация и специфика в зависимост от респективно по-голямото или по-малко съвпадение или различие според по-голямата или по-малка близост на съответния тюркски език до прабългарските езици и диалекти.

Преди преминаването към разчитането, тълкуването и превода на Надписа обаче крайно наложително е да се определи и посочи графико-фонетичната емпирична база под формата на конкретна транскрипция, на основата и с помощта на която да се развият и обосноват и всички по-нататъшни разсъждения и съображения относно съдържанието на неговия текст.

От съществуващите и предложени досега транскрипции на Надписа като тази например на проф. В. Томсен - *Buila zoapan täsi dügätügi Butaul zoapan tayruγï ičigi täsi,* още и по-предната транскрипция на на проф. Д. Немет - *Būila zoapan täsi dügätügi Botaul zoapan tayruγi ičigi täsi* [Баскаков 1969, 256], но и след това – *Buyla Čåban tesi – dügetögi – Butaul Čåban tagrogï ičigi tesi* [Németh 1971, 13] или пък на С. Байчоров [1989] - *Боыила (Бойла) Зопан теси, дыгетюги Ботаул, Зопан таγроги итзиги тэси* [129], според нас

някои по-обосновани и доказани от тюрколого-славистична и палеографска гледна точка, решения съдържа определено оригиналният прочит транскрипция на акад. Ст. Младенов [1935], който има вида *Buila zoapan tesi digetigi [dygätügi], Butaul zoapan tagroγi ičigi tesi* [34], с оглед и на която ние пък транскрибираме Надписа в познатата и използувана в лингвистиката латинска по основа графика като *Buila žoăpan tešeji dugetojgi Butaul žoăpan tagrogi ičigi täjši*, тъкмо тази форма и различията спрямо останалите транскрипции на която ще бъдат достатъчно подробно, индивидуално-поотделно анализирани и аргументирани в хода на цялото по-следващо изложение и на основата именно на която трябва да се осъществи и разгърне и нашето по-нататъшно изследване на Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", с крайна цел достигането и предлагането на един обектно, максимално адекватен и логичен, обоснован и убедителен превод на неговия текст на съвременен, разбира се, български език.

Наред с това, просто за практическо удобство и по-голяма яснота, улеснение и прегледност по време на целия по-нататъшен анализ, и големите букви на оригиналния гръцки надпис, се превръщат в малки букви, без, естествено, началните букви на собствените имена, което между впрочем много отдавна го е правил и друг, но всъщност първият проучвател на Съкровището [Hampel 1885, 47], в резултат на което Надписът получава следния вид:

†Βουηλα·ζοαπαν·τεςη·δυγετοιγη·Βουταουλ·ζωαπαν·ταγρογη·ητζίγη·ταιςη†

Така полученият текст, разгледан най-напред от синтактична гледна точка и по-специално и единствено от гледна точка на теорията на изречението, комуникативния синтаксис, защото тук има още и теория на словосъчетанието или номинативен синтаксис [Добрев 1980, 17-19], представлява по същество непълно изречение, подлогът на което е изпуснат и сказуемото на което е думата най-накрая ***ταιςη,*** която от своя страна едновременно притежава и подчинява две еднородни, съчинително разположени едно спрямо друго определения, съответно ***Βουηλα ζοαπαν τεςη δυγετοιγη~*** и ***Βουταουλ ζωαπαν ταγρογη ητζίγη~,*** така че в този най-общ синтактичен план текстът на Надписа се състои от две основни подчинително-определителни групи, съответно ***Βουηλα ζοαπαν τεςη δυγετοιγη ταιςη*** и ***Βουταουλ ζωαπαν ταγρογη ητζίγη ταιςη.***

Дори и най-повърхностната съпоставка на това синтактично членение с гореприведените преводи и транскрипции, налага извода, че почти всички изследователи досега са възприемали и гледали на синтаксиса на Текста предимно като на индоевропейски и единствено С. Байчоров [1989], безспорно защото е носител все пак на къпчашко-тюркски език, е налучкал донякъде собствено тюркската синтактична конструкция, но не цялата, а само в нейната втора част, която обаче той, обособявайки съвсем погрешно чрез запетайка подлога й *Ботаул,* транскрибира като *Зопан тагроги итзиги тэси* и превежда още по-грешно и неточно като "чаша для питья для окружающих Зопана" [129].

Всяка една от думите или имената в рамките на горните две определителни групи или само определения, както и самото определяемо, е сложно лексико-граматично единство или цяло от лексикално значение, съдържащо се в корена или основата на думата и благодарение и посредством което тя реализира присъщата си номинативно-репрезентативна функция, и морфолого-синтактични значения, носени от словообразувателните и/или словоизменителните суфикси, прибавени към корена на думата, а така също и от синтактичната позиция, която тя заема, по силата на което самото това лексико-граматично единство или цяло вече не е дума, нито корен или основа, нито пък суфикс, а словоформа.

Както е в лингвостатистиката, от междина до междина, в непълното изречение на текста на Надписа има единствено и само, ни повече, ни по-малко, точно девет на брой словоформи, а не например осем (Gy. Németh), с техните вътрешно- и външнотюркски паралели и съответствия, спрямо които тези словоформи се очертават и представят най-напред единствено и само като лексеми и разкриването и анализът на които води съответно към определянето и на техния произход, по време на което съотнасяне и определяне може да се изведе и установи и възможно най-точният и пълен фонетичен строеж на лексемите, откъдето пък да се осъществи и тяхната транскрипция в тук избрания вариант на латинска графика, за който като че ли е необходимо да се припомни само това, че букв. ***j*** обозначава, вече в българска графика, сонорния съгласен зв. ***й.***

Издирването и посочването на вътрешно- и външнотюркските паралели и съответствия на специфичната морфологична структура на словоформите във вид на конкретни словообразователни и словоизменителни суфикси и то с присъщата им синтактична функция, изразяваща се в техните неравностойно-нееднакви място и роля, както една спрямо друга, така също и по отношение на цялото изречение, представлява по същество аргументация и разкриване и на техния, на тези суфикси, максимално точен фонетичен строеж, което също така ляга в основата и завършва цялостната транскрипция на словоформата.

Установяването и експлицирането по този начин на окончателния звуков строеж на словоформите, а така също и на присъщите им лексико-граматични значения е първото и единствено, необходимото и задължително условие предпоставка за издирване и привличане и на техните лексико-граматични съответствия в българския език, което по същество и фактически представлява и не може, разбира се, да бъде нищо друго освен извършването и на техния превод на съвременен български език от езика, на който е съставен текстът, засега само предварително-предположително постулиран и приет като прабългарски език, но непрекъснато експлициран и доказван по време и в процеса на самия контактолингвистичен, историколингвистически и етимологичен анализ-синтез, в пункта на всеки по-частен и ограничен сектор на Текста.

Основната и най-съществена както в номинативнофункционално, така също и в синтактикоструктурно отношение словоформа в изречението на текста на Надпис № 21 от Съкровището е главният и водещо-определяем лексико-граматичен елемент на всяка една от двете подчинително-определителни групи на Текста или това е слформ. ***ταιϛη,*** която направлява, притегля, обединява и подчинява на себе си пряко или косвено всички останали единици на Текста и която най-напред като лексема, при някои от досегашните преводи се съотнася и идентифицира от проф. В. Томсен например с *тюрк. диал.* ****tesi/tessi,*** при което обаче според него е изпаднал зв. ***p,*** запазен иначе в *тур.* ***tepsi,*** а така също и с *общтюрк.* ***teš-/tiš-*** "издълбавам, пробивам, цепя, правя дупка" (Ст. Младенов).

Много-много странно, но редкият случай на изключителна тюркологолингвистическа некомпетентност налага индивидуално-поотделното представяне на куриозно-парадоксалното решение по въпроса на проф. Д. Немет, който без изобщо да си прави труда да забележи и вземе предвид очевидните фонетични различия, най-напред скришом-тихомълком приравнява слформ. ***ταιϛη*** към фактически измислената от него слформ. ***tesi*** "his cup", т.е. "неговата чаша", и по този начин направо я изхвърля от Текста, но се и оказва още, според него, че в езика на Надписа няма две отделно-различни думи, а една и съща дума в две графични форми и това е единствено и само лекс. ****tes,*** към която в случая, напълно неясно откъде-накъде и защо, е прибавено общотюркското притежателно окончание за 3 л. ед.ч. и което пределно неграмотно-непозволено действие кой знае защо

се и “аргументира”(!?) впоследствие главно с арабски и персийски думи от рода на *teref* “side” < *taraf* от много неясно и неточно само посочени някакви си “Volga-Turkish dialects”, без изобщо да се знае за тях кои точно и какви са те [Németh 1971, 15], с което като цяло и най-малкото се демонстрира пределно неуважение към хилядите езиковеди тюрколози по Света, които безспорно много добре познават и различават въпросния притежателен суфикс [срв. и Байчоров 1989, 129].

В тюркските езици такива значения като “чашка, чаша; плитък съд в различна големина, който служи за носене на чинии”, т.е. “поднос”; “плитък, широк и равен съд, който служи за печене върху него баница, сладкиш и др.”, т.е. “тава”; “чиния; голям съд; дървен съд, който служи вътре в него да се слага сварено месо; копаня; корито”; “ниска маса, тепсия, софра”се съдържат и носят от *тур.* ***mac, maca,*** специално това от персийския език, *кирг.* ***тегäш,*** *койб.* ***тепси,*** равно на ***täпши,*** *алт., тел., бараб.* ***täпши, täпч*** (Радл), но също така и от *сткъпч.* ***tepsi,*** *сртюрк.* ***tewsi,*** *тур.* ***tepsi,*** но *алт.* ***tepşi/töpşü,*** *тел.* ***tepşi,*** *кирг.* ***tepşi,*** *балк.* ***tepşek*** и др.; смята се за добре известно, че думата идва от китайския език, като предположението, че произхожда от персийския език, е лишено от здрава основа; монголите са я заели от тюрките, но очевидно е, че разпространените в повечето от тюркските езици форми като ***tepşi, tepçi*** идват от монголския език; определено навеждат на размисъл *балк., ног.* ***tepşek,*** а *перс.* ***tabşi*** е заемка от монголския език (H. Eren).

Наред с това *тур. обл.* ***teşt*** “леген за пране” идва от *перс.* ***taşt/ţaşt*** “a bason; a salver; a ewer-stand; a large basin, ewer, cup, bowl”, пак в иранските езици са *пехл.* ***taşt,*** *кюрд.* ***teşt,*** *арм.* ***tašt*** е заемка от пехлевийския език, а същата лексема е преминала още в и в грузинския, арамейския или сега сирийския и съвременния арабски език; *“коми* ***taşti*** “чаша” - *перс., тюрк.* ***tašt”*** е стара персийска заемка в угрофинските езици, попаднала в тях като “странствуващ термин” с посредничеството на други езици (В. Абаев), докато засвидетелствуваното в надпис върху чаша още от III-II в. пр.н.е. от погребение в района на Омск, *хорезм.* ***tašt*** “чаша” е по-късно и собствено вътрешноиранско развитие на наличното в текстовете на Малката Авеста, ***tašta*** “чашка, чаша”, което пък трябва да е номинативносемантическо развитие и идиоматизация на авестийското страдателно причастие ***tašta*** “вырезанное” от гл. ***taš-*** “вырезать; кроить”, *стинд.* ***taşta,*** *лат.* ***testa,*** *рус.* ***тесать,*** всички от *ие.* ****teḱþ-/teḱþtā-*** (В. Лившиц).

От друга страна *тюрк.* ****täpsi*** “блюдо, тарелка; небольшой, низкий стол” е представено вероятно в древнотюркския език откъм VIII в. и определено – от XI в., широко разпространено в съвременните тюркски езици, оттук е заето в монголския, персийския и други езици, води началото си от *сркит.* ***diep-cjį',*** *свър.* ***dië'zi*** (И. Шервашидзе); *кум.* ***tepsi*** “Servierbrett” е от *монг.* ***tebsi*** “Schüssel”, *калм.* ***tewş*** “Truhe, Mulde, Schüssel” са от китайски, *алт., тел.* ***tebçi*** “Teller, Schüssel” са от монголския език (N. Poppe), във връзка с който език безспорно са и *втмонг.* ***тэвш, девш, дебши*** “корыто; продолговатое блюдо” (Б. Тодаева); “*Cuman* ***tepsi*** "plate, dish" (in numerous Turkic dialects) - *Mong.* ***tebsi*** "large oblong plate, platter or tray, trough"<*Chin.* ***tieh-tzu,*** *Middle Chin.* ****dep-tsi.*** Of uncertain origin is (CC, 90/105)” (P. Golden).

Ето защо, очевидно-безспорно *тюрк.* ****täpsi*** води началото си от китайския език, но доколкото огуротюркските, т.е. българските племена и езици са се обособили и отделили от пратюркските племена и езици може би още преди средата на III хил. пр.н.е., то думата трябва да е преминала в тюркските езици изобщо, представени от българските езици в частност, много преди предположения по-горе период VIII-XI в., напълно възможно дори още към началото на I хил. пр.н.е., когато се засилват етнолингвистичните контакти и взаимодействия между българи и китайци, а наред с тази дума, но и независимо от нея, в

иранските езици си има и друга, фонетико-семантически много близка и почти тъждествена с нея дума.

След всичко това, обръщайки отново внимание на историко-лингвистически и компаративистически пределно некомпетентно-неквалифицираната некоректност и научна непочтеност на Х. Ерен, който в стремежа си да забие корените на турския език директно в тюркския праезик, така че от всичките 25-30 съвременни тюркски езика да остане единствено и само турският език, и без какъвто и да е коментар и обяснение на силно нуждаещата се от това, очевидно-безспорно нетипично-огузската тук фонетика, определя *стогуз.* ***tewsi*** (DLT) като Orta Türkçe, което ние малко по-горе неизбежно и по необходимост преведохме с все още не съвсем точното и ясно "среднотюркско", приключваме обсъждането на въпроса с припомнянето, че от трите български езика - аварски, прабългарски или болгарски и хазарски, както беше показано още по-горе при етимологизацията на мли *Авитохол,* а така също и на безспорно прабългарската вътрешноинтегративна заемка в българския език, лекс. *шавар,* от която са и редица местни имена не само по сегашната, но и по историческата българска езикова територия [Добрев 1996, 141-154], етимологичната фонетична промяна спирантизация на зв. ***б*** и преминаване в зв. ***в*** се наблюдава единствено и само в българските езици и диалекти, а както се видя и малко по-горе на такива определено прабългарски примери като *шегор, шейна,* но защо пък да не добавим тук и *шаран,* огузо-тюркският паралел на което е тур. *sazan*, навсякъде където зв. ***ш*** е закономерно-собственото болгарско съответствие на огузотюркския зв. ***с,*** по силата на което като цяло въпросната лексема още в българския праезик трябва да има вида ****täwši*** и дори, а може би след това и вида ****täwši,*** което се наблюдава, както може да се види от току-що приведените примери, също така, но не като правило, а само като изключение и в староогузския, но и във вътрешно-монголския език, единствено възможното обяснение на което изключение като че ли трябва да бъде допускането, че те са заемки от най-близкия български диалект.

В тази позиция зв. ***v*** общо взето проявява склонност към изпадане и тук той наистина и реално изпада, което от своя страна създава предпоставки и за дифтонгизация на широката гласна, така че в севернодунавския прабългарски диалект напълно закономерно се получава обл. ****täjši,*** гръкографично ***ταιϛη,*** където между впрочем буквсъчет. ***αι*** напълно в произносителната норма на средногръцкия език се произнася като българския зв. ***ай,*** което се палатализира частично от мекостта на букв. ***τ,*** а фонетичното значение на гръцката букв. ***ϛ*** се оказва и доказва, е зв. ***š*** [вж. и срв. Абаев 1981, 88-89; Лившиц 2002, 43-46; Милев, Михайлов 1966, 9; Младенов 1926, 66; ~*~1935, 78-79; Тодаева 1981, 210; Шервашидзе 1989, 68; Doerfer 1963, 249-251; Golden 2003, 13,18; Poppe 1962, 339; Абаев-3, 287; ДТС, 557; Радл-3.1, 914-917,1033,1116-1117; AiWb, 628,646; DLT-1, 423; ~*~-3, 50; Eren, 403,405; KdKum, 184; Pokorn, 396,1058; Räsän, 468].

Точно този фонетичен комплекс ****täjši,*** лингвосемиотически съдържа и носи в себе си значението "купа за пиене, чаша", по силата на което за нейно съответствие в съвременния български език се взема и лекс. *чаша.* В изречението на текста обаче анализираната словоформа е съществително име в именителен падеж и същевре-менно е и сказуемо на непълното изречение, която синтактична позиция и функция, съгласно правилата на тюркския синтаксис, прави словоформата определена и тъкмо това изисква и налага определена да бъде и българската словоформа нейно съответствие, каквато съгласно правилата на съвременната българска граматика е слформ. *чашата.*

Пак съгласно принципите на тюркския синтаксис, от две еднородно-съчинително разположени определения към едно и също определяемо, на анализ и евентуално

семантико-функционално преобразуване и представяне в лексико-граматичните средства на друг език, например на българския, подлежи най-напред по-отдалеченото от определяемото определение и такова тук е определителната група ***Вουηλα ζοαπαν τεζη δυγετοιγη~,*** едва след която вече идва ред и на групата ***Вουταουλ ζωαπαν ταγρογη ητζϊγη~.***

На първо място в по-предната определителна група стои слсъчет. ***Вουηλα ζοαπαν,*** втората съставка на което се повтаря и в слсъчет. ***Вουταουλ ζωαπαν*** от следващата определителна група ***Вουταουλ ζωαπαν ταγρογη ητζϊγη,*** именно с оглед на което напълно основателно възниква и изключително важният и съществен за разчитането и превода на Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" въпрос за броя на лицата, за които се споменава в него и каквито задължително трябва да има, освен ако това не е надпис от и за друго одушевено същество, например добродушно-симпатичното добиче магаре, вероятността за наличието на която абсурдно-парадоксална ситуация, разбира се, е равна на нула.

В действителност, доколкото в гравираните на две места и графически почти съвпадащи слформ. ***ζοαπαν*** и ***ζωαπαν,*** много бързо и лесно се идентифицира добре известната, средновековна българска титл. *жупан,* а пред нея стоят две отделно-различни думи, то няма никакви причини, като начало, както е направено и от първия разчел и превел Надписа, проф. В. Томсен, тези две думи да не се приемат за мъжки лични имена, съответно ***Вουηλα*** и ***Вουταουλ,*** основателността и правомерността на която стъпка се потвърждава допълнително не само от това, че досега няма общо взето нормално-уравновесен изследовател, колкото и периферно-отдалеко да е взел отношение по Надписа, да не е направил точно така, но още и след окончателното пълно разчитане и превод на Надписа, когато се оказва, че едното от лицата е субект на едно действие, а другото лице пък – на друго, и с това в общи линии се изчерпва и представя като напълно логично-адекватна и предметно-събитийната пропозиция на изречението на Надписа в смисъла и употребата на термина от страна на Ch. Fillmore [1968] като извънвремеви набор от отношения между глаголите и имената, различен от модалната съставка на изречението [23].

По този въпрос, между впрочем, и при всички останали изследователи, занимали се досега с Надписа, съществува пълно единомислие и дори въпросът вече изобщо не се и обсъжда специално, поради своята елементарно-банална очевидност, което обаче ни най-малко не се отнася за достатъчно подробно представения, анализиран и по достойнство преценен-оценен по-горе, толкова претенциозен, но без всякаква връзка с Текста на Надписа, "нов прочит и превод", поставил си за цел да ревизира пределно радикално, прочитите и преводите на едни от най-големите световни езиковеди, включително и на акад. Ст. Младенов, без обаче да анализира и докаже по лингвистически възприетия и утвърден ред и начин, техните пропуски и грешки, което вече намирисва на не особено висок морал и на не дотам добро домашно възпитание, а така също и при долуреферирания "виден унгарски езиковед тюрколог", който в не по-малка степен отдавна вече си е заслужил тази квалификация.

Независимо и от това, тук изобщо не подлежи на съмнение, а камо ли пък и на ревизия, също така и очевидно-неоспоримият факт, забелязан още от проф. В. Томсен, че *мли* ***Вουηλα*** от Надписа се намира в някаква връзка, но защо пък да не си го кажем направо и наведнъж, особено когато тъкмо около това име и неговата генетична основа в началото на миналия век големите езиковеди и историци са водили горещи спорове и в края на краищата са постигнали единомислие (Ст. Младенов), днес вече това мъжко лично име всъщност и в действителност, но и с нарочно повторение, очевидно-безспорно

възниква и се образува на основата на добре известната прабългарска титл. ***βοιλα, βοηλα,*** достатъчно често и широко използувана и засвидетелствувана в прабългарските каменни надписи от VIII-IX в., в подкрепа на което наше обобщително заключение, макар и засега да няма особена нужда от това, може да се приведе не само *сргръц. фми* ***Βοίλας*** (В. Бешевлиев), но така също и *унг. ойкнм* ***Vojla*** като име на населено място в най-южната част на днешния румънски окръг Темешоара, който подобно на ойкнм *Ajtony* и *Gilad* възниква през X в. или дори и преди това на основата на мъжкото лично име на тукашен български болярин, основател и собственик на селището, допълнителното основание за който извод е типично болгарската спирантизация на началната съгласна на Името [вж. и срв. Halasi-Kun 1976, 298].

И изобщо възникването и образуването на собствени и специално на лични имена на основата на титли не е никаква новост в тюркските езици по принцип, вж. напр. L. Rásonyi [1976, 212], и в прабългарските в частност, такова име е и по-горе достатъчно подробно анализираното и обосновано мли *Авитохол* на първия в Именника на българските ханове, български владетел, другото име на който е *Атила,* а така също и многократно обсъжданото в първата глава и като че ли едно от най-често срещаните унгарски мли *Gyula* [düla] с генетична основа предимно севернодунавската прабългарска титл. **düla,* в съвременна унгарска графика – *gyula,* към която редица изследователи на прабългарите подвеждат и геннм *Дуло* на прабългарския царски род или династия (Г. Фехер, П. Юхас), докато специално прабългарската титл. ***βοηλα*** е втора съставка на по-подробно разгледаните пак в първата глава на настоящото изследване прабългарски мъжки лични имена като името на добре известния от надписите на хан Маламир и хан Пресиян, кавхан Исбул, ὁ Ησβουλος ὁ καυχανος, още и мли *Σουρσούβουλος* на тъста на цар Симеон Велики.

Именно поради всичко това тук само непременно трябва да се отбележи, че този тип собствени имена, според нас, е възможно да се образуват, като титлата на съответното лице, което я притежава, в друго едно, допълнително-различно от неговото родно, изконно-първично социо-етнолингвистично поле се възприеме, използува и утвърди като негово лично име, какъвто безспорно е случаят и с гореприведеното гръцко *фми* ***Βοίλας,*** носителят на което най-вероятно е българин на византийска служба, но така също и случаят, при който друг един българин, носител на титл. *ταρχαν,* преминава на византийска служба и поставя началото на стария и известен още от XI в., аристократически род Тарханиотъ, един от многобройните наследници на който по майчина линия, през 1263 г., например, е византийският пълководец Михаил Глава Тарханиотъ, който по баща пък е от българския род Глава [Златарски 1994, 602-603].

Или и в този случай лицето преминава в друго, различно от предишното и родното му социо-етнолингвистично поле, където става известен не посредством притежаваното и носено много преди това лично име, а посредством титлата, която притежава и на основата на която възниква и се образува и новото му лично име, така че в края на краищата едно и също лице се оказва и става притежател и носител на две отделни и различни лични имена, всяко едно от които обаче то притежава, а името се проявява, използува и функционира в рамките на социо-етнолингвистичното поле, в което възниква, т.е. на различно място и в различно време.

Възникването и образуването между впрочем на мъжко лично име на основата на титла е доста разпространено при тюркските племена и народи, където никак не е малък и броят на историко-генетически подобните или тъждествени имена и така например, при литовските татари от около 1547 г., може да се попадне на мъжко лично име, образувано едновременно от прабългарска, болгарска от една страна и арабска от друга страна, по

произход титла, като *Богатыр-Солтан,* носителят на което мъжко лично име по това време е "Царевич Острынский" и има още двама братя - Джанай и Чингис [Думин 2004, 5].

Но не по-малко тюрколого-ономастически любопитен и дори куриозен случай са съставките *Хан* и *Бахадур* в няколкоелементното лично и фамилно име на индийски принц от Делхи от последните години на британското господство в Индия [ТВ], генетико-историческата връзка на които със съответните прабългарски титли надали се нуждае от специална обосновка и доказване.

Специфично-частен случай на тази ономастична ситуация и номинативна структура е рязкото стесняване и ограничаване сферата на употреба на съответната титла, само до много тесен кръг лица, извън който думата се знае и помни с някакво приблизително-неясно значение, при условията и по силата на което чрез тази дума се кръщава, наименова съответното лице и така тя се превръща в апелатив, на основата на който възниква и се образува ново за съответния език лично име. Тук ономастичният процес се осъществява в рамките на едно и също етническо, но на различни социални полета, едното от които е пределно редуцирана и ограничена форма и степен на другото.

Най-вероятно при тези последните условия и на тази основа възниква и *мли* ***Βουηλα*** от Надписа, без тук, разбира се, да е напълно изключена и третата, но най-малко вероятна възможност титлата да е "присвоена" на лицето като негово прозвище, което с течение на времето и препредаването му от поколение на поколение се е превърнало в собствено име, какъвто безспорно е случаят с такива български фамилни имена като Царев, Царски и други такива, за всичките и общо взето немалко носители на които надали може да се допусне възможността, че произхождат именно и непременно от царски род.

След доказването и изясняването на безспорната генетична връзка между *мли* ***Βουηλα*** от Надписа и съответната общотюркска по принцип и прабългарска в частност титл. ***βοιλας*** сега вече можем да хвърлим поглед и върху изобщо неквалифицирано-некомпетентните и приблизително-повърхностни, по същество, както вече се отбеляза, тихомълком-скришом саморевизиращи се, но упорито преследващи и налагащи предпоставената теза, писания по въпроса на "видния унгарски тюрколог", според когото "*buyla:* Титлата (Sic!) – The title, на сановник, която може да бъде използувана също и като лично име", вж. Моравчик - *βοϊλας,* а под линия: *βουλα* - в племенното название *βουλατζοπόν* е друга дума, вж. литературата при Моравчик; в печенежския език *buyla* < *boyla* както *Buta* < *Bota;* "нашият изтъкнат специалист по историческа география на средновековна Унгария Д.Д. откри в ранните унгарски извори ранни селища на име *Baiola* (1335) *Boila* (1362) между областта на печенежски селища около Надь Сент-Миклош и други места на име *Bojla, Vojla* по продължението на Долни Дунав. По-късните имена водят началото си от българския език. (Наоколо едно място, наречено *Ajtony* < *Altïn* [тюрк. "злато"] и *Ajtony* е името на могъщ български княз по р. Марош) [Németh 1971, 14, подчерт. – И.Д.].

От всичко това ние, наред и покрай още редица други неща, на които ще се спрем по-нататък, така и не можахме да разберем най-важното и съществено за случая – дали въпросното буквосъчетание от Надписа се явява титла или собствено име, по който въпрос, като по дълга писта за надбягване, унгарският псевдопрофесор си съперничи напълно успешно с българския псевдоисторик, според когото единият от двамата велможи, споменати в надписа, носи титлата "буле" [Добрев П., 1991, 128], което "велико откритие" или както Те вече са благоволили да се изразят – "истинска находка", изобщо не му пречи след кратко време да прогласи, както може да се види по-горе, че именно

Боила най-напред е древнобългарският велможа, който подарява онази прословута чаша на своя побратим, за да си посръбват двамцата топло-задушевно, вино, примесено с човешка кръв, но след това пък се оказва, че в Надписа няма друг велможа и поради това горкият Боила, в момент явно на душевен потрес, се принуждава да направи скъп подарък на някой си неизвестно-анонимен побратим, откъдето като цяло няма как да не се направи и изводът, че на едното място въпросното буквосъчетание е обявено за титла, а на другото място – за мъжко лично име, след което вече коментарът става напълно излишен.

Само много силно предубеждение или заблуждение някакво може да стане причина и повод да се търси основа и обяснение на *мли* ***Вουηλα*** от Надписа, в неясно кои думи от кои езици, както се видя пак в раздела по-горе, когато гръкографичните прабългарски надписи от първите два века на Първото българско царство (681-1018), а така също и гръцките и латинските извори за същия период, са пълни с форми и употреби на собствено болгарската и засвидетелствуваната немалко пъти, титл. ***βοιλας*** самостоятелно и в съчетание с други титли, и при това пределно старателно, дори педантично събрани, систематизирани и най-компетентно обяснени от акад. В. Бешевлиев [1992] като ***βοιλας, βοϊλας*** - им.п., ***βοιλαν*** - в.п., ***βοιλάδασ*** - в.п., мн.ч., ***βοιλάδων*** - р.п., мн.ч.; ***βοιλα καυχανος, βοιλας κολοβρος, βουλίας ταρκάνος*** и най-вече ***ηζουργου βουλιας, ητζηργου βωυλε,*** сравнително много по-късно силно славянизираната и видоизменена форма на която титла е *стб.* **кыла** [61-62,64], но в Супрасълския сборник - **кылѭ** (Р. Цейтлин), от което е също така и *струс.* ***быля,*** и която форма в действителност е закономерен краен резултат от добре известната и характерна за старобългарския език, етимологична фонетична промяна ***у-ъ*** [срв. СлПИг, 28].

Сред всички тези форми и употреби на титл. ***βοιλα, βοηλα*** безспорно централно и особено важно място заема нейната разновидност титл. ***ичергу-боила,*** фиксирана в различни, гръко- и българографични облици в историческите паметници между началото на IX в. и първата половина на X в. и интегрираща, съдържаща и представяща чрез богатата си семантика полифункционалната и пожизнена военно-административна длъжност ичергу-боила като управител на вътрешните области на Държавата.

Самата длъжност е ядрено-водещ компонент на сравнително обособената и самостоятелна институция на ичергу-боилите в социално-административната структура и организация на българското общество и изпълнителят на която длъжност е един от онези приближени на хана, който се отличава с "достойнството на рода си и с голямо богатство", обозначено в Паметника според нас с хубавата българска дума "имане", така и останала невидяна и неразбрана от българския историк (История на България), и който изпълнител е третата по значимост, след владетеля и кавхана, фигура в централното управление на българската държава [вж. и срв. Гюзелев 1973, 174-178, срв. История на България 1981, 355].

Прабългарската титл. ***βοιλα, βοηλα*** от друга страна, при цялата неопределеност на израза, не е "Книжовна транскрипция на гр. *βοηλάς"* [БЕР-1, 63], а си е напълно естествен и изобщо неделим лексикален инвентар от историческите и сегашни тюркски езици, което в същото време, по необходимост означава още и това, че и *мли* ***Вουηλα*** от Надписа в никакъв случай не може и не бива да се анализира и определя генетико-исторически вън и независимо от старотюркската титл. ***bojla,*** образуваща например заедно с други общотюркски титли, такава сложна по състав титулна композиция като ***bojla baγa tarkan,*** също и ***Boyla Kutluğ Yarğan*** от Орхоно-Енисейските рунически паметници от първата половина на VIII в. [Memmedli 1996, 99; ДТС, 110] и наличието на която в този надпис, най-малкото и поне като звуков строеж, допълнително свежда до нула вероятността

дноблг. ***боила*** да води своето начало, както ни се предлагаше по-горе, именно от арабския език от една страна и от друга страна, най-категорично и безпрекословно изисква и налага българската титл. ***боила*** да се съотнася, свързва и обяснява единствено и само на основата и във връзка със старотюркската титл. ***bojla.***

А като цяло и в един малко по-общ план тези, очевидно-безспорно абсолютно синхронни в историко-лингвистическата диахрония, паралелни титулни композиции следва да се възприемат, а и по същество се явяват не само възможно най-сигурното и неопровержимо доказателство за тюркския произход и принадлежност на прабългарския език, но така също и за сравнително голямата фонетико-лексико-граматическа близост, а в някои техни сектори и пунктове дори и тъждество на късноантичните и ранносредновековните тюркски езици.

Между впрочем какво нормалният човек трябва да си мисли за някакъв си "памироирански древнобългарски език" и съответно за неговия "гениален откривател", когато дори по линията и на нивото на многосъставността на титулатурата прабългарският език има паралели в тюркските Орхоно-Енисейски рунически паметници от началото на VIII в., където е току-що приведената многосъставна композиция ***bojla baγa tarkan,*** а в общо взето синхронните прабългарски надписи пък композицията я има пак като трисъставна, но във вида ***βογοτόρ βοηλά κουλούβρος*** и ***κανά βοηλά κουλούβρος*** [Бешевлиев 1934, 150] – кога най-после словосъчинителите в прабългаристиката, вместо да чукат в отворена врата, "откривайки" Прародината на българите, или да гонят вятъра, изсмуквайки из пръстите си прабългарския език, ще проучат, разкрият и опишат онази пределно усложнена административно-политическа йерархия в социалната структура на прабългарското общество, която се съдържа и крепи върху дори само тези три думи, или и това ще трябва да го правят пак лингвистите, независимо че това изобщо не е техен, собствено лингвистичен предмет на изследване.

Наложителната потребност от едно такова проучване се очертава и изпъква още по-ярко на фона на някои прекалено произволно-фриволни писания по въпроса, които на основата на едно-единствено съобщение при Теофан, че за сключване на примирие по време на войната през 773-774 г. при византийците са изпратени боил и чигот, преминават и прерастват в далеко отиващото, но лингвистико-фактологически изобщо неподкрепеното и съдържателно празното заключение за наличието в "прабългарските военни сили" на такава "основна съставна част" и същевременно "възрастово-аристократична статусна група" като боилите; боил в "прабългарския социум" е "всеки преминал зрелостните инициации и оглавил след женитбата си свое домакинство мъж в качеството си на pater familias", а "водач на войнските формирования на боилите и на възрастово-аристократичната им статусна група въобще" е ***βουλίας ταρκάνος,*** който е трети в йерархията след хана и канартикина, както си проличава от византийския дипломатически протокол, след което вече идва ред на чистата тюркска лингвистика и "с успех" се допуска, че "за византийския автор тюркската езикова конструкция е била напълно прозрачна и с една гръцка генитивна конструкция той е предал буквално съответната тюркска генитивна конструкция", по силата на което "буквалният й превод трябва да бъде "тарканът на боилството", което отговаря тъкмо на предположения от нас характер на титлата като обозначение за водача на съсловно-възрастовата група на боилите" [Йорданов 1992, 76-77].

След всичко това на нас не ни остава нищо друго освен да си мислим, че в тогавашните български села и градове ври и кипи от аристократи боили, и да се питаме кой все пак им оре нивите и им пасе конете и овцете на тези хора, а що се отнася пък до

лингвистичните прозрения на автора, много добре щеше да бъде, ако той знаеше, че тъкмо в тюркските езици този тип субстантивно-субстантивни словосъчетания задължително се образуват не с генитив, а с номинатив, докато употребата и на двата падежа предполага наличието и на притежателно окончание към определяемото съществително име, защо тук не се казва нищо и по този въпрос на тюркската граматика, пък и гореприведената многосъставна конструкция от Орхоно-Енисейските рунически надписи е изцяло апозитивна, т.е. образувана е с прилагане на всяко едно от отделните съществителни имена без каквото и да е генитивно или притежателно окончание и т.н.

Но така или иначе от всичко това в никакъв случай не може да се вади заключение за наличието в прабългарското общество на точно такава съсловно-професионална група, пък и щом като и този откривател на прабългарския език е толкова любознателно-претенциозен лингвистически, защо преди това не беше попрочел нещичко за този вид тюркски словосъчетания, още повече че теоретико-методологически най-премислено-последователното и конкретно-емпирически най-пълно-подробното им описание и обяснение на основата на турския език е направено тъкмо от български езиковед [Добрев 1980; ~*~1980a; ~*~1981; ~*~1982a], но очевидно не само прабългарското общество гъмжи от "аристократи боили", те са много повече на брой, пък са и още "по-тежки", в съвременната българска медиевистика, като основното им занимание е да преливат главно от пусто в празно, просто за екзотика, и за да са още по-интересни, размахват и по някой друг оглозган лингвистичен кокал.

Колкото пък до въпросния, за съжаление еднократно споменат в Изворите, таркан, то той трябва да е само един, но като че ли най-старши сред не особено многото на брой таркани, старшинството на който е обозначено и изразено посредством апозитивното определение титл. *боила,* която при тази си роля и функция обаче не означава конкретен клас предмети или в случая категория лица, а от целия си, доста богат и разнообразен дискретен набор от семантични признаци или множители донася и привнася в семантиката на определяемото съществително име само признака "висш, най-голям", така че въпросният сановник в действителност не е таркан на някакви си измислени и несъществуващи боили, а чисто и просто старши таркан, какъвто безспорно следва да има във всяка достатъчно развита йерархична социална субструктура.

Затова, даже само наличието сама за себе си и независимо от току-що посочената особеност в малко по-горе цитираните тюрко-рунически паметници от VIII в., на "най-широко срещаната българска титла БОИЛА", както се изразява друг един "специалист по въпроса" с не по-малко богато-развинтено въображение, показва и доказва ни повече ни по-малко, че тя не само се среща, но и принадлежи от много стари времена както на източнотюркските или още огузотюркските, така и на западнотюркските или още огуро-тюркските, българските и в частност и на болгарските езици и диалекти, включително по-специално и на волжскоболгарския прабългарски диалект, видно от нейната употреба в надписи върху предмети от волжскобългарските земи, основната част от жителите на които през тази епоха няма как да не бъдат директно и безпрекословно признати за "кръвни братя" не само на Аспаруховите българи, но така също и на алтайските тюрки от онова време, без при това да съществува каквато и да е нужда или потребност, от дори и временна спирка и задържане при иранците и техните езици на Памир, поради нейната очевидно-безспорна и пълна ирелевантност на тази спирка към прародината и етногенезата на прабългарите [срв. Добрев П., Добрева 2001, 263].

Руският езиковед етимолог, специализирал се конкретно в определянето произхода на най-древния слой заета лексика в тюркските езици, И. Шервашидзе [1990], привежда и

предлага пространна извадка от G. Doerfer [1965, 393-398], за съжаление, с непълно ксерокопие от който наистина забележително-впечатляващ труд разполагаме и ние, докато в тази извадка е включен и се прави "най-съдържателният анализ на старотюркската държавна власт и титулатура", а нейният текст като цяло, достатъчно ясно представя, експлицира и "характеризира структурата на старотюркската държавна власт и титулатура".

В самата извадка от току-що цитирания и така квалифициран труд, се обособяват пет категории титли, като тук са приведени само три от тях: 1. Рангови титли – *хаган;* 4. Почетни звания и названия за длъжностна принадлежност – *тархан* и 5. Длъжностни звания – *тегин.* Почетното звание ***boįla*** има значението "принадлежащ към Държавния съвет"[81-83].

В специалната си студия за прабългарската титулатура, проф. Б. Симеонов [1981] издирва, систематизира и синтезира наличните до тогава проучвания и описва боилите като висше съсловие и придворни на хана в Първата българска държава; измежду тях се избират помощниците на хана, неговите съветници и "министрите", както и длъжностните лица, имащи отношение към чуждестранните държавни и военни органи; според ранга и задълженията си боилите биват вътрешни, придворни и външни, непридворни от една страна и старши боили и обикновени боили от друга.

Според приведените пак тук виждания или мнения до тогава, Титлата произхожда, възниква или се образува на основата на *тюрк.* ****bojlu*** "высокий" (В. Томашек), което се видоизменя несъществено и конкретизира до *сттюрк.* ***буй*** "рост", под формата ***бой*** известно и в българските народни говори, което, въпреки Български етимологичен речник, може да бъде и предтурска, т.е. прабългарска, домашна дума, именно поради което и това обяснение на произхода на титл. ***боила*** се очертава и като "най-вероятно" (Б. Симеонов); на основата на *тюрк.* ***буйла-*** "колышек, палочка в носу верблюда для понукания" (М. Рясянен; Э. Севортян); на основата на *тюрк.* ***бой*** "род, клан или часть племени" (Ив. Венедиков) [36-38].

Впрочем, при проверката в етимологичния речник на тюркските езици се установи, че там наистина има форма, подобна на формата на титл. ***боила,*** но тя пък няма съответното значение [ЭСТЯз-б, 287-288], именно поради което един от видовете от горната типология очевидно отпада и доколкото в показалците на същия том не беше намерена лекс. ***боила,*** то тя очевидно не е включена в него, което изглежда малко странно, като се има предвид, че е неделима и много важна съставна част от речниковия фонд на езика на Орхоно-Енисейските рунически писмени паметници.

И все пак, за нуждите на настоящото изследване са достатъчни и онези предварителни резултати от етимологичното проучване на лексемата, според които, доколкото в съседните старотюркски езици са открити някои много стари елинизми, преминали в тях не, пряко от гръцкия език на средноазиатските емигранти от времето на Гръко-Бактрийското царство, а посредством "все още неидентифициран междинен източник", то като особено примамлива и евристична се очертава съпоставката с *гръц.* ***βουλεία*** "звание члена совета", ***βουλαῖος*** "подающий (благие) советы" от ***βουλή, βουλα*** "совет, наставление", на която гръцка форма, очевидно, е тъждествена и титл. ВОІЛН**,** в бактрийска транскрипция и вероятно морфология, върху монетите на селевкидските владетели, така че думата може да се окаже преминала от късноантичния средно-азиатски гръцки език, в тюркските езици, с иранско посредничество (И. Шервашидзе).

Всичко това, на нас лично, по силата именно на този, последния, най-съществен и водещ аргумент, ни изглежда най-вероятно и дори напълно сигурно, което обаче

непременно следва да бъде конкретизирано и определено в една по-голяма степен и с оглед на онзи, "все още неидентифициран междинен източник", който според нас не може да бъде никой друг тюркски език освен българският език и по-точно българските езици и диалекти на авари, болгари и хазари, които още преди началото на Великото преселение на народите, първи и най-напред от всички тюркски племена и народи, се разпростират откъм страната на иранските племена и народи и са техни най-близки съседи, етнолингвистичният контакт с които достига и прераства дори и в поставянето началото на частичната иранизация най-вече на болгарските племена и народи [вж. и срв. Шервашидзе 1989, 79; ~*~1990, 89-90].

Този етнолингвистичен контакт и влияние се засилва особено много и преминава даже към инкорпорирането, т.е. включването и присъединяването, интеграцията, т.е. обединяването и доброволната асимилация, т.е. преливането и претопяването сред болгарските племена и народи, на ирански родове, а може би и на цели племена, началото на което пък се залага с отправянето на българските племена и народи и достигането им до Средна Азия, която по това време е в границите на Сасанидскоперсийската империя, включила и приела в себе си Гръко-Бактрийското царство с всичките му съществено-характерни до определена степен и време, съставки и черти, част от които безспорно са и някои елементи от структурата на гръко-бактрийската държавна власт и титулатура.

Наред и въпреки всичко това, именно тук не може да не се каже още, че в гръко-латински надпис от Херсонес, който се датира от края на II-първ. пол. на III в., но възможно и от 185-186 г., в Обръщението, за съжаление останало непреведено от автора, много ясно се чете частично възстановената титл. ***βουλή,*** носена от една от категориите първенци на града [Макаров 2003, 124-125].

Именно поради това би могло да се мисли за евентуално заимствуване на Титлата от страна на прабългарите директно от местното гръцко население и все пак времето е доста ранно, по-късно преминалите през Кавказ и Северното Причерноморие българи надали са осъществили достатъчно интензивно-всеобхватен и благоприятен етнолингвистичен контакт с местното гръцко население, така че и тази фиксация на титлата трябва да се приеме само като допълнително-важен аргумент за нейното съществуване в античния гръцки език извън пределите на тогавашна Гърция, а оттук и за напълно реалната възможност тя да премине в сасанидския персийски език, а от него и в прабългарския език.

От българските езици и народи лекс. ***боила*** трябва да е преминала и към останалите тюркски езици и народи, включително и към езиците на племената, оставили Орхоно-Енисейските рунически писмени паметници от началото на VIII в., именно поради което като цяло тя си е гръко-иранска по произход, но собствено тюркска и дори общотюркска по принадлежност и употреба и като такава тя си остава както в прабългарския език, така също и в качеството си на генетична основа на въпросното мъжко лично име от Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", където успоредно на нейната семантико-функционална модификация, се наблюдават и някои фонетикоструктурни промени и особености [срв. Altheim 1959, 253-255].

Транскрибирането на *мли* ***Βουηλα*** в латинска, но по-точно в тук възприетата и вече използувана, латинографичната по основа езиковедска транскрипция, започва, разбира се, от първата гръцка букв. ***Β,*** - съвременната буква вита, но средногръцката бета, относно която малко по-подробно и допълнително към много кратката бележка по-горе, трябва да се посочи още, че тъкмо тази буква, много вероятно доста преди началото на IX в. започва да променя своята фонетична стойност, вследствие на което в действителност се променя

самият зв. ***б,*** който към средата на същия век вече окончателно се е превърнал в зв. ***в,*** именно поради което и с цел да се избегне евентуалната фонетична двойственост и объркване при записването и четенето на думи и имена, които съдържат този звук, се прибягва до нейното, на буквата подчертаване, което същевременно означава и показва, че в този писмен паметник, Буквата, за разлика и дори противно на съществуващата говорна практика, все още съхранява и носи старата си фонетична стойност във вида на зв. ***б.***

Подчертаването на букв. ***В*** в Надписа е забелязано естествено още от проф. В. Томсен, който на тази основа го поставя в IX в., но след Покръстването, т.е. във втората половина на IX в., и който ни съобщава, че според Хампел "тая форма фигурира за пръвъ пѫтъ върху една от монетитѣ, сѣчени отъ гръцкия императоръ Василий (867-886. г.)" (Ст. Младенов) и изобщо точно това виждане за неговата същност и функция в гръкографичните писмени паметници по принцип и в Надпис № 21 в частност, дотолкова е отдавна и широко известно и направо всеобщо и без остатък прието (В. Бешевлиев, Ст. Младенов, J. Hampel); чертичката под букв. ***В*** е един и дори първият от характерните за първобългарските надписи знаци (В. Бешевлиев), тази писмена практика се прилага и наблюдава толкова ясно-определено в редица прабългарски и старобългарски, т.е. славянобългарски писмени паметници като Надписът на Омуртаг, Преславският надпис, Надписът на кавхан Исбул, Надписът на цар Самуил от 993 г. и др., че изпитвайки известно неудобство заради повторното повдигане на въпроса, но нали пък по-горе се видя, че при виден "древнобългарист" тъкмо тази буква се чете като българския зв. ***в,*** а и силно колебание в това отношение проявяват и лингвистически доста изкушени, видни унгарски историци като Gy. Györffy [1988, 122] например, приключваме неговото обсъждане с привеждането на напълно достатъчното и адекватно-меродавно обобщение на акад. Ст. Младенов [1935], който след като цитира отново заключението на Хампел, че хоризонталната черта под гръцката буква бета "се явява тепърва в IX в.", приема наблюдението на проф. Г. Фехер, че "гръцко В с черта отдолу" се явява "между 820. и 906. година" или пък, че същото "се явява още следъ 820 г." [24-25], откъдето като цяло и нашето заключение, че първата буква от *мли* ***Вουηλα*** в Надписа трябва непременно и единствено да се транскрибира посредством латинската букв. ***b.***

След това, във византийското унциално писмо буквсъчет. *ου* по начало си има звуковата стойност [у] (Г. Хабургаев) или пък "твърде рано двугласната ***ου*** е получила изговор **у"** (Ал. Милев, Г. Михайлов), докато различното изписване с ***ου, ο*** или ***υ*** на прабългарските имена и думи като *Ομορταγ ~ Ομουρταγ, εστρωγην ~ εστρυγην,* но така също и специално и на титл. ***βοιλα~βουληα*** в прабългарските надписи от VII-IX в. показва, че тогавашният прабългарски неударен широк закръглен гласен зв. ***о*** е нестабилен и проявява тенденция към редукция, стесняване, а в редица случаи тази тенденция дори и достига своя краен предел под формата на тесния закръглен гласен зв. ***и*** в латинска графика, т.е. широкият звук се променя и преминава в съответния си тесен звук, което като цяло предизвиква у съставителите на надписите колебание при изписването на думите и имената, подобно на "известното колебание между ***о*** и ***ου*** при предаване на чужди думи с ***о*** на гръцки" (В. Бешевлиев), именно поради което първата гласна от *мли* ***Вουηλα*** в Надписа, обозначена и отразена посредством гръцкото буквсъчет. ***ου,*** следва да се транскрибира с латинската букв. ***и*** - "Това е толкова ясно, че не се нуждае от много думи" (Ст. Младенов), но него не можа да го проумее и възприеме само проф. Д. Немет.

И най-накрая, нещо на което като че ли не е обръщано внимание, а направо и без обосновка е приемано от почти всички проучватели на Надписа, с изключение може би на

Д. Немет и С. Байчоров, че гръцката букв. ***η*** трябва да се транскрибира чрез латинската букв. ***j*** с фонетична стойност сега в българска графика съгласния зв. ***й.***

И все пак желанието за една акуратна прецизност и изчерпателност докрай не позволява подминаването и на този не по-малко съществен за транскрипцията на Името въпрос, затова нека да обърнем внимание, че доколкото негова генетична основа е общотюркската по принцип и прабългарската в частност титл. ***bojla,*** която лексико-граматически е съществително име, а съществителните имена в тюркските езици по принцип държат ударението си на последната сричка, то и Името трябва да има ударение на последната си сричка, спазвано и видно като че ли при превръщането на гръцките унциални букви на прабългарските надписи в малки.

Пак в тюркските езици обаче, както по-подробно-конкретно ще може да се види в едно по-нататъшно наше изследване, онимизацията на апелатива се проявява и акцентологически и се съпровожда от изместването на ударението по-напред, в турския език възможно чак на първата сричка на трисричното име, както при ойкнм *Ávcılar* от нарицателното съществително име в мн.ч. *avcılár*.

За косвено указание в случая, че ударението на Името не е на последната, нито пък на първата му сричка, а именно и единствено само на втората, като че ли може да се приеме изписването му тук с гръцката букв. ***η,*** за съответния звук на която можем да си мислим, че е ударен и следователно е сричкотворен, докато крайната в Надписа слформ. ***ταιϛη*** е изписана в средата с букв. ***ι,*** но тя, както вече се видя малко по-горе, обозначава съответния сонорен звук от състава на целия дифтонг, което означава, че този съгласен звук не е сричкотворен, а от тук и ударен, така че като резултат и заключение *мли* ***Βουηλα*** следва да се транскрибира единствено и само като ***Buila*** [вж. и срв. Бешевлиев 1992, 44,60-62,216; Гюзелев 1973, 164-167; Коледаров 1979, 18; Милев, Михайлов 1966, 7,9; Младенов 1935, 7-8,22-23,36-37,62-69; Никовъ 1925, 196-214; Попконстантинов 1992, 149; Фехеръ 1997, 152; Хабургаев 1974, 28,48; Цейтлин 1977, 37,187; Юхас 1985, 35-36,94; Hampel 1885, 54; László, Rácz 1984, 23,159; Maenchen-Helfen 1973, 379; Tekin 1987, 44-47].

В Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" непосредствено след *мли* ***Βουηλα*** е изписана и прибавена слформ. ***ζοαπαν,*** а до идващото малко след това, също *мли* ***Βουταουλ,*** както вече доказахме малко по-горе, наистина в един малко предварителен порядък, по същия начин се нарежда и слформ. ***ζωαπαν,*** единствената разлика на която от предната словоформа е, че тази тук е изписана посредством малката букв. ***ω*** на гръцката буква омега, увеличена и приравнена обаче по големина и височина към всички останали главни букви в текста на Надписа.

В литературата като че ли, може би напълно основателно, не е обръщано специално внимание на тази особеност на изписването на двете словоформи и обикновено те двете се приемат и разглеждат за една и съща дума, именно поради което и ние преминаваме към нейния, на тази дума анализ, забелязвайки най-напред, че отново унгарският езиковед тюрколог проф. Gy. Németh [1971] държи първенството по екстраординерност и екстравагантност, който вижда в това буквосъчетание, много неясно откъде накъде и защо, "титлата на сановник ***čåban,*** където ***č,*** отразявано в надписите – излишно е да питаме в кои по-точно (И.Д.), посредством ***ζ,*** се потвърждава от руническата форма ***čåban*** - за кой точно рунически надпис става дума, моля (И.Д.); мене много ме нападат, напълно основателно според нас (И.Д.), защото при това четене, доколкото гръцката транскрипция на варварските звукове демонстрира наред с редицата регулярно-коректни случаи още и *огромен брой* нерегулярно-некоректни случаи, които ги изместват..." - едва сега и най-после се разбра за какво точно става дума: варварите са българи, българите са варвари и г.

Професорът маджарин, вече в подножието на маджарската си националшовинистична камбанария, дори и до сетния си дъх, в никакъв случай и за нищо на Света няма да приеме и да признае, че много преди неговите маджари Унгарската пуста я населяват и владеят българи; маджарските крале са от български произход; половината маджари всъщност са българи, както и самият той, и най-после, че великолепното Златно съкровище "Надь Сент-Миклош", към което с учудване и възхита гледа целият Свят, в действителност и безспорно е българско!?

"Интелигентният Мавродинов, който приема моя метод и още по-важно – моите резултати – твърди, че при моето дешифриране за изходна точка служи идентификацията на *ζο(ω)απαν"* с изписаните след това четири руни, които ние по технически причини не привеждаме тук (И.Д.), но те трябвало да се четат като *čaban* - дори и да е така, това не означава нищо, защото проф. Мавродинов е изкуствовед, а не езиковед тюрколог и още по-малко пък специалист по тюркска руника, за да може да вземе отношение по нея, а и как може той да се съгласи и приеме, че Съкровището е печенежско, когато цял живот се трепе да доказва, че е българско, очевидно тук се подхвърля някаква много нескопосана лъжа и инсинуация, не напразно няма цитат; при все това напълно възможно е букв. ***ζ*** да не означава африкат, а спирант и все пак началното ***tš, dž*** става в къпчашките диалекти също така ***š, s, ž, z*** - това за спиранта не е възможно, то си е задължително, но щом като думата е печенежска, а печенежският език е огузо-български (Н. Баскаков), което само вие не можахте да научите, какво правят тук тези къпчашки примери или за вас и това няма никакво значение(?!); отразената с гръцките букви ***οα, ωα*** гласна в първата сричка не е нито ***a,*** нито ***u,*** а само ***å;*** думата няма какво да прави със славянското *župan*, това трябва да е тюркското *čaban,* с ***b,*** негови съответствия са огузското *čoban,* печенежското *čåban (ζοαπαν, ζωαπαν)* - може, може и в такъв случай се оказва, че титлата на печенежския сановник ***čåban*** възниква и се образува на основата на значението "говедо-пазач", тези "тюрки" наистина са много объркани в социално-номинативната си йерархия и мотивация и все пак много по-добре щеше да бъде вместо декларации да видим конкретен историколингвистически, компаративистически, контактолингвистически и палеографски анализ, какъвто маджарският професор очевидно не е в състояние да направи, а ние приключваме неговото представяне и нашата оценка към това, като се извиняваме единствено за вмъкването в цитата, само не и за напълно справедливите "упреци", но за сметка на това пък не се налага по-нататъшен коментар.

Всъщност и в действителност лекс. ***ζοαπαν/ζωαπαν*** е славянска по произход, в интерес на истината, не само и единствено в приблизително-повърхностните етимологически представи на току-що цитирания унгарски професор, а и на много други езиковеди и историци, но нека все пак и преди това отбележим, че тъкмо тази лексема е генетична основа на множеството думи и имена нейни континуанти, продължители в славянските и в неславянските балкански езици, формите и разновидностите на които много добре и напълно основателно се обединяват и представят от широко известната и разпространена още от Ранното Средновековие собствено българската лекс. ***жупан,*** *стб.* **жѹпанъ.**

Така например *рус.* ***жупа*** "округ", *струс.* ***жупа,*** *укр.* ***жупа*** "округ; соляная копь", за което ние лично не виждаме вътрешносемасиологически основания да му се придава и второто значение, очевидно лексикографска грешка, и по такъв начин, анализът, съвсем неоправдано, да се насочва към историкофонетически може би коректни, но номинативносемантически, ирелевантни индоевропейски лексеми, *сръб.* ***жупа*** "община; семья, челядь", *стсръб.* ***жупа*** "округ", *словн.* ***župa*** "округ; приход", *чеш.* ***župa*** "округ", *пол.* ***żupa*** "рудник; соляные копи", с което второ значение и това попада под горната

забележка, *стб.* **жꙋпиштє** “τάφος, μνήμα” (Супр.), при което се констатира неизводимостта на най-старото знач. “округ” от редицата други, “индоевропейски” значения; отхвърля се вероятността това значение да е новообразувание от лекс. ***župan,*** без обаче да се изключва възможността лекс. ***župa*** “округ” да се отнесе към *англсак.* ***géap*** “просторный, широкий” и по-нататък, към *гот.* ***gawi*** “округ”.

Наред с това, *рус.* ***жупан*** “начальник округа”, *струс.* ***жупанъ,*** откъдето и *ойкнм* ***Жупаново*** (XV в.; Новг), *стб.* **жѫпанъ,** *бълг.* ***жупан,*** *стсръб.* ***жупань,*** *сръб.* ***жȕпâн,*** *словн.* ***župàn*** “должностное лицо; начальник комитата”, *чеш.* ***župan*** “управитель округа”, вероятно производно от ***жупа*** “округ”, свързано посредством редуване на гласните със *стчеш.* ***hpán,*** *чеш.* ***pán,*** *стпол.* ***pán*** “господин”, по-малко вероятен аварски произход, тъй като думата не може да се отделя от ***жупа*** “округ” и *стчеш.* ***hpán*** [Фасм-2, 65-66].

В общи линии в главното и съществено кой знае колко далеко и откъснато от този етимологичен преглед и анализ не стои и българският етимологичен речник, според който ***жупа*** “административна област; дружина, род, тайфа”, ***джупа*** “махала, страна околност”, *стб.* **жѫпиштє** “гроб”, с разпространение или съответствия в останалите южни, западни и източни славянски езици, обаче “Етимологията не е съвсем ясна”.

По същия начин и ***жупан*** “управител на жупа; глава на род”, *стб.* **жѫпанъ,** с производни, сред тях и *сли* ***Жупаница*** в Костурско, *хдрнм* ***Жупаница*** - приток на Черни Искър, с разпространение или съответствия в останалите южни, западни и източни славянски езици, но “Етимологията не съвсем ясна”, както и това, че тук все пак се отбелязва и приема за сведение предположението на Брюкнер, според което лексемата е “от аварски произход, срв. *ζοαπάν* в надписа от Наги-Сент-Миклош” [БЕР-1, 559-560].

Според П. Скок *срхрв.* ***žúpa, juppa*** (1070), ***supa*** (1242) “стара славянска административна единица; село; място, изложено на слънце, припек и където не се задържа сняг; род, челяд; епархия, енория”, отговаря на *нем.* ***Gau,*** равно на *гот., стгорнем.* ***Gawi;*** от ***žúpa*** със значението “стара административна единица” и с помощта на суф. ***-an,*** който се среща само при ***žȕpān,*** се образува наименованието за старейшината на жупата, друго негово значение е “селски кмет”; думата влиза в латинската и гръцката средновековна терминология – ***juppania = ζουπανία*** при Конст. Багрянородни; унгарците не са имали ***žȕpān,*** него румънците са пренесли върху болярите със значението “господин”; в хърватски първата гласна изпада до ***špan*** “глава на жупа”, което се задържа до 16 в., но също и “надзирател на господарските имоти, дворник”; със същия облик думата я има и при панонските славяни, което се доказва от *унг.* ***ispan*** “capitaneus”, от което е *словн.* ***išpan*** “надзирател на ратаите и слугите”; *унг.* ***ispan*** е преминало и в *нем.* ***ge Gespan;*** етимологията не е съвсем сигурна, според Брюкнер и други думата е от аварския език, както и ***ban;*** едно от потвържденията за това би бил надписът на златната чаша от Надь Сент-Миклош (9 в.) - ***ζοαπαν/ζωαπαν,*** което отговаря на ***ζουπαν*** от прабългарските надписи; завършекът ***-an*** е същият както при ***kagan > kan, bajan > bojan > ban*** [Skok-3, 687-688].

Специално в историческия и съвременния книжовен унгарски език има лексеми като ***zuppanus*** (892), при което авторът историк отбелязва, че ***župan*** е славянска дума в унгарския език и е равна на лекс. ***beg, bö,*** славянска дума е и ***ispán,*** която първоначално е означавала не “comes castri”, а само в съчетание с думата ***vár*** “Burg” е означавала “várispán”, т.е. ***Burggespan*** “градоначалник” и освен това е и в структурата на дворцовата титл. ***nadórispán*** “comes Palatinus”, без обаче да е възможно “от произхода на думата ***Gespan (ispán)*** да се съди за дворцовия произход на дворцовата структура”, тук е и титл.

suburbanus [Györffy 1982, 133-146]; ***supan*** (1290) [Gombos-3, 1821], ***csupa, csupán,*** като значението на лекс. ***csupa*** се представя и изразява и посредством слсъч. ***csupán scak,*** при което и двете имат знач. "puszta, merö" [MagEtSz-3, 317], също и титл. ***ispán*** "управляющий, приказчик; ишпан, начальник комитата" [MagOrSz-1, 1116], откъдето и сложносъставната титл. ***várispán*** "градоначалник" с помощта на лекс. ***vár*** "град".

При секелите още от времето на разпадането на Западнохунската империя е известна и се използува титл. ***rabonbans*** [Jancsó 1921, 7], а в средновековната унгарска антропонимия има такива мъжки лични имена в съчетание с титла като ***Aba Banus,*** *мли* ***Ban*** на унгарски сановник, ***Bele Ban, Bolando Bano, Buzadban, Dionisius banus*** [Gombos-1, 654,611; ~*~2, 985,1277; ~*~-3, 2241,2261], ***ban Simon*** [Histoire de la Transylvanie 1992, 198] и най-после в унгарската топонимия се срещат такива селищни имена като ***Bors comes, Bors ispán, Scubanus*** (1177) [Kiss-1, 198,242,335].

Не при всички етимолози с титл. ***жупан*** се свърза и титл. *бан,* но дори и един единствен случай (М. Фасмер), макар и неексплицитно-директно, пък и направо тъждествената семантика на двете титли в основния им сектор с малко непълното фонетично тъждество е достатъчно основание и даже изискване, тук да се представят накратко и проучванията и върху втората титла с цел най-малкото към края на настоящото проучване да се достигне и изведе по възможност съответното обобщително заключение относно наличието/отсъствието между тях на някаква генетико-историческа връзка.

При тези условия и с тази крайна цел *бълг.* ***бан*** истор. "областен управител у южните славяни през средните векове; областен управител в Югославия; дребна румънска монета = 1/100 от лей", *срхрв.* ***bân,*** *рум.* ***ban*** "управител; 1/100 от лей", *нарси* ***banat*** "област, управлявана от бан", сред производните на което е и ***Банат*** "област в СЗ Румъния", от *праб.* ***βοεάνος*** "господар", у Конст. Багренородни (10 в.), *монг.-тур.* ***bajan*** "богат, заможен", за прехода ***боя- (бая) > ба-,*** срв. *бълг.* ***о - пас:пояс*** [БЕР-1 30].

Наред с това *срхрв.* ***bân*** "областен управител в Хърватия, Босна, Банат, Влашко и Молдова; град, крепост; господин, господар"; гласната ***а*** е резултат от контракция на ***-oja,*** както ***pas < pojas,*** неконтрахираната форма е при Конст. Багрянородни - ***βο(ε)άνος,*** а при Кинам има вече контрахиран облик ***μπάνος,*** също и при *унг.* ***bán,*** *бълг., рум.* ***ban;*** посредством суф. ***-at*** се образува *мси* ***Bánát,*** *унг.* ***-ság - Bánság;*** произхожда от *авар.* ***bajan*** "vladalac horde", като славянската фонема ***а>о: bojan,*** потвърждението е по-горе при Багрянородни; при монголите, аварите, българите, татарите и киргизите е лично име, а при турците има значението "имотен, богат" и като собствено име; думата води началото си от времето, когато аварите са владеели славяните; в унгарския език е антропоним и топоним – ***Baanflva, Bán Monostor,*** от дакийските славяни е преминала в румънския език, въпреки че Йорга настоява, че е дошла от унгарците [Skok-1 104-105].

Според проф. Г. Фехер [1925] в каменен надпис от Плиска на кирилица във вида ДЕЛѢНЪ БАНЪ, след мли *Делян* стои титл. ***бан,*** това най-вероятно е Петър Делян, синът на Гаврил-Радомир и маджарската княгиня, Делян е живял в маджарския двор и носи маджарска титла; титл. ***бан*** е "несъмнено специфична маджарска титла", която произхожда от *монг.-тур.* ***bajan*** "богат", среща се в аварския език под формата ***Баянъ,*** като княжеско име; името на най-възрастния син на Кубрат е ***Ваϊανός,*** Конст. Багрянородни освен единадесет жупанства споменава още и три околии в Хърватско, намиращи се под властта на ***βοάνος*** и ако по негово време там все още са се разпознавали остатъци от аварското население, трябва да вярваме, че аварските околии са се намирали под властта на ***βοάνος*** и че титл. ***βοάνος*** хърватите са наследили от аварите; знаем обаче, че хърватският език не допуска контракция на ***bajan*** в ***ban,*** следователно промяната не е в

този език, а и не може да се приеме, че маджарите са заели от хърватите думата ***bajan,*** която да еволюира в *унг.* ***bán,*** макар че значението ѝ в маджарски е "маджарски управител на Хърватско"; маджарските форми на думата показват, че тя е еволюирала не от ***bajan,*** а от ****baγa(à)n - *bacha(à)n(i) - baa(á)n(i),*** във връзка с което са интересни прабългарските форми ***βαγαιν-*** с корен ***βαγα*** и името на хана ***Παγάν-ος*** от същия корен, така че от монголо-турската дума ***Bajan*** в аварския език, през X в. в хърватския език произлиза формата ***βοεάνος = bojan,*** в същата форма думата се среща и в езика на прабългарите като лично име, в маджарски от форма ***bahán*** е станало ***bán,*** когато маджарите завладели Хърватско, управителят му бил наречен с маджарската дума ***bán,*** сходна с (аваро)-хърватската титл. ***bajan*** и заета впоследствие от хървати, сърби, власи и др. [496-498].

В румънски етимологичен речник лекс. ***ban*** има значенията "княз или владетел на Мала Влахия; вицекрал на същата провинция; молдавски велможа; първият сред болярите на Влахия", последният от които се нарича изобщо ***vel-ban*** или по "славянски", но по него време тези "румънци" още си говорят и пишат на български език и затова са ни оставили добре известните влахобългарски грамоти, откъдето е и настоящата, затова по-добре по български – âелики банъ, и тази дума произхожда от засвидетелствуваното при Конст. Багрянородни ***βοεάνος,*** което се латинизира до ***bouan,*** от него е *рум.* ***bouîn*** и оттук и ***ban,*** като тук особено силно впечатление прави още и това, че влашките и молдовските князе доста до късно носят славянобългарски имена и се титулуват и с двете титли, както е например в грамота, дадена на манастира Тисман през 1643 г. от бана на Крайова †Jupan Dragomir vel-ban cralevskii [EtMgnRm-3, 137,141-142], докато според друг румънски речник титл. æuïúí във влахобългарските грамоти направо и без никаква аргументация се представя само и единствено като румънска по произход [DcSlRm, 119].

Наистина много странно, дори и абсурдно-парадоксално, но се оказва, че даже и по средата на миналия век, много виден и изтъкнат според неговите колеги и ученици, езиковед тюрколог, какъвто е току-що представеният и анализиран унгарски професор, не е чувал изобщо нищо за прабългарските надписи от VIII в. от Дунавска България и не е разбрал, че и в тези надписи се среща и е употребена същата титла, което в действителност означава, че тя се среща и употребява най-рано и най-напред в Европа още в прабългарския език в частност, а от тук следва така също и това, че тя е достояние и на тюркските езици изобщо.

В действителност в прабългарските гръкографични надписи от VII-IX в. и по-специално във военно-инвентарния Преславски надпис, за който вече по-горе стана дума, Титлата е употребена самостоятелно и в съчетание като *Τωυρτωυνα πιλε* ***ζωπαν,*** при което букв. ***ω, ωυ*** предават зв. ***o,*** но специално при Титлата, която се среща в друг надпис под формата ***ζουπαν,*** "Забележителна е само разликата във вокализма на първата сричка"; във възпоменателен надпис на хан Омуртаг от 822 г. за неговия жупан-таркан Шун от рода Кюригир – *ὁ Χσουνος ὁ* ***ζουπαν*** *ταρκανος,* с бележката, че ***ζουπαν ταρκανος*** е "сложна първобългарска титла", у Конст. Багрянородни - ***ζουπάνος γέροντες,*** редуването ***o-ου*** се среща и в други прабългарски имена и титли; пак във възпоменателен надпис от хан Омуртаг за негов жупан – ***ζουπανος,*** от рода Ермиар, името на когото обаче не се чете поради увреждения надпис; в надписа върху допълнително прибавената на външното дъно сребърна пластинка на сребърна чаша, принадлежала на великия жупан на България е изписано *†Σηβην* ***ζουπανος*** *μέγας ής Βουργαρήαν,* като точно в съчет. ***ζουπανος μέγας*** Титлата се среща за първи път; "Нейният обратен словоред: съществително-прилагателно, се различава значително от обичайния гръцки, срв. *†Σφραγίς Στεφάνου μεγάλου* ***ζουπάου*** *τοϋ Νεμάνια* и това се дължи може би на влиянието или предаването на някой първобългарски

израз като ***ζουπαν ταρκανος,*** където особеното значение на последния член е изразено чрез *μέγας* , а не за изтъкване на прилагателното"; "В Сърбия, Далмация и други западнославянски страни държавният глава е носел титл. ***μέγας ζουπάνος*** покрай ***άρχιζουπάνος;*** "първобългарската титла ***ζουπανος μέγας*** и славянската ***μέγας ζουπάνος*** не могат да бъдат равнозначни, понеже Сивин не е бил държавен глава на България. Двете титли са следователно еднакви само по форма, но не и по значение"; "Заслужава да се отбележи, че както ***ζουπανος μέγας*** от сребърния съд, така и ***ζουπαν ταρκανος*** от № 61 имат неславянски лични имена Сивин и Шун, а освен това последният принадлежи към рода Κυριγιρ, който очевидно не е славянски. Изглежда, че най-висшите жупани са били първобългари." [Бешевлиев 1992, 61,200-202,231-251].

Съответно на всичко това през Първата Българска Държава е доста силна и влиятелна, много висока по място или ранг в българската административно-политическа йерархия и институцията жупан като например по времето на хан Омуртаг някой си Шун от рода Кюригир е жупан таркан; във военно-инвентарния Преславски Надпис жупанът е поставен непосредствено след ичергу-боила, който пък от своя страна идва непосредствено след хана; от надпис на дъното на сребърна чаша от вече християнския период става известно, че неин собственик е Сивин, великият жупан на България, откъдето пък според нас става ясно, че тази институция от своя страна е и вътрешно стратифицирана; жупани са и вождовете на славянските племена в границите на Държавата и те са поставени под опеката на един главен жупан, който е българин; висшите жупани обикновено са от български произход, а славянските жупани са им подчинени [Бешевлиев 1984, 144].

По времето на цар Петър (927-970) жупанът е български управител на голяма административна област, титлата му е равна на титл. *княз* и се дава на управителите на области, които от средата на IX в. стават комитати, а техните управители – комити; пак по времето на цар Петър зависимата от българската държава област Рашка я управлява местен жупан; около 943 г. областен управител на голяма част от административната единица Добруджа е жупан Димитър, споменат в надпис от днешното румънско с. Мирча-вода, тогава голяма крепост негова резиденция и който жупан организира и ръководи отблъскването на руско-печенежско нападение през същата година, а в старобългарски надпис в скалната църквица в Мурфатлар се споменава жупан Георги, който пък трябва да е областен управител на друга част от Добруджа [Бешевлиев 1976, 17; История на България 1981, 372,398,450; Коледаров 1979, 51].

Жупанът е един от старобългарските **сановити,** които се споменават в Супрасълския сборник от XI в.: **приде съ множьствомъ воєводъ и казньць и жѫпанъ** [Цейтлин 1977, 112]; кръстоносците от Третия кръстоносен поход от 1189 г. наричат жупан наместника на югозападните български земи в рамките на Византийската империя, а по това време сърбите имат жупани и един от тях е велик жупан, т.е. цар, като в латиноезичната хроника на събитията Титлата се изписва като ***juppanum, juppanus,*** където букв. ***j*** безспорно обозначава зв. ***ž,*** а при гръцките хронисти, описващи същите събития - като ***ζουπάνος*** [Златарски 1994, 2-18].

Прабългарската дума **жоупа** от първите десетилетия на Втората Българска Държава има значението "хóра, област", а областният управител се нарича жупан; голямото разпространение на термините за административната единица и нейния управител в старосръбските документи се дължи на по-старото и силно българско влияние в тази страна; званията "бан" и "воевода" "се запазват за управителите на по-големи или по-малки области не само във възприелите старобългарската държавна уредба воеводства

Влашко и Молдова, но даже и отсам Дунава през първите столетия след османското завоевание в поробените български земи", като "Например за един бан Вельо се говори в приписката за налагането на исляма над чепинските българи в 1666 г.", тук трябва да се има предвид и името на гр. Банско, като в лингвистични проучвания "се сочи българският произход на думата и съществуването на монголски паралели - "баян" (=богат)" [Коледаров 1989, 11].

Институцията жупан и съответната й титл. ***жупан*** я има още и в Чехия, където обаче жупанът е градски управител, comes civitatis, както и в Унгария по времето на крал Стефан (998-1038), където жупаните са най-близките и най-верните съратници на краля след Църквата и велможите, но преди неговата дружина [Сотиров 1976, 31-34].

Пак по същото време ишпанът, лат. comes siculorum, при секелите в Трансилвания, които все още запазват родово-племенната си организация и обичайното си право в рамките на териториалната си единица "стол", произхожда из средите на едрите земевладелци и се назначава като представител на кралската власт едновременно за управител, военен вожд и главен съдия на стола [Юхас 1985, 95-96], докато институцията бан се учредява през 1105 г. от крал Коломан и тя обединява и подчинява les comes [Histoire de la Transylvanie 1992, 152].

За проф. Д. Немет нещата, както винаги, са пределно прости и ясни - лекс. ***ispan*** "vali" т.е. "областен управител", си е единствено и само Macar sözü, т.е. унгарска дума [Németh 1962, 196], преди и след него титл. ***бан*** и ***жупан*** имат какъв ли не произход, в повечето случаи славянски за втората, при който обаче се оказва, че за нейното словообразуване служи един фамозно-куриозен суфикс, който не се среща при никоя друга дума (П. Скок), и какви ли не генетични основи, дори по две едновременно, за първата (Г. Фехер), към която толкова пъстра, но все пак много невярна картина нека да прибавим и още едно мнение, според което тази, втората титла произхожда пак от аварския език.

За съжаление, поради това, че ползуваме съкратен електронен вариант на съответното проучване на проф. Om. Pritsak [2003], който обаче, като че ли, по същество само повтаря определяното като "малко вероятно" доста отдавнашно предположение на Брюкнер [Фасм-2, 66], сега нямаме възможност да се запознаем и преценим в детайли, аргументацията на автора и да проследим в обратен ред, чак до самия етимон, ако такъв изобщо е посочен и обоснован етимологически, възникването, образуването и развитието на думата, но според него тя идва от аварския език, културно-историческите условия и предпоставки за преминаването и заемането на която във всички южно- и западнославянски езици са от времето през VI-VIII в., когато в Аварския хаганат едновременно живеят, но според нас главно воюват, като извършват опустошителни набези към византийските земи, авари, болгари, славяни и др. [2].

Всъщност и в действителност, както вече доста отдавна е добре известно в тюркското езикознание, разпространената и преминала във всички езици на Балканите и Средна Европа прабългарска титл. ***жупан*** води своето начало от китайския език и е преминала от тук към тюркските езици изобщо и в българските езици в частност някъде към началото на Новата ера. Като част от най-многочислената група думи, заети и преминали от китайския език в тюркските езици, титл. ***župan*** - титуль провинциального чиновника, има за основа *кит.* ***tsou-pan*** "секретарь; канцлер" [Баскаков 1987, 70,73; Ramstedt 1951, 72].

По същия начин от китайския език води своето начало и титл. ***бан*** и дори за нея в литературата има вече достатъчно подробно-конкретни сведения и данни, а именно: През 105 г. пр.н.е, ***шанюй*** е титлата на върховния владетел на сюнну, докато владетелите на двете крила носят титл. ***сьян-ван,*** съответно ляв и десен; през 48 г. сюнну се разделят на

северни и южни, многочислените племена при които имат владетели или с титл. ***ван,*** или с титл. ***шанюй;*** в края на династията Хан, за ванове се обявяват старейшини на номадски села, преселища, рус. кочевье, които имат повече от 800 юрти в единия от случаите и повече от 1000 юрти в другия, като всяка една от титлите може не само да се присвоява лично-индивидуално, но да се дава още и от страна на върховния владетел или пък от страна на китайския император с нарочен указ [Таскин 1986, 216-217].

В Орхоно-Енисейските рунически паметници от началото на VIII в. се срещат лекс. ***оń/иń*** със съответствие *кит.* ***wang*** [Thomsen 1986, 154]; в съвременния монголски език има лекс. ***vang*** "prince; nobleman" [MnEnDc], а в тунгузо-манджурските езици ***ваŋ*** "государь; великий князь" идва от китайския език и е контактолингвистично съответствие на *монг.* ***vang, ван ван*** (втората степен на княжеския сан) "князь; король" от *кит.* ***ва́н*** "князь; цар" [ССТМЯз-1, 130], тук приведено след съответния китайски йероглиф, който ние пропускаме по технически причини, пък и надали има толкова голяма нужда точно от него, когато нещата и така са повече от ясни.

Следователно и фактически се оказва, че средновековните български, сръбски, хърватски, унгарски, чешки, румънски и др. титл. ***жупан*** и ***бан*** са прабългарски по произход и по-точно, те са едновременно лексикален инвентар на южнодунавския от една страна и на севернодунавския от друга страна диалект на късноантичния и ранносредновековния прабългарски език, а преди прабългарския език те имат своята генетико-историческа основа и начало в две съвсем отделно-самостойни думи на китайския език.

При това положение вече напълно обосновано и логично е да се допусне, че в процеса на преминаването си в българските езици и диалекти още преди началото на Новата Ера и някъде в района на днешна Западна Монголия началната съгласна на *кит.* ***tsou-pan*** се субституира посредством българския зв. ***s,*** който под влияние на започващата да се проявява едва след това етимологична фонетична промяна ***s-š,*** както при по-горе разгледаните лекс. *шейна, шегор* и др., се превръща в зв. ***š,*** който звук впоследствие в южнодунавския прабългарски диалект се озвучава до зв. ***ž,*** а като ****šupan*** се запазва в севернодунавския прабългарски диалект, поради което в латиноезичните староунгарски хроники има и форма ***supan*** (1290), където с течение на времето под влияние на палаталната съгласна зв. ***u*** преминава през зв. ****ü*** и се развива до зв. ***i - *šipan,*** преминало и заето в доста запазен вид в горецитираното *хърв.* ***špan*** "глава на жупа".

От тази севернодунавска форма на общоболгарската лексема ****šupan,*** в двуезичната болгаро-маджарска езикова среда във и около маджарската столица Буда, а и много добре е известно, че в маджарския кралски двор до късно време се говори на двата езика – прабългарски и маджарски, по пътя на фонетичната промяна метатеза се получава и собствено унгарският облик на думата, същевременно и титл. ***ispán,*** но резултат от същата фонетична промяна между впрочем е и доста разпространеното *унг. мли* ***İstván,*** получено на основата на *лат. мли* ***Stephanus*** и носено и от вече добре познатия ни унгарски крал Стефан (997-1038).

Ето така неусетно и изцяло се доказа и потвърди, че гръцката букв. ***ζ*** от слформ. ***ζοαπαν/ζωαπαν*** от Надпис № 21 на Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" следва да се транскрибира не чрез букв. ***č*** (Д. Немет), нито пък чрез букв. ***z*** (С. Байчоров), а единствено и само посредством букв. ***ž,*** като при това водещо-главен аргумент в полза на точно тази транскрипция безспорно е не само току-що проведеният историко- и контактолингвистичен анализ, но и фактът, че Титлата и нейните производни, както вече се посочи по-горе, са засвидетелствувани много рано в старобългарския език на кирилска

графика във вида ѫѵпанъ, ѫоупъи, ѫоупа, ѫѵпиштє, а така също и в латинския език под формата на ***juppanum, juppanus,*** като при това за описанието на същите събития гръцките хронисти си служат с титл. ***ζουπάνος,*** което като цяло прави точно тази транскрипция напълно сигурна и неоспорима.

Сега вече по-накратко, използването при изписването на Титлата на буквсъч. ***оα/ωα*** никак не е случайно и не може да има за фонетична стойност зв. ***а*** (Д. Немет), а е резултат от характерното и за този прабългарски диалект разширяване на тесните гласни, докато при втората форма на титлата има и незначително удължаване, именно което се обозначава посредством "специализиралата се" за това буква омега [Хабургаев 1974, 54].

Характерното за прабългарските езици разширяване допълнително се съпровожда и от частична дифтонгизация, който фонетичен процес като цяло между впрочем протича и се наблюдава и при прабългарската по произход унгарска антропонимия – *мли* ***Borsoa*** [ЛтИзв-5.1, 27] от *сваднболг.* ****борс*** < *болг.* ***барс*** "рис; тигър; пантера", и от което мъжко лично име между впрочем няма как, благодарение на южнославянската ликвидна метатеза, да не води своето начало и съвр. *рум. ойкнм* ***Брашов,*** но също така и при унгарската топонимия – *ойкнм* ***Tóalmás,*** което безспорно и в никакъв случай не може да бъде от *унг.* ***tót*** "szlovák" и *мли* ***Almás,*** а по-скоро и дори безспорно не от изобщо-неясно "тюркското" [MagEtSz-3, 935], а единствено и само от прабългарското по произход *унг.* ***tolmács,*** в основата на което най-вероятно лежи *днболг.* ****tulmač,*** първата гласна при което се разширява още на прабългарска езикова почва и преминало, заето и видоизменено най-напред под влияние на етимологичната фонетична промяна ***у-ъ*** не само и не толкова до *болг.* ***тълмач*** "тълкувател; преводач", но и до всички без изключение като че ли славянски езици [срв. Kiss-2, 657].

Досега винаги сме смятали, че И. Добродомов [1974] е най-задълбоченият и най-ерудираният сред малцината руски изследователи на прабългарските лексикални заемки в славянските езици, но все пак не особено убедително-обосновано и съвсем неточно ни изглежда мнението му, според което думите *книга, тълмачь, тълкъ, печать* са "тюркизми с общославянско разпространение", които са преминали от тюркските към славянските езици още през "праславянския период" [26], защото даже към края на II в., когато хуните проникват в Източна Европа, както вече беше посочено по-горе, "праславянската общност" отдавна вече трябва да се е разпаднала и диференцирала най-малкото до нейните три основни дяла – южни, източни и западни славяни, именно поради което въпросните не "тюркски", а единствено и само прабългарски лексикални заемки трябва да са преминали от различно-отделни прабългарски племена към пак различно-отделни славянски племена още на етапа и по времето на интензивно-близките етнолингвистични контакти и взаимодействие между тях през периода II-X в., като особено благоприятните условия за това очевидно-безспорно са се сложили най-напред по време и в рамките на Западнохунската империя от началото и средата на V в., а след това и по време и в рамките на империята на Първото българско царство.

От друга страна прабългарската по произход българска лекс. ***тълмач,*** по-ранно *стб.* тълмачь, но и по-късното, вече адаптираното посредством ликвидната метатеза тлъмачъ, в никакъв случай не е и не може да бъде от впоследствие появилото се по тези земи *печен.* ***tolmač,*** а то пък да е изглежда пак от *печен.* ***tyl*** "Zunge", което много неквалифицирано предположение, поради очевидно-явното разминаване най-малкото с хронологията, на проф. К. Менгес така и не е видял и разбрал неговият български апологет "помощник-историк" [Stojanov 1999, 28]; нито от *монг.* ***кэлмэрчи,*** където по принцип е повече от

съмнително наличието на "общоалтайска" лекс. ***кил*** "язык" [Ахметьянов 1978, 146-147], първата съгласна на която да се развие, неясно по силата на кой точно регулярен фонетичен закон и с какъв обхват, в общотюркския зв. ***t,*** нито пък лексемата е една от турските заемки в славянските и балкански езици (Х. Ерен), а тя по принцип си има историко-генетическа връзка и се характеризира с доста на брой съответствия в тюркските езици, като едно от тях е и *тур.* ***dilmaç.***

Впрочем тъкмо във връзка с *тур.* ***dilmaç,*** от което очевидно-безспорно и на всичко отгоре е образувано и *тур. фми* ***Dilmaç,*** но така също и напълно в разрез с фонетичните закони на съвременния турски език и обликът на *фми* ***Tilmaç*** [TV], този път наистина е доста позатруднен небезизвестният ученик на проф. Д. Немет – турският езиковед, изселникът от Видин проф. Х. Ерен, който след като приема, че коренът е "Türkçe ***til-",*** не може обаче никак да уйдурдиса словообразователния суфикс ***-maç,*** вероятно защото в главата му много силно пулсира например хубавата българска дума *буламач,* а той доста време преди унгарския, още от детските си години, много добре знае и владее българския език, затова вместо да сложи едно "Proto-Bulgarca" и по този начин да си освежи и детските спомени от Синия бял Дунав, той се задоволява и се отказва да мисли по-нататък с едно "мъдро-многозначително" "Предизвиква размисли дали...", с което само за пореден път затвърждава нашето убеждение, че и в конкретния случай той не познава в необходимата и достатъчна за едно научно изследване, степен тюркските езици по принцип и турския език в частност, и след което в един сравнително подробен преглед на проблема ни дава възможност да се полюбуваме на това как всички без изключение светила на световната тюркология си скубят брадите, сиреч дискутират не около "турската" - Türkçe, както много неточно си позволява да се изкаже Х. Ерен, а именно и единствено около прабългарската дума, като тук, разбира се, с особен блясък сияе току-що споменатият унгарски професор с прабългарско лично име, който къде послъгва, къде премълчава, къде просто и той не познава тюркските езици, но все ги докарва нещата я до куманския, я до печенежския език, само не и до прабългарския, за което, както се посочи малко по-горе, той си има специални причини, и така безкрай [Eren, 113-114].

В никакъв случай и по никакъв начин не може да се каже и приеме, че и в специалното си проучване тъкмо върху историята на *унг.* ***tolmács,*** проф. Gy. Németh [1958] демонстрира някаква, дори и минимална тюркологическа компетентност, като прави изцяло безуспешен опит да докаже, че тази унгарска(!?) дума, "проникнала в определени източноевропейски езици", води своя произход от *печен.* ***til*** "Zunge; Sprache", без обаче да разкрива необходимите и достатъчни културно-исторически условия и предпоставки за това, а и изцяло некоректно-непозволено прибягва до някакви си къпчашки аналози, които уж потвърждават засвидетелствуваното във византийските извори редуване ***α-ου*** при двата фонетични варианта ***Τουλμάτζοι ~ Ταλματζίων*** на името на едно от печенежските племена по това време; в пълно неведение относно съществуването на много по-ранното от всякакви печенеги *стб.* **тълмачь,** все пак и въпреки всичко не пропуска "да реши" и този проблем, наистина с известна доза скромно въздържание в началото, но не и в края: "В какво отношение стоят печенежските форми на думата към славянските форми, аз не мога да реша, но предполагам със сигурност(!?), много забавно (И.Д.), че *унг.* ***tolmács*** не е от славянски, а от печенежски произход, както смята например и Г. Барци. Също и славянската дума вероятно е от славянски произход" (Sic!?).

Към всичко това, което изобщо не подлежи на квалификация, ние добавяме, просто като фактологическа основа за размишления и заключения относно компетентността, последователността и почтеността(!!!) на унгарските езиковеди, още и това, че според Г.

Барци [1980] *унг.* ***tolmács*** е неделима част от целокупните и изобщо немалко на брой "тюркски" заемки в унгарския език, по-голямата част от които е "произлязла от език или диалект с чувашки характер" [21-25], но по-нататък отново проф. Gy. Németh [1958] изобщо не е прав още и когато твърди, че словообразователния суфикс на ***tïlmač*** "бихме могли да го съпоставим единствено със суфикса от думата *sığırtmaç",* защото точно такъв суфикс, както ще се види малко по-долу, има и в чувашкия език, да не говорим за това, че веднага след това той демонстрира едновременно огромно пренебрежение и непознаване на морфологичната структура на тюркските езици, защото току-що приведената турска дума извежда не от причинителния залог на вече изпадналия от турския език гл. **sığırt-,* а от същи *sïγïr* "Kuh", но граматичната категория Залог не е субстантивна, а глаголна; илюстрира някакво Trübung – "помътняване, потъмняване"(?) на палатално-веларната вокална хармония посредством тур. *dilber,* което според него в анадолските говори се развива в *dilbar,* когато е много добре известно, че тъкмо диалектната форма е възможно най-близката до своя персийски прототип دلبر [дэлбäр], вж. също и перс. жли *Дельба́р* [ПРСл-1, 652], а книжовната форма е по-следващо-вторично развитие под въздействието на същата тази палатално-веларна вокална хармония, но и още много други от този сорт [1-8, подчерт. – И.Д.].

В действителност нещата са повече от ясни и прости – с въпросната дума много отдавна са пълни всички славянски езици, същевременно главно от българските, без, разбира се, да е изключено и от някои други, средновековни тюркски езици, тя е преминала и е заета още и в монголските, иранските, кавказските и романските езици [вж. напр. Doerfer 1965, 662-665; MagEtSz-3, 935], но особено важното и дори любопитно-куриозното за случая, заедно с десетина още други лексеми тя не е, много неясно как, откъде и защо, унгарска или славянска преди това (Б. Джонов), а единствено и само много-много стара, чак от времето на империята на българския хан Атила, прабългарска заемка и в германските езици, представени тогава предимно от готския език, допълнително, но много сигурно потвърждение за който път на преминаване е наличието и тук, както и в унгарския език, на широката гл. ***o,*** резултат от разширяването на прабългарския етимологичен зв. ***u,*** запазен освен това и в няколкото фонетични варианта на лексемата (Б. Джонов), заети очевидно-безспорно в германските езици пак по същото време и на същото място, но какво да говорим повече, както завършват някои от абзаците на староунгарските хроники, полу-прабългарино Дюла и полу-българино Асане!?...

Въпреки и независимо от привидно така сложения край на обсъждания дотук въпрос обаче нека все пак допълнително да забележим, че не толкова "огласовката *tol-, tal* в редица тюркски и нетюркски форми възпрепятствува безусловно извеждането от тюрк. *til, dil* "язык" (В. Абаев), колкото главно поради номинативно-семантически затруднения изглежда изобщо не е възможно *праб.* ****tulmač*** да има за основа като че ли всеобщо приетото, включително и даже и особено и от G. Doerfer, *общтюрк.* ***til*** "език", а по-скоро прабългарската лексема трябва да е много старо производно с помощта на отдавна мъртвия вече в останалите тюркски езици, но и понастоящем все още продуктивния в болгарския чувашки език деятелен суф. ***-мач,*** от източноиранското, а може би дори и от индоиранското като че ли по произход *бълг.* ****тулъкъу*** "тълкувам, превеждам", вж. *тур. обл.* ***tılık-*** "konuşarak bilgi almak" [TDAY-1960, 43], *болг.* ****тулкъу,*** преминало и развито, въпреки допускането за общ индоевропейски корен (Ст. Младенов) или пък за наличието тук на "скито-европейска изоглоса", но така също и на контаминация (В. Абаев), в *общсл.* ***тълкъ,*** *стб.* **тлъкъ, тлъковати,** свър. *бълг.* ***тълкувам.***

Този деятелен суф. ***-мач*** като че ли е налице и в тур. *sığırtmaç* "говедар", образувано, въпреки гореприведените напълно объркани морфологични представи на Д. Немет и Х. Ерен, не от същи *sığır* "говедо" [Németh 1958, 8; Eren, 364], а от вече изпадналия от турския език гл. **sığırt-* "паса говеда", но особено ярко проличава неговата глаголна природа и принадлежност пак от тур. същи *ayırmaç,* което в никакъв случай не се образува от някакво си съществително име, примерно **ayır,* каквото в турския език не е имало, пък и няма да има, защото това е повелителната форма на глагола за 2 л. ед.ч., а единствено и само от гл. *ayırmak,* като, разбира се, тук в никакъв случай не бива да не се забележи, че съвременният турски суф. *-maç* се характеризира с една доста по-абстрактна семантика, която обаче все още запазва и продължава да носи агентивния си семантичен признак, налице и в съответния болгарски суфикс [вж. и срв. Абаев 1965, 19; Барци 1980, 24; Болдырев 1974, 55-56; Джонов 1981, 68-74; Левитская 1976, 161; Doerfer 1965, 662; Абаев-3, 258; ЕПРк, 644; ТРСл, 82].

Следователно, съпроводително-непълният звук при частичната дифтонгизация в рамките на слформ. ***ζοαπαν/ζωαπαν*** не е зв. ***й,*** както преди това при слформ ***ταιϛη,*** а зв. ***а,*** който именно поради тази си непълнота следва да се обозначи посредством графичния знак за кратко ***а - й,*** така че окончателната и завършена вече транскрипция на слформ. ***ζοαπαν/ζωαπαν*** от Надпис № 21 се получава във вида ***жойран*** [срв. Младенов 1922, 369; ~*~1935, 37-39].

Наред с това, титл. ***жупан*** си е собствено българска титла, макар и от прабългарски произход, тя е достояние и лексикално-номинативно средство на историческия и съвременния български език, разпространена е и е добре известна, дори и утвърдена, както се видя по-горе, в езиците не само на славянските, но и на останалите балкански и други европейски народи, именно поради което няма нужда да се "превежда", независимо че и в теорията на превода съществува такъв факултативен принцип.

В първата определителна група от текста на Надписа титл. ***ζοαπαν*** е в постпозиция спрямо мъжкото лично име ***Βουηλα*** и този начин на разполагане, както се видя пак по-горе, при анализирането от страна на акад. В. Бешевлиев на изписванията и употребата на Титлата в прабългарските надписи, е собствено прабългарската форма и начин на нейната употреба и така е и при предишния спрямо жупана, по-високия прабългарски сановник кавхана, в случая кавхан Исбул, при гръкографичното прабългарско изписване на титлата на когото тя се разполага след неговото лично име - ὁ Ησβουλος ὁ καυχανος. В съвременния български език обаче този род титли се употребяват в препозиция и доколкото тук става дума за превод на текста на Надписа тъкмо на съвременен български език, то Титлата трябва само да размени мястото си по отношение на личното име и да се премести пред него, а цялата синтактична група следва да получи вида *жупан Буила.*

В първата голяма определителна група от структурата на текста на Надписа, ***Βουηλα·ζοαπαν·τεϛη·δυγετοιγη,*** особено важни и големи обаче са ролята и значението на слформ. ***δυγετοιγη,*** която безспорно представлява изключително рядък случай и дори прецедент в пра-българското езикознание, защото повече от сто години български и чужди езиковеди трескаво издирват, откриват, анализират и посоч-ват като прабългарски по произход единствено и само думи и имена, но не и граматични форми от типа на това тюркско по принцип и прабългарско в частност причастие, конкретен вид инфинитна форма на глагола, каквато в действителност се явява и представлява тази словоформа.

При почти всички от досегашните проучватели на Надписа обаче слформ. ***δυγετοιγη*** се идентифицира и представя като финитна форма изобщо и по-специално като 3 л. ед.ч., свършено минало време на тюркския, но по-скоро на турския (?) – Turkish, например, гл.

d(t)ök- “to pour..., to cast (metal), to form in a mould, to mould...”, който в интерес на истината има само форма с начален зв. ***d,*** но не и с ***t,*** вероятно именно поради което авторът се чувствува задължен да припомни, че във Volga-Turkish зв. ***t-*** много често се замества от зв. ***d.***

Нашето притеснение и несъгласие в случая произтича от факта, че език Volga-Turkish фактически и в действителност няма, а там, на Волга има само един болгарски език – чувашки, и два къпчашки езика – татарски и башкирски, но същият автор много лесно ни го премахва това притеснение и ни успокоява, като цитира и казанотатарския речник, в който е глаголът с това малко странно поведение на началния си съгласен звук, където обаче по принцип, доколкото татарският е все пак къпчашки език, началният звук трябва да е беззвучна съгласна, но тъкмо този език пък има и силен болгарски субстрат, така че никак не е изключено някои областно-диалектни форми да са и със звучен съгласен звук, те обаче надали са собствено къпчашко-татарски, поради което не може да се считат за меродавно-репрезентативни по отношение тъкмо на татарския език, така че в края на краищата кой ще ти гледа чак толкова и такива подробности, още повече че унгарският езиковед професор и академик е стигнал до тук без изобщо някога да ги е знаел и научил всички тези неща [срв. Németh 1971, 15].

В повечето от случаите в тази словоформа се вижда и съответно тя се идентифицира пак като 3 л. ед.ч., минало свършено време на общотюркския този път гл. ***tüket-*** “приключвам, завършвам”, при което се изпитва и силната вътрешна потребност да се оправдае този семантически много погрешен избор с фонетически пояснения: “Началното ***d-*** е засвидетелствувано в дунавскоболгарския език като ***δυγε- (dügä-)*** “to finish”. След това, като бележка под линия, се цитира стр. 88 от *Fürstenliste,* а на стр. 456: “Дунавският протобългарски език от IX в. “документира” промяната ***r-d>t: δυγε-τοιγη-dügä-tügi*** < ****düger-dügi;*** see Pritsak, *Fürstenliste,* p. 88.” [Pritsak 1982].

Всъщност и в действителност по този ред и начин “Дунавският протобългарски език от IX в.” за нормално мислещия езиковед тюрколог не документира изобщо нищо, докато именно слформ. ***δυγετοιγη*** представя и представлява единствено и само конкретен вид инфинитна форма или казано по-кратко и точно, минало причастие на прабългарския гл. ***δυγε-*** с най-вероятно значение “гравирам, изписвам”, изведено от по-следващите значения, и паралелите и съответствията на който прабългарски глагол само в някои от историческите тюркски езици например е *сттюрк.* ***toqï-*** “бить, ударять, стучать; вбивать, вколачивать; биться, стучать; ковать, выковывать; класть; устанавливать, воздвигать” [ДТС, 571-577], пак *сттюрк.* ***токыт-*** “велеть вырѣзать; поставить”, *стуйг.* ***тоғы-*** “стучать”, *стузбек.* ***тоғун-*** “бить себя” [Радл-3, 1149,1161], *стогуз.* ***токı-*** “бия някого; чукам по нещо; удрям, изковавам, правя; тъка” [DLT-3, 268], съвременното *тур.* ***doku-,*** една от многото и изконно турски думи, както и очевидно-безспорно родствената й на основата пак на току-що посочената староогузска дума, лекс. ***doğra-,*** за пореден път подминати и невключени в етимологичния речник на Х. Ерен.

Въпреки и независимо и от това нека да приведем и някои от съчетанията, в рамките на които въпросният тюркски глагол се среща и използува като например ***taş toқıt-*** “taş üzerine yazdırmak, hâkkettirmek, diktirmek”, т.е. “изписвам, издълбавам върху камък; карам да гравира, изреже, изсече; поставям паметник”; ***beñgü taş toқıt-*** “âbide diktirmek”, т.е. “слагам, поставям паметник” [вж. Tekin Ş. 1993, 13-14, вж. и срв. Сравнительно-историческая грамматика 1988, 469; ЭСТЯз-в-д, 247-249].

Както обаче проличава по безспорен начин от съпоставката на първата съгласна на тези глаголи със слформ. ***δυγετοιγη,*** в прабългарския диалект, на основата и в рамките на

който е съставен текстът на Надписа, общотюркската беззвучна съгласна се озвучава до зв. ***d*** и тази особеност се наблюдава още и при *праб. мли* ***Докс*** на брата на цар Симеон, което има за основа *праб.* ****докс*** "глиган", въз основа на което се образува също така и наименованието на прабългарската календарноциклова година от Именника на българските ханове, ***Докс*** **–** Глиган, и началната съгласна на която изходна основа в останалите стари тюркски езици и диалекти за разлика от тук, е беззвучна съгласна, включително и в онзи ранносредновековен, а може би дори и късноантичен прабългарски диалект на територията на днешна Северозападна Унгария, в който възниква и се образува вече приведеното и анализирано в първата глава на настоящия труд *мли* ***Токсис,*** така че тук очевидно няма никакви причини да не транскрибираме гръцката букв. ***δ*** посредством латинската букв. ***d.***

По-горе вече се отбеляза, че гръцката букв. ***υ*** има за фонетично съответствие в прабългарските надписи зв. ***u,*** както и това, че прабългарската широка закръглена гл. ***o,*** не толкова проявява тенденция към редукция, колкото в повечето случаи достига предела на тази редукция, така че напълно закономерно и в случая общотюркската широка закръглена гласна в местния диалект има за съответствие съответната тясна гласна, което в транскрипцията се отразява и посредством букв. ***u.***

По-нататък няма като че ли никакви причини и гръцката букв. ***γ*** от слформ. ***δυγετοιγη,*** да не обозначава зв. ***g,*** по силата на това, че общотюркският зв. ***q*** в повечето от случаите, в позиция пред гласна се озвучава, а и тази закономерност се проявява и в добре известната прабългарска титл. *канар-тигин,* втората съставка на която, както вече се видя малко по-горе, има и облика *тегин,* но по наше впечатление в повечето от историческите тюркски езици нейната форма е с беззвучна средна съгласна или по-точно *текин.*

Наблюдавайки и размишлявайки върху фонетиката на дунавските прабългарски езици и диалекти, ние като че ли изобщо не бива да изпадаме в колебание по отношение на това, че тук всъщност действуват и се проявяват едновременно две противоположни фонетически тенденции, под въздействието и в резултат на които широките гласни се стесняват, а тесните гласни се разширяват, достатъчно примери за проявата и действието на първата от които вече бяха дадени, докато за втората тенденция става дума за първи път в настоящото изследване.

В действителност вторият съгласен звук от слформ. ***δυγετοιγη,*** обозначен посредством гръцката букв. ***ϵ*** наистина трябва да е точно този и да се транскрибира посредством букв. ***e,*** защото общотюркският изобщо и прабългарският в частност затворен, заден с непълно учленение гласен зв. ****ï*** с течение на времето се развива и превръща в зв. ***e,*** каквото развитие е налице също така и в названието *алем,* àёеì, друга форма - *елем, έλέμ* (822) на първия месец от прабългарския календар в Именника на българските ханове, което наименование, както достатъчно подробно ще се обоснове и докаже в друго наше изследване, е краен резултат от закономерното развитие на *болг.* ****alïη,*** а то пък на *тюрк.* ****alïn*** "преден; първи".

За разлика от индоевропейските езици, тюркските езици се характеризират с морфологичната граматична категория залог, суфиксите на която са няколко на брой и един от тях е суф. ***-t,*** който в структурата на Словоформата се крие зад гръцката букв. ***τ*** и който по принцип в огузския турски език се прибавя към основа, завършваща на гласна, но се оказва, че точно такъв е суфиксът и точно такова е и правилото и в българския прабългарски език на Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", а при превода на други езици, от индоевропейското езиково семейство, например, на български

език, семантиката на този суфикс се предава посредством лексеми като *карам, искам, нареждам, повелявам, давам* и др.

Гръцката букв. ***τ*** обаче крие зад себе си още един съгласен зв. ***t,*** който е от структурата на вече толкова възторжено посрещнатото в началото като изключително рядък случай и дори прецедент за прабългарския език минало причастие, суфиксът на което в голям брой тюркски езици и най-вече в огузските и по-специално в турския език, има осемвариантната форма ***-dık, -dik, -duk, -dük, -tık, -tik, -tuk, -tük,*** които се прибавят към основата по определено правило според вида и характера на нейния предпоследен и последен звук, и което служи за образуването единствено и само на определително-подчинени изречения, в рамките на които причастната функционално-словообразувателна форма на глагола играе ролята сказуемо на подчиненото изречение, но по същество се явява квазисказуемо [вж. и срв. Гаджиева, Серебренников 1986, 139-142].

В сравнително-историческата морфология се приема, че причастието на ***-dık,*** независимо че е регистрирано в руническите паметници, "се явява отличителна особеност на езиците от огузската група", но се оказва в действителност, че то си е редовен морфологичен инвентар и на българската група езици от тюркското езиково семейство [вж. и срв. Сравнительно-историческая грамматика 1988, 461-463].

Откриването тъкмо в този надпис, а и установяването наличието засега на едно-единствено причастие в прабългарския език не ни позволява да съдим за евентуалното му поведение в различни фонетични условия, но не само за това, преминавайки по същество към анализа на буквсъч. ***οι,*** трябва да забележим, че преценявайки шансовете на всеки един от звуково-позиционните варианти на общотюркския суфикс, именно той да се крие зад това звукосъчетание, стигаме до извода, че това може да бъде единствено и само зв. ***u*** от суф. ****-tuq,*** немалък дял при вземането на което решение има и напълно сигурното ни наблюдение и впечатление, че прословутата вокална хармония, от която неграмотно-по-неграмотно се възползува кой ли не, се развива и усъвършенствува във времето насам от по-старите към по-новите тюркски езици, което означава още и това, че няма изобщо никакви пречки тъкмо този суфикс със задна гласна да се прибави след една предна гласна, което пак в съвременния турски език например е невъзможно, от една страна и от друга страна, отново същият тесен съгласен зв. ***u,*** по силата на действуващия и при гореанализираното унг. *tolmács,* се разширява до съответния си широк закръглен гласен зв. ***o.***

Тук няма също така обаче изобщо никакви причини да се изрази дори и най-малко съмнение, относно това, че в случая чрез гръцката букв. ***ο,*** очевидно-безспорно е обозначен широкият закръглен гласен зв. ***o,*** в резултат на което противоречието с току-що казаното за единствено възможния суфикс е повече от привидно, защото то се отнася за прабългарския език по принцип, но не и за диалекта му, на който е съставен Надписът, в който диалект, както се видя малко по-горе и то най-малко на две места, тесните гласни имат тенденция да се разширяват, което се съпровожда и от дифтонгизация, така че зад гръцкото буквсъч. ***οι,*** всъщност и в действителност се крие звукът дифтонг ***oj.***

Както малко по-горе и тук зад гръцката букв. ***γ*** се крие пак зв. ***g,*** резултат от озвучаването на съгласния зв. ***q*** в позиция пред гласна, която в случая е общотюркското по принцип и собствено прабългарското в частност притежателно окончание, 3 л., ед.ч., обозначено посредством гръцката букв. ***η*** и подлежащо съответно на транскрипция посредством латинската букв. ***i*** или като цяло транскрипцията на слформ. ***δυγετοιγη*** получава вида ***dugetojgi.***

Прабългарското причастие като че ли няма аналог в историческите къпчашки езици, защото там имаме *İčgenim,* равно на тур. *İçtiğim şey* “Нещото, което изпих” [KdKum, 81], но това причастие има своето частично тъждество в огузските езици, където все пак е доста по-различно по начин на употреба например от огузо-турското причастие, което специално в турския език винаги има за подлог, в действителност квазиподлог, нарицателно или собствено име само и непременно в род.п. – *Kitabın bulunduğu yer* “Мястото, където се намери книгата”; *Ali'nin aldığı kitap* “Книгата, която Али взе”, докато в текста на Надписа квазиподлогът на причастието е в им.п. и той е номинативносинтактичната група ***Βουηλα ζοαπαν,*** която стои на мястото си пред причастието, за което се отнася и спрямо което играе ролята на подлог – ***Βουηλα ζοαπαν δυγєτοιγη.***

Прабългарското минало причастие на ****-tuq*** обаче има своето абсолютно и несъмнено тъждество в средновековния волжскобългарски език, където в надгробен надпис от 1325 г. е изписано **وفات بلطوی تاریخ,** т.е. в края на намиращия се по средата спомагателен глагол има букв. **ی**, която, много неясно защо, както проф. Т. Текин [Tekin 1988, 41], така също и Ф. Хакимзянов [1987, 150], приемат за финитна форма на глагола, когато то си е единствено и само инфинитна форма и по-точно минало причастие на ****-tuq,*** само че във волжскобългарския език съгласният зв. ***q*** се превръща в зв. ***v,*** тъкмо поради което току-що изписаният арабски израз трябва да се преведе не “Скончался: по леточислению...”, а като “Датата, на която той се спомина, беше...”.

В интерес на истината по този въпрос проф. Т. Tekin [1987] е повлиян в голяма степен от проф. Ом. Притсак, според когото слформ. *vafāt* ***bolDuvı*** *(=bol-Duvı)* “Vefat etti”, т.е. “Спомина се”, не е нито “глагол-име”, нито “глагол-прилагателно”, а финитна форма [27].

Но в такъв случай най-напред ще трябва да се допусне, че в местния прабългарски език има наистина едно доста необичайно за тюркските езици минало свършено време с два звука в повече спрямо същото турско време например, а и така изречението се разкъсва по начин, който придава малко странен вид на целия надгробен надпис просто като езиково съобщение, когато всъщност тъкмо от тази транскрибция си проличава напълно ясно, че съгл. ***q*** от причастието на ****-tuq*** се развива в съгл. ***v*** и едва към него се прибавя и притежателното окончание, единствено благодарение на него се реализира и много специфичната за тюркските езици косвена апозиция като вид подчинителна връзка [Добрев 1981, 61-62].

Основателността и правомерността на този анализ и членение на изречението като цяло и на въпросните му съставки се потвърждава съвсем категорично-определено и при разглеждането на надгробен надпис пак от същата област, само че от 1302 г., където след името на жената, както и в надписа на предната страница, след името на мъжа Ибрахим, идва **بلوی** в транскрипцията на Т. Tekin [1988] – *belüwi,* после с помощта на подчинителния съюз *kü* това се свързва и пояснява от пожеланието, след което идва **وفات بلطوی تاریخ,** при транскрипцията на което обаче като *wafātį* ***bąlţųwi*** *tārīħa,* авторът очевидно се е опитал да осмисли първата дума като определяемо в персийски изафет и при превода вече на турски език по стария си начин като *Vefat etti. Tarihte yedi yüz ikinci yılda idi...* - “Спомина се. Беше на дата през седемстотин и втора година...”, но така според нас, не само волжските българи, а и никой по Света не съставя надгробен надпис!

Така този автор не само, че разчленява семантически некоректно определителната група, игнорирайки от самия него приетото за съществуващо и поставеното при ***bąlţųw-i*** притежателно окончание към причастието, което по същество означава още, че така се и разкъсва “непозволено” на две отделни, сравнително самостоятелно-независими части,

иначе единното и цялостно изречение, но и добавя към *Tarih-te* много неясно поради какви причини още и местен падеж, ето защо и по силата тъкмо на това турският превод според нас трябва да бъде като *Vefat ettiği tarih yedi yüz ikinci yıl idi* "Датата, на която тя се спомина, беше седемстотин и втората година" [136-137].

Именно поради всичко това, цялата първа определителна група ***Βουηλα ζοαπαν δυγєτοιγη ταιςη,*** в състава на която се намира и миналото причастие на ****-tuq - δυγєτοιγη,*** само че лексико-граматически съотнесено и обединено с крайното *сщи* ***ταιςη,*** не с помощта на контактна, а на дистантна синтактична връзка, вече може и трябва да се преведе на съвременен български език по следния начин: *Чашата, за която жупан Буила повели да изпишат.*

Но в структурата на първата голяма определителна група има и остана още една дума, слформ. ***τєςη,*** в която всички без изключение проучватели на Съкровището виждат тюркската дума *тепси* със значение "чаша" и така тя става причина за по-нататъшното задълбочаване и разширяване на серията от изключително груби грешки, довели до горните изобщо неверни и направо невероятни преводи.

Всъщност и в действителност това трябва да е прабългарският гл. ****teše-,*** вътрешноболгарските в частност и тюркските изобщо съответствия на който са *чув.* ***мăсăлса*** "стлаться" [РЧвСл, 758], *караим.* ***тäшä = төшä*** "разостлать", ***täшäk = төшäk*** [Радл-3.1, 1105], *стогуз.* ***töşe-,*** *тур.* ***döşe-*** "стлать, расстилать; мостить, выстилать (*камнем, мрамором и т.п.*); настилать, покрывать, облицовать (*кафелем и т.п.*); обтягивать, обивать" [ЭСЧвЯз, 267; ТРСл, 247-248; DLT-3, 266], където такива значения като "настилать, покрывать, облицовать (*кафелем и т.п.*)" очевидно-безспорно отразяват по един безупречно-точен начин и изцяло, като при това се и съгласуват максимално с вече посочения по-горе факт, че Надписът е изгравиран предварително върху златен диск, който допълнително е монтиран на вътрешното дъно на Чашата, откъдето пък се стига до извода, че и при тази словоформа гръцката букв. ***ς*** трябва да се транскрибира като ***š,*** следователно цялата словоформа на първо време придобива вида ***teši.***

И в останалите тюркски езици коренът на глагола завършва на предна гласна, но там тя е широка, а тук е тясна, от татарските глаголи в инфинитив като *ашау* "есть", *бару* "ехать", *язу* "писать" [РТтСл, 147,405] следва да се направи изводът, че в този къпчашки език със силен болгарски субстрат, както вече се отбеляза, суфиксът на сегашния инфинитив е зв. ***-y.***

От друга страна в Орхоно-Енисейските писмени паметници има такива деепричастия като *tuta* "tenant", т.е. "държейки", *iti* "faisant", *ölü* "mourant", *bašlaju* "commençant", *süläjü* "entrant en campagne" [Thomsen 1896, 10-11,27]; в къпчашкия книжовен чагатайски език, известен още и като средноазиатски литературен език и на който са съставени даже някои от указите на турските султани от края на XV в., се срещат такива деепричастни форми като *aman tiläyi* "прося пощады", *anï istäyü* "желая того" и др., откъдето пък трябва да се направи изводът, че и в по-новите тюркски езици има аналогично деепричастие, образуващо се посредством суфикс, състоящ се само от една гласна – по-рядко широка и по-често тясна, и присъединяващ се към завършващата на гласна основа посредством съгласния зв. ***j,*** следователно и в случая зад гръцката букв. ***η*** трябва да се крие прабългарското звсъчет. ***-eji,*** докато самата словоформа, наистина за първи път в прабългарски надпис и поради това изключително важно и интересно, е деепричастие, образуващо се посредством суфикс, състоящ се само от една тясна гласна и свързващ се вътрешно към завършващата на гласен звук основа на гл. ****teše-*** посредством съгласния зв. ***j*** [вж. и срв. Гузев 1972, 235; Сравнительно-историческая грамматика 1988, 474-475].

На основата и по силата на всичко това и цялата словоформа очевидно-безспорно трябва да се транскрибира като ***tešeji*** със закономерно произтичащото от същността й на деепричастие значение "облицовайки, като облицоват", и тогава преводът вече на цялата подчинително-определителна група се получава следният: *Чашата, за която жупан Боила повели, като облицоват, да изпишат.*

След така обоснования и осъществен превод на първата подчинително-определителна група в структурата на текста на Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", на същия анализ-синтез и евентуално семантико-функционално преобразуване и представяне в лексико-граматичните средства на българския език, т.е. на превод подлежи и следващата, втората подчинително-определителна група ***Вουταουλ ζωαπαν ταγρογη ητζίγη ταιςη,*** на първо място в която стои слформ. ***Вουταουλ,*** за която по-горе вече се каза, че представлява по същество мъжко лично име, първата буква на което е подчертана и затова в светлината и на основата на това, което се каза пак по-горе за подчертаването на тази буква изобщо, няма никакви причини тази буква да не се транскрибира чрез букв. ***B.***

На същите основания от по-горе и по-нататък въпросната словоформа се транскрибира съответно като ***Butaul,*** а цялата апозитивно-подчинителна група - като ***Butaul žoäpan,*** която обаче в своя превод получава вида *жупан Бутаул.*

Ето, че настъпи мигът на най-интересния и най-сложния и труден за осмисляне и превод морфологичен елемент, който вече осуети и провали досегашните опити за тълкуване и превод на Надписа, защото всички без изключение проучватели го мислят и приемат за съществително име, като например един от по-последните сред тях е и турският езиковед проф. T. Tekin [1987], от когото лично ние, като от носител на турския език, който общо взето се смята за "класически" тюркски език, не очаквахме да се подведе по тюрколозите, носители на индоевропейски езици, и да не идентифицира и семантизира тази словоформа коректно-адекватно на нейната същност, структура и синтактична функция.

За съжаление тъкмо според този турски езиковед "изразът ***içigi tesi*** може да се приеме за подчинително субстантивно словосъчетание, образувано с помощта на притежателното окончание 3. л. ***-i,*** т.е. "тас, купа за напитки" [29].

Всъщност и в действителност в основата на слформ. ***ητζίγη*** лежи пак прабългарско, само че този път не минало, а бъдещо причастие, образувано с помощта на суф. ***-iq,*** и това причастие е още по-рядък, отколкото предишното минало причастие ***δυγετοιγη,*** и дори изключително рядък случай, защото, ако предното причастие се среща и употребява в по-голям брой исторически и съвременни тюркски езици, то това причастие се среща и употребява като че ли единствено и само в историческите, миналите тюркски езици и то предимно в българските по-общо и в болгарските, прабългарските езици и диалекти по-специално.

Според Н. Гаджиева [1973] през "общотюркската епоха" суф. ***-к/-г*** е причастие, което сравнително рано започва да излиза от употреба и впоследствие се превръща или в относително прилагателно име, или пък в съществително име [43-44], докато в Сравнительно-историческая грамматика [1988] се лансира не особено точно-адекватното според нас мнение, че "в ранното състояние на тюркския праезик е съществувало отглаголното прилагателно (причастие) на *-(y)q,* само че то рано започнало да отстъпва своите позиции във връзка с появяващите се в езика синонимични образования" [469].

Към X-XI в. обаче Причастието все още е запазено в старо-огузския език и тук то се употребява напълно нормално и закономерно, видно от такива примери като *Küz* ***keligi***

yayın belgülüg, преведено като “Güzün gelişi ilk yazdan belli olur”, т.е. “Идването на есента проличава от пролетта”, но всъщност трябва да се преведе като “От лятото проличава това, че ще дойде, трябва да дойде пролетта”, където непременно трябва да се забележи, че изразът “От лятото” не е съвсем точен, защото там има инструментален падеж и буквално се казва “чрез, посредством лятото е белязано, посочено”, а така също и това, че в староогузския език квазиподлогът на подчиненото изречение е в им.п., докато при съвременното съответствие на същото изречение, този подлог е задължително в род.п., защото само по този начин може да бъде определен: *Güzün geleceği yazdan belli olur* [DLT-3, 160].

Както проличава достатъчно ясно и недвусмислено и от така преведените на български език причастно-субстантивни определителни групи, въпросното причастие има много особена и специфична, не адективно-призначна или субстантивно-предметна, а единствено и само модално-темпорална семантика, присъща и характерна за него, не като словоизменителна, нито пък като словообразувателна, а тъкмо и непременно като функционално-словообразувателна форма на глагола (Н. Баскаков) с такива семантични признаци като “пожелателност”, “изискване”, “наложителност” и каквато семантика може да има само в спрежението на финитния глагол.

Тази особеност и специфика на старотюркското бъдещо причастие на ***-iq*** се съдържа, разкрива се още по-ясно и определено и може да се види и върху други примери от староогузския език, някои от които примери може и да не се окажат причастия, а мастари или нещо друго при един по-задълбочено-подробен историкограматически анализ от гледна точка и в рамките на единствено меродавно-правомерната, всеобхватно-пълната и последователно-непротиворечивата теория според нас за семантико-функционалното единство и взаимна адекватност на частите на речта в тюркските езици по принцип и в турския език в частност [Добрев 1998], но нека въпреки това засега да ги приведем тук като цяло, а именно: *Meninğ* ***barıgım*** *bolsa manğa tuşgıl* “Ben gidecek olduğumda bana kavuş”; *Keyik* ***keligi*** *bolsa okta* “Yaban hayvanı gelecek olsa ok at”; *Ulıgu* “Uluyacak zaman” - *Bu ugur ol böri* ***ulıgu*** “Bu sıra kurt ve kurda benzer hayvanların uluyacakları vakittir” [DLT-1, 26,136], а така също и върху един пример от къпчашкия татарски език, където обаче функционално-словообразувателният суфикс вече е друг: *Без* ***барасы*** *юллар* “Пути, по которым нам предстоит идти” [Сравнительно-историческая грамматика 1986, 152].

По повод между впрочем тъкмо на това толкова рядко и специфично прабългарско причастие, наистина много интересно и полезно за цялата българска лингвистика, но изглежда едва сега и точно тук става възможно, а и реално се прави, и доказването на дума от българските народни говори като прабългарска по произход, защото очевидно-безспорно с прибавянето на същия прабългарски суфикс към пак прабългарския гл. ****вар-*** “идвам; женя се” е образувано и онова древно прабългарско прич. ****варик*** *(ир)* “мъж, който ще дойде, трябва да дойде; мъж, при когото трябва да отида, за когото ще се, предстои, трябва да се оженя”, минималният синтактичен контекст на което най-вероятно е **ака* ***вариви*** *ир* “мъжът, за когото кака ще се, трябва да се ожени” и на основата на което и по пътя на субстантивацията с помощта на собствено славянобългарския персонално-професионален суф. ***-ин*** е получено и *нарси* ***вариин*** “годеник”, за който годеник се пее в народна песен от Шуменско: *Свако, ле, какин вариин,...*(!!?) [Рд].

С това обаче чудесата във и около лингвистиката на Съкровището не свършват защото се оказва, че точно такова бъдещо причастие е употребено и при руническите надписи на някои от неговите съдове, едва след разчитането и превода на които се стига до изключително важния и дори любопитно-куриозния за нас българите извод, че тъкмо тези

съдове са принадлежали и са били ползувани и от основателя на българската държава хан Аспарух!!!

В интерес на истината и за много голям, според нас, срам за съвременните български проучватели на Съкровището, никой от тях не знае, не иска да знае, не е забелязал, кой знае защо игнорира, не вярва, омаловажава, подценява или какво(?!), безспорния факт, че още преди 1988 г. турският езиковед проф. Т. Текин докладва пред световен конгрес по българистика резултатите от своето разчитане и превод на руническия надпис върху пет от чашите на Съкровището и прочитът превод на този рунически надпис, тук малко поизчистено-нормализиран в турска графика има вида *Asparuq **içīī** ayak,* което авторът или някой друг (?) превежда на български език като "чашата за наздравица на Аспарух", който изключително важен и значим за прабългаристиката превод, за съжаление, ние не сме в състояние сега и тук да представим с пълни библиографски данни, поради неволния от наша страна пропуск да ги нанесем върху отдавна направеното ксерокопие, а повторното преравяне напоследък на всичките томове с материали от Първия и Втория международен конгрес по българистика не даде изобщо никакъв резултат.

Независимо от това, нещата се оказаха лесно поправими, затова нека да продължим и да отбележим, че и на нас все още не ни се вярва, но след като се запознахме по-основно с публикацията на същото тълкуване и превод вече в монографията на проф. Т. Текин, посветена специално на "дунавските българи" и техния език, стигнахме до извода, че няма никакви причини да не приемем засега, а може би дори и завинаги, тъкмо тези резултати за дълго търсеното и меродавно-окончателното решение на проблема, което обаче според нас се нуждае от някои не особено съществени с оглед на цялото корекции, за някаква ревизия изобщо не може и дума да става, а само за малки поправки и добавки в тълкуването и семантизацията на отделни негови елементи, без, разбира се, дори и изобщо да си мислим, че можем да вземем отношение по тълкуването и семантизацията на самите руни, защото това не само, че не е наша специалност, но и засега не разполагаме с необходимото и достатъчно време и възможности за това.

В тази втора публикация на турския езиковед същият рунически надпис вече се разчита с едно малко видоизменение и различие във втората дума - *Asparuq **içu** ayak,* а и преводът му на турски език е чувствително по-различен - "Asparuq'un içki kadehi", който израз на български език пък, доколкото в книжовния турски език лекс. *içki* има единствено и само знач. "спиртна напитка; попийване" [ТРСл, 427], а и за нас няма никакви причини да си мислим, че един турски езиковед може да я употреби тази дума в друго някакво значение, следва да се преведе, разбира се, не като "Чашата за попийване на Аспарух", а тъкмо като "Чашата за спиртни напитки на Аспарух" [Tekin 1987, 32-33].

Според нас и този превод на средната дума с това пак съществително име обаче не се очертава като особено верен или точно-сполучлив, защото от него неизбежно следва изводът, че щом като Аспарух има чаша за спиртни напитки, той трябва да има чаша или пак толкова чаши, предназначени, да кажем за мляко или нещо друго, което изобщо не изглежда нито логично, нито пък реалистично, да не говорим за това, че ние не знаем какви точно спиртни напитки се консумират по него време, а и дали изобщо се консумират.

В действителност нещата са далеко по-прости и именно поради последното, наред и след анализираните и поправени от нас малко по-горе примери от волжскобългарските надгробни надписи, и тук отново трябва да се приеме, че слформ. ***içu*** в тази позиция също така не е съществително име, а бъдещо причастие от вида на току-що разгледаното причастие от Надпис № 21 на Съкровището, само че при това бъдещо причастие крайният

зв. ***-q,*** отдавна вече се е превърнал в зв. ***v,*** аналогично не толкова на тук приведените примери, колкото на пак малко по-горе анализираното минало причастие от волжскобългарския език.

Ето защо адекватно-коректната турска транскрипция на руническия надпис трябва да бъде във вида **Asparuq **içuvi** ayak,* а преводът му вече се получава като *Чашата, от която да пие Аспарух,* много по-подходящо за надпис върху подаряван съд и напълно логично-реалистично като отражение на ситуация, при която едно лице подарява на друго лице предмет, от който това лице да се ползува или да употребява по съответния на неговата същност и предназначение начин.

Също много интересно и дори неповторимо, но бъдещото причастие на ***-iq*** се наблюдава още и при надписа върху блюдото за хранене и на друг един прабългарски хан, който обаче е от по-ранно време и въпреки това е не по-малко забележителен и значим за българската история, защото тук става дума за блюдото на убития през 469 г. Денгизих [Gyuzelev 1979, 11], синът на пак българския хан Авитохол, повече известен като Атила.

Както пише А. Мухамадиев [2004], блюдото от позлатено сребро на хан Денгизих с диаметър 28 см е намерено през 1893 г. в с. Керчев, Чердински уезд, Пермска губерния. От вътрешната му страна е изобразен цар на кон, който пробожда с прав меч връхлитащ глиган, главата на царя е увенчана с корона като рога на овен, над тях има кръг, който трябва да символизира Слънцето, лицето на Царя е с брада, мустаците му са завити нагоре, на дясното ухо, което се вижда, има обеца.

Към така направеното описание, ние пък, изучавайки по-внимателно-подробно Изображението от снимката на Блюдото в Интернет, смятаме за необходимо да добавим още и това, че според лицевите си черти, антропологически, Царят е средноазиатски европеид, т.е. иранец с тясно-продълговато лице и дълга остра в края брада; косата му, отзад под короната, но по-скоро висока конусообразна шапка, известна в иранистиката и тюркологията като кюляф, тур. külâh, е почти във вид на топка, на кръста си има много къса поличка, не може да се разбере дали е с панталони, но ако има такива, те трябва да са много тесни и прилепнали; десният му крак е рязко прегънат в коляното и с горната част на ходилото лежи върху задницата на коня; конят му е придаден отзад-отдясно с извита надясно глава с добре очертани ремъци на юздата, приклекнал на задните си крака сякаш, за да посрещне тежестта от момента на пробождането на глигана, опашката на коня е сплетена във вид на къса, тумбеста шишарка, палдъмът, подопашникът му в частта си върху задния десен хълбок си личи много добре, широк кожен колан с тесен кант в горния край, от който висят наредени една до друга крушообразни фигурки и други детайли, които в определен момент и в конкретен аспект също така може да се окажат достатъчно съществени и значими.

На дъното на блюдото има тамга, която напомня хорезмийските, но се отличава от тях в детайлите, и след това с великолепен почерк и много квалифицирано е изгравиран "туранski надпис", който се отнася за "езика на западните хуни"(!?) – "надпись относится к языку западных гуннов" и в него го има името, но по-добре в оригинал: "не говоря уже о наличии в надписи имени царя Диккиза - сына правителя государства "Скифии и Германии" Аттилы".

Тъкмо този рунически надпис тук се транскрибира най-напред като "kiŋkeg dikkiz ükü kessä - kijü sax sax saxyŋil gür täŋrig", където с по-малки букви са посочени липсващите в руническия надпис, но тук възстановени знаци, и едва след това в процеса и в резултат на анализ, за който се привличат думи и от други тюркски езици, както и културно-исторически сведения и данни, колко странно, се прави и превод на отделните думи и

словосъчетания от текста на Надписа, но на откъснато-отделни части и без да се предлага какъвто и да е сводно-обобщителен текст(!?), именно поради което и ние изваждаме и привеждаме от отделните абзаци следния доста необичайно-неортодоксален и надали изобщо разбираем "превод": 'короля'-'Диккиз'-'разрубит'-'особый' или 'любимый удар мечом'-'будь бдителен!' или 'остерегайся!'-'будь вытесненным' или 'будь всунутым'-'к Богу загробного мира'(!??).

Без да имаме сега възможност да анализираме и преценяваме поотделно и докрай основанията и аргументите на това много странно творение, което трябва да наричаме още и "превод", посредством конкретен критичен анализ с помощта на необходимите и достатъчни културно-исторически и лингвистически сведения и данни и по този начин да посочваме и неволно, да се надяваме, допуснатите груби грешки, нека все пак да обърнем внимание, че никак не може да се приеме за издържан от каквато и да е гледна точка пасажът "Третье слово ики - в древнетюркском языке уга - означает 'мудрый', следовательно в данном случае это слово является титулом. Приводимое Приском имя сына Аттилы в форме Диггизих, включало, видимо, и титул", защото главно и основно прилагателното име определение никога и нито в "древнотюркския език", нито пък в съвременните тюркски езици не може да се разполага след определяемото собствено име, това не е индоевропейският френски език, пък не са дори и славянските езици, затова няма никакви основания в "думата *ики*" да се търси или от там да се изважда "прилагателното име *уга* "мудрый".

Ние не си спомняме дали Приск се среща или вижда Денгизих, на "приема" при Атила, той повече от сигурно вижда Ернак и дори и разпитва за него, но ако и в онези части от неговата хроника, които в момента на нас не са ни достъпни, въпросното име е изписано с два пъти гама, каквито изписвания вече сме виждали в други източници, то тъкмо това повторение обозначава ни повече, ни по-малко назализирания зв. ***н,*** така че и за нас Името трябва да се транскрибира като Денгиз, поради характерната за прабългарския език редукция на първата гласна, възможно също и като Дингиз, но независимо от това и във всички случаи за нас ще си остане много-много голяма загадка на каква база авторът заключава, че "имя сына Аттилы в форме Диггизих, включало, видимо, и титул"(!??) [1-7].

Не само поради това ние си позволяваме да внесем някои поправки и добавки в така изведената от оригиналния рунически надпис транскрипция, в резултат на което според нас този надпис в използуваната тук латинизирана графика трябва да получи вида *Kiŋkeg Dengiz jikü käse! Kijü, čox-čox saxyŋil, gür Täŋrig!*

Съответно на тази транскрипция и в рамките и на основата най-напред на тюркските езици по принцип, централно-водещ компонент сред които за нас като най-близки и познати, са старият огузски език и новият турски език, и на болгарските езици и диалекти в частност, един от които е и прабългарският език, но по-точно, южнодунавският диалект, а може би диалекти на Аспаруховите българи, Надписът задължително получава следния превод на български език, а именно:

Блюдото, от което да се храни хан Денгиз!
Човече, бой се много от Него, могъщ е Тангра!

Ясно, просто и красиво, няма какво да се каже повече, може единствено да се съзерцава, но понеже все пак трябва да се завърнем на основната си тема, нека само да забележим, че и в този прабългарски надпис е употребено и се среща собствено-специфичното прабългарско бъдещо причастие на ***-iq*** и то в неговия фонетичен вариант, еднакъв и тъждествен по линията на съгласния си звук на причастието от Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", от където пък трябва да се направи изводът, че

хуноболгарският или още севернодунавският прабългарски диалект в границите на Западнохунската империя от средата на V в., тъкмо в този си пункт или сектор се характеризира с напълно тъждествени черти и особености със севернодунавския прабългарски диалект от X в. - наистина какви ли изводи и заключения трябва да се направят от този напълно достоверен и неоспорим лингвистичен факт за историко-генетическите връзки и взаимоотношения между хунобългарите на хан Атила от средата на V в. и отвъддунавските прабългари от края на края на X в.!?!?...

При това положение и на основата на всичко това, по същия начин следва да се преведе и бъдещото причастие от втората подчинително-определителна група на Надписа, преводът на която като цяло получава вида: *Чашата, от която да пие жупан Бутаул,* а що се отнася пък до транскрипцията на слформ. ***ητζίγη,*** да се надяваме, че междувременно е станало напълно ясно и това, че тя не може да бъде никаква друга освен ***ičigi.***

И най-накрая, последният лексико-граматичен компонент от Надпис № 21 на Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", слформ. ***ταγρογη*** също е причина за редица груби грешки в осъществените досега прочити и преводи и в повечето от случаите тя се отъждествява с *общтюрк.* ***tak-*** "закачвам, прикачвам и др.", без обаче да се предлага каквото и да е задоволително обяснение на морфологичните елементи след корена на глагола.

Всъщност и в действителност според нас в началото на слформ. ***ταγρογη,*** в много отдавна променен вид и облик съгласно етимологичните фонетични закони на българските езици – аварски, български и хазарски, се крие *общтюрк.* ***саг*** "здрав", на първата съгласна на което в севернодунавския прабългарски диалект съответствието е зв. ***т,*** както в *чув.* ***тав*** "здоровье", останало и запазено само в поздрави и пожелания като *Тавсье! Тав сана (е сире)!,* които се употребяват при пожелаване на здраве на този от къщата, за когото гостите вдигат тост [РЧвСл, 235], а тъждествено на чувашкото съществително име е *тат. диал.* ***тав*** "здрав; палав, подвижен (за дете)" [ТтТДСз 420], което обаче с този зв. ***в*** накрая, който е чисто чувашко явление и развитие на *тюрк.* ****г,*** изобщо не е типично къпчашко и по-скоро следва да се приеме за българска заемка в този език, каквито тук има немалко.

Категорично-безспорно потвърждение на това наше начално предположение съдържа чувашкият етимологичен речник, където специфично-собствено чувашко развитие и продължение на *общтюрк.* ***саг*** "здрав" е *при* ***сывă*** "здоровый", което очевидно-безспорно е вторично-производно от *при* ***сыв*** "здоров", запазено и изглежда употребявано единствено в пожеланието ***сыв пул*** "будь здоров!" и именно поради което най-вероятно неизнесено в отделна речникова статия, като пак тук са приведени също така и такива типично къпчашки форми за пожелание като *тат.* ***сау бул,*** *каз.* ***сау бол,*** *кирг.* ***соо бул*** "будь здоров!".

От друга страна, малко по-нататък пак в същия етимологичен речник е обособена в отделна речникова статия и етимологически неинтерпретираната лекс. ***тав*** със значението "благодарност", което обаче според нас все още не означава, че точно такова е и първично-изходното значение на тази лексема, а точно обратното, видно от значението на тук приведеното лексикализирано вече фразеологично словосъчетание ***тав курки*** "заздравный ковш", което значение пък в нашия руско-български речник отвежда към слсъчет. *заздравный кубок* "наздравна чаша", т.е. "чаша за наздравици", докато съответствието на лекс. *ковш* пак в този речник е "черпалка (съд с дръжка)" [ЭСЧвЯз, 199,227; РБгРк, 151,216].

Ето защо именно сега и тук вече може да се приеме и каже, че не дисимилативно обусловената комбинаторна промяна (М. Рясянен), а напълно закономерното за късноантичните и ранносредновековни български езици фонетично редуване ***s-t*** се наблюдава още и при вболг. *тычкан* "мышь", тат. книж. *тычкан,* диал. *тыскан,* каз. *tyškan,* кирг. *тышкан* "суслик", на които в други, исторически и съвременни тюркски езици като староогузския, уйгурския, турския и др. отговаря форма със зв. ***s*** - *sıçgan, sıçkan, sıçan,* независимо че последното пак липсва в турския етимологичен речник [Eren], и от които трябва да са и средноазиатският топнм *Tishkan,* също и кирг. топнм *Tyshkan,* така че като резултат очевидно няма никакви причини от цялостната словоформа да не се изолира коренът ***ταγ-*** или в нашата транскрипция – ***tag-,*** с предполагаемо, но вече сигурно, а не повече или по-малко вероятно адективно значение "здрав" [вж. и срв. Иман 2001, 329,379; Рясянен 1951, 151; Щербак 1970, 161-162,172; Радл-4.2, 1506; ТтТДСз, 435; DLT-1, 510; KirgPlNm; WdAtl].

При това положение така осъщественото обособяване на началната част ***ταγ-*** на слформ. ***ταγρογη,*** която част фактически е и нейният корен, вече налага и извода, че този прабългарски диалект наистина е доста своеобразен и дори уникален, защото като че ли единствено и само при него от всички тюркски езици и диалекти е налице закономерното фонетично редуване ***c-m,*** което се среща и в чувашкия език, обаче само като изключение, докато изолирано-спорадично срещащите се думи в останалите тюркски езици трябва да са заемки от този или подобен тип диалект, но същевременно съхранява в запазен вид *тюрк.* ****г,*** което във волжскобългарския език след началото на XIV в. вече преминава в твърда сричка в зв. ***w*** – *awıl* "син" от **ogıl,* а в мека сричка - в зв. ***y*** - *ciyerme, cirem* "20" от **yegirmi,* в турска графика, но се запазва доста по-докъсно в огузските езици, в турския език до към XVII в., да не говорим за това, че във видинските турски говори и сега казват *Al bıçagi, kes ekmegi,* по повод на което ние специално можем да си мислим дали този говор е наистина турски или пък дали не съдържа много силен предтурски – узо-печенежски, кумански и дори прабългарски субстрат, но най-важното и най-интересното, въпросният пратюркски звук продължава и се запазва и в южнодунавския прабългарски диалект и тук в гръкоезичните прабългарски надписи имаме например лекс. *ολγου* "голям, велик" от *тюрк.* **uluγ,* по която линия на развитие, може да се каже, че севернодунавският прабългарски диалект е напълно еднакъв и дори тъждествен с южнодунавския прабългарски диалект [вж. и срв. Бешевлиев 1992, 184; Tekin 1988, 16,30197].

Лингвотюркологически не по-малко интересна и дори любопитна е и останалата част от слформ. ***ταγρογη,*** първата част на която пък трябва да се съотнесе и свърже с общотюркския адвербиален суф. ***-(ъ)рак,*** посредством който се образуват качествени наречия или още наречия за начин и който обозначава повишена степен на процесуалния признак, както например при *сттюрк.* ***artuqraq*** "изключително много", *стогуз.* ***tawrak*** "çabuk, acele", т.е. "бързо, скоро", а така също и при отличаващия се с известна специфика вариант на суфикса в чувашкия език, където той се прибавя направо към глагола, което безспорно трябва да се приеме за свидетелство, че тук той все още пази някои свои архаични лексикални черти и особености, както например към гл. ***vətana*** "стыдясь" се прибавя суф. ***-rax – vətanarax*** "более стыдясь" (Л. Левитская), което ние обаче смятаме за необходимо да конкретизираме в смисъл, че тук адвербиалният суфикс е прибавен не към "чист" глагол, а към неговата функционално-словообразувателна форма, наречена деепричастие, в което очевидно-безспорно има чувствителна и много съществена за случая разлика.

Останалата част на слформ. ***ταγρογη,*** която всъщност се състои само от един-единствен звук трябва да се съотнесе и свърже не с добре известния в тюркската граматика инструментален падеж ***-ин,*** а с неговия омоним, адвербиално-словообразователния суф. ***-ин,*** който прибавен към прилагателни имена или наречия образува качествени наречия като например *сттюрк.* ***terkin*** "быстро" от ***terk*** "быстрый", ***jalïŋïn*** "нагишом" и мн.др. и за който характерното и особено важното за случая е това, че се прибавя след падежни или други словообразователни суфикси, както напр. *чув.* ***tanśin*** "соответственно", *стогуз.* ***tawrakın*** "çabuklukla, çabuk gel" [вж. и срв. Левитская 1976, 27-28,114,147-148; Сравнително-историческая грамматика 1988, 261-262; Gabain 1950, 154; ДТС, 229,658,661; DLT-1, 468-469,588].

При това положение транскрибирането на слформ. ***ταγρογη*** ще има за резултат, разбира се, графичния облик ***tagrogi,*** но морфологически завършената и пълна словоформа в тогавашния и тамошния прабългарски език, фонетически, като звуков строеж, безспорно е изглеждала по-скоро като ****tagïrogin,*** зв. ***о*** където е последица от характерната и срещана и в други болгарски диалекти собствено-местна лабиализация с времето на зв. ***а*** от по-старото ****tagïragin.***

И като се има предвид най-напред и лексикалното значение на корена като знач. "здрав", после и полученото на тази основа засилено адвербиално, наречно значение от рода примерно на "с много, с много голямо, с изключително голямо здраве", което наречно значение обаче в съвременния български език, за нуждите и в рамките на този вид пожелания се предава, обозначава и изразява единствено и само посредством модално-наречната лекс. *наздраве,* то преводът на цялата подчинително-определителна група ***Вουταουλ ζωαπαν ταγρογη ητζïγη ταιçη*** следва да бъде като *Чашата, от която да пие наздраве жупан Ботаул,* в резултат и на което преводът пък на целия Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" от прабългарски на съвременен български език, след като се обединят преводите на двете отделни подчинително-определителни групи, вече може и трябва да получи следния вид и форма, а именно:

Чашата, за която жупан Боила повели,
като облицоват, да изпишат, и от която да пие наздраве жупан Ботаул.

Този превод очевидно-безспорно е съвсем различен и несъвпадащ не само с редицата, по-горе представени, не особено обосновани, убедителни и адекватни, доста меко казано, преводи, но и от представения веднага след тях, направо смехотворно-забавен "превод" в две съвсем отделни, противоречащи си една на друга и взаимно изключващи се редакции, на "лингвиста древнобългарист".

Последната проверка критерий за адекватността и правилността на методите и средствата за получаването на даден превод все пак и въпреки всичко е неговият вид и характер и лично на нас, тъкмо този превод поне засега ни изглежда обектно-съдържателно, максимално точен и адекватен, завършено-логичен, теоретико-методологически напълно обоснован, изводим и убедителен, което наше, индивидуално-субективно впечатление и заключение, разбира се, може и трябва да потвърдят или отхвърлят само достатъчно квалифицирани езиковеди тюрколози, способни и в състояние, в минимално задоволителната степен и по лингвистически допустимия и легитимен начин, да проникнат, обхванат, осмислят и преценят лингвотюркологически, адекватността и коректността на историко- и контактолингвистичния по принцип и на етимологичния и морфолого-синтактичния в частност анализ-синтез, както на самия текст на Надписа като цяло, така също и на всяка една от отделните му съставки, преминавайки, подобно на нас, последователно-изчерпателно и даже педантично-скрупульозно през

всеки един фонетически или семантически признак, фонема, сричка, сема, семантема, суфикс, корен, основа и завършвайки в самата словоформа като тяхно интегрално средоточие и единно цяло с нейното точно определено място и функция в съответното подчинително словосъчетание като органично-неделима част и елемент на цялостното, макар и непълно изречение на текста на Надписа.

ПРОИЗХОД И ПРИНАДЛЕЖНОСТ НА ЗЛАТНОТО СЪКРОВИЩЕ „НАДЬ СЕНТ-МИКЛОШ”

Така предложеният, обоснован и доказан като прабългарски, прочит и превод на Надпис № 21 от Златното съкровище “Надь Сент-Милош” обаче, наред с всичко това, се нуждае още и от съответната етнолингвистична идентификация и атрибуция, която по съдържание и в действителност не е нищо повече от обосновка и доказване на българския произход и принадлежност на Съкровището и достигането до която идентификация и атрибуция задължително преминава през набелязването и формулирането на някои по-общи, теоретико-методологически положения или принципи, а така също и през критичния и обобщително-заключителния анализ и оценка на по-главните и основни измежду общо взето немалкото горепредставени тези и хипотези за произхода и принадлежността на Съкровището, така че техният набор и състав да се сведе до априори предполагаемия и допустим брой, равен на единица.

Именно по този начин в крайна сметка и в края на краищата може да се обоснове и изгради и необходимата и търсена в случая най-обща, завършено-пълната, вътрешно последователната и непротиворечива теория за Златното съкровище “Надь Сент-Миклош”, която по един съвсем прост и ясен, но и категорично-недвусмислен начин да разкрие, посочи и обясни от една страна всички негови основно-съществени черти и особености и от друга страна, да сложи най-после край на множеството предположения и хипотези, но по-точно на множеството манипулативни спекулации и фалшификации относно състава, произхода и принадлежността както на Съкровището като цяло, така също и на всеки един негов компонент, дори и най-дребен детайл поотделно или пък в неговата взаимовръзка и цялост с еднородната му група от детайли.

Принципи на разкриването и посочването произхода и принадлежността на Съкровището

При така направения и предложен до тук прочит и превод на Надпис № 21 от Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” и преди да формулираме в явен вид произтичащото от него заключително обобщение относно неговия произход и принадлежност, изключително важно, полезно-целесъобразно и направо задължително е в един по-общ, метатеоретичен план да се поставят и обсъдят някои, пределно общи и абстрактни въпроси и проблеми по принцип, просто така, като методология, без ограничително-направляващата рамка на която, в повечето случаи само имплицитно-скрита, не минава никое изследване, колкото и неговите автори да си мислят, че са вън или освободени от нея, и която методология, както е много добре известно от гносеологията, теорията на познанието си има своя обективно-съдържателен от една страна и субективно-процесуален аспект или план от друга.

Крайната цел на едно такова поставяне и обсъждане е да се изведат и формулират необходимите тук и достатъчни на брой интегративно-обобщаващи и прескриптивно-насочващи основни положения или казано по-накратко, принципи, в светлината и с помощта на които от изключително голямото, изложено и специално анализирано и преценено досега множество от историко-културологически, палеографски, лингвистически и др. сведения, факти и данни за Златното съкровище “Надь Сент-

Миклош", които по същество до тук и до този момент са все още сурово-неорганизираното конкретно-емпирично знание за него, да се привлекат, пресеят, систематизират, обединят, анализират и преценят на едно пределно високо, но и достатъчно абстрактно ниво на анализ и обобщение само субстанциално-същностно релевантните и значими от тях, така че на изхода вече да сме постигнали и стигнали до единствено възможното и меродавно заключение относно етно-лингвистичния произход и принадлежност на Съкровището.

Това заключение, разбира се, може да се формулира и съответно да съществува единствено и само под формата на поредица от съждения и умозаключения или казано по-общо само констатации, визиращи един или друг по-частен аспект или страна на проблема и органичното цяло и форма на съществуване на които констатации, които по вид и характер са вече абстрактно-рационалното знание за обекта на изследване, е пак най-общата теория на Съкровището, току-що аргументирана и представена в аспекта на нейния генезис или възникване и образуване и гносеологическа функция, съществено-главното при което е това, че тя се изгражда и създава на основата на не много на брой доминантно-водещи и субстанциално-съществени факти и събития от една страна и от друга страна тази теория генерира и проектира под формата на закономерно и по необходимост произтичащи от нея следствия изводи и заключения достатъчно голям, но все пак чувствително по-ограничен брой нови факти и събития, които вече разкриват и дообясняват по един напълно категорично-задоволителен начин коя да е страна или особеност на Съкровището, останала изобщо неразкрита или задоволително необяснена досега.

Първата и много сигурна констатация в обективно-съдържателния теоретико-методологически план, до която се достига, в процеса на по-внимателното и отблизо запознаване и анализ на множеството най-разнообразни тези и хипотези за произхода и принадлежността на Съкровището, е че техните автори, в това число и езиковед тюрколог "на световно ниво" като унгарския проф. Д. Немет, нямат достатъчно ясна представа за генеалогията, набора и състава и вътрешноструктурните взаимоотношения по хоризонтала и вертикала на европейските тюрки изобщо и на българските племена и народи в частност през Късната Античност и Ранното Средновековие и особено за хронологията на тяхното преминаване границата между Азия и Европа и за тяхното разпределение и установяване заселване по отделните области и региони на Източна, Югоизточна и Средна Европа, където средоточие главни центрове на това основно разпределение и установяване заселване последователно са Поволжието, Кавказ, степите на Южна Русия, Балканите, Карпатският басейн и Унгарската равнина.

Следващата и последна констатация от същата гледна точка и в същия план, която се налага непременно да експлицираме и споделим, макар и с огромно неудобство и неудовлетворение, поради нейния деликатно-специфичен характер, е, че нито един от езиковедите, опитали се да преведат текста на Надпис № 21, включително и безспорно великият датски езиковед проф. В. Томсен, заради осъщественото от него неподражаемо и неповторимо разчитане и превод на руническите Орхоно-Енисейски писмени паметници, не познават в необходимата и достатъчна за случая степен и именно и единствено поради това изобщо не държат сметка за спецификата и особеностите най-вече на морфолого-синтактичната структура на тюркските езици изобщо и на прабългарските езици и диалекти в частност, да не говорим за много приблизително-повърхностните знания и познаване не само на лексикалната, но и на граматичната структура на тези езици от страна на току-що цитирания унгарски езиковед.

Първата и основна констатация от гледна точка на произхода и принадлежността на Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" и до която се достига в субективно-процесуалния теоретико-методологически план е по същество и съдържание вулгарно-грубият и недопустим факт, че проблемът за "етническата принадлежност" и за времето и мястото на изработване на Съкровището, по принцип и още от самото начало се поставя и формулира съвсем неправилно и крайно некоректно, защото най-напред и преди всичко не може да се търси едно единствено и общовалидно за всичките 23 съда от един толкова обемист и разнообразен комплекс, всеобщопризнаваемо и утвърдено решение, когато дори и за най-непросветения в тази област е повече от очевидно и ясно, че отделните предмети са изработени от различни "национални школи", на различно място и през различно време, по силата на което всяка една теза, в това число и вече лансираната от редица досегашни автори като прабългарска, винаги ще си бъде и ще изглежда като повече или по-малко, но във всички случаи недостатъчно обоснована и едностранчива и именно поради това непрекъснато ще е подложена на критика, посредством аргументи, основани на предварително добре известните и идентифицирани като различни или други от съдържащите някакви прабългарски, например, черти или характеристики, златни съдове или предмети.

Доколкото все пак при някои от предметите конкретно, а от тук и при самото Съкровище като цяло се наблюдават характерни черти и особености, които може и следва да се припишат единствено на прабългарите, то същевременно изцяло неоснователно и доста прибързано е и мнението за някакво "рухване" на "прабългарската теза", която според нас е единствено обоснованата и доказана досега и засега теза, макар и недостатъчно категорично-определено и убедително, особено в аспекта на доминантния си аргумент – лингвистичния, и въпреки това, тя стои много по-твърдо и здраво на краката си, отколкото, да кажем, хазарската или печенежската, за основанията и аргументите на които вече беше дадена известна представа и в началото на настоящото изложение, или пък аварската, единственият аргумент в полза на която като че ли е малко забавното и нищо неозначаващо голословно твърдение, че през Ранното Средновековие аварите били широко известни като притежатели на съкровища, взети на бойното поле като военновременна плячка, ами то в края на краищата кой ли късноантичен или ранносредновековен народ не е бил известен с това?

Освен това, тук така и ще си остане напълно немотивирана и не съвсем ясна, доста странната, малко меко казано, претенция тя, "прабългарската теза", "да бъде защитавана и доказвана по изискванията на модерната археологическа наука", когато именно поради богатството и уникалността си Съкровището едновременно лежи и се разполага най-малкото в лингвистическата, палеографската, административно-политическата, етнографската, културно-историческата и културологическата плоскости, а що се отнася пък до самата българска археология, то тя все още не е направила и онова много малко нещо, което може и трябва да направи, като поне проучи по-основно мястото на намиране на Съкровището например и се опита да открие някакви следи в пръстта или пък да проучи и покаже в какво точно е било заровено Съкровището, колко време е бил под земята сандъкът, в който то се е съхранявало, но какъвто сандък фактически, както твърдят цитираните съвсем в началото унгарски изследователи, не е имало, докато неговото съществуване се приема за напълно реално от Д. Димитров [1948, 343,356], а така също и от С. Байчоров [1989, 94] и някои други проучватели, за да се добие все пак една начално-приблизителна представа за времето и епохата, когато то е заровено, което пък от своя страна ще "подскаже" макар и някои минимално-обективни податки и по

такъв начин, ще улесни, облекчи и подкрепи и етнолингвистичната му идентификация и атрибуция на базата и посредством лингвистичния критерий.

Следващият изключително важен и съществен за случая теоретико-методологичен проблем, който именно тук следва непременно да намери своето експлицитно-последователно поставяне и решение, е въпросът за набора, състава и взаимоотношението на "определящите белези", достатъчно показателна за ролята и значението на които може да се приеме например следната много вярна и точна според нас мисъл на Д. Димитров [1948], и днес все още продължаваща да е не по-малко валидна от тогава, а именно: "Всички досегашни построения на Фехер и Мавродинов в това отношение почиват на материал, който произхожда от области с разнообразни културни напластявания и по този начин, както етническата принадлежност, така и хронологията на този материал, при липсата на конкретни определящи белези, е все още хипотетична. Не сме сигурни, че ако каната № 7 не беше намерена заедно със все още неразтълкувания надпис на чашата Буила-Бутаул, никой нямаше и за миг да се усъмни в иранския произход на този съд, пък даже и на голяма част от останалия инвентар на Нади-сенмиклошкото съкровище." [395].

Упреците специално към проф. Г. Фехер [1997] като че ли са донякъде неоснователни, защото и според него художествената стилистика е двойствена и затова не е сигурен критерий определител за произхода и принадлежността на Съкровището [105], но така или иначе, тук особено внимание заслужава виждането убеждение, че художествено-стилистическите черти и особености на Съкровището в действителност и повече от очевидно са разнородни и разновремеви, първо и второ, те в никакъв случай не се явяват "конкретни определящи белези", т.е. в нашата общоконцептуално-терминологична система тези белези не са субстанционално-същностно релевантни и значими, доминантно-водещи, пределно ефикасни и ефективни, следователно и максимално-сигурно диференциращи и идентифициращи Съкровището като цяло, негови страни, черти и особености.

Допълнително към всичко това непременно трябва да се прибави и пак много вярната и точна мисъл на същия български изследовател, че използуването в случая на известния от изкуствознанието "метод на стиловата анализа" е неправомерно, защото този метод се прилага, само ако има "за основа група паметници, сигурно определени хронологически или етнически, които по такъв начин да образуват опората за по-нататъшното определяне на онези паметници, които не носят белези на определени от исторически, епиграфски или археологически характер"; "стиловата анализа трябва правилно да се прилага, като я основем на научно доказани обективни предпоставки"; "това показва само едно, колко е мъчно да се докаже една теза, в случая прабългарският характер на Надисентмиклошкото съкровище, въз основа на стиловата аналогия" [Димитров 1948, 369,375,380].

В противовес на всичко това, не само според нас, в качеството на такива "конкретни определящи белези", т.е. доминантно-водещи, пределно ефикасни и ефективни, следователно максимално-сигурно диференциращи и идентифициращи Съкровището като цяло, се явяват и проявяват част от лингвистичните му черти и особености и то не, да кажем, вече напълно задоволително разчетените, разтълкувани и преведени гръкографични и гръкоезични надписи, а именно и единствено гръкографичният Надпис № 21, за който от всички негови проучватели досега от страната на прабългарската теза, донякъде доста "на доверие" се приема, че той наистина е съставен на прабългарски език, защото това тяхно начално "предубеждение" при никого от тях не намира и не получава задължителното за случая потвърждение в един адекватно-обективен и логично-

убедителен превод експликация на съдържанието на този текст, “скрито” в една наистина прабългарска езикова лексико-граматична структура.

Това “доверие” обаче сериозно е подкопано от една страна от доста странния и неочакван за подобен род надписи, превод, а от друга страна пък и от все още недостатъчно убедително и напълно разгърнатите или изцяло липсващи лингвистични аргументи и доказателства именно и тъкмо за прабългарския вид и характер на текста на Надписа, задължителен компонент или може би аспект на които във формулировката например на акад. Йордан Иванов от 1941 г. е да се потвърди и докаже “по задоволителен начин идентичността на прабългарския език с езика на надписите, които се четат по въпросното съкровище”, липсата на което доказателство кара Академика да се “резервира”, независимо че “то вече се смята като българско в последните работи на Хампел, Кондаков, Томсен, Младенов и други” [по Димитров 1948, 387].

В действителност и на практика именно лингвистичният критерий или различителен определител в качеството и с функцията си на доминантно-водещ, пределно ефикасен и ефективен, а следователно и максимално-сигурно диференциращ и идентифициращ Съкровището като цяло, се очертава и проявява същевременно и като изключително висок критерий, може би трябва да се каже също така и “много строг съдник”, който предявява съответно и пределно високи изисквания и напълно обосновани претенции и към езиковедите, опитващи се да разчетат, разтълкуват и преведат Надписа, но за съжаление, никой от тях досега не е успявал да ги удовлетвори напълно-безапелационно, включително и датският учен проф. В. Томсен, който е първият езиковед, разчел старотюркските Орхоно-Енисейски рунически паметници от първата половина на VIII в., както и нашият акад. Ст. Младенов, който наистина направи максимално-възможното, което може да направи обаче само един пределно ерудиран, квалифициран и компетентен езиковед индоевропеист и по-конкретно славист, още по-конкретно българист, но не и тюрколог, именно поради което и крайният резултат от неговите усилия, и на нас, пред неговите неимоверни усилия, старания и силна вяра(!!!), ни е много тежко и трудно да го приемем и признаем, но е нулев.

При това положение и на основата на всичко това неизбежно и по необходимост вече следва да се приеме, че етнолингвистическата идентификация и атрибуция на Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” може и трябва да се осъществи и определи най-общо и като цяло единствено и само в рамките и с помощта на доминантно-водещия и максимално-всеобщо ефикасния и ефективен лингвистичен критерий, едва след което да се конкретизират и дообяснят и някои негови по-частни страни, черти и особености или с една дума – детайли, в рамките и с помощта на допълнително-спомагателния, по-малко и по-частно-ограничено ефикасния и ефективен културно-исторически критерий или различителен определител с неговата по-тясна сфера на действие и приложимост и съдържанието с начина на прилагане и използуване на който допълнително-спомагателен критерий се доуточнява и доразкрива на съответното място по-долу.

Допълнително-спомагателният културно-исторически критерий, без да е толкова важен, значим и ефикасен или с една дума - решаващ, колкото доминантно-водещия лингвистичен критерий, все пак и той е крайно необходим и дори и задължителен; и той си има своето сравнително немаловажно значение и роля за окончателната и неоспорима етнолингвистическа идентификация и атрибуция на Съкровището, защото липсата на конкретна културно-историческа реалия, например отсъствието, да кажем, на грифони в ранносредновековната българска архитектура, скулптура и живопис неизбежно налага извода, че съдовете, по които има такива грифони, най-малкото не са изработени от

български златар в българските етнически или държавни граници, което изисква по-нататъшно-допълнително търсене и формулиране на ново обяснение на произхода специално на този съд, и обратното в позитивен план – тяхното наличие автоматически се превръща в съгласуване и потвърждаване на заключенията и констатациите на двата отделни критерия, което пък като цяло, в аспекта на етнолингвистическата идентификация и атрибуция на цялото Съкровище, е още едно, макар и не съществено-решаващо, но все пак важно-допълнително потвърждение и указание за тази принадлежност.

Ето защо нашето виждане за метода и механизмите на етнолингвистическа идентификация и атрибуция на Съкровището, тъкмо в този си вид и характер очевидно-безспорно се различава съществено-определено от заключенията, констатациите и препоръките, съгласно които Надпис № 21 "не дава абсолютно сигурни данни за произхода на Съкровището, защото възможността да бъде допълнително изрязан не е изключена", като акад. Ст. Младенов придава на надписите и "особено на Надписа върху тас № 21 изключителна доказна сила, пренебрегвайки необходимостта от съгласуване на епиграфските и палеографските доводи с археологическите и художествено-историческите данни, както това изисква третирането на археологическите паметници от този вид" [Димитров 1948, 359,362].

Завършваме обсъждането на въпроса за принципите и методите на етнолингвистическа идентификация и атрибуция на Съкровището със забележката, че сред огромния брой негови проучватели никак не са много онези от тях, които смятат за необходимо и се осмеляват да се издигнат и да навлязат в метатеоретично-методологическото му ниво или етаж и като че ли току-що цитираният български изследовател е един от малкото, а може би трябва да кажем дори и единственият, който дръзва на тази силно отговорна и много опасна стъпка, изискваща освен достатъчно пълно-многостранно познаване на фактологията, още и определено висока и добре школувана способност и компетентност за логически коректен, възможно най-абстрактен анализ-синтез.

Именно поради последното тъкмо на това място не можем да не изразим не само своето възхищение от така разработената и публикувана от него студия, но и своята благодарност и признание за помощта и съдействието чрез редица мисли и идеи в нея, станали начало или основа, дори и като отрицателен пример, за изграждането и изкристализирането и на нашето виждане по въпроса точно в този му вид и форма, а що се отнася до съвпаденията или различията между нас двамата, то те не са толкова трудно уловими и забележими, стига и това да представлява интерес за нашия Читател.

Съкровището не е аварско, хазарско или унгарско

В светлината на така експлицираните и формулирани теоретико-методологически принципи, съображения и констатации, вече може да се пристъпи и към стесняването и ограничаването на кръга от теоретически възможните и допустими предположения или направени предложения за произхода и принадлежността на Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", повечето от които вече бяха представени, анализирани и преценени в една или друга степен експлицитно или пък имплицитно, по време на цялото изложение от началото до сега, така че от тук нататък се налага само тяхното обобщително-заключително и експлицитно поставяне и преценка на тяхната реалистичност на възможно най-абстрактното метатеоретично ниво на разсъждение и обобщение в рамките на настоящия раздел.

Стесняването и ограничаването на кръга от теоретически възможните и допустими предположения или направени предложения за произхода и принадлежността на Златното

съкровище “Надь Сент-Миклош” е възможно и трябва да се направи посредством редуциращо-елиминативен обобщително-заключителен анализ преценка на по-главните и основни от горепредставените, тези и хипотези за произхода и принадлежността на Златното съкровище “Надь Сент-Миклош”, който вид анализ преценка има за крайна и основна цел от своя страна свеждането на техния набор и състав до единствено вероятния и допустим минимален брой, равен на единица.

Издирването, систематизацията и анализът на всички по-горе, повече от предостатъчни на брой, историколингвистични факти, данни и събития по един недвусмислено-категоричен начин показват най-напред, че Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” в никакъв случай не е и не може да бъде аварско по произход и принадлежност, защото при аварите, съкровищата, най-вероятно златни, въпреки че изворите не казват нищо по този въпрос, са основно и главно придобита и събирана на бойното поле, военна плячка, а това съкровище, най-малкото в известна своя част, каквато е например Чаша № 21, е специално поръчано от конкретно лице и изработено за друго конкретно лице, от майстор златар в специална работилница, от което непременно следва да се направи изводът, че при съответния конкретен народ, собственик и притежател на Съкровището, на конкретно място и през конкретен период от време, в необходимата и достатъчно висока степен е развит и се практикува златарският занаят, което обаче не може да се каже за аварите българи, силата и призванието на които, до определено и не толкова продължително време, очевидно са на бойното поле, пък и малкото аварски метални произведения, които сме виждали и проучвали, са съвсем различни и дори стоят много далеко по художествени качества и стойност от съдовете на Съкровището.

Наред с това, от аварите са останали и са известни главно или единствено не особено много съдове от погребения, апликации от дрехи и конска сбруя, които обаче по материал, състав и стил на изработка ярко се открояват и са коренно различни от материала, състава и стила на изработка на Съкровището, за констатацията на което изобщо не е необходимо наблюдаващият да има квалификацията и способностите на специалист изкуствовед.

Антропологически някои от аварските погребения са “изцяло европеидни по характер” и без съществени отличителни черти, какъвто е случаят с Tiszavárkony, именно поради което се налага да се приеме, че те са аварски, на основата и с оглед на топонима, за който се допуска, че включва в структурата си другото средновековно название на аварите – *вархонити* [Lipták 1983, 61], което, разбира се, в никакъв случай не може да се счита за напълно сигурно и убедително и като цяло превръща това българско племе общо взето в народ, който е оставил ако не никак, то поне твърде малко и трудно различими следи от своята материална и духовна култура.

Както може да се види по-горе, С. Байчоров и някои други проучватели на Надписа на Боила транскрибират неговата титла посредством букв. ***з,*** откъдето пък по презумпция може да се мисли или за цокащ прабългарски диалект или пък евентуално за аварски език на текста на Надписа, каквито допускания и предположения за произхода и принадлежността на Съкровището като цяло също има [вж. напр. Ваклинов, Ваклинова 1983, 5; Попконстантинов 1992, 144].

Тези предположения обаче не се потвърждават екстралингвистически, т.е. културно-исторически, защото аварите, както вече беше отбелязано малко по-горе, прекратяват своето съществуване като народ и държава доста преди Покръстването на българите и не е възможно да оставят паметник с християнски символи, а точно такива има както на блюдото на Аспарух, така също и на Надписа на Боила, пък и досега не е открит дори и един единствен писмен паметник на аварски език.

Засега изследователите общо взето са единодушни по въпроса, че "понастоящем ние не знаем нищо за езика на аварите", като проф. Д. Немет предполага, че той е от "стандартно-тюркски произход", докато Л. Лигети пък допуска някакво монголо-тюркско двуезичие [Fodor 1982a, 70-71], но според нас единственият безспорно известен елемент от аварския език е мли *Баян* на аварския хаган с доста вероятно аварската по произход лексикална заемка, от всички славянски езици разпространеният като че ли единствено в българския и сърбохърватския език, корен ***мом-,*** някои от производните на който са преминали и в съседните балкански езици и обяснението на който като "бълболна дума" (Ст. Младенов) не ни изглежда никак убедително.

Ето защо и като се има предвид *сръб.* ***отта*** "момиче", на основата на семантическото тъждество и наблюдаващото се в редица тюркски езици по принцип и специално в чувашкия език, както и в други прабългарски имена в частност редуване ***б-м,*** може да се лансира предположението за произход на въпросния корен от *авар.* ****åтта,*** *бълг.* ****атта,*** *чув.* ***ама, ами,*** *тюрк.* ****абба*** [вж. и срв. БЕР-4, 224-232; ЕПРк, 303-304; ЭСТЯз-а, 54-58,220-222], а твърде възможно нещо аварско може да има и в името на аварския пълководец на византийска служба Зауца, но това се нуждае от специално-индивидуално проучване и доказателство, именно поради което като цяло тъкмо и непременно Надписът на Боила ли може и трябва да бъде съответният прецедент, който да изиграе ролята на категорично-безспорен аргумент доказателство за аварския произход и принадлежност на Съкровището?!...

Пък и в края на краищата, за разлика от своите родни братя прабългарите, културното ниво на аварите е толкова ниско, че през 250-годишното си господство по земите на днешна Унгария те не са оставили нито един каменен паметник без или с какъвто и да е надпис [Бешевлиев 1992, 93; Юхас 1985, 26], докато само за 150 год. от началото на VIII в. до средата на IX в. българите съставят близо стотина гръкоезични надписа, прабългарския гръкографичен Преславски надпис и достатъчно голям брой рунически прабългарски надписи, в светлината на което като цяло и дори единствено поради това няма никакви причини да не приемем и признаем, че Надписът е прабългарски по произход, защото при прабългарите надписите са редовна практика, а при аварите той би бил много странен и трудно обясним прецедент.

Именно поради всичко това Аварската хипотеза в никакъв случай не може да се приеме и преобразува в реалистична теза, още по-малко пък и във вътрешно-свързана и непротиворечива теория, така че Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" изобщо и за нищо на света не е и не може да бъде аварско по произход и принадлежност, но не само това – то изобщо няма каквато и да е връзка с този ранносредновековен народ от българската група на тюркските племена и народи, тъкмо от гледна точка на който неоспорим и неопровержим извод изглежда и очевидно-безспорно стои много странно, дори абсурдно-парадоксално и Онзи надпис над Съкровището във Виенския музей, както са абсурдно-парадоксални и всякакви изложби, където "Конникът от Изток" се представя експлицитно-директно като аварски по произход и принадлежност, както вече беше посочено по-горе.

Дори и след връщането отново и повторното проследяване и изучаване на текста за унгарската теза или хипотеза за произхода и принадлежността на Златното съкровище "Надь Сент Миклош" не може да се каже, че тя е особено последователна, ясна и задълбочена като аргументация и обосновка, доминантата при които са не толкова твърдо установените и сигурно-безспорните научни факти, а желанието намерение на всяка цена да се докаже, разпространи и утвърди унгарският произход и принадлежност на

Съкровището; унгарските езиковеди и историци общо взето не познават достатъчно пълно-задълбочено и подробно произхода, развитието, разпространението и базисно-типологическата лексико-граматична структура на тюркските по принцип и на българските в частност диалекти и езици, племена и народи, видно не само от нашия критичен анализ по цялото протежение на настоящото изложение, но потвърдено също така и от честно-чистосърдечното признание например на Г. Барци [1980], който пише за унгарците буквално следното: "Ясно е също така, че са влизали в контакт не с един, а с много народи, респективно с оная част от тях, която е говорила някой от чувашките езици: оногури, воложки българи, понтийски българи, хазари. Ние не знаем какво е било отношението между тези езици, не познаваме степента на различията между тях, нещо повече, неизвестно е доколко те са били единни, например на колко различни наречия се е делял чувашкият език на понтийските българи." [7-8].

Именно поради всичко това и с оглед крайната и основна цел на настоящия, последен раздел от изследването на Съкровището, като особено целесъобразно-ефективно се очертава свеждането и подвеждането на някои от вече представените хипотези като хазарокабарска, печенежска, куманска и др., към унгарската, в качеството и със статута обаче на неин вариант или разновидност, което логико-познавателно действие намира своето основание и оправдание и в това, че тези племена или народи са достигнали или отседнали на настоящата или историческа етническа територия на унгарците и са асимилирани или интегрирани от тях, тъкмо който момент се има предвид експлицитно или имплицитно и от страна на поддръжниците на въпросната хипотеза и в действителност от който те правят и извода, че Съкровището се явява унгарско по произход и принадлежност.

Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" в никакъв случай не е и не може да бъде унгарско в неговия хазарокабарски вариант, защото за това очевидно не съществуват необходимите и достатъчни условия и предпоставки под формата на достатъчно близък и продължителен етнолингвистичен контакт, защото когато маджарите са в областта на Лебедия, според съобщението на Конст. Багрянородни, което приема и Д. Синор, "they lived together for three years", което пък според нас изобщо не означава, че "They were closely allied to the Khazars", дори и след като хазарският хаган дава дъщеря си за жена на маджарския вожд Лебедиас, след което прекалено обобщено и набързо са споменати изборът на Арпад за вожд и времето между пребиваването в Етелкуз и усядането на маджарите в Унгария [Sinor 2004, 8].

По този начин, направо са прескочени, а може би съвсем предумишлено и целенасочено са и премълчани редица много важни и съществени събития и характеристики на "главните действащи лица", максимално съществено-релевантни за произхода и същността на "тюркските" лексикални заемки в унгарския език, за разлика, например, от женитбата на върховния маджарин за хазарската принцеса, и особено това, че по тези места, в границите на образувания едва към края на VII в. [Артамонов 1962, 424] Хазарски хаганат обитават предимно български племена, от състава на "черните българи", а самият основател на унгарската държава княз Арпад конкретно, както достатъчно подробно се представи и обоснова по-горе, е от болгарското племе оногури, което между впрочем е широко известно и дори общоприето, така че все пак си остава много чудно защо горецитираният автор не взема предвид и не държи сметка и за този изцяло неоспорим факт.

Допълнително към всичко това не може да не се забележи още и неопровержимият факт, че и хазарите, както и аварите, общо взето не са особено известни и описани

достатъчно пълно-подробно в цялата световна лингвистико-историографска наука, като дори най-обемистите и изглеждащи изчерпателни проучвания [Артамонов 1962; Golden 1980] всъщност и в действителност в по-голямата си част анализират и представят не собствено хазарски, а болгарски племена и езици, на което вече беше обърнато внимание на съответните места по-горе, а и тепърва предстои да се обърне внимание по-нататък в изложението.

И все пак и въпреки всичко основният и решаващ аргумент против този вариант на "Унгарската хипотеза" си остават пак по-горе вече много по-подробно посочените обстоятелства, при които маджарите тръгват и пристигат в новата си родина, в лицето най-напред на опожарените и опустошените им станове в Етелкуз и достигането им в Панония без нищичко, така че тук дори и не може да се помисли за притежаването и пренасянето от тяхна страна до там именно на едни такива златни съдове като тези от Съкровището [вж. и срв. Коледаров 1979, 41; Юхас 1985, 230-231; Pritsak 1976, 20-23].

Опитите за аргументация и доказване на унгарския произход и принадлежност на Златното съкровище "Надь Сент Миклош" в никакъв случай не може да бъдат наречени дори и опити, защото там фактически и в действителност, както достатъчно ясно и определено беше показано по-горе, няма нищо, а само изпразнени от всякакво съдържание думи и фрази, които единствено в рамките и с помощта на много силно, но и болно въображение може да бъдат наречени и приети за разчитане и превод на текста на Надпис № 21 на почвата на някакъв си измислен и съществуващ единствено за проф. Д. Немет и неговите епигоно-апологети печенежски език.

И за да не бъдем обвинени неоснователно в голословност, нека още веднъж да хвърлим поглед на преводите на проф. Д. Немет през 1932 г. - "Купата на Боила Чабан, по негова поръка тя беше изработена; Ботаул Чабан даде да й поставят закачалка, негова купа за пиене е тя", докато през 1971 г. същият текст се превежда вече като "Това е купата на Буйла Чабан, той накара да я отлеят [и ето я сега] купата за пиене на Бутаул Чабан, който накара [за нея] да й направят дръжка" [Németh 1932, 16,50-51; ~*~1971, 13].

Във всичко това лично ние не виждаме дори и капка здрав човешки разум и смисъл, защото по този ред и начин се оказва, че тази злополучно-историческа купа най-напред принадлежи на много тъмния и неясен като човек и занимание "Буйла Чабан", мисловно-интелектуалните качества и способности, както и житейският идеал на когото стигат до там да накара да я отлеят тази купа, добре, но "ето я сега", пак тази купа, вече принадлежи, много неясно кога и как стана смяната, и служи за пиене на друг един, не по-малко тъмен и неясен като човек и занимание субект – "Бутаул Чабан", защо, на какво основание и поради каква причина, когато тя не е негова, а и върхът също така на неговите мисловно-интелектуални качества и способности, още и негова единствена цел и смисъл на живота му очевидно, се свежда до това да накара да й направят дръжка, тя пък защо му е, когато от нея може да се пие и без дръжка и така без край...

Едно-единствено нещо обаче е очевидно-безспорно и произтича от всичко това – в продължение вече на 120 год., за голям наш срам български и обида, цялата европейска лингвистика и историография се занимават и въртят около двама дебилни олигофрени, сътворени в деформираното съзнание на един националшовинистически болен маджарин, който независимо и въпреки всички контрааргументи в лицето на безброя историко-лингвистични факти и данни, много силно иска, държи и настоява Съкровището непременно и на всяка цена да е единствено и само унгарско, пък нека останалите да си говорят каквото си щат!?...

По свой начин тази песен си я тананикат и онези съвременни унгарски проучватели на Съкровището, които от една страна няма как да не държат сметка за собствено-отечествените си "научни" продукти в лицето на тези от току-що цитирания маджарски езиковед академик и които от друга страна изобщо "не се съмняват в тези изследователи, които четат надписите, а в тези, които са ги написали"(!??) [László, Rácz 1984, 158, подчерт. – И.Д.], е-е-е, това вече наистина надминава всякакви граници, независимо че всеки един от надписите, както се видя достатъчно ясно и недвусмислено по-горе, формално-съдържателно си е изцяло и напълно нормално-коректен и правилен, а специално за Надпис № 21 може преспокойно да се каже, че е дори и много красив, даже съвършено-изящен, така че нека засега да се ограничим с коментара и оценката си само до тук.

И все пак за всеки средно грамотен лингвист, най-големият парадокс и дори вопиющ абсурд в случая така и ще си остане жалко-смехотворната ситуация при която авторът на "превода" "обосновава и доказва" своите изводи и заключения посредством други тюркски езици, които нямат изобщо никаква връзка нито със Съкровището, нито пък със самия печенежски език, за който общо взето в тюркското езикознание, ако и да не се знае изобщо нищо, то поне се знае твърде малко, но крайно недостатъчно, за да може така "разчетеният и преведен" текст да се идентифицира и репрезентира единствено и само като печенежски, и все пак напълно достатъчно, за да се посочи неговото място в генеалого-типологическата класификация на тюркските езици, където той е единствено и само огузо-български език [вж. Баскаков 1969, 252-257], следователно в никакъв случай не е някакъв "стар къпчашки диалект" и като глотогенеза и основна лексико-граматична структура няма нищо общо с къпчашките езици, както много некомпетентно твърди по-горе въпросният унгарски лингвист, независимо че е известен и като езиковедът проучвал специално печенежския език, но очевидно-безспорно, по-абстрактно-теоретичното мислене по въпроса и по специално на нивото на класификацията на тюркските езици не е неговата най-силна страна, с което той като цяло съвсем определено компрометира и дискредитира и самата унгарска тюркология, защото именно проф. Д. Немет все още продължава да се смята за първият и най-големият в нея.

Много лошо впечатление тук прави още и това, че авторът, при повече от очевидната липса дори и на елементарна логика в разсъжденията, фалшифицира и манипулира историкогеографските факти и данни, като пренася и струпва всички средновековни ойконими, образувани на основата на мли *Боила,* в областта на гр. Надь Сент-Миклош, където те изведнъж се оказват в съседство с тукашните "печенежски селища", без изобщо да се аргументира и обосновава по-какъвто и да е начин това "наличие" и когато общо взето, дори на унгарските езиковеди и историци, е много добре известно, че "за по-сериозни езикови влияния може да се говори само след Заселването, когато по-големи групи печенеги, притиснати и преследвани от узите (X-XI в.), са потърсили свободен достъп в Унгария и са се заселили в страната, отчасти пръснати на по-малки групи, отчасти по-компактно като гранични стражи (в областите Фейер и Толна, по западния граничен пояс в областите Шопрон, Гьор и Мошон, а по-късно и в областта Нитра)." [Барци 1980, 8], откъдето пък непременно трябва да се направи единствено изводът, че печенеги в областта на гр. Надь Сент-Миклош никога не е имало и няма да има или пък ако въпреки всичко се появят по тези места, то това може да стане едва към края на XII в., когато вече ако не всичко, то поне едно такова събитие в унгарската история като отвличането и заравянето на Съкровището във всички случаи не би останало незабелязано от Изворите, но между впрочем, защо не само в тази хипотеза няма нищичко за причините

и обстоятелствата по заравянето на Съкровището?! [вж. и срв. Коледаров 1979, 48; ~*~1989, 15-16; Юхас 1985, 284-286; Németh 1971, 2-13; Pritsak 1955, 10,85].

И на последно място, Унгарската хипотеза е толкова многообразна и с безброй хамелеонски формално-съдържателни превъплъщения, откриването и установяването най-дълбоките основания и структура на които опира до безброй трудности, така че никак няма да се изненадаме, ако до тук не сме забелязали, експлицирали и анализирали някоя хипотеза, която се гради на добре "законспирираната и укрита" презумпция за българската най-напред принадлежност на Съкровището, но маджарите са го спечелили на бойното поле като боен трофей или военна плячка, понесли са го към родината си и поради някаква причина са го заровили в земята, следователно това Съкровище пак си остава маджарско по произход и принадлежност.

Затова именно сега и тук се налага предварително да неутрализираме и такава една, минала или бъдеща хипотеза, като забележим, че Съкровището в никакъв случай не може да стане унгарско по този път и начин, защото изобщо няма сведения и податки, че при някое от многобройните си нахлувания в българските земи маджарите са успявали да превземат царския дворец и да изнесат от хазната съхраняваните там златни съкровища, какъвто е случаят например с тяхното нахлуване в България през 894 г., когато успяват да влязат в Преслав и да го опустошат, но византийците ги изоставят, те претърпяват поражение и са принудени да се завърнат в Етелкузу [Юхас 1980, 112], а Велики Преслав и дворецът на цар Симеон Велики се изправят на крака и засияват още по-гордо-ослепително тъкмо след тяхното оттегляне, което безспорно означава и това, че те са преодолели най-много външната стена на Града, но не и цитаделата му.

И все пак и въпреки всичко досега, ако се съди по Онзи надпис в австрийския музей, всички ние трябва засега да приемем и да се примирим с не особено приятно-оптимистичното за всички българи заключение, че до този момент Унгарската хипотеза, както и да я оборваме и каквото и да си мислим за нея, не е никаква хипотеза, а единствено най-реалистичната и меродавна теза и тъкмо нея като такава са принудени да възприемат и разпространяват и всички специалисти учени и неспециалисти по Света, а те тъкмо това и правят, както показва не само горецитираната археолого-туристическа практика, но и всичко представено в тази връзка на страниците на настоящия труд, ето защо всички досегашни писания и практически действия на българските историци, езиковеди и изкуствоведи са ако не напълно безполезни, то поне съвсем малко или недостатъчно ефективни в това отношение и по никакъв начин не променят статуквото, включително и това, че Националният исторически музей се е снабдил по някакъв начин и показва на сравнително по-ограничения брой български и чуждестранни посетители едно не особено сполучливо копие от Съкровището, което освен това е и доста лошо експонирано.

Но най-после и най-лесно, Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" не е и румънско по произход и принадлежност, защото власите или румъните най-напред са един много по-късен и направо маргинално-периферен народ по тези земи, които започват да играят някаква историческа роля и съответно да имат каквото и да регионално-историческо значение едва след XIV-XV в., когато румънският елемент в двете основни княжества Влашко и Молдова се засилва и разраства за сметка на прабългарския и славяно-българския елементи и така започва да им придава и един собствено-автентичен румънски характер и облик, каквито те дотогава реално нямат.

Всъщност и в действителност Румънската теза не може да се нарече дори и хипотеза, защото тя няма в основата си и следователно не съдържа в себе си нито един, дори и един

единствен научен факт аргумент в нейна полза, а се генерира, лансира и поддържа в регионалното научно-информационно пространство от актуално-злободневни, но в същината си въображаемо-фиктивни идеолого-политически съображения, стремления и намерения, именно които я правят възможна, и както напълно справедливо забелязва и отбелязва и Б. Мунтяну [2004, 8] в специалната си публицистична статия на стр. 12, не макар, а именно и затова много добре тъкмо на страниците на един вестник, историческата памет на румънците е много къса и те не толкова ще продължават да отминават мълчаливо "историческия факт за българския Банат", но и ще продължават да се правят, че нищо не знаят за това, което вече изобщо не прави чест на никой сериозен учен, ако румънските езиковеди и историци изобщо може да бъдат такива, именно заради това премълчаване и игнориране.

Българското Златно съкровище "Надь Сент-Миклош"

От така направения досега максимално подробен, достатъчно задълбочен и многостранно-всеобхватен конкретно-емпиричен анализ-синтез на безброя(!) историко-лингвистични факти, сведения и данни от началото на настоящото изследване до тук, в светлината и с помощта на току-що изведените и формулирани най-общи принципи вече очевидно-безспорно може и трябва да се каже, че от всичко това произтича и се налага само един-единствен, пределно ясен и недвусмислено-категоричен извод обобщение, а именно:

Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" е българско по произход и принадлежност, то е събирано, ползвано, съхранявано и пазено в трапезарията и хазната на българските ханове и царе още от времето на тяхната миграция през Кавказ; било е изложено и съхранявано последно в тронната зала на царския дворец, построен и обитаван най-напред от цар Симеон Велики след пренасянето на българската столица от Плиска в Преслав през 893 г., изнесено е от тук през 972 г. по време на обсадата и превземането на столицата Велики Преслав от византийската войска, а с това и непосредствено преди падането на Източна България под византийско иго; съхранявано е в Отвъдунавска България от българските князе жупани Гиляд, Бутаул и Ахтум, заровено е през 1008 г. край прабългарското селце с по-късно име Надь Сент-Миклош по време на продължаващото заграбване на отвъддунавските български земи от страна на маджарите и по-специално при техния жесток погром върху българската народност и държавност в областта на княз Ахтум жупан, където е и намерено през 1799 г.

При това положение, през цялото по-следващо изложение до края на нас не ни остава нищо друго освен в светлината на малко по-горе формулираните методологически принципи, главното и съществено при които е вече обоснованата и доказана постановка за наличието тук на водещо-главен принцип за етнолингвистична идентификация и атрибуция на Съкровището като цяло и поотделно и такъв се явява единствено и само лингвистичният критерий или в българска терминология, различителен определител, повторно и последно, в определен ред и порядък, според тяхната "доказателна сила", последователно-селективно да се привлекат, експлицират и целенасочено-целесъобразно да се сведат и интегрират в едно-единствено, вътрешнологически последователно и непротиворечиво, системно-еднородно и органично-завършено обяснително-репрезентативно теоретично единство и цяло или което е същото, в цялостно-пълната и завършена обща теория на Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", самостоятелно или допълнително подкрепени с някои нови факти и данни, единствено и само онези

културно-исторически реалии под формата на събития, лица, вещи и предмети с техните характерни черти и особености, които съгласувайки и обяснявайки се взаимно, в явен или скрит вид се съдържат в Съкровището като цяло и във всяка негова съставка поотделно, и протичането или наличието на които реалии се явява необходимото и достатъчно основание и същевременно представлява по същество непреодолимото и неоспоримо доказателство потвърждение на така направения извод обобщение по силата на това, че самите тези реалии по съдържание са субстанциално-същностно релевантни и максимално значими от една страна и от друга страна, по гносеологическа функция те се характеризират пак с максимална, но във всеки случай и достатъчна, обективнореално самогенерираща се и същевременно детерминираща, а оттук и теоретически експлицираща обяснителна сила и възможностти.

Водещо-главният принцип аргумент в лицето на лингвистичния критерий като повече от сигурно-безапелационно основание доказателство за така направения извод за единствено и само българския като цяло произход и принадлежност на Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” е най-напред и преди всичко, сега вече в очевидно-неоспоримия факт, че Надпис № 21 е съставен на прабългарски език и по-конкретно на севернодунавски прабългарски диалект, но независимо от своята специфика, този диалект, както се видя достатъчно ясно малко по-горе в процеса на тълкуването и превода на текста на Надписа, повече от сигурно и неоспоримо, в съществено-главното е напълно тъждествен и еднакъв с южнодунавския прабългарски диалект.

По силата именно на това всеки един от тези диалекти носи, съдържа и проявява чрез себе си типично-основните характерни черти и особености на дунавскопрабългарския език, следователно и севернодунавският прабългарски диалект се явява и представлява по същество точно такъв дунавскопрабългарски език, тъждествен и еднакъв в различни свои сектори и пунктове и на различни свои нива и равнища и с останалите прабългарски или болгарски езици като хунобългарския, волжскобългарския и чувашкия език, а едва след това и наред и с това и със средновековния старотюркски език на Орхоно-Енисейските рунически надписи, староогузския и къпчашкия кумански език, а през тях и чрез тях и с всичките съвременни тюркски езици и диалекти, от където пък следва, че севернодунавският прабългарски диалект като член и съставка най-напред на болгарските езици и диалекти, е същевременно член и съставка и на образуващите една сравнително обособена и самостойна група в тюркските езици – българската, а от тук и на тюркските езици като цяло.

В светлината тъкмо на тази много важна и съществена черта и характеристика на езика на текста на Надпис № 21 вече като не особено компетентно и точно и дори като забавно-комично се очертава и твърдението, че “Майсторът на тас № 21 обаче е познавал великолепно и гръцката азбука, и тюркския език на клиента и е изковал с гръцки букви на тюркски език надпис, чието тълкуване и до днес не е ясно” [История 1976, 136], защото най-напред по никакъв начин не е възможно да бъде определен като принадлежащ към даден език, текст, тълкуването на който не е ясно, и пак по същата причина, съвсем нелепо е да се твърди, че майсторът добре познава езика, конкретизиран тук като тюркски, когато поради все още неясния като вид и характер, произход и структура език, пак не е възможно да се прецени нивото или степента, на които съответният майстор го познава този език, да не говорим за това, че посочването на езика на Текста като тюркски изобщо не означава нищо, защото такива са всичките тридесетина езика от тюркското езиково семейство и на същото основание за този тюркски текст може да се мисли например като за тюркменски или хакаски.

Прабългарският надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" или както вече може би трябва да го наричаме, Прабългарският надпис на жупаните Боила и Бутаул или само Надписът на Боила, същевременно носи и съдържа в себе си нещо много особено и забележително - до този момент Преславският надпис е уникалният и "единствен автентичен документ засега от езика на Аспаруховите българи", защото е съставен изцяло на прабългарски език (Б. Симеонов).

Но тъкмо от тази гледна точка и след така предложения и обоснован превод на текста на Надпис № 21 от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", вече трябва напълно да се признае и приеме, че в това отношение Надписът на Боила излиза на много по-предна позиция от Преславския надпис, не толкова защото и той е съставен на прабългарски език, но преди всичко и най-вече, защото Надписът като текст и изречение е с многократно по-богат и разнообразен лексико-граматичен състав и форми – 2 собствени имена, 2 съществителни имена, 1 много рядко за тюркските езици и дори уникално наречие за начин, 3 глагола, един от които деепричастие, а останалите два елемента - 2 отделно-различни причастия, едното от които само с частичен, а другото без никакъв аналог в съседните групи тюркски езици(!), причинителен залог(!), притежателно окончание, ами синтаксисът (!!!) – 2 базисно-водещи подчинителни връзки между определяемото и двете главни определителни групи, 2 апозитивни подчинителни връзки между имената и титлите, 2 квазипредикативни връзки между тези групи и съответните причастия, 1 деепричастно-глаголна и 1 адвербиално-глаголна подчинителна връзка, всичко това е една малка зимна приказка, достатъчно красива, за да се възхити всеки, който разбира от тюркски синтаксис и морфология, и достатъчно сложна и трудна, за да си строши главата всеки, който дръзне да превежда Надписа, без да познава в детайли и до съвършенство тюркските езици и особено тяхната морфология и синтаксис, както си е било и реално досега, докато при Преславския надпис на 7 съществителни и прилагателни имена, 1 може би следлог *пиле*(?) и 3 собствени имена се пада едно-единствено притежателно окончание(!?) с една единствена по тип и характер в синтаксиса, адективно-субстантивна подчинителна връзка(!!?).

Но в лингвистиката на Съкровището, единствено така може и трябва сега и тук да се каже, има нещо много по-важно, значително-значимо и съществено с оглед на неговия произход и принадлежност – руническите надписи по него, които в никакъв случай не са германски, ирански, тюркско-орхоно-енисейски, аварски, хазарски, волжско- или кавказскоболгарски, нито пък секелскоболгарски, тези руни са напълно различни и несъвпадащи дори и с хунобългарските руни от V в., използувани за надписването на блюдото на хан Денгиз, независимо че и езикът, за графическата материализация и опредметяване на който те са употребени, е вече очевидно-безспорно също така прабългарски или в предпочитаната от нас терминология – болгарски език, те са единствено и само дунавскоболгарски, прабългарски и наличието тъкмо на тези рунически надписи върху Съкровището завършва, допълва и дори препълва лингвистичния критерий за неговия български произход и принадлежност, защото, както вече се видя по-горе, тъкмо тези рунически надписи по някои от съдовете свидетелствуват и съобщават посредством уникално-присъщата им семантика на езикови знаци, по един недвусмислено-неоспорим и никога неопровержим начин, че тъкмо тези съдове, тези кани и чаши, са били лично притежание и са били използувани по време на хранене и пиене от хан Аспарух, което за нас българите специално би трябвало изобщо да не се нуждае от какъвто и да е коментар, а само от благоговейно мълчание!!!…

Но в един малко по-конкретен план и на фонетично равнище, при езика на Надписа се наблюдава характерното и за болгарския чувашки език и кыпчашките, с мощен болгарски субстрат башкирски и татарски език "преместване" на гласните, в резултат на което тесните се разширяват, а широките пък се стесняват, само че при тези езици въпросният фонетичен процес се реализира едва през XVI-XVII в., докато в севернодунавския прабългарски език, на който е съставен Надписът, процесът протича още преди края на X в., което безспорно е в конкретна генетична връзка с вече посоченото и анализирано в първата глава на настоящото изследване, спорадично проявяващото се стесняване на някои от гласните при някои от имената в прабългарските надписи от VII-VIII в. [вж. и срв. Серебренников, Исанбаев 1979, 6; Щербак 1970, 149-150].

Допълнително-спомагателният критерий или различителен определител за българския произход и принадлежност на Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" се явява по същество културноисторически и той се формира като резултат от селективно-йерархическата интеграция на изключително големия брой негови страни, черти и особености със собствено историографски, палеографски, военноисторически, културологически, антропологически, художествено-стилистически, технико-технологически и вероятно някакъв друг още вид и характер, както например вече посоченият по-горе факт, че Съкровището притежава чертите и особеностите едновременно на сасанидоперсийския, византийския и скито-тюркския художествен стил, а българите са единственият източноевропейски народ, който през различно време е бил в най-тесен контакт и взаимодействие с всички тези племена и народи (Н. Мавродинов).

При това положение, допълнително към вече гореприведените на различно място и по различен повод културноисторически аргументи и съображения за българския произход и принадлежност на Съкровището задължително трябва да се прибавят още и такива наши или на други изследователи наблюдения и впечатления като това, че шлемът на Конника от кана № 2 има типично-конусовидната форма на прабългарския шлем от онова време, а и както беше посочено по-горе, точно такива шлемове са намерени и по българските земи (Н. Мавродинов); късото копие пак на същия конник е с двурого знаменце, а такива са копията и на нарисуваните български войни в Плиска и Преслав; някои от чашите купи имат дръжки за окачване на колан, но този колан непременно трябва да бъде от типа висящ колан, какъвто до определено време имат само прабългарите и от които той е пренесен и при други народи [вж. Юхас 1985, 179].

Фантастичните изображения по Съкровището имат своя аналог в точно такива фантастични животни върху каменните блокове на крепостната стена на Плиска, изрисувани от обикновените български войници, охраняващи Столицата [Дончева-Петкова 1996, 9], а специално грифоните са сравнително широко разпространен мотив и в българската архитектура и скулптура от IX-X в. [История 1976, 90-93].

Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" като цяло води своя произход от Дунавска България и по-точно от дворците на българските ханове, князе и царе в Плиска и Велики Преслав, където то е било тяхно притежание и разбира се, до известно време е било ползувано и като посуда за хранене и пиене, особено онези чаши с руническия надпис "Чашата, от която да пие Аспарух", но напълно категорично и определено по време, не съвсем сигурно още от хан Омуртаг и съвсем сигурно от цар Симеон Велики и след него, то се използува единствено и само като украса на тронната зала на техния дворец.

По-голямата част от Съкровището, ако не и цялата, с изключение разбира се на чаша № 21, е основната, най-ефектната и впечатляваща част от украсата на Тронната палата на царския дворцов комплекс, строен от цар Симеон в продължение на целия му живот като

по-нататъшно разгръщане и усъвършенствуване на съществуващата още преди това тук силна военна крепост, а преди нея пък на едноименно славянско поселение и стар прабългарски аул, при пренасянето на столицата от Плиска в Преслав през 893 г. и съгласно съществуващата българска строителна традиция в съчетание обаче с последните достижения на тогавашната българска и чуждестранна строително-архитектурна наука с редица, неизвестни на съседните народи новости и нововъведения.

Преславският дворцов комплекс е най-голямото и внушително съоръжение от този род на тогавашна Европа, щом като по време на превземането на Преслав от византийците на 13 април 972 г. в него се затварят и побират 7-8 хил. руси и българи, а на височина палатите му, т.е. дворцовите постройки превъзхождат всички най-нови византийски дворци и църкви в Константинопол от онова време, като само височината на разрушената тогава и сега запазена част от северната стена на Двореца е 7 м.

Горният етаж на основната палата представлява трикорабна базилика, в северния край на която над средното северно помещение се е намирал тронът на царя. "В дясното отделение може би са се намирали неговите знаци, в лявото е била стълбата, по която се е качвал в приемната зала." (Н. Мавродинов). Трите кораба на залата са били разделени с колони от бял мрамор със специално изработени композитни капители, украсени с акант и с акантизувани палмети.

Всички строителни материали са само нови, цокълът на външните стени е широк 2.50 м, а стените са широки по 1.20 м; от северната стена на двореца се намира висок двор, постлан с плочи и до който се отива от изток по рампа, постлана също с плочи, но с нарези, за да не се плъзгат конете; водопроводите са изградени в самите стени, което се прави само при най-модерните сгради.

Главният вход, обърнат на изток, е широк 3.40 м, имал е две колони от зелен мрамор с база от бял мрамор, който зелен мрамор се намира само в областта Срем, между реките Сава и Драва и очевидно е бил доставян чак от там по Дунав; долните етажи на източната и западната фасада са били украсени с четвъртити, силно издадени пиластри, които са красели стените на долния етаж и същевременно са служели за основа на полуколони, които са се издигали по фасадите на горния етаж, която украса като цяло е плод на един собствено-самобитен български ренесанс, паралелен на византийския ренесанс от IX-X в; фасадите са украсени с пет вида корнизи, които не се наблюдават във византийската архитектура след V в., а са чисто антични, на места има животински барелефи и скулптури, мраморни капители с кръстове, рисувани глави на ангели.

Според очевидеца и приближен на Царя, писателя Йоан Екзарх, преводач на византийска литература и автор на голям брой собствено-оригинални научно-богословски съчинения, централно място сред които заема творбата му "Шестоднев", всичко в двореца на цар Симеон сияе и блести, Князът пребивава в разкошен дворец, сред такъв блясък и великолепие, че който го види онемява от почуда и възхита, той седи на трон, облечен в скъпоценни одежди, на бедрото му виси златен меч, от двете му страни стоят боляри, които слушат мъдрите му слова!!...

Пак според Йоан Екзарх в Двореца са "високите палати и църквите, разхубавени с много камък и дърво и бои, а отвътре с мрамор и мед, със сребро и злато", т.е. в тях се намират в изобилие златни, сребърни и медни предмети и съдове, но още и керамични такива; по подовете и стените има "мозайки със златни фонове" (Н. Мавродинов), рисувани в различни цветове и с различни орнаменти керамични плочки, също така златни, сребърни и медни облицовки във вид на листове, инкрустирани със злато и обсипани със скъпоценни камъни и перли, вратите са медни; два вида подова мозайка от

разноцветни мраморни кубчета - с геометрични и растително-животински мотиви; материалите са от най-скъпите и най-редките – ромбовидни, листовидни, квадратни, триъгълни и дълги правоъгълни плочки от няколко вида най-рядък и красив мрамор и най-после дворецът на цар Симеон Велики по нищо не е отстъпвал на най-големите и красиви византийски дворци, "Той е бил един от най-хубавите дворци, които са правени изобщо" [вж. и срв. Ваклинов 1977, 124-127; История на България 1981, 296-323,351; Мавродинов 1955, 70-71; ~*~1959, 140-147].

Сред цялата тази красота и изящество и по-точно сред изобилието от златни, сребърни и медни предмети трябва да търсим и каните, купите и чашите, включително и рога за пиене на Съкровището, наистина поради всичко това като че ли може и да не ги забележим от първия път, но всички те очевидно-безспорно са тук и греят и излъчват оригинално-топлия, неподражаемо-несравнимия и специфично-собствения си блясък и светлина.

Съдовете от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" като цяло са много добре запазени и съхранени, те са съвсем нови, особено кана № 2 - Каната на хан Омуртаг, и по тях няма нищо, което да показва, че са използувани ежедневно на масата и в трапезарията на хана, освен може би малко блюдото на хан Аспарух, от което обаче даже 150 год. след това се е хранел вероятно дори и цар Борис, но очевидно към тези съдове са се отнасяли внимателно-грижливо и те са останали почти нови.

Хане, хане, спотаено въздиша престарелият слуга, изправен почтително отстрани на масата в огромната и пуста трапезария, от месеци вече не кусваш нищо от тази златна тайши, дето само я разнасям пълна-препълнена напред назад и треперя над нея да я чистя, мия и да я пазя като очите си, че от нея още Ишпор-Бата бил ял, то и други такива имаше, ама ти като рече, Авчи, тези със старите писмена златарят да ги претопи и да даде златото на ковчежника да го тури в хазната при другото и да го запише, а на тази, най-голямата и най-красивата, тя ни е завещана още от Ишпор-Бата, няма да я пипате, да й изпише по-големи кръстове, много да не бият на очи старите писмена и му кажи на ковчежника, че ако го видя още веднъж да дълбае стари писмена по онези дъски, ще му ги завра..., да отиде при ромея на чаршията и да си купи куниг, да се изучи да пише с паче перо и с ромейски букви, краде от хазната ми, онзи ден го видях на боилския съвет, нов златен начелник със седем бисера, от очите му по-големи, серги, гердани, гривни, колани, чаши по тях, златни шпори, синджири, народът ми гине от глад, а моите боляри отдалеко лъщят и дрънкат, откъде толкова злато, баща му беше богат, опитвам се да кажа, но той пак дума, и да му кажеш, че няма да гледам, че ти е братов син, богат бил, брат ти, покойният Ѐрата, той го пропиля златото на баща ви по коне, къщи и бели ромейки, богат…

И защо си е турнал три червени скъпоценни камъка, ако той не знае, защото е млад, ти ли не знаеш нашия обичай – слага ги, само който се е върнал от война с главите на трима техни князе, а той дори на война още не е ходил, и защо сутрин-вечер все си разиграва коня по улицата край дворците ми, как защо, пак се опитвам аз да кажа, ти ли, хане, не знаеш, ами нали княгинята отрано-отдалеко, от прозорците ти все гледа него да зърне и той...

...княгинята, най-малката, най-свидната, Аруќан, аз нея в далечна страна, царица ще я дам, че безкрайна е българската земя, само с меч нея не можеш да я увардиш, брачен договор и съюз сега ни трябва,... Аруќан,... на тати момичето, при онези диваци, цял живот вмирисани кожи да носи и една родна дума вече да не чуе...

Е-е-х, хане, хане, тя княгинята, нали е жена, на чуждо място, такава й е съдбата, не жали, не плачи, ами боилите, боилите, за добро ли, за зло ли беше, зъл и отмъстителен е

Тангра, ще затрие той българския род, а и тебе ще накаже, голям грях да сториш, на чедото си да посегнеш и даже в гроба покой да не намериш,... Расате, Расате, най-големия, най-смелия и най-сръчния, от коня не слиза, ами Ала́барс, Ала́барс, най-малкия, най-милия, все Шимун му викат оттогава, но не мога да му свикна с името, сега по чужди ромейски врати, ум да събира...

Руническите знаци и кръстчетата върху блюдото на хан Аспарух са от различно време, като кръстчетата са по-нови и безспорно са нанесени допълнително измежду руническите букви по време и в условията на Покръстването на българите, когато репресиите върху вярващите в Тангра или други богове българи придобиват особено изострен и дори ожесточен характер и наред с всичко останало се предприема и физическо унищожаване на старите култови предмети и символи, което в действителност не ще да е било нещо по-различно и по-малко ожесточено от съответните мерки, предприети при българите на Кавказ от страна на техния хан и покръстващия ги албански епископ [Каланкатуаци 1984, 124-131].

Пълното унищожаване чрез претапяне обаче подминава това блюдо, защото от него се е хранел самият княз Борис, който най-вероятно е знаел и четял руническите букви на Надписа и в никакъв случай не е бил в състояние да посегне и на тази светиня от своя дом, именно поради което направил компромис и чисто и просто заповядал да смекчат и притъпят доколкото е възможно "езическия" му външен вид и да го "осветят", като му изгравират няколко кръстчета, което и много изкусно направил дворцовият златар или пък майстор от столична златарска работилница.

Със съвсем друга цел са преработени частично двете златни купи с еднаквия гръцки надпис – на техните дъна, върху старите "езически" гравюри допълнително са монтирани надписаните златни дискове, за да може тези купи да се използуват при Светото кръщение на самия княз Борис-Михаил!!!..

Българите от край време имат много злато и в хазната на българските владетели най-напред влиза голямо количество злато от обработваните с безплатен робски труд златоносни реки и рудници по тогавашните български земи [Друмев 1976, 13].

Наред с това много злато си набавят българите като военна плячка или по-точно като боен трофей по време на успешните войни, които те водят, какъвто е случаят с някои от съдовете с персийски сюжети и мотиви, придобити най-вероятно от племето на оногурите по време на техните войни с персите, още когато са в кавказката област Сюник, а такъв боен трофей трябва да са и някои от чашите и каните с рунически надпис като притежание на хан Аспарух, който обаче има и други бойни трофеи, какъвто например е плененият от ромейския император щандарт във вид на сребърен орел, който след неговата гибел на бойното поле е поставен в гробницата му [Каланкатуаци 1984, 63-66; Коледаров 1979, 28].

Между впрочем тъкмо по повод на този сребърен орел не може да не се обърне внимание на произволно-фантастичните словосъчинения най-напред на проф. Ом. Притсак, който за наше най-голямо учудване и направо непростимо за тюрколог с неговите претенции, вижда в гръкографичния монограм във вида ΕΣΠΟΡ, знач. "орел", а не другото, по-краткото име на хан Аспарух, което може и да е получено от съкращаването на това последното, по-обемистото, но никак не е изключено да е възникнало и на основата на широко разпространената и добре известна тюркска титл. *ишбар*.

По този начин между впрочем проф. Притсак дава повод и основание за поредно-пределното развихряне на фантазията на един, лингвистически изобщо неграмотен "древнобългарист", който само поради това, че въпросната птица общо взето се среща в

торевтиката и на иранските народи, се откъсва от каквато и да е социално-лингвистична реалност и отива твърде далече в голословните си твърдения и заключения, че "в надписването на орела е вложен дълбок символичен смисъл"; в Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", жената, издигната от орела, е иранската богиня Анахита, въпреки че различията и несъвпаденията между двете фигури са повече от очевидни; "християнският монограм е бил направен по времето, когато Аспарух е бил коронясан за български владетел – най-вероятно след неговото преселение в България", независимо че е много добре известно, че такова нещо никога не е било, а "християнското" в монограма се дължи единствено на византийската епиграфска традиция, видна и при пръстена на хан Кубрат; "ДОХ – клеймо, и ДОХА – молитва, които се откриват най-вече сред памирските народи и сред талишите в долината на р. Булгар чай", с което се регистрира и поредният случай на абсолютно лингвистично невежество и откровена лъжа, защото двете думи най-напред нямат нищо общо помежду си и първата дума най-вероятно е иранското по произход тюрк. *даг,* налице и в турския гл. *dağlamak* "обгарям; жигосвам", докато втората дума очевидно-безспорно е малко по-подробно по-долу разгледаната и заета и в тези езици, наред с осетинския език, собствено тюркобългарската лекс. *дог,* огузо-тюркското съответствие на която е лекс. *йог,* и още много други от този сорт [срв. Добрев, Добрева 2001, 22-27].

И все пак монограмът върху сребърния орел по оформление и начин на изработка като че ли е напълно тъждествен на монограма върху пръстена на хан Кубрат от Перешчепинското съкровище, като от друга страна изобщо няма логика в това плененият ромейски щандарт да е надписан с името на хан Аспарух още преди самото пленяване, а от друга страна точно така той не може да бъде изработен при българите след това, всичко което като цяло налага извода, че и този орел е подарък от византийския император във връзка с подписването на мирния договор след известната битка в Онгъла или пък по-късно по друг някакъв случай, като надписът е направен в същата златарска работилница в Константинопол, където е изгравиран и пръстенът на хан Кубрат.

Същевременно българите натрупват много злато и от данъка, който им плащат в злато покорените или съседни народи, които посредством този данък си осигуряват както верен съюзник, така и спокойствието на границите си откъм тях, като такъв данък ромеите плащат на българските племена още от към средата на III в., когато те са главно на Кавказ и както вече се посочи по-горе, сабирите например са едно от българските племена на които ромеите плащат в злато за техните военни услуги и съдействие, но особено много като количество ще да е златото, което ромеите плащат като данък на българите хуни на Ругила и Атила, както също така беше по-подробно приведено по-горе.

По-точна и ясна представа за количеството на това злато като че ли може да се добие при пресмятането и превръщането на посочените в Изворите литри злато в килограми на основата на съответствието на тогавашната мерна единица за злато, която през различните периоди се изменя незначително и намалява от 324 до 319 гр. [ByzDc-2, 1238], поради което тук може да се приеме, че примерно през 443 г. нейната равностойност е 320 гр., откъдето съгласно сключения договор между хуните и ромеите след битката през тази година, ромеите се задължават да дадат като стар дълг "шест хиляди литри злато съгласно предишните спогодби", т.е. 1920 кг злато, и да плащат "всяка година данък две хиляди и сто литри злато", т.е. 672 кг, което количество изглежда не ще да е било никак малко дори за една империя като Византия, щом като и самите хронисти отбелязват, че този данък е прекалено тежък и труден за държавата и народа.

Българите се снабдяват със злато и по пътя на еднократните плащания срещу тяхната помощ и подкрепа с войска по различни поводи, какъвто е случаят с току-що посочените сабири, но така също и с изпращането на кавказките хони от страна на персийския цар Пероз през 459 г. на "огромни съкровища", за да отидат да се бият срещу въстаналия цар на Албания [Джафаров 1985, 43].

Късноантичните и ранносредновековни българи потребяват доста много злато най-напред за златни и позлатени съдове и прибори за хранене, за накити и украшения по облеклото, за позлатяване на отделни части от бойното оръжие, за украса на домовете и дворците на хановете и болярите, а към края на Периода и за църковна утвар, одежди, обзавеждане и иконография и тук трябва да се каже най-напред за "приема", който българският хан Атила дава за чуждестранните посланици, пратеници и представители при неговия двор, всички от които се хранят и пият от златни или сребърни съдове и прибори, докато самият Атила, не само че на крака произнася тоста си за всеки един от тях поотделно с дървена чаша в ръка, но се и храни от дървен съд, а така също и за това, че още при Атиловите българи, както и при по-късните кавказки българи рангът на сановниците се показва и отразява не само посредством специални златни украшения като колани, венци или обеци, но и чрез златните прибори за хранене и най-после, според византийските хронисти личната гвардия на българския хан носи позлатено оръжие и безспорно от тази гвардия са трима погребани във Вознесенка войни от личната дружина на хан Аспарух, сабите на които са с позлатени ножници [вж. Каланкатуаци 1984, 65,195; ХрИБг, 204; Priscus 2004, 7, вж. и срв. Амброз 1982, 207-208].

Ето защо българите от това време определено се различават и рязко се открояват сред всички племена и народи в Югоизточна Европа по красотата и дори пищността на своето облекло, оръжие, сбруя на конете и домашно обзавеждане, в светлината на което като цяло за не особено премерено и даже направо като смехотворно-пресилено и лишено от всякакъв реалистичен поглед върху тогавашното състояние на нещата следва да се приеме твърдението на нашумял напоследък, но за много кратко време, разбира се, български археолог, че жителите на Перперикон "по това време са живели в лукс – за това свидетелстват сребърните украшения, блестящата трапезна керамика, бронзовите нагръдни кръстове и амулети, уникалната рисувана керамика"(!!???) [Прес, подчерт. – И.Д.].

В действителност това не е изолирано-единичен случай за съвременната българска историография, защото и друг един български археолог на драго сърце играе ролята на глашатай на чужди културни достояния, каквито са една доста грубо изработена тракийска златна маска и една не кой знае колко красива златна чашка, които по художествени качества и стойност обаче изобщо не може даже и да се сравняват с прабългарските, но това ни най-малко не му пречи на въпросния български археолог да ги превъзнася до небесата, с което демонстрира единствено и само липсата на достатъчно ясна представа и за задължителните за всеки български учен пределно високи критерии за най-добрите световни образци, много над които стоят каните и чашите от собствено българското Златно съкровище "Надь Сент-Миклош".

Между впрочем богатството и изобилието от злато и златни предмети у прабългарите не е някакво рядко изключение от богатството и изобилието на злато и при другите тюркски племена и народи и така например много силно впечатление прави на ромейските пратеници по средата на втората половина на VI в. при тюркутския хаган това, че трите му шатри жилище са обособени последователно като тронна зала, но и трапезария, в която е неговият златен престол на две колела, за да може да се премества от

едно място на друго; приемна, в която има разнообразни изображения с диван, целият от злато, златни съдове и канички, също и златни кюпове, и още едно жилище, в което има дървени стълбове, обвити със злато, отново диван, обкован със злато, като този обаче е издигнат върху четири златни пауна, докато в предната част на помещението са наредени коли, в които има голямо количество сребърни неща, тави и блюда, както и много сребърни изображения на животни, които по нищо не отстъпват на византийските [ГрИзв-2, 222-223].

Късноантичните и ранносредновековните българи имат повече от 1500-годишна традиция и богат опит в златообработването, корените и началото на които са още в тяхната Саяно-Алтайска прародина, видно от златните фигурки на животни, главно хищници от семейството на котките като лъвове, барсове, но също и козли и глигани от VI-V в. пр.н.е., намерени в областта на Алтайския край и Горен Алтай [Экспонаты 2004].

Почти във всички богати погребения от V в. в Панония и Карпатския басейн се намират характерни обици с осмогранен накрайник, които не само че са изработени по тези места, но са разпространени и се изработват и по Северното Причерноморие, а фибули от същата територия с рунически надпис се срещат и в погребения от Ялта [Шаламон, Баркоци 1982, 41,46], което като цяло показва, че златарството при отделните прабългарски племена има своите най-дълбоки корени във Времето назад много преди тяхното разделяне и обособяване едно от друго още на територията на Централна Азия.

През античния период на Великото преселение на народите и през Ранното Средновековие тон на златарската мода дава военният бит на цялото общество, а бързите придвижвания от едно място на друго на племената и народите, техните стълкновения и съюзи създават благоприятни условия за уеднаквяване на модата в облеклото и снаряжението, често на различни по произход племена или разнородни етнически групи. Ето защо доста трудно е понякога да се определят изконно-типичните белези на златарските произведения на един отделен народ, освен когато са налице многобройни паметници и добре датирани комплекси.

По време на Първото Българско Царство златарството достига много високо ниво на развитие и докато преди образуването на българската държава майсторът златар, нерядко пленен чужденец, е непосредствено свързан и подчинен на отделния хан или сановник от племето, то впоследствие и особено през епохата на разцвет на старобългарската култура, той се сдобива с установено място на работа, става важна съставна част от занаятчийското съсловие във формиращите се градски центрове, в българските градове отдавна вече има златарски работилници, през първата половина на X в. специално във Велики Преслав функционира златарска работилница, която обслужва Двореца и приближените на Царя боляри [Ваклинов 1977, 139-151; Дончева-Петкова 1966, 25; История 1976, 126,136].

Висококвалифицираните майстори златари в тези работилници, българи и чужденци, владеят всякакви златарски техники и технологии, в повечето случаи наследник и продължител на по-старите техники, известни от най-дълбока древност, и за тях не е никакъв проблем да изработят какъвто и да е съд и да го изгравират във всякакъв стил, което проличава особено добре от Каната на хан Омуртаг, където по един изключително сполучлив начин се съчетават и взаимопроникват собствено прабългарски, ирански и византийски художествени стилове, което като цяло има за резултат постигането и получаването на собствено-оригиналния, цялостно-единния и завършен прабългарски златарски художествен стил, именно поради което надали може и трябва да се говори за някакъв си тук еклектизъм (Л. Дончева-Петкова).

Конкретно тази кана наистина трябва да е била собственост на хан Омуртаг, поръчана по-малко вероятно от самия него и много по-вероятно поръчана и подарена му я от кавхана, я от ичергу-боила, може да е и друг, но също така много висш сановник, по повод и в памет на дългогодишната война, която хан Омуртаг лично и начело на българската войска, води най-напред с франките около 826-827 г. и от които отнема Сирмия, а така също и през 827 г. с панонските славяни [Младенов 1935, 23] и наистина като че ли тъкмо средноевропейски тип са лицата на пленника и на убития на бойното поле, отрязаната глава на който е на седлото на Хана, по-нататъшната конкретизация на които като франки като че ли става възможно на основата на това, че пленникът е облечен в римска ризница, използувана най-вероятно повече от франките и по-малко вероятно или по-рядко от панонските славяни.

Ето защо само донякъде са прави онези проучватели на Съкровището, които виждат във въпросното изображение, както вече се посочи по-горе, някой си, безлично-анонимен Триумфиращ княз - Victorious prince, или пък вече много добре познатият ни княз Ахтум, но в действителност, както произтича и в това по-частно направление от нашата най-обща Теория за Златното съкровище, "Надь Сент-Миклош", се оказва, че това е самият хан Омуртаг, който напълно в стила и чрез средствата на тогавашната символика, използувана също така и на други подобни изображения на императори и царе, празнува своята Royal Victory, т.е. Кралска победа.

Расово-антропологичният тип на Конника, както вече се каза по-горе, но се потвърждава допълнително и от други, специализирани антропологически проучвания [Lipták 1983, 133,139-140], е тураноид, а такива са и българите оногури, включително и панонските оногури, от които, както вече също така беше посочено или доказано пак по-горе, произхожда хан Крум, следователно няма никакви причини да не се приеме, че точно такива са чертите на лицето и външният вид и на неговия син хан Омуртаг, така че фактически изображението на тази кана е един много ясен и точен, напълно реалистичен портрет на хан Омуртаг, какъвто по добре разбираеми причини не се явява, да кажем, добре известният му медальон.

От друга страна, пленникът и убитият на бойното поле, отрязаната глава на който е на седлото на Хана, разбира се, в никакъв случай не са обикновени войници, а самите князе или вождове на тамошните франки, което майсторът златар е успял да покаже и подчертае и чрез старателно-грижливо изгравираните им лица с добре оформени и сресани бради и мустаци, каквито те надали са имали след дългия път от бойното поле до тук, което трябва да означава още и най-вече това, че този майстор е бил сред такива, расово-антропологически "атипични" за българина тураноид хора, виждал ги е отблизо и сега изобщо не изпитва каквито и да е затруднения при тяхното пресъздаване върху благородния метал.

Този майстор златар е българин по кръв, душа и сърце, той се е родил край коня, израснал е върху коня и сега все още не слиза от коня, иначе нямаше да познава толкова добре и дори да чувствува анатомията, физиологията и даже психологията на коня, който, независимо от нелекия си товар, стъпва кръшно, чупи се насам-натам, върти очи и се опитва да погледне застрашително назад, малко е високомерно-злонрав, надали го плаши отрязаната глава, по-скоро има зъб на пленника, току-що се беше втурнал срещу него и неговия кон, "Онзи и той не беше лесен, но и аз като се изправих, с копитата по челото, после го подбрах с гърди малко отстрани, той падна, стопанинът му едвам се измъкна изпод него, хукна да бяга, препречихме му пътя, моят господар скочи на земята, засвистяха саби, сега заради този само се влачим, кога ще стигна до моя табун на

пасището под Балкана…"; конят свива назад уши, което той прави, когато реши да ухапе или да се втурне срещу неприятел и това движение с ушите е съвсем различно например от свиването на ушите напред, "конят преде", казва баща ми, и наистина той си мърда присвитите уши, като че ли преде, но всъщност пре́ди, слуша и изучава звуците пред себе си и опознава средата – никой друг майстор златар освен българин не е в състояние да ти изпише такъв кон!

Конят е душата и сърцето на българина, него той е обикнал и прегърнал още преди 5 хил. год. в неговата Алтайска прародина, на него той е прекосил безкрайните простори от Алтай до Балкана, с неговото мляко е израснал и оцелял, заедно с него е погребван, при българите конете, подобно на коня на хан Омуртаг, наистина мислят и говорят, дори и песни пеят, както кончето на Марко от онази чудна народна песен, който го оставил три дни непоено, три дни незобено, сигурно пак се е позапил някъде, и сега го пита дали му се сърди, а кончето му отговаря: Аз не ти се сърдя, гдето ме остави три дни непоено, три дни незобено, най си мисля Марко, снощи са минали три синджира роби, днеска Дунав носи черните им кърви… Съдба българска!?...

След пренасянето на съдовете в Отвъддунавска България и по-конкретно в имението на княз Гиляд, те още тогава изглежда са поставени в обкован с желязо дървен сандък, в какъвто са и намерени, както приемат някои проучватели като че ли след Хампел, въпреки че в унгарското издание се съобщава за нещо като голяма торба, т.е. чувал, и така са пренасяни от едно място на друго, предпоследното от които е домът в крепостта Морисена на княз Ахтум, а последното – мястото на заравянето.

Заключението за добрата запазеност и съхраненост на съдовете не отпада дори и от, не от всички проучватели на Съкровището забелязания факт, че дръжките на някои от каните липсват, по-внимателното наблюдение върху които дава основание да се мисли най-напред, че те не са били достатъчно здраво запоени на местата си, просто такива са възможностите на тогавашната технология, но и тя пък не може да предвиди ситуация, при която ще се наложи в разгара на битката при обсадата на Преслав, съдовете да се вземат и понесат на кон на стотици километри от тук и то като се преминават реки, не само Дунав, планини и гори, в условията общо взето на една военно-тревожна обстановка, при която групата конници е нападана, сражават се, някой от конниците пада убит, каната, която носи, се удря в нещо, дръжката се отлепва или част от устието й се отчупва, неговият другар от движение поема съда, само че без дръжката или с нащърбено устие, и ги понася нататък двата заедно.

Добрата запазеност и съхраненост на съдовете като цяло проличава особено ясно, ако те се съпоставят с каната от погребението в Малая Перешчепина, вероятно каната на хан Кубрат, и с блюдото на хан Денгизих, синът на хан Атила, което обаче е толкова старо по време, че няма как да не се направи изводът, че при грижливо-внимателно отношение, златните съдове при българите се запазват в добро състояние общо взето по-продължително време и такъв безспорно е случаят и със съдовете от Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", обяснението на което може и да бъде само това, че българските ханове са нямали присъщия на римските императори например разюздано-фриволен маниер да се тъпчат и пият полуголи и излегнати и след това да разхвърлят и мятат напосоки бокалите или да подритват каните си, да погледнем какво прави и как се държи хан Атила на обяда, който дава в чест на византийските пратеници, секретар и съветник на които през 448 г. е Приск Тракиец, и който изобщо не се докосва до яденето и пиенето, а си седи умислено-безучастен към пируващите и се поразвеселява малко, едва когато до него присяда най-малкият му син, но може да се види и как протича един обяд при

волжскобългарския хан през 922 г., описан от Ибн Фадлан и където ханът тържествено-чинно отрязва парче месо от дивеча пред себе си и го подава на всеки от присъствуващите, ядат кротко-мълчаливо, стават и се разотиват.

Не яденето и пиенето или бедрата на Клеопатра са основната грижа на българските ханове и царе!

Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" в никакъв случай не "представлява от само себе си единен сервиз с комплекс от близки един до друг надписи" [Байчоров 1989, 94] или пък още по-смешно-глупавото твърдение, че съдове №№ 1,2,7 и т.н., всичко 9 съда(!?) са "княжеският сервиз за маса", но има и още един сервиз – на княгинята [Lásló, Rácz 1984, 36,159], а е сборно-разнородно и разновремево, то е набавяно, попълвано и допълвано от различни места, в различно време и по различни пътища и това е видяно и разбрано от не един проучвател на Съкровището, така че направо глупаво-смешен също така е и доста големият брой датировки или "датувания" (Н. Мавродинов) – след 864, между 870-890, третата четвърт на IX в. (Н. Мавродинов), края на IX-средата на X в. и тям подобни, които се срещат в литературата и с които все още продължават да се самозалъгват и сегашните наши и чужди историци и изкуствоведи, според които например всички съдове на Съкровището са изработени през IX в. около и след приемането на Християнството [Дончева-Петкова 1966, 25,127] или пък по палеографски заключения върху гръцките надписи то се датира IX-X в. [Lásló, Rácz 1984, 21].

Затова и в действителност сред най-ранните съдове от Съкровището не може да няма и такива, които българските ханове имат, съхраняват и препредават от баща на син или от чичо на племенник още от двора на хан Атила, като сравнително по-ранни и стари също така изглежда са онези съдове от Съкровището – няколко кани и чаши с древногръцки и персийскосасанидски сюжети и мотиви, които са принадлежали на разбития от ромеите персийски цар, и имп. Ираклий (610-641) ги е подарил на хан Органá или на хан Кубрат в знак на благодарност заради оказаната му помощ във военната кампания срещу Персия през 628 г., когато са били превзети и храмът в Шиза, и царската резиденция Дастакерд, с което като цяло се реализира и четвъртият и последен способ и път за набавяне и попълване на златните съдове от Съкровището.

Що се отнася пък до голямата неяснота, дълбоките резерви и далеко отиващите заключения и твърдения на А. Комар за кавказките българи и техните взаимоотношения с тюркутите, също и за хан Органá, хан Кубрат и имп. Ираклий, той явно не е видял и не знае, пък и да знае, надали би могъл да оцени по достойнство и съответно да направи точно обратните изводи от изобщо неоспоримия и много показателен факт, че М. Каланкатуаци [1984], когато описва същите тези събития, назовава куриера, който разнася писмата между Кавказ и Константинопол за тази византийско-персийско-българска война, с думата ***туркан,*** рус. *гонец* [82], която дума се характеризира повече от сигурно с черти и особености, присъщи и принадлежащи единствено и само на огуротюркския болгарски език и достатъчно различни и несъвпадащи с типично-характерните черти и особености на огузотюркския тюркутски език [вж. Каланкатуаци 1984, 80-82, вж. и срв. Комар 2004, 10; Чичуров 1980, 159-160].

Между впрочем кавказките българи от началото на VII в. имат възможност да натрупат солидни съкровища от злато и сребро в условията на непрекъснатото противоборство и войни между двете могъщи империи на перси и ромеи, при които придобиването на такива съкровища се явява основна цел и основание за тяхното присъединяване и оказване на съдействие и помощ на коя да е от страните и както пише пак М. Каланкатуаци [1984] цар Хосров обещава на българите два пъти повече богатства,

при условие, че прекратят набезите си срещу неговата страна, но Джебу хакан и неговият син Шат отдават предпочитание на "огромната плячка, златните изделия и съдове и пищните одежди", поради което събират безчислена войска от "всички племена и родове, живеещи в планините или долините, уседнали или чергари, с бръснати глави или носещи коса" и обсадили голямата столица Партав, в която Хосров укрил народа на тази страна.

Обсадата обаче се оказва неуспешна и по-късно "Царят на севера", вторият човек след който в неговото царство, е на име Джебу-хакан, изпраща обещаната на Ираклий войска под предводителството на своя племенник, когото, поради неговата княжеска власт, наричали Шат, и този Шат предава посредством нарочен туркан, т.е. вестител, възможно най-страшната заплаха предупреждение към Хосров, с която иска той да спре да воюва с Ираклий [77-82].

В коментарите си към текста редакторът на въпросната история отбелязва, че ***туркан*** е "неизвестна от други източници дума" и цитира арменски историк, според когото тя има "тюркски произход" [201], към което може да се прибави и доста причудливо-невярното мнение на В. Гукасян [1971], според когото правилната форма е ***turkann,*** "която може да бъде тюркска дума" със значението "тюркско ханство", следователно "посланикът се е върнал в страната на тюркския хан, т.е. в Хазария" [249].

При историколингвистичното и етимологично описание на *осет.* ***turg*** "гнев; гневный, сердитый" проф. В. Абаев посочва за негова генетична основа *монг.* ***türge(n)*** "быстрый; вспыльчивый", налице също така и в алтайския *хидрнм* ***Türg-usun*** **–** "Быстрая река", *осет. фми* ***Turgitæ,*** *рус. фми* ***Тургенев,*** като специално значението на осетинската лексема е един от десетината примери от различни езици, при които е налице развитие от знач. "спешающий, быстрый" към знач. "вспыльчивый, сердитый".

И все пак според нас изобщо не се нуждае от каквото и да е доказателство широко известното положение, че културноисторическите контакти и етнолингвистичното взаимодействие между кавказките българи по принцип и кавказките болгари по-конкретно от една страна и средновековните алани предшественици на съвременните осетинци от друга страна са много по-продължителни, интензивни и дълбоки, отколкото между аланите и появилите се на Кавказ едва през XIII в. татаро-монголи; монголската лексема най-вероятно е българска заемка, така че почти сигурно болгарска заемка е и осетинската лексема.

След това, което се каза малко по-горе за лекс. ***туркан,*** и подминавайки с напълно заслужено-основателно мълчание предпоследните приблизително-повърхностни заключения и твърдения, нека все пак конкретизираме още малко така предложеното обобщение за нейните български черти и особености, като отбележим, че беззвучните съгласни звукове в строежа на така записаната в изворите дума безспорно са собствено източноарменска субституция, именно поради което оригинално-първичната болгарска форма трябва да има вида ****дурган,*** началният звук на което е типично болгарско съответствие на огузотюркския зв. ***й,*** налице също така и в днболг. *дилом* от Именника на българските ханове, както и в известното още от Менандър (VI в.) в гръцка транскрипция квболг. *δόχια, δόγια* със старотюркско съответствие *йог* и с такива значения в тюркските езици изобщо като "похороны, погребение; поминание, печаль, траур; кладбище, бугорок на могиле, могила, курган", но очевидно заето през същата епоха и в средновековния алански език, откъдето пък е развито в съвременното осет. *doğ* "скачки в память умершего", което проф. В. Абаев обаче неясно защо определя много неточно като "древен принос в аланския език от средноазиатските тюркски езици".

По словообразувателна структура и като цяло лекс. ***дурган** е производно с помощта на суф. ***-ган*** от българския глаголен корен ****дур-,*** огузотюркското съответствие на който е гл. ***йоры-,*** в семантиката на които пък са такива значения като "идти, ходить; ездить; двигаться; бежать; мчаться; нестись; спешить; идти быстро, галопом", така че в края на краищата прекалено общо-приблизително и много неточно е наименованието и определянето на българите от това време единствено и само като "кочевники" (А. Амброз), когато езиковите данни позволяват и дори налагат тяхната етнолингвистическа конкретизация като тюркобългари, т.е. българи по принцип, и болгари, т.е. прабългари в частност.

Именно поради всичко това в никакъв случай не може да се приемат за обектно адекватни и дори и минимално аргументирани твърденията на P. Golden [1980], че през 622 г. имп. Ираклий (610-641) си осигурява помощта на тюркутите и в този контекст хазарите се появяват във византийските извори; през 681 г. държавата на "севернокавказките хуни" е васал на Хазарския хаганат, а владетелят на "хуните" Алп-илитуер е васал на хазарския хаган; остатъците от езика на "севернокавказките хуни", "с които разполагаме, не са достатъчни, за да определим типа на тюркския език, който те говорят" [51,92-93], което изобщо не му пречи да обяви всички засвидетелствувани през този период имена и думи за собствено хазарски, и други от този сорт, издаващи едновременно както недостатъчната историколингвистична компетентност на автора си, така също и неговата пристрастна предубеденост [вж. и срв. Амброз 1982, 218; Байчоров 1989, 40-41; Левитская 1976, 156; Рясянен 1955, 160-163; Щербак 1970, 158-161; Moravcsik 1958, 112; Абаев-1, 373-375; ~*~3, 319-320,350; ГрИзв-2, 230; ЭСТЯз-й, 207,229-231,258-259; ЭСЧвЯз, 208,223].

Не само лекс. *туркан* и *дог* са лингвистичното доказателство за това, че споменаваните тук тюрки в действителност не са хазари, тюркути или номади изобщо, а единствено и само прабългари, защото пак при М. Каланкатуаци [1984] е употребена и собствено българската форма на общтюрк. *ältäbär* във вида на титл. *илитуер* - "великий князь гуннов Алп-Илитуер", която на друго място се схваща и употребява и като мъжко лично име - "великий князь гуннов Илитуер", с фонетически безспорно доста отдалечен вариант *Ирлитбер,* за което име пък някои изследователи приемат, че засега е много трудно да бъде определено етнически [120,127-128,131-133,213-214, срв. Зифельдт-Симумяги 1988, 84].

Всъщност трябва да се каже, че точно такова мъжко лично име надали е съществувало в миналото на тюркските езици и народи, защото "Името" очевидно е резултат от много погрешна и некоректна сегментация на хаз. мли *Хатирлитбер,* съставено от генм **Хатир,* носен от един от най-знатните хазарски родове на Кавказ и образуван, с известна доза вероятност, на основата на арабското по произход тюрк. *qadır* (P. Golden), което просто няма как да се появи на Кавказ преди завладяването му от арабите стотина години след това, а на видоизменения в неясно кой език, етнм *хазар,* към който е прибавена контрахираната хазарска титл. **литбер,* отговаряща на квболг. *илитуер,* и двете заедно краен резултат от поотделното и самостоятелно развитие в условията на тези два български езика на общотюркската титл. *ältäbär.*

Специално точно този вид на българската форма се получава благодарение на действуващата не в хазарските, а именно и единствено в прабългарските, българските езици и диалекти етимологична фонетична промяна ***b > v,*** характерна, както вече беше посочено по-горе, не само за южнодунавския диалект на прабългарския език, но така също и за по-късния волжскоболгарски език, където записаната от Ибн Фадлан (922) титла има

вида *йылтывар* **يلطوار,** *балтавар* **بلطوار,** докато същата фонетична промяна очевидно не се проявява в българския хазарски език и затова там формата на Титлата е със зв. ***b,*** която особеност се наблюдава и в цитираното пак по-горе хаз. мли *Парсбит,* втората съставка на което е от титл. **абит,* отговарящо на болг. **авит,* на основата на което се получава в действителност и мли *Авитохол* на първия от Именника на българските ханове прабългарски хан, тъждествен на хунския вожд Атила [вж. и срв. Артамонов 1962, 145-161,184,244-246; Залеская 1989, 39-53; Фахрутдинов 2003, 2-3,8; Golden 1980, 197-198,253; ДТС, 171].

В действителност и очевидно точно тази фонетична особеност на кавказоболгарския и волжскоболгарския език не разбира и не взема предвид проф. A. Róna-Tas [1982], когато обявява титл. *yiltewer* за хазарска, а титл. *ilteber* за тюркска, която обаче не е задължително да бъде от тюркски произход [166-167] и по този начин в края на краищата изобщо не става ясно как така една и съща фонетична особеност характеризира все пак два отделни и сравнително различни, макар и родствени на българска основа езика.

При това положение вече и малко по-горе споменатият Шат може и трябва да се идентифицира единствено и само с хан Кубрат, който тогава все още е принц, а не с неясно точно кой тюркутски вожд, както без всякаква аргументация допуска P. Golden [1980, 51], като при това изобщо не е в състояние да осмисли и анализира последното във връзка и контрапункт със засвидетелствуваната от Ибн Руста, но чак за много късния вече IX и дори и за началото на X в., хазарска титл. *īšā,* за която той предполага, че е "най-вероятно преиначена от **īšad"* [98,162-163].

Между впрочем тъкмо в аспекта на така поставените и решени тук проблеми около въпросните прабългарски имена, думи и титли, направо се очертава като много странно директно-категоричното постулиране от страна пак на P. Golden [1980] на техния хазарски произход и принадлежност, в резултат на което и етнолингвистичната картина на Кавказ се оказва грубо деформирана, неточна и невярна – на Кавказ има само хазари, тюркути и "севернокавказки хуни", при което за самия него, според собственото му признание, остават напълно неясни причините, поради което титл. *īšā* бива заменена посредством титл. *πέχ* [99,206]; събитията се отнасят към края на VII в., Алп-илитуер се оказва васал не на тюркутите, а на хазарите, без при това да е възможно да се определи дали той е хазарин или не и независимо че самата титла според него може да бъде видяна като огурска, свидетелство за което е характерната за чувашкия език фонетична промяна ***b>v,*** като за особено груба грешка трябва да се приеме извеждането на втората съставка на Титлата – *täbär,* от тюрк. *täp-,* защото в действителност, както ще докажем друг път и на друго място, тя безспорно води началото си от стир. *dapir,* а и отъждествяването на първата съставка с лекс. *el* от "тюркското име" *Alp el etmiš,* без изобщо да се допуска или държи сметка за много лесно установимия и неопровержим научен факт, че това в действителност са две напълно различно-отделни думи [147-150,160].

И най-после, не само нашият, лингвистически ориентиран и проведен анализ води към заключението, че кавказките хуни от началото на VI в. в предпланински Дагестан са прабългари, но до точно такъв извод се достига и в рамките на културологическия анализ, според който старотюркският пантеон отбелязва "системни съвпадения в достатъчно отдалечени пунктове на евразийските степи като долината на Орхон, Дагестан и Дунавска Мадара", обяснително средоточие на които съвпадения е "царството на хуните" в Дагестан, "образувано от група тюркоезични прабългарски племена", глава на християнската мисия при които е епископ Исраел и пантеонът на които съвпада от една страна с пантеона на руническите текстове от Монголия и Източен Туркестан и от друга

страна, с пантеона на дунавските прабългари, като се състои от такива богове или божества като Тенгри, Умай, Йер, Суб и др. [Кляшторный 1987, 61].

Свидетелство и доказателство за придобиване на основната част от Съкровището по този именно път са и каните и чашите с древногръцки мотиви, наличието на които е допълнително основание и причина Ираклий да не ги запази за себе си, а да ги подари на "варварина", макар и покръстен, защото на тях е представена сцената на която върховният общоелински бог Зевс получава "питието на наслада" от ръката на добре известния Ганимед, което не може да не скандализира и отврати християнската душа на Ромейския император, за когото дори само мисълта, че може да внесе тази съдина в двореца си и нея да я гледат ежедневно и ежечасно семейството му, всички духовни и светски лица, които го посещават, трябва да е повече от кощунствена.

Освен това, ромеите от средата на VII в. отдавна са "добри християни" и надали по това време сред тях има изкусно-престижен майстор златар, който, разбира се, работи и предлага своята продукция само на придворната и друга аристокрация, да дръзне да гравира такива сцени и да разчита след това на благоволение и достойна за труда му отплата. Затова като най-логично и единствено възможно обяснение за присъствието на тези съдове в Съкровището е, че у сасанидските перси те са попаднали и дори че са наследени от гърците от епохата на Гръко-Бактрийското царство, а при тях пък са преминали от двора на самия Александър Македонски, който, както се знае, не е бил никак чужд на изкушението, от което нерядко вкусвал и самият Зевс, толкова силно намразен от Раковски, не само, разбира се, поради тази му "малка слабост".

Никак не е изключено, от същата епоха и област да са и някои от съдовете, по които наред с древноскитските или сасанидскоперсийските сюжети и мотиви, има и древнотюркски мотиви, които обаче не са оригинално-собствено тюркски, а реприз, буквално или свободно повторение само на една част от цялото, какъвто съд е каната с общотюркската богиня Умай, дори и името на която като че ли е собствено тюркска интерпретация на индир. *Mother Goddes* [вж. и срв. Kuzmina 2001, 295], появата на който съд като че ли е възможно единствено и само в контактната зона между българи и перси сасаниди към и 2-3 века след Новата ера в Средна Азия, но доколкото този мотив е върху каната на хан Омуртаг, а тя пък вече очевидно-безспорно е изработена по негово време в Плиска, то самият мотив по необходимост е пренесен през Времето и Пространството благодарение на вече посочените по-горе развитие и дори разцвет на металообработването, в това число и на златарството сред степните народи в областта на дн. Южна Русия, основната и по-голяма част от които са български родове и племена, именно поради което няма никакво основание да се мисли и допуска, че подобен род елементи се дължат на връзките на Съкровището с мюсюлманското изкуство, но чрез Византия(??) [Дончева-Петкова 1996, 8].

Постепенно-поетапно са набавяни и каните и чашите от сбирката "сервиз на хан Аспарух", тези на които с рунически букви, нека пак да си го кажем, пише "Чашата, от която да пие Аспарух"(!!!), като и самите надписи върху тях са нанасяни разновременно – върху едната част от тях, единия път те са изчегъртани с обикновено острие, а върху другата част, другия път са набити с поансон, т.е. пробойник (С. Байчоров).

Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" е изнесено пред заплахата да бъде плячкосано и откраднато от византийския имп. Йоан Цимисхий по време на поробването на Източна България, от съвсем новата и направо модерна като градостроителство столица на българската държава гр. Велики Преслав, който е "първият град в европейското Средновековие, който освен външната си оградна каменна стена е имал цитадела, т.е.

втора, вътрешна крепостна стена, разположена концентрично, която е обграждала дворците" [Мавродинов 1959, 136-137].

В това всъщност не може да има нищо изненадващо, като се има предвид, че лично цар Симеон Велики, а и неговите военачалници, строители и архитекти добре познават основните градове крепости на тогавашна Европа и най-вече Константинопол и те безспорно са построили столицата с всичките необходими и достатъчни части и елементи според съвременните градостроително-архитектурни изисквания и потребности, централно-водещо място сред които заемат видът и характерът на тогавашните военни действия, включително и удобна за евакуация на част от населението, имуществото и войската, мрежа от тунели, която мрежа трябва да е още по-голяма и усъвършенствувана от тази на Плиска.

Потушаването на бунта и клането на боилите по време и след Покръстването се отразява дългосрочно-отрицателно върху боеготовността и боеспособността на българската войска в смисъл, че боилите са средният ръководен състав на войската и в мирно време те надзиравт и ръководят поддържането на боеготовността на войниците от собствената си дружина, която се формира на териториален принцип, като лично следят и наблюдават дали селянинът скотовъд и войник се грижи добре и не използува за някаква друга работа бойния си кон, в ред ли са му бронята и оръжието, периодически организират и провеждат военни учения и стрелби, при обявяване на война получават и подават съответния сигнал, събират и проверяват дружината си, като небоеготовите войници се наказват на място със смърт, след което потеглят към указаното място за изнасяне и съсредоточаване на цялата българска войска или на необходимата част от нея, където се поставят в разпореждане на върховния главнокомандващ, който обикновено е ханът и по-рядко – някой от неговите висши сановници.

Ако тогава са изклани примерно 50 души боили, това означава, че непълноценни като бойна част или изобщо не може да бъдат мобилизирани са 50 дружини тежковъоръжена конница, най-малко по 100 души – 5000 войника по-малко на война, което е почти 1/3, ако не и половината от обикновено извежданите на бойното поле ядрено-ударни сили и този рязък спад в боеготовността и боеспособността на българската войска цар Симеон успява да компенсира в голяма степен с помощта на верните си съюзници печенегите, които от началото на X в. се установяват за сравнително по-трайно време на североизточната покрайнина на България, между реките Прут, Днестър и Днепър, без това обаче да означава, че се отнема българска територия, както допускат някои историци, въпреки изрично-недвусмисленото съобщение на Конст. Багрянородни, цял век след кончината на цар Симеон, че тогава тези земи са си "част от България" и "суверенитетът на българската държава там е напълно запазен" [вж. Коледаров 1979, 48, срв. История на България 1981, 350-351].

Симеоновият наследник обаче, синът му цар Петър (927-970) очевидно-безспорно е лишен от военно-административните качества и способности на баща си и в сложилата се непосредствено преди неговото сядане на престола геополитическа ситуация действа нерешително, объркано и непоследователно; не е в състояние да мобилизира, организира и ръководи, особено в екстремната ситуация на една война, все още двуделния българо-славянски народ, в резултат на което Царството е изправено пред вътрешни смутове, размирици и дори бунтове на болярите, някои от които начело даже и с неговите братя(!??), с много сериозни и опасни външни заплахи от страна на византийци, маджари и руси, съпроводени с откъсвания на обширни територии от Държавата.

Загубилата своя международен авторитет и престиж българска държава по времето на цар Петър е подложена най-напред на нечуваното и невиждано до тогава оскърбление и унижение византийците да набият и прогонят българските пратеници, пристигнали в Цариград, за да получат обичайния годишен данък, който Византия плаща на България съгласно 30-годишния мирен договор от 927 г., последвано от "демонстративен" военен поход отсам българската граница, където византийците превземат няколко крепости и отвеждат пленници.

При първия си поход срещу България в началото на лятото на 968 г. на лодки-еднодръвки и с 60-хилядна войска руският княз Светослав, голямото и единствено желание и дори неизменна мечта на когото, както съобщава руският летописец Нестор от XII в., е да притежава и да живее във Велики Преслав, където има какви ли не красоти и богатства, успява да превземе около 80 крепости по Дунава, но е принуден да се оттегли, заради обсадата на Киев от печенегите.

При втория поход на княз Светослав през лятото на следната 969 г. обаче, руската войска, ядро опора и ударна сила на която е личната гвардия на Княза, съставена от варяги шведи, разорява, опустошава и опленява българската земя; цар Петър, силно разтревожен, но от самото начало на царуването си неспособен да посрещне и да се справи с всичко това, получава удар и завършва живота си няколко месеца по-късно, на 30 януари 970 г., след което византийците "върнали в Преслав двамата цар Петрови синове, държани там като заложници, и по-големият от тях заел престола под името Борис II"; по-късно "Русите успели да влязат в Преслав, където нанесли големи щети" и след като оставя тук своя пръв помощник Свенкел, "който сега трябвало да пази и съкровищницата на българските царе" (История на България), Светослав продължава на юг, превзема Пловдив, византийците начело с Йоан Цимисхий (925-976) предприемат контра-демарш, струпват войски на границата, Светослав се споразумява с печенегите и маджарите да плячкосват византийските земи, променя отношението си към българите, сключва договор с тях и начело на 38-хилядна войска от руси, българи, печенеги и маджари, през лятото на 970 г. се установява на лагер срещу Аркадиопол, дн. Люлебургас, известно време след това византийците излизат от крепостта, в поредица от сражения разбиват войската на Светослав, който се оттегля отвъд Стара планина и впоследствие се установява в Дръстър.

Точно тук прекъсваме за малко, за да доуточним и посочим, че синовете на цар Петър – Борис и Роман са изпратени като заложници в Константинопол през 963 г., когато след смъртта на царицата ромейка Ирина, цар Петър предложил да бъде подновен мирният договор от 927 г., което вдовицата на Роман II (959-963) – Теофано, и нейният съветник Йосиф Вринга приели, но поискали синовете на цар Петър да гарантират мира като заложници. Княз Роман обаче е правнук на свалените през 944 г. Роман I и за да намали броя на съперниците за короната на малолетните си синове, Теофано, с присъщото й византийско коварство и жестокост, заповядва Роман да бъде скопен, с което от една страна се пресичат евентуалните му претенции за трона, а от друга страна "се извършва почти безпрецедентния в дипломатическата практика дори на онази епоха акт" (Г. Литаврин).

През пролетта на 971 г. Йоан Цимисхий започнал приготовления срещу русите и малко преди Великден, начело на почти 30-хилядна войска (История на България), превалил Балкана и избързал напред с един авангард от около 10-12 хил. души, изненадал, ужасил и сковал скитите, както съобщава Скилица-Кедрин, в равнината пред Преслав започнало голямо сражение, русите дали над 8 хил. жертви, огънали се и "скоро били принудени да се оттеглят зад стените на Преславската крепост"; пристигнала и останалата част от

ромейската войска с обсадните машини и други бойни средства, Градът бил обкръжен и обсаден.

Обсадата била жестоко-упорита, с помощта на стълби ромеите се изкачили на стените, притиснали скитите, отчаяни, те започнали да скачат от стените и от голямата височина загивали, някои от проникналите вътре отворили портите, градът бил превзет, "скитите побягнали към теснините, но били хващани и избивани, а жените и децата били заробвани"; заловеният с жена си и децата си цар Борис II, "който носел още отличията на царската власт", бил отведен пред Йоан Цимисхий (Скилица-Кедрин).

След падането на външната крепост гвардията на Светослав, шведската дружина на Свенкел се изтегля във вътрешната крепост на дворцовия комплекс, цитаделата, където се намирали дворците и съкровищницата на българските царе (История на България), оставила обаче отворена една врата, там причаквали промъкващите се поотделно-самостоятелно и търсещи плячка ромейски войници и избили 150 от тях, Йоан разбрал, изпратил силна войска, сам тръгнал начело на щурмуващите (Скилица-Кедрин), не пробили, на няколко места хвърлили запалителни вещества, вътрешната крепост пламнала, "защитниците й били принудени да излязат на открито", след упорита съпротива Свенкел отстъпил и "с малък брой бойци се отправил за Дръстър".

"В българската столица византийците пленили Борис II. Йоан Цимисхи му оказал присторено внимание, като го уверил, че не воюва срещу българите, а само иска да ги освободи от властта на Светослав. Уверението обаче не му попречило по-късно да задържи българския цар в плен заедно с престолонаследника и с цялото му семейство и да разграби царската съкровищница" (Лъв Дякон, История на България, подчерт. – И.Д.).

Това обаче изобщо не е най-страшното, най-жестокото и богопротивно деяние на ромеите през тази война, защото те оплячкосват, разрушават и разграбват още и черквите и манастирите в областта на Велики Преслав, включително и дворцовите черкви и манастири, откъдето завличат и отнасят всичката църковна утвар и обзавеждане, сред които, пак според свидетелството на Лъв Дякон, е и една много красива и ценна, безспорно обкована със злато икона на Света Богородица с Христос, която икона, според специалистите, заедно с короната на българските царе, "хвърля светлина за високите върхове, до които достига по това време изкуството в Преслав" (Т. Тотев).

Йоан възстановил завладения град, доставил продукти, отпразнували Възкресение, преименувал Града на своето име и потеглил на другия ден към Доростол (Скилица-Кедрин); пристигнал, пред Дръстър се завързала ожесточена двудневна схватка, по Дунава навлязла византийската флота, която отрязала пътя за отстъпление на русите, обсадата продължила 3 месеца, понякога русите излизали от крепостта, завързвали се ожесточени сражения, "при едно от тях загинал и прочутият Свенкел", русите поискали мир, едно от условията било да отплават свободно, Светослав помолил среща с Йоан, "за да беседват, и като получил съгласие за това, пристигнал. Като се срещнали, те поговорили за това, което искали(!??), и след това се разделили" (Скилица-Кедрин); русите отплават, необезпокоявани стигат до устието на Днепър, пред праговете му слизат и вървят по брега, тук са нападнати и в една поголовна сеч са разгромени от печенегите, Светослав загива.

Йоан се завръща в Цариград триумфално, "На главния площад той свалил от Борис II знаците на царската власт: златна корона, подплатена със скъп плат, и червени обувки"; в "Света София" е отслужен благодарствен молебен, постигната е целта да се "покаже пред населението на столицата, че с българското царство е свършено и че българската земя отново става ромейска провинция"; бившият вече български цар се приема в "редовете на

византийската чиновническа йерархия" със сан магистър (История на България); патриархът заедно със Синода и всички първенци го "приветствували с бойни и победни песни", поискали да го качат в "разкошно украсена колесница с четири бели коня", но той "се държал скромно"(!??), "преминал в триумф на бял кон", пред него в колесницата са "българските царски одеяния", а отгоре - иконата на Божията Майка и по-нататък, както малко преди това (Скилица-Кедрин) [вж. и срв. История на България 1981, 370-397; Литаврин 2004, 5-7; Тотев 1993, 13; ГрИзв-5, 264-274; ~*~-6, 255-274, подчертано - И.Д.].

Повторното няколкократно много внимателно проследяване и изучаване хронологията на събитията под определен ъгъл – съдбата на Тронната палата; за нас дори и след горните пределно-достатъчно подробно-детайлизирани описания, на все още неясно къде точно намиращата се царска съкровищница и, разбира се, на Съкровището, налага извода, че нито царската хазна, нито пък златните съдове на Съкровището са изнесени най-напред от шведската гвардия на Светослав, защото те са принудени да се измъкват от вътрешната крепост с бой, освен това в Изворите няма никакви податки за това, а и самите те, бидейки вече съюзници на българите, нямат каквито и да е причини, основания и права да започнат да грабят Тронната зала, още повече, че не се знае докъде са имали достъп и къде е можело да се движат из огромния дворцов комплекс.

Според нас царската хазна не е изнесена и от Йоан Цимисхий, защото в центъра и на челото на "триумфалното" му завръщане в Цариград има твърде малко и дори в известен смисъл може да се каже, че там почти няма нищо – една наистина безценна икона с една-единствена красива корона, платът на която бил много скъп и все пак, колко скъп, това ли е цялата печалба от войната, от която не се завърнаха може би десетина хиляди души, но предварително обявена и прогласена като война за златните съкровища на българските царе, които съкровища никак не са малки и това най-добре го знаят самите ромеи, защото именно те непрекъснато я пълнят и тъпчат тази съкровищница не от времето на Аспарух от края на VII в., нито пък от времето на хан Ругила от началото на V в. и на хан Атила от средата пак на този век, както може да се види в началото на настоящото изложение, ами още от III-IV в., когато прабългарските племена стъпват на Кавказ и ромеите започват да им плащат за това-онова, пък и немалко техни първенци по различен повод и време лично са влизали в тронната зала на българския цар и там са виждали какви ли не, от красиви по-красиви златни съдове и предмети.

Колкото придобивката от войната е по-малка, толкова "триумфът" на Йоан, макар и на моменти да проявява напълно оправдана и лесно разбираема "скромност", е по-бляскав и пищен, иначе той нямаше да е истински византиец, а това, че бил успял да покаже нещо си на "населението", това според нас изобщо не се е състояло, защото за населението това, което тогава му се показва, все още не означава "хляб", а "зрелището" тук е само невзрачно-хилаво подобие на нещо такова, доколкото "скъпия плат" на короната, разбира се, него никой не го забелязва, още по-малко пък го и оценява, а червените обувки на българския цар надали са привлекли вниманието и на десетина души измежду тълпата, още повече пък в разкошната каляска с четири бели коня, докато качен на своя бял кон него, Йоан, поне го виждат и акламират и по-задните редове, но къде все пак са камилите или колите от обоза с денковете, пълни със злато, ако византийците наистина са прибрали Съкровищницата, както съобщава Лъв Дякон, а нашите историци повтарят сляпо-безкритично след него, така ли нямаше кой да се сети да сложи в каляската най-малкото една златна кана или даже едно кюлче злато, че да има какво да засенчи блясъка на онези червени царски обувки, А-ами!, какъв ти блясък, две парчета червена кожа и тя вмирисана, мислят си лицемерно-широко ухилените и махащи с ръка на Йоан, патриции,

пък и тези неща щяха да бъдат къде-къде "по-в-тон" с иконата на Божията майка, но не би!?...

От друга страна, напълно изключено е Съкровището да е заграбено и взето като военна плячка по някакъв начин от страна на маджарите, защото при второто си голямо нахлуване в българските земи по време на цар Симеон, макар и да представляват "страшна опасност" и както обикновено се завръщат с "големи съкровища" от българските земи, те не успяват да превземат и изобщо не проникват във Велики Преслав, а само опустошават неговите околности, ограбват и нанасят сериозни щети на манастира на цар Борис при устието на р. Тича и особено на църквата в него [Златарски 1971, 338-339; Gombos-1, 612].

При това положение на нещата очевидно-безспорно Златното съкровище "Надь Сент-Миклош" е изнесено от обсадения Велики Преслав по време и непосредствено след като щурмуващите Града сломяват съпротивата на бранителите на първата крепостна стена, оцелелите от която се изтеглят в Цитаделата, от което едва тогава цар Борис II и всички останали около него разбират, че иде Краят и тогава през тунелите на града се предприема организирана евакуация, а може би и паническо бягство(?) на част от жителите – жени, старци и деца, както и на най-ценното имущество, на първо място, на пълната главно със злато хазна на Царството и на всичко онова от Тронната зала, което може да се вземе и да се понесе, но най-напред и задължително, златните съдове на Съкровището, значението и цената на които не може да не е знаел и напълно схващал и обсаденият български цар, който неясно по какви причини и съображения обаче като че ли не е взел лично участие в битките, иначе Скилица-Кедрин, в желанието си да натрупа на страниците си колкото се може повече ромейски геройски подвизи и особено на такива от Йоан, не би пропуснал случая да опише двубоя му с българския цар, даже такъв и да не се е състоял изобщо, и по-точно как Йоан побеждава българския цар, поваля го на земята и тъкмо да го прободе, му подарява живота - "Императорът не само е много скромен, но Той е и изключително великодушен и благороден!!", щеше да напише Хронистът ромей.

Онези от гражданите сановници и боляри, които не подлежат на евакуация, непосредствено още преди или веднага след започването на обсадата, събират в обшити с кожа и със сребърни закопчалки дървени сандъчета или в нещо друго златните си предмети и ги укриват набързо в някое по-закътано място, без да имат достатъчно време да ги заровят в земята, какъвто е случаят например с доста богатото, т.н. Преславско съкровище, състоящо се предимно от златни, позлатени и сребърни предмети, основно женски накити, прибори за хранене, апликация за златотъкани дрехи, повече от 120 на брой, освен ако и този болярин не е побягнал през все още незатворения обръч на обсадения град или пък и той се е промъквал през тунелите, но тогава той непременно е някой от най-големите сановници и военачалници на пропадащите в мрака и мизерията на първото си голямо робство български народ и държава [вж. и срв. История на България 1981, 310; Тотев 1993, 8-17].

Изнесеното от обсадения Велики Преслав и пренесено в Отвъддунавска България Златно съкровище "Надь Сент-Миклош" незабавно се прибира, укрива и се съхранява на подходящо място в дома на жупана на българските земи между Дунав, Тиса, Марош и Карпатите княз Гиляд, който кратко време след това умира или загива в някоя битка от маджарска ръка.

Според някои сравнително по-задълбочени проучвания, а и както се пише почти навсякъде, когато стане дума за него, видно достатъчно ясно в първата глава на настоящото изследване, жупан Ахтум е син или внук на жупан Гиляд, което масово разпространено заключение обаче все още е недостатъчно конкретно и определено и

именно поради това в случая е и почти безполезно, ето защо разпределяйки, разполагайки и проследявайки събитията и лицата във Времето, стигаме до извода, че княз Ахтум жупан е внук на княз Гиляд жупан и между тях двамата стои княз Бутаул жупан от Надписа на Боила и на когото фактически жупан Боила подарява златната чаша, следователно Ахтум, много малко вероятно, ако не е по-малък брат на Бутаул, е единствено и само внук на Гиляд.

Така направеното предположение за тъждеството на жупан Бутаул от Надписа с бащата на княз Ахтум се съгласува, а следователно се и потвърждава от редица гледни точки, доминантно-водещите и напълно достатъчните сред които са само следните две:

Името на бащата на княз Ахтум, *мли* ***Бутаул*** е безспорно и напълно определено прабългарско по произход, структура и назначение, то, както и по-горе достатъчно подробно анализираното и доказано пак като прабългарско, мли *Боила* на жупан Боила от Надписа, е краен резултат и продължение на широко разпространената и вече здраво утвърдена ономастическа традиция при късноантичните и ранносредновековните българи, някои, но като че ли доста от мъжките лични имена, предимно в средата на висшата аристокрация, да възникват и да се образуват на основата на титли, подобно пак на горедоказаното мли *Авитохол,* така също и мли *Юлай-Бата* на моджарски, но по-скоро български бег през 816 г. по степите на дн. Южна Русия, още и мли *Вата* на "унгарски велможа" водач на въстание на секелите българи през 1045 год. и др. [вж. и срв. Димитров Хр. 1994, 20; Иман 2001, 29-30; Фехер 2000, 47-48; Kristó 1981, 16-35].

Това *мли* ***Бутаул*** е напълно тъждествено по своята генетична основа и структура на мли *Авитохол* на първия прабългарски хан от Именника на българските ханове, той и хан Атила [Dobrev 2003; Добрев 2004], само че възниква и се образува на основата на другия, вече лабиализирания и редуциран севернодунавски вариант на общоболгарската титл. ***бат - бут,*** в нейната звателна форма ****бута,*** към която сега обаче е прибавена доста време вече употребяваната и видоизменила се пак севернодунавска българска лекс. ***ул,*** в основата на която пък лежи дунавскоболгарската лекс. ****охол*** "момче; син", налице пак в тази си съкратена, но не чак толкова, форма още и при южнодунавско-прабългарското *фми* ***Хунол*** на българския sampsis, нещо като финансов министър, Alexius Hunol [вж. и срв. История на България 1981, 226; Младенов 1926, 66; ~*~1935, 40,50,62-66; Gjuzelev 1988, 156].

Другото, също така много съществено и важно потвърждение на така направеното предположение за тъждеството на жупан Бутаул от Надписа с бащата на княз Ахтум са съобщенията на староунгарските хроники за областни управители или там comes с точно такива или почти тъждествени имена като *мли* ***Bata/Vata,*** латинографически равно на ***Vatha,*** както и *Bathur* е равно на *Batur,* ***Vajta, Boyta/Voyta,*** а така също и данните от унгарската топонимия, където например има *ойкнм* ***Pata*** като име на селище между Вишеград, Боршод и Дьомьор, за което се смята, че е било седалище на областен управител; *ойкнм* ***Bátaszék,*** но така също и *миктп* ***Bátmonostor,*** който е название най-вероятно на манастира, построен от княз Дюла след неговото завръщане от Константинопол, където е кръстен лично от имп. Константин Багрянороди [вж. и срв. Фехер 2000, 47; Юхас 1985, 28; Györffy 1988, 241; Káldy-Nagy 1961, 37-38; ЛтИзв-5.1, 21-23; Gombos-1, 249,622,653; ~*~-3, 2153; Kiss-1, 231,264; ~*~-2, 310,725; WdAtl].

Доколкото в староунгарските хроники се съобщава още, че Ахтум е владетел и собственик на крепостта Морисена, то княз Бутаул е този, който построява или най-малкото довършва започнатата още от баща му княз Гиляд крепост, която крепост безспорно е и негова лична резиденция или столица, и който подобно и малко повече от своя баща, почти, но все пак малко по-малко от своя син е много-много богат, има

десетина села с големи имения по всички краища на жупата си; владетел е на земи безкрайни, безброй стада от едър и дребен добитък, но особено важното и ценено тогава – безброй табуни от най-различни породи коне, сред които пък са и най-ценните и скъпи бойни коне от породата тулпар, които се възсядат само преди битка и които, както и прабългарската тежкобронирана конница от личната гвардия на хан Атила преди пет столетия по същите земи, облечени в желязо и под бронирания си ездач връхлитат стремително-неудържимо сякаш тътен небесен и отдалеко глухо кънтяща, търкаляща се стоманена верига мрачно-прашен облак, върху предната линия на пешата фаланга на противника, помитат, разкъсват и гневно-разярени тъпчат, газят и мачкат с огромните си крака и копита тела на хора и оръжие… (Б. Иман), такива коне у нас развъждат по Дунава, казват им унгарски, но те са български.

На изток по Марош земите на княз Бутаул се простират и граничат със земите на жупан Боила, те са стари приятели и дори сватове, често си гостуват, хранят се заедно, понякога сядат на маса и с цялото си домочадие, може да се каже и пируват, но съгласно красиво-кроткия и благоприличен традиционно-български обичай, заедно ловуват, когато се наложи и воюват с маджари, славяни или саси, при особено тържествени поводи си разменят и скъпи подаръци, така че нищо по-естествено от това скъпият приятел и боен другар княз Боила жупан, какво от това, че е християнин, да подари на своя още по-скъп приятел и боен другар княз Бутаул жупан, нищо, че все още вярва в нашия стар Бог, нали сме от една кръв и с един език, такъв скъп и ценен златен предмет като не единствената, разбира се, златна чаша от собствената си колекция златни предмети и съдове, за която специално помоли игумена на манастира, построен от баща му княз Дюла, него самият Император го кръсти, монасите българи да му съчинят и напишат текста, а разпореди и изпрати градският златар да я облицова отвътре със златен диск и върху него да изгравира, непременно с Божия Кръст!, не, не е забравил, можеше още и *Лето 975 от Христа,* но няма място, затова само толкова поетично-милия надпис, нека пак да го прочетем и да се насладим заедно с евентуалния ни Читател на език и нрави: *Чашата, за която жупан Боила повели, като облицоват, да изпишат и от която да пие наздраве жупан Бутаул.*

След пренасянето си в Отвъддунавска България, Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” се пази и съхранява единствено и само в семейството на княз Гиляд, вече на смъртния си одър той го поверява на наследника си княз Бутаул жупан и му заръчва-поръчва да го пази като зеницата на очите си, защото това е То, Златното съкровище на нашите ханове от незапомнени времена, от неговите съдове се е хранил и пил самият Ишпор-бата, той прогони ромея и каза “Тук ще е България”, Шимун-хан, най-мъдрият и най-богатият човек на Света, му се е любувал във възхитителната си тронна зала, оттам аз и моите юнаци го изнесохме и пренесохме до нашия дом, когато, О-о-о!, какъв срам и болка българска, ромеят завладя най-големия и най-красивия дворец на Земята, ти, сине мой, трябва да го върнеш пак там, когато се освободи България...

Вече на смъртния си одър княз Бутаул поверява Съкровището на наследника си княз Ахтум жупан и му заръчва-поръчва да го пази като зеницата на очите си, защото това е То, Златното съкровище на нашите ханове от незапомнени времена, от неговите съдове се е хранил и пил самият Ишпор-бата, той прогони ромея и каза “Тук ще е България”, Шимун-хан, най-мъдрият и най-богатият човек на Света, му се е любувал във възхитителната си тронна зала, оттам моят баща и твой дядо Гиляд с последните останали живи при обсадата, българи юнаци го изнесоха и пренесоха до нашия дом, когато, О-о-о!, какъв

срам и болка българска, ромеят завладя най-големия и най-красивия дворец на Земята, ти, сине мой, трябва да го върнеш пак там, когато се освободи България...

Дори възможно най-пълното и подробно досега проучване на Съкровището, каквото е унгарското представително издание, не може да си даде отговор на въпроса как и поради какви причини чаша № 21 се оказва заедно и при останалите, сравнително по-различни от нея съдове [László, Rácz 1984, 159-160], но всъщност и в действителност, след погребението на княз Бутаул, княз Ахтум преглежда заключеното в отделна стаичка на дома му Съкровище, дълго му се любува, идва му на ум златната чаша от колана на баща му, с която той никога не се разделяше, защото му беше скъп дар от неговия най-близък приятел, спомня си, че когато го приготвяха за Последния му път, я откачиха от колана му и я оставиха настрани, като че ли на прозореца на спалнята, отиде, намери я, позабърса я в пеша на кафтана си, погали я откъм дъното, загледа се във внушително-строгите писмена отвътре, очите му се премрежиха от сълзи, но въпреки това зашепна: *Бу-и-ла жоа-пан те-ши-йи ду-ге-той-ги, Бу-та-ул…* - тука нещо го стисна за гърлото, изхлипа, погледът му загуби буквите, изтри очите си с опакото на ръката си и продължи - *...жоа-пан таг-ро-ги,...* - повтори няколко пъти с различни интонации – *т-а-г-ро-ги,... т-а-г-ро-г-и-и и-чи-ги тей-ши...* - пак я погали с поглед и ръка, внимателно я постави най-отгоре върху другите златни съдове, спусна бавно капака на обкования с желязо дървен сандък, заотстъпва назад, излезе заднишком, затвори отвън вратата на малката стаичка и я заключи, отиде при майка си, даде й ключа и както беше чувал да казва баща му с твърд глас, и той се опита да направи същото, не можа толкова твърдо и строго, но все пак успя да каже: И никой да не влиза и да не знае какво има там!

Почти всички проучватели свързват заравянето на Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” с известното маджарско “Завладяване на родина” през 896 г. и тук например може да се посочи напълно погрешното и невярно предположение, че “Заравянето на Съкровището вероятно е станало към края на IX в., когато в равнините на Средния Дунав нахлули маджарите и разклатили властта на българската държава” [История 1976, 137].

В действителност, както достатъчно подробно беше разяснено по-горе, поне още 70 год. след установяването си на запад от Среден Дунав маджарите не смеят да безпокоят особено българите и българските земи; те успяват да заграбят окончателно земите на княз Ахтум едва в края на първото десетилетие на XI в. и почти сигурно именно тогава, най-малко 100 год. след току-що посочения предполагаем срок, е заровено и самото Съкровище, като тези, които са го заровили, безспорно са близките на княз Ахтум, които по време на съдбовната битка са го очаквали тръпнещо-трепереци в дома му в гр. Марошвар, после гр. Чанад, отчаяно-обезверени са дочакали горчивата вест, пред някаква много голяма опасност са решили да напуснат дома си, тръгнали са на юг, но на десетина километра по-нататък, защото разстоянието между Чанад и Надь Сент-Миклош по права линия е 8 км [WdAtl], са спрели и са го заровили, вероятно са ги наближили преследвачите им или пък не са посмели да продължат пътя си със Съкровището.

Съкровището е намерено заровено в земята, грижливо подредено и наредено преди това, сравнително спокойно и без особено притеснение е изкопана плитка яма, спуснато е внимателно долу, така че не се е разместил или преместил нито един от съдовете, бавно-методично са насипали пръстта върху него, не са тъпкали с крака отгоре, иначе някоя от чашите или каните все щеше малко да се огъне, само са го позагладили, навярно са нахвърлили и са го позакрили с клони от самотното близко дърво, с листа или оголени, дали е било лято, есен или зима, тръгнали са, малко са се поотдалечили, обърнали са се, огледали са мястото, те са трима – двама от по-малките синове на княз Ахтум и

управителят на дома и стопанството му, всеки един от тях трябва да го запомни много добре това място, защото пак ще дойдат за Него, Господарят ще е доволен, че успяхме всички навреме, цялото семейство да избягаме от Крепостта, преди да ни обкръжат маджарите, сварихме да вземем и Онзи сандък от малката стаичка, на добро място го закопахме, на трийсет крачки от дървото на заник слънце, никой няма, нищо се не чува, далеко назад остана един секелски аул, какво ли има в този сандък, само старата господарка знае, ето я и нея сега, слязла от талигата, оглежда наоколо и се мъчи и тя да запомни мястото, колкото се може по-добре, защото всичко се случва, мисли си Управителят...

Сега вече в рамките и благодарение на нашата най-обща, много скъпа и добра теория за Златното съкровище "Надь Сент-Миклош", ние вече знаем всичко от край до край и без остатък около и за Него, включително и по онези най-трудни и неясно-заплетени проблеми, с които по никакъв начин не могат да се справят всички досегашни проучватели, като например дали наистина съществува Бутаул, кой е той и какво е неговото взаимоотношение с Боила или пък, тръгвайки от съвсем погрешни, никъде недоказани и недоказуеми предпоставки, напразно си задават въпроса като какво прави тази чаша с имената на двамата мъже при "настолния сервиз на княгинята"(!?) [László, Rácz 1984, 158-159] и още много-много други, в това число как и откъде Съкровището е събирано, от кого е майсторено, кой му е бил стопанинът, къде и как е съхранявано, кога и защо е заровено там, кой е жупан Боила, кой е жупан Бутаул, кога и защо първият е подарил на втория Златната чаша с този несравнимо красив Надпис № 21 и така от най-големия до най-малкия детайл и подробност, вече знаем дори и това, че майсторът, който е започнал Онази кана и я прекъснал след първия антропоид, не се е върнал от война, работата му продължил неговият син и ученик, но не е същото като при бащата, затова антропоидите са доста различни и нееднакви и т.н., и т.н.

И все пак и въпреки всичко остана само още едно-едничко, също изключително важно и много интересно, но недостатъчно ясно и неизяснено докрай нещо – кое поражда намерението на Ахтум да убие Чанадин, какви са причините и мотивите на Чанадин да стане предател, да разгроми собствената си войска, да извърши жестокото убийство и най-после, да продаде и предаде на довчерашния си върл противник и отявлен враг и последния къс непоробена българска земя, заради какво и срещу какво??...

По този въпрос наистина, както вече в началната глава се приведе съответното проучване, е налице твърдението обяснение за някаква маджарска агентура в лагера на Ахтум (П. Коледаров) и по този начин нещата стигат и опират до банално-елементарното вербоване купуване на Чанадин от страна на крал Стефан, въпреки че нито последният е в състояние да му предложи нещо повече от това, което той има, нито пък самият той има нужда от още власт и богатства, защото той тях и без това си ги има, бидейки вторият след Ахтум, който пък е по-богат и силен и от крал Стефан, пък дори и да е така, все пак вербоването купуване може да бъде само и единствено следствието резултат на повърхността, но не и истинската, най-дълбоката и изначална първопричина мотив за предателството на Чанадин.

Но ето го и него, преминал на страната на техните, неговите и на Ахтум, най-върли врагове маджарите, приема да застане начело и да поведе войската им, мята се на коня си, пришпорва и гази свещената бащина земя не като неин обичен син, а като неин заклет душманин, кое от вътре го движи и му дава сили, с какви очи ще погледне своя господар и довчерашен боен другар, пък са и братя, княз Бутаул е техният баща, много време измина, откакто се пресели при Тангра, само че майките им са различни, не е заради жена, тя

последната жена на Ахтум, най-младата и най-хубавата, славянка, мина не мина година от сватбата, започна да пуска и Чанадин в стаята си, такъв бил техният обичай открай време, братята да си делят жените, Ахтум знаеше, но не обръщаше внимание, имаше къде по-големи грижи и тревоги, а и други жени, които по го приласкаваха.

Маджарската войска е много смесена – маджари, българи, славяни, а най-отпред, на бързите си кончета и без ризници, само с леки шлемове, саби и лъкове, сновят напред-назад и всичко оглеждат и проверяват малко дребничките, но жилави и корави, а и много добри стрелци, секелите българи, наближава пладне, от вчера следобед секелите съгледвачи все донасят и предупреждават, че и войската на Ахтум се придвижва в същата посока, само че на половин ден път откъм лявата ръка, какво ли замисля, отдавна превали пладне и изведнъж, ето го Ахтум пред нас, явно избързал, обърнал се рязко назад и сега ни причаква на върха на онази височина, пак в средата е, там му е мястото на мъдрия и храбър пълководец, пред личната му дружина, добре ги познавам, не се шегуват, толкова години аз ги водих, и те като Ахтум, не, не искам, не смея, не мога, ще мина надясно, оттам ще ударя лявото му крило, маджаринът, гдето Стефан ми го сложи за помощник, той да нападне Ахтум по средата, а и Дюла с него...

Нататък вече всичко се знае и всичко е от ясно по-ясно, битката се започна по икиндия, продължи малко и по-тъмно, но взеха да не се различават един друг, пък и езиците си добре знаят един на друг, не може да имаш доверие на всеки, който ти вика в тъмното на български, разстъпиха се назад, Чанадин се унесе в дрямка, колко ли е спал така, счу му се ясен глас – “Стани, стани, сега удари!”, виделее, наближи и запълзя, знае къде да го намери, Ахтум винаги спи малко настрани от другите, облегнат на дърво, конят му завързан до него, джуберка нещо в краката си, усети го, вдигна и обърна глава, запреде с уши, изпръхтя като на познат човек, Ахтум се сепна, опита се да скочи на крака с ръка на сабята, беше вече много късно, конят изцвили и се дръпна ужасен, скъса повода, навири сплетена за битка опашка и запраши нататък, Чанадин с окървавена ръка хукна на друга страна…

После, окървавената глава без език на Ахтум виси страшно и грозно на предната кула на кралския замък, наистина ли Чанадин отрязва езика на брат си, ако наистина го е отрязал, това надали е било, само за да има доказателство, че именно той го е убил, както ни залъгва маджарският отец хронист, защото след като е разбил Ахтум, той изобщо не се нуждае от каквито и да е доказателства, крал Стефан все едно е готов да му даде всичко на Света, не само защото го е оттървал най-после от Ахтум, но Чанадин му подарява още всичките негови земи, села и градове с хората в тях, гори и планини, реки и езера, стадата едър и дребен рогат добитък, конете, безброя табуни с коне и сред тях онези прочути тулпари, ами со́лниците, ами да, Слава Богу, най-после со́лниците, без тези со́лници добитъкът всяка година се коси от болести, а и този Айтони, гледай каква дързост, ще ми гори корабите и ще ми иска на всичко отгоре да му плащам и мито за солта, как ли пък не, отдавна се мъча с него, но ето че този, как му беше името, а-а-а Чанадин, бил му брат, Боже, Боже, как само му отряза главата, ще му дам града на Ахтум, не го искам, не искам повече нищо да ми спомня за него, ще му го дам, кракът ми няма да стъпи там, ще му дам даже и най-младата от жените му, ренегат, и как се сдърпаха само с другия родоотстъпник, онзи Дюла, кой бил отрязал главата на Ахтум, жалко, много жалко, толкова способен и достоен българин, скоро надали ще има вече такива, и нашият дядо Арпад е от техния род, си мисли най-после облекчен и успокоен крал Стефан, пък и тогава, когато е пълзял и връхлитал на Ахтум, Чанадин изобщо не е допускал и

предполагал, че Дюла ще си припише тази заслуга, кое в края на краищата го движи и тласка толкова години поред към това долно предателство и жестоко братоубийство!?...

Отговорът обяснение на всичко това се заключава според нас в опита на Чанадин да си присвои част от Златното съкровище - той като по-малък син на княз Бутаул и то от онази, омразната му славянка, не беше допуснат до смъртния одър на баща си, толкова го обичаше и уважаваше, не получи неговата прошка и последната му заръка да пази Златото на нашите ханове, но той знаеше много отдавна за него, с Ахтум заедно често сядаха пред разтворения сандък и се любуваха на красивите кани и чаши, на глас мечтаеха как България ще се освободи и те двамата ще го занесат и поднесат на техния, Българския Цар, а то какво стана, ромеите вече прегазиха и заробиха почти цяла България, цар Самуил, кръстникът на Ахтум, и той я удържи година-две последното парче българска земя, я не удържи, защо да не си го разделим това злато, има много красиви кани и чаши, някои може и да се претопят и да си направя още по-хубави, не иска, като скочи, ще те убия, дума, Златото не е наше, то е на България, това е нашият бащин завет и заръка, няма да я пристъпя, ще дойде ден, ще трябва да го върнем пак там, аз на моя кръстник, цар Самуила, да знаеш, и той като нас е от царско коляно, пък и сега царува, но аз не му го дадох, че е много неспокойно и несигурно там, нали видя какво стана, как ще гледам хората в очите, аз клетва съм се клел пред смъртния одър на баща ни, Уби-и-ивам те, не давам!, стиснах го за гръцмуля, обели очи, изплези език, тогава изрекох: Няма, няма вече да дойде този ден, празни думи хортуваш, езика ще ти изтръгна!…

П О С Л Е С Л О В

Ч а с т П ъ р в а

Срещата между Йоан Цимисхий и княз Светослав на брега на Дунав не е нищо повече от последен, също и отчаян за всеки един от тях, опит за откриване и евентуално придобиване на изпуснатото злато на българските ханове, защото независимо от предварително дадената дума, никой от тях не може да има пълно доверие на другия и да не храни в себе си опасението, че другият няма да скочи върху него и да го убие.

Залогът е твърде висок и затова Йоан приема предложението на Светослав да се срещнат непосредствено преди неговото отпътуване и независимо че Летописецът не съобщава нищо за съдържанието на техния разговор, те надали са обсъждали и търсили причините за това защо единият от тях е победител, а другият пък победен, което от страна на Йоан би било прекалено неучтиво и никак не би отивало на един император, а и предварително не се знае как гордият "скит" би отговорил на подобна предизвикателна "любезност", но още по-малка е вероятността да са говорили за евентуалните бъдещи взаимоотношения и сътрудничество между Империята и Княжеството, от които тъкмо в този момент надали някой от тях се интересува и най-малко пък самият Светослав, амбициите и намеренията на когото по посока на Балканите достигат и се изчерпват с рухналата му мечта да има чудно красивия и пребогат Велики Преслав.

Затова единият от тях трябва да е запитал кратко, но твърдо: "Ти ли отнесе Златото?", който въпрос за другия означава, че Златото не е и у неговия събеседник, с което и двамата мигновено откриват, всеки за себе си, че е излъган и измамен от някой друг.

Светослав отплава надолу по Дунав, начело на оцелялата част от разгромената си дружина, в своята си еднодръвка, сравнително бързо и лесно излиза в Черно море, гребе неуморно денем и нощем, без да вижда бряг и като се ориентира само по звездите, понякога чака попътен вятър, за да вдигне платна, развълнувано-зарадван забелязва бряг, разбира къде се намира, взема курс към устието на Днепър, навлиза в него и започва да гребе нагоре срещу силното течение, но когато вече отдавна капнал и съсипан от почти едномесечното гребане, достига праговете му, слиза на брега, за да ги заобиколи, печенежските конни съгледвачи, които са го пресрещнали още от устието на Реката и го следват отдалеко, без да се издават, вече са донесли на своя хан, а той знае много повече от тях и най-важното – не е изключено Светослав да се е сдобил с богата военна плячка, защо не и онова Злато на българския хан, славата на което отдавна се носи по всички посоки на Света, пък и самият той, нали баща му беше близък приятел и съюзник на Шимун-хаган, много пъти е слушал неговите разкази за Златното съкровище в чудно красивата му тронна зала, самият той лично го е виждал там, но е ял и пил от други златни съдове, когато първия път, под негово командване даде своя немалък принос за разгрома на ромея при Ахелой и втори път, когато трябваше да уговорят съвместни действия срещу досадните маджари.

Тъкмо това предрешава съдбата и коства и живота на Светослав, Златото обаче не се намира у никого от неговата дружина, а надали е било и у онези десетина души, които

с голям труд и мъка се спасяват от поголовната сеч и успяват да достигнат Киев, за да разказват единствено за непоправимо-жестоката загуба.

Златното съкровище на българските ханове от Атила до Симеон не е изнесено от превзетата, опожарена и разрушена столица Велики Преслав, от киевския княз Светослав, а следователно не е попаднало от него и у печенегите, които там, пред праговете на Днепър, доубиват него и дружината му.

Златното съкровище на българските ханове не е изнесено от столицата Велики Преслав и от ромейския император Йоан Цимисхий, именно липсата на което вгорчава радостта му от победата и наранява жестоко неговото самолюбие и честолюбие, което като цяло го комплексира и той, за да се реваншира все пак пред себе си и за да покаже и докаже на народа си и най-вече на не твърде долюбващите го патриции и други, че единствено и само той е способен да се справи с непобедимите скити, разиграва на Хиподрома цирка с короната и червените ботуши на пленения български цар...

Сред цялата тази суматоха и неразбория Златното съкровище на българските ханове е изнесено скришом от тронната зала на царския дворец и е пренесено най-напред във Видин, а след това и в неговото имение отвъд Дунава, най-вероятно, от назначения за областен управител лично от цар Петър, жупана владетел на множество люде и земи български между Карпатите и Тиса, княз Гиляд, вече на години.

Тази високоотговорна задача на него му я възложи лично младият цар Борис, който още щом получи вестта за готвения поход на Йоан Цимисхий към Велики Преслав, призова и помоли своя далечен родственик, потомъка на хановете предишни княз Гиляд, в името на пресветлия и всеобщ наш Господ-Бог и заради паметта на приснопочившия цар Петър, да побърза и да дойде да брани Престолнината Красна.

И княз Гиляд наистина пристигна начело на многобройна конна войска, но нямаше как да я вкара вътре, охранява Престолнината отвън, даде нечуван отпор в люти битки и с руси, и с ромеи, врагът обаче бе още по-многоброен и силен, надделя, той загуби много юнаци млади и стари банове и войводи, така че когато малцината останали живи натириха конете си и се изтеглиха най-напред зад първата крепостна стена, биха се и там, после пак се изтеглиха зад вътрешната крепостна стена, до него се доближи сам Царят и с безнадеждно-трепереще глас го помоли да спаси поне Златните чаши и кани на техните деди...

Десетина българи юнаци, морни-окървавени, пристъпиха плахо в тронната зала на Двореца, благоговейно поеха от ръцете на ичергу-боила кой кана, кой чаша, грижливо ги обвиха в чулове и дрехи, леко ги пуснаха в торбите шарени, Царят ги прекръсти, те се поклониха, отстъпиха заднешком, Царят прегърна беловласия княз Гиляд, прекръсти го и го закле да пази и да бди над Светинята българска, чак докато дойде Денят тя пак да се върне и да заеме своето достойно място в Тронната зала на следващия български цар...

Отвън пожари лижат небето, звън на оръжие, стонове на ранени и хрипове на умиращи, но шепата конници, привели се над гривите, прегърнали торбите със злато в скути, мълчаливо шпорят и препускат в нощта...

Ч а с т В т о р а

Ние, българите като народ и държава сме напълно и всецяло в правата си да искаме и настояваме ръководството на австрийския музей час по-скоро да махне от Там онзи глупаво-неверен и заблуждаващ цял свят надпис и да постави на негово място истинския и верен надпис "Българското златно съкровище от Надь Сент-Миклош" заедно с

преводите на гръцкия, гръкографичния прабългарски и руническия прабългарски надпис, както и задължително с горепоместената кратка обяснителна бележка за вековно-драматичната история и съдба на единствено и само българското Златно съкровище от Наги Сент-Миклош.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Абаев В. И., Скифо-европейские изоглосы. Москва, 1965.

~*~Доистория индоиранцев в свете арио-уральских языковых контактов.- Этнические проблемы истории Центральной Азии в Древности. Москва, 1981.

~*~Геродотовские скиты skithai georgoi. - Вопросы языкознания, 1981а, №1.

Алексова В., О. Младенова, Българо-румънски езикови отношения. - Съпоставително езикознание, 1981, № 3-5.

Амброз А. К., О Вознесенском комплексе VIII в. на Днепре - вопрос интерпретации. - Древности эпохи Великого преселения народов V-VIII веков. Москва, 1982.

Артамонов М. И., История хазар. Ленинград, 1962.

~*~Сокровища саков. Москва, 1973.

Ахметьянов Р. Г., Сравнительное исследование татарского и чувашского языков. Москва, 1978.

Байчоров С. Я., Древнетюркские рунические памятники Европы –Отношение северокавказского ареала древнетюркской письменности к волго-донскому и дунайскому ареалам. Ставрополь, 1989.

Балкански Т., Трансилванските (седмиградските) българи. Велико Търново, 1996.

~*~С българско име и с българска кръв. Велико Търново, 1996а.

~*~Българите в Румъния – Етнос, език, етнонимия, ономастика, просопографии (адд). София, 1996б.

Балкански Т., М. Парзулова, Задкарпатските българи. Велико Търново, 1996.

Барци Г., Тюркскобългарски и среднотюркски заемки в унгарския език. - Българо-унгарски културни взаимоотношения. София, 1980.

Баскаков Н. А., Введение в изучение тюркских языков. Москва, 1969.

~*~Об унификации названий древних и средневековых письменных тюркских языков. – Тюркологический сборник-1977. Москва, 1981.

~*~К проблеме китайских заимствований в тюркских языках. – Советская тюркология, 1987, № 5.

Бенцинг И., Языки гуннов, дунайских и волжских болгар. – Зарубежная тюркология, вып. 1 –Древние тюркские языки и литературы. Москва, 1986.

Бётлингк О. Н., О языке якутов. Новосибирск, 1989.

Бешевлиев В., Първобългарски надписи –Уводъ, текстъ и коментаръ. София, 1934.

~*~Етническата принадлежност на рунните надписи при Мурфатлар. – Векове, 1976, № 4.

~*~Началото на българската държава според апокрифен летопис от XI век. – Средновековна България и Черноморието. Варна, 1982.

~*~Първобългари. София, 1984.

~*~Първобългарски надписи. София, 1992.

Бичурин Н. Я., Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, т. 1. Москва-Ленинград, 1950.

Бобров Л. А., Новая реконструкция комплекса вооружения кыргызских воинов VI-XII вв. - IntNt, 2003.

Боев Ем., За предтурското тюркско влияние в българския език – още няколко прабългарски думи. - Български език, 1965, № 1.

Болдырев Р. В., Некоторые вопросы историко-этимологического изучения тюркских лексических элементов украинского языка. – Тюркизмы в восточно-славянских языках. Москва, 1974.

Буданова В. П., Варварский мир эпохи Великого преселения народов. Москва, 2000.

Бурмов Ал., Избрани произведения, т. 1. София, 1968.

Бьодей Й., Гербът на унгарския княз Ракоци в с. Червена вода, Русенско. – Векове, 1976, № 4.

~*~Приносът на старобългарската писменост за формирането на унгарския правопис. – Втори международен конгрес по българистика, т. 2.1. София, 1989.

Ваклинов Ст., Формиране на старобългарската култура VI-XI в. София, 1977.

Ваклинов Ст., М. Ваклинова, Съкровището от Над Сент Миклош. София, 1983.

Векслер А., А. Мельникова, Московские клады. Москва, 1973.

Венедиков Ив., Келтското нашествие в нашите земи през III в. пр.н.е. под светлината на археологическите материали. – Исторически преглед, 1955, № 3.

~*~Първият брак на Гаврил-Радомир. – Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов. София, 1973.

Владимирцов Б. Я., Сравнительная грамматика монгольского письменного языка и халхаского наречия. Москва, 1989.

Габровски Сп., История во кратце о болгарском народе славенском. - IntNt, 2004.

Гаджиев М. С., Гемма-печать царя Албании Асвагена. – Вестник древней истории, 2003, № 1.

Гаджиева Н. З., Основные пути развития синтаксической структуры тюркских языков. Москва, 1973.

Гаджиева Н. З., Б. А. Серебренников, Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков -Синтаксис. Москва, 1986.

Гарипов Т. М., Существовал ли пракыпчакский язык? - Hungaro-Turcica -Studies in honour of Julius Németh. Budapest, 1976.

Гибън Ед., Залез и упадък на Римската империя, т. 3. София, 2003.

Голийски П., Зиези, от който са Българите -Предхристиянска и предмюсюлманска религия и митология. София, 2003.

Грантовский Э. А., Иран и иранцы до Ахеменидов. Москва, 1998.

Гузев В. Г., О ярлыке Мехмеда II. – Тюркологический сборник-1971. Москва, 1972.

Гукасян В., Тюркизмы в "Истории албан" Моисея Утийского. – Структура и история тюркских языков. Москва, 1971.

Гумилев Л., Древние тюрки., Москва, 1993.

~*~Ритмы Евразии: епохи и цивилизации. Москва, 1993а.

~*~История народа Хунну. - IntNt, 2004.

Гюзелев В., Ичиргу боилите на Първата българска държава (VII-XI в.). - Годишник на Софийския университет. Философско-исторически факултет, т. 65.3, 1971. София, 1973.

~*~Произход и ранна история на прабългарите. - Сборник от лекции, т. 1. София, 1979.

Дашевская О. Д., Третье захоронение гунского времени на Беляусе. - Российская археология, 2003, № 1.

Дечев Д., Източногерманският произход на българското народностно име. - Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет, т. 22.1, 1926.

София, 1926.
Джафаров Ю. Р., Гунны и Азербайджан. Баку, 1985.
Джонов Б., За имената на първобългарските ханове. – Филогия, кн. 1, 1977.
~*~За прабългарските заемки в немския език. – Съпоставително езикознание, 1981, № 3-5.
Дилленъ Э., Армянскіе этюды, ч. 2 –Егише: война Армянъ противъ Персовъ. Харьковъ, 1884.
Димитров Д. П., Днешното състояние на вопроса за прабългарския произход на златното съкровище от Над сент Миклош. – Известия на Българското историческо дружество, кн. 22-24, 1948.
Димитров М., Еврейско-хазарската преписка от X в. като извор за средновековната българска история. – Исторически преглед, 1980, № 4.
Димитров М. Д., Златните съдове от гробницата на цар Аспарух. София, 1929.
Димитров Стр., За съдбините на прабългарите след X в. – Проблеми на прабългарската история и култура, т. 3. Шумен, 1997.
Димитров Хр., Българо-унгарски отношения (927-1019). – Исторически преглед, 1994-1995, № 1-2.
Добрев Ив., Някои резултати от статистическата обработка на лексико-флективната структура на турски публицистични текстове. – Сборник материали от Научна сесия на ВВУЗ. Шумен, 1973.
~*~Флективен състав на съществителното и глагола в турския публицистичен текст. - Обучението по чужди езици във ВВУЗ. София, 1976.
~*~Именните словосъчетания в съвременния турски език (акд). София, 1980.
~*~Типология и структурни особености на трисъставните субстантивно-субстантивни словосъчетания в съвременния турски език. – Филология, кн. 7, 1980а.
~*~Структура и номинативно-функциональные особенности аппозитивных субстантивно субстантивных словосочетаний в современном турецком языке. – Балканско езикознание, кн. 24.2, 1981.
~*~Гулак/гулачи – словно наследство от куманския суперстрат в българския език. – Български език, 1982, № 5.
~*~Координативные субстантивно-субстантивные словосочетания в современном турецком языке. – Балканско езикознание, кн. 25.4, 1982а.
~*~Етническа принадлежност на прабългарите според неславянската лексика в Именника на българските ханове. - Научна конференция "Древните българи преди 681 г. - Произход, история и култура". София, 1998.
~*~Още една прабългарска дума в съвременния ни език – *пърле.* – Български език, 1982, № 1.
~*~За същността и характера на езика на османотурските документи. – Известия на Народната библиотека "Св. св. Кирил и Методий", т. 26. София, 1992.
~*~Рецензия: М. Москов, Именник на българските ханове, 368 с. София, 1988. - Съпоставително езикознание, 1991, № 1.
~*~Шавар - стара тюркска основа на български названия. - Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, т. 39.2. Нови сад, 1996.
~*~Семантико-функционалното единство и взаимна адекватност при частите на речта в тюркските езици. - Јужнословенски филолог, кн. 54. Београд, 1998.
~*~Прабългарското ханско име **Аѣнтоχолъ.** – 50 години специалност тюркология в Софийския университет "Свети Климент Охридски" -Юбилеен сборник.

София, 2004.
Добрев П., Прабългарите – произход, език, култура. София, 1991.
~*~Произходът и прародината на древните българи в светлината на комплексните данни. – Български векове, 1999, № 1.
~*~Геза Фехер – един от първите откриватели на древната българска култура. – Геза Фехер, Облеклото и оръжието на старата българска войска. Военното дело на прабългарите. София, 2000.
~*~Древните българи през погледа на арменските историци и географи. – Българи и арменци заедно през вековете. София, 2001.
Добрев П., М. Добрева, Древнобългарска епиграфика. София, 2001.
Добрева А., Ив. Добрев, Предпосылки иранского языкового влияния и его результаты в болгарском языке. – Балканско езикознание, кн. 26.2, 1983.
Добродомов И. Г., Книга. – Русская речь, 1971, № 5.
~*~Из булгарского вклада в славянских языках. – Этимология-1970. Москва, 1972.
~*~Пути проникновения булгарских элементов в славянские языки. – Тюркизмы в восточно-славянских языках. Москва, 1974.
Дончев Сл., За имената, рода и ред на престола на някои старобългарски владетели. – Авитохол, кн. 24, 2003.
Дончева-Петкова Л., Митологични изображения от българското Средновековие. София, 1966.
Друмев Д., Златарско изкуство. София, 1976.
Дуйчев Ив., Едно изследване върху обществено-икономическата и политическа история на хуните. – Известия на Института за българска история, кн. 3-4, 1951.
Думин С.В., Татарские царевичи в Великом княжестве Литовском (XV-XVI вв.). - IntNt, 2004.
Дуриданов Ив., Южнославянските речни названия. – Славянска филология, т. 3. София, 1963.
Егоров В. Г., Современный чувашский литературный язык в сравнительно-историческом освещении, ч. 1. Чебоксары, 1954.
Експонати редкого фонда. - IntNt, 2004.
Ердели И., Новый могильник V в. в Кестхей-Фенекпусте. - Древности эпохи Великого преселения народов V-VIII веков. Москва, 1982.
Закиев М., Аланы: Кто они? - IntNt, 2003.
~*~Этнические корни татарского народа. - IntNt, 2003а.
Залеская В. Н. и др., Паметници на номадите от Източна Европа от VII до началото на VIII в. – Съкровище на хан Кубрат –Култура на българи, хазари, славяни. София, 1989.
Западные (европейские) гунны. - IntNt, 2004.
Заходер Б. Н., Каспийский свод сведений о Восточной Европе, т. 1-2. – Москва, 1962, 1967.
Зифельдт-Симумяги А. Р., К вопросу о языке хазар. - Советская тюркология, 1988, № 6.
Златарски В., История на българската държава през Средните векове, т. 1, ч. 1-2; т. 3. София, 1970,1971,1994.
Ивановъ Йор., Произходъ на царь Самуиловия родъ. - Сборникъ в честь на Василъ Н. Златарски. София, 1925.
Иванова-Мирчева Д., Ив. Харалампиев, История на българския език. Велико Търново, 1999.

Илиев Ил., Българският първоучител св. Климент Охридски. – Родина, 1996, № 1.
Иман Б., Джагфар Тарихы –Свод булгарских летописей, т. 1. София, 2001.
Йордан, О происхождении и деянии готов. Москва, 1960.
Йорданов Ст., Бележки върху социалната организация на прабългарите. – Studia protobulgarica et mediaevalia europensia. В чест на проф. Веселин Бешевлиев. Велико Търново, 1992.
Иречек К., История на българите. София, 1978.
История на Българите, т. 1. София, 2003.
История на България, т. 2. София, 1981.
История на българското изобразително изкуство, т. 1. София, 1976.
Каланкатуаци М., История страны Алуанк. Ереван, 1984.
Кляшторный С. Г., Древнетюркская цивилизация: диахронические связи и синхронические аспекты. – Советская тюркология, 1987, № 3.
Коледаров П., Политическа география на средновековната българска държава, т. 1-2. София, 1979, 1989.
Комар А. В., Ранние хазары в Северном Причерноморье (постановка проблемы). - IntNt, 2004.
Корзухина Г. Ф., Русские клады IX-XIII вв. Москва-Ленинград, 1954.
Крадин Н. Н., Структура и общественная природа Хунской империи. – Вестник древней истории, 2003, № 4.
Кызласов И. Л., Рунические письменности евразийских степей. Москва, 1994.
~*~Руническая эпиграфика древних болгар. - IntNt, 2004.
Левитская Л. С., Историческая морфология чувашского языка. Москва, 1976.
Лившиц В. А., Три серебрянные чаши из Исаковского могильника № 1. – Вестник древней истории, 2002, № 2.
Литаврин Г., Константин Багрянородный о Болгарии и болгарах. - IntNt, 2004.
Львов А. С., Из лексикологических наблюдений. – Этимология-1970. Москва, 1972.
Люлюшев М., Формиране и развитие на българските преселнически колонии в Банат. – Исторически преглед, 1980, № 5.
Мавродинов Н., Описанието на Преслав в Шестоднева на Йоан Екзарх. – Исторически преглед, 1955, № 3.
~*~Старобългарското изкуство –Изкуството на Първото българско царство. София, 1959.
Макаров И. А., Документальное досье о налоге на проституцию из Херсонеса Таврического. – Вестник древней истории, 2003, № 3.
Милев Ал., Г. Михайлов, Старогръцка граматика. София, 1966.
Милетичъ Л., Българи и ромъни въ тýхнитý културно-исторически отношения. – Добруджа -География, история, етнография, стопанско и държавно-политическо значение. София, 1918.
Михайлов Ем., За руско-българската етническа граница до края на X век. – Годишник на Софийския университет. Философско-Исторически факултет, т. 65.3, 1971.
Михайлов Ст., Нови данни за прабългарския произход на Златното съкровище от Наги Сент Миклош. – Исторически преглед, 1992, № 1-2.
Миятев П., Българо-унгарски отношения през вековете. - Българо-унгарски културни взаимоотношения. София, 1980.
Младенов М., Географско разпределение на прабългарски лексикални елементи. – Съпоставително езикознание, 1981, № 3-5.

Младенов С., Надписитѣ на старобългарското съкровище от Nagy-Szent-Miklós (Банатско). – Годишникъ на Народния музей, кн. 7, 1922-1925.

~*~Томсеновиятъ опитъ за прѣводъ на най-дългия надписъ на старобългарското съкровище от Nagy-Szent-Miklós. – Списание на Българската академия на наукитѣ, кн. 35, 1926.

~*~Положението на Аспаруховите българи в реда на тюркския клон от арио-алтайските народи. – Българска историческа библиотека, кн. 1, 1928.

~*~Първобългарско, а не печенежско е т.нар. Атилово златно съкровище от Над сент Миклош. – Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет, т. 31.5, 1935.

~*~История на българския език. София, 1979.

Москов М., Българо-тюркски езикови контакти (езикови остатъци, състояние проблеми). – Съпоставително езикознание, 1981, № 3-5.

~*~Именник на българските ханове (ново тълкуване). София, 1988.

~*~Прабългарският военен надпис от Преслав (разширено тълкуване). – Проблеми на прабългарската история и култура, т. 3. Шумен, 1997.

Мунтяну Б., Нова мистификация на българска етническа същност. – Век 21, бр. 26, 2004.

Мурзаев Э. М., Очерки топонимики. Москва, 1974.

Мутафчиевъ П., Маджаритѣ и българо-византийскитѣ отношения презъ третята четвърть на X в. – Годишникъ на Софийския университетъ. Историко-филологически факултетъ, т. 31.8, 1935.

Мухамадиев А., Блюдо хана Диггиза. - IntNt, 2004.

Мухамедова З. Б., О некоторых гидронимах западной Туркмении. – Структура и история тюркских языков. Москва, 1971.

Надписи на сосудах из Надь-Сент-Миклоша, Румыния. - IntNt, 2003.

Немет Ю., Происхождение русского слова “карандаш”. – Тюркологический сборник. Москва, 1966.

Никовъ П., Къмъ историята на северозападнитѣ български земи. – Списание на Българската академия на науките, кн. 16, 1918.

~*~Българо-унгарскитѣ отношения от 1257-1277 година. – Сборник на Българската академия на науките, кн. 11, 1920.

~*~Кавханъ Исбул. – Сборникъ в честь на Василъ Н. Златарски. София, 1925.

~*~Съдбата на северозападните български земи презъ среднитѣ векове. –Българска историческа библиотека, кн. 1, 1930.

Николова-Маркова Ин., Прабългарски заемки в унгарския език. – Филология, кн. 12-13, 1983.

Новгородова Э. А., Памятники изобразительного искусства древнетюркского времени на территории МНР. - Тюркологический сборник-1977. Москва, 1981.

Овчаров Д., Следи от прабългарите в Панония. - Втори международен конгрес по българистика, т. 6. София, 1987.

~*~Петнадесет съкровища от българските земи. София, 2003.

Овчаров Н., Съществувала ли е богинята Умай в прабългарския пантеон. – Проблеми на прабългарската история и култура. София, 1989.

Огнянова Ел., Българо-унгарските отношения през вековете, отразени в българските народни песни. - Българо-унгарски културни взаимоотношения. София, 1980.

Олайош Т., К вопросу об истории оногуров, мигрировавших на запад. – Втори международен конгрес по българистика, т. 6. София, 1987.
Оранский И. М., Иранские языки в историческом освещении. Москва, 1979.
Основы иранского языкознания, Москва:
- Древнеиранские языки, 1979;
- Среднеиранские языки, 1981;
- Новоиранские языки, 1982.

Основы финно-угорского языкознания. Москва, 1976.
Пириватрић Ср., Самуилова држава – обим и карактер. Београд, 1997.
Плетнева С. А., Хазары. Москва, 1986.
Попконстантинов К., Рунически надписи от средновековна България. - Studia protobulgarica et mediaevalia europensia –В чест на проф. Веселин Бешевлиев. Велико Търново, 1993.
Пуллиблэнк Э. Дж., Язык сюнну. - Зарубежная тюркология, вып. 1 -Древние тюркские языки и литературы. Москва, 1986.
Рашев Р., Прабългарите и българското ханство на Дунав. Велико Търново, 2001.
Ренфрю К., Индоевропейская проблема и освоение евразийских степей: Вопросы хронологии. – Этнографическое обозрение, 2002, № 3.
Рясянен М., Материалы по исторической фонетике тюркских языков. Москва, 1955.
Савинов Д. Г., Антропоморфные изваяния и вопрос о ранних тюрко-кыргызских связях. - Тюркологический сборник-1977. Москва, 1981.
Санжеев Г. Д., Изоглоссы в монгольских языках. – Mongolica. Москва, 1986.
Серебренников Б.А., Н. И. Исанбаев, Восточные финно-угорские языки и их значение для истории тюркских языков Поволжья. – Советская тюркология, 1979, № 5.
Симеонов Б., Прабългарската съставка на българския език. – Български език, 1979, № 5.
~*~Произход на името на гр. Шабла. – Български език, 1979а, № 4.
~*~Титульная практика в ханской Болгарии: происхождение, структура и значение праболгарских титулов в период между VII и X веками. – Балканско езикознание, кн. 24.2-3, 1981.
~*~Самсисът. – Съпоставително езикознание, 1981а, № 3-5.
~*~Докирилски и рунни писмени паметници у старите българи. – Сборник доклади от Юбилейна научна сесия, посветена на 1300-годишнината на Българската държава и 10-годишнината на Висшия педагогически институт. Шумен, 1982.
Смирнова О. И., К имени Алмыша, сына Шилки, царя булгар. – Тюркологический сборник-1977. Москва, 1981.
Сотиров Г., Закони на княз Бржетислав I от 1039 г. – Векове, 1976, № 4.
Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков -Морфология. Москва, 1988.
Степанов Цв., Авитохол – историческа личност или митологема?. - Български векове, 1999, № 1.
~*~Средновековните българи -Нови факти, интерпретации, хипотези. София, 2000.
Стоянов В., Бележки относно корелацията между *хуни* и *х(с)иунг-ну* (към историографията на въпроса). - 50 години специалност тюркология в Софийския университет "Свети Климент Охридски" -Юбилеен сборник. София, 2004.
Съсълов Д., Пътят на България. София, 2000.
Табаков Д., Хоризонтът на познанията -Българите през вековете. София, 1999.
Таскин В. С., О титулах шаньюй и каган. - Mongolica. Москва, 1986.

Тепляшина Т. И., О бесермянских фамилиях. - Структура и история тюркских языков. Москва, 1971.
Ткачев В. Н., Каракорум в XIII веке. - Mongolica. Москва, 1986.
Тодаева Б. Х., Язык монголов Внутренней Монголии. Москва, 1981.
Тот Т. А., Б. В. Фирштейн, Антропологические данные к вопросу о Великом преселении народов -Авары и сарматы. Ленинград, 1970.
Тотев Т., Преславското съкровище. София, 1993.
Тюркская надпись греческим письмом. Сосуд 21 -Чаша с пряжкой. - IntNt, 2003.
Тюркские Письменности -Свод Надписей: Надь-Сент-Миклош. - IntNt, 2003.
Фахрутдинов Р. Г., Об имени и титуле правителя Волжской Булгарии. – IntNt, 2003.
Фехеръ Г., Прабългарската култура според маджарски източници. София, 1924.
~*~Влияние на българската черква в Маджарско. – Сборникъ в честь на Василъ Н. Златарски. София, 1925.
~*~Именникът на българските ханове -Леточислението на прабългарите. – Годишник на Народния музей за 1922-1925 год., кн. 7, 1926.
~*~Ролята и културата на прабългарите. София, 1997.
~*~Облеклото и оръжието на старата българска войска -Военното дело на прабългарите. София, 2000.
Хабургаев Г. А., Старославянский язык. Москва, 1974.
Хакимзянов Ф. С., Эпиграфические памятники Волжской Булгарии и их язык. Москва, 1987.
Халиков А. Х., Протоболгары и протовенгры в Среднем Поволжье и Нижнем Прикамье. - Проблеми на прабългарската история и култура. София, 1989.
Цветков Пл., Езикът на българите. – Авитохол, кн. 2, 1995.
Цейтлин Р. М., Лексика старославянского языка. Москва, 1977.
Цонев Б., История на българския език, т. 1-3. София, 1934, 1937, 1940.
Чичуров И. С., Византийские исторические сочинения. Москва, 1980.
Шаги К., Остроготы (остготы) в окрестностях оз. Балатон. – Древности эпохи Великого преселения народов V-VIII веков. Москва, 1982.
Шаламон А., Л. Баркоци, Археологические данные к периодизации позднеримской Паннонии (376-476 гг.). – Древности эпохи Великого преселения народов V-VIII веков. Москва, 1982.
Шанговъ С., Българска история, ч. 1-2. София, 1923.
Шапкарев Ив., Л. Близнев, Речник на самоковския градски говор. – Българска диалектология, кн. 3. София, 1967.
Шервашидзе И. Н., Фрагмент общетюркской лексики -Заимствованный фонд. - Вопросы языкознания, 1989, № 2.
~*~Фрагмент древнетюркской лексики. Титулатура. - Вопросы языкознания, 1990, № 3.
Шимони Д., Панонските българи и формиране на унгарската народност. – Българо-унгарски културни взаимоотношения. София, 1980.
Щербак А. М., Сравнительная фонетика тюркских языков. Ленинград, 1970.
Юхас П., Старите маджарски хроники за прабългарите. – Исторически преглед, 1980, № 5.
~*~Тюрко-българи и маджари -Влияние на тюрко-българската култура върху маджарите. София, 1985.
Altheim Fr., Geschihte der Hunnen, Band 1-2. Berlin, 1959,1960.
Armenia and Iran. - Encyclopædia Iranica. IntNt, 2004.
Bárczi Gy., A magyar szókincs eredete. Budapest, 1958.

Battle of Chalons. - Wikipedia Encyclopedia. IntNt, 2004.

Boba I., The Pannonian onogurs, khan Krum and the formation of the Bulgarian and Hungarian polities. – Първи международен конгрес по българистика, т. 2.1. София, 1982.

~*~Moravia, Bulgaria, "messianic" and "sclavi" in medieval Hungarian sources. – Втори международен конгрес по българистика, т. 6. София, 1987.

Book of Leinster. - IntNt, 2004.

Candoğan T., Balkan Türkleri. - IntNt, 2003.

Carpelan Ih., A. Parpola, Emergence, contacts and dispersal of Proto-IndoEuropean, Proto-Uralic and Proto-Aryan in archaeological perspective. – Eearly Contacts between Uralic and İndo-European: Linguistic and Archaeological Considerations. Helsinki, 2001.

Daim F., Conception of the Exhibition Huns + Avars -Horsemen from the East.- IntNt, 2003.

Daim F., P. Stadler, Der Goldschatz von Sînnicolaul Mare (Nagyszentmiklós). - IntNt, 2003.

Dimitrov D., The Proto-Bulgarians north and west of the Black Sea. Varna, 1987. - IntNt, 2004.

Discussions in sci.lang. - Vassil Karloukovski's Page. IntNt, 1999.

Dobrev İv., Прабългарското ханско име **Ѧвнтоχолъ. -** Bulgarian names of Eastern languages origin. IntNt, 2003.

~*~Прабългарското име на цар Борис Кръстител. - Bulgarian names of Eastern languages origin. IntNt, 2004.

~*~Българо-румънският надпис върху големия каменен кръст от Добруджа**. -** Bulgarian names of Eastern languages origin. IntNt, 2005.

Dobrev P., İnscriptions and fragments of inscriptions in proto-bulgarian language and greek letters -Supplement 1. - Proto-bulgarian inscriptions in greek letters. IntNt, 2001.

~*~Words, preserved in the historical and archaeological monuments from the VI-X cc. AD. - The language of the Asparukh and Kuber Bulgars. Vocabulary and grammar. IntNt, 2001a.

~*~Old Bulgar words preserved in the modern Bulgarian language (c-ch-sh). – The language of the Asparukh and Kuber Bulgars. Vocabulary and grammar. IntNt, 2002.

~*~The Golden Cup of Friendship. - Proto-bulgarian inscriptions in greek letters. IntNt, 2003.

Doerfer G., Türkishe und mongolishe Elemente im Neupersishen, t. 1-2. Wiesbaden, 1963, 1965.

~*~Zur Sprache der Hunnen. – Central Asiatic Journal, vol. 17.1, 1973.

Eckmann J., Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine Araştırmalar. Ankara, 1996.

Fillmore Ch., The case for case. – Universals in linguistic theory. New York, 1968.

Fodor İ., Die grosse Wanderung der Ungarn vom Ural nach Pannonien. Budapest, 1982.

~*~On Magyar-Bulgar-Turkish contacts. – Chuvash Studies. Wiesbaden, 1982a.

Francfort H.-P., The archaeology of protohistoric Central Asia and the problems of identifying İndo-European and Uralic-speaking populations. - Eearly Contacts between Uralic and İndo-European: Linguistic and Archaeological Considerations. Helsinki, 2001.

Gabain A. von, Alttürkische Grammatik. Leipzig, 1950.

Gjuzelev V., Medieval Bulgaria, Byzantine Empire, Black Sea - Venice - Genoa. Villach, 1988.

Golden P., Khazar Studies -An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars, vol. 1-2. Budapest, 1980.

~*~The Codex Cumanicus. - IntNt, 2003.

Gombocz Z., Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. - Mémoires de la Société Finno-ougrienne, t. 30. Helsinki, 1912.

Gračanin Hr., The Western Roman Embassy to the Court of Attila in A.D. 449. - ByzantinoSlavica, vol. 61, 2003.

Great Museums: Berlin, Vienna & Turin. - IntNt, 2004.
Györffy Gy., L'Origine des Sicules. Budapest, 1942.
~*~Formation d'états au IX siècle suivants les Gesta Hungarorum du Notaire anonyme. – Nouvelles études historiques, t. 1. Budapest, 1965.
~*~König Stephan der Heilige. Budapest, 1988.
Gyuzelev V., The Proto-Bulgarians -Pre-History of Asparouhian Bulgaria. Sofia, 1979.
Halasi-Kun T., Unidentified Medieval Settlements in Southeastern Hungary. – Hungaro-Turcica. -Studies in honour of Julius Németh. Budapest, 1976.
Hampel J., Der Goldfund von Nagyszentmiklós sogenannter "Schatz des Attila". Budapest, 1885.
Hazai G., Gyula Német'in Eserleri. – Német Armağanı. Ankara, 1962.
Historical Compendium of the Hungarian Rovás Script. - The Székely-Hungarian Rovás Script (A székely-magyar rovásírás). IntNt, 2003.
Histoire de la Transylvanie. Budapest, 1992.
History of Civilizations of Central Asia, vol. 1-4. Paris, 1992-1998.
Hungarian art before the sixteenth century. - IntNt, 2003.
Huns -Dateline. - IntNt, 2003.
Huns and the late Antiquity. - IntNt, 2003.
Invasion Cycle of Ireland. - IntNt, 2004.
Jancsó B., Les Sicules – Étude historique et ethnographique. Budapest, 1921.
Káldy-Nagy J., Two sultanic *HASS* estates in Hungary during the XVIth and XVIIth centuries. - Acta Orientalia Hungaricae, t. 13.1-2, 1961.
Khan Kubrat (632-651). - IntNt, 2003.
Khazarian Names. - IntNt, 2001.
Koestler A., The Thirteenth Tribe. - IntNt, 2003.
Koivulehto J., The earliest contacts between İndo-European and Uralic speakers in the light of lexical loans. - Eearly Contacts between Uralic and İndo-European: Linguistic and Archaeological Considerations. Helsinki, 2001.
Korkmaz Z., Nevşehir'in Anadolu Kültür ve Dil Tarihindeki Yeri. – Türk Dili, s. 632, 2004.
Kristó Gy., Ajtony and Vidin. -Turkish-Bulgarian-Hungarian Relations (VI-XI C.). - Studia Turco-Hungaricae, t. 5. Budapest, 1981.
~*~Die Arpadendinastie. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301. Budapest, 1993.
Kunsthistorische Museum in Wien. - IntNt, 2003.
Kuzmina E. E., Where had the İndo-Arians Come from? - The Material Culture of the Andronovo Tribes and the Origins of the İndo-Arians. Moskva, 1994.
~*~Contacts between Finno-Ugric and Indo-Iranian speakers in the light of archaeological, linguistic and mythological data. - Eearly Contacts between Uralic and İndo-European: Linguistic and Archaeological Considerations. Helsinki, 2001.
Kyzlasov I. L., Correlation scheme of the Euro-Asiatic and Asiatic groups of the Steppe Türkic alphabets. - IntNt, 2003.
Lang D. M., The Bulgarians from pagan times to the Ottoman Conquest. London, 1976.
Lásló Gy., On Two False Runic Texts. - Hungaro-Turcica. -Studies in honour of Julius Németh. Budapest, 1976.
Lásló Gy., İ. Rácz, The Treasure of Nagyszentmiklós. Budapest, 1984.
Ligeti L., Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise. - Acta Orientalia Hungaricae, t. 4.1-3, 1950.
Lipták P., Avars and Ancient Hungarians. Budapest, 1983.

Maenchen O. J., The Language of the Huns. – Труды XXV Конгресса востоковедов, т. 4. Москва, 1963.
Maenchen-Helfen J. O., The World of the Huns -Studies in Their History and Culture. Berkeley, 1973.
Marichkov B., The military strategy and the armaments of the Proto-bulgarians. - Annals Journal, 2001, № 1. IntNt, 2003.
Markwart J., Die Chronologie der alttürkischen İnschriften. Leipzig, 1889.
Mavrodinov N., Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. - Archaeologia Hungarica, vol. 29, 1943.
Melich J., A bolgárok és a szlavok. – Magyar Nyelv, kön. 17, 1921; kön. 19, 1923.
Memmedli Y., Eski Türkçede Şahıs Adları ve unvanları. - Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten-1994. Ankara, 1996.
Menges K., Altaic elements in the Proto-Bulgarian Inscriptions. - Byzantion, t. 21.1, 1951.
~*~Slavisch-orientalische Wortbeziehungen. – Philologica Orientalis, vol. 5. Tbilisi, 1983.
Mızıulu İ., Eski Dönemlerden Rusya'ya Bağlanıncaya Kadar Karaçay Malkar Halkının Tarihi. - IntNt, 2004.
Miziyev I., Hıstory of Karachay-Balkar people. IntNt, 2004.
Moravcsik Gy., Byzantinoturcica, vol. 2. -Sprachreste der Türkvölker in den byzantischen Quellen. Berlin, 1958.
~*~Zur Geschihte der Onoguren. - Studia Byzantina. Budapest, 1967.
National exhibition of Burgenland in the year 1996 in Halbturn Castle, Austria. - IntNt, 2003.
Németh Gy., A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930.
~*~Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Budapest-Leipzig, 1932.
~*~Zur Geschichte des Wortes *tolmács* "Dolmetscher". - Acta Orientalia Hungaricae, t. 8.1-3, 1958.
~*~Eine Wörterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen. Berlin, 1959.
~*~Attila ve Hunları. Ankara, 1962.
~*~The Runiform İnscriptions from Nagy-Szent-Miklós and the Runiform Scripts of Eastern Europe. - Acta Linguistica, t. 21(1-2), 1971.
Panteon -Opis starożytnych bogów. – IntNt, 2004.
Petrovics I., Bulgarians of Southern Transylvania in the Middle Ages. - Втори международен конгрес по българистика, т. 6. София, 1987.
Pop Jovcho ot Trjavna, Letopis i rodoslovie 1786-1855. - IntNt, 2004.
Poppe N., Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen. - Német Armağanı. Anakara, 1962.
Pritsak Om., Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren. Wiesbaden, 1955.
~*~Xun, der Volksname der Hsiung-nu. – Central Asiatic Jurnal, vol. 5q 1959-1960.
~*~From the Säbirs to the Hungarians. - Hungaro-Turcica. -Studies in honour of Julius Németh. Budapest, 1976.
~*~The Hunnic Language of the Attila Clan. - Harvard Ukrainian Studies, vol. 6.4, 1982.
Ramstedt G., Alte türkische und mongolische Titel. - Journal de la Société Finno-Ougrienne, vol. 55, 1951.
Rásonyi L., The Psychology and Categories of Name Giving among the Turkish Peoples. - Hungaro-Turcica. -Studies in honour of Julius Németh. Budapest, 1976.
Róna-Tas A., Some Volga Bulgarian Words in the Volga Kipchak Languages. – Hungaro-Turcica. –Studies in honour of Julius Németh. Budapest, 1976.
~*~The Periodization and Sources of Chuvash Linguistic. – Chuvash Studies. Wiesbaden,1982.

~*~Hungarians and Europe in the early Middle Ages: An introduction to early hungarian history. Budapest, 1990.
Sammallahti P., The İndo-European loanwords in Saami. - Eearly Contacts between Uralic and İndo-European: Linguistic and Archaeological Considerations. Helsinki, 2001.
Schmitt R., Iranica protobulgaruca suppleta. – Natalicia Johanni Schröpfer octogenario a discipulis amicisque oblata. München, 1991.
~*~Iranica Protobulgarica -Asparuch und Konsorten im Lichte der Iranischen Onomastik. - IntNt, 2003.
Sinor D., The Outlines of Hungarian Prehistory. - IntNt, 2004.
Stadler P., Awarische Beiträge zur Ausstellung Hunnen+Awaren. - IntNt, 2003.
Tekin Ş., Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları. Ankara, 1993.
Tekin T., Tuna Bulgarları ve Dilleri. Ankara, 1987.
~*~Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası. Ankara, 1988.
The Arsacid Dynasty of Armenia. – Encyclopædia Iranica. IntNt, 2004.
The Cambridge History of İran, vol. 3.1-2. London, 1985.
The Runic Text Processor Freeware. - IntNt, 2004.
The Székely-Hungarian Rovás Script. IntNt, 2004.
The State Hermitage Museum. - IntNt, 2004.
Thomsen W., İnscriptions de l'Orkhon déchiffrées. Helsingfors, 1986.
~*~Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós (Hongrie). - Samlede Afhandlinger, t. 3. København, 1917.
Thompson E. A., A History of Attila and the Huns. Oxford, 1948.
Yamada Nobuo, Formation of the Hsiung-nu nomadic state. - Acta Orientalia Hungaricae, t. 36.3, 1982.

ИЗТОЧНИЦИ

Абаев - Абаев В. И.,Историкоэтимологический словарь осетинского языка, т.1-4. Ленинград, 1958-1989.
АнгРСл - Мюллер В. К., Англо-русский словарь. Москва, 1988.
БВнАт - Български военен атлас. София, 1979.
БЕР - Български етимологичен речник, т. 1-6. София, 1971-2002.
БСЭ - Большая советская энциклопедия, т. 1-30. Москва, 1970-1978.
ГрИзв - Гръцки извори за българската история, т.1, 2, 6. София, 1954, 1958, 1965.
Даль - Даль Вл., Толковый словарь живаго великорусскаго языка, т. 4. Санкт-Петербург, 1882.
ДТС - Древнетюркский словарь. Ленинград, 1962.
ЕнцБг - Енциклопедия България, т. 4. София , 1984.
ЕПРк - Младеновъ Ст., Етимологически и правописен речник на българския книжовен езикъ. София, 1941.
ЭСТЯз - Этимологический словарь тюркских языков – а, б, в, й, к. Москва, 1978-1997.
ЭСЧвЯз - Егоров В., Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары, 1964.
КыпчСл - Гаркавец А. Н., Кыпчакское письменное наследие, т. 2. -Кыпчакский словарь. - IntNt, 2003.
ЛНб - Лично наблюдение.
ЛтИзв - Латински извори за българската история, т. 1,2,5.1. София, 1958, 1960, 2001.
НСбСл - Словарь русских говоров Новосибирской области. Новосибирск, 1979.
Прес - От пресата.

Радл - Радлов В. В., Опытъ словаря тюркскихъ нарѣчій, т. 1-4. С.-Петербургъ, 1905-1911.
РАфгСл - Русско-афганский словарь (пушту). Москва, 1973.
РБгРк - Учебен руско-български речник. София, 1953.
Рд - От радиопредаване.
РкЧДм - Речник на чуждите думи в българския език. София, 1970.
РОсСл - Русско-осетинский словарь. Москва, 1970.
РТтСл - Русско-татарский словарь. Москва, 1984.
РЧвСл - Русско-чувашский словарь. Москва, 1971.
СибЭтСл - Аникин А. Е., Этимологический словарь русских диалектов Сибири - Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков. Новосибирск. 1997.
СлВхЯз - Пахалина Т. Н., Ваханский язык. Москва, 1975.
СлПИг - Слово о пълку Игореве. – IntNt, 2004.
ССТМЯз - Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков, т. 1. Ленинград, 1975.
СтГрРк - Старогръцки речник. София , 1943.
ТВ - От телевизионно предаване.
ТРСл - Турецко-русский словарь. Москва, 1977.
ТтТДСз - Татар теленең диалектологик сүзлеге. Казан, 1969.
Фасм - Фасмер М., Этимологический словарь русского языка, т. 1-4. Москва, 1986-1987.
ХрИБг - Христоматия по история на България, т. 1. -Ранно Средновековие VII-XII в. София, 1978.
AiWb - Bartholomae Chr., Altiranisches Wörterbuch. Berlin, 1961.
AusHngMp - Austro-Hungarian Empire, Banat Region Map, 1882. – IntNt, 2003.
AvDict - Avestan Dictionary. – IntNt, 2003.
AvNm - Avestan Personal and Family names. - Zoroastrian names. IntNt, 2003.
ByzDc - The Oxford Dictionary of Byzantium, t. 1-3. New York-Oxford, 1991.
DcSlRm - Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române. Bucureşti, 1981.
DLT - Kaşgarlı M., Divanü Lûgat-it-Türk, c. 1-4. Ankara, 1998-1999.
EncCelt - Encyclopedia of the Celts. – IntNt, 2004.
Eren - Eren H., Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara, 1999.
EtMgnRm - Petriceicu-Hasdeu B., Etymologicum Magnum Romaniae, t. 1-3. Bucureşti, 1976.
Claus - Clauson G., An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish. Oxford, 1972.
Gombos - Gombos A. F., Catalogus Fontium historiae hungaricae, t. 1-3. Budapestini, 1937-1938.
HunEmpMp - Hunnic Empire at it greatest extent 453 AD. - IntNt, 2003.
IEEnc - Encyclopedia of Indo-European Culture. London, 1997.
KdKum - Grönbech K., Kuman Lehçesi Sözlüğü. Ankara, (s.a.).
KırgSz - Yudahin K. K., Kırgız Sözlüğü, c. 1-2. Ankara, 1998.
KirgPlNm - Kirgiz Place Names. - Geographic Names Processing System. IntNt, 2000.
Kiss - Kiss L., Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára, köt. 1-2. Budapest, 1988.
MacThr - Macedonia, Thracia, İllyria, Mœsia et Dacia. – IntNt, 2000.
MagEtSz - A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára, köt. 1-4. Budapest, 1967-1984.
MagOrSz - Hadrovics L., L. Gáldi, Magyar-Orosz Szótár, köt. 1-2. Budapest, 1969.
MnEnDc - Mongolian English Dictionary. - IntNt, 2003.
OTS - Tuğlacı P., Okyanus Türkçe Sözlük, c. 1-3. İstanbul, 1971-1974.
OxLtDc - Glare P. G. W., Oxford Latin Dictionary. Oxford, 1983.
Pokorn - Pokorny J., İndogermanisches Etymologisches Wörterbuch, Bd. 1-2. München, 1959.

Priscus - Priscus at the court of Attila. - Medieval Sourcebook. IntNt, 2004.
Räsän - Räsänen M., Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen. Helsinki, 1969.
RmIEnc - Scorpan C., Istoria României -Enciclopedie. Bukureşti, 1977.
Skok - Skok P., Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, t. 1-4. Zagreb, 1971-1974.
TDAY - Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten (сборник).
TDESz - Eyuboğlu İ. Z., Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü. İstanbul, 1991.
WdAtl - Encarta World Atlas. - Sony CD-R, 1998.

СЪКРАЩЕНИЯ

авар. - аварско
авест. - авестийско
акад. - академик
акд - автореферат на кандидатска дисертация
алан. - аланско
алт. - алтайско
англ. - английско
англсак. - англосаксонско
апл - апелатив
аптрм - апелатив термин
араб. - арабско
арм. - арменско
армкум. - армено-куманско
асир. - асирийско
балк. - балкарско
Балч - Балчишко
бараб. - барабинско
болг. - болгарско
букв. - буква; буквално
буквсъчет. - буквосъчетание
бур. - бурятско
бълг. - българско
вавл. - валилонско
вахн. - ваханско
вболг. - волжскоболгарско
вж. - означава съгласие, приемане, одобрение, споделяне, дори и заимствуване
вмонг. - вътрешномонголско
генм - геноним
герм. - германско
гл. - глагол
гот. - готско
гр. - град
гръц. - гръцко
диал. - диалектно
дн. - днешен
днболг. - дунавскоболгарско
дунс. - дунсянско
етнм - етноним
ефт. - ефталитско
жли - женско лично име
запсл. - западнославянско
зв. - звук
знач. - значение
зпсиб. - западносибирско
ие. - индоевропейско
изтевр. - източноевропейско
изтир. - източноиранско
изтсл. - източнославянско
имп. - император
индир. - индоиранско
иран. - иранско
каз. - казахско
караим. - караимско
квболг. - кавказскоболгарско
кирг. - киргизко
кит. - китайско
ккалп. - каракалпакско
кум. - куманско
кюрд. - кюрдско
лат. - латинско
лекс. - лексема
лим - лично име
лфим - лично и фамилно име
мадж. - маджарско
мак. - македонско
мандж. - манджурско
миктп - микротопоним
мли - мъжко лично име
млфи - мъжко лично и фамилно име
мн.ч. - множествено число
монг. - монголско

монг. писм. - монголско писмено
мордв. - мордвинско
мундж. - мунджанско
назв - название
напр. - например
нвмонг. - новомонголско
нем. - немско
ног. - ногайско
нарси - нарицателно съществително име
НвСб - Новосибирска област,Русия
обл. - областно
обл. - облик
общсл. - общославянско
общтюрк. - общотюркско
огуз. - огузско
огузот. - огузотюркско
огурот. - огуротюркско
ойкнм - ойконим
осет. - осетинско
перс. - персийско
пехл. - пехлевийско
печен. - печенежско
подр. - подробно
подчерт. - подчертано
пол. - полско
праб. - прабългарско
прасл. - праславянско
преф. - префикс
при - прилагателно име
прим. - примери
прич. - причастие
прмонг. - прамонголско
проф. - професор
прох. - проход
пушт. - пущунско
р. - река
рум. - румънско
рус. - руско
саам. - саамско
сак. - сакско
сал. - саларско
самод. - самодийско
сарм. - сарматско
свднболг. - севернодунавскоболгарско
свслч - свободно словосъчетание
секл. - секелско
скит. - скитско
сксарм. - скито-сарматско
слав. - славянско
сли - селищно име
словн. - словенско
словш. - словашко
слсъчет. - словосъчетание
слформ. - словоформа
согд. - согдийско
сраз. - средноазиатско
србълг. - среднобългарско
срв. - при цитираната литература означава несъгласие, неприемане, отхвърляне и отричане, а при примерите - само сравняване или съпоставяне
сргерм. - средногерманско
сргръц. - средногръцко
сркит. - среднокитайско
срнем. - среднонемско
срперс. - средноперсийско
сртур. - среднотурско
сртюрк. - среднотюркско
срхрв. - сърбохърватско
сръб. - сръбско
стб. - старобългарско
стгорнем. - старогорнонемско
стгръц. - старогръцко
стинд. - староиндийско
стиран. - староиранско
сткит. - старокитайско
сткъпч. - старокъпчашко
стмонг. - старомонголско
стогуз. - староогузско
стперс. - староперсийско
стпол. - старополско
струс. - староруско
стсръб. - старосръбско
сттур. - старотурско
сттюрк. - старотюркско
стузб. - староузбекско
стуйг. - староуйгурско
стчеш. - старочешко
суф. - суфикс
Сф - Софийско
сщ. - също, същото

сщи - съществително име
съвр. - съвременен
съгл. - съгласен звук, съгласна
тат. - татарско
тбълг. - тюркобългарско
тел. - телеутско
теонм - теоним
титл. - титла
тмандж. - тунгузо-манджурско
топнм - топоним
тунг. - тунгузско
тур. - турско
тюрк. - тюркско
узб. - узбекско
уйг. - уйгурско
унг. - унгарско
фми - фамилно име
хабтр - хабилитационен труд
халх. - халхаско
хидрнм - хидроним
хнболг. - хуноболгарско
хорезм. - хорезмийско
хорнм - хороним
хронм - хрононим
хсак. - хотаносакско
хун. - хунско
хунр. - хунорско
чаг. - чагатайско
чеш. - чешко
чув. - чувашко
шум. - шумерско
южнболг. - южнодунав-скоболгарско
якут. - якутско

The Golden Treasure of
Bulgarian Kings from Atilla to Simeon

The book prof. Dobrev would like to offer to your attention is the first and unique analytical and critical linguistic and historiographical research on the history and language of the Proto-Bulgarians from Late Antiquity and the Early Middle Ages on the lands of the Caucasus, the Balkans, Eastern and Central Europe.

This research work is a detailed and precise analysis carried out and based on a vast amount of empirical material - a great number of Proto-Bulgarian words and names, on the one hand, and, Proto-Bulgarian ethnic groups, persons and events belonging to the above-mentioned historical period of time and geographical region, on the other.

The unique and world-famous "Nagy Szent-Miklós" Golden Treasure is one of the richest and most significant archaeological findings in Central Europe dating back to the Early Middle Ages. There is a great variety of theories and hypotheses concerning the origin of The Treasure, one of the most popular and undoubted so far being the so-called "Hungarian" one.

The author offers finally, after endless and numerous fruitless previous attempts of foreign and Bulgarian scholars, for the first time in our and foreign Proto-Bulgarian science a careful and detailed analysis and the first successfully and adequate translation of the highly specific, unique, authentic and widely known Proto-Bulgarian Inscription of Boila from the end of the 10th century, engraved on a golden cup belonging to The Treasure.

This unique inscription proves with utmost and absolute certainty the Bulgarian origin of the Golden Treasure and its belonging to the Bulgarian cultural heritage.

The book is primarily for academic specialists and professionals in the field of Proto-Bulgarian linguistics, Turkic languages, Central European and Balkan archaeology and history.

It could be of interest to a non-professional reading audience interested in medieval history and culture, especially those of the Balkans and Central Europe.